

*FEJEZETEK A
MAGYARORSZÁGI
TÁRSADALOM- ÉS
SZOCIÁLPOLITIKA
TÖRTÉNETÉBŐL
II.*

**Cora Zoltán -
Kiss Mária Rita -
Olasz Lajos**

SZTE ETSZK - Szeged

2019

FEJEZETEK A MAGYARORSZÁGI TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

Tanulmányok és szövegek a kiegyezéstől a rendszerváltásig

II. kötet

A második világháború végétől a rendszerváltásig (1945–1989)

A tanulmányokat írta, a kiadványt szerkesztette:

Cora Zoltán – Kiss Mária Rita – Olasz Lajos

Szeged, 2019.

TÁMOGATÁS:

Készült az EFOP-3.5.2.-17-2017-00003 számú, „Duális és gyakorlatorientált felsőoktatási képzések fejlesztése és oktatási innováció a szociális munka és a segítő szakmák terén a Dél-alföldi régióban” című projekt keretében.

SZAKMAILAG LEKTORÁLTA:

Tomka Béla

az MTA Doktora, egyetemi tanár

COPYRIGHT: 2019,

Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar

Creative Commons NonCommercial-NoDerivs 3.0 (CC BY-NC-ND 3.0)

A szerző nevének feltüntetése mellett nem kereskedelmi céllal szabadon másolható, terjeszthető, megjelentethető és előadható, de nem módosítható.

ISBN: 978-963-306-692-8

Szeged • 2019

TARTALOMJEGYZÉK

3. A népi demokrácia és a Rákosi-korszak	8
3.1. Társadalmi viszonyok és szociális kérdés, 1945–1955	8
3.1.1. Polgári társadalom – „államosított” társadalom. A népi demokráciától a Rákosi-diktatúráig, 1945–1956 (Olasz Lajos).....	8
3.1.2. „Próbálkozó demokrácia” – sztálinizálás – resztalinizáció – forradalom, 1945–1956 (Kiss Mária Rita).....	37
3.1.3. A szociálpolitika és társadalombiztosítás fejlődése az 1945 és 1956 közötti időszakban (Cora Zoltán).....	52
3.2. Szövegek az 1945–1956 közötti magyar társadalomról.....	57
3.2.1. Társadalomtörténet.....	57
Snyder Árpád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről.....	57
Mód Aladár: Az újjáépítés gazdaságpolitikája.....	62
Az MDP Központi Vezetősége és a Minisztertanács határozata a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről – Hegedűs András előadói beszéde a KV 1953. december 19-i ülésén.....	67
Lányi Kamilla: Hozzászólás Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása című cikkéhez (Kézirat 1956 tavaszáról).....	70
Az iskolák államosítása.....	73
Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (1948).....	78
3.2.2. Társadalmpolitika.....	83
Válogatás a koalíciós korszak polgári pártjainak társadalmpolitikai programjaiból.....	83
Moór Gyula (MFP) felszólalása az Országgyűlés 1947. október 8-i ülésén a kormányprogram vitájában.....	88
Nagy Imre 1953. június 4-i miniszterelnöki expozéja.....	92
3.2.3. Szociálpolitika.....	97
Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről.....	97
Mező Gyula: Út a népbiztosítás felé.....	101
Székely Miklós: A közeljövő társadalombiztosítási feladatai.....	105
3.2.4. További ajánlott irodalom.....	109
3.3. Kiemelt társadalom- és szociálpolitikai kérdések	110
3.3.1. Újjáépítés és modernizáció.....	110
Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948.....	110
Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában.....	114
A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái.....	118
Rákosi Mátyás: A Magyar Dolgozók Pártjával erős virágzó Magyarorszáért.....	122
Rákosi Mátyás: Pártunk a dolgozó nép élén.....	126
A valorizáció kérdése. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről.....	129
Az újjáépítés. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről.....	136
3.3.2. Társadalmi berendezkedés.....	142
Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építéd.....	142
A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról (1953. június 27–28.).....	145
Bibó István: A magyar demokrácia válsága című cikke és a cikk vitája.....	149

Mihelics Vid: A mi roppant felelősségünk	154
Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról (1956. december hó 8.)	157
Kovrig Béla: A szocializmus rekonstrukciójára törekedett-e a felkelés?	161
Igazoló bizottságok, a társadalombiztosítási intézmények önkormányzatainak összetétele és a reakció elleni harc. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről.....	163
Liteczky Andor: A mezőgazdasági társadalombiztosítás	167
Tájékoztató Rákosi elvtársnak a társadalombiztosítás átszervezéséről, mai helyzetéről. (1951. október 26.)	173
3.3.3. Piaci viszonyok és állami szektor.....	179
Veres Péter: A paraszti jövődő	179
Rákosi Mátyás: A dolgozó parasztság a szövetkezés útján	182
Gerő Ernő: A szocialista iparosítás útján.....	185
Indokolás „az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről” szóló törvényjavaslatához (1948. április 26.).....	188
Propper Sándor: A hároméves gazdasági terv a szociálpolitika tükrében	189
Szociálpolitika az 5 éves tervben	193
3.3.4. Egyén és közösség.....	200
Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949–1955-ben	200
A magyar nevelésügy kérdései.....	203
Kálmán András: A magyar cigányok problémája.....	206
Az egyházi iskolák államosításáról szóló törvény parlamenti vitája (1948. évi június hó 16.).....	209
Ratkó Anna népjóléti miniszter felszólalása a tárca 1951-es költségvetéséről szóló vitában	214
Sárfi Rózsi és Non György felszólalása a kiseddóvókról szóló törvényjavaslat vitájában (1953. március 18.).....	217
Weil Emil: A népjóléti költségvetés.....	221
A szakszervezetek feladatai a dolgozók élet és munkakörülményeinek megjavításában (1956. VIII. 21.)	226
3.3.5. További ajánlott irodalom	233

4. A Kádár-korszak.....236

4.1 Társadalmi viszonyok és szociális kérdés Magyarországon, 1956–1989236

4.1.1. A proletarizálódástól az újrapolgárosodás felé. A Kádár-korszak társadalma, 1956–1989 (Olasz Lajos)	236
4.1.2. Hatalomgyakorlási és társadalompolitikai stílusváltás, 1956–1989 (Kiss Mária Rita).....	265
4.1.3. Szociálpolitika Magyarországon a forradalomtól a rendszerváltozásig, 1956–1989 (Cora Zoltán).....	279

4.2. Szövegek az 1956–1989 közötti magyar társadalomról.....298

4.2.1. Társadalomtörténet.....	298
Bálint József: Társadalmi rétegződés és jövedelmek.....	298
Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika	302
Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom	306
Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon	310
Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról (1973. február 13.)	314
Monigl István: Életmódváltozás és életkörülmények.....	319
4.2.2. Társadalompolitika.....	324
Fock Jenőnek, a Minisztertanács elnökének beszámolója a kormány munkájáról	324
Győri Imre képviselő népesedéspolitikai témájú hozzászólása Fock Jenőnek, a Minisztertanács elnökének beszámolójához	328

4.2.3. Szociálpolitika	333
A társadalombiztosítás szervezete és működése. Szervezet. A társadalombiztosítási ügyek intézése. Nemzetközi kapcsolatok	333
A szociálpolitika főbb területei és értelmezései	338
1975. évi II. törvény a társadalombiztosításról	344
4.2.4. További ajánlott irodalom	347
4.3. A korszak kiemelt társadalom- és szociálpolitikai kérdései.....	349
4.3.1. A mezőgazdaság szocialista átszervezése. A vidéki Magyarország.....	349
Kulcsár Kálmán: A magyar falu és a magyar parasztság	349
Fóris Imre: A szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelő szövetkezetekben	353
Az MSZMP agrárpolitikájának tézisei. A párt politikája a parasztság egyes rétegeivel kapcsolatban (1957. július)	358
A nyugdíjrendszer fejlődése	361
A tsz-tagok új nyugdíjrendszere	362
4.3.2. Forradalom és reform: 1956–1968	366
Nyers Rezső: Útkeresés – reformok.....	366
Széll Jenő: Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban	371
Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígézetében	375
Kádár János beszéde a budapesti dolgozók nagygyűlésén a Hősök terén, 1957. május 1-jén	380
Társadalombiztosítás.....	382
A nyugdíjtörvény értékelése, a megoldásra váró feladatok	388
A családi pótlék	392
Megoldásra váró feladatok	397
4.3.3. "Jólét" és szegénység – életmód a Kádár-korszakban	402
Bokor Ágnes: Szegénység a mai Magyarországon.	402
Ferge Sándorné – Láng Györgyné – Kemény István (szerk.): Társadalmi rétegződés Magyarországon	407
Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről (1974. június 11.)	412
Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról (1961. június 20.)	417
Kis János – Kőszeg Ferenc: Beszélő-beszélgetés a Szeta kezdeményezőivel.....	420
Antall József a késő Kádár-rendszer társadalmáról	424
Egészségügyi ellátás.....	428
A társadalombiztosítás a hatodik ötéves terv idején.....	432
4.3.4. Értelmiségpolitika, rendszerkritika és kiútkeresés.....	440
Andorka Rudolf et al.: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon	440
Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről (1973. március).....	445
Antal László et al.: Fordulat és reform. Háttér tanulmányok. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években.	449
Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcra, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól (1958. július 22.)	453
Az MSZMP Központi Bizottsága Titkárságának határozata a középiskolai, a főiskolai és az egyetemi felvételi rendszer megjavításáról (1959. február 27.)	456
Aczél György: Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerű kérdése. Vitaindító előadás az 1973. január 24–25-én rendezett országos agitációs propaganda és művelődési tanácskozáson	458
Lakitelki nyilatkozat.....	460
Szabad Demokraták Szövetsége: A rendszerváltás programja.....	461
A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon	465

Egészségi ellátás	468
4.3.5. További ajánlott irodalom	471
<i>Irodalomjegyzék</i>	474
Felhasznált szakirodalom	474
Idézett és ajánlott források.....	484

3. A NÉPI DEMOKRÁCIA ÉS A RÁKOSI-KORSZAK

3.1. TÁRSADALMI VISZONYOK ÉS SZOCIÁLIS KÉRDÉS, 1945–1955

3.1.1. Polgári társadalom – „államosított” társadalom. A népi demokráciától a Rákosi-diktatúráig, 1945–1956 (Olasz Lajos)

A II. világháborút követő 10 év során két átfogó rendszerváltás zajlott le Magyarországon. A korszak első évei egy sajátos demokratikus berendezkedés, az 1949-et követő időszak viszont egy proletárdiktatúra, a szocializmus sztálini változata jellegzetességeit mutatta. A meghatározó politikai, gazdasági és kulturális különbségek ellenére azonban a két periódus szoros szálakkal kapcsolódott. Egyrészt, mert az eltérő irányú változásokat alapvetően ugyanaz a társadalom élte meg. A gyors és látványos társadalmi átrendeződés ellenére ugyanis néhány év alatt nem következett be gyökeres átalakulás, különösen a társadalom mélyrétegeiben. Értékek, normák mentalitások nem tűntek el egyik pillanatról a másikra, illetve nem születtek, és nem váltak általánosan elfogadottá újak. Másrészt, a hatalom kommunista kisajátításának szándéka, a diktatórikus politikai törekvések kezdettől fellelhetőek voltak a demokratikus periódusban is, csak az első években még nem volt meghatározó hatásuk a társadalmi viszonyok alakulására. Ugyanakkor a demokratikus értékválasztások, attitűdök, kompetenciák tovább éltek a gazdaság állami irányítás alá vétele és a demokrácia intézményeinek lebontása után is, csak visszaszorulva a családi, baráti közegbe, de megőrizve annak lehetőségét, hogy a politikai nyomás enyhülése esetén ismét aktivizálódjanak.¹

A háború okozta megrázkódtatás a hatalmas gazdasági károk és személyi veszteségek, a vesztes pozíció és a szovjet megszállás egyértelművé tette a korábbi társadalmi-politikai rendszerrel való szakítást és új demokratikus berendezkedés kialakítását. Bár a hogyan tovább kérdésében nem volt konszenzus, abban a politikai szféra szereplői és a lakosság többsége is egyetértett, hogy egy széles társadalmi részvételen nyugvó többpárti parlamenti rendszer kiépítése, a nagybirtokot

¹ Valuch 2005. 99–102.; Gyarmati 2011. 24–26.

megszüntető és a nagytőkét korlátozó, részben központilag szabályozott piacgazdaság, és minden irányban nyitott külpolitika megvalósítására lenne szükség, amit a nagykoalíciós kormányzás is biztosít. A kiépülő, alapvetően polgári, de az erős baloldali politikai törekvéseket is tükröző „népi” jelzővel illetett demokrácia kezdettől komoly nehézségekkel küzdött. Az újjáépítés és az állami rekonstrukció feladatain túl, a szuverenitás hiánya, a szovjet katonai megszállás, a gazdasági és politikai nyomásgyakorlás megnehezítette a demokratikus viszonyok, intézmények megerősödését. Az erős centralizáció, a túlsúlyos végrehajtó hatalom, a döntéshozatal terén érvényesülő egyoldalú politikai preferenciák, a központi gazdaságirányítás és az államosított szektor gyors bővülése, a jogbiztonság relativizálódása, a koalíció felszámolására és a hatalom kisajátítására tett kommunista lépések nagymértékben akadályozták a szerves, rendszerazonos folyamatok kibontakozását és rendkívül sérülékennyé tették a demokráciát.²

1940-es évek végére a kommunista párt megszerezte a politikai hatalmat és az 1950-es évek első felében egy állampárti diktatúrát épített ki. Kikiktatott minden más politikai alternatívát, állami ellenőrzés alá vonta a gazdasági élet jelentős részét az ipari és forgalmi ágazatok csaknem egészét, és a mezőgazdaság majd 50%-át. Felszámolta az érdekképviselőket, a civil szervezeteket. Teljes kontrollt igyekezett szerezni, esetenként a személyes szférába is beavatkozva, a társadalom felett. Az élet szinte minden területén, a gazdaságirányítástól a politikai hatalom gyakorlásáig, az állami reprezentációtól a kulturális törekvésekig a magyar sajátosságoktól idegen, szovjet mintákat erőltetett az országra. Megszűnt az öntevékeny állampolgári részvétel, helyét a gyakorlatilag jogfosztott, alattvalói státuszba süllyesztett lakosság központi mobilizációja vette át. A kommunista párt célja a politikai szféra és a gazdaság jelentős része után az egész társadalom „államosítása” volt. A fizikai erőszak, a törvénytelen eljárások állami szintű alkalmazása mindennapossá vált.³

Sztálin halálát követően, 1953 nyarán változások kezdődtek. A kormányra kerülő Nagy Imre a szocialista rendszer keretein belül bizonyos reformokat hajtott végre, amely elejét vette a társadalmi feszültségek kirobbanásának és biztosította az ország működőképességét. A gazdasági torzulások ellensúlyozását, a törvényesség helyreállítását, az életviszonyok javítását és a civil társadalom részbeni reorganizálását célzó intézkedések már rövidtávon is eredményekkel jártak. 1955-ben azonban Nagy Imre leváltásával visszarendeződés kezdődött, ami a társadalom fokozódó ellenállása mellett egyenes úton vezetett a forradalomhoz.⁴

A II. világháború Magyarország számára, az ország nemzetközi súlyához vagy katonai szerepéhez mérten rendkívül nagy veszteségekkel járt. A gazdasági kár 1938-as értéken számolva elérte a 22 milliárd pengőt (4,4 milliárd US dollár). Ez az 1938-as

² Tomka 2011. 114–115.; Mezey 1995. 312–313.; Palasik 2017. 348–350., 368–370.

³ Mezey 1995. 362–364.; A Központi Vezetőség 1953. 142–146.

⁴ Pölöskei – Geregye – Izsák 1997. 316–318.; Kaposi 2002. 369–372.

bruttó hazai termék közel kétszerese, vagy más összefüggésben, a teljes nemzeti vagyon 40%-a volt.⁵

Az áldozatok száma az 1941-es megnövekedett (171 753 km²-es) országterület tekintve mintegy 950 000–1 000 000 fő körül alakult. A világháború ideológiai jellege következtében – hogy a fegyveres erőszak nemcsak az ellenséges haderők ellen irányult, hanem a szembenálló államok lakossága és különböző népcsoportok is az agresszió célpontjának számítottak – az emberveszteség nagyobb része a civil lakosság soraiból került ki. A 400 000 fő körül alakuló katonai veszteségből 150 000 fő esett el a harcokban, a szovjet hadifogságba került mintegy 650 000 magyar katona közül közel 250 000 fő vesztette életét. A harci cselekményeknek 120 000 fő sebesültje volt, akik többségükben túléltek a háborút, így demográfiai szempontból nem tekintendők veszteségnek. A polgári halottak száma elérte a 600 000 főt. Ebből 100 000 lakos harci cselekmények, az 1944 áprilisától folyó légitámadások és az 1944 szeptemberétől 1945 áprilisáig húzódó földi harcok áldozata volt. Az üldözött, deportált zsidóság vesztesége 450 000 fő körülire tehető, és további mintegy 50 000 civil állampolgár vesztette életét szovjet fogságban, „malenkij robot”-ra hurcolva.⁶

A halottak 1 000 000 főt megközelítő száma az 1941-es népesség 6,2%-át tette ki. Az I. világháborúban az akkori Magyarország népességének hozzávetőleg 2,5%-a pusztult el (530 000 fő), többségében katona. Nemzetközi összehasonlításban Lengyelország (15%), a Szovjetunió (8,4%) és Németország (6,4%) után Magyarország következett a legtöbb embert veszítő európai államok sorában, de abszolút számok alapján is a fenti országok és Jugoszlávia után a magyar áldozatok száma volt a legmagasabb. A magyar emberveszteség meghaladta Olaszország, Franciaország, Nagy-Britannia, illetve az Egyesült Államok veszteségének mértékét. Demográfiai tekintetben a háborús veszteségnek tekinthetők a rendkívüli viszonyok, a férfiak távolléte következtében a korábbi népesedési trendekhez képest elmaradt születések is, melyeknek száma 150 000–200 000 főre becsülhető. A háború nem azonos mértékben sújtotta lakosságot. Az agrártársadalom katona és hadifogoly vesztesége arányaiban nagyobb volt a munkásságénál. A polgári középosztály és a kisegzisztenciák veszteségeit elsősorban a holokauszt emelte más rétegeké fölé.⁷

Magyarország lakossága a trianoni területen (93 073 km²-en) az 1941-es népszámlálás időszakában 9 319 992 fő, az 1945. június 30-i gyorsfelmérés adatai szerint pedig 8 656 178 fő volt. Ez az 1949-es népszámlálás idejére, a párizsi békeszerződés szabta új határok között (93 030 km²) 9 204 799 főre emelkedett. A természetes szaporodás 1949-ben 9 ezreléket tett ki, statisztikailag azonban ez még nem biztosított pozitív reprodukciót, vagyis a családonkénti 2 gyermek feletti születésszámot. A nemek aránya már korábban is jelentős különbséget mutatott, 1941-ben a népességben belül a férfiak 49%-ot, a nők 51%-ot képviseltek. Ez a helyzet

⁵ Kaposi 2002. 324.; Romsics 2010. 269–270.

⁶ Snyder 1946. 1–4.; Valuch 2005 30–31.

⁷ Romsics 2010. 270.; Kaposi 2002. 325–327.

a háború hatásai nyomán jelentősen romlott, a különbség meghaladta az 5%-ot, de még 1949-ben 3,8% körül alakult. A népességben belül a férfiak aránya 48,1%, a nők 51,9% volt. A születéskor várható élettartam, amelynek alakulására a természeti (fiziológiai) adottságok, a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerep és történeti (politikai) tényezők egyaránt hatást gyakoroltak, 1949-ben férfiak esetében 60 év, a nőknél 64 év volt.⁸

A háború után megugrott a születések száma. Ennek egyrészt a háború alatti elhalasztott családalapítás volt a magyarázata, másrészt a békével, az újrakezdés lehetőségével együtt járó mentalitásváltozás, ami fontosabbá tette a mielőbbi családalapítást. Az élveszületések aránya 1947–1948-ban 22–23 ezrelék körül tetőzött, de még 1949-ben is a 20 ezrelék körül alakult. A halálozás ugyanakkor jelentősen csökkent. A háborút követő 2–3 évben, az utólagos hatások, sebesülés, fogolytábor, betegség miatti nagyobb számú elhalálozás, illetve az utólagos holtta nyilvánítás nyomán még 14–15 ezreléket ért el, 1949-re azonban már csak 11 ezrelék körül alakult. 1945-ben a háború hatásaként kiugróan magas csecsemő- és gyermekhalandóság az egészségügyi viszonyok javulása folytán 1947-re a korábbi szintre csökkent. A halálozás legnagyobb arányban a 25–45 éves korú férfilakosságot érintette, aminek hosszabb távon kedvezőtlen hatása volt a magasabb születési arány fenntartására, illetve a nemek szerinti megoszlás alakulására.⁹

Az 1950-es években jelentős mértékben megnövekedett a lakosság létszáma, 1960-ra elérte a 9 961 044 főt. Az alapvetően adminisztratív kényszerintézkedésekkel kiváltott magas születési arány következtében a természetes szaporodás üteme az 1950-es évek első felében dinamikus emelkedett, átlagban 12 ezrelék körül mozgott. Ez a hatás azonban a vonatkozó szabályozás változása nyomán elmúlt, és a szaporodás üteme visszaesett. A nemek arányában korábban kialakult 4%-os szakadék továbbra is fennállt, a helyzet mindössze 2 ezreléssel javult. A születéskor várható élettartam a háborús hatások megszűntével az 1950-es évek végére jelentősen emelkedett, a férfiak esetében 66, a nőknél 70 évre.¹⁰

Az élveszületések száma a korábbi, 1948-as 192 000-es csúcstról, 1954-re 223 000-re nőtt, 25 ezrelék közelébe emelkedett. Ebben a gyermekvállalást ösztönző szociális intézkedések és az azt sürgető állami propaganda mellett („Asszonynak szülni – kötelesség, lánynak szülni – dicsőség!”), kényszerítő jogszabályok bevezetése, a gyermektelenségi adó, illetve a terhesség-megszakítás tilalma is szerepet játszott. Abortuszt csak a magzat vagy az anya közvetlen életveszélye esetén engedélyeztek. Az illegálissá váló terhesség-megszakítások miatt nők és orvosok ellen számos büntetőeljárás indult, és 4077 jogerős ítélet született. Mindezek után az 1953–1955 között születettek képviselik a 20. századi magyar népesedés legnagyobb csúcsát. A legtöbb gyermeket a házasságban élő 25–29 éves korosztályhoz tartozó nők születték.

⁸ Valuch 2005. 38–40.

⁹ Kollega Tarsoly 1997. 147.; Józán 1997. 376.; Valuch 2005. 34–37.

¹⁰ Valuch 2005. 36–39.; Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 402.

A halálozás az 1950-es évek első felében tovább mérséklődött, 10 ezrelék körül alakult, döntően az egészségügyi ellátás javulásának köszönhetően. A leggyakoribb halálokok között még mindig jelentős helyet foglaltak el a fertőző betegségek (tbc, diftéria, kanyaró), nagyobb területet érintő járványokra azonban nem került sor. Ha nagyságrendileg nem is vált jellemzővé, de megemelkedett a politikai viszonyokkal összefüggésbe hozható halálesetek (bebörtönzés okozta sérülés, betegség, üldözés miatti öngyilkosság) száma.¹¹

A háborút követően megnőtt a házasságkötések aránya. Az emelkedés nem volt olyan nagymértékű, mint az I. világháború után, mert a háború alatti visszaesés sem volt akkora. Ez a növekedés azonban több mint 10 évig tartott. 1949-ben a házasságkötések aránya 11 ezrelék körül, az 1950-es évek első felében pedig 12 ezrelék felett alakult, ami európai összevetésben az ekkori legmagasabbak közé tartozott. A 15 év feletti népesség körében, 1949-ben a férfiak 65%-a, a nők 59%-a volt házas. A előző korszakhoz képest nőtt a házas termékenység időtartama, csökkent az első házasságkötés életkori határa, a férfiak esetében 26 évre, a nőknél 23 évre. A háború utáni években nemcsak az elhalasztott családalapítás, az özvegyek újránházasodása is jelentős mértéket öltött. Az özvegyen maradt férfiak a korábbi demográfiai trendek szerint is nagyobb arányban házasodtak újra, a nagy háborús férfiveszteség miatt, erre nagyobb lehetőségük is kínálkozott, mint a nőknek. Az özvegyek aránya a férfilekosságon belül 4%, a nők körében 17% körül alakult. A válások száma a háború után emelkedett, de részben még vallási, illetve gazdasági okokból viszonylag alacsony mértéket ért el. Elváltként élt a férfiak 0,9%-a, és a nők 1,6%-a.¹²

A családi viszonyok tekintetében uralkodóvá vált a kiscsalád, vidéken a gazdasági és munkaerő szempontok miatt jellemző volt a kiterjesztett kiscsalád. A gyermekszám azonban számottevően csökkent. Az 1940-es évek végén a családok 40%-a gyermektelen volt. A gyermekes családok között a legnagyobb csoportot a 2 gyermekesek képezték (33%), viszonylag jelentős volt az 1 és 3 gyermekes családok száma, 4, vagy annál több gyermeket azonban már csak a családok 9%-a nevelt. A házas nőknek 1920-ban még 40%-a szült 4 vagy több gyermeket – igaz, a csecsemő és gyermekhalandóság számottevő mértékű csökkenésével az újszülötteknek 1949-ben nagyobb esélyük volt az életben maradásra, mint 30 évvel korábban. A családi viszonyokban jelentős változást hozott, hogy a háborús férfiveszteség, az újjáépítés időszakának korlátozott jövedelmi lehetőségei, illetve a fokozatos szemléletváltás következtében egyre inkább terjedt a nők kereső tevékenysége, a kétkeresős családmódel.¹³

A házasságkötések száma 1949 és 1955 között valamelyest tovább emelkedett. Ennek részben a megváltozó jogi szabályozás állt a háttérben, amely megkönnyítette a

11 Romsics 2010. 468.; Valuch 2005. 35.

12 Valuch 2005. 42–43.

13 Kaposi 2002. 340.; Valuch 2005. 43.

fiatalabb korosztályok számára a házasságot. Az előző korszakban még 24 éves korig volt szükség szülői jóváhagyásra, ez 1952-ben 18 évre csökkent, de gyámhatósági engedéllyel 16 éves kortól lehetőség volt házasságkötésre. Az első házasságkötés életkora a férfiaknál 25, a nőknél 22 év körül alakult. Ez a korábbi nyugat-európai trendekhez képest, ismét inkább a Kelet-Európát jellemző sajátosságokat idézte. A megváltozó társadalmi, gazdasági viszonyok, a belső migráció, a hagyományos falusi közösségek bomlása még a korábban meglehetősen statikus agrárnépesség körében is bővítette a párválasztás horizontját.¹⁴

A változások háttérében a kiépülő állampárti rendszer családpolitikája állt, amely bizonyos szociális intézkedések, családtámogatások bevezetése mellett politikai kérdésként kezelte az emberek magánszféráját is, és erős nyomást gyakorolt a hivatalosan deklarált társadalmi értékekhez való alkalmazkodás érdekében. Az 1952-es családjogi törvény megnehezítette a válást, eltörölve az abszolút bontó okokat (hűtlenség) és a megegyezéssel történő különválást. Ennek ellenére az 1950-es években valamelyest nőtt a válások száma, főként a falusi társadalmi viszonyok és normák átalakulása, illetve a nők társadalmi szerepének gyors változása révén, a politikai elvárásoknak megfelelően azonban ezzel együtt az újrَاهázasulók aránya is emelkedett. A gyermekvállalást erőtető politika hatására 8%-kal csökkent a gyermektelen házaspárok aránya, a gyermekszám tekintetében azonban változatlanul a kétgyermekes családok voltak többségben, arányuk 1955-ben 40% fölé emelkedett.¹⁵

Magyarország népességének alakulását, illetve belső megoszlását a háború végén és az azt követő 2–3 évben nagyarányú, jelentős migráció is befolyásolta. A katonai visszavonulás során a honvédség 300 000 katonája lépte át a nyugati határt és vonult osztrák, illetve dél-német területre. Velük távozott mintegy 100 000 köztisztviselő, általában családotól, akik a hivatalos kiürítési rendeletek alapján hagyták el az országot. A közszolgálat tagjainak nagyobb része azonban a rendelkezések ellenére a helyén maradt. A katonák és a távozó tisztviselők közül a háború után megközelítőleg 250 000 fő hazatért. A magyarországi harcok megindulása, a szovjet haderő térfoglalása következtében mintegy 120 000 civil menekülő is útnak indult, először az ország keleti körzeteiből a Dunántúlra, majd a határon túlra. Köztük közelebbi szereplők, a vagyonosabb rétegek képviselői, de egyszerű lakosok is, akik a Vörös Hadseregtől, illetve a szovjet rendszer bevezetésétől tartva döntöttek a távozás mellett.¹⁶

A nagyarányú kivándorlást jelentős bevándorlás ellensúlyozta. A szomszédos államokban kormányzati szintű üldözés indult a magyarság ellen. Ebben különösen azok a területek voltak érintettek, amelyek 1938 és 1941 között visszakerültek Magyarországhoz, és ahol a háború alatt a magyar lakosság többségi pozíciót élvezett.

14 Csernák Józsefné 1997. 343–344.

15 Valuch 2005. 41–42.; Csernák Józsefné 1997. 348–349.

16 Romsics 2010. 270.; Valuch 2005. 31–32.

Az 1938 után betelepülő, munkavállalás vagy szolgálati feladatok miatt odaköltöző magyarok többségét kiutasították. Romániában ismétlődő, Jugoszláviában tömeges méretű atrocitásokra került sor, melyek Délvidéken 20–25 000 halálos áldozattal jártak. Mindez a csehszlovák, román és jugoszláv fennhatóság alá kerülő magyarság egy részét menekülésre készítette. A kiutasított és menekülő magyarok számát a háborút követő lakosságcsere során érkezők is növelték. Jugoszláviából mintegy 50 000, Romániából 80 000, Csehszlovákiából 120 000 fő bevándorlását regisztrálták hivatalosan, de a rokonokhoz, ismerősökhöz érkezőkkel együtt a menekültek száma ennél lényegesen nagyobb volt. A menekültek és kitelepítettek elhelyezése, ellátása rendkívül komoly gondot okozott a súlyos anyagi károkat elszenvedett országnak.¹⁷

A csehszlovák kormány 1946-ban kényszerítette ki lakosságcserét Magyarországgal. Az egyezmény értelmében annyi felvidéki magyart telepíthettek ki Csehszlovákiából, amennyi magyarországi szlovák vállalkozott önként az áttelepülésre. A szlovákság körében folytatott intenzív csehszlovák propaganda mellett végül 60 257 szlovák repatriált, Felvidékről viszont, az azonos létszámot messze túllépve 76 616 főt telepítettek ki, mintegy 30 000 állampolgárságától megfosztott kiutasított mellett. 1946-ban Jugoszlávia is bejelentette igényét egy 40-40 000 fős lakosságcsereére, ettől azonban a magyarországi szerbek viszonylag alacsony száma (és a horvátok ellenkezése), illetve a két ország közötti kapcsolat javulása nyomán a belgrádi vezetés végül elállt.¹⁸

A háború utolsó hónapjaiban a dunántúli német lakosság köréből a visszavonuló német haderővel 40–50 000 fő menekült nyugatra. A világháború végén a győztes nagyhatalmak a német népet kollektíven felelősnek tekintették a világégésért, ezért valamennyi kelet-európai országból nagy számban telepítették ki az őshonos német lakosságot. Magyarországon, 1945 nyarán politikai vita bontakozott ki a teljes (a származás szerinti) vagy a „szelektív” (a háború alatti magatartás alapján történő) kitelepítés kérdésében. Az ország nemzetközi ellenőrzését ellátó Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnöke 1945 őszén az összes magyarországi német kitelepítését követelte. Ennek megfelelően született meg a vonatkozó kormányrendelet. Végül, a tömeges mentesítések, illetve a kitelepítés 1948-ban történő nemzetközi leállítására következtében, Magyarországot mintegy 210 000 németnek (a hazai németesség 45%-ának) kellett elhagynia. A kitelepítés mellett széles körben korlátozták a német nemzetiségűek állampolgári jogait. A magyar menekültek elhelyezése, ellátása sok esetben az itt maradt német vagyon (ház, föld) felhasználásával történt. A Dél-Dunántúlra, a kitelepített németek helyére mintegy 83 821 magyar érkezett.¹⁹

A külső migráció mellett a világháborút követően nagyarányú belső vándorlás zajlott. Ez jelentős mértékben a gazdasági, megélhetési viszonyokkal függött össze. A

17 Füzes 1990. 42–43.; Balogh 1991. 39–51.; Kugler 1996. 59.; Andorka 2006. 271.

18 Kugler 1996. 48–49.; Vadkerty 2001. 303–304.; Tóth 1993. 190.

19 Tóth 1993. 187–191.; Föglein 2006. 38.; Fehér 1993. 70.

földosztás során Észak- és Kelet-Magyarországról jelentős kiáramlás történt a Nagyalföld, illetve a Dunántúl felé. A központilag szervezett újjáépítési munkák szintén sok embert vándorlásra ösztönöztek. Nagyobb tömeget érintett a bombázások és harcok elől korábban vidékre költöző budapestiek visszatérése, illetve, hogy sokan érkeztek a fővárosba a munkalehetőségek miatt.²⁰

Az 1950-es években a külső migráció jelentős mértékben visszaesett. Az ország egyre inkább bezárkózott, a diplomáciai kapcsolatok a nyugati országokkal, és Jugoszláviával is befagytak. 1949 és 1955 között közel 100 000 fő hagyta el az országot, ennek mintegy fele, legálisan. A belső vándormozgalom továbbra is jelentős maradt, de jellege megváltozott. Az önkéntesség és a gazdasági szempontok helyét sok esetben a politikai kényszer vette át. Az erőltetett iparfejlesztés, az új ipari centrumok nagyszámú munkaerőt és egyéb népességet igényeltek, melyet részben toborzással, jelentős mértékben azonban áthelyezéssel és egyéb kényszerintézkedésekkel biztosítottak. A mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása, a birtokos parasztságra nehezedő gazdasági és gazdaságon kívüli nyomás (túladóztatás, beszolgáltatás, kulák-lista) hatására közel 500 000 fő költözött a falvakból a városokba, főleg a fiatalabb korosztályok. Budapest és néhány más nagyváros „osztályidegennek” bélyegzett lakosait, volt birtokosokat, vállalkozókat, értelmiségieket, mintegy 25 000 főt politikai okból és a nagy lakásínség enyhítése érdekében ingatlanaiktól megfosztva kitelepítették vidékre.²¹

Jelentős változás állt be az ország nemzetiségi összetételében. A nemzetiségi lakosság száma a korábbinak felére, 350–400 000 főre csökkent, ami a lakosság 4%-át tette ki. A német kitelepítés, a szlovák lakosságcsere és a délszlávokkal kapcsolatban felvetődő hasonló tervek félelmet keltettek a nemzetiségek körében, ezért jelentős részük „rejtőzködő” stratégiába kezdett. Semmilyen formában nem jelezték etnikai hovatartozásukat, a népszámláson magyarnak vallották magukat, gyermekeiket magyar tanyelvű osztályokba írták be, nem kapcsolódtak be a délszláv, szlovák, román nemzetiségi szövetség tevékenységébe. Az 1949-es népszámláláson anyanyelv szerint 114 597 fő vallotta magát más nemzetiségűnek (az 1941-ben összeírt 632 293 fő helyett), a nemzetiségi hovatartozás szerint pedig csak 64 989 fő sorolta magát a hivatalosan elismert 12 nemzeti kisebbség körébe tartozónak (az 1941-es 361 945 fő helyett). Az nemzetiségi arányok mind anyanyelv, mind identitás szerint az 1941-es adatok 18%-ára estek vissza, legalábbis a statisztikák szerint.²²

Az előzmények után érthető okokból leginkább a németek igyekeztek eltűnni a hatalom látómezejéből. A 1948-es népszámláláson csak 22 455 német anyanyelvű lakost írtak össze, ami kevesebb, mint 10%-a volt az egyéb kulturális felmérések és a napi nyelvhasználatra alapuló becslések szerint valószínűsíthető 240 000 főnek. A szlovákok egyharmada, a horvátok fele tűnt fel csak a statisztikákban. A nemzetiségi

²⁰ Valuch 2005. 70–71.

²¹ Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 310.

²² Bindorffer 2011. 56–57.

öntudat a szerbek és románok körében jelent meg legerőteljesebben, ami az ortodox egyházak szerepe révén korábban is jellemző volt, másrészt rájuk jóval kisebb politikai nyomás nehezedett, mint a németekre.²³

1950 márciusában hatályon kívül helyezték a német kisebbséggel szembeni korlátozó intézkedéseket, az elvett vagyon után azonban kompenzációt nem adtak. Élve a lehetőséggel mintegy 11 000 német hivatalosan visszatelepült, 10 000 fő pedig még a kitelepítés során szökött vissza. A Szovjetunió és Jugoszlávia között kialakuló politikai szembenállás nyomán, moszkvai utasításra Magyarország is megszakította a kapcsolatait Belgráddal. A hazai délszláv kisebbségeket ettől kezdve az ellenség szimpatizánsainak tekintették. A déli határ mentén, 60–80 km-es sávban 1950 elején összeírták a lakosságot. Nagy számban internáltak szerbeket és horvátokat az ország belsejében létesített táborokba. Ezzel párhuzamosan magyar betelepítések történtek, elsősorban közalkalmazottak és ipari munkások érkeztek a térségbe. A táborokból évekkel később kiszabadulók nem térhettek vissza eredeti lakóhelyükre. Csökkentették az oktatási intézmények számát, az iskolákban egységes szerb tanítási nyelvet vezettek be. A határ menti régiókban felgyorsult a szövetkezetek szervezése, minden mezőgazdasági és ipari tulajdont társadalmi (állami) ellenőrzés alá vontak. A délszlávokkal szembeni politikai diszkrimináció csak 1954-ben szűnt meg.²⁴

A diktatúra kiépülését kísérő változások azokat a nemzetiségeket is sújtották, amelyeknél ilyen közvetlen nyomásgyakorlás nem történt. Az erőltetett szövetkezetesítés, a gyorsított iparosítás megbontotta az etnikai szigeteket, az emberek jelentős része vegyes nyelvi közegbe került, ami felgyorsította az asszimilációt. Az egyházak háttérbe szorítása, illetve a civil szféra felszámolása kulturális háttérüktől és a társadalmi önszerveződés lehetőségétől fosztotta meg a kisebbségeket. A délszlávok, a szlovákok és a románok országos szervezetét, amelyhez 1954-től a német nemzetiségi szövetség is csatlakozott, megfosztották tagságuktól, helyi szervezeteiktől, gyakorlati tevékenységüktől, és már csak az országos központjuk létezett, reprezentatív feladatokra. A sztálini ideológia elutasította a nemzeti elv progresszív szerepét, és az automatizmus elve alapján a kisebbségek gyors társadalmi, és fokozatos kulturális beolvadásával számolt, így minden téren a központilag preferált „szocialista értékeknek” kellett érvényesülniük. Az ország egyetlen ruszintöbbségű települését, Komlóskát például a nemzetiségi feladatok leegyszerűsítése érdekében szlovák településnek nyilvánították.²⁵

A KSH becslésén alapuló adatai szerint 1955-ben 370 000 fő nemzetiségi élt az országban, (köztük 220 000 német, 60 000 szlovák, 45 000 délszláv, 15 000 román). A 3257 településből 323 községben (222 német, 52 délszláv, 34 szlovák, 7 román) haladta meg a nemzetiségi aránya a 20%-ot. Az 50%-ot 82 településen érték el (42 német, 22 délszláv, 14 szlovák és 3 román), elsősorban Baranya Tolna, Komárom és

23 Föglein 2006. 44–48.; Valuch 2005. 78–80.; Mészáros – Fóti 1995. 22.

24 Tóth 1993. 192.; Fehér 1993. 147–148.

25 Szarka 2004. 89.; Gyivicsán – Krupa 1998. 21–22.; Tóth 2003. 209–210.

Pest megyében. A nemzetiségi identitás megőrzése szempontjából itt voltak legkedvezőbbek a feltételek. A nemzetiségek hagyományos agrárjellege ebben az időszakban is változatlan maradt. Mezőgazdaságból élt a hazai román társadalom 94%-a, a délszlávok 85%-a, a szlovákok 66%-a és a németek 63%-a. A görög polgárháború nyomán 3–5000 menekült érkezett az országba, ami ideiglenesen megemelte a görög kisebbség létszámát, de többségük néhány évvel később hazatért.²⁶

A népesség felekezeti összetétele az előző korszakhoz képest lényegesen nem változott. Az 1938 és 1941 között visszacsatolt területek elvesztésével az ideiglenesen megemelkedett szerb és román ortodox felekezetűek, illetve a főként ruszin görög katolikusok aránya az 1937-es szintre esett vissza. Változást jelentett, hogy a német és szlovák lakosok egy részének távozása nyomán csökkent az evangélikusok aránya (5%), a holokauszt és a zsidó kivándorlás következtében pedig jelentősen visszaesett (1,5%-ra) az izraelita vallásúak aránya. Mindez a római katolikusok (68%) és a reformátusok (22%) relatív emelkedéséhez vezetett. A görög katolikusok aránya 3% volt, a többi felekezet (görögkeleti, unitárius, baptista stb.) aránya együttesen nem érte el az 1%-ot. A magukat felekezeten kívülinek vallók száma az 1949-es népszámlálás idején elenyészően kicsi volt, 0,1% körül alakult.²⁷

A társadalom vallásos hite és egyházhoz való kötődése azonban a korábbi korszakhoz képest valamelyest csökkent. A szokások változása, a szekularizáció természetes folyamata, a háborús kiábrándulás mellett, ebben az egyházakkal szembeni politikai fellépésnek is jelentős szerepe volt. A földreform, bár nem szüntette meg, meghatározó mértékben korlátozta a nagyobb egyházak, mindenekelőtt a római katolikus egyház anyagi alapjait. A reakció elleni harc jegyében 1946-ban számos egyházi társadalmi és ifjúsági szervezetet betiltottak. 1948-ban megtörtént az egyházi iskolák államosítása, ami 5407 elemi és általános iskolát, 113 gimnáziumot, 88 tanítóképzőt, líceumot és más képző intézményt érintett. Ezt követően fakultatívvá tették a hitoktatást.²⁸

Az egyházak elleni politikai fellépés 1948–1949 folyamán tovább erősödött. A hatalom félreállította, lemondatta vagy bebörtönözte a történeti egyházak tekintélyes vezetőit. A római katolikusoknál erre a sorsra jutott többek között Mindszenti József esztergomi, majd Grósz József kalocsai érsek, a reformátusoknál Ravasz László, később pedig Révész Imre püspök, az evangélikusoknál Ordas Lajos püspök. Az egyházak vezetése a második vonalat képviselő személyiségek irányítása alá került, akiket a politikai vezetés rá tudott venni feltétel nélküli együttműködésre. A hatalom célja az egyházak szélesebb társadalmi kapcsolatrendszerének felszámolása volt, a

26 Tóth 2003. 34., 203.; Szarka 2004. 86.; Föglein 2006. 44–48.

27 Gyarmati 2011. 126–127.

28 Romsics 2010. 319., 470.; Valuch 2005. 270–271.

szűkebb értelemben vett hitélet korlátozott és ellenőrzött formában tovább folyhatott.²⁹

Az 1950-es években az állam az egyházak feletti teljes ellenőrzés megszerzésére törekedett. Felállították az Állami Egyházügyi Hivatalt (1951), amelynek döntő befolyása volt az egyházak gazdálkodására, a személyi kérdések intézésére, a kulturális tevékenység (könyv- és lapkiadás) folytatására. Hasonló szerepet kapott a kisebb felekezetek, ún. szabadegyházak ellenőrzésében az 1950-ben felállított Szabadegyházak Tanácsa. A gyülekezetek tagjait, a felekezeti vezetőket, papokat személyükben is fenyegette a rendszer, számos esetben került sor rendőri zaklatásra, letartóztatásra, börtönbüntetésre pusztán egyházi tevékenységért. Mindez, a felekezeti összetételt lényegesen nem módosította, nagymértékben csökkent viszont a rendszeres templomba járók aránya.³⁰

A holokausztot túlélő zsidó lakosság körében különböző stratégiák jelentek meg. Közvetlen a háború után jelentős kivándorlás indult, más európai országokhoz hasonlóan. Néhány év alatt legális és illegális úton közel 50 000 fő hagyta el Magyarországot, nagyobb részben az Egyesült Államokba, kisebb hányadában Palesztinába települve. A kivándorlók általában a fiatalabb generációkhoz tartoztak, sokan közülük egész családjukat elvesztették. 1949–1952 közötti időszakban ismét megnőtt a kivándorlók száma. A diktatúra kiépülése, az államosítások, és a társadalmi mozgástér beszűkülése a mintegy 50%-ban magánvállalkozó és szabad értelmiségi pályán mozgó zsidóság lehetőségeit nagyban beszűkítette. A kivándorlás ekkor fokozottabb mértékben irányult már az 1948-ban létrehozott Izrael állam felé. A másik magatartásforma a beolvadás volt, ami mögött az átélt tragédia hatása alóli szabadulás, a biztonságot jelentő társadalmi integráció szándéka állt. Csökkent a felekezeti kötődésű zsidóság aránya, magas volt a kikeresztelkedők száma, és emelkedett a vegyesházasságok aránya. A zsidóság a hagyományos formájában, szerepeiben, közösségeivel gyakorlatilag eltűnt a nyilvánosság elől.³¹

Sokan egy harmadik utat választottak, és a korábbi kirekesztettség, üldözöttség hatására a származás és felekezet feletti kollektívizmust hirdető baloldali politikai erő, a kommunista párt közelében kerestek sikeresnek kínálkozó beilleszkedési lehetőséget. Ez azonban újabb gondokat okozott, a diktatúra kiépítését és fenntartását kísérő erőszak részesévé váltak, ami a hatalom által háttérbe szorított szélesebb társadalmi rétegekben visszaigazolni látszott a „kommunista = zsidó” korábbi előítéletet. Noha a holokauszt után a zsidósággal szembeni fenntartások morálisan teljesen tarthatatlanná váltak, a Rákosi-rendszer működése látenszen ismét felerősítette ezeket az előítéleteket.³²

29 Valuch 2005. 270–271.

30 Köpeczi Bócz 2004. 14–16., 34–36.; Valuch 2005. 272–273.

31 Karády 2001. 255–258.; Stark 1998. 116–120.

32 Valuch 2005. 80–82.; Bibó 1986. 778–780., 785–787.

A háborút követően a magyar közigazgatási rendszer alapvetően nem változott. Az ország 25 vármegyére, ezen belül 151 járásra tagolódott, a városok száma 54, a községeké 3069 volt. 1944 ősze és 1945 tavasza között sajátos kettősség alakult ki a helyi igazgatásban. A harcok megszűnte után spontán módon megalakult nemzeti bizottságok az államigazgatás és annak helyi szervei kiépüléséig hatalmi funkciót tölthettek be. Ez azonban 1945 májusára megszűnt, a nemzeti bizottságok képviselői betagozódtak a települési önkormányzatokba, a bizottságok 1947-es végleges megszűntéig. Az önkormányzati testületeket már az első évtől igen erős pártdominancia jellemezte, ami gyakran éles politikai küzdelem formájában jelent meg.³³

A településhálózatban szintén nem történt gyökeres átalakulás. A lakosság nagy része községekben élt, a városlakók aránya 34% volt. A háborús események nyomán (bombázások, földi harcok, menekültek) a nagyobb városok lélekszáma valamelyest, Budapesté radikálisan csökkent. Az 1945-ös gyorsfelmérés adatai szerint a főváros lakossága mindössze 832 000 fő volt. Ez azonban gyorsan kiegyenlítődtött, a visszatérő lakók, a közélet és az államigazgatás új koncentrációja, az ipar gyors ütemű helyreállítása, bővítése, illetve bizonyos közigazgatási változások nyomán. Budapest lakossága 1946 januárjában már meghaladta az 1 millió főt, 1949-re pedig 1 590 000 főre duzzadt. A másik szembeötlő változás az volt, hogy az 1945-ös földreform nyomán több mint 75 000 új tanya épült, ami tovább növelte a falvak és az agrárvárosok népességén belül a külterületen lakók arányát.³⁴

A politikai rendszerváltással összhangban átfogó közigazgatási reformra került sor 1949–1950-ben. A régi-új határmódosítás nyomán területük jelentős részét elvesztő vármegyék megszűntek, összevonásra kerültek (pl. Hajdú-Bihar), kiegészítve új egységet képeztek (pl. Bács-Kiskun) vagy szétesztették őket a szomszédos megyék között (pl. Csanád) – így 25 helyett 19 megye maradt. Eltűntek a történeti elnevezések (pl. Jász-Nagykun-Szolnok) és a „vármegye” kifejezés is. Létrehozták Nagy-Budapestet, a fővároshoz csatolva 7, korábban önálló várost (Kispest, Újpest) és 16 községet. Megszűnt a hagyományos önkormányzatiság, 1950-től szovjet típusú tanácsrendszert vezettek be, amelyet erős centralizáció, szigorú hierarchia jellemezett.³⁵

1954-ben az 5 legnagyobb várost, regionális centrumot (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr), megyei jogú településsé nyilvánították és kivonták a megyék irányítása alól. Megszűnt a törvényhatósági jogú városok köre, minden település középszinten a megyék irányítása alá került. A pártállami szisztéma kiépülésével, helyi szinten is kettős vezetés érvényesült, a pártszervek és az ellenőrzésük alatt álló tanácsi szervek gyakorlatilag az egységes központi hatalomgyakorlás helyi intézményeként működtek. A tanácsok élén elnök, az alájuk rendelt szakapparátusok vezető posztján

33 Gyarmati 1996. 76–80.; Hajdú 1996. 12–15.; Botos – Gyarmati – Korom – Zinner 1988. 169–171.

34 Valuch 2005 59–63.

35 Gyarmati 2011. 161.

pedig végrehajtó bizottsági (VB) titkár állt. A tanácsok ellenőrzését a Minisztertanács (számos területen a Belügyminisztérium) látta el. 1954-ben Nagy Imre kormánya lépéseket tett a megyék és a megyei jogú városok közvetlen az Elnöki Tanács felügyelete alá vonására.³⁶

Az 1950-es években a településhálózatot további változások érintették. A közigazgatási centralizáció, a birtokos parasztság elleni fellépés és a szövetkeztesítés egyik kísérője a tanyarendszer átalakítása volt, tanyacsoportok, községmagok létrehozása, részben bizonyos infrastrukturális fejlesztésekkel, de főként adminisztratív eszközökkel (építkezési tilalom). A tanyarendszer nagy részének felszámolása során 500 új község létrehozását tervezték, ebből 1955-ig 150 település jött létre. Időközben, a nagyközségek közül 12 települést városi rangra emeltek. A települések száma 1955-ben 3257, a városoké 59 volt. A főváros lakosságának száma tovább emelkedett, 1960-ra 1 780 000 főre nőtt annak ellenére, hogy 1956-ban mintegy 92 000 budapesti hagyta el az országot. A fővároson kívül, Miskolc, Debrecen és Szeged lakossága haladta meg a 100 000 főt, de az alföldi városok esetében a népesség 30–35%-a nem a belterületen, hanem a külterületen lakott. A városlakók aránya 1949-ben 37% volt. Az 1950-es évek közepére az erőltetett iparosítás, a munkaerő gyors koncentrálása következtében a városlakók aránya 48%-ra, 1960-ra pedig 54%-ra emelkedett. 1949-ban a népesség 20%-a lakott 100 000-nél, 44%-a 10 000-nél, 56%-a 5000-nél nagyobb lélekszámú településen, ezek az adatok 1960-ra 23%, 50% és 60% körül alakultak. Ezen belül, legdinamikusabb mértékben a regionális centrumok lakossága nőtt.³⁷

A települések urbanizációs szintje a korszak folyamán csak kisebb változásokat mutatott. A lakásállomány lassan bővült, 1941-ben a lakások száma 2 397 499, 1949-ben pedig 2 466 514 volt, ami csupán 3%-os gyarapodást jelentett. Ezt azonban jelentős mértékben befolyásolta, hogy a világháború, a bombázások és a magyarországi harcok során, különösen a nagyobb városokban súlyos háborús károk keletkeztek, Budapesten 32 363 lakás pusztult el vagy vált lakhatatlanná (27%), és további 48 000 (40%) szenvedett kisebb rongálódásokat. Az 1940-es évek második felében különösen a városokban a helyreállítás volt a fő feladat, és viszonylag kevés új lakás épült. Új lakóépületek nagyobb számban a tanyavilágban készültek. Ennek is szerepe volt abban, hogy a lakások 40%-a vályog, illetve vert föld falazatú volt. Az egyszobás lakások aránya valamivel 70% felett, a kétszobásoké 25%, a 3 vagy többszobásoké 5% alatt alakult, 100 m² feletti alapterület csak kevesebb, mint 10%-ban fordult elő. Villanyvilágítással 1949-ben a lakások 46%-a, a vezetékes vízzel 17%-a, fürdőszobával 10%-a rendelkezett. A településeken, ahol ezt a természeti viszonyok lehetővé tették viszonylag sűrű „közkifolyó” (utcai kút) hálózatot

36 Valuch 2005. 62–63., 66.; Gyarmati 2011. 162.

37 Romsics 2010. 476–477.; Valuch 2005. 62–63., 66–70.,

alakítottak ki, a falusi házak és a tanyák jelentős része, esetenként a városi többlakásos épületek is udvari kúttal rendelkeztek.³⁸

Az 1950-es években a lakásállomány tekintetében jelentősebb változás következett be. Az ipari munkaerő gyors növekedése súlyos lakáshiányt idézett elő. 1949 és 1953 között a városokban mintegy 420 000 fő lakott albérletben, 20–30 000 fő pedig nem lakáscélú helyiségekben. A lakáshiányt a nagy alapterületű, többszobás polgárlakások igénybevételével (társbérletek létesítése) próbálták enyhíteni. Az első 5 éves terv során 217 000 lakás építését tervezték, elsősorban Budapesten és az új iparvárosokban, de a nehézipari beruházások folyamatos növelése miatt, végül csak 103 000 lakás készült el, ezek jelentős része is csökkentett komfortfokozatú volt. Az építőanyag hiánya miatt magánérőből csak 50 000 lakás épült. A lakásállomány színvonala kis mértékben változott. A lakóépületek 34%-ának falazata még vályogból volt. Az egyszobás lakások aránya 1960-ban 63%-ot, a kétszobásoké 32%-ot, 3 vagy többszobásoké 5%-ot tett ki. Ez utóbbiak száma mintegy 6500 lakással csökkent a nagyobb, főként budapesti ingatlanok átalakítása, leválasztása, új lakások kialakítása révén.³⁹

Villannyal a lakások 58%-a, vezetékes vízzel 20%-a, fürdőszobával 14%-a rendelkezett. A településfejlesztés várospreferáló szemlélete és az agráriumból való erőteljes tökekivonás nyomán, a falvak fejlettségi szintje erősen elmaradt a városoktól, és a köz- és lakóépületek, a közlekedés, a kommunális szolgáltatások vagy a kulturális infrastruktúra tekintetében nem történt jelentős előrelépés a két világháború közötti viszonyokhoz képest.⁴⁰

A II. világháborút követő években a keresők aránya a népességben belül 46–47% körül alakult, a háborús hatások, a keresőképes korosztály számának csökkenése folytán ez 1–2%-kal kevesebb volt, mint az 1930-as évek végén. Az 1947-ben induló első 3 éves terv az újjáépítés mellett célul tűzte ki a teljes foglalkoztatottságot is, ezt azonban nem sikerült elérni, a keresőnépesség 2,5%-ának 1949-ben sem volt munkája. A keresőnépességben belül az aktív keresők aránya 43% volt. Az önálló keresők aránya a II. világháborút követően 55%-ra emelkedett, ami mögött elsősorban a földreform állt. Az önálló birtokossá váló egykori gazdasági cseléd és napszámos réteg egy része azonban a kapott birtok kis területe (á: 5 kh), a termelőeszközök, igásállatok hiánya miatt nem tudott megkapaszkodni, és néhány éven belül kénytelen volt megválni a földjétől. A foglalkoztatottak között emelkedett (egyelőre csak kisebb mértékben) a nők aránya. Ez egyrészt a keresőképes férfiak számának csökkenésével, a megélhetési kényszerrel függött össze, másrészt, a társadalmi szemlélet átalakulásával, a női szerepek fokozatos átértékelődésével. Az aktív keresők körében a női munkavállalók

38 Kollega Tarsoly 1997. 265.; Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 275.

39 Belényi 2000. 36–37.

40 Romsics 2010. 483–485.; Valuch 2005. 68–69., 294–296.; Kollega Tarsoly 1997. 247.

aránya 1949-ben 29% volt, a parasztgazdaságokban dolgozó ún. segítő családtagokat nem számítva.⁴¹

Az aktív keresők között a szellemi dolgozók aránya a háborút követően lassan emelkedett, 1949-re 7-ről 10%-ra nőtt. Ez döntően a közalkalmazottak számának növekedésében, illetve az államosított gazdasági adminisztrációjának bővülésében jelentkezett. Az aktív keresők mintegy 49%-a dolgozott a mezőgazdaságban, az ipar és a forgalmi ágazatokban pedig 37%-a (ezen belül a tulajdonképpeni iparban 22%). Az iparban és forgalomban az önállóak (8%) és alkalmazottak (29%) aránya a korábbi időszakhoz képest jelentősen nem változott. A mezőgazdaságban viszont jelentős átrendeződés következett be. A földreform során összesen 642 342 fő kapott földet, közülük 370 963 fő (58%) gazdasági cseléd és mezőgazdasági munkás, aki korábban nem rendelkezett önálló birtokkal.⁴²

Az 1950-es években 50%-ra emelkedett a keresőnépesség aránya, ezen belül az aktív keresőké 1949 és 1956 között 43%-ról 46%-ra emelkedett, részben a munkahelyek számának bővülése révén, részben a társadalomra nehezedő politikai nyomás hatására. Az 1951-ben kiadott Munka Törvénykönyve a keresőtevékenységet kötelezettségként fogalmazta meg. Dinamikusan nőtt a női munkavállalók aránya. A pártállami rendszer kiépülése nyomán tovább bővült az igazgatási és gazdasági bürokrácia, rövid idő alatt közel megduplázódott az adminisztrációs munkahelyek száma, ahol egyre nagyobb arányban alkalmaztak nőket. Az iparban foglalkoztatottak száma 1949 és 1956 között másfélszeresére nőtt, miközben azonban a magánszférában dolgozók aránya 57%-kal csökkent, aközben az állami és szövetkezeti szektor munkásainak száma megduplázódott. Folyamatosan bővült az iparban foglalkoztatott nők száma is. Ez alól a nehézipar, a nehéz fizikai munkák sem jelentettek kivételt. A nehéziparban foglalkoztatottak közül az 1950-es évek végén 28% nő volt. A rendszer propagandája mindezt a szocialista emancipáció sikereként mutatta be.⁴³

1949-től a keresőnépességben belül az önállóak aránya jelentős mértékben csökkent. Ebben szerepet játszott a 10 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalkozások államosítása, majd az 1950-es években az 1–2 alkalmazottal vagy alkalmazott nélkül dolgozó magánvállalkozók gazdasági és politikai kényszerintézkedés révén vállalati, illetve szövetkezeti keretbe tömörítése. Az magániparosok és magánkereskedők száma egyharmadára csökkent. A mezőgazdaságban az erőszakos tsz-esítés révén 1953-ra a korábbi önálló keresők 44%-a vált szövetkezeti taggá, illetve más ágazatban alkalmazottá.⁴⁴

A szellemi foglalkozásúak arányának növekedése az 1950-es években felgyorsult, 1955-ben 14% körül alakult. Ebben változatlanul az adminisztrációs munkahelyek

41 Szakács 1962. 68–72.; Valuch 2005. 96–97.; Romsics 2010. 318–319.

42 Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 274.; Szakács 1962. 65–68.

43 Belényi 2000. 16–17.; Rákosi 1948. 299–303.

44 Romsics 2010. 347.; Rákosi 1949. 304–308.

számának bővülése játszott szerepet, de emelkedett az iskolázott szakalkalmazottak aránya is. Az 1950-es évek első felében az egyes ágazatokban foglalkoztatottak aránya lényegesen megváltozott. Az agrárnépesség a rá nehezedő politikai és gazdasági nyomás (tsz-esítés, kuláküldözés), illetve a városi ipari munkalehetőségek hatására 10%-kal csökkent. A mezőgazdasági keresők aránya a faluról való elvándorlás nyomán 44%-ra apadt, miközben a tulajdonképpeni iparban dolgozók aránya 28%-ra nőtt. A nagyarányú foglalkozásváltás (más tényezőkkel együtt) a mezőgazdasági termelés visszaesését okozta, ami ellátási zavarokhoz, és a jegyrendszer bevezetéséhez vezetett.⁴⁵

1953 végétől a Nagy Imre kormány számos racionalizálási intézkedést tett. A már mintegy 250–300 000 fő sok esetben csak látszatmunkahellyel rendelkező, főleg adminisztratív dolgozó egy részét (közel 80 000 főt) elbocsájtották, illetve más munkakörökbe irányították át. Szabályozták (gyakorlatilag lehetővé tették) a tsz-ekből való kilépést. Ennek nyomán a szövetkezetbe bekényszerítettek 21%-a választotta ismét az egyéni gazdálkodást. A mezőgazdaság helyzetét a beszolgáltatási rendszer ésszerűsítésével, a beadási mennyiség csökkentésével és egy 3 éves 12 milliárd forintos fejlesztő programmal kívánták javítani.⁴⁶

A korszak kezdetén alapvető változások történtek a társadalomszerkezetben. A korábbi vezető réteg, a gazdasági, politikai, sőt a kulturális elit jelentős mértékben kicserélődött. A politikai élet korábbi szereplőivel szemben egyre élesebb kritika fogalmazódott meg. Az 1946-tól induló háborús bűnös perek nemcsak a népbíróság elé állított kormányfők, miniszterek, hanem az egész Horthy-rendszer, minden egykor hatalmat gyakorló közszereplő elítéléséről szóltak. A nemesi rangokat, címeket, kiváltságokat 1945-ben eltörölték. Ezzel az arisztokrácia, mint társadalmi réteg gyakorlatilag megszűnt. A földreform felszámolta a nagybirtokot (a nemesit, polgárit és egyházit egyaránt), valamint a középbirtokot is. Az 1000 hold feletti birtoktesteket kártérítés nélkül elkobozta, a 100 és 1000 közötti földeket kártérítéssel kisajátította az állam. Eltűnt a régi elit másik nagy csoportja, a nagyvállalkozók köre is. Az ún. stratégiai ágazatokban (energiatermelés, közlekedés, hírközlés, pénzügyi szektor) már 1945-től széleskörű államosítások kezdődtek, 1948-ban pedig sor került a 100 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalkozások állami tulajdonba vételére is. Emellett gazdasági érdekre hivatkozva számos egyéb vállalatot is államosítottak, a külföldi–magyar vegyes tulajdonú cégeket gyakran koholt bűnügyek révén (gazdasági koncepciók perek).⁴⁷

A gazdasági és politikai változások során az előző korszak középosztályai felőrlődtek. A középbirtok 1945-ös és a középvállalkozások 1949-re lezajló felszámolása, a baloldali erők szemében megbízhatatlannak tekintett köztisztviselők és értelmiségiek 1946-os B listázása létalapjuktól fosztotta meg a korábbi középrétegeket. A

45 Kollega Tarsoly 1997. 163.; Gerő 1952. 251–254.

46 Kaposi 2002. 370–371.; Az MDP Központi Vezetősége 1953. 11–15.

47 Berend 1962. 16–22.

szakértelmiségi pályákon, illetve a kulturális területen dolgozók tudták még leginkább megőrizni egzisztenciájukat. Mindez több évre húzódva, fokozatosan, de történelmi léptékben nézve rendkívül gyorsan ment végbe.⁴⁸

Változott a társadalom alsóbb jövedelmi és státuszrégióhoz tartozó rétegek helyzete is. A városi kisegzisztenciák számát a háborús hatások, a holokauszt, majd a világháborút követő kivándorlás és a német kitelepítés megtizedelte súlyos veszteséget okozva a kisvállalkozó és szakmunkás csoportoknak. Az ipari munkásság nagy erőfeszítések közepette számolta fel a háborús károkat és indította újra a termelést. Társadalmi pozíciói azonban erősödtek. Részben szimbolikusan, hiszen hivatalosan a társadalmi progresszió legfőbb letéteményeseként kezelték, részben bizonyos gazdasági és szociálpolitikai preferenciák révén, de bővültek érdekérvényesítési lehetőségei a vállalatoknál működő üzemi bizottságoknak köszönhetően. A háztartási alkalmazottá előlépő házicselések aránya a vagyonos rétegek háttérbe szorulásával fokozatosan csökkent, városi napszámosokkal (alkalmi munkások) együtt, akiket nagyrészt a bővülő vállalati szféra szívott fel. A földreform következtében sok mezőgazdasági munkás önálló birtokossá vált, bár továbbra is nehéz volt a megélhetésük, viszonylag rendszeres bérmunka vállalására kényszerültek. A földhöz juttatás elsősorban az egykori gazdasági cselédséget érintette. Ez a társadalmi csoport a nagy- és középbirtokok megszűnésével néhány éven belül teljesen eltűnt, a napszámos réteg ugyanakkor megmaradt, de a felére csökkent.⁴⁹

Az eltűnő társadalmi rétegek pozícióit, feladatait, személyükben döntőrészt új csoportok vették át. Az elit szerepét, amely a társadalom 1%-át tette ki döntően szellemi foglalkozásúak, a politikai élet, az államosított vállalatok, illetve a kulturális szféra új vezetői töltötték be. Közöttük voltak egyesek, akik az előző korszakban is kiemelt pozíciót foglaltak el, ellenzéki országgyűlési képviselők, vállalati menedzserek, a tudomány és a művészetek néhány képviselője. Ezek száma azonban évről-évre csökkent, az új elit személyében új szereplőkből állt. A társadalom új középosztályát egy jelentősen felduzzadt szellemi réteg, a politikai, igazgatási, gazdasági és kulturális szféra középszintű adminisztrációjának szereplői, helyi vezetők képviselték. Ebben a rétegben, kezdetben még jelentősebb arányban ott voltak az előző korszak diplomás köz- és magánalkalmazottai, a baloldali politikai erők azonban igyekeztek ezeket kiszorítani. A gyorsuló centralizáció közepette a szakértelemmel szemben mindinkább a politikai lojalitás lett a legfontosabb elvárás e réteg vonatkozásában.⁵⁰

A városi kisegzisztenciák a társadalom mindössze 8%-át alkották. Ebben a rétegben is jelentős belső változások zajlottak, számos új belépő akadt, részben alulról, a parasztság és a munkásság köréből, kisebb részben felülről, a politikai okból

48 Romsics 2010. 316–317.; Botos – Gyarmati – Korom – Zinner 1988. 117–120.

49 Szakács 1962. 67–72.

50 Andorka 2006. 177–180.; Botos – Gyarmati – Korom – Zinner 1988. 203–205.

egzisztenciáját veszítő volt középrétegek köréből. A birtokos parasztság 47%-ot képviselt a társadalomban. Ezen belül a 25 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező módos parasztság aránya mindössze 3% volt, megközelítőleg 70 000 család. Az 5 és 25 hold közötti gazdaságok száma 1 090 000, aránya pedig 50% körül alakult (ezen belül a birtokok 38% volt 10 hold feletti). Öt hold alatti gazdasággal a birtokosok 47%-a rendelkezett (közel 1 050 000 fő), ezeknek mintegy a fele volt újbirtokos. A paraszti jövedelmek a háború okozta gazdasági károk és az újjáépítés iparpreferáló gazdaságpolitikája következtében az ipari átlagjövedelmeknek csak 50–60%-át tették ki. Az 1947-es első 3 éves terv időszakában ugyan célul tűzték ki a mezőgazdasági termelés 15%-os bővítését, az alulfinanszírozás, a túladóztatás és az 1949-től zajló erőszakos tsz-szervezés következtében azonban az agrárszféra termelése 15%-kal visszaesett.⁵¹

A fizikai alkalmazottak között a városi munkásság aránya 21-ről 29%-ra emelkedett. Ezen belül azonban a régi szakmunkásrétegek háborús és migrációs veszteségeit döntően nem szakképzett csoportok beáramlása pótolta. A munkásság létszámnövekedését részben a városi napszámosok és a mezőgazdasági munkások, részben a nők fokozottabb munkavállalása biztosította. Így az ipari termelés bővülése mögött nem elsősorban technológiai váltás, hanem nagyarányú élők munkaeő, betanított és segédmunkás tömegek álltak. A gyári munkásság egyre nagyobb aránya volt állami vállalatok alkalmazottja, 1946 decemberében ez az arány 42% volt, 1949-ben viszont már meghaladta a 90%-ot. A mezőgazdasági munkások, napszámosok aránya az 1941-es 14%-hoz képest 1949-re 7%-ra csökkent.⁵²

Az 1950-es évek első felében, a kommunista hatalomátvétel és az állampárti diktatúra kiépülése újabb jelentős változásokat okozott a társadalmi szerkezetben. A vállalkozói középrétegek teljes eltűnéséhez vezetett, hogy 1949 decemberében államosították a 10 alkalmazottnál többet foglalkoztató cégeket. A rendelkezés végrehajtása során azonban általánossá vált, hogy már a 3–5 fővel dolgozó kisvállalkozásokat is köztulajdonba vették. A korábbi középrétegek felszámolásának egy másik eszköze az ún. osztályidegen kategóriába sorolás, amely a középbirtokos, vállalkozó felmenők mellett az értelmiségi családokat is sújtotta. 1953-ra mintegy 167 000 fő került ebbe a csoportba, akik nagy eséllyel elvesztették megélhetésüket, korlátozták állampolgári jogait és sokan közülük a nagyvárosokból kitelepítésre kerültek.⁵³

A szellemi elit aránya folyamatosan nőtt, 1950-re 2%-ra, 1960-ra 3%-ra nőtt. Ez az államigazgatás bővülésének, az ipar, a forgalmi ágazatok csaknem teljes államosításának, illetve az élet egyéb területein, a társadalmi, a kulturális a szociális szférában lezajló erőteljes centralizációt kísérő új csúcsszervek felállításának következménye volt. Az 1945. végi 128 000 fős állam- és közigazgatási létszám 1953-

51 Kaposi 2002. 333–334.; Veres 1948. 91–93., 109–111.

52 Gyarmati 2011. 118–119.

53 Bibó 1986. 782–784.; A Központi vezetőség 1953. 142–146.

ra 360 000 főre emelkedett. A bürokrácia nagymértékű növekedése révén a szellemi középréteg aránya is bővült és 1955-ben 12%-ot, 1960-ban már közel 14%-ot tett ki. A réteg szakirányú képzettsége, illetve szakmai színvonala azonban messze elmaradt a korábbi korszakokban hasonló társadalmi szerepkört betöltőktől. Ez a réteg a társadalom szerves közegétől elütő, döntően politikai preferenciák mentén rekrutálódó jellege miatt nem tudta sem a középosztály hagyományos mintaadó, normaképző szerepét, sem társadalmi integrációs feladatát megfelelően betölteni.⁵⁴

A kisegzisztenciák aránya radikálisan, 55%-ról 23%-ra csökkent. Ezen belül a kisiparosok és kiskereskedők aránya 8%-ról 2%-ra apadt, a magán kisiparosok száma 1949 és 1953 között a negyedére, 180 087 főről, 46 199 főre esett vissza. Az egyéni vállalkozók nagy része egzisztenciája feladására és nagyipari, vagy ipari szövetkezeti munkavállalásra kényszerült. Eltűnésük elsősorban a különböző szolgáltatások, javító, ellátó tevékenység terén komoly hiányt okozott. 1949-től a hatalom harcot hirdetett a módosabb parasztság, a 25 kh földnél, vagy 350 aranykorona kataszteri tisztajövedelemnél többel rendelkező ún. kulákok ellen. 1950 elejéig 72 603 fő került kuláklistára, akiknek széles körben korlátozták az állampolgári jogait. A lista 1953-ban már több mint 83 000 nevet tartalmazott. Az intézkedés azonban nem csupán a módosabb családok, hanem az egész falusi társadalom ellen irányult – a rendeletben megadott birtokhatárt csak a listán szereplők 19%-a lépte át, miközben 31%-nak egyáltalán nem volt földje. A tsz-szervezés miatt nagy nyomás nehezedett az egyéni gazdákra, több mint 850 000 esetben szabtak ki bírságot, 400 000 főt pedig elítéltek ún. közellátási büntetért, többnyire azért, mert a kirótt túlzott mértékű beszolgáltatást nem tudták pontosan teljesíteni.⁵⁵

Az 1949-ben induló erőszakos tsz-esítés és a birtokos parasztságot sújtó egyéb gazdasági és politikai intézkedések nyomán a magángazdaságok száma 1949 és 1953 között 30%-kal, területük pedig 39%-kal csökkent. A foglalkoztatottak körében a magángazdák aránya a szövetkezetbe való belépés, illetve a birtok elhagyása miatt 1955-re a korábbi 47%-ról 32%-ra esett vissza. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy 1953 végén 1 millió kh termőföld maradt beműveletlen. A lakosság ellátása korábban nem tapasztalt nehézségekbe ütközött, az alapvető élelmiszereket csak jegyre lehetett kapni. Az 1953-as fordulat, a tsz-ek elhagyásának lehetősége, a mezőgazdaság fejlesztésére indított központi támogató program ugyan javított a helyzeten, a nyomasztó élelmiszerhiány egy év alatt megszűnt, a birtokos parasztság erejét, személyi és tőketartalékait azonban teljesen kimerítette ez az időszak.⁵⁶

A nagyarányú iparfejlesztés, az első 3 éves és főként az első 5 éves terv gazdaságpolitikai intézkedései hatására az ipari, forgalmi munkásság aránya az 1950-es évek végére 29%-ról 43%-ra emelkedett, a munkások között a szakképzettek aránya 36% volt. A gazdaság még viszonylag természetes bővülésének időszakában,

54 Kaposi 2002. 336.; Rákosi 1948. 299–303.

55 Gyarmati 2011. 267–268.; A Központi Vezetőség 1953. 142–146.

56 Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 314.; Gyarmati 2011. 192.; Gerő 1952. 251–254.

1949-ben a szakmunkások és a többi munkás közötti arány 54:46 volt, az 1950-es évek végére azonban ez már 40:60 körül alakult. Míg a szakmunkások aránya az 1950-es évek folyamán 21%-kal nőtt, addig a betanított és segédmunkásoké 53%-kal emelkedett, ami az erőltetett, mennyiségelvű iparfejlesztésről tanúskodott. A mezőgazdaságban a tulajdonképpeni napszámos réteg a minimálisra csökkent, az agrármunkásság 18%-os csoportjának döntő részét már a tsz-tagság képezte.⁵⁷

A társadalmi mobilitás megélénkülése bizonyos mértékig kiegyenlítette a korábbi korszakra jellemző aránytalanságokat. A tradicionális, születési és vagyoni elit tagjainak létalapja az új jogi szabályozás, a földreform és az államosítások nyomán gyakorlatilag megszűnt, egy demokratikusabb, teljesítményelvű társadalmi közegben kellett új integrációs pályát keresniük. A világháború utáni átmeneti helyzetben a korábbinál szélesebb körűvé vált a foglalkozás- és státuszváltás. Ebben azonban a fennálló, alapvetően polgári jellegű társadalom szerves belső folyamatai mellett már bizonyos külső, politikai kényszerek is szerepet játszottak. A kisvállalkozói és közalkalmazotti rétegek felé való kilépések ellenére, összességében nőtt a birtokos parasztság száma és társadalmi súlya, elsősorban a földosztás során önálló gazdává válókkal. Fokozatosan bővült a munkásság létszáma, melynek kilépő mobilitásában a korábbi kisvállalkozói főirányhoz képest valamelyest megnőtt a közalkalmazotti pályákra való beáramlás. Erőteljes lefelé történő mozgás kezdődött a korábbi elitek és középrétegek körében, ezek elsősorban a szellemi foglalkozások, közvetlen termelésirányító pozíciók felé irányultak, míg egyes szellemi foglalkozásokból (B listázás) a fizikai (szak)munka jelentette a célállomást.⁵⁸

Az 1950-es években a társadalmi változások spontán jellege és a korábbi struktúrákhoz való szerves kapcsolódása nagyrészt megszűnt. A folyamatok generálója és irányítója a kommunista politikai hatalom, szovjet mintát követő átalakításba kezdett. Igyekezett kiiktatni a magántulajdonosi rétegeket. Az egyén társadalmi pozíciójának újradefiniálásánál a korábbi státusz, képzettség vagy szakértelem helyett a politikai tőke játszott a főszerepet. Az első 5 éves terv időszakában kormány szinten megfogalmazott cél volt legalább 160 000 új ipari munkás toborzása faluról, a nők és a fiatalok köréből. Ha pedig a „toborzás” nem hozott kellő eredményt, a kényszer lett a társadalom átrétegzésének fő eszköze. Felgyorsult a proletarizáció folyamata. A néhány éve még társadalmilag elismert birtokos paraszti pozíciót mintegy 360 000 fő hagyta ott (150 000 segítő családtagtól kísérve), és vált, szakképzettség híján többnyire segéd- vagy betanított munkásként ipari munkavállalóvá. A középrétegektől a kisvállalkozókig az állami politikai és gazdasági nyomás hatására szintén sokan kényszerültek gyári munka vállalására, többségükben szakmunkás és esetenként közvetlen termelésirányító pozícióba. Ugyanakkor felgyorsult a munkás (főként) szakmunkás rétegből a kiáramlás, elsősorban középszintű szellemi foglalkozások felé, ami háttérben a rendszer

57 Valuch 2005. 215–216.; A műszaki fejlesztés 1956. 76–79.

58 Veres 1948. 91–93., 109–111.

adminisztratív apparátusának nagy káderigénye állt, és ahová nem szakmai szempontok, hanem politikai megbízhatóság alapján válogatták a munkatársakat.⁵⁹

Az 1950-es évek első felében a felső szintű vezető pozíciókban a teljes elitcsere jegyében mintegy 40 000, a középszintűekben 100 000 új munkás–paraszt káder bevonását tervezték. Közülük közel 50 000 munkás vált fizikaiból szellemi dolgozóvá 1955-ig. A változás mértékét jelezte, hogy a kormányiszervek, főhatóságok, országos hivatalok vezető pozícióit betöltők 60%-a 1949 után került a beosztásába, gyakran megfelelő iskolázottság és szakmai felkészültség nélkül. 1954-ben az államapparátusban dolgozók 4%-a rendelkezett diplomával, 7% középiskolai képzettséggel (beleértve a polgári iskolát is), 10% pedig 8 általános iskolával, a többi 79%-nak ennél alacsonyabb végzettsége volt. Az 1940-es évek végén a férfiak 43%-a, 1955-ben 49%-a volt mobil, a nők esetében ez az arány 52% és 55% volt. A két rendszerváltás, a gazdasági, politikai és társadalmi átalakulás nemcsak a munkaképes korú generáción belül párosult nagyfokú mobilitással, hanem hosszabb távon még jelentősebb intergenerációs mobilitást eredményezett.⁶⁰

A II. világháborút követő években a jövedelmi viszonyok és a fogyasztás ellentmondásosan alakult. 1945-ben a közvetlen háborús hatások (élelmiszerhiány) következtében a lakosság napi élelmiszerfogyasztása a háború előttinek kevesebb, mint a felére esett vissza. A gyári munkásság átlagos heti bére csak 0,4 US dollárnak, a közalkalmazottaké 0,9 US dollárnak felelt meg. A háború után a pengő hiperinflációja, teljes elértéktelenedése nehezítette a gazdasági tevékenységet és a megélhetést. Ennek következtében a munkabérek 1945 nyarától 1946 augusztusáig csökkenő tendenciát mutattak, a munkásfizetések átlaga a háború előttihez viszonyítva csak 28% körül mozgott. Az 1946. augusztus 1-jén bevezetésre kerülő új forint kezdetben jelentősebb javulást biztosított, a növekvő állami kiadások fedezése érdekében forgalomba kerülő nagymennyiségű pénz miatt azonban gyorsan inflálódni kezdett. A nemzeti jövedelem a háborús évek és az újjáépítés nehézségei után 1949-re ismét elérte az 1938-as szintet. Ez azonban az európai átlagnak csak 60%-át tette ki.⁶¹

Az 1946-os pénzügyi stabilizáció és a kereseteknek elsősorban az ipari munkásság javára történő újraszabályozása azt jelentette, hogy míg korábban a szellemi dolgozók bére átlag 34%-kal haladta meg a fizikai munkásokét, addig 1946 őszétől 33%-kal elmaradt azokétól. Az alkalmazottak havi átlagbére 1938-hoz viszonyítva 1946-ban csak 50%, 1949-ben 85% volt. Az első 3 éves terv során (1947–1949) emelkedett a lakosság életszínvonala, de a túl magas, 18%-os beruházási ráta miatt a tervezettnél lényegesen kisebb mértékben, 20%-kal, így nem érte el az 1938-as szintet. Ennek nyomán a népesség 55–60%-ának jövedelme csak a megélhetési határon, vagy az alatt alakult. Az alapvető élelmiszerek fogyasztása (hús, tej) 10–20%-kal elmaradt az utolsó békeév szintjétől. A jövedelmi viszonyok és a fogyasztás viszont a korábbi

59 Gyarmati 2011. 172–173.; Valuch 2005. 108–110.; Rákosi 1949. 304–308.

60 Romsics 2010. 473–474.; Gyarmati 2011. 218.

61 Gyarmati 2011. 80–81.; Mód 1946. 14–16.

korszakhoz képest lényegesen kiegyenlítettebbé vált. 1941-ben a társadalom felső decilise (10%-a) az össz fogyasztás 40%-át tudhatta magáénak. Ez az arány 1949-ben már csak 12% volt.⁶²

Az 1950-es évek diktatórikus berendezkedése, az ésszerűtlen gazdaságpolitika, az erőltetett nehézipar-fejlesztés, a felduzzadt állami bürokrácia és a katonai lobbiban anyagi igényeinek kielégítése a fogyasztás és az életszínvonal gyors visszaeséséhez vezetett. Az első 5 éves terv időszakában (1950–1954) az életszínvonal 15%-kal csökkent. A terv 1951-es módosított változata az összes beruházás 52%-át az iparra (ezen belül 44%-át a nehéziparra) fordította, míg a mezőgazdaságra csak 13% jutott. A szigorú beszolgáltatási rendelkezések mellett a parasztság ilyen módon való kivéreztetése állandósuló élelmiszerhiányt, a könnyűipar hátrányos kezelése a ruházat, és más fogyasztási cikkek hiányát okozta. Az ún. békekölcsön jegyzése révén 1949 és 1954 között az állam 5,6 milliárd forint jövedelmet vett ki a dolgozók zsebéből. Az állami alkalmazottak jövedelme az 1938-hoz viszonyítva 1950-ben 80%-ot, 1952-ben csak 66%-ot ért el. Éles ellentmondás volt, hogy miközben a rendszer magát a dolgozó nép államaként reklámozta, az ipari munkások 34%-a, a városi népesség teljes körének pedig 40%-a 1956-ban a hivatalosan elfogadott 500 Ft/fő/hó létminimum alatt élt, 11%-uk jövedelme pedig (különösen a nagycsaládosoké) a 300 Ft/fő/hó átlagot sem érte el.⁶³

A hatalom a gazdaságpolitikai célok érdekében tudatosan tartotta alacsonyan a béreket és korlátozta a fogyasztást. Az 1950. júliusi átfogó normarendezés 555 000 ipari dolgozót érintett, és a különböző ágazatokban 15–20%-os keresetcsökkenést okozott. Az egész népességet tekintve 65–70% jövedelme csak a léthatár körül mozgott, vagy annál kevesebb volt. Ideológiai és politikai okok, a proletariátus vezető szerepének hangsúlyozása, a többi réteggel szembeni bizalmatlanság, illetve a szakmai tudás leértékelődése is szerepet játszott abban, hogy a szellemi és fizikai munka jövedelmi szintje között az előző korszakban tapasztalt 2,5-szörös helyett már csak 1,3-szoros különbség adódott. Az 1940-es évek végére kinyíló agrárolló nyomán a parasztság jövedelme más ágazatokhoz képest jelentősen elmaradt, a munkabérből élők átlagjövedelmének 1949-ben már csak az 52%-át érte el. Nagy Imre kormányának intézkedései nyomán ez a helyzet 1953 után valamelyest javult. Az állami alkalmazottak jövedelme 1956-ra már elérte az 1938-as szint 92%-át.⁶⁴

A világháború alatt az iskolahálózatot komoly károk érték. Az épületekbe különböző haderők szállásoltak be, az iskolák közül 2442 épület súlyos rongálódásokat szenvedett, az intézmények felszerelését, könyvtárát sok helyen széthordták, eltűzelték. A helyreállítás mellett az oktatás terén jelentős szervezeti és tartalmi változásokra volt szükség. Az esélyegyenlőség biztosítása érdekében az 1928-as, és 1940-es kísérlet után 1945 augusztusától felmenő rendszerben bevezetésre került a 8

62 Pölöskei – Gergely Izsák 1997. 281.; Kaposi 2002. 339–340.

63 Belényi 2000. 21–23.; Ferge 1986. 59.; A műszaki fejlesztés 1956. 76–79.

64 Kaposi 2002. 350–351.; Áralakulás Magyarországon 1957. 5–7.; Lányi 1956. 175–177.

osztályos alapképzés. 1946-ban még csak 816 ilyen iskola működött, ami az összes intézmény 10%-át tette ki, 1949-re számuk 6206-ra, arányuk pedig 80%-ra emelkedett. Ezek közül azonban csak 25%, 1534 volt teljesen osztott, amely évfolyamonként külön osztályokkal, tanítókkal, a felső tagozaton pedig szaktanárokkal rendelkezett, a többi intézményben részben vagy egészben osztatlan tanítás folyt. A 8 osztályos általános iskola mellett a 4 osztályos középiskola képezte a közoktatás második lépcsőjét. Az intézkedés az alapképzés során elsajátítható tudásanyag lényeges bővítését tette lehetővé. A gyakorlati megoldás azonban az elemi és középfokú oktatás közötti iskolatípusok (polgári, gimnázium 1–4. osztály) felszámolásával és az általános iskola felső tagozatába való beolvasztásával történt, ami ezek devalválódásával járt együtt. Az oktatás színvonalában további törést okozott az egyházi iskolák 1948-ban végrehajtott államosítása, amely együtt járt számos jól képzett oktató kényszerű távozásával.⁶⁵

Az általános iskolai pedagógushiány enyhítésére 3 éves nevelőképző főiskolát létesítettek a négy egyetemi városban. A szegényebb rétegeket korábban sújtó kulturális hátrányok kiegyenlítése érdekében már 1945-ben intézkedés történt az intézményes felnőttoktatás kiépítésére. A megvalósítás során megszervezett dolgozók iskolái, illetve felsőfokú munkástanfolyamok azonban igen változó színvonalat képviseltek, a végzetek tudása általában elmaradt az iskolarendszerű képzésben részesültektől. A felsőfokú képzés terén néhány évig nagy szerepet kaptak a népi kollégiumok, melyek a szegényebb, az oktatásból korábban kiszorult rétegek tanulását segítették elő. A NÉKOSZ 1948-ban 120 intézménnyel (6067 fő) rendelkezett és 50%-ban paraszti származású fiatalokat tömörített. A megfelelő korosztályok arányában a népesség 56%-a rendelkezett 6 vagy 8 osztályos alapképzettséggel (ebből 32% 8 osztállyal), 5,5%-a érettségivel, 1%-a felsőfokú végzettséggel. A középfokú és felsőoktatás terén ez nem volt jobb, mint az előző korszakban. Ebben a háborús károk és a szerkezeti átalakítás nehézségei mellett az is közrejátszott, hogy az országot elhagyók nagy része az iskolázottabb rétegekből került ki.⁶⁶

Az 1950-es években az oktatási statisztikák jelentős javulást mutattak. A belső migráció következtében néhány tucat általános iskola megszűnt ugyan, 1955-ben az intézmények száma 6168 volt, emelkedett viszont a tanulók és a pedagógusok száma, ez utóbbi 30%-kal. A tananyag a politikai elvárásoknak megfelelően változott, elmaradt viszont a tanterv és a tankönyvek szakmai és módszertani korszerűsítése. Az elsősorban továbbtanulásra felkészítő gimnázium és a gazdaság iskolázott munkásigényét biztosító szakmunkásképzők mellett a középszintű ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági szakemberek kinevelésére középfokú technikumokat állítottak fel. Jelentősen megnőtt a felsőoktatásban tanulók száma, 1953-ban meghaladta a 60 000 főt. Az évtized végére, általános iskolai végzettséggel a

65 Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 406–407., 414.; Az iskolák államosítása 1948. 12–14.

66 Romsics 2010. 323–324.

társadalom 77%-a, érettségivel 17%-a, felsőfokú végzettséggel 3,5%-a rendelkezett, ami az utóbbi két kategóriában háromszoros növekedést jelentett. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők között viszonylag jelentősebb mértékben 16%-ról 23%-ra nőtt a nők aránya.⁶⁷

A magasabb végzettség mögött azonban sok esetben nem állt tényleges felkészültség. A közép és felső szintű képzettséggel rendelkezők számának növelését, a polgári értelmiség jelentős részének ún. munkás–paraszt értelmiséggel való felváltását gyakran gyorstalpaló tanfolyamok, csökkentett tematikájú kiegészítő képzések biztosították, (dolgozók iskolái, pártiskola). 1950-től ismét 2 évesre csökkent a tanítóképzés, és több területen is indult 2 éves felsőfokú képzés. 1949-től bevezették a szakérettségit, amely gyakorlatilag gimnáziumot nem végzett fiatalok felsőfokú képzésbe való bejutását tette lehetővé. Ehhez a későbbi felvételi tárgyakból mindössze egy 1 éves (1952-től 2 éves) tanfolyamot kellett elvégezni. Az általában 17–32 éves kor közötti résztvevőket már eleve politikai szempontok szerint válogatták, és a különböző vizsga során is a megbízhatóság általában nagyobb súllyal esett latba, mint a tantárgyi tudás. 1949 és 1955 között mintegy 32 616 szakérettségis került a felsőoktatásba, ezeknek 65%-a szerzett később diplomát.⁶⁸

Súlyos háborús károk érték a közművelődési intézményrendszert. Ennek helyreállítása éveket vett igénybe. A kormányzat a különböző társadalmi egyesületek létesítményei mellett központi kultúrház építési akciót hirdetett, 1950-ig azonban csak 433 létesítmény készült el. Ezek mellett 1574 egyesületi épület szolgált művelődési célokat.⁶⁹

A háború alatt a közel 3500 népkönyvtárból 3000 szenvedett kisebb vagy nagyobb károkat. A könyvtárak újjáépítése és a hálózat bővítése révén 1949-ben 4125 könyvtár működött. Szakítva a korábbi törekvéssel, hogy lehetőleg minden településen legyen önálló intézmény, a városokban, járási központokban nagyobb könyvkészletű körzeti könyvtárakat hoztak létre, ezek látták el könyvvvel a falvakban lévő letéti könyvtárakat. A néhány száz kötetes letéteket elvileg rendszeresen frissíteni kellett volna, könyvhiány miatt azonban erre hosszabb időn keresztül nem került sor. 1949-ben 10 körzeti könyvtár működött, melyhez 361 falusi népkönyvtár kapcsolódott.⁷⁰

A könyvtárak állományát átfogó selejtezésnek vetették alá. A háború befejezését követően az ún. antidemokratikus és szovjetellenes munkákat bezúzásra ítélték, de ezzel együtt a német szerzők műveinek többsége is selejtezésre került. 1948-ban már a „polgári szemléletet és ízlést” tükröző munkáktól is meg kellett válni. Ennek pótlására a háborús pusztítás és a súlyos papír- és nyomdafesték hiány mellett 1945-

67 A magyar nevelésügy 1992. 15–20.

68 Gyarmati 2011. 145–146.; Romsics 2010. 361–364.

69 Kovalcsik 2003. 766–768.

70 Tóth 2009. 686.; Tóth – Trócsányi 1997. 78–79.

ben a könyvkiadók 644 féle címet adtak ki, 3 millió példányban. A kiadványok száma kezdetben gyorsan emelkedett, az évtized végére azonban a bővülés megtorpant. A könyvkiadás részben anyagi nehézségek, részben a politikai nyomás miatt elszürkült, a kiadott címek száma 1950-ben 1880 volt. A példányszám ugyan 20 millióra emelkedett, ennek jelentős részét azonban a politikai tömegkiadványok tették ki.⁷¹

A nehéz körülmények ellenére a „kultúrafogyasztás” jelentősen bővült, és az alacsonyabb jövedelmű rétegek körében is rendszeressé vált a moziba, illetve színházba járás. Az éves mozi látogatások száma 1949-re elérte a 47 milliót, a színházlátogatásoké megközelítette a 3 milliót. A kulturális intézményrendszer mellett a lakosság nagy többsége számára, különösen az agrárvidékeken, a társadalmi szervezetek által biztosított rendezvények, műkedvelő bemutatók, illetve a vándormozisok filmvetítései jelentették a művelődés és szórakozás legkönnyebben hozzáférhető formáját. A világháborút követő korszak egyik legfontosabb tömegkommunikációs és kulturális eszköze a rádió volt. A háborús károk miatt a rádióadás csak 1945-ben május 1-jén indult újra, ekkor mintegy 500 000 készülék volt az országban. A rádió elsősorban információszolgáltató eszközként működött, széles körben tájékoztatta a lakosságot minden fontos tudnivalóról, a legújabb kormányrendeletektől a piaci árakig. A szórakoztató funkció másodlagosnak számított. Az 1940-es években az előfizetők száma gyorsan emelkedett, az évtized végére meghaladta az 1 millió főt.⁷²

Az kiépülő állampárti diktatúra gyökeres változásokat hozott a közművelődés terén is. A kulturális intézmények önállósága, illetve az öntevékeny társadalmi, kulturális aktivitás helyett az új hatalom központilag irányított népművelést igyekezett kiépíteni, erősen átpolitizált tartalommal. Ennek jegyében felgyorsították a kultúrházak építését, 1950 és 1953 között 1200 ilyen intézményt adtak át. A társadalmi egyesületek tömeges felszámolását követően viszont azok kulturális létesítményeit más célokra használták. Így a kultúrházak száma alig emelkedett, 1955-ben is csak 2183 volt. A gyakran nem hozzáértő vezetés, az átpolitizált programok, a homogenizáló, uniformizáló népművelési tevékenység miatt a látogatottság messze elmaradt a várakozástól. Az ünnepek, ismeretterjesztő előadások, színházi estek alkalmával általában volt közönség, de a rendezvények közötti klubjellegű működés nem érte el a felozlatott társadalmi egyesületekben tapasztalt korábbi aktivitást.⁷³

Bővült a könyvkiadás palettája, a szigorú központi ellenőrzés miatt azonban csak a kiépülő szocialista berendezkedésnek megfelelő tartalmú művek jelenhettek meg, köztük nagy számban szovjet szerzők írásai. A könyvkiadók 1949-es államosítása után 1952-ben a könyvkereskedelem is állami ellenőrzés alá került. Ez újabb széleskörű selejtezéssel járt együtt, amelybe az MTA elnökének tiltakozása ellenére

71 Kókay 1997. 143–144.

72 Simándi 2012. 10–18.

73 Halász 2013. 28–32.; T. Kiss 2000. 74.

számos magyar és világirodalmi klasszikus mű is belekerült, Benedek Elek és Babits Mihály, Cervantes, Dumas vagy Wells munkái. A kiadók 1953-ban 3071 címet jelentettek meg 17 millió példányban, 1955-ben 2970 címet, 35 millió példányban. Ebben továbbra is jelentős részt foglaltak el a politikai kiadványok. A könyvtárak száma 1950 és 1955 között 4333-ról 6854-re emelkedett, jelentősen nőtt a könyvállomány és a beiratkozott olvasók száma, mindebben azonban nagy szerepet játszott a korszak voluntarista, mennyiség-centrikus szemlélete.⁷⁴

A baloldali diktatúra a kultúrát elsősorban a propaganda eszközünek tekintette. A kulturális rendezvényeken való megjelenés, a könyvtartagság szintén a fennálló hatalom iránti lojalitás jelének minősült, az arányok növekedése pedig a szocialista kultúrpolitika sikerét igazolta. A moziban az 1950-es évek első felében évi átlagban 7 magyar, 20 szovjet, 15 egyéb „baráti országbeli” és 10 nyugati filmet mutattak be. A mozi látogatások száma 1955-ben 95 millióra, a színházlátogatásoké közel 7 millióra emelkedett. A színházak esetében a nézőszámot a munkahelyek és iskolák szervezett látogatásai nagyban növelték. A moziban, a színházakban a nagyszámú sematikus produkció mellett értékes művekkel, kiváló színészi alakításokkal is találkozhatott a közönség. Gyorsan emelkedett a rádiókészülékek száma, 1955-ben 1,5 millió előfizetőt tartottak nyilván. A legújabb technika iránt is érdeklődött a hatalom, 1953. január 23-án megalapították a Magyar Televíziós Vállalatot, a kísérleti adások 1955-ben indultak.⁷⁵

A II. világháború után a társadalom igen aktív közéleti részvételt tanúsított. Ebben szerepet játszott a bővülő demokratikus mozgástér, a politikai szereplés korábbi akadályait elhárító jogszabályok, a háború végén spontán módon meginduló önszerveződés, új népi hatalmi szervek (nemzeti bizottságok) és érdekképviselők (üzemi bizottságok) létrehozása, valamint a fiatalabb korosztályoknak a közéletbe való beáramlása. 1945-ben általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójogot vezettek be a 20 év feletti állampolgárok számára. A nők és férfiak közötti korábbi különbségeket e tekintetben megszüntették. Az életkori határt 1949-ben 18 évre szállították le. A választójog gyakorlásából azonban esetenként kizártak nagy létszámú csoportokat, köztük 1945-től a német kisebbség tagjait, 1947-ben a felvidékről hazatelepülőket, 1949-től a kuláklistán szereplőket.

A pártpaletán 1949-ig (a szélsőjobb kivételével) számos politikai irányzatot képviselő szervezet jelen volt. A széles politikai részvételt segítette az 1947-ig tényleges, ezt követően 1949-ig formális nagykoalíciós kormányzás. A parlamenti képviselők társadalmi összetétele jól tükrözte a változásokat. 1945 és 1947 között a birtokos képviselők aránya 30%-ról 27%-ra csökkent, miközben az ipari munkásoké 15%-ról 18%-ra emelkedett. Csökkent a nagy- és középvállalkozók és a hagyományos középosztály tagjainak részvétele 10%-ról 4%-ra, ugyanakkor nőtt a szellemi

74 Kókay 144–145.; Botos – Gyarmati – Korom – Zinner 1988. 300–301.

75 Romsics 2010. 372., 510.

dolgozók jelenléte 14%-ról 20%-ra. Ezzel együtt emelkedett a többnyire az alsóközéposztályt képviselő értelmiségiek, tanárok aránya 24%-ról 27%-ra. A nők csak igen kis számban kerültek be a képviselők közé, arányuk 1945-ben 3,5%, az 1947-es választás után 5% volt. Az alacsony szint ellenére, ez nem tért el lényegesen az európai átlagtól, ahol az 1950-ben a női képviselők aránya 6% körül mozgott.⁷⁶

Az 1940-es évek végére gyökeresen átalakultak a politikai viszonyok. A kommunista párt sorra felszámolta, vagy sorvasztotta el a rivális szervezeteket, így 1950-re egypártrendszer épült ki. A közvetlen demokráciát képviselő szervezeteket, fórumokat felszámolták. Bár a választójog alapelvei nem változtak, 1949-től már csak egyetlen szervezet, a Magyar Függetlenségi Népfront állíthatott jelölteket, ezzel a tényleges választás lehetősége megszűnt. A kommunista és a szociáldemokrata párt baloldalának egyesítésével 1948-ban létrehozott Magyar Dolgozók Pártja volt az egyetlen közéleti tényező országos és helyi szinten egyaránt. A parlamenti képviselők között megemelkedett a nők aránya, az 1949-es választások után 18%, 1953-ban 17% volt. Ez azonban nem kínált tényleges politikai lehetőséget, mert a törvényhozás működése ekkorra már formálissá vált.⁷⁷

A háborút követő első években élénk, pezsgő civil társadalmi élet jellemezte az országot. A demokratikus berendezkedés a civil szervezeteknek az előző korszaknál sokkal szélesebb mozgásteret biztosított, esetenként állami feladatok ellátását bízta rájuk, becsatornázza ezeket a közművelődés, az oktatás, a szociális szféra, az érdekképviselet, és számos más szakmai terület közreműködői közé. Az 1940-es évek második felében mintegy 12 500 egyesületet tartottak nyilván, közülük 7600 fejtett ki aktívabb tevékenységet. Ezek 70%-a, alapszabálya szerint kulturális, vallási, szabadidős feladatokra szerveződött. A civil szervezetek politikai szempontú kirostálása már 1945-ben megkezdődött. Először a szélsőjobboldali, szovjetellenes szerveződések felszámolására került sor, melyek a gyakorlatban egyébként sem működtek. 1946-tól azonban már a kormányzat által reakciónak, antidemokratikusnak minősített számos gazdasági, érdekképviseleti, egyházi, kulturális és ifjúsági szervezetet és ezek egyre szélesebb körét megszüntette. Megindult a civil szféra mind átfogóbb korlátozása, beteretése a baloldali pártok által támogatott szervezetek körébe. 1949 végéig 10 120 egyesületet számoltak fel.⁷⁸

A következő két év során minden olyan egyesület eltűnt, amelyek állami, tanácsai, gazdasági vagy pártvonalon ne kötődtek volna a fennálló hatalomhoz, ne álltak volna politikai ellenőrzés alatt. A ténylegesen civil törekvéseket képviselő szervezetek helyét, olyan országos központból irányított organizációk vették át, melyek a kommunista párt által kijelölt vezetéssel az állami célok mellett mozgósították a tagságukat. A gazdasági, a közéleti, sőt a kulturális és szabadidős tevékenység monopolizálása teljességgel kiszolgáltatta az embereket a kommunista párttal

76 Ilonszki 2009. 207.; Valuch 2005. 124–125.

77 Mezey 1995. 362–364.; Ilonszki 2012. 209–201.; Botos – Gyarmati – Korom – Zinner 1988. 222–223.

78 Molnár 2005. 11., 23.

szorosan összefonódó államhatalomnak, amely a gyakorlatban a társadalom szinte minden tagja felett irányítást és ellenőrzést tudott gyakorolni. Tehát a gazdasági szféra, a közélet, a kultúra központi irányítás alá vétele mellett kísérlet történt a társadalom „államosítására” is.

Hivatkozott irodalom:

- A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról (1953. június 27–28.). Propagandista, 1986. 4. sz. 136–167.
- A magyar nevelésügy kérdései. In: Hegedűs B. András – Rainer M. János: A Petőfi Kör vitái, VI. Budapest, 1992, Múzsák – 1956-os Intézet. 15–140.
- A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái. In: Hegedűs B. András (szerk.): A Petőfi Kör vitái, V. Budapest, 1994, 1956-os Intézet. 75–147.
- Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949–1955-ben. Statisztikai Időszaki Közlemények, 1. Budapest, 1957, KSH.
- Az iskolák államosítása. Budapest, 1948, VKM.
- Az MDP Központi Vezetősége és a Minisztertanács határozata a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről – Hegedűs András előadói beszéde a KV 1953. december 19-i ülésén. Budapest, 1954, Szikra.
- Balogh Miklós: A bukovinai székelyek megtelepedése Tolna megyében. Szeged, 1991. Kn.
- Belényi Gyula (szerk.): Munkások Magyarországon 1948–1956. Budapest, 2000, Napvilág.
- Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi.
- Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (1948). In: Bibó István válogatott művei, II. köt. Budapest, 1986. Magvető. 621–799.
- Bindorffer Györgyi: Kisebbség, politika, kisebbségpolitika. Budapest, 2011, Gondolat – MTA Szociológiai Kutatóintézete.
- Botos János – Gyarmati György – Korom Mihály – Zinner Tibor: Magyar hétköznapok Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945–1956. Budapest, 1988, Minerva.
- Csernák Józsefné: Házasság és válás Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 341–362.
- Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Debrecen, 2005, Csokonai.
- Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Budapest, 1993, Kossuth.
- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986, Magvető.
- Föglein Gizella: Etnikum és educatio. Budapest, 2006, Napvilág.
- Füzes Miklós: Forgószél. Be- és kitelepítések a Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között. Pécs, 1990, Baranya Megyei Levéltár.
- Gerő Ernő: A szocialista iparosítás útján. In: Gerő Ernő: A vas, az acél, a gépek országáért. Budapest, 1952, Szikra. 245–254.
- Gyarmati György: A közigazgatás újjászervezése az ideiglenesség korszakában. Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 1. sz. 63–98.
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956. Budapest, 2011, ÁBTL–Rubicon.
- Gyivicsán Anna – Krupa András: A magyarországi szlovákok. Budapest, 1998, Press Publica
- Hajdú Zoltán: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. Tér és Társadalom, 10. évf. (1996) 1. sz. 5–21.
- Halász Csilla (2013): A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején. Budapest, Pest Megyei Levéltár.
- Ilonszki Gabriella: Képviselők és képviselőlet Magyarországon a 19. és 20. században. Budapest, 2009. Akadémiai.
- Józan Péter: A halandóság alakulása Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH.
- Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs, 2002, Dialóg Campus.
- Karády Viktor: Önazonosítás, sorsválasztás. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Kókay György: A könyvkereskedelem Magyarországon. Budapest, 1997. Balassi.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): Magyarország a XX. században. II. köt. Szekszárd, 1997, Babits Kiadó.
- Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH.

- Kovalesik József: A kultúra csarnokai. Budapest, 2006, EPL.
- Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Budapest, 2004, Akadémiai.
- Kugler József: A csehszlovák–magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csongrád megyében. *Regio*, 7. évf. (1996) 4. sz. 47–73.
- Lányi Kamilla: Hozzászólás Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása című cikkéhez (Kézirat 1956 tavaszáról) In: Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.): A Petőfi-kör vitái, hiteles jegyzőkönyv alapján I. köt. Két közgazdasági vita. Budapest, 1989, Kelenföld – ELTE. 173–177.
- Mészáros Árpád – Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. *Regio*, 6. évf. (1995) 3. sz. 3–33.
- Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, 1995, Osiris.
- Mód Aladár: Az újjáépítés gazdaságpolitikája. *Társadalmi Szemle*, 1946. 1. évf. (1946) 1. sz. 13–21.
- Molnár Szilárd: A civil társadalom államosítása Magyarországon, 1945–1956. *Civil Szemle*, 2. évf. (2005) 3. sz. 5–37.
- Palasik Mária: A parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949). Budapest, 2017, Országgyűlés Hivatala.
- Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Budapest, 1997, Korona.
- Rákosi Mátyás: A dolgozó parasztság a szövetkezés útján. In: Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Budapest, 1949, Szikra. 281–315.
- Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építed. In: Rákosi Mátyás: A fordulat éve. Budapest, 1948, Szikra. 276–319.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, Osiris.
- Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948. Budapest, 2012, Gondolat.
- Snyder Árpád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről. *Magyar Statisztikai Szemle*, 24. évf. (1946) 1–6. sz. 1–4.
- Stark Tamás: A magyar zsidóság vándormozgalma. a vészkorszak után. In: Illés Sándor – Tóth Pál Péter (szerk.): Migráció. I. köt. Budapest, 1998, KSH. 115–122.
- Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi.
- Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek, közösségi alternatívák. Budapest, 2004, Lucidus.
- T. Kiss Tamás: A népművelőtől a kulturális menedzserig. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Tomka Béla: Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Kovács Kiss György – Romsics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Kolozsvár, 2011, Komp-Press – Korunk. 101–179.
- Tóth Ágnes (szerk.): A pártállam és a nemzetiségek (1950–1973). Kecskemét, 2003, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Gyula 2009: Tíz év múltán – a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról 1. rész. *Könyvtári Figyelő*, 55. évf. 4. szám, 685–704.
- Tóth József – Trócsányi András: A magyarság kulturális földrajza. I. kötet. Pécs, 1997, Pro Pannonia.
- Újvári Károly – Bakai László (szerk.): A budapesti tömegközlekedés 25 éve, 1945–1970. Budapest, 1970, BKV.
- Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Pozsony, 2001, Kalligram.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005, Osiris.
- Veres Péter: A paraszti jövendő. Budapest, 1948, Sarló.

3.1.2. „Próbálkozó demokrácia” – sztálinizálás – resztalinizáció – forradalom, 1945–1956 (Kiss Mária Rita)

A magyar történelem 1945-56 közötti szakasza viszonylag jól elkülöníthető alperiódusokra osztható, bár a pontos korszakhatárokat illetően a történettudományban nincs konszenzus.⁷⁹ Az 1945–1948 közötti koalíciós korszak, a demokratikus kísérlet periódusa, amikor többpártrendszer és a politikai rendszer számos színterén pluralizmus van. 1948 és 1953 között a kommunista diktatúra kiteljesedik, majd 1953–1955 között a Nagy Imre⁸⁰ nevével fémjelzett korrekciós szakasz következik, végül 1955-ben Rákosi újra megerősödik és ennek ellenhatásaként a folyamat az 1956-os forradalomba torkollik. Gyarmati György fogalomhasználatát és periodizálását átvéve az első korszakot Bibó István⁸¹ nyomán „próbálkozó demokráciának” nevezzük. A kutató szerint ekkor egyszerre két ellentétes rendszerparadigma volt jelen: a demokratikus tendenciák mellett mindvégig megfigyelhető a kommunista párthoz köthető „presztánilizálási” törekvések jelenléte is. A polgári erők 1945-ös választási győzelme ellenére a kommunisták politikai kulcspozíciókat megőrzik, ami lehetővé teszi az 1948-as fordulatot, zöld utat adva a kommunista diktatúra kiépítésének. A második korszak történései Moszkva által determináltak. Lényegét a szerző a „sztálinizálásban”, a proletárdiktatúra 1950-ig tartó beüzemelésében (szocialista alkotmány, tanácsrendszer kiépítése, a társadalom államosítása) és az 1952–1953-ban tetőző rendszerkáoszban látja. Az 1953–1955 közötti Nagy Imre-szakasz "desztálinizál". A rendszer megőrzése érdekében egy radikális válságkezelést hajt végre. A rendszerkorrekció eszköztárában ekkor egy, a gazdasági lehetőségek függvényében

79 Ez igaz a fejezet megírásához felhasznált monográfiákra is: Bihari 2005.; Gyarmati 2010.; Romsics 2002.

80 Nagy Imre (1896–1958): kommunista politikus, több fontos párttisztviselt, az 1956-os forradalom miniszterelnöke, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A kommunista pártba az első világháború után szibériai hadifogolyként lépett be. Moszkovita politikus: 1928 és 1944 között Moszkvában élt, a KOMINTERN agrárszakértője volt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés agrárminisztere, nevéhez kötődik az 1945-ös földreform kivitelezése. A Rákosi-korszakban a Politikai Bizottság tagja, majd élelmezési miniszter, 1952-től miniszterelnök helyettes. Sztálin halála után 1953–1955 között miniszterelnök lesz, meghirdeti az új szakasz politikáját. A tőle balra álló keményvonalasok erősen támadták, még a Magyar Dolgozók Pártjából is kizárták egy rövid időre. A forradalom kitörése után a kedélyek megnyugtatóására ismét őt ültették a miniszterelnöki székbe. Az orosz megszállás után a jugoszláv nagykövetségre menekült, majd a romániai Snagovba internálták, 1958-ban titkos perben, mint ellenforradalmárt halálra ítélték. Újratemetése 1989. június 16-án a rendszerváltás legnagyobb hatású szimbolikus eseménye volt.

81 Bibó István (1911–1979): jogász, szociológus, politológus. 1934-ben szerzett államtudományi doktori oklevelet a Szegedi Egyetemen. 1940-től a jogbölcselet magántanára a szegedi, majd a kolozsvári egyetemen. 1946 és 1950 között a szegedi egyetemen a politikatudomány nyilvános és rendes tanárként dolgozott. 1946–1947-ben a budapesti Teleki Pál (1947-től Kelet-Európai) tudományos intézet kormánybiztosa, 1947-től ügyvezető alelnöke, 1948-tól elnöke lett. 1947 és 1949 között ő volt a Társadalomtudományi Intézet igazgatója is. 1946-tól az MTA levelező, 1949-től tanácskozási jogú tagja volt. A baloldali hatalomátvétel után minden tisztségét elvesztette, a szegedi egyetemen is nyugdíjazták. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt megalakításában, november 2-től Nagy Imre második kormányának államminisztere volt. 1957-ben előbb életfogytiglanra, majd 15 év fegyházra ítélték. 1963 márciusában amnesztiával szabadult. 1963 és 1971 között a KSH könyvtárának tudományos munkatársa volt.

kivitelezhető szerény életszínvonal emelés, a társadalom kibékítésére törekvő politikai döntések szerepeltek. Az új szakasz idején eközben mindvégig egymással birkóztak a desztalinizáció és a resztalinizáció erői. A küzdelem végül a 1955-ben – Rákosi megerősödésével – átmenetileg a resztalinizáció erőinek felülkerekedését hozza. Az újabb fordulattal szemben egyrészt 1956 tavaszán az MDP Politikai Bizottságán belül, másrészt alulról szerveződve a fővárosban és vidéken egyaránt megindult egy antisztalinista tiltakozási folyamat, ami októberben a rendszer összeomlásához vezetett.⁸²

Az 1945–1948 közötti koalíciós korszak „próbálkozó demokráciája” korlátozott parlamentarizmus volt. Politikai vitái a lehetséges társadalmi berendezkedésekről és a belőlük feltehetően következő társadalompolitikai alternatívákról is szóltak. E vitákat Takáts József foglalta össze „Modern magyar politikai eszmetörténet” című munkájában:⁸³ A régi rendszerrel történő radikális szakítást ekkor mi sem jelzi jobban, mint politika nyelvének az előző korszakhoz képest bekövetkező látványos módosulása. A jobboldali radikális fogalmak eltűntek a közéleti kommunikációból, s az idő előrehaladásával a marxista nyelvezet vált előbb dominánssá, majd egyeduralmódóvá. A demokrácia-viták kiindulópontja a háború utáni változások értelmezése volt. A népi író Kovács Imre szerint a változás lényege a magyar történelmet vezérlő „úri nemzet” bukása és az eddig „nemzet alatt élő” néptömegek felemelkedése, míg Bibó István úgy látta, hogy a cezúra lehetőséget teremt kitörni a zsákutcás magyar fejlődés kényszerpályájáról és csatlakozni a Nyugathoz. Velük ellentétes következtetésre jutott Szekfű Gyula, aki szerint a vesztes háború utáni szovjet megszállás arra figyelmeztet: „Eurázsia utolér” minket. Őt igazolták a bekövetkező politikai események, a kommunista párt kezdetben fokozatos átmenetre berendezkedő, majd a hatalom kisajátítását felgyorsító politikája.

A demokrácia szó szemantikai tartalma a vitázó felek számára nem ugyanazt jelentette. Míg a „nyugati típusú demokrácia” hívei a többpártrendszeren és politikai szabadságon alapuló polgári parlamentarizmust értettek alatta, addig a „keleti típusú demokrácia” képviselői⁸⁴ egy olyan „népi demokráciában” gondolkodtak, amely átmenetet jelent a proletárdiktatúrához a munkásosztály államának megvalósításához. A kommunista szóhasználatban a „népi demokrácia” nem egy jogokra alapuló politikai rendszert jelentett, hanem pusztán egy átmeneti periódust, ami előkészíti a szocializmus bevezetését. 1946 őszétől a demokrácia diskurzusok hangneme eldurvult, kommunista részről felerősödtek a stigmatizáló kirekesztő tendenciák, miközben a napi politikai gyakorlatban a rendvédelmi szervek is egyre

82 Gyarmati 2010. 12–18.; Gyarmati 2010/b.; Gyarmati 2011. 3–28.

83 Takáts 2007. 136–145.

84 Ebbe a csoportba tartozott a Magyar Kommunista Párt, és a vele szövetséges baloldali pártok: az SZDP és a NPP. Az 1945 végén 350–400 ezer tagot számláló szociáldemokrata párt cselekvési programját foglalta össze egyik választási jelszavuk: „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért”. A Nemzeti Parasztpárt nemcsak a földosztás kapcsán, de szegényparaszti szociokulturális bázisából eredően is hamarosan a kommunisták legfőbb szövetségésévé vált.

aktívabban szállították a konstruált bizonyítékokat az új társadalmi rendre törő ellenségek aknamunkájáról. 1947-ben már az is nyilvánvalóvá lett, hogy a kommunisták szerint a politizálás joga nem vonatkozik az összes szereplőre, csupán azokra, akik respektálják az általuk kitűzött végcélt, míg végül 1949-re eljutottak annak nyílt felvállalásáig, hogy a népi demokrácia lényegében a kommunista diktatúra egyik válfaja.⁸⁵ Révai József a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1949. márciusi ülésén a népi demokrácia lényegét már a következőkben határozta meg: „A kártyáinkat nem felfedni helyes volt, de sokszor mi magunk is elfelejtettük, hogy a népi demokrácia már akkor is több volt, mint pusztán plebejus válfaja a polgári demokráciának, hogy lépcsőfok volt a szocialista átalakuláshoz.”⁸⁶ A demokrácia a kommunisták számára nem volt több mint az osztályharc terepe, melynek fő kérdése – ahogy Rákosi Mátyás fogalmazott – hogy „ki kit győz le”.

A korszak politikai diskurzusaiban felvetődik a demokrácia tágabb, nem csupán a politikai rendszerre vonatkoztatott értelmezése is. A „társadalmi demokrácia”, vagy „szociális demokrácia” fogalma alatt a kortársak a nép társadalmi felemelését, az előző korszak szociális igazságtalanságainak korrekcióját, a vagyoni különbségek mérséklését értették. A második világháború utáni korszak aktív politikai erői szinte kivétel nélkül valamiféle szociális államban gondolkodtak. Egy ilyen szociálisan érzékeny állam politikai és gazdasági cselekvőképességének megalapozásához elfogadták az államosítások különböző mértékű szükségességét. A maximális programot a kommunisták képviselték. Úgy látták, a társadalmi igazságosság csak a kizsákmányolás megszüntetését garantáló magántulajdon kisajátítása útján, a proletariátus államában valósulhat meg.

A baloldali szocializmus koncepciókhoz legközelebb a polgári pártok közül a magát az első világháború előtt alakult Jászi-féle Polgári Radikális Párt örökösének tekintő Magyar Radikális Párt állt, amely magát a haladó értelmiség képviselőjeként helyezte el a koalíciós korszak pártpolitikai palettáján. Programja a mind nagyobb szociális igazságosság irányába történő fejlődést prognosztizálta, ezért abból indultak ki, hogy ma már nem a polgári demokrácia, hanem a „radikális demokrácia” megteremtése van napirenden. A kommunistákkal szemben azonban a szocializmust nem forradalommal, hanem reformok útján akarták megvalósítani. Társadalompolitikájukban kiemelt szerepet a szellemi újjáépítésnek tulajdonítottak. A párt szerint a demokratikus és kommunista eszmények tiszteletét az oktatás segítségével kell megalapozni, s a munkás-paraszt származású tehetséges fiataloknak ösztöndíjakkal kell biztosítani a szellemi javakhoz való hozzájutás esélyegyenlőségét.

Az 1945-ös választásokon minimális támogatottságot szerző Magyar Radikális Párttal szemben a legtöbb szavazatot kapott Független Kisgazdapárt 1945-ben mindazokat

85 Medgyesi 2017. 5–6.

86 Idézi: Litván 1996. 46.

az erőket kívánta tömöríteni, akik a magántulajdon talaján álltak és határozottan elutasították bármiféle szocialista perspektívát. A Független Kisgazdapárt választások előtt készült programtervezetei egyetértettek a földreformmal, a kulcsiparágak államosításával, követelték a családi pótlék parasztságra való kiterjesztését, a párt égisze alatt időközben megalakuló Parasztszövetség munkásszakszervezetekkel azonos elismerését, de kiálltak a magántulajdonon alapuló gazdasági rend és a polgári életforma mellett.⁸⁷ A Független Kisgazdapártból később kizárt Sulyok Dezső nemzeti demokráciát hirdető Magyar Szabadság Pártjának egyik alappillére szintén a szociális eszme volt. A párt programja szerint "a tulajdon érvényesítésének célja csak kisebb részben az egyén vagyonosodásának előmozdítása, nagyobb részt a társadalom előbbre vitele és a dolgozók szociális jólétének, nyomortól és nélkülözéstől mentességének fokozatos és egyre erőteljesebb kiépítése."⁸⁸ Nem zárkóztak el mereven a magántulajdon bizonyos határig történő államosításától, de azt csak kártalanítással egybekötve tudták elképzelni. Az államosítást általában gazdasági szempontból károsnak és a bürokrácia felesleges növekedésével járónak tekintették.⁸⁹ A Független Kisgazdapárt és a Szabadságpárt ellehetetlenülése után, részben azok romjain létrejövő Magyar Függetlenségi Párt nyíltan ellenzéki liberális programja a marxi szocializmussal az „evangéliumi szocializmust” állította szembe, s az államosítások helyett az önálló egyszisztenciák számának gyarapítását szorgalmazta. Felül kívánta bírálni a már megtörtént kisajátításokat, s az időközben kényszerrel létrejött szövetkezetek megszüntetését követelte.⁹⁰ Nem véletlen, hogy a pártot a kommunisták elsőként távolították el a magyar parlamentből 1947-ben novemberében, emigráló vezetőjét pedig megfosztották magyar állampolgárságától.

A magát a polgárság képviselőjeként meghatározó Polgári Radikális Párt a társadalmi jólét megteremtését a bankok hatalmának korlátozásával, az adórendszer reformjával, a vagyon és jövedelemelosztás egyenlőtlenségeinek mérséklésével képzelte el. Társadalompolitikája az emberi szabadságjogok (köztük a vagyonbiztonság) garantálása mellett követelte többek között a nők egyenjogúsítását, a zsidótörvények által sújtottak kártalanítását, a vallásszabadság biztosítását.⁹¹ A nők – ahogy ma mondanánk – társadalmi esélyegyenlőségét követelők tábora váratlan irányból a keresztény feministák fellépésével kapott erősítést. Slachta Margit⁹² nővér, a Keresztény Női Tábor elnevezésű pártjával indult az 1947-es választásokon. A párt

87 Izsák 1994. 17–25.; 86.

88 A Magyar Szabadság Párt programja 1947.

89 Szerencsés 2009. 153–166.

90 Izsák 1994. 104–105.

91 Izsák 1994. 34–37.

92 Slachta Margit (1884-1974): keresztény feminista politikus, az első magyar női országgyűlési képviselő, szociális nővér, a Szociális Testvérek Társaságának és a Katolikus Női Szociális képző nevű szociális munkás- oktató intézet alapítója. 1918-ban szervezte meg a Keresztény Női Tábort. 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja színeiben került be a parlamentbe, majd tagja lett az 1945-ös és az 1947-es törvényhozásnak is. Tiltakozott a zsidók diszkriminációja ellen, bűjtatta az üldözötteket, amiért 1969-ben a Világ igaza címmel tüntették ki. A kiépülő kommunista diktatúra a parlamentből kitiltotta, mentelmi jogát felfüggesztette, emigrációba kényszerítette. 1995-ben a Magyar Köztársaság Bátorság érdemjélemben részesült.

célul tűzte ki, hogy küzd a nők állampolgári és gazdasági helyzetének javításáért, illetve hogy a községi és megyei önkormányzatokban, a parlamentben a nőket képviselőkhöz juttassa. Mint fogalmaztak, a „női lelkeséget” a közéletben kívánták kamatoztatni.⁹³

Az 1947-es választások után parlamentbe kerülő Demokrata Néppárt demokrácia felfogása is túlmutatott a pusztán kormányformán. A demokrácia szemantikai tartalmába felfogásukban beletartozott mind a gazdasági, mind pedig a társadalmi demokrácia: a társadalmi igazságosság érvényesülését lehetővé tevő szociális piacgazdaság kiépítése is.⁹⁴ Az új típusú gazdasági és szociális rend megvalósítását a természetjog, az evangélium erkölcsi szabályai és a pápák szociális enciklikáinak útmutatása révén látták megvalósíthatónak. Erről az alapról támogatták a földreformot, valamint a stratégiai ágazatok államosítását, a hároméves tervet. Nem hagytak viszont kétséget afelől sem, hogy nem tudnak azonosulni az „állami bérmunkások” társadalmának kommunista víziójával és szükségesnek tartják a közép és kistulajdon védelmét. „Jelszavunk nem az, hogy tulajdona ne legyen senkinek, hanem az, hogy tulajdont mindenkinek” – hirdette a párt. Ellene voltak viszont a nagy vagyonok fenntartásának, úgy vélték, a tulajdonnak a közjó érvényesítésének szempontjai kell hogy határt szabjanak. Ideáljuk egy olyan gazdasági berendezkedés volt ahol a gazdálkodás célja nem a tőkés haszonszerzés, hanem maga az ember. A magántulajdon megléte mellett indokoltnak tartották, hogy az állam maga is folytasson gazdasági tevékenységet, ennek hozadékát pedig a közjó megvalósítására használja.⁹⁵

1947-től a sztálini utasításoknak megfelelően felgyorsult a hatalom kommunisták általi kisajátítása. Az ellenzéki pártok a kommunista szalámi taktika következtében beszüntették tevékenységüket, vagy töredékeik beolvadtak a Magyar Függetlenségi Népfrontba. A koalíciós pártokból kiszorították a kommunistákkal szembenállókat, majd a maradék baloldali szociáldemokraták beolvasztásával 1948 júniusában létrejött a Magyar Dolgozók Pártja. Az első egypárti választásra 1949-ben került sor, utána megindult a proletárdiktatúra „beüzemelése”. Az 1949-es alkotmány értelmében megszületett a szocializmust építő Magyar Népköztársaság, teljessé tették a gazdaság és a társadalom, az oktatás, tudomány és a kultúra államosítását, bevezették a tervgazdálkodást, kiépítették a tanácsrendszert, 1950 őszén megtartották az első tanácsválasztásokat. A hatalmi ágak és a közigazgatás autonómiája látszattá vált a politika tényleges működését az MDP kézi vezérlése irányította. Az állami struktúra mintájára épült ki a MDP szervezeti hierarchiája, a pártszervezetek élén álló párttitkárok az élet szinte minden területén kontrollálták a

93 Izsák 1994. 90–91.

94 Barankovics 1994. 232–233.

95 Petrás 2016. 97–98.; Szabó 2016. 718–725.

napi működést és közvetítették lefelé a hatalom akaratát. Az állami és pártszervek gyakorlatilag összeforrtak, megszületett az omnipotens állampárt.⁹⁶

Az MDP társadalompolitikájának legfőbb jellemzője az intézményesített terror volt. A Rákosi-rendszer működéséhez felmutatható ellenségek kellettek. A Horthy-rendszer utáni paradigmaváltást jelezte az ellenségképek és bűnbakok, az ideológiai alapon diszkrimináltak lecserélődésének látványos folyamata is.⁹⁷ A teljes egészében fasisztának tekintett Horthy-éra tagadására épülő új korszak nyitányakor a „nácitlanítás” jelszava alatt a háborús bűnösök felelősségre vonása mellett került sor az addigi közigazgatás leváltására is. A B-listázás ebben az értelemben tehát egyféle elitcserét jelentett, aminek ideológiai igazolását a fasiszta maradványok kigyomlálására való hivatkozás adta. A népbírói perek és az igazoló eljárások azonban összefonódtak a koalíciós pártok közötti politikai küzdelmekkel, így a stigmatizáló jelzők osztogatása nem egy esetben pártpolitikai célokat szolgált. Egymásba mosódott a reakciós és a náci fogalma, mi több automatikusan ebbe a kategóriába került a magyarországi németiség is. Az MDP ideológusa, Révai József egyenesen úgy fogalmazott, hogy aki nem kommunista, az reakciós, az ÁVH pedig a „fasiszta” kategória alatt tartotta számon és tartotta megfigyelés alatt mindazokat a pártokat és szervezeteket, amelyek nem álltak a kommunistákkal szoros szövetségben. A „reakciós” jelző osztogatása végül teljesen parttalaná vált a közéletben. Az üldözendők, vegzálandók körébe kerültek nemcsak a Horthy-korszak volt uralkodó osztályai,⁹⁸ a horthysta katonatisztek, de a két munkáspárt 1948-as fúzióját ellenző jobboldali szociáldemokraták, és a politikai színtérről kiszorított többi párt tagjai is. Tevékenységüket a belügyi szervek megfigyelték, életútjukat végigkísérte a negatív diszkrimináció.⁹⁹ A „klerikális reakció elleni harc” a feudális maradványok felszámolását meghirdető társadalompolitika égisze alatt zajlott.¹⁰⁰ A katolikus szervezetek (pl. KALOT), az apáca és szerzetesrendek feloszlata, a Mindszenty¹⁰¹ és Grósz-perek, az egyházi iskolák államosítása egy olyan országban történt, ahol a lakosság túlnyomó többsége akkor még aktívan gyakorolta (szerette volna gyakorolni) a vallását. A leszámolás a földosztással éppen hogy csak magántulajdonossá vált parasztság földhöz való ragaszkodásával szintén nem maradt el. A begyűjtési rendszer ugyanúgy volt gazdasági intézkedés, mint a parasztság ellen folytatott politikai harc eszköze.¹⁰² A beszolgáltatási rendszerrel és a szövetkeztesítéssel szembeni paraszti averziók leszerelésére, az agrárnépesség

96 Bihari 2005. 89–147.

97 Gyarmati 2010. 250–279.; Gyarmati 2012. 12–33.

98 A volt uralkodó osztályok tagjait – mintegy 5200 családot, kb. 13 ezer főt – 1951 nyarán egyszerű rendészeti eljárással telepítették ki a fővárosból általában kelet magyarországi kulák gazdák gazdaságaiba. Az üresen maradt fővárosi lakásokba a szocialista államigazgatás káderei kerültek.

99 A kérdéskörhöz lásd például: Ungváry 2013. 81–143.; Tabajdi 2013. 183–221.

100 MDP Központi Vezetőségének határozata 1951. 164.

101 A per politikai funkciói közé tartozott, hogy megtörje a főpapról kialakult közzvélekedést, mely szerint ő a magyar ellenállás szimbóluma, továbbá, hogy a katolikus egyházat térdre kényszerítse a kommunista állam előtt. s bizonyítsa az egyház nem tudja megvédeni a híveit. Vö. Balogh 2012. 3–17.

102 Varga 2012. 84.

megfélemlítésére szolgált a „kulák” és a „kulákbérenc” kategóriája. A kommunisták a módos gazdákat ideológiailag megbízhatatlannak tartották, a társadalmi csoportot – mivel szegényparaszti bérmunkát alkalmaztak – mint a kapitalizmus maradványait rendszerellenesnek tekintették. Ez adott alapot a társadalmi élet számos területén megnyilvánuló diszkriminációjukra, majd üldözésükre. Még abban az esetben is kulákként tartották őket számon, ha időközben földjeiket felajánlották a termelősövetkezeteknek. Utasították a pártszervezeteket, hogy igyekezzenek megakadályozni a kulákok és családtagjaik „munkahelyekre való beépülését”. A kulákok aknamunkájával magyarázták a közellátási zavarokat, az élelmiszer jegyrendszer bevezetését. A problémák okait az ideológia nem az akadozó termelésben, hanem a kulákszabotázsokban látta, melyek célja az MDP szerint a „városi lakosság kiéheztetése” volt.¹⁰³ Hasonlóan eleve gyanús volt az új hatalom számára az előző rendszert „kiszolgáló” értelmiség is. Itthon maradt prominens képviselőik után a politikai rendőrség szimatolt. A hatalom az egyetemeket a reakció fellegváraiként kezelte, s oktatói személycserékkel, valamint a hallgatói bázis átalakításával törekedett a felsőoktatási intézmények ideológiai arculatának átformálására.¹⁰⁴

A terror nagyüzemben kreálta a szocializmus építését szabotáló bűnbakokat: az állampárt által vezényelt ellenségkeresés iránya ugyanúgy mutatott a nemzetközi politika irányába (imperialisták, az imperializmus láncos kutyája Tito, cionisták), mint a párt legbelsőbb körei (trockisták, frakciósok), mi több a rendszer uralkodó osztályának tekintett munkások és a szegényparasztok felé.¹⁰⁵ A terroruralom az ideológia által konstruált ellenségein túl lecsapott a rendszert fenntartó intézményekben dolgozóakra, az állami apparátus tagjaira és a pártkáderekre is. A kortársak számára nyilvánvaló tény, hogy bárki a terror céltáblává válhatott, tartósította a szorongást, a félelem légkörét. Ez nemcsak a működést akadályozta, de azt is eredményezte, hogy utólag mindenki áldozatnak érezhette magát.¹⁰⁶

A szocializmus kiépítésével járó radikális társadalmi átalakulás, a hirtelen társadalmi státuszváltások, az elitcsere, a társadalmi csoportok mesterséges homogenizálásának kommunista politikája, az újabb háborúvesztés, később a hidegháborús hisztéria, a lakosságra nehezedő terhek olyan frusztrációkat szültek, amelyek eleve kedveztek a bűnbakkeresési légkör kialakulásának. A kirekesztésben, az ellenségképek kreálásában, s ezzel a diszkriminatív attitűdök szocializálásában meghatározó

103 A kulák eredetileg birtokos kategória. Később olyan dolgozó parasztot jelölt, aki nem akart termelősövetkezeti tag lenni, majd a hatalom bárkire használta, akit ellenségének tekintett. Az erőszakos szövetkezetesítés miatt egyrészt sokan elhagyták a mezőgazdasági szektort, ami eleve termelés kieséssel járt, s ők maguk is ellátásra szorultak, másrészt a megalakult szövetkezetek termelékenységére alacsonyabb színvonalú volt, mint az egyéni gazdálkodóké. A különbség pótlását a még egyéni gazdálkodók kötelező beszolgáltatásainak kellett volna fedezni, ami lehetetlen volt. Vö. Hantó 2013.; Bolgár 2008. 50–94.

104 Kerepeszki 2013. 293–319.

105 1948 és 1955 között mintegy 400 000 parasztot marasztaltak el „közellátási büntettség” hivatkozva, 1951–1952-ben 15 000 személyt állítottak bíróság elé „terv-bűncselekmény” címén. Sásdi 2018.

106 Gyarmati 2010. 442.

szerepet maga a kommunista hatalom játszott. A bűnbakkeresés a rendszer működésének szerves része volt, mivel a kirekesztést nem egynémely szélsőséges és marginális ideológia hirdette, hanem egyenesen maga az állam járt elől a társadalmi konfliktusok generálásában. A politikai pluralizmus felszámolásával mintegy monopolizálta is magának annak megállapítását is, hogy a szocializmus általa képviselt értékrendjéhez képest mi számít deviánsnak, ellenségesnek és üldözendőnek. A Rákosi-rendszer aktuálpolitikai és ideológiai szükségleteinek függvényében mind újabb és újabb társadalmi csoportot diszkriminált és bélyegzett meg. Gyarmati György már idézett munkájában társadalompolitikai rendszerspecifikumnak tekinti, hogy a kommunisták ugyanúgy bántak a szocializmus bázisának tekintett csoportokkal, mind az ideológia által deklarált ellenségekkel. A Rákosi-rendszer e társadalompolitikai taktikája végeredményben egy terroruralmat, a hétköznapokban állandó vegzálást és frusztrációt eredményezett, amely évekig képes volt fenntartani a hatalom irányában tanúsított feltétlen engedelmességet. Az ellenségkép-orientált ideológia és politikai gyakorlat a gondolkodás autonómiájának felszámolását célozta, a Magyar Dolgozók Pártja által kijelölt út apatikus követni készségeit kényszerítette ki a társadalomból.

A kommunista társadalompolitikai koncepció sajátos vetületét jelentette a Holokauszt borzalmai után megfogyatkozva hazatérő zsidósághoz való viszony. A koalíciós korszakban a pártot Győri Szabó Róbert szerint kétkulacos zsidópolitika jellemezte, miközben a zsidókérdést mindvégig pártérdekeknek alárendelten kezelte. Mivel szüksége volt a párthoz hű értelmiségiekre, akiket a B-listázott keresztény középosztálybeliek helyére ültetethetett, előnyöket biztosított a zsidók számára a közigazgatási, párt és állami állások betöltésénél, a népbíróságok és igazoló bizottságok, rendfenntartó szervek munkájában. Másrészt viszont a „reakció elleni harcra”, az elitcsere ideológiai igazolására nagyobb hangsúlyt fektetett, mint konkrétan a Holokausztban való részvételért való felelősségre vonás kérdésére, a történetek feldolgozására. A fordulat éve után a Magyar Dolgozók Pártja anticionista politikát folytatott, gátolta a zsidóság Izraelbe történő kivándorlását, az itthon maradóknak pedig egyetlen utat, az asszimiláció lehetőségét kínálta fel. A lakosság elleni terror egyformán sújtotta a zsidókat és a nem zsidókat, viszont a párt kapitalizmus elleni küzdelme a zsidó magántulajdonosok számára komoly érvágásnak bizonyult, hiszen a zsidó kereskedelem és ipar felszámolását is jelentette. Az 1949-ben államosított 1721 kiskereskedelmi cég 88%-a és az 1952-ben államosított bérházak 75%-a volt zsidó származású tulajdonos kezén, a hivatalától megfosztott 687 ügyvéd 64%-a volt zsidó.¹⁰⁷ Az „osztályidegen” származásúakat (köztük a zsidók jelentős részét, úgy, mint a numerus clausus idején) megfosztották az egyetemi tanulmányok folytatásának lehetőségétől. Az 1951-es kitelepítettek közt ugyanúgy voltak zsidók, mint a kitelepítést végrehajtó pártfunkcionáriusok és államigazgatási alkalmazottak között. A zsidó hitélet elveszítette autonómiáját, hasonlóan a többi

107 Karády 1984. 146–147.

egyházhoz. A Magyar Dolgozók Pártja politikai taktikájában felhasználta a korabeli magyar politikai kultúrában lappangó antiszemitizmust. 1953 elejétől – mint annyi minden más esetben, most is – szovjet mintakövetés nyomán az anticionista politika nálunk is felerősödött. Az 1953 elején letartóztatott ÁVH vezetők, magas rangú rendőrtisztek és „cionista” orvosok, zsidó hitközségi elöljárók közel százan voltak. Elindult a zsidó származású kommunisták párttagságának felülvizsgálata, a „cionista” egyetemisták kizárása a felsőoktatásból. Az előkészített koncepciók per megrendezésére a közbejött antisztálinista fordulat miatt nem került sor.¹⁰⁸

A koalíciós korszakhoz képest a Rákosi-rendszer kiépültével a kommunista nemzetpolitikai koncepció is komoly változáson ment át. A 40-es évek közepén a Magyar Kommunista Párt ideológiája – szakítva korábbi merev internacionalista szemléletével – taktikai szempontból a nemzeti retorika elemeit is felhasználta kommunikációjában. Ezzel igyekeztek elterelni a figyelmet valódi céljaikról, az ország sztálini birodalomba való betagolásáról, másrészt feledtetni az 1919-es Tanácsköztársaság kudarcos emlékét, harmadsorban pedig elfedni a tényt, hogy a párt vezetőinek egy része a Szovjetunióból frissen hazatért moszkovita, származását tekintve pedig zsidó volt. A korszak vezető ideológusa, Révai József¹⁰⁹ ezt az új nemzetpolitikai megközelítést „szocialista hazafiságnak” keresztelte el, s maga Rákosi is gyakran használt fel beszédeiben a nemzeti érzésre apelláló utalásokat, magyar történelmi példákat. A kommunikációs fordulat a politikai hatalom monopolizálása után következett be, amikor az üldözendő gondolkodási formák kategóriájába – ha nem is váratlanul – de annál látványosabban bekerült a nacionalizmus, mint a munkásmozgalom által képviselt proletár nemzetköziség ellentéte. Természetesen az internacionalizmus gondolata szorososan összefonódott a Szovjetunióhoz való feltétlen hűség követelményével. Szimbolikusan ezt a fordulatot fejezte ki április 4-e, Magyarország szovjet megszállásának legfontosabb ünneppé emelése, s ezzel párhuzamosan a polgári átalakuláshoz kapcsolódó március 15-e másodrendű ünneppé degradálása.

A fordulat évétől 1953-ig a kultúr- és művészetpolitikát irányító Révainál a progresszív hazafiság helyébe a kultúrforradalom eszméje került. Révai gondolkodásában ekkor vált dominánssá, hogy a kultúrának politikai funkciója van, mivel az „élesedő osztályharc” és a mind feszültebbé váló nemzetközi helyzet viszonyai között szükség van a „politikai éberség” fokozására. A kulturális forradalom mindenekelőtt a párthoz hű értelmiség kinevelését, a munkásság és a parasztok műveltségi színvonalának emelését, a pártfunkcionáriusok ideológiai képzését

108 Győri Szabó 2009. 89–119. 157–204.

109 Révai József (1898-1959): kommunista politikus, ideológus, népművelési miniszter. 1918 októberében a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagja. A Tanácsköztársaság bukása után emigrál, de illegálisan többször hazatér Magyarországra. A Kommunista Internacionálé munkatársa 1937-ig. A Szovjetunióból 1944-ben hazatérő moszkoviták egyike, részt vett a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megszervezésében, majd a Rákosi-diktatúra idején több vezető pozíciót tölt be. 1945 és 1953 között a kultúrpolitika irányítója, vezető ideológus. Az 1956-os forradalom után az MSZM tagja lesz, a párton belül a dogmatikus irányvonalhoz tartozott

jelentette.¹¹⁰ Harcot továbbá a „burzsoá csökevények” ellen, a művészetekben a szocializmus építésének magasztalását (szocialista realizmus), valamint nem utolsósorban a magyar kultúra russzifikálását. Az új kulturális modell etalonja a szovjet kultúra volt, a vele szembeállított nyugati kultúra pedig a „dekadencia” bizonyítéka. A szovjet kultúra dicsőítése és példaként állítása a társadalom szocialista átnevelésének programjába illeszkedett. Emellett egyféle birodalmi integrációs célokat is szolgált, amennyiben a szovjet-magyar szimbiózis közgondolkodásban való meghonosítására irányult.

A rendszer önimázsát formáló propaganda és a társadalom működéséről szerzett tényleges napi tapasztalat között éles szakadék tátongott. A kor embere két valósággal állt szemben, az ideológia által konstruált és naponta sulykolt szocializmus jóléti ígéreteivel és az annak teljes mértékben ellentmondó személyes tapasztalással: a nélkülözéssel. Mindez sokak szemében hiteltelenné tette a sztálini ideológia társadalompolitikai célkitűzéseit csakúgy, mint az annak képviselőjében fellépő párt elitet. Miközben az új uralmi elit kiváltságokon alapuló luxus színvonalon élt, a proletárdiktatúra „uralkodó osztálya”, a dolgozó tömegek tartós ínséges viszonyok között éltek. A vezetők a köznyelv által csak „Káderdűlőként” emlegetett rózsadombi, pasaréti villákhoz jutottak, a részükre fenntartott boltokban hiánycikkeknek számító élelmiszereket fogyasztottak, kiváltsággént kiemelt gyógykezelés, kocsis- és telefonhasználat járt nekik.¹¹¹ Eközben a társadalom arra kényszerült, hogy „ne egye meg az aranytojást tojó tyúkot”, azaz törődjön bele, hogy életszínvonalát – hivatkozva a hidegháborús körülmények miatt szükséges nehézipar fejlesztésre – alacsony szinten tartják. A közellátásban már 1950-től kezdve komoly zavarok mutatkoztak, az 1951-es évben olyan alapvető élelmiszereket, mint a cukor, liszt, vagy a kenyér, jegyre adták, előre rögzített fejadagok alapján. A mezőgazdasági népességet túladóztatták, 1949 és 1953 között a parasztság adóterhei megháromszorozódtak. A béreket alacsony szinten tartották, 1952–1953 fordulóján az átlagbér nem érte el a háború előtti utolsó békeév (1938) kétharmadát, s még 1956-ban is csupán annak 90 százalékához közelített.¹¹² Az életszínvonal háború utáni konszolidációjának elmaradása több tényezővel magyarázható. A tervutasításos gazdaság nem volt képes életképes alternatívát állítani a piac helyébe. Hiányzott ehhez a jellemzően politikai és nem szakmai szempontok alapján kinevezett új vezető garnitúra megfelelő tudástőkéje. Egyféle gazdaságpolitikai irracionalitás működtette a rendszert, ami a politikai szempontokat eleve a gazdasági racionalitás fölé helyezte. A kontraproduktív döntések következményeit jól mutatják a hidegháborús hisztéria nyomában járó értelmetlen beruházások, a végletesen voluntarista szemlélet jegyében született, teljesíthetetlen tervek. A magántulajdon kisajátításából származó induló tőke

110 Gyurgyák 2007. 506–518.

111 A kiváltságokat „4K”-ként is emlegették a korban, ami magában foglalta a kocsis használatot, a K telefont, a külföldi utat és a jogot az akkori legszínvonalasabb kórházban, a Kútvölgyiben a gyógykezelésre. Vö.: Majtényi 2018. 289–298.

112 Gyarmati 2010. 24.

megfelelő kamatoztatása híján a proletárdiktatúra működésében viszonylag gyorsan rendszerszintű zavarok mutatkoztak. A Rákosi-rendszer sokkal inkább bizonyult modernizációs zsákutcának, mint modernizációs diktatúrának. Az orosz modell mintakövetésén alapuló kísérlet a piac kiiktatására, a termelés és az elosztás egy központból történő irányítására meglepően gyorsan jutott el a rendszerkáosz állapotáig. Kutatók, például Andrew C. Janos¹¹³ és Fejtő Ferenc¹¹⁴ úgy vélik, ennek egyik oka az volt, hogy az 1917-es oroszországinál fejlettebb gazdaságra és egy polgárosultabb társadalomra próbálták alkalmazni az orosz modernizációs modellt.

Rákosi terroruralmát egy 20 hónapig tartó desztálinizálási hullám követte, amit a Nagy Imre-kormány időszaka fémjelez. Az új szakasz politikájának nyilvános meghirdetését a miniszterelnök 1953. július 4-i a parlamenti kormányprogramja jelentette. A színpad mögötti fordulatra azonban már korábban, a magyar küldöttség június közepi moszkvai tárgyalásain sor került, ahol Rákosit utasították a hatalom megosztására. A Szovjetunióban a Sztálin halála után az SZKP-n belül dúló hatalmi harcokból ekkor a desztálinizálás erői kerültek ki győztesen, aminek konzekvenciái voltak a birodalom fennhatósága alatt álló protektorátusokban, így Magyarországon is. 1955 januárjában azonban ismét újabb fordulat állt be: a szovjet párt elitben az erős kéz politikájának hívei kerekedtek felül, Moszkva pedig ezúttal Nagy Imrét bírálta a bevezetett reformok radikalizmusa miatt. Rákosi kihasználva az erőviszonyok módosulását elérte, hogy az MDP Központi Vezetésének márciusi határozata elvesse az új szakasz politikáját és kiharcolta Nagy Imre eltávolítását a kormány éléről. Ezzel a magyar politikában ismételten a resztálinizálás erőinek oldalára billent a mérleg.

A "desztálinizáló" reformerők és a "resztálinista" Rákosi-hívek belpolitikai küzdelme 1953 és 1956 között éles fordulatokat hozott az MDP társadalompolitikájában. A Nagy Imre-korszakban¹¹⁵ egyféle korrekciós kísérlet bontakozott ki a közpolitika számos területén, így a gazdaságpolitikában, az életszínvonal politikában, a kulturális politikában is. Leállították a nagyberuházásokat, visszafogták a hadikiadásokat. A fogyasztási cikkek árának mérséklésével és az egy időben végrehajtott béremelésekkel növelték a munkások és a parasztok életszínvonalát. Eltörölték a kuláklisztákat, csökkentették a parasztság adóterheit, kiszámíthatóbb beszolgáltatási rendszert vezettek be. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy a parasztság adóhátralékainak és büntetőkamatainak eltörlése 640 ezer hátralékost érintett.¹¹⁶ Enyhítették a politikai terrort, börtönbüntetésre ítélték az ÁVH vezetőjét, s elindult a bebörtönzöttek, kitelepítettek részleges rehabilitációja. Gyarmati György számításai szerint ekkor körülbelül 44–47000 személy került ki a börtönökből, internálásból,

113 Janos 2003.

114 Fejtő 1991.

115 Rainer M. 2016.

116 Gyarmati 2010. 326.

kényszerlakhelyekről. Az irodalmi élet is szabadabbá vált, az értelmiség politikai mozgástere bővült.

Rákosi hatalmának ismételt megerősödésével viszont intézkedések születtek a belső fogyasztás visszafogására: újra felemelték a beszolgáltatási kötelezettségeket, folytatódott az erőszakos kollektivizálás, ismét megindították a leállított nagyberuházásokat, a rehabilitációs eljárásokat szándékosan fékeztek. Fordulat következett be az értelmiségpolitikában is. Az új szakasz politikája idején relatív szabadságot élvező sajtó munkatársait most listázták, számba vették mind a párthű, mind pedig a visszásságok ellen tiltakozó írókat, tervek születtek megbélyegzésükre, elbocsátásukra, az MDP-ből való kizárásukra. A hatalom viselkedése politikai öngólnak bizonyult. Éppen a Rákosi diktálta stratégia közelítette az értelmiségnek ezt a részét Nagy Imre irányába.¹¹⁷ Rákosi uralmának végül az SZKP XX. kongresszusán (1956. február 14–25.) történetek vetettek véget, ahol Hruscsov utasítására az MDP Központi Vezetősége az 1956. július 18–21. ülésén Rákosit felmentette pártban viselt minden tisztsége alól.¹¹⁸ 1956 őszére nemcsak a Kremlnek, de a diktátor közvetlen munkatársainak is elege lett, s egy belső puccsal tevékeny részt vállaltak a nemrég még személyi kultusszal övezett politikus megbuktatásából. Az akkor már bebörtönzött ÁVH vezértől, Péter Gábortól olyan vallomást csikartak ki, ami alapján igazolni lehetett Rákosi törvénysértésekben viselt felelősségét. 1956 nyarára a társadalom averziója is nyilvánvaló lett: demonstrálták ezt a Petőfi-kör vitái, vagy az ősszel a MEFESZ keretei között pillanatok alatt kiépülő egyetemi mozgalom is.¹¹⁹ A fiatalok személyében épp a rendszer saját neveltjei lázadtak fel a terroruralom ellen.

Milyen társadalompolitikai célokat követtek a tiltakozók? A kérdésre nem adható egyértelmű válasz részben a felkelők heterogenitása miatt, részben pedig azért sem, mert egy koherens ideológia kibomlására, vagy akár a forradalom napjaiban kibontakozó többpártrendszer szereplőinek átgondolt pártprogramalkotására a szovjet beavatkozás miatt rendkívül kevés idő állt rendelkezésre.¹²⁰ A diákság 1956-os követelései a külpolitikában a szovjet-magyar viszony új alapokra helyezését, a szovjet csapatok kivonulását, a belpolitikában Nagy Imre-kormányt, többpárti választásokat, a politikai szabadságjogok biztosítását célozták. A Rákosi-korszak kirívó jogtalanságainak megszüntetésére vonatkozott a főbűnösök felelősségre vonása. Társadalompolitikai elvárásként jelent meg a normák, bérek és árak újrendezése, a beszolgáltatások mérséklése, s a magánparasztok elleni diszkriminációk megszüntetése. A szimbolikus pontok (Sztálin szobor lebontása, a kommunista címer lecserélése, március 15-e rehabilitálása) a birodalmi protektorátus szerep után egy nemzeti autonómia igényt fejeztek ki.¹²¹ A forradalom

117 Gyarmati 2010. 352–353.

118 Romsics 2002. 376–384.; Bihari 2005. 147–169.

119 Jancsák 2016. 7–13.

120 Mindazonáltal a főváros és a vidék pártpolitikai szervezkedésének válogatott dokumentumai vaskos kötetnyi anyagot tesznek ki. Vö. Vida 1998.

121 Romsics 2002. 388.

jelszavai közül a legtöbb a politikai rendszer reformjára vonatkozott. 1956 követeléseinek kiemelkedő értékorientációi a szabadság, a nemzeti függetlenség kivívása és a diktatúra lerombolása irányába mutattak.

Az 1956-os emigránsokkal interjúkat és kérdőíves kutatásokat végző Kovrig Béla még a hatvanas évek elején kísérletet tett a forradalom jellegének meghatározására.¹²² Abból indult ki, hogy 1945-1948 között két forradalom zajlott le az országban: az egyik lényegében egy társadalmi struktúraváltás és elitcsere volt, amelyet a magyar társadalom "széles, erős és tartós mélyáramlata"¹²³ váltott ki, és a háborús összeomlás gyorsított fel. Ezt azonban megakasztotta, majd megfojtotta egy másik gyökeres, az "idegen hatalom által az országra kényszerített" gyökeres fordulat 1948-ban, ami diktatúrához vezetett. 1956 nem a hajdani tőkés és földesurak ellenforradalma volt, hanem a Kreml által elrendelt szovjetizálással szembeni társadalmi rekonstrukciót célzó népi mozgalom. Szereplői abban az értelemben valóban vissza akarták forgatni az idő kerekét, hogy "mindazt akarták szétzúzni, ami gátolta a 1945-46-os demokratikus tendenciák kibontakozását".¹²⁴ „A felkelés egyértelműen a Kreml által (1947-től nem is burkolt formában) kívülről és felülről kikényszerített álforradalommal szembeni ellenforradalom volt. Ez az ellenforradalom az 1945-1946-os forradalom, azaz a valódi népforradalom visszaállítására törekedett.”¹²⁵ A megalakuló pártok programjai és aktivizálódó politikusaiknak nyilatkozatai is az 1945 utáni vívmányok melletti kiállásról tanúskodnak. Kovács Béla az újraalakuló kisgazdapárt ülésén például kijelentette, hogy az 1945 előtti régi világ végérvényesen lezárult, a grófok, bankárok kapitalisták nem térhetnek vissza.¹²⁶ A Petőfi Párt néven jelentkező egykori nemzeti parasztpárti politikusok egy harmadikutas szocialista koncepciót képviseltek,¹²⁷ s Kéthly Anna, a szociáldemokrata párt vezetője is úgy nyilatkozott, hogy az államosítások és a földreform eredményei megmásíthatatlanok.¹²⁸ Az 1956-os keresztény pártpolitika szereplői Nagy Imre koalíciós kormányhoz képest ellenzéki szerepben határozták meg magukat a többpártrendszer ígéretével formálódó politikai palettán. Egy részük az 1945-ös alapokhoz kívánt visszatérni, míg mások az 1947-es állapotokat tekintették kiindulási pontnak.¹²⁹

1956 politikai gondolkodásában a „demokrácia” a Rákosi-rendszer ellenfogalmaként jelent meg. Jelentéstartalma a Rákosi-rendszer „szocialista demokráciájához” képest alakult. 1956-ban demokratának lenni mindenekelőtt a politikailag aktív „nép” akarásával, a forradalmárok és a munkástanácsok törekvéseivel való azonosulást

122 Kovrig 2016. 89–95.

123 Kovrig 2016. 92.

124 Kovrig 2016. 95.

125 Kovrig 2016. 158–161. vö. 89–164.

126 Idézi Izsák 1994. 157.

127 Kovrig 2016. 160-161.

128 Kovrig 2016. 163.

129 Kiss 2016. 48–77.

jelentette. Demokrácia alatt 1956-ban a sztálini hatásoktól megtisztított, egy valódi népuralmon alapuló, humánusabb és igazságosabb társadalom vízióját értették: népi öngazgatást a munkahelyeken, a gyárakban, a mezőgazdasági szövetkezeteknél, a szakszervezetekben. Követeléseikbe ugyanakkor szervesen beletartozott a „társadalmi demokrácia” megvalósítása is. Kívánták mindazoknak a vívmányoknak a megőrzését, illetve visszaállítását, amelyek a háború után váltak elérhetővé a magyar társadalom számára, és amelyeknek a kiteljesítését az országra kényszerített szovjetrendszer megakasztotta. A felkelők meg akarták őrizni az 1945 utáni változásokat – ahogy a szociálpolitikus-szociológus Kovrig definiálja – a „társadalmi szocializmus” hívei voltak.

Hivatkozott irodalom:

- A Magyar Szabadság Párt programja. Tájékoztató. Amit minden párttagnak tudni kell. A Magyar Szabadság Párt Országos Központja, 1947. In: Izsák Lajos (szerk.): Polgári pártok és programjaik Magyarországon (1944–1956). Budapest, 1994, Pannonia. 244–248.
- Balogh Margit: A Mindszenty-per. Korunk, 23. évf. (2012) 7. sz. 3–17.
- Barankovics István: Programbeszéd a Demokrata Néppárt 1945 évi szeptember hó 25-i értekezletén. In: Izsák Lajos (szerk.): Polgári pártok és programjaik Magyarországon (1944–1956) Budapest, 1994, Pannonia. 40–52.
- Bihari Mihály Magyar politika 1944–2004. Budapest, 2005, Osiris.
- Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Budapest, 2008, Nyitott Könyvműhely. 50–94.
- Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. I. Budapest – Párizs, 1991, Magvető – Magyar Füzetek.
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak másképp szemlélésének vázlata (1945–1956). Pécs, 2010/b. http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/gygy_rakosi (2018. 11. 21.)
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. (1945–1956). MTA doktori értekezés. Budapest, 2010. MTA.
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, 2011. ÁBTL – Rubicon.
- Gyarmati György: Ellenségképek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 2000, 23. évf. (2012) 7–8. sz. 12–33.
- Györi Szabó Róbert: A kommunizmus és a zsidókérdés az 1945 utáni Magyarországon. Budapest, 2009, Gondolat.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nacionalizmus és nemzeteszme története. Budapest, 2007, Osiris.
- Hantó Zsuzsa: Kulákok, kitelepítések. Rubicon Online plusz, 2013. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kulakok_kitelepitesek/ (2018. 11.03.)
- Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Budapest, 2008, Nyitott Könyvműhely.
- Izsák Lajos (szerk.): Polgári pártok és programjaik Magyarországon (1944–1956). Budapest, 1994, Pannonia.
- Jancsák Csaba (szerk.): A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (1956) életútinterjúk tükrében. Szeged, 2016, Belvedere. 7–13.
- Janos, Andrew C.: Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában. Budapest, 2003, Helikon.
- Karády Viktor: Szociológiai kísérlet a magyarországi zsidóság 1945–1956 közötti helyzetének elemzésére. In: Kende Péter (szerk.): Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. Párizs, 1984, Magyar Füzetek. 37–180.
- Kerepeszki Róbert: „Az egyetem nem a tudomány, hanem a reakció és a jobboldali gondolat fellegvára”. In: Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. Budapest, 2013, Jaffa. 293–318.
- Kiss Mária Rita: A DNP és az 1956-os keresztény pártpolitika. In: Kiss Mária Rita (szerk.): Magyar kereszténydemokraták és 1956. Budapest, 2016, Gondolat. 48–77.
- Kovrig Béla: Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története. Budapest, 2016, Gondolat – Barankovics.
- Litván György: Koalíciós közjáték. (1945–1948) Rubicon, 7. évf. (1996) 1–2. sz. 40–46.

- MDP Központi Vezetőségének határozata a klerikális reakció elleni harcról. 1950. június 1. In: A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Budapest, 1951, Szikra. 164-168.
- Medgyesi Konstantin: Demokrácia-diskurzus(ok) Magyarországon az 1945 és 1949 közötti időszakban és időszakról. Doktori (PhD) disszertáció. Szeged, 2017, SZTE.
- Petrás Éva: Barankovics István és pártja az 1945-ös demokráciában és annak utóvédharcában. Múltunk, 61. évf. (2016) 1. sz. 90–107.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2002, Osiris.
- Rainer M. János: Nagy Imre. Budapest, 2016, Nagy Imre Alapítvány.
- Rainer M. János: Az 1956-os magyar forradalom. Budapest, 2016, Osiris.
- Sásdi Tamás: A Rákosi-korszak (1948-1956) Korok, 7. évf. (2018) <https://korok.webnode.hu/products/a-rakosi-korszak-1948-1956/> (2019. 01. 23.)
- Szabó Róbert: Egy kereszténydemokrata kísérlet Kelet–Közép–Európában, a Demokrata Néppárt (1944–1949) In: Kiss Mária Rita (szerk.) Út Európa szívébe. A kereszténydemokrata Képviselőcsoport és az Európai Néppárt története. Budapest, 2016, Barankovics. 715–735.
- Szerencsés Károly: A Nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső (1897–1997). Pápa, 2009, Jókai Mór Városi Könyvtár.
- Tabajdi Gábor: Kereszténydemokraták a politikai rendőrség célkeresztjében, In: Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. Budapest, 2013, Jaffa. 81–143.
- Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Budapest, 2007, Osiris.
- Ungváry Krisztián: Kisgazdapárti politikusok és az állambiztonság. In: Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945-1989. Budapest, 2013, Jaffa. 183–221.
- Varga Zsuzsanna Az agrárpiac rehabilitálása Magyarországon 1956 után. Metszetek, 1. évf. (2012) 2–3. sz. 83–92.
- Vida István (szerk.): 1956 és a politikai pártok. Budapest, 1998, MTA.

3.1.3. A szociálpolitika és társadalombiztosítás fejlődése az 1945 és 1956 közötti időszakban (Cora Zoltán)

Magyarországon az önkormányzati elv alapján működő biztosítóintézetek révén a kötelező biztosítási rendszer a szociálpolitika meghatározó elemévé vált a második világháborút megelőző periódusban. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy ez az intézményrendszer és szociálpolitika miként alakult át a szovjet megszállás idején, hogyan kapcsolódott össze a központi tervutasításos rendszerekkel, s az új rendszer hogyan kezelte a felmerülő kihívásokat.

1945-ben Magyarországon a megszálló szovjet katonai igazgatás hozott jóléti intézkedéseket, mely elsődleges feladatának tartotta, hogy a szociálpolitikát a gazdasági célok szolgálatába állítsa, illetve a súlyos gazdasági problémák ellenére a kommunista hatalom legitimációjára használja fel. A magyarországi katonai ellenőrzést és közigazgatást a Kliment Vorosilov vezette SZEK (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) felügyelte, melynek létrehozását az 1945. január 20-án aláírt magyar-szovjet fegyverszüneti megállapodásban rögzítették. A termelés az 1938-as szint harmadára esett vissza, az összes jóvátétel megközelítette az 500 millió dollárt. A nehézségeket fokozta, hogy 1946-ban a világtörténelem legnagyobb mértékű inflációja következett be, mivel a kereslet és kínálat viszonya jelentősen megbomlott, és az akadozó adók miatt a kormány csak bankjegyek nagyarányú kibocsátásával tudta fedezni a költségeket. Az új forint bevezetésére 1946. augusztus 1-én került sor. Az ehhez szükséges feltételeket a megfelelő árualap felhalmozása és a Magyar Nemzeti Bank aranykészletének visszaszolgáltatása biztosította. Az árakat pedig a mezőgazdaságra nézve hátrányos következményekkel járó mesterséges agrárrollóval szorították le.¹³⁰ A nemzeti vagyon megközelítőleg 40%-a megsemmisült,¹³¹ ami a társadalombiztosítási rendszerre nézve is súlyos károkat jelentett. A nyugdíjjárulékokból származó tartalékvagyont részben ingatlanokba fektették, melyeknek nagy része a háború során elpusztult, részben pedig értékpapírokba, melyek az infláció következtében elértéktelenedtek. Az újonnan befolyt járulékokat az infláció szintén elértéktelentette, így a háború utáni szociálpolitika pénzügyi alapjai megrendültek.

A SZEK a pénzügyi instabilitás miatt érintetlenül hagyta a második világháború előtti intézményrendszert, és igazgatási struktúrát. Bár 1944 óta Ideiglenes Nemzeti Kormány működött az országban, a közigazgatásban és a szociálpolitikában a SZEK objektívái érvényesültek. A társadalombiztosítás a Népjóléti Minisztérium irányítása alá került 1945 után. A biztosítás feltételei azonban továbbra is járulékfizetés és a munkavállalói státus voltak. Ez utóbbi 1945 után az államosítások következtében

130 Romsics 2004. 305–319.

131 A Magyar Gazdaságkutató Intézet adatához lásd, Csemniczki 2000. 36.

egyre inkább állami alkalmazotti foglalkoztatottságot jelentett. Ugyanakkor a politikai és társadalmi elégedetlenség további fokozódásának elkerülése érdekében a SZEB bizonyos szociális jogokat kiterjesztett. A politikai kényszerek rendszerének hasonló érvényesülése figyelhető meg az 1956-os magyar forradalom vagy az 1953-as berlini felkelés leverését követően is. Az 6180/1945. ME sz. rendelet alapján 1945 őszén a betegségi biztosítást a mezőgazdasági munkásságra is kiterjesztették, azoknak a munkavállalóknak pedig, akik minimum 10 főt foglalkoztató üzemben dolgoztak, biztosították a családi pótlékot is. A jogkiterjesztéssel együtt azonban megjelent a politikai diszkrimináció gyakorlata is. Ez Magyarországon az ún. B listázásokban nyilvánult meg. Ez azt jelentette, hogy a Horthy-rendszerben illetve a háború alatt funkciót betöltő tisztviselőket elmozdították állásukból, és megvonták járadékaikat. A politikai diszkrimináció tehát közvetlen diszkontinuitást jelentett a második világháború előtti periódus szociálpolitikai gyakorlatával.

A biztosításokat a munkáltató fizette, a munkavállalói képviselőlet ugyanakkor kétharmadra nőtt a munkaadók képviselőletével szemben az önkormányzatokban. A már említett gazdasági nehézségek miatt sem a járulékok, sem a juttatások rendszere nem működött kielégítően. 1945 és 1947 között a nyugdíjasok a forint bevezetése körüli átváltási nehézségeknek köszönhetően egységes (minimális) összeget kaptak.¹³² A járulékok rendszere szintén akadozott, ezért állami beavatkozásra került sor, melynek következtében 1947 őszétől (az első hároméves terv bevezetésétől) már folyamatossá váltak a pénzbeli juttatások.¹³³ Ugyanakkor a politikai „megbízhatóság” hiánya esetén korábban megszerzett jogosultságokat is megvonhattak. A diszkontinuitás mellett nivellációs folyamat indult meg a juttatások terén, melynek nyomán lehetőség nyílt a különböző foglalkozási kategóriák nyugdíjainak újraszabályozására. Ez a folyamat az 1950-es évek nyugdíjreformjaiban realizálódott. Ezen felül pedig az állami szektor kiterjesztésével párhuzamosan megindult a lefedettségi kör folyamatos bővülése.

A gazdasági stabilizációt követően azonban a szociálpolitikában előtérbe kerültek a politikai szempontok. A tervutasításos rendszernek alárendelt szociálpolitika másik jellegzetessége volt a kommunista gleichschaltolás, amely a gazdaság megszilárdulását követően a társadalombiztosítási intézmények hathatós centralizálását tűzte ki célul. Elsőként az önálló és karitatív szervezeteket kezdték el felszámolni, melyet a Rákosi diktatúra idején fejeztek be.¹³⁴ A kommunista gleichschaltolás ugyanakkor együtt járt a szakszervezetek társadalombiztosítási rendszerbe való egyre nagyobb fokú bevonásával.

Ezzel együtt azonban megjelent egy addig nem ismert jelenség, a politikai diszkrimináció. A háború alatt vagy az azt megelőző rendszerben funkciót betöltő személyek jogosultságát korlátozhatták vagy megvonhatták, továbbá a

132 Csemniczki 2000. 38.; Valuch 2001. 344–345.

133 Tomka 2003. 88.

134 Sík 1990. 283.

mezőgazdasági dolgozókat hátrányban részesítették. A nyugati jóléti rendszerekkel ellentétben Magyarországon a demokratikus ellenőrzési mechanizmusok nem érvényesültek.

Magyarországon 1945 és 1950 között ment végbe a szociálpolitika intézményrendszerének központosítása, mely a kommunista jóléti rendszerek egyik általános tendenciájának tekinthető. Ezt támasztja alá, hogy a központi irányítási elv 1989-ig meghatározó maradt. A társadalombiztosítás irányítását 1945-ben a Népjóléti Minisztériumhoz rendelték, mely ezt követően létrehozta az Országos Szociálpolitikai Tanácsot valamint a szociálpolitika helyi szerveit. Az új rendszer kiépítése az önkormányzati alapon működő biztosító intézetek felszámolásával vagy beolvasztásával járt. Az önálló és karitatív szervezetek megszüntetésével együtt 1950-től a szociális segélyezést is zárolták. A szociális-szegénysegélyezési rendszer más kommunista országokban is rendkívül hiányos volt. Ugyanakkor sem a politika, sem a helyi közigazgatási szervezet nem rendelkezett a probléma kezeléséhez szükséges szakmai felkészültséggel. A különböző biztosító intézeteket 1945-ben az OTI szervezetébe integrálták. A népjóléti miniszternek felelős OTI köztestületként látta el feladatait 1950-ig.

A kommunista gleichschaltolás végrehajtását követően újabb szervezeti változáson esett át a feladatai emiatt egyre nehezebben ellátó társadalombiztosítási intézményhálózat. Az 1950. évi 36. sz. törvényrendelet megszüntette a Népjóléti Minisztériumot. A társadalombiztosítási alapok kezelését 1950. október 1-jétől a SZOT – Szakszervezetek Országos Tanácsa, valamint az SZTK – Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja vette át. Mindkét szervezetet a Minisztertanács felügyelete alá helyezték. Az előbbi a társadalombiztosítás tényleges irányítását, az utóbbi pedig az ügyviteli munkákat látta el. Ezzel párhuzamosan üzemi kifizetőhelyeket, valamint a szakszervezeti bizottság irányításával működő társadalombiztosítási tanácsokat is létrehoztak. 1951-ben az Állami Közegészségügyi Felügyelet keretében államosították a szakorvosi rendelőintézeteket, majd ezután kiépítették a Közegészségügyi és Járványügyi Állomások (KÖJÁL) rendszerét is. Az egységes egésszégbiztosítást 1956-ban vezették be. Az üzemen kívüliek biztosítását az 1953-ban létrehozott Kisipari Szövetkezetek Kölcsönös Biztosító Intézete (KSZKBI) szavatolta.

A reorganizációt követő gazdasági tervekben előtérbe kerültek az extenzív fejlesztések. Ez jelentős munkaerő-igényt teremtett, melyet szabályozott foglalkoztatás és a gazdaságnak alárendelt szociálpolitika segítségével akartak biztosítani. Ennek megfelelően a társadalombiztosítási költségvetés az állami költségvetés része lett, a járulékokat és kiadásokat nem kezelték elkülönülten.¹³⁵ Az első hároméves terv (1947-1949) minden rendelkezésre álló munkaerőt a gazdasági reorganizációra használt fel, ugyanakkor 80%-os életszínvonal emelkedést ígért. Az

135 Tomka 2003. 110.

eltúlzott számításokból azonban csak 10-20%-os növekedés valósult meg,¹³⁶ mivel a fogyasztási javak termelése helyett a nehézipari beruházási rátát emelték. Ez a tendencia az első ötéves terv (1950-1954) idején is folytatódott. A szociális kiadások messze elmaradtak az ipari beruházások összegeitől, viszont az MDP korabeli nyilatkozatai ezt úgy magyarázták, hogy a párt gazdasági célkitűzéseinek megvalósulásával együtt egy átfogó társadalombiztosítás is létrejön majd. A pártdokumentumok az életszínvonal-emelést hangsúlyozták. Ennek jegyében nyilatkozott az utolsó népjóléti miniszter, Ratkó Anna is: „népi demokráciánk egész társadalmi és gazdasági rendszerének minden tette és intézkedése szociálpolitika”.¹³⁷ A propagált életszínvonal növekedéssel szemben a szociálpolitika gazdasági célokra való felhasználásáról, azaz funkcióinak elidegenedéséről beszélhetünk. Ennek következtében az életszínvonal politika, a fogyasztási javak termelése és a társadalombiztosítás másodlagos szerepet kaptak a gazdaság extenzív növelésével szemben. Az első ötéves terv idején a 47%-os nehézipari relatív beruházások, az extenzív termelés valamint a piaci hatások kiküszöbölése következtében a fogyasztói és termelési javak színvonala elvált egymástól, másrészt 1954-ig csökkent a fogyasztás. A torz gazdaság a szolgáltatási szektor alulreprezentáltságához vezetett, ez pedig kevés, rossz minőségű, és esztétikailag vitatható fogyasztási javak termelését eredményezte.¹³⁸ A gazdasági növekedési célok és társadalombiztosítási prioritások között tehát konfliktusok jöttek létre.¹³⁹

A társadalombiztosítási jogosultságok bővítésére három nagyobb szakaszban került sor. A lefedettség kiterjesztésének első hulláma 1950-ig tartott.¹⁴⁰ A társadalombiztosítás közel 50%-os lefedettségi körrel rendelkezett ekkor. 1946-ban a 16 évnél fiatalabb gyermekek után járulékfizetés ellenében családi pótlékot folyósítottak. 1947-ben a családtagok kórházi ápolási ideje 42 napról 60 napra emelkedett. 1948 augusztusában a táppénzjogosultságok azokra a biztosított nőkre is kiterjesztették, akik egyévesnél fiatalabb beteg gyermekük gondozása miatt váltak keresőképtelenné. 1948 végén ezt még kibővítették az anyasági segély bevezetésével. 1950-re pedig a magánalkalmazottakat teljes egészében bevonták az állami társadalombiztosítás rendszerébe.¹⁴¹

Ha a jóléti rendszereket nem funkcionalista nézőpontból elemezzük, azaz nem az elért eredményekre, és célokra helyezzük a hangsúlyt, hanem a felhasznált eszközök oldaláról közelítünk, akkor a szociális kiadások, juttatások és az ehhez kapcsolódó járulékok a jóléti rendszer elemzésének elengedhetetlen részét képezik. A gazdasági tervekben szereplő normatív növekményi szabályozáshoz hasonlóan a járulékok is

136 Romsics 2004. 305.

137 Ferge, Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből, 157.

138 Barr 1995. 198.

139 Ferge 1980. 68–75.

140 Valuch 2001. 345.; Tomka 2003. 88–89.

141 Illés 1967. 16–17.; Gál 1969. 34–38.; Laczkó 1968. 167–168.

folyamatosan emelkedtek a vizsgált periódusban.¹⁴² A társadalombiztosítás járulékait 1947-ben az egészségbiztosítás (9%), az öregségi biztosítás (3%), a családi pótlék (6%) és az illetményadó (10%) adták, melyek a munkabér 25%-át tették ki.¹⁴³

Bár a lakáskérdés Magyarországon nem kívánt olyan mértékű állami beavatkozást, mint például az NDK-ban, ahol a háború pusztításai és a bevándorlók tömegei egyszerre terheltek meg az állam lakásrekonstrukciós programját, megoldásának problémája ugyanakkor a jóléti rendszer egyik meghatározó tényezőjét jelentette a második világháborút követően. A lakásrekonstrukciós programot a megrongálódott épületek helyreállításával és új lakóhelyek felépítésével kezdték meg. A kommunista párt kezdettől fogva kiemelt helyen kezelte a lakáskérdést, az 1955-re kitűzött kvótákat azonban nem sikerült teljesíteni, így a tervezett lakások fele sem valósult meg. Bár a Nagy Ferenc vezette kormány idején megváltoztatták a beruházási kvóták arányát és a lakásépítést 6%-ról 11%-ra emelték, mely 11,8 milliárd forint plusz ráfordítást jelentett. A reform azonban a Nagy-kormány leváltását követően megtorpant, és az éves lakásszaporulat nem haladta meg a 14000-et. Az 1 lakóhelyre jutó lakók száma alig nőtt: 1941: 2,57; 1949: 2,59; 1955: 2,64.¹⁴⁴ 1955-ben az 1930-as éveknek megfelelő lakáskörülmények uralkodtak.¹⁴⁵ Ennek következtében 1949 és 1954 között a társbérletben lakók száma 50%-kal, az albérletben lakóké pedig 40%-kal nőtt.¹⁴⁶ Bár a bérházakat 1952-ben államosították és a lakbérek a szocialista politikai célkitűzéseknek megfelelően nominálissá váltak, az állam nem gondoskodott az épületek karbantartásáról, így a lakáshelyzet tovább romlott.

Hivatkozott irodalom:

- Barr, Nicholas (szerk.): Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában: az átalakulás, és ami utána jön. Budapest, 1995, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Csemniczki Katalin: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. In: Augusztinovics Mária (szerk.): Körkép reform után. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986, Magvető.
- Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics.
- Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT.
- Laczkó István: A magyar munkás- és balesetbiztosítás története. Budapest, 1968, Táncsics.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2004, Osiris.
- Sík Endre: New Trends in the Hungarian Welfare System. In: Evers, Adalbert – Wintersberger, H. (hrsg.): Shifts in the Welfare Mix. Frankfurt, 1990, Campus.
- Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2003, Századvég.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2001, Osiris.

142 Csemniczki 2000. 45.

143 Csemniczki 2000. 38.

144 Romsics 2004. 358.

145 Ferge 1980. 50.

146 Romsics 2004. 358.

3.2. SZÖVEGEK AZ 1945–1956 KÖZÖTTI MAGYAR TÁRSADALOMRÓL

3.2.1. Társadalomtörténet

Snyder Árpád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről

Magyar Statisztikai Szemle, 24. évf. (1946) 1–6. sz. 1–4.

① Snyder Árpád (1910. június 7. – 1999. január 9.) eredeti nevén Schneider Árpád a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktori oklevelet, majd elvégezte a Magyar Külügyi Társaság szakmai szemináriumát. Fogalmazói pozícióra képesítő statisztikai szakvizsgái letétele után, 1934-től a Központi Statisztikai Hivatal elnöki osztályán került alkalmazásra. Először szakmányos, 1936-tól pedig állandó szakdíjnoki minőségben dolgozott. 1937-ben az I. (elnöki) osztályon, 1938-ban az áellenőrző kormánybiztosságon dolgozott. 1939-től, mint miniszteri segédfogalmazó ismét az elnöki osztályra helyezték, ahol a Központi Statisztikai Hivatal elnökének személyi titkára, illetve az Országos Statisztikai Tanács jegyzője volt. 1941-ben miniszteri fogalmazóvá, 1942-ben miniszteri segédtitkárrá lépett elő és kinevezték az I/a. (igazgatási) alosztály vezetőjének. 1944-ben miniszteri titkári címet kapott, és a Statisztikai Vizsgabizottság titkára lett. 1945-től a KSH-ban a béke-előkészítő feladatokat irányította, 1946 szeptemberétől szakértőként részt vett a párizsi béketárgyalásokon a magyar delegáció munkájában. Ezzel összefüggésben 1946 októberétől áthelyezték a Külügyminisztérium Béke-előkészítő osztályára. A politikai változások nyomán 1949-ben rendelkezési állományba került, majd kényszernyugdíjazták. Eredeti kutatási területe a vendégforgalmi statisztika volt, de a későbbiekben foglalkozott az ország vasúti közlekedésének állapotával, valamint a háború során Magyarországhoz visszacsatolt területek népességi és gazdasági kérdéseivel is.

A *Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről* című írása az első hivatalos adatforrások alapján készült áttekintés a világháborúban elszenvedett személyi veszteségekről.

A háború befejeződve valószínűleg mindenkiben felmerült a vágy, hogy megtudja, milyen veszteséggel is végződött számunkra a második világháború. A veszteségek felmérése az államhatalom részére nemcsak egyszerű kíváncsiság-kielégítési kérdés, hanem elkerülhetetlen szükségesség, mely nélkül komoly kormányzati tevékenység nem képzelhető el. Anyagi természetű káraink mértékéről tájékoztatást a kárstatisztikai felvétel hivatott nyújtani, személyi veszteségeink felől azonban még nem kaptunk megbízható adatokat, s pontos tájékozódásra ebben a tekintetben valószínűleg csak a távolabbi jövőben lesz módunk. Addig is, amíg részletesebb adatok állnak rendelkezésünkre, kénytelenek vagyunk megelégedni *kisszámú és hiányos adaton alapuló becsléssel*, mely, ha csak megközelítő számokat is tud nyújtani, még mindig nagyobb hitelességre tarthat igényt, mint a sokszor teljesen légből kapott, érzelmi alapokon nyugvó és a köztudatba bedobott számok. A veszteségek ma még nem is volnának pontosan megállapíthatók, hiszen az az óriási részben kényszerű,

részben önkéntes vándormozgalom, melyet a háború idézett fel, ma még távolról sem fejeződött be, s míg mindenki, aki életben maradt, nem tért vissza otthonába, a veszteségek pontos megállapítására nem is lehet gondolni. A becslés elvégzését megnehezíti még, hogy az első világháború veszteségei egészen más természetűek voltak, illetőleg más körülmények között álltak be és így, a *múlt adatai sem szolgálhatnak útbaigazítással*. Az első világháborúban az ország területe csak kis részben és rövid időre volt hadszíntér, mások voltak a harci eszközök, a veszteségek majdnem kizárólag közvetlenül a harci cselekmények következtében álltak elő és túlnyomó részben a hadra fogható férfi lakosságot sújtották. A második világháborúban az ország egész területe hét hónapon keresztül hadszíntér, illetőleg hadtápterület volt, a veszteségek nagy része, ha a háború folyamányaképpen állt is elő, nem a frontokon következett be, és áldozatai között igen jelentős arányban vannak nők, gyermekek és aggastyánok is.

Katonai veszteségeinkről hadba lépésünk óta pontos adatfelvétel készült, melynek főbb adatai, ha hadseregünk egy része nem hagyta volna el az ország területét, nem bomlott volna fel teljesen a rend és nem szakadt volna meg összeköttetése a Budapesten maradt országos hivatalokkal és hatóságokkal, valószínűleg már régen rendelkezésre állnának. A háború folyamán minden állománytest rendszeresen, egységes mintájú statisztikai lapokon jelentette veszteségeit és a veszteségek a honvédelmi miniszter által kiadott 14 veszteséglajstromban is közzé tétettek. A statisztikai anyagból egyelőre még csak az *1944. december 31-ig befutott veszteségi lapok vannak feldolgozva*, melyeknek adatai szerint összes veszteségünk 256 431 fő volt. Ebből a számból 37 490 fő volt az elesettek, 88 296 a sebesültek, 5755 a foglyok és 124 890 az eltűntek száma. A 256 431 főnyi veszteségből természetesen nemcsak a 37 490 elesett tekinthető halottnak, hanem a sebesülteknek, foglyoknak jelentős része is meghalt később, az eltűntnek nyilvánított 125 ezer embernek pedig talán nagyobb része is halott. Az első világháborúban az *eltűnteknek és a fogságba jutottaknak* mintegy egy hatoda volt halottnak tekinthető. Ez az arány a második világháborúban az 1942. évi téli visszavonulás körülményei, a magyar katonaság számára teljesen szokatlan éghajlat és a hiányos felszerelés folytán valószínűleg sokkal magasabb, talán a 75%-ot is eléri. Az, hogy az eltűntek aránya ilyen magas, az összes veszteségbe jutottak számának majdnem fele, (a hadifoglyoké pedig ennyire alacsony), tulajdonképpen az adatszolgáltatása hibájának tekinthető, amit mutat az a körülmény is, hogy az első világháború idején az eltűntek az összes veszteségbejutottak számának csak 19%-át tették ki. Hogy a kimutatott 88 296 sebesült közül hány halt meg, arra megfelelő kórházi statisztikák hiányában nincs adat, de ha 25–30%-ra, tehát 22 000 emberre becsüljük a sebesülések következtében később elhunytakat, valószínűleg nem tévedünk nagyot, s ha tévednénk is, ez a szám az összes veszteséghez képest olyan csekély, hogy a végszámokat nem érinti lényegesen. A fentiek figyelembevételével tehát *a magyar hadseregnek az ország határain kívül való harcbevételére következtében előállott emberveszteségét, vagyis a halottak együttes számát 160 ezer emberre tehetjük*.

Ez a veszteség, bármennyire fájdalmas mind egyéni, mind nemzeti szempontból, hiszen az ország fiatalságának, a nemzet legmunkaképesebb korban lévő tagjai

jelentős részének kiveszését jelentette, az első világháború veszteségeihez viszonyítva végeredményében aránylag mégis kisebb mértékű veszteségnek tekinthető. Az első világháború becslésszerűen megállapított emberveszteségei alapján ugyanis 30%-re tehető az elesettek aránya. Az 1920. évi népszámlálással kapcsolatban végrehajtott veszteségi felvétel adatai szerint, melynek keretében azonban nem sikerült valamennyi veszteségbejutottat számba venni, az első világháborúban ezer lakos közül 97,3 jutott rá valamilyen minőségben, akár mint halott, akár mint sebesült, eltűnt vagy fogoly a veszteséglistára, és 15,3 halt meg, addig a második világháborúban csak 10,9 volt az 1000 lakosra eső katonai halálozások aránya. Ez a körülmény természetesen nem abban leli magyarázatát, mintha a második világháborúban való részvétel kevésbé lett volna veszélyes, vagy mintha ez a háború eszközeiben humánusabb lett volna, hanem a második világháborúban való erőtlenség, vonakodó részvételünket bizonyítja.

Miután *célunk a jelenlegi országterület veszteségeinek megállapítása*, nem számolhatunk 160 ezer halottal, hanem ennek a tömegnek csak azzal a részével, melynek állandó lakóhelye a jelenlegi országterületen volt. Mivel a jelenlegi országterület népessége a megnagyobbodott országterület népességének csak mintegy 64%-át teszi ki, a veszteségeknek is csak 64%-át számíthatjuk, feltételezve, hogy a katonai szolgálatra való behívás arányosan történt az ország egész területén, vagyis *mintegy 100 ezer halottat kell számításba vennünk a veszteségek megállapításához*.

Tovább emeli veszteségünket a *magyarországi harcok*, elsősorban azonban *Budapest ostroma alkalmával ejtett hadifoglyok közül* (kb. 60 000 fő) *elhaltak száma*, akiknek halálozási vesztesége a kiszállítási és az ez eddig részben történt visszaszállítási veszteségi adatok figyelembevételével mintegy 20%-ra, tehát *12 000 lélekre* becsülhető. Budapest védelmét túlnyomó többségben német csapatok látták el, abban magyar csapattestek csak kis számmal vettek részt, s ennek folytán veszteségünket itt mintegy 24–25 000-re tehetjük, beleértve ebbe a számba az ország egyéb területén a németek oldalán még szórványosan ellenálló magyar csapatok veszteségeit is.

A háború *polgári halottairól* semminemű adat nem áll rendelkezésünkre, tehát e téren kizárólag számításokra vagyunk utalva. A polgári veszteségek sora a bombázásokkal indult meg, melyek először 1944 áprilisában öltöttek olyan méreteket, hogy számításunk megtételénél figyelemmel kell lennünk rá. Közvetlen tudomásunk nincs a bombázás áldozatairól, de támpontot nyújthat, ha összehasonlítjuk Budapest 1943. és 1944. évi halálozási adatait az áprilistól decemberig terjedő időszakban. E szerint az adatok szerint Budapesten 1944 áprilisától december végéig 6421 emberrel halt meg több, mint az előző évnek ugyanebben az időszakában. A bombázások következtében előállt halálozás talán ennél a számnál még magasabb is egy kevéssel, ha figyelembe vesszük, hogy a sűrűn ismétlődő légitámadások hatása alatt számosan hagyták el a fővárost a nyár folyamán, tehát egy kisebb népességű városnak volt 6421 fővel nagyobb halálozása. Hozzávetőleges számítást végezvén csak *a bombázások következtében elhalt budapestiek száma mintegy 6500-ra tehető* számításainkban. *A légitámadások vidéki áldozatairól*, mivel az idevágó statisztikai anyag az ostrom

folyamán megsemmisült, nincsenek adatok, de közelebbi adatok hiányában találgatásszerűen mintegy 9000–9500 lélekre vehetjük fel az összes vidéki áldozatok számát.

A budapesti ostrom polgári áldozatainak számát a székesfővárosi statisztikai hivatal a temetők, a tisztiorvosok jelentései, valamint az anyakönyvi hivatalok adatai alapján az ostrom után hamarosan igyekezett megállapítani, ezeknek az adatoknak az ismeretében a budapesti ostrom polgári áldozatainak számát 8000 főre becsülhetjük. Ez a szám természetesen csak a közvetlen háborús események következtében elhunytakat nyújtja, és nem foglalja magába azoknak a számát, akik az ostrom alatti rossz élelmezési, egészségügyi stb. viszonyok következtében vesztették el életüket. Az ostrom közvetett okai folytán elhunyt polgári személyek valószínű száma 20 000-re tehető. Feltehető, hogy a háborús áldozatoknak ez a csoportja főként gyermekekből és öregekből tevődik össze, akiknek gyengébb ellenálló képességű szervezete nem bírta ki a rendkívüli megpróbáltatásokat.

A háború áldozatai közé kell számítanunk azokat az izraelita vallású, illetőleg az zsidótörvények értelmében zsidónak tekintendő keresztény vallású egyéneket is, akik a zsidótörvények embertelen végrehajtása folyamán, valamint a zsidótörvények rendelkezésein túlmenő törvényellenes atrocitások következtében vesztették el életüket. Az izraelita vallású, valamint a két zsidótörvény hatálya alá eső keresztény személyek száma 1941-ben a jelenlegi országterületen 481 ezerre volt becsülhető. Jelenleg 220–260 ezer közé tehető az országnak a zsidótörvények értelmében zsidónak tekinthető népessége. Miután a zsidóságot a kisegítő munkaszolgálat teljesítése közben ért vesztesége a katonai veszteségnél egyszer már számba vétetett, a felső határt vehetjük alapul a számításoknál, s ebben az esetben 220 ezer főre kell becsülni a mai országterületen lakó zsidóságot ért polgári veszteséget.

A fentebb tárgyaltak alapján a jelenlegi Magyarország háborús embervesztesége összefoglalva az alábbiakban állapítható meg:

Katonai veszteségek a Szovjetunió területén	100 000
Bombázások következtében Budapesten meghalt	6500
Bombázások következtében vidéken meghalt	9500
Katonai veszteségek Budapest ostroma következtében és a vidéken	24 000
Magyarországon ejtett hadifoglyok közül elhalt	12 000
Budapest ostroma alatt háborús cselekmények következtében meghalt polgári személy	8000
Budapest ostromának következményei folytán meghalt polgári személy (háborús többlethalálozás)	20 000
Zsidóság polgári veszteségei	220 000
Összesen	400 000

Mint azt már fentebb is többször hangsúlyoztuk ez a becslés hiányos adatokon, több vonatkozásban pedig találgatásokon alapul, miért is lehetséges, hogy kisebb mértékben még módosulni fog, ha teljesebb és megbízhatóbb adatok is rendelkezésre állnak. Különösen az országhatárokon kívül szenvedett katonai veszteségek teljesebb számbavétele, valamint a zsidóság polgári veszteségeinek pontosabb megállapítása módosíthatja a becslés eredményét. Feltéve, hogy a katonai és polgári veszteségek fenti száma helyes, *1000 lélek közül 44-nek az elhalálozásával* kell számolnunk, mely halálzási arány lényegesen meghaladja az első világháború, igaz, hogy csak katonai elhalálozási arányát.

A második világháború áldozatainak száma természetesen közvetlenül befolyásolta a lakosság számának alakulását is. 1941. január 31-én, a népszámlálás időpontjában Magyarországnak a fegyverszüneti szerződésben megállapított területén, 9 319 992 lakos élt. Ez a szám az 1944. év végéig a népesség természetes szaporulata következtében mintegy 9 494 000-re emelkedett, és a polgári népesség háborús vérvesztése nélkül az 1945. év végén nem maradt volna messze a 9,5 milliótól, bár az ebben az évben erősen fokozódó születéskiesés miatt minden valószínűség szerint az előző év végét nem érte volna teljesen el. Ezen az alapon a közel négyszázezer főnyi háborús embervesztés leszámítása után a jelenlegi Magyarország lakosainak 1945. év végi számát legfeljebb 9,1 millióra lehetne becsülni. Tekintettel arra azonban, hogy ezt a veszteséget a menekültek, visszatelepülők igen jelentős száma talán felerészben is kiegyenlíthette, a *mai országterület lakosságának teljes száma az 1945. év szilveszterén – ideértve a még haza nem tért hadifoglyokat, deportáltakat, elköltözötteket is – 9,3 millió körül lehetett, vagyis nagyban-egészben megegyezhetett az 1941. évi népszámláláskor megállapított lakosságszámmal.* Az 1945. év végéig még haza nem tértek és a minden valószínűség szerint továbbra is külföldön maradók nélkül az ország lélekszáma az említett időpontban (1945. december 31.) 9 millió körül mozoghatott, illetőleg valamivel meghaladhatta a 9 milliót.

Mód Aladár: Az újjáépítés gazdaságpolitikája

Társadalmi Szemle, 1. évf. (1946) 1. sz. 13–21.

Mód Aladár (1908. augusztus 20. – 1973. november 21.) 1945-ig Oszkó Aladár, történész, politikus. 1932-ben szerzett a budapesti egyetemen magyar-latin szakos tanári diplomát. Ebben az évben belépett az illegális kommunista pártba. Társadalomkritikai cikkei jelentek meg a Gondolat, a Szabad Szó, a Népszava hasábjain. 1932-ben baloldali röplapok terjesztése miatt 4 hónap vizsgálati fogságba került. 1941-ben a függetlenségi mozgalomban való részvételéért letartóztatták. 1943-ban jelent meg *400 év. Küzdelem az önálló Magyarorszáért* című németellenes és a rendszert élesen kritizáló könyve, ami miatt börtönbüntetésre ítélték. Kiszabadulása után 1944 végén az újpesti partizáncsoport tagja lett. 1945-től az MKP Gazdasági Bizottságának titkára volt és újságíróként dolgozott a Szabad Nép számára. 1947-től az MKP KV Propaganda osztályának 1948-tól az MDP KV agitációs osztályának részlegvezetője lett. 1950 és 1953 között az MDP KV Agitációs és propaganda osztálya köznevelési csoportjának vezetője volt. Ezt követően elsősorban tudományos tevékenységet folytatott. 1954-től a budapesti egyetem tudományos szocializmus tanszékét vezette egyetemi tanárként, s ezzel párhuzamosan 1961-ig a TIT főtitkári tisztségét is betöltötte. Elsősorban a baloldali társadalmi törekvések, a munkásmozgalom és a nemzeti függetlenség kérdéseivel foglalkozott, vizsgálta a nemzetfogalom változásait az ún. szocialista hazafiság témakörét.

Az újjáépítés gazdaságpolitikája című tanulmányában a második világháború befejezése után előállt helyzetet, a háborús károkat és a gazdaság helyreállításával kapcsolatos lépéseket foglalta össze, kiemelve az állami adminisztratív beavatkozás szerepét.

Magyarország Hitler utolsó csatlósaként került ki a háborúból. Ez azt is jelenti, hogy jóval többet veszítettünk, súlyosabb feltételek közt kell hozzáfognunk az újjáépítés feladataihoz, mint a szomszédos országok legtöbbjének. Budapest házainak 75%-a sérült meg, nem maradt egyetlen ép vasútvonalunk, 45 000 vagonunkból 7000 maradt meg használható állapotban, 25 000 vagonunk, 500 mozdonyunk, s 104 uszályunk van kinn Németországban. 168 000 tonnát tesz ki az elhurcolt különböző textil- és bőryananyagok, szerszámgépek, gyógyszerek, postai- és vasúti felszerelési anyagok súlya. Ipari termelésünk a háború következtében teljesítőképességének 30–35%-át veszítette el, állatállományunk több mint 50 százaléka hiányzik. Az 1944. évi őszi hadjárat következtében a vetési munkákat csak részben lehetett elvégezni, a búza vetésterülete a csonka ország területén így 56 százalékkal a rossz 47 százalékkal volt kisebb, mint az 1937–1938-as években. A kisebb vetésterületen a rosszabb művelés és a katasztrofális szárazság következtében a holdankénti átlagos termés 38%-kal volt alacsonyabb, mint normális években. A búza termésereedménye így a trianoni Magyarországon elért átlagos 22 millió métermázsával szemben mindössze 6–8 millió métermázsá volt. Ezek azok az adatok, melyek fő vonásokban mutatják azt a példátlanul súlyos gazdasági helyzetet, mellyel az új magyar demokráciának meg kell küzdenie.[...] Hogy eddig elért eredményeinket megtarthassuk és kiszélesíthessük, az ország egész gazdasági életére kiható gyors és erélyes rendszabályokra van szükség. A magyar demokrácia gazdasági újjáépítésének ma három, egymással szorosan összefüggő főkérdése van: 1. az infláció megfékezése, 2. a szén és az ipari termelés biztosítása és végül 3. az élelmezési válság megoldása.

Infláció

A felszabadulás után az új magyar demokrácia kifosztott országot és olyan feladatokat kapott örökül, melyeknél súlyosabbak még nem terheltek egyetlen magyar kormányt sem. A jóvátétel teljesítése, a közlekedés megindítása, a vasutak, hidak újjáépítése, az egész közigazgatási apparátus helyreállítása várt rá, s mindehhez üres állampénztárt talált. Az elindulásnál egyetlen út állt előtte nyitva: kénytelen volt bankjegykölcsönhöz, pénzszaporításhoz nyúlni. Ez azt jelentette, hogy a piacon rendelkezésre álló igen korlátozott, s csak lassan növekvő árumennyiséggel szemben egyre emelkedő pénzmennyiség került forgalomba. Minthogy pedig bizonyos árumennyiség közvetítésére bizonyos névérték mellett meghatározott pénzmennyiség szükséges, ha kétszerannyi pénzmennyiség áll rendelkezésre ugyanazon árumennyiség felvásárlására, ez elkerülhetetlenül az árak megkétszereződését vonja maga után. Sőt minthogy az inflációban senki sem akar magánál pénzt tartani, mindenki minden pénzzel azonnal árut keres, rendkívül meggyorsul a pénz forgási sebessége, ami még fokozza a forgalomban lévő pénzmennyiség áremelő hatását. [...]

Az államháztartás adatai:

	Kiadás (milliárd Ft)	Bevétel (milliárd Ft)	Hiány	
			(milliárd Ft)	(%)
1945. I. 1. – VI. 30.	4,5	0,5	4,0	88
VI. 1. – VIII. 31.	12,4	1,0	11,4	92
IX. 1. – XII. 31. előirányzat	111,9	9,8	102,1	91

A szeptemberi előirányzat a kiadásoknak mindössze 9%-ára volt költségvetési fedezetet, 91%-át a költségvetésnek, a hiányzó 102 milliárdot a kormány bankópréből lett volna kénytelen fedezni. Az előirányzat azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a forgalomba dobott új és új milliárdok meggyorsítják az infláció tempóját s megsokszorozzák az állam költségvetési hiányát. Azóta ez már be is következett. November közepén a bankjegyforgalom meghaladta a 200 milliárdot, s a hónap utolsó hetében az emelkedés 54 milliárd volt, vagyis a forgalomban lévő bankjegyek negyedrésze egy hét alatt került kiadásra, ami az áremelkedés ugrásszerű meggyorsulását eredményezte. November első hetében a létfenntartási index egy hét alatt 100 százalékkal, három hét alatt pedig több mint 300 százalékkal emelkedett, ami azt jelenti, hogy az infláció meggyorsulása következtében a bérek ismételt emelése ellenére is a fixfizetésű dolgozók tényleges vásárlóereje állandóan csökkent.

Az infláció elsősorban a fixkeresetű dolgozók tömegeit sújtja, de ma már az egész magyar demokrácia sorskérdése. A pénz teljes elértéktelenedése lehetetlenné teszi az élelmiszerek felvásárlását és ezzel a közellátás biztosítását. A súlyosbodó ellátási nehézségek egyre nagyobb zavarokat okoznak az üzemek munkájában. Lehetetlenné

teszik a munkafegyelem helyreállítását és a teljesítmény normális színvonalra való emelését. Megbénítják legnagyobb és legfontosabb üzemeink, a bányák, a vasutak és nehézipari üzemek munkáját. A termelés visszaesése lehetetlenné teszi a parasztság ipari megsegítését, megakadályozza a mezőgazdasági felszerelés annyira szükséges felújítását és kiegészítését. A kis és középiparban dolgozók tízezrei nyersanyag, a kiskereskedők áru, munka, kereset és életlehetőség nélkül maradnak. [...]

A demokráciának önerejéből kell felvennie a küzdelmet az infláció ellen, mely összes eddigi eredményeit elsőpréssel fenyegeti. Az infláció megfékezése két alapvető feladatot ró a kormányra: egyrészt az állami bevételek emelésével és a kiadások csökkentésével korlátozni kell a költségvetési hiányt és ezzel a bankóprés inflációs kényszeréit, másrészt a termelés emelésével kell fokozni a teherbíró képességet és előteremteni azt, amit a háború elpusztított

A termelés

Ipari üzemeink az angol bombázások, a háborús pusztulás és leszerelések következtében súlyos veszteségeket szenvedtek. A magyar ipar azonban így is igen komoly teljesítőképességgel rendelkezik, s a pillanatnyi feladat csupán az, hogy legalább a meglévő kapacitást kihasználjuk. A magyar ipari munkásság a felszabadítást követő hónapokban rendkívüli nélkülözések közt, páratlan áldozatkészséggel fogott hozzá az üzemek helyreállításához és a termelés megindításához. Munkájának eredményeképp a termelés az üzemekben megindult, s júniusban már az 1943-as csúcsteljesítménynek mintegy 25–27 százalékát, július folyamán 30–33 százalékát érte el. A termelés november közepéig emelkedő tendenciát mutatott s a teljesítőképesség még nagyobb arányú kihasználását csak a munkaerő- és nyersanyaghiány akadályozta. A munkáslétszám júliustól szeptemberig 195 000-ről 234 000-re emelkedett, de még így is messze elmaradt az utolsó háborúelőtti esztendő munkáslétszámától. Úgy a munkaerő-, mint a nyersanyaghiány terén komoly segítséget nyújt a Szovjetunió részint a hadifoglyok hazabocsájtásával, részint a szovjet–magyar kereskedelmi egyezmény keretében igen fontos nyersanyagok szállításával. A termelés további emelkedésének azonban újabb igen komoly akadálya van: az egyre katasztrofálisabbá váló szénhiány a teljes megbénulással fenyegeti az alig megindult termelést. [...]

Az ország széntermelése a háborút megelőző és a háborús években egyaránt állandó emelkedést mutatott. Az ipar növekvő energiaszükségletének mindnagyobb részét tudta fedezni a hazai termelés emelésével. Az Iparügyi Minisztérium 1945. VIII. 15. – XII. 31. időre mindent összevéve 4 millió tonnára becsülte az ország szükségletét. Ezzel szemben szeptember közepén napi 16 000 tonnás termelés alapján a várható havi eredmény 350–400 000 tonna volt, azaz a 4 millió tonnás előirányzat helyett csupán 1 600 000 tonna. Ez azt jelenti, hogy a közlekedésen, a villamos erőműveken és a jóvátételen kívül sem az ipar, sem a háztartások számára szén nem jut, azaz, ha nem sikerül a termelést jelentős mértékben fokozni, úgy a tél folyamán az egész országban elkerülhetetlenül megáll a termelő munka, megáll az ipar, megáll az élet. Mindezt hivatalos tényezők már szeptember közepén megállapították. Foglalkoztak a széntermelés biztosításának feltételeivel, s kiosztották az elvégzendő feladatokat. A

feladatok kiosztása azonban természetesen nem elég, s a termelés nemhogy emelkedett, hanem november folyamán tovább süllyedt, s a süllyedést csak december folyamán váltotta fel újra a termelés emelkedése.

A bányászathoz szükséges különböző külföldi segédanyagok, bányafa, robbanóanyag, kenőolaj beszerzése tekintetében meglévő nehézségek mellett a szénválságnak két főforrása van: a bányatulajdon bizonytalansága és az élelmezés elégtelensége. Az eddigi bányatulajdonosok a szükséges beruházásokat nem teljesítették, új feltárásokat nem végeztek, nem gondoskodtak a szükséges segédanyagok megszerzéséről, nem gondoskodtak a munkásság élelmezésének elősegítéséről és megszervezéséről. A beruházások elmaradása miatt rosszabbodnak a termelési feltételek, és az elégtelen élelmezés következtében esett vissza harmadára, negyedére az eddigi teljesítmény. A szénkrízis megoldásának két legfőbb követelménye tehát a bányák államosítása és a bányások ellátásának a biztosítása. [...]

Az élelmezés

A háború és a közel négy hónapos katasztrofális szárazság következtében Magyarország ez évi búzatermése, a közzétett becslések szerint, az 1937–1938. évi átlagos 22 millió q-val szemben mindössze 6 millió q. Ennek alapján az ország kenyérgabona hiánya mintegy 10 millió q-ra becsülhető. A becslés lehet túlzott, de ha a valóságos helyzet jobb is, nem kétséges, hogy normális fogyasztást véve alapul, a búza, rozs és árpa együttes eredménye még a 4 milliányi mezőgazdasági népesség vetőmag és háztartási szükségletét sem fedezi, vagyis az idén télen nemcsak a városi, hanem az őstermelő lakosság egy része is kukoricát lesz kénytelen fogyasztani. 4 millió ellátatlant véve számításba, ezek évi gabonaszükséglete 4,5 millió q-ra becsülhető. Kötelező beszolgáltatásból és adógabonából egymillió, vámórlési díjakból további egymillió q-ra számít a közellátás. A 2,5 millió q gabonahiány egy részét ipari csereakció útján lehet csökkenteni, nagyobb részét azonban kukoricával és különböző pótanyagok keverésével kell majd pótolni, amire a 18 millió q kukoricatermés nyújt fedezetet.

A kenyér után a zsír és a burgonya a népelelmezés legfontosabb alapanyaga. A helyzet itt a következő: A sertésállományban elszenvedett veszteséget kb. 70%-ra becsülik. Bár a helyzet ennél kétségkívül jobb, még sem számíthatunk arra, hogy a jelenleg 400 000 darabra becsült hízódisznóból biztosítani lehessen az ellátatlanok zsiradék-szükségletét. A zsírellátás legfontosabb bázisát, az 1 millió q-ra becsült napraforgómag termésből sajtolható 200 000 q és az 5–6 millió q tengeri csírátlantítása útján kapható 80–100 000 q olaj alkotja. Ehhez hozzászámítva a vágások után kötelező beszolgáltatásból várt 35 000 és a 4–500 vagon alföldi baromfi után várt 7–8000 q zsírt, a várható 333 000 q összes zsiradékból leszámítva a Vörös Hadsereg ellátására szükséges mennyiséget 4 millió ellátatlan számára havi 1,5 kg zsiradékot tudna biztosítani a közellátás. A 20 millió q jó közepes burgonyatermésből levéve a burgonyatermelők mintegy 14 millió q háztartási és vetőmagszükségletét, valamint 2 millió q ipari szükségletet, az ellátatlanok számára fennmaradó 4 millió q-ból havi 7 és fél kg. jutna egy-egy ellátatlanra.

Még a kétségkívül alacsonyra becsült terméseredmények is legalább minimális ellátásra fedezetet nyújtanak. Ennek ellenére a közellátás eddigelé nemhogy a 4 millió ellátatlan, de még a legfontosabb üzemek, bányák és a közlekedés dolgozóinak minimális ellátását sem tudta biztosítani. Ennek oka részben a beszolgáltatás elégtelenségében, részben az elosztás tervszerűtlenségében rejlik.

A közellátás a jelen helyzetben nem vállalkozhat mindenkire kiterjedő egységes ellátásra, hanem elsősorban a legfontosabb rétegek ellátását kell biztosítani. Hatósági élelmiszer ellátásban csak a valóban dolgozóknak szabad részesülnie, a feketézóktól, munkátlanoktól, foglalkozásnélküliektől meg kell vonni a közellátást, s az ellátottak sorában is szigorúbb osztályozást kell keresztülvinni. Budapesten szeptemberben 1 400 000 kenyérbegyét osztottak ki, ebből 162 000 volt a nehéz testi munkásoké és 208 000 az egyéb munkásoké, azaz 370 000 fő részesült munkásellátásban, jóllehet Budapesten és környékén ebben az időben az üzemekben, a vasútnál és a közlekedésnél ennek a létszámnak még csak nem is fele, hanem csupán 150 000 munkás dolgozott. A közlekedési és ipari kulcsvállalatoknál foglalkoztatott munkások és tisztviselők száma családtagjaikkal együtt 650 000-re tehető. A közellátás minimális kenyéradagon kívül nem vállalkozhat 4 millió fő megfelelő ellátására, hanem elsősorban és mindenképp 650 000 fő ellátásáról kell gondoskodnia, s csak azután kerülhet sor a lehetőségek arányában további közellátásra. Az első lépések ebben az irányban már megtörténtek.

A meglévő szűkös készletek elosztásának megszervezése mellett elsődleges feladat magának a beszolgáltatásnak a rendezése. [...] Igen megnehezítette a terményfelvásárlást a közellátás alacsony ármegállapítása és a vásárláshoz szükséges hitelek késedelmes folyósítása. Kirívó példája volt ennek az olajos magvak ármegállapítása. A nyárközepén 700 pengőben megállapított mázsánkénti árat hónapokon keresztül nem emelték s a termelőktől akkor is annyiért várták a beszolgáltatást, mikor egy liter olaj ára már 20 000 pengő fölé emelkedett. Misem természetesebb, mint hogy az illetékes szervek ilyen körülmények között vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mennyiségben tudtak felvásárolni. [...]

A szükségleteket pontosan meg kell állapítani és a szükséges mennyiségeket megyéenként, járásonként és községenként ki kell vetni. A készleteket el kell kobozni azoktól, akik nem teljesítik a kötelező beszolgáltatást. A beszolgáltatott élelmiszer méltányos árát az államnak készpénzben azonnal meg kell fizetnie és a beszolgáltató községnek, ha nem is az egész beszolgáltatott mennyiség értékéért, de előre meghatározott arányban iparcikket, sót, petróleumot, dohányt, textilárut, stb. kell juttatni. Szigorúan felelősségre kell vonni főispántól lefelé minden közhivatalnokot, aki a rendeletek végrehajtását szabotálja. Ezek az intézkedések kétségkívül áldozatot követelnek a parasztságtól. A parasztságnak azonban meg kell értenie, hogy a rendkívüli intézkedések a rendkívüli helyzet következményei, s a termelés fenntartásának lehetővé tétele az ő érdeke is, mert az ipari munkás csak így segíthet a falu dolgozóinak.

Jövőre ilyen mérvű intézkedésekre előreláthatólag már nem lesz szükség. A felszántott és bevetett terület idén meghaladta a tavalyi szántás és vetés területét és

az 1931–1938. évek átlagának közel 75%-át, hárommillió holdat ért el. E területen holdanként 7 mázsás közepes termést véve is számításba, 20–22 millió mázsa gabonára számíthatunk, amiből már az egész lakosság megfelelő ellátását biztosítani lehet. A legfontosabb rétegek ellátásához még szükség lesz ugyan beszolgáltatásra, terményadóra, de erre elég lesz az egyszeri, a gazda földjének nagyságával fokozatosan emelkedő terményadó. Ha az adó nem a termés, hanem a föld nagyságától fog függni, s a több termelés egésze fölött a gazda rendelkezhet, úgy föltehető, hogy a gazdák az eddiginél jobban fognak a termelés javítására, a nagyobb eredményre törekedni.

Az MDP Központi Vezetősége és a Minisztertanács határozata a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről – Hegedűs András előadói beszéde a KV 1953. december 19-i ülésén

Budapest, 1954, Szikra. 9–16.

A kiadvány első része Hegedűs András előadói beszédét tartalmazza, amit az MDP Központi Vezetősége 1953. december 19-i ülésén tartott a mezőgazdaságban jelentkező problémák megoldásával és a mezőgazdasági termelés fokozásával kapcsolatban. A anyag másik része az MDP Központi Vezetősége és a Minisztertanács által elfogadott határozat a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről, a korábbi években elkövetett hibák, torzulások kijavításáról, az ehhez szükséges szemléletváltásról, jogszabályi, szervezeti és technológiai változtatásokról.

Mindezek következtében meg kell állapítanunk, hogy mezőgazdasági termelésünk, beleértve a növénytermelést és az állattenyésztést is, alacsony színvonalon áll, és jelenlegi helyzetében nem képes megfelelően kielégíteni népünk egyre növekvő szükségleteit. A mezőgazdasági termelés elmaradottságának egyik legfőbb oka az, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésére irányuló politikában, különösen a középparasztkérdésben hibákat követtünk el.

Elhanyagoltuk az egyénileg gazdálkodó parasztok támogatását, jóllehet az ő kezükben van jelenleg is a szántóterület több mint 60 százaléka. Ahelyett, hogy szélesítettük volna az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztokkal a termelési kapcsolatokat, leszűkítettük azokat. A gépállomásokon egészen 1953 júniusáig olyan bérrendszer volt érvényben, amely szinte lehetetlenné tette, hogy a gépállomások az egyénileg gazdálkodóknak dolgozzanak. 1952-ben a gépállomások mindössze 47 000 normálholdnak megfelelő talajmunkát végeztek az egyénileg gazdálkodóknak. 1953 őszén, a kedvezőbb feltételek mellett ez a talajmunka már 300 000 normálholdra emelkedett, ami azonban még mindig nagyon kevés a szükséglethez képest. Műtrágyát az egyénileg gazdálkodók csak a szerződéses termelés keretében kaptak.

E téren a Földművelésügyi Minisztérium és a Központi Vezetőség Mezőgazdasági Osztálya is komoly hibát követett el. A Földművelésügyi Minisztérium az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelésének támogatására nagyon kevés érdemleges

intézkedést tett, a Központi Vezetőség Mezőgazdasági Osztálya pedig elmulasztotta feltárni a párt Központi Vezetősége előtt azt a súlyos helyzetet, amibe az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelése került. [...]

Az elmúlt évek nagy eredménye az, hogy a dolgozó parasztság százezrei megindultak a szövetkezés útján, és ennek folytán jelenleg 4 677 szövetkezetünk van, 263 070 taggal. Közükben van az ország szántóterületének mintegy 20 százaléka. A termelőszövetkezeteken kívül mintegy 500 állami gazdaság alakult, amelyekhez az ország szántóterületének 13 százaléka tartozik. Ennek a fejlődésnek a mezőgazdaság egész jövője és a szocializmus építése szempontjából nagy jelentősége van. Bár a kisüzemű gazdálkodás lehetőségei mezőgazdaságunkban még koránt sincsenek teljesen kimerítve; a nagyüzemű gazdálkodás, mégpedig a szövetkezeti nagyüzemű gazdálkodás a fő útja annak, hogy teljesen felszámoljuk mezőgazdaságunk elmaradását az ipartól, s megteremtjük a kizsákmányolástól mentes, jómódú falusi életet. [...]

Ahhoz, hogy államunk a dolgozó parasztságnak és a termelőszövetkezeteknek termelési színvonaluk növeléséhez nagyobb segítséget adhasson, át kell csoportosítanunk beruházásainkat. Az elmúlt három évben a mezőgazdaságba - beleértve az 1952. évet is - milliárd forintot ruháztunk be. Ezt az elkövetkező három évben két és félszeresére kell emelni, és csupán állami eszközökből mintegy 12-13 milliárd forintot kell fordítani a mezőgazdasági termelés fejlesztésére.

A mezőgazdasági beruházások növelésével, az országos beruházások átcsoportosításával elsősorban meg kell gyorsítani a mezőgazdaság gépesítését, mert enélkül a földművelés színvonalának emelése lehetetlen. 18 000 új traktort kell adni a mezőgazdaságnak, és ezzel traktorállományát mintegy 30 000-re, azaz a jelenleginek több mint kétszeresére kell emelni.

A beruházásoknak az iparon belül történő átcsoportosításával műtrágyagyártásunkat úgy kell fejleszteni, hogy a mezőgazdaság az 1956. évben 600 000 tonna műtrágyát használhasson fel. Ez háromszor annyi, mint amennyi az 1953. évben, és nyolcszor annyi, mint amennyit a nagybirtokos Magyarországon 1939-ben felhasználtak.

A következő három év alatt a mezőgazdasági beruházások emelésével az öntözött területeket újabb 160 000 kat. holddal kell növelni. Ez kereken tízszerese annak, amennyit 1934-ben összesen öntöztek a nagybirtokos Magyarországon.

Az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztoknak és a termelőszövetkezeteknek nagyarányú támogatást kell nyújtani ahhoz, hogy gyengeminőségű földjeiket megjavítsák. Segíteni kell továbbá gyümölcsösök és szőlők telepítését; erre a célra az elkövetkező három évben csak állami eszközökből 372 millió forintot kell fordítani.

Nagy összegeket kell fordítani a rétek és legelők megjavítását, beleértve nemcsak azokat a réteket és legelőket, amelyeket a termelőszövetkezetek kezében vannak, hanem a községi legelőket is.

Segíteni kell a termelőszövetkezeteket istálló- és silóképítésében, az állattenyésztéssel kapcsolatos három év alatt munkák gépesítésében. Az elkövetkező három év alatt állami eszközökből csak silóképítésére 306 millió forintot kell

fordítani. Az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztokat is segíteni kell a silógépekben. Erre a célra hitelt kell számunkra biztosítani.

Jelentős állami támogatást kell nyújtani a mezőgazdasági termelés általános színvonalának emelését szolgáló intézkedések végrehajtásához. Így állami támogatással kell megvalósítani a minőségi vetőmagvak cseréjének kiterjesztését, a heterózis-kukorica elterjesztését, a dolgozó parasztok és termelészövetkezetek ellátását jó minőségű apaállatokkal.

A népgazdasági beruházások átcsoportosítása, a mezőgazdasági termelés fokozott állami támogatása széleskörű termelési kapcsolatokat hoz létre a város és a falu között, kedvező feltételeket teremt mind az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok, mind a termelészövetkezetek és állami gazdaságok számára termésátlaguk gyors emelésére, állattenyésztésük gyors fejlesztésére.

A mezőgazdasági termelés fejlesztéséhez nyújtott termelési segítség mellett igen nagyjelentősége van a város és a falu közti áruforgalmi kapcsolatok egészséges alakulásának is. A mezőgazdasági termelés elmaradottságához hozzájárult az is, hogy az elmúlt években ezek a kapcsolatok nemcsak, hogy nem erősödtek, hanem szűkebb térre szorultak. Emiatt mind a dolgozó parasztok, mind a termelészövetkezeti tagok érdekeltsége erősen csökkent a mezőgazdasági termelés fokozásában.

Az áruforgalmi kapcsolatokat és a termelés fokozásában való érdekeltséget csökkentette a begyűjtési rendszer túlfeszítettsége. Emellett begyűjtési szerveink gyakran megsértették a törvényességet, és sokszor előfordult, hogy olyanoktól vettek igénybe terményeket, akik beadási kötelezettségüket már teljesítették.

Mindez – a szabadforgalmat korlátozó intézkedésekkel együtt – megakadályozta azt, hogy a dolgozó parasztság jelentős mennyiségű terméket tudjon a szabadpiacra vinni, ami csökkentette a dolgozó parasztok és termelészövetkezetek érdekeltségét a termésátlagok fokozásában. Egyben növelte a központi készletből ellátottak számát, és odavezetett, hogy a szabadforgalom kifejllesztése helyett még egészen kis falvakat is központi készletekből láttunk el zsírral, kenyérrel, hússal.

Pártunk Központi Vezetősége és a kormány eddigi határozatai már sokat javítottak ezen a helyzeten. A begyűjtési kötelezettség háromévi időtartamra történt megállapítása, és átlagban mintegy 10-35 százalékos csökkentése, növelte a dolgozó parasztság termelési biztonságát, és termelési kedvét. Már jelenleg is észrevehetően szélesedik a szabadforgalom, ennek következtében javul a dolgozók ellátottsága. Párt- és tanácsszerveinknek segíteniük kell abban, hogy egészséges áruforgalmi kapcsolatok bontakozzanak ki a város és a falu között, és gondoskodniuk kell arról, hogy beadási kötelezettsége teljesítése után mindenki szabadon vihesse termékeit piacra. A város és a falu közötti áruforgalmi kapcsolatok egészséges fejlesztésében nagy szerepe van a falu ellátásának megfelelő árucikkkel. Az elmúlt években ezen a téren jelentkező hibák, hátrányosan éreztették hatásukat a mezőgazdasági termelésben, részben azért, mert a dolgozó parasztok termelési kedve csökkent a falu iparcikkokkal való gyenge ellátottsága miatt, részben azért, mert sokszor hiányoztak

a mezőgazdasági termeléshez szükséges legalapvetőbb cikkek, mint a kéziszerszámok, növényvédő szerek (például a rézgálic) vagy a kocsikenőcs.

A város és a falu közötti egészséges áruforgalom kifejlesztése érdekében iparunknak és belkereskedelmi szerveinknek feltétlenül gondoskodniuk kell arról, hogy a falut kielégítő mértékben lássák el megfelelő iparcikkekkel. Ez ugyanis növeli a termelési kedvet, és ugyanakkor a termelés számára nélkülözhetetlen árukat is biztosítja.

Lányi Kamilla: Hozzászólás Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása című cikkéhez (Kézirat 1956 tavaszáról)

In: Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.): A Petőfi-kör vitái, hiteles jegyzőkönyv alapján I. köt. Két közgazdasági vita. Budapest, 1989, Kelenföld – ELTE. 173–178.

Lányi Kamilla (1929–2006) közgazdász, Budapesten a Lónyai utcai Református Gimnáziumban tanult. 1947. önképzőköri szociográfiai kutatást folytatott Büdszentmihályon. 1948-ban újságíróként dolgozott a Szabad Nép és a Magyar Nap munkatársa volt. 1948 novemberétől 1953-ig Moszkvában folytatott egyetemi tanulmányokat, de gyakran hazalátogatott. Hazatérve a Belkereskedelmi Minisztériumban helyezkedett el. Részt vett a Petőfi kör által szervezett gazdasági vitákon. 1956 után demonstrációként nem lépett be az MSZMP-be. Elveszítette állását, évekig alkalmi munkákból élt. 1959 és 1963 között a Kálvin téri nagyáruházban dolgozott adminisztrátorként. 1963-ban állást ajánlott neki a Kereskedelmi Kamaránál, az ott dolgozó szakemberekkel alakult meg 1964-ben a konjunktúra és Piackutató Intézet. Ebben az időszakban elsősorban az átfogó gazdasági rendszerek, illetve a mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozott. Közreműködött az 1968-as gazdasági reform kidolgozásában. Az 1980-as években ő készítette az intézet éves konjunktúrajelentéseit.

A Petőfi kör vitái során a *Hozzászólás Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása* című cikkéhez címen megtartott felszólalása Nagy Tamás közgazdász egy korábbi írásával vitatkozva valójában az 1. ötéves terv gazdasági szerkezet torzító és életszínvonal rontó hatásait kritizálja és a Nagy Imre által 1953-ban elkezdett reformfolyamat leállítását.

Meg kell jegyezni, Nagy Tamás annyira az 1949–1953-as évek és az 1955 óta eltelt időszak gazdaságpolitikájának fenntartás nélküli igazolását tartja feladatának, hogy még arra sem képes, amit pedig a jobb közgazdászok az elmúlt 10–15 évben is megtettek, hogy legalább „hozzászóljon”, „kiegészítsen” vagy bármiféle részletkérdésben is bíráljon. S mivel fő feladatának azt tartja, hogy megmagyarázza azt, ami tudományosan és gyakorlatilag egyaránt tarthatatlan, igazolja azt, amit nemcsak a tömegek, de érvényes párthatározatok is régen elvetettek, szükségszerűen a hamisítások, tudós számára különösen méltatlan, útjára lép.

Nagy Tamás cikkében a dolgozók jövedelmének alakulását 1949 és 1955 között úgy ábrázolja, mintha a dolgozók jövedelme állandóan emelkedett volna „bár nem kielégítően és egyenletesen”. Ugyanakkor a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata – aki annakidején bepillantott e soha közzé nem tett határozatba,

emlékezhetik – megállapította, hogy az első ötéves terv idején a bérből és fizetésből élők életszínvonala nem növekedett, hanem csökkent. Tekintettel arra, hogy nem közvetett juttatások csökkenéséről volt szó (azok emelkedtek), maguk a reálbérek is csökkentek. Mindenki tudja saját tapasztalatából is, hogy az 1949–1951-es években az élelmiszerek és az iparcikkek árai rohamosan nőttek, és a bérek 1951. decemberi rögzítése átlagosan mintegy 6 %-kal maradt el az árak emelkedése mögött. Mindehhez 1953-ig új adónemek bevezetése (1 %-os jövedelmi adó, gyermektelenségi adó), a békekölcsönök felemelése járult. A júniusi határozatok nyomán erőteljes intézkedések történtek a reálbérek növelésére, elsősorban az élelmiszerek és az iparcikkek fogyasztói árainak leszállítása, a békekölcsön jegyzés normáinak csökkentése útján. Ez a két intézkedés egymagában évente mintegy kétmilliárd forint megtakarítást jelentett a dolgozóknak. Többféle ok folytán azonban az 1953/54. évi árleszállításokból 1955 végéig lényegében csak az élelmiszerek és a háztartási vegyi cikkek (szappan stb.) árai bizonyultak tartósaknak. A szabadpiaci árak is emelkedtek. S mi történt 1955-ben? A normarendezés a munkások számára mintegy 18%-os nem átmeneti bércsökkenést eredményezett, bevezették a nyugdíjjárulékot, a békekölcsönök összege 1953-hoz képest majdnem megháromszorozódott. Az élelmiszerek (az alapvetőek is) és az iparcikkek minősége lényegesen romlott. 1955 végén a munkások és alkalmazottak lényegesen rosszabbul éltek, mint 1953 második felében. H a Nagy Tamás mindezeket a nyilvánvaló tényeket megpróbálja elkenni s letagadni, nyilván azért teszi, hogy visszamenőleg és előre igazoljon minden olyan gazdaságpolitikát, mely nem vet számot a dolgozók jogos anyagi igényeivel. Nagy Tamás ezt a feltételezést helyben be is igazolja. Azt mondja cikkében: „A felhalmozási alap azonban természetesen csak addig a határig növelhető, amíg nem veszélyezteti az életszínvonal jelenlegi növekedését. A helyes arányok kialakításakor körültekintően mérlegelni kell az elért életszínvonalat.” Ehhez nincs mit hozzáfűzni. Mindenesetre a dolgozóknak, amikor megvitatják a második ötéves tervet és megteszik javaslataikat, nem az elért életszínvonalból és nem annak jelenlegi növekedéséből kell kiindulniuk, hanem az elengedhetetlen életszínvonalból, annak szükséges növekedéséből, s ezt a tényezőt feltétlenül mérlegelni fogják a fogyasztás és a felhalmozás arányainak kialakításánál.

Az 1953 júniusa előtt elkövetett hibák palástolgatását, sőt igazolását szolgálja Nagy Tamás akkor is, amikor cikkében a parasztságnak a városba özönlését 1950 és 1953 között teljes egészében pozitív folyamatként állítja be, és úgy értékeli, mint aminek nyomán növekedett az ipari termelés, a nemzeti jövedelem, a munka termelékenység stb. Arról már megfelelkeznek, hogy ebben az időszakban csökkent a legfontosabb termények vetésterülete. Ebben, a földben szegény országban parlagon maradtak a szántóföldek, a parasztok menekültek a városba a faluból, ahol nem volt többet értelme a munkának. Jellemző egyébként, hogy a kérdés elkenése érdekében Nagy Tamás arról közöl számszerű adatot, hogy 1949-től 1954 végéig hány paraszt ment a mezőgazdaságból az iparba, holott tudvalevő, hogy 1949-ben az ipar nem a parasztok, hanem elsősorban a városi munkanélküliek sorából fedezte új munkaerő-szükségletét, 1954-ben pedig a megtett intézkedések nyomán megindult a parasztok

visszaáramlása a faluba, s ezek száma az adott évben nagyobb volt a faluról távozottak számánál.

A hamisítások harmadik csoportjába tartoznak Nagy Tamásnak azok az állításai, melyek az 1953 júniusa és 1955 márciusa közötti időszakot, mint az általános hanyatlás korát állítják be, ezzel szemben mintha 1955 márciusa óta általános fellendülés következett volna. Nagy Tamás még csak nem is próbál érvelni állításainak igazsága mellett. Megelégszik helyette agyoncsépett szólammal az ipar 1954. évi „egy helyben topogásáról”, a jobboldali elhajlásról stb. Nagy Tamás úgy tesz, mintha nem tudná, hogy a nehézipar elsődleges fejlődésének kérdését korunkra, a technika forradalmának korára vonatkozóan sem 1953 előtt, sem azóta senki tudományos igénnyel nem vetette fel, nem fejtette ki, hogy ennek a kérdésnek a vizsgálatával, mint annyi mással még közgazdászaink ma is adósak. De visszatérve a cikk nem tudományos vágányára: lehet-e egy helyben topogásról beszélni egyetlen év vonatkozásában. Főként olyan év vonatkozásában, amelyik évben óriási átcsoportosításokat kellett végrehajtani az egész iparban, s ráadásul ezeket az átcsoportosításokat egyesek igyekeztek elszabotálni vagy a lehető legrosszabbul, legdrágábban megoldani. Am i pedig az 1955. évet illeti, mindenki tudja, hogy ekkor új üzemek léptek be a termelésbe, melyek az előző évben még nem dolgoztak, s a munka termelékenységének növekedése részben ezek belépésének, nagyobbrészt pedig a bérek csökkentésének (normarendezéseknek) tudható be, mivel nálunk a száz forint kifizetett munkabérre eső termelési értéket tekintik a munkatermelékenység mutatójának. Az 1955. évi növekvő termelésben kétségkívül szerepet játszott az ipar átállásának befejezése is: az üzemek már elsajátították az új cikkek termelését. De hogy jó vastag legyen a dolog, Nagy Tamás egy oldalcsellel még az 1954-ben áldozatok árán végrehajtott átállást is az 1955. év eredményei között sorolja fel. A Szabad Nép olvasói emlékezőtehetségének határa azonban nem 1955 márciusa. Egyébiránt, ami a termelés és a munka termelékenysége növekedésének kérdését illeti, Nagy Tamásnak tudnia illenék - amire pedig a Központi Vezetőség novemberi határozatában is van utalás - hogy tudniillik ez nem valami jobb- vagy baloldali elhajlással eldönthető kérdés: a meglévő termelő berendezésekkel felújítás nélkül, új, termelékenyebb gépek és berendezések beállítása nélkül meglévő üzemekben nem növekedhetik tovább a termelés, sőt ellenkezőleg, csökkennie kellene.

A következő hamisítás - bár a tudományos hamisítások kategóriájába tartozik, viszont a jelenlegi gazdaságpolitika igazolását szolgálja, tehát itt kell tárgyalnunk - abban áll, hogy Nagy Tamás a kötelező beadást afféle egyetemes gazdasági kategóriaként kezeli, mely az adó fizetésén kívül az egyetlen lehetséges formája a parasztság részéről a közös társadalmi kiadások fedezéséhez való hozzá járulásnak. Nagy Tamás tudós létére fel sem veti azt a kérdést, hogy olyan rég óta árutermelő mezőgazdaságban, mint a miénk, elképzelhető lenne a megtermelt értéktöbblet egy része lefölözésének az ártermelő jelleghez jobban igazodó, kevésbé feudális ízű, a parasztság számára kevésbé terhes, intenzív mezőgazdasági kultúra kialakulását kevésbé fékező formája is, mint a kötelező beadás, mely egyelőre a mezőgazdaság elmaradottsága konzerválójának szerepét tölti be. Tekintettel azonban arra, hogy egy idő óta nálunk divat a kötelező beadást gazdasági törvényként tisztelni, Nagy Tamás

nem átalja a tudományos igazság pecsétjét is rásütni erre az intézményre, s ekként – mint a közgazdasági tudomány legutolsó szavát – vézni az emberek fejébe. Az ilyen állításoknak az a céljuk, hogy meggyőzzék a munkásokat: mindenfajta gazdaságpolitika, mely jobban figyelembe veszi a magyar mezőgazdaság tényleges helyzetét, a dolgozó parasztság megalapozott kívánságait, a város kiéheztetésére, a munkások és alkalmazottak életszínvonalának csökkenésére vezetne. Ez a káros szemlélet csak azt eredményezheti, hogy tovább mélyülnek az ellentétek a város és a falu, a munkásság és a parasztság között, a mezőgazdaság erőszakolt naturális jellege pedig még sokáig fékezni fogja az ipar fejlődését.

Az iskolák államosítása

Budapest, 1948, VKM. 9–14.

A nem állami fenntartású iskolák államosítását az 1948. évi XXXIII. tc. mondta ki. A törvény az új fenntartó számára kedvező módon szabályozta a vagyoni jogi kérdéseket, illetve az iskolai személyzetet, tanítókat, tanárokat is állami szolgálatba vette át. A törvényjavaslat indoklását 1948. június 15-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Ortutay Gyula ismertette az országgyűlési képviselőkkel. Az indoklás részben az intézkedés általános európai, polgári jellegét hangsúlyozta, másrészt az iskolarendszer és az oktatás átfogó fejlesztése előfeltételeként tüntette fel.

Az iskolák államosítása című kötet közölte a parlamenti vitában elhangzott felszólalásokat, valamint az Országos Pedagógus Nagygyűlés legfontosabb hozzászólásait. A válogatás azonban szelektív, csak az alapvetően támogató megnyilvánulások kerültek be a kötetbe.

Az államnak az a joga, hogy a köznevelés egészét kezében tartsa, a gazdasági és társadalmi fejlődés szükségszerű következménye. Hazánkban éppúgy, mint egész Európában a köznevelés évszázadokon keresztül az egyháznak kezében volt, de a tizennyolcadik században már nálunk is felismerték, hogy az iskolai nevelés az állam feladata, s felvilágosodásunk néhány jelentős egyéniségének, közöttük Kazinczy Ferencnek közreműködésével jelentős kísérlet történt az egyházaknak a köznevelés terén elfoglalt egyeduralmi helyzetének megengedésére. A további fejlődést a francia forradalom eseményeit követő feudális reakciók nálunk azonban meglassította, úgyhogy a szabadságharcunkat megelőző évtizedekben köznevelésünk intézményei ténylegesen még az egyházak irányítása mellett működtek. A polgárság forradalmi mozgalmi ekkor már mindenütt követelték az államnak azt a jogot, hogy a közneveléskérdéseit saját szempontjai szerint rendezhesse, s ott, ahol a polgári forradalom győzelmet aratott, előbb-utóbb meg is történt a köznevelés kérdéseinek az állam hatáskörébe való utalása. Ez a fejlődés szorosan összefügg a polgárság uradalomra jutásával kialakult új gazdasági és társadalmi renddel. Ennek már csak hatalmas megszilárdítása végett is érdeke volt, hogy minden állampolgár számára megteremtse a művelődés lehetőségeit, s ez által biztosítsa az állampolgári jogok gyakorlását. Az új szükségleteket az egyházak nem voltak képesek kielégíteni, iskoláik

jó része egyébként is, hogy Eötvös szavaival szóljunk, „a felsőbb osztályok pártolására volt számítva” s így az egyházi iskolák hagyományos rendszere mellett ott is kialakult az állami jellegű iskolák hálózata, ahol az egyháznak és az államnak a polgári liberalizmus által követelt szétválasztása ténylegesen nem következett be. [...]

Köznevelésünk szétziláltsága elsősorban a felszabadulás óta új útra tért művelődéspolitikánk legjelentősebb intézményének, az általános iskolának megvalósítást akadályozza. Az általános iskola célja, mint jól ismeretes, az, hogy a tanulót egységes, alapvető, nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre és önnevelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje. E feladat megnyugtató elvégzése nem lehet közömbös a magyar népi demokrácia számára, hiszen a népi demokráciák lakosai nem az államhatalomnak alárendelt „alattvalók”, hanem az állam teljes jogú tagjai, akiknek részt kell venniük az állami élet számos jelentős gazdasági és politikai megnyilvánulásában. A megfelelő műveltség megszerzéséhez ezen felül az állam lakosainak demokráciánk lényegéből fakadó jogunk van, az államnak tehát nemcsak érdeke, kötelessége is, hogy minden lakosának módot adjon képességeinek és hajlamainak megfelelő műveltség elnyerésére. Ez a műveltség azonban az egyén számára csak lehet igazán értékes, ha lehetővé teszi a közösség életébe való zavartalan beilleszkedést és a közösség céljainak vállalását. Más szóval ez azt jelenti, hogy a gazdasági és társadalmi életünk tervszerű megszervezésével fellépő új célok nevelési rendszerünkre egyre több olyan feladatot hárítanak, amelyek csak egységes terv és irányítás mellett oldhatók meg. A tapasztalat máris azt mutatja, hogy e feladatok megoldásának a nevelésügyünkben eddig érdekelt önkormányzatok (egyházak, községek, társulatok stb.) nem felelnek meg csak azért, mert a szükséges anyagi lehetőségeket képtelenek biztosítani, hanem azért is, mert a korszerű nevelésügy gazdasági és világnézeti vonatkozásai nem választhatók el az állami élet hasonló megnyilvánulásaitól, illetve egy ilyen elválasztási kísérlet a nevelésügyet légüres térbe sodorná és anyagi fenntartását is veszélyeztetné.

Az elmondottak különösen az általános iskola esetében szembetűnők. Ismeretes, hogy kiépítése, eddig leküzdhetetlen akadályokba ütközött, elsősorban az 1-2-3 tanerős, úgynevezett törpeiskolák miatt, amelyeket az egyes egyházak nem hajlandók iskolahálózatunk ésszerű rendezése érdekében az államnak átengedni, s mivel a különböző egyházakhoz tartozó törpeiskolák együttműködése sem lehetséges, merevségükkel megakadályozzák, hogy a korszerűnevelés követelményeinek már régóta ellentmondó törpeiskolák helyett népünk az általános iskola színvonalának megfelelő neveléshez jusson. Az elhanyagolt törpeiskolák mellett, mint a másik szélsőség, az egyházak gimnáziumaihoz kapcsolt általános iskolák a felvételeknél nem egyszer tudatos társadalmi szelekciót alkalmaznak, nyíltan vagy burkoltan magas díjakat szednek, s ez által a tanköteles koron belüli ingyenes oktatás elvét is megtagadva, továbbra is ápolják az osztályiskola gondolatát. Különösen sajnálatos, hogy igen sok egyházi iskola nevelési eszményei ellentétben állanak az általános iskola demokratikus célkitűzéseivel, amit napnál világosabban mutat az a körülmény, hogy amikor az állam új nevelésünknek megfelelő, színvonalas, olcsóáron hozzáférhető, s azóta osztatlan sikert aratott tankönyveket készített, azokat az

egyházi iskolákban nem vezették be, hanem tankönyvek nélkül, vagy a legjobb esetben az állami tankönyvekkel sem árban, sem színvonalban versenyezni nem tudó és tartalmukkal a közműveltség szétziláltságát megerősítő tankönyvekből tanítottak. Egyébként pusztán az a körülmény, hogy az elmúlt tanévben többszáz ezer iskolaköteles gyermek tankönyvek nélkül maradt, figyelmeztet arra, hogy az iskolai tankönyvellátás kielégítő biztosítására az egyes egyházi autonómiák sem a szükséges anyagi eszközökkel, sem pedig megfelelő szervezettel nem rendelkeznek.

Köznevelésünk szétziláltsága, ha lehet, még nagyobb mértékű a közép- és középfokú iskolák esetében. Az egyházak által fenntartott ilyen iskolák osztály-jellege napjainkban a maradi gondolkodású szülőknek az állami iskolákkal szemben érzett bizalmatlansága folytán még erősebb, mint a múltban volt. Hasonló a helyzet a kisdudóvodák és a tanulóotthonok esetében, amelyeknek feladatköre egyébként sem választható el nevelésügyünk egészétől.

A felsőfokú oktatásban az egyházak a jogakadémiákkal, egy polgári iskolai tanárképző főiskolával és hittudományi főiskolával voltak érdekelve. A jogakadémiák jelentőségüket veszített, idejüket múlt intézmények; kérdésük ésszerű rendezését eddig kizárólag különállásuk akadályozta; a polgári iskolai tanárképző főiskola pedig az általános iskola bevezetésével feleslegessé vált. A nevelőképzésnek immár elkezdődött átszervezése egyébként megfelelő módon szintén csak az egységes irányítás biztosítása mellett történhet meg. A hittudományi főiskolák és az egyéb egyházi célokat szolgáló tanintézetek esetében a kormány az eddigi helyzetet kívánja fenntartani. A községek, társulatok és magánosok által fenntartott iskolák esetében az állam főfelügyeleti joga eddig is közvetlenérvényesült, s az ilyen iskolák nevelési elvei általában megegyeztek az állami iskolák nevelési elveivel. Földbirtokaik felosztása óta azonban városaink és községeink iskoláikat csak a legnagyobb nehézségek mellett tudják fenntartani és alig gondolhatnak korszerű fejlesztésükre; az egyéb jellegű iskolákhoz képest elenyésző számú társulati és magániskolák államosítása köznevelésünk egysége és ésszerű megszervezése végett szükséges.

Az elmondottak megfontolása után népünk jobb művelődése érdekében felelősségem tudatában nyújtom be a nem állami iskolák fenntartásának az állami által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetüknek állami szolgálatba való átvétele tárgyában készített törvényjavaslatomat.

Hangsúlyoznom kell, hogy ez a törvényjavaslat semmiben sem érinti a hit-és erkölcsstan kötelező oktatásának iskoláikban jelenleg érvényben lévő rendjét, hanem kizárólag köznevelésünk egységének megteremtésére irányul. Ennek a közművelődésünk jövője szempontjából elengedhetetlen egységnek megvalósítására jelen körülmények között csak az állam képes. Csak az rendelkezik olyan megfelelő eszközökkel, amelyek népünk gyermekeit embertársaik szeretetére, szomszédaink megbecsülésére, a munka megismerésére nevelik. Kossuth szavai ma, szabadságharcunk százéves évfordulóján is világosan kijelölik feladatunkat: "Életkérdés hazánkra nézve a közoktatásügyi reform azért, mert a modern európai társadalom történelmi progresszusában, melynek logikai fejleménye a történelemben

lépésről-lépésre bámulatos egymásutánban észlelő, a demokrácia kora elkövetkezett. Nemzetek már csak egy erőteljes demokrácia által ígérhetnek maguknak jövőndőt.”

A törvényjavaslat részletes indokolását az alábbiakban ismertetem:

A törvényjavaslat I. §-a az általános iskolásban kifejtett okokból gondoskodik arról, hogy a jelen törvény hatálybalépésekor fennálló összes nem állami kisdedóvodák, iskolák és a velük összefüggő tanulóotthonok, kivéve a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézeteket, állami kezelésbe kerüljenek. Ez az általános szabály azonban nem akarja elzárni annak lehetőségét, hogy bizonyos esetekben a törvényrendekezése alól kivételt ne tegyenek. Ilyen kivételezésre a vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetőleg az illetékes miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértve tehet a kormánynak előterjesztést.

A törvényjavaslat a 2. §-a gondoskodik arról, hogy a nem állam tanítók és tanárok a törvény rendelkezése folytán sérelmet ne szenvedjenek. Rendelkezik tehát a nem állami tanárok, tanítók és óvónők állami alkalmazottá való átminősítéséről és arról, hogy az átminősített alkalmazott minden tekintetben az állami alkalmazottakkal essék egy tekintet alá. Gondoskodik a törvény továbbá azoknak az iskolai és óvodai alkalmazottaknak átvételéről is, akik más minőségben állandó jellegű alkalmazásban voltak. Ezekre vonatkozólag a tanárookra, tanítókra és óvónőkre érvényes szabályokat kell megfelelő változtatással alkalmazni. A törvény módot kíván nyújtani ezen felül a nem állandó jellegű alkalmazottak átvételére is.

A törvényjavaslat 3. §-a okszerűen következik abból a tényből, hogy a szóban lévő iskolák, kisdedóvodák és a velük összefüggő tanulóotthonok fenntartását az állam veszi át. A nem állami iskola, kisdedóvoda, fenntartása állami tulajdonba vétel nélkül indokolatlan terhet róna az államra és veszélyeztetné azokat az érdekeket, amelyekre tekintettel az állami kezelésbe vételt meg kellett valósítani. Itt is lehetőséget nyújt azonban a törvény arra, hogy kivételt lehessen tenni. Ilyen kivételt általánosságban a kormány a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére tehet. A kivétel engedélyezésére vonatkozó előterjesztést azért volt célszerű egy miniszter kezébe helyezni, mert ha ugyanabban az épületben több miniszter főfelügyelete alatt álló iskola vagy kisdedóvoda működik, fennforogna az a veszély, hogy több miniszter egymással ellentétes határozatokat hoz.

Nemcsak a községi, hanem a vallásfelekezeti iskoláknál, kisdedóvodáknál is az iskolafenntartás terheit nagy részben a város, a község, esetleg valamely vállalat viselte. Az állami költségvetés súlyos terhelését jelentené és az iskolák, kisdedóvodák dologi ellátásának színvonalát veszélyeztetné, ha ezt a támogatást máról-holnapra teljesen megszüntetnék. A kormány kap tehát felhatalmazást egyrészt arra, hogy a jelenleg is viselt és nem állami iskolákkal, kisdedóvodákkal kapcsolatos terhek további hordozása tekintetében intézkedjék, illetőleg, hogy az állami iskolák, kisdedóvodák dologi terheinek viselésére egységes szabályokat állapítson meg. A jelenlegi helyzet ugyanis az, hogy az állami általános és népiskolák, valamint a kisdedóvodák dologi terheit jelentős mértékben a városok, továbbá a nagy- és kisközségek viselik. Ezeknek a terheknek, vagy legalább azok jelentős részének további viselése nemcsak állami költségvetés szempontjából indokolt, hanem azért is,

mert a városok, a nagy. és kisközségek a dologi fenntartást saját eszközeikkel és a helyi viszonyok ismeretében olcsóbban és kielégítőbben tudják biztosítani, mint az állam (4. §).

A törvényjavaslat 5. §-a arra is lehetőséget kíván biztosítani, hogy a törvény hatálybalépése után is létesülhessen nem az állam által fenntartott iskola, kisdédóvoda; ehhez azonban a kormány előzetes engedélye szükséges.

A törvényjavaslat 6. §-a hatályba léptető rendelkezést tartalmaz és a törvény végrehajtását az illetékes miniszterekre bízta. Mivel azonban a nem állami iskolák vagy kisdédóvodák egy részében ugyanabban az épületben más és másminiszter főhatósága alá tartozó iskolák is működnek és a nem állami iskolafenntartók nagy része többfajta iskolát tart fenn, az intézkedések egységes szellemét kívánja biztosítani a vallás-és közoktatásügyi miniszternek közreműködése a más miniszter alá tartozó iskolákra vonatkozó rendelkezések kiadásában.

Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (1948)

In: Bibó István válogatott művei. II. köt. Budapest, 1986, Magvető. (621–799). 778–787.

Bibó István (Budapest, 1911. augusztus 7. – Budapest, 1979. május 10.) jogász, szociológus, politológus. 1934-ben szerzett államtudományi doktori oklevelet a Szegedi Egyetemen. Ösztöndíjasként 1933–1934-ben a bécsi egyetem tanult nemzetközi és közigazgatási jogot, 1935-ben Genfben nemzetközi jogot, diplomácia- és politikatörténetet. 1936-ban a Hágai Nemzetközi Jogi Akadémia ösztöndíjasa volt. 1934 és 1936 között a budapesti törvényszéken dolgozott fogalmazó gyakornokként, 1936–1938-ban a büntetőbírószágon, majd a központi járásbírószágon joggyakornokként, 1938-ban a budapesti törvényszéken volt bírósági jegyző. 1938-tól az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott bírósági jegyzőként, 1939–1940-ben bírósági titkár, 1941 és 1944 között miniszteri titkár és törvényszáki bírósági írástudó. 1940-től a jogbölcselet magántanára a szegedi, majd a kolozsvári egyetemen. 1942 és 1944 között a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkári posztját töltötte be. 1945 tavaszán az Ideiglenes Nemzeti Kormány Belügyminisztériumában Közigazgatási osztály főnöke, májustól miniszteri tanácsosként a törvényelőkészítő főosztály vezetője, 1945 szeptemberétől miniszteri osztályfőnökként az közigazgatási főosztály vezetője volt. 1946 és 1950 között a szegedi egyetemen a politikatudomány nyilvános és rendes tanáráként dolgozott. 1946–1947-ben a budapesti Teleki Pál (1947-től Kelet-Európai) tudományos intézet kormánybiztosa, 1947-től ügyvezető alelnöke, 1948-tól elnöke lett. 1947 és 1949 között ő volt a Társadalomtudományi Intézet igazgatója is. 1946-tól az MTA levelező, 1949-től tanácskozási jogú tagja volt. A baloldali hatalomátvétel után minden tisztségét elvesztette, a szegedi egyetemen nyugdíjazták. 1951 és 1957 között a budapesti egyetem könyvtárának munkatársa volt. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt megalakításában, november 2-tól nagy Imre második kormányának államminisztere volt. 1957-ben előbb életfogytiglanra, majd 15 év fegyházra ítélték. 1963 márciusában amnesztiával szabadult. 1963 és 1971 között a KSH könyvtárának tudományos munkatársa volt. 1945 és 1948 között meghatározóan fontos szakmai írásokat publikált (*A magyar demokrácia válsága 1945, A kelet-európai kisállamok nyomorúsága 1946, A magyar társadalomfejlődés 1947, Zsidókérdés Magyarországon 1944 után 1948*), melyek a magyar eszközeivel a demokratikus társadalmi viszonyok védelmét szolgálták.

A *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című nagy terjedelmű tanulmányában a zsidó-nem zsidó együttélés múltját, a holokauszt körülményeit, a második világháború után kialakult helyzetet, az egymás megértésének hiányát és az antiszemitizmus továbbélésének/újraéledésének kérdését vizsgálta.

Az ellenforradalmi kormányzati rendszer összeomlása igen széles területen kicserélte Magyarországon a társadalmi hatalmi helyzeteket, a társadalmi és vagyoni lehetőségek és a – vagyoni jólétnek sok vonatkozásban helyébe lépő – kedvezmények és előnyök birtokosait, s azokat, kik emberek mindennemű értékelésében és kiválogatásában, vagyis a társadalmi lehetőségek elosztásában részt vesznek. Antiszemiták és érzékeny kedélyű zsidók időnként fantasztikus arányszámokat közölnek arról, hogy ez a kicserélődés milyen mértékben történt zsidók és egykori zsidótörvények által érintettek javára. Nincs értelme ezt a tárgyat elkerülni, mert az ország nem zsidó és zsidó része egyaránt hosszú időre elvesztette ebben a kérdésben az ártatlanságát és gyanútlanosságát; bármennyire élénken él is az erre irányuló rossz emlékű hatósági arányszámvizsgálatok emléke, azért ezeket az arányszámokat időnként az ügyeket

intéző illetékeseken nem hivatalosan ma is megszámlálják. Nekünk azonban nem kell utánaszámolnunk, vajon a valóság jobban vagy kevésbé közelíti-e meg ezeket a népi statisztikákat, mert e nélkül is számba vehetjük e kicserélődés összetevőit.

Közvetlen a felszabadulás után egyidejűleg történt a nagybirtokos rétegnek, az ellenforradalmi kormányzat nagyhivatalnoki karának és a gazdasági élet jobboldal felé kompromittált szereplőinek a letűnése, s a volt baloldali ellenzék és a munkásmozgalom pártjainak igazgatási és politikai hatalomra jutása, a gazdasági élet állami és államosított részének új, jobboldal felé nem kompromittált vezetőkkel való ellátása a nagytőke időleges helyreállítása, a zsidók gazdasági és társadalmi érvényesülését korlátozó jogszabálybeli és tényleges korlátok ledőlése, s különféle veszteségeik részbeni kárpótlása. Mindezekhez csatlakozott, mint egészen átmeneti jelenség, az infláció által felvetett spekuláns, feketéző vagy egyszerűen csak könnyen kereső egzisztenciák rövid virágzása. A nagytőkét az ipari államosítás utóbb lényegesen összébb zsugorította, viszont párhuzamosan mind nagyobb mértékben megnövelte az államosított ipar vezetőinek jelentőségét. A felsorolt különféle csoportok többé-kevésbé ismeretes zsidó-nem zsidó arányszámai alapján bizonyosra vehetjük, hogy a kicserélődésnek, illetőleg részben a régi állapot visszaállításának e folyamata együttvéve elég széles körben zajlott zsidók és zsidótörvények által érintettek javára. Annak azonban, hogy ennek a kicserélődésnek valami közös mozgatója lenne, ellene mond a tekintélyes, részben zsidó tőkésrétegek és kapitalista egzisztenciák ellen irányuló politika megerősödése, melynek nyomán legújában olyan kivándorlási hullám indult meg ezek körében, ami igen kétes színben tünteti fel az antiszemiták által feltételezett zsidó hatalom hatékonyságát, s ezt a kétséget az állam által kijelölt gazdasági vezetők arányszámainak kutatása sem egyenlítheti ki teljesen. Az igazság az, hogy az egész kicserélődés részben régi vagy helyreállított társadalmi-gazdasági szerkezeten alapuló vagyoni helyzetekből és pozíciókból, részben a lehetőségeknek és kiemelkedő előnyöknek új szocialista elosztásából és részben teljesen átmeneti konjunktúrákból tevődik össze, s tejjésséggel forrongó állapotban van? s zsidó vonatkozásban az az egyetlen közös értelme és közös nevezője, hogy mindeme részfolyamatok mind a zsidóüldözések megszűnése és a zsidóüldözők eltűnése után egyszerre következett be.[...]

A fasizmus Európa-szerte előidézte a közösségi fegyelem ama intézményeinek, és beidegződéseinek teljes felborulását, melyek a nyers uralomvágyat, hatalmi túltengést, emberi kegyetlenséget és az elvi célokkal, eszmékkel és gondolatrendszerrel szemben érzéketlen önzést korlátozták, s Európa-szerte minden országból kiválasztotta a fasiszta indulatú és fasiszta erkölcsű ember típusát, azét az emberét, aki örömmel kész felrúgni a társadalmat objektív célok alá vető rendező elvek kényelmetlen ellenőrzését a maga erőszakának érvényesülése kedvéért. Magyarország, az egész Közép-Európával együtt, mind a fasizmus mögött lévő társadalmi erők, indulatok és zsákutcák miatt, mind a zsidók közép-európai helyzete folytán eleve el volt jegyezve azzal, hogy a fasizmusnak egy antiszemita változatát éli át, a német szomszédság és túlhatalom pedig külön is közrejátszott abban, hogy a zsidógyűlölet és zsidóüldözés nagyobb legyen, mint amennyit egy magyar fasizmus magától produkált volna. Ez pedig annyit jelent, hogy az egész

fasiszta kiválogatódás próbaköve nagy részben éppen a zsidókhoz és a zsidó származásúakhoz való viszonyulás lett, akiket a zsidóüldözések oly mértékben elkülönítettek, ahogyan soha semmi azelőtt. A faszizmus tehát kizárólag a nem zsidó magyar társadalmon végezte el a maga politikai és erkölcsi kiválogatását, mely oly mértékű volt, amilyennek a magyar társadalom, a szabadságharcot is beleszámítva, évszázadok óta alávétve nem volt. Az első zsidótörvénytől az ellenforradalmi kormányzás véres összeomlásáig terjedő elég hosszú idő alatt mindenki, akit a zsidótörvények nem érintettek, a lehető legnagyobb mértékben és mennyiségben kapta meg a kísértést és alkalmat ahhoz, hogy hatalmi tébolyba essék embertelen és kegyetlen legyen, hálátlan és aljas legyen, erőszakosan vagy erkölcstelenül érvényesülhessen, hatalomhoz és jóléthez jusson, azt felelőtlenül élvezhesse. Ezek a lehetőségek a zsidótörvények által nem érintettek közül nemcsak, hogy az utolsóig kiválasztottak minden aljas és alantas lelkű embert, hanem az átlagosan tisztességes emberekből is kihoztak minden rosszat, ami csak rejtve bennük volt.

Innen adódik az a momentum, amelyen keresztül a zsidók helyzete a magyarok demokratikus erkölcsi és vezetői kiválasztását megzavarta: az, hogy a faszizmus kiválogató hatása zsidókkal és zsidótörvény által érintettekkel szemben – akik között természetesen ugyanannyi vagy nem lényegesen kevesebb a fasiszta alkatúak száma – nem érvényesült. A faszizmus bukásakor tehát ott állott egymás mellett a magyar társadalom nem zsidó és zsidó része; az egyik kiválogatva és bőséges arányban kompromittálva, a másik, az irtózatossá váló mennyiségű ártatlan szenvedés jogainak birtokában és a faszizmusban kompromittálhatatlanul. Hiába szögezték le hangosan is, hivatalosan is, hogy a zsidótörvények által érintettség magában még senkit sem tesz demokratává, azért gyakorlatilag, elegendő számú demokrata hiányában, mégiscsak jelentőségre jutott az a tény, hogy a zsidókban legalább a demokratikus kiválasztás negatív feltétele, a faszizmusban való kompromittálhatatlanság, feltehetően megvan. [...]

A fasiszta alkatú embereknek a demokrácia nevében való fellépése főleg a forradalmi erőszak helyzetében vált veszedelmessé. Nagyon fontos, hogy világos különbséget tudjunk tenni forradalmiság és fasiszta erőszak között, aminek egy kalap alá vételére különösen a konzervatív elemek hajlanak, akik számára mindkettő egyszerűen a szerzett jogok, a formai jogi eljárások és a szelíd módszerek félre tételét jelenti.

A kommunizmusnak a zsidók hatalmi törekvéseivel való azonosítása régi jelszava mind az európai konzervativizmusnak, mind az európai faszizmus számos áramlatának. Magyarországon különösen az első tanácsköztársaság után vált ez az azonosítás az ellenforradalmi közélet közhelyévé, úgyannyira, hogy a magyar középosztályi körökben általános elképzelés, hogy a kommunizmus vezetésében és általános irányvonalában egyszerűen zsidó érdekek és célok érvényesülnek. [...]

A zsidókra is kíméletlenül kiterjedő nagyipari államosítás volt talán az első lépés, amely ennek a szemléletnek a biztonságát komolyan megrendítette. Nagyobb perspektívában pedig a legjobb példa, a zsidók helyzetének oroszországi fejlődése, mely világosan mutatja, hogy a kommunizmus fejlődését anélkül, hogy az elején

„zsidóbarát” lett volna, s utóbb „zsidóellenes”-sé vált volna, egészen más erők mozgatójával, mint a zsidókhoz való viszony.

Az ellenben igaz, hogy zsidó értelmiségi és zsidó kézműves rétegek aránylag könnyebben és gyorsabban reagáltak a kommunizmusra, ami elég könnyen magyarázható a zsidóságnak a feudalizmushoz és a kapitalizmushoz való másféle viszonyából és nagyobb fokú társadalomkritikai készenlétéből. A szocializmus, különösen a marxista szocializmus elfogadásának fontos előzménye a kapitalizmus belső logikájának végső következményéig való végiggondolása: ezért arisztokratikus-jobbági szellemmel telített emberek a marxizmus pusztamegértéséig is nehezen juthatnak el. [...]

A hitlerizmus zsidóüldözésének európai méretű kibontakozása után ugyanis Európa-szerte kialakult az a helyzet, hogy a zsidóüldözésekkel két komoly tényező fordult hatásosan szembe: az egyik a harcok baloldaliság, s azon belül mindenekelőtt a kommunizmus, a másik az európai tradíció különféle komolyabb fellegvárai, egyházak, konzervatív bürokrácia, konzervatív középrétegek. Nem vitás, hogy Európa-szerte az első tényező volt a nagyobb lendületű, de a második tényező, nem annyira a világnézeti harc terén, hanem a zsidók közvetlen fizikai védelmezése és megmentése terén nem csekély erőt tudott felvonultatni. Magyarországon azonban ebben a kérdésben az európai konzervativizmus erői, mint láttuk, minden alkalmi erőfeszítés ellenére egészében csődöt mondtak, elsősorban azért, mert a fasizmussal már előzőleg fertőzött ellenforradalmisággal való kapcsolatuk a döntő pillanatokban bizonytalanná tette őket. Ennek lett az a következménye, hogy a magyar zsidóságnak az az alapján véve apolitikus tömege, mely addig meglehetősen passzívan követett egy nagyjából konzervatív jellegű liberális-kapitalista felső vezetést, most az zsidóüldözések kérdésében mind az erkölcsi helytállás, mind a fizikai védelem terén nem látott mást, mint a kommunista pártot. Nem azt jelenti ez, hogy ez a tömeg többségében kommunistává lett volna, még kevésbé tudja követni a kommunista pártot a különböző kapitalistaellenes akciók után; csak éppen azt tartja számon, hogy egy, a kapitalizmust helyreállító kormányzás Magyarországon egyúttal ellenforradalmi, antiszemita akciókat is jelentene. A kérdés ilyenén beállítást senkinek sincs joga kifogásolni, csak éppen, mint tömeges jelenség, bizonyos problémákat vet fel.

Ennek a problémának van olyan része mellyel a munkásmozgalom is időszerűnek tartja foglalkozni: ti. hogy e csatlakozó tömeg tekintélyes részében életvitel, életideálok, gondolkodási formák tekintetében alapvető polgári beidegződések élnek. Ezt felesleges is hosszasan magyaráznom, mert az az erély, és keménység, amivel a párt ezeket a polgári tendenciákat saját kereteiben üldözi és szükség esetén teljesen kirekeszti, s általában a tőkés és kereskedő egzisztenciák lehetőségeinek a megszorítása irányában eljár, inkább keményebb, mintsem enyhébb annál, amit a kívülről szemlélő szükségesnek tarthat.

A csatlakozóknak egy további csoportja azonban már nem ilyen könnyen felismerhető, bár a probléma, amit okoznak, szintén elég nyilvános és elég világos: ez azoknak a csoportja, akiket annak tudata visz csatlakozásra és tűzön-vízen keresztül

való megbízhatóságra, hogy a kommunisták követelik és viszik keresztül a legerélyesebben ellenfeleikkel, mindenekelőtt a faszizmussal szemben a legkeményebb támadó- és büntetőakciókat, s juttatnak híveiknek erős és hatásos hatalmi helyzeteket. Ennek kedvéért ez a lelkiállapot szívesen és nehézség nélkül adja fel, ha kell, teljesen, polgári beidegződéseit és tendenciáit is. Ennek a lelkiállapotnak két nagyon különböző erkölcsi megítélés alá eső összetevője van: az egyik, a ritkább, az elszenvedett bántalmak után nyugalmat találni nem tudó elégtétel-keresés, a másik a gyakoribb, a hatalmi túltengés, az erőszak és az uralom önmagáért való szeretete, az, amit fentebb fasiszta alkatnak nevezünk. Ilyen tendenciákkal szemben kiválogatást végezni nem könnyű és nem gyorsan elvégezhető dolog, mert ha a hangsúly a kemény módszerek üldözésére kerül, akkor a forradalmiság jut veszélybe, ha pedig a zsidók mellőzésére, akkor a fasiszta elemek csökkentése helyett azok erősödését idézi elő.

3.2.2. Társadalompolitika

Válogatás a koalíciós korszak polgári pártjainak társadalompolitikai programjaiból

In: Izsák Lajos: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. Budapest, 1994, Pannónia. 218–243.

Az 1945. novemberi választásokon 6 párt indult. A baloldalt a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt képviselte, míg a polgári demokrácia talaján a Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt állt. A Demokrata Néppárt az utolsó pillanatban kapta meg a választásokon való indulás jogát, ezért szervezési okokból ekkor végül nem szállt be a küzdelembe, képviselői kisgazda színekben indultak. A választásokon az FKGP szerzett (57%-os) abszolút többséget, a választók egyértelműen a magántulajdonon alapuló piacgazdaság és a parlamentáris demokrácia, nem pedig a szocializmus mellett voksoltak. A polgári erők győzelme ellenére nagykoalíciós kormány alakult. Az 1945–1947 közötti belpolitikai küzdelmekben a kommunista–szociáldemokrata–parasztpárti blokk a társadalmi forradalom szocialista irányba történő folytatását sikerrel kivitelezte, míg a polgári erők folyamatosan hátrálni kényszerültek. A kommunisták szalámi taktikája megosztotta és felőrölte a politikai ellenfeleket. 1949 februárjában az utolsó ellenzéki párt, a Demokrata Néppárt is kimondta önfeloszlatását. A forrásrészlet a koalíciós korszak polgári pártjainak néhány jellemző szociálpolitikai elképzelését és a mögöttük álló koncepciókat mutatja be, amelyek társadalompolitikai alternatívákat jelenthettek volna a szocialista megoldással szemben. Ezek kivitelezésének a politikai realitása azonban az idő előre haladásával egyre kisebb lett, míg végül a lehetségszféra teljes beszűkülése után sor került a hatalom kommunisták által történő teljes kisajátítására.

Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párt programja

26. Milyen földreformot kíván a Független Kisgazdapárt?

A párt a földreformot a szükséges nagy reformok első állomásának tekinti. Minden nagy újítást úgy kell megvalósítani, hogy a késői nemzedékek ne kárhoztassák az újítások megvalósítóit. Ezért kell a földreformot is a lehető legtökéletesebben megoldani. Össze kell egyeztetni a radikális megoldást, az ésszerű megoldással.

Fel kell használni a földreform céljaira minden 100 holdon felüli úri birtokot, és minden 200 holdon felüli parasztbirtokot, valamint a vállalatok és közületek összes birtokát éppen úgy, mint az egyházaknak a 100 hold javadalmi föld feletti részét. El kell kobozni és a földreform céljaira kell fordítani a háborús bűnösök, nyilasvezérek, Volksbundisták és egyéb hazaárulók összes birtokát. Így a földreform céljaira kell fordítani kártérítés nélkül Albrecht és József főhercegeknek, Festetics grófnak a nagybirtokait, éppen úgy, mint Kunder-, Jurcsek_ és Marton Béla féle középirtokosok földjeit.

Az így igénybevett földekből ki kell elégíteni a törpebirtokosokat, a mezőgazdasági munkásokat, gazdasági cselédeket és kisbérülőket. A birtoktulajdonosok számára

olyan kártérítést kell adni, hogy a kisebb birtokosok többet kapjanak holdanként, mint a nagybirtokosok. A kulturális, vagy jótékony célú alapítványi birtokoknak azt a részét, amely a megjelölt célra feltétlenül szükséges, úgy kell kártalanítani, vagy az évi jövedelmet úgy kell biztosítani, hogy a széles népi rétegeket szolgáló intézmények továbbra is fennmaradhassanak.

34. Milyen szociális intézkedéseket kíván a párt?

Legelőször is teljes szociális biztonságot kell teremteni az élet minden bizonytalanságával szemben minden dolgozó számára. Teljes mértékben igazságtalan az az állapot, hogy amíg a nemzet egyes rétegei az öregség, a megbetegedés és a baleset ellen élveznek több-kevesebb biztonságot, addig a nemzet legnagyobb rétege, a parasztság, szociális téren teljesen magára van hagyatva. A legszembeszökőbb igazságtalanság az, hogy amíg minden közalkalmazott gyermekeinek nevelésére családi pótlékot kap, addig a falu népe semmiféle segítséget nem kap gyermekei felneveléséhez. Ugyanilyen igazságtalan a nyugdíjrendszer is. A nyugdíjrendszert kihalási alapon meg kell szüntetni, s be kell vezetni a társadalombiztosítást, amelyben az élet viszontagságai ellen a szerény biztosítékot mindenki egyaránt megkapja. A párt álláspontja tehát a teljes szociális egyenlőség.

35. Milyen egészségügyi gondozást kíván a népnek a párt?

Sok dicséretes igyekezet mellett a magyar népnek az egészségügyi gondozása elhanyagolódott. Így mérhetetlen pusztítást vitt végbe nálunk mindenféle népbetegség, de az általános megbetegedetteknek és baleseteknek is sokkal több halálos áldozata volt, mint az egészségügyileg rendezettebb országokban. Ezért a párt elsőrendű feladatának tartja a népi egészséggondozás legmagasabb szintre emelését. Az ingyenes gyógykezelést minden rászoruló dolgozó ember és családja számára lehetővé kell tenni. Ezen kívül állandó kötelező orvosi vizsgálatnak kell folyni népünk minden rétegében. A falvakban ki kell építeni a modern egészségügyi gondozásnak megfelelő községi és körorvosi intézményt. [...]

36. Milyen legyen a közoktatás?

A magyar népnek minél gyorsabban az első vonalban álló kultúrnépek közé kell emelkednie. Ezért nagyarányú kultúrprogramot kell megalkotnunk. Ezt közoktatásügyünk megreformálásával kell kezdeni. Az iskoláztatást ingyenessé kell tenni a legmagasabb oktatásig. A nyolcosztályú népiskolát, vagy a négyosztályos elemi iskolát és a négyosztályú kis középiskolát származásra és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül mindenkinek végig kell járni.

A Polgári Demokrata Párt programja

A Polgári Demokrata Párt a nagy francia forradalom vívmányában, az Emberi Jogok Deklarációjában ismeri fel azt az alapgondolatot, amelyből kiindulva politikájával legtöbbször használhatja a demokratikus magyar pártok együttműködésének. Ezekben a szabadságjogokban – amilyen a létjog, a személyes szabadság joga, a vélemény és sajtószabadság, a vallás- és lelkiismereti szabadság, a levéltitok, a becsület joga, a

házjog, a vagyonbiztonság joga, az iparforgalom szabadsága, és a nemzetiségi jog – amelyek az embert már annál fogva megilletik, hogy embernek született, kell látnunk azt a közös tövet, azt az ideológiai gyökeret, amelyből a polgári forradalom és az ipari munkásforradalom egyaránt kisarjadt. [...] Pártunk törhetetlenül a „szabad föld, szabad ember, szabad gondolat” lobogója mellé sorakozik. [...]

Vallás- és nevelésügy

A közoktatás politikának kell felnevelnie a magyar demokráciát. A politikának ez az az ága, amelyre a legfőbb gonddal kell hajolnia a demokrácia minden barátjának.

Az alapvető emberjogok közül a vallás- és lelkiismereti szabadság, a gondolat- és vélemény szabadság, a tanítás szabadságának védelme, a vallás és nevelésügy feladata.

A vallás- és lelkiismeret szabadság „a szabad egyház szabad államban” elvi alapján építendő. A vallás magánügy, és pártunk állást foglal minden olyan követelés mellett, ami ebből az alapelvből következik. Ennélfogva tehát az állam területén minden olyan vallás gyakorlata szabad, amely nem áll ellentétben az állam alapintézményeivel, minden vallás teljesen egyenjogú. tehát nincs ún. államvallás. [...]

Szükségnek tartjuk evégből az egész nevelésügy korszerű és messzemenő reformját és pedig egyrészt az életre nevelés ésszerű elve alapján, másrészt a minél nagyobb tömegek minél magasabb iskoláztatása elve alapján.

Kívánjuk ezért a nyolcosztályos alapfokú iskola rendszerének teljes kiépítését, a kiemelkedő népi tehetségek továbbiskoláztatásának közkieltségben való biztosítását, a középiskolai oktatás terén az egyoldalú német hatás és szellem kiküszöbölését, a modern nyelvek közül az orosz, az angol és a francia előtérbe helyezését, a szomszéd népek nyelvének oktatását, szakiskolák létesítését, különösen az alsó fokú mezőgazdasági szakoktatás rendszeres kiépítését, a vidéki iskolaügy erőteljes felkarolását, a tanügyi közigazgatás decentralizálását, az oktatószemélyzet anyagi és erkölcsi függetlenségének biztosítását, a szomszédos népek viszonyaira vonatkozó tudományos kutatások felkarolását, a nemzetközi összefüggések tanulmányozását, a tankönyvek demokratikus és humanista szellemű revízióját. Követeljük a művészet, tudomány, nevelés és oktatásügy anyagi fedezetének biztosítását. Követeljük művelődésünk fejlesztése érdekében a céltudatos és anyagi alapjaiban is biztosított művelődéspolitikai előtérbe helyezését.

Különösen kívánjuk a történelmi oktatásban és az egész iskolai rendszerben minden olyan gyűlölködésnek a kiirtását, amely embert az emberrel, népet a népekkel szembeállíthat. Követeljük a béke feladataira való céltudatos nevelést és a társadalmi, állampolgári nevelés intézményein belül a nemzetközi viszonyok elemeinek ismertetését.

A Demokrata Néppárt programja

A demokrácia hitvallói vagyunk. Mégpedig nemcsak a politikai, hanem a gazdasági és társadalmi demokrácia hitvallói is, minthogy meg vagyunk győződve arról, hogy a mai

körülmények között a politikai demokrácia nemcsak hiú ábránd, ha a gazdasági demokrácia nem teszi igazságossá a gazdasági hatalom elosztását, s ha a társadalmat nem hatja át a nemes demokratikus érzület. Az a demokrácia, amelynek hitvalló harcosai vagyunk, a nép valóságos önkormányzatát jelenti a parlamentarizmus formájában. [...] Történelmi tapasztalat, hogy csak nemes erkölcsű és művelt érzelmű népek képesek a legnehezebb feladatra, önmaguk sikeres elkormányzásra, ami a demokráciának lényegi értelme. [...]

Nemcsak politikai, hanem gazdasági és társadalmi demokráciát!

De akármennyi jóakarattal, eszélyességgel, és áldozatkész bátorsággal törekednénk is a politikai demokrácia eszményi képének megvalósítására – a magyar nép demokratikus otthonát mégis homokra építenők, ha szilárd fundamentumot nem építünk alája a gazdasági és társadalmi demokrácia által. A gazdasági demokrácia lényegében nem egyéb, mint a demokratikus életformában élő nép helyes szociális és gazdasági rendje. Azt ma már egyetlen tárgyilagos fő sem tagadja, hogy a nép politikai jogai merő ábrándokká silányulnak ott, ahol a gazdasági hatalom nyomatékával egy elenyésző kisebbség rendelkezik, ahol a gazdasági hatalom nincs föltétlenül alávetve a közösség javának, s a társadalomban még antidemokratikus előítéletek élnek. [...]

A magántulajdon tiszteletét kívánjuk, de épp ilyen nyomatékkal kívánjuk, hogy a tulajdonjog csakis a természetjog korlátai között érvényesülhessen, tehát a tulajdonjog mértéke, illetve e vele adott hatalom feltétlenül alá legyen rendelve a közjónak és azoknak a kötelezettségeknek, amelyek a tulajdonost, illetve e tulajdonjogot feltétlenül terhelik. Ezért nemcsak helyeselni, hanem alkalmas időben kifejezetten követelni is fogjuk azoknak a magánjavaknak a köztulajdonba vételét, amelyeknek szocializálását a közjó parancsolóan megkívánja, mivel más mód a közjó érdekének kielégítésére nem kínálkozik. Jelszavunk nem az, hogy tulajdona ne legyen senkinek, hanem az, hogy tulajdont mindenkinek!

Ennek a nagyon röviden vázolt szociális programnak a jegyében mindig az idő élén fogunk járni, valahányszor a társadalmat alkotó nagy dolgozó rétegek, a munkások, parasztok, értelmiségi dolgozók jólétének, társadalmi rangjának és politikai szabadságának hatásosabb szavatolásáról, megvédéséről, vagy emeléséről lesz szó.

A Magyar Radikális Párt programja

A gazdasági szabadsággal azonban együtt jár a veszély, hogy az erős leigázza a gyöngét, a gazdag elveszi az élet lehetőségét a szegény elől, a tőkés kizsákmányolja a munkást. De ezt a veszélyt nem a szabadság eltörlésével kell elhárítani, hanem érvényt kell szerezni annak az elvnek, hogy a szabadság határa a közérdek és hogy a szabadsággal együtt jár a felelősség is.

Követeljük mindenki számára a munkához való jogot. Ha a magángazdaság nem képes teljes foglalkoztatottságot biztosítani, az állam lépjen közbe, mint munkaszerző. Ez azonban ne vezessen improduktív közmunkák halmozásához.

A gazdasági szabadság nem pusztán a tőkés kiváltsága. A kisemberek, a tőke nélkül dolgozók számára lehetővé kell tenni az önálló termelést és a szabad cserét. A szövetkezeti gondolat széles alapú megvalósítását kívánjuk. De csak valódi és önkéntes szövetkezetek létesüljenek, álszövetkezetekre nincs szükség.

Hadat üzenünk minden gazdasági egyeduralomnak. Minden monopólium nemcsak közérdekellenes, hanem szabadságellenes is. Forrásuk mindig mások szabadságának korlátozása. Ezért új monopóliumok képződését meg kell gátolni, a meglévők pedig szálljanak át a közre. [...]

Követeljük minden olyan nagyvállalat államosítását, amely:

Szabad verseny hiányában monopolisztikus hasznot élvez, méreteiben túlnőtt azon a határon, amelyen belül még az egyéni kezdeményezés érvényesülhet. Az államosítás azonban ne vezessen az állami bürokrácia szaporításához. Az állami üzemnek rentábilisnak kell lennie, mert különben vesztesége a közt terheli. A magánüzem szabadon versenyezessen a közüzemmel, csak így dönthető el, melyik a termelékenyebb.

A Magyar Szabadság Párt programja

Gazdaságpolitikánk célja a magántulajdonon felépült és az egyéni kezdeményezések szabadságát biztosító gazdasági rend. A tulajdont azonban nem a régi klasszikus római jogi értelemben tartjuk fenntarthatónak, hanem elsősorban szociális funkciónak tekintjük, amely csak addig jelenthet hatalmat valamely dolog vagy jog felett, amíg ennek a hatalomnak a gyakorlása a közösség érdekeit nem veszélyezteti és mások gazdasági elnyomásához nem vezet.

A tulajdon érvényesítésének célja tehát kisebb részben az egyén vagyonosodásának előmozdítása, nagyobb részben a társadalom előbbre vitele és a dolgozók szociális jólétének, nyomortól és nélkülözéstől mentességének fokozatos és egyre erőteljesebb kiépítése. Ellenőrizni kívánjuk tehát a tőkés termelési rendnek mindazon törekvéseit, amelyek akár a verseny kiélezésével, akár egyes termelési ágakban monopolisztikus törekvések érvényesítésével alkalmasak a gazdasági rend egyensúlyának megingatására, a tömegek életszínvonalának leszállítására, és követeljük az egyre radikálisabb szociálpolitikát. [...]

De ezek mellett a köz érdekeit nem veszélyeztető magángazdasági vállalkozások biztonságos jövedelmezőségét és szabad érvényesülését minden eszközzel fenn kívánjuk tartani, mert ezek nélkül az erőteljesek nélkül nem tartjuk lehetségesnek országunk gazdasági újjáépítését. [...]

Az államosítási kérdésekben álláspontunk az, hogy a gazdaságilag tönkrement és industrializálásban még nem egészen félútig eljutott országban, amelyet régi adósságain kívül még új keletű tartozásai is erősen terhelnek, csak a legszükségesebb esetben és mindig csak a gazdasági szükség okából, de sohasem politikai szempontok érvényesítése végett lehet – kártalanítás mellett – államosítani. Tárgyilag az

államosítás az adott gazdasági helyzetben nem terjedhet túl a föld ásványi kincseinek köztulajdonba vételén és az országos érdekekkel bíró energiaforrások államosításán.

Moór Gyula (MFP) felszólalása az Országgyűlés 1947. október 8-i ülésén a kormányprogram vitájában

Országgyűlési Napló, 1947. I. köt. (Az Országgyűlés 5. ülése 1947. évi október hó 8-án.) 116–146.

Moór Gyula (1888–1950) jogász, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. Tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, az 1945-ös parlamentbe, mint a Magyar Tudományos Akadémia ideiglenes elnöke került be. Az 1947-es választásokon a Magyar Függetlenségi Párt képviselőjeként indult és választották képviselővé.

Moór Gyula beszéde a csalásokról elhíresült 1947-es választások után összeülő parlamentben hangzott el. Eddigre a kommunistáknak már sikerült felszalámizniuk az 1945-ös választásokon még abszolút többséget szerző FKgP-t. Politikai stratégiájuk a politikai élet permanens válságát eredményezte. Az 1947-es választások előtt pár hónappal alakult az egykori kisgazda Pfeiffer Zoltán vezetésével a Magyar Függetlenségi Párt, amely 1947-ben a leadott voksok 13.43%-val végül 49 mandátumot szerzett a parlamentben, de szinte azonnal baloldali támadások indultak ellene. Moór Gyula jogászprofesszor ennek a magántulajdon talaján megmaradni kívánó pártnak volt a parlamenti képviselője. Beszédében a polgári pártok összefogásának szükségességét hangoztatta a kommunisták befolyása alá került baloddallal szemben. A „polgári” pártokat nem osztálypártokként definiálta, hanem olyan politikai erőkként, amelyek a kollektivistá felfogással szemben állnak és ragaszkodnak a polgári szabadságjogok megőrzéséhez. A forrás nemcsak a szalámi taktika módszereit mutatja be, de azt is bizonyítja, hogy Moór Gyula világosan látta a politikai küzdelmek végkimenetelét. Az MFP elnöke ellen az AVO összeesküvés gyanújával indított nyomozást, így Pfeiffer Zoltán már 1947 novemberében emigrációba kényszerült. Moór Gyula mandátumát megsemmisítették, akadémiai kinevezésétől megfosztották, nyugdíjba kényszerítették.

Moór Gyula (f): Mint bevezetőben mondtam, a választókerületek eredményeit tekintve csupán, ma 161 baloldali képviselő áll 190 polgári képviselővel szemben. A prémiumrendszer ezt a 39 főnyi többséget 203 kontra 208 arányban csekély ötfőnyi többségre csökkentette. A Magyar Függetlenségi Párt kizárása viszont tökéletesen felborítaná a választás eredményét (Egy hang a kommunista párt oldalán: Azt ne féltse maga!) és 203 kontra 163 arányban 40 főnyi többséget adna a baloldali blokk pártjainak. Ezzel sikerülne az a nagy bűvészműtárvány, amikor is a választópolgárság polgári többséget dobott be a cylinderbe, a magyar kommunista párt azonban baloldali többséget varázsolna és húzna ki belőle. (Derültség és tetszés az ellenzéken.) A bűvészmesterség szempontjából ez a műtárvány mindenesetre nagyon szép, sőt gyönyörű, a demokrácia szempontjából azonban nagyon elszomorító, (Felkiáltások a kommunista párt oldalán: A fasizmus szempontjából! Maga ne beszéljen demokráciáról! Szobek András (kp) államtitkár: Menjen Horthy után! Ott beszéljen!) mert, ha valaki ezek után még azt mondaná, hogy demokrácia van Magyarországon,

nyilvánvalóan nem volna igaza. (Pászthory István (f): A kékcédulákról beszéljen. Zaj és ellentmondások a kommunista párt oldalán. Egy hang ugyanott: Két és félmillió becsületes parasztot hagytak ki a Horthy-rendszerben! Zaj.)

Elnök: Csendet kérek, képviselő urak!

Moór Gyula (f): Ha olyan reakciós volnék, mint amilyenek a túloldali sajtó engem kikiabál és amilyenek most a közbeszólások jellemeznek, (Kossá István (kp): Pontosan olyan is! Pontosan olyan, ahogy jellemeztük!) akkor kívánnom kellene, hogy a magyar kommunista pártnak ez a nagy bűvészmutatványa sikerrel járjon, mert a nemzeti akaraton elkövetett erőszakra reagálni szoktak a tömegek is, mégpedig rendesen nem helyes mértékkel. (Orbán László (kp): A nemzeti akarat az, hogy a fasiszták pusztuljanak! (Pászthory István (f): Ezt maga mondja! Futó Dezső (f): Gyorsan tűnjön el onnan! Kossa István (kp): Horthy-legények! A "vitézek" pusztulni fognak innen! Egy hang a kommunista párt oldalán: Nagy Ferenc is a nemzeti akaratra hivatkozott. Nagy zaj. Az elnök csenget.)

Én annak a sok csalódásnak ellenére, amelyen 1945 óta keresztül kellett esnem (Felkiáltások a kommunista párt oldalán: Szegény!), még mindig vallom azt, hogy a demokrácia a legmagasabb rendű, a legemberibb életforma. (Zaj és mozgás a kommunista párt) oldalán. Egy hang a függetlenségi pártból: Nem is képesek felfogni! Derűtség az ellenzéken. Szobek András (kp) államtitkár: Legyen afelől nyugodt! Pászthory István (f): Majd jön az erőszak úgy-e?! Zgyerka János (kp): Volt itt 20 évig elég erőszak! Pászthory István (f): Most azt akarják folytatni!) Az elnök csenget.) Ezért nem kívánom azt, hogy a magyar kommunista párt akciója sikerrel járjon. A magyar kommunista pártnak figyelembe kellene vennie, hogy (Felkiáltások a kommunista párton: Hogy maguk fasiszták!) demokráciában nem lehet népszerűség nélkül kormányozni (Egy hang a kommunista párton: Ne oktasson ki minket a demokráciára!), népszerűséget nem lehet erőszakos módszerekkel szerezni. [...]

Meg kell jegyezmem, hogy az a hétszáz ezer választó, akinek a szavazatát most egyszerű hatalmi gesztussal félrelökik, mind keresztülment azon a szörnyű rostán, amelyet a kommunista irányítás alatt készült választói névjegyzékekbe való felvétel jelentett. (Zaj.) A többnyire kommunista elnök vezetésével működő bizottságok mindenkit kihagytak ebből a listából, aki előttük a legtávolabbról is gyanúsak tűnhetett fel. [...]

Ami pedig pártunknak demokratikus, vagy antidemokratikus voltát illeti, egy pártot programja szerint lehet csak megítélni. (Közbeszólás a kommunistavártról: Madarat tolláról!) Mi ezt a programunkat bemutattuk a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak és a Nemzeti Bizottságnak. Mindkét fórum nem talált benne a demokrácia, szempontjából kivetnivalót. Ezt a programunkat lapunkban leközzöltük és választási megnyilatkozásaink is ennek keretében mozogtak. Ugyancsak bemutattuk az említett két fórumnak pártunk vezetőinek névsorát is és ez ellen sem volt kifogás. Hogyan lehetséges az, hogy most egyszerre antidemokratikussá válik az, ami a párt engedélyezése alkalmával demokratikusnak minősült?

Egy további vádpont pártunk ellen, amelyet Rákosi Mátyás is erőteljesen hangoztatott, hogy reakciósok és fasiszták vagyunk (Felkiáltások a kommunista párt oldalán: igaz! Úgy van! Azok is!), akik visszafelé akarják fordítani az idők kerekét, akik a demokráciának halálos ellenségei. Ez az állítás teljesen nélkülözi az igazságot. Mi nagyon jól tudjuk, hogy a felszabadulás óta sok olyan változás történt, ami igazságos, amit többé visszacsinálni nem lehet, és amit mi visszacsinálni nem is akarunk. (Felkiáltások a kommunista pártról: Mert nem tudják! Vitézek!) De tudjuk azt is, hogy igen sok igazságtalanság is történt, tudjuk, hogy mai demokráciánknak sok olyan szégyenfoltja van, ne mondjuk most már, hogy gyermekbetegsége (Zajos ellentmondások a kommunista és a szociáldemokrata párt oldalán.), amelyek a letűnt fasiszta módszerekre emlékeztetnek, és amelyeket éppen a demokratikus haladás érdekében orvosolni kell. (Úgy van! Úgy van! a függetlenségi párton.) Mi tiszta és szabad demokráciát szeretnénk. (Zaj a kommunista párton.) amely tisztán és demokratikusan valósítja meg a szociális igazságosság követelményeit, s emeli fel a dolgozó népet arra a színvonalra, amelyet az ember legtiszteletreméltóbb erőfeszítése, a verejtékes munka megérdemel.

(Közbekiáltás a kommunista pártról: Miért nem emelték évszázadokon keresztül?) A "fasiszta" és "reakciós" jelzőket ma igen olcsón és szemérmetlenül osztogatják. Ma már ott tartunk, hogy mindenki fasiszta és reakciós, aki nem kommunista. (Úgy van! Úgy van! Taps a függetlenségi párt oldalán. Ellentmondások a kommunista párt soraiban.) [...]

Rákosi Mátyás azzal is vádol minket, hogy vakok és süketek vagyunk a magyar dolgozó nép hősiességével szemben és hogy az újjáépítés fogaskerekeibe nemcsak homokot, hanem kavicsot is szórunk. (Úgy van! Úgy van! a kommunista párton. Egy hang ugyanott: Sőt, vasdarabot!) Légből kapott állítás ez is. Mi nagyon jól tudjuk» hogy a magyar dolgozó nép hihetetlen nehézségek között, hősiességével végzett és végez hallatlan munkát az újjáépítés terén [...] és bár nincs tudomásunk arról, hogy a kommunista vezetők is hősiesség nélkülözések között ennél keserű és száraz kenyerüket, mégis elismerjük érdemüket az újjáépítés terén. Tisztelettel adózunk annak a munkának, amelyet a hidak és vasutak helyreállításában Gerő Ernő végzett (Folytonos közbeszólások a kommunista párt soraiból.)

Szőnyi Tibor (kp): Mussolinit imádta, mikor a kommunisták börtönben ültek!), mint ahogyan elismerjük a szociáldemokrata Bán Antal érdemét is, aki a felszabadulás után romokból építette újjá a gyárakat. (Közbeszólások a kommunista pártról: Nem szégyelled magad? Miért nem ülsz le! Zaj.)

Elnök: Kérem a képviselő urakat, hagyják most már beszélni a szónokot! (Rudas László (kp): De nem amit akar! Tessék rendreutasítani!)

Moór Gyula (f): Tudjuk azt is, hogy a nélkülözéseknek jórészt az a rombolás volt az oka, amelyet: a fasiszta rendszer végzett. [...] Amit kifogásolunk, az az, hogy világnézeti és doktriner marxista felfogások hátráltatják sokszor ezt az újjáépítő munkát.

Szobek András (kp) államtitkár: Vitézeknek nincs helye a demokratikus parlamentben! Ha volna egy kicsi politikai erkölcs, nem volnának itt a Házban. Igen! Ha volna politikai erkölcs, vitézeknek nincs itt helye. Zaj a függetlenségi párton. Futó Dezső (f): úgy látszik a tyúkszemére léptem, azért kiabál! Szőnyi Tibor (kp): Magának meg majd a nyakára lépünk! Súlyán György (kp): Most nem fogja megúszni, mint az elmúlt évben!

Elnök: Kérem a képviselő urakat, ne zavarják a szónokot! (Állandó zaj. Súlyán György (kp): Nem fogja megúszni. Futó Dezső (f): Uram! Akkor is a nyilasok gyilkoltak! Jöjjön!)

Moór Gyula (f): Ezért helytelenítjük a bankok államosítása kérdésének a felvetését is, (Nagy zaj és felkiáltások a kommunista párton: Végre!), mert bár ezzel jelentős lépést tennénk a marxista pártok kollektivista programjának a megvalósítása felé, hátráltatnák az újjáépítést, sőt magának a hároméves tervnek a megvalósítását is. (Nagy zaj. Az elnök csenget.)

(Az elnöki széket délután 2 óra 6 perckor Kéthly Anna foglalja el.)
T. Országgyűlés! Eddig még minden államosításra ráfizettünk. A bankok államosítása a magyar nagyipar jelentős részét a kommunista bürokrácia kezére juttatná. (Nagy zaj a kommunista párt oldalán.)

Zgyerka János (kp): Ráfizettünk a kirabolt bányákra, amit maguk, vitézek segítettek kirabolni! Viharcsengő. Zgyerka János (kp): Arról beszéljen! Viharcsengő.) Ez ismét nagy ráfizetésekkel járna. Azon kívül a jelenlegi helyzetben, midőn az állam nem remélhet külföldi kölcsönt, fokozottan szükség volna arra, hogy legalább nagybankjaink külföldi tőkét hozzanak be az országba. (Felkiáltások a kommunista pártról: Amerikai dollár!)

Nagy Imre 1953. június 4-i miniszterelnöki expozéja

Országgyűlési Napló, 1953. I. köt. (Az Országgyűlés 2. ülése 1953. június 4-én.) 12–26.

Nagy Imre (1896–1958) kommunista politikus, több fontos párttisztviselés betöltője, az 1956-os forradalom miniszterelnöke, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A kommunista pártba az első világháború után szibériai hadifogolyként lépett be. Moszkvita politikus: 1928 és 1944 között Moszkvában élt, a KOMINTERN agrárszakértője volt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés agrárminisztere, nevéhez kötődik az 1945-ös földreform kivitelezése. A Rákosi-korszakban a Politikai Bizottság tagja, majd élelmezési miniszter, 1952-től miniszterelnök helyettes. Sztálin halála után 1953–1955 között miniszterelnök lesz, meghirdeti az új szakasz politikáját. A tőle balra álló keményvonalasok erősen támadták, még a Magyar Dolgozók Pártjából is kizárták egy rövid időre. A forradalom kitörése után a kedélyek megnyugtatására ismét őt ültette a párt a miniszterelnöki székbe. Az orosz megszállás után a jugoszláv nagykövetségre menekült, majd a romániai Snagovba internálták, 1958-ban titkos perben, mint ellenforradalmárt halálra ítélték. Újratemetése 1989. június 16-án a rendszerváltás legnagyobb hatású szimbolikus eseménye volt.

Az Országgyűlés július 4-én összeült és az MDP döntéseinek végrehajtójaként a Minisztertanács elnökévé választotta Nagy Imrét. A politikus beszédében a szocialista építés új szakaszának megindulását jelentette be, amelynek részleteit a Moszkvából kapott utasítások alapján a Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottsága és Központi Vezetősége is megtárgyalta és elfogadta. A MDP társadalompolitikájában váratlanul és meglehetősen nagy fordulatot hozó változások azért voltak lehetségesek, mert Sztálin halála után a szovjet reformerők változásokat kívántak életbe léptetni. 1953 nyarán Moszkvába rendelték a magyar vezetést, ahol Rákosi addigi politikáját súlyos bírálattal illették.

Tisztelt Országgyűlés! Népgazdaságunk másik fő ága, amelynek terén a kormány előtt új feladatok állnak, a mezőgazdaság. A már említett alacsony és az összes beruházásokhoz képest az utóbbi években viszonylag csökkent beruházások miatt, az egyéni gazdálkodók megsegítésének elhanyagolása miatt, a termelőszövetkezetek sem gazdaságilag, sem politikailag eléggé alá nem támasztott, túl gyors fejlesztése miatt, ami a parasztság gazdálkodását bizonytalanná tette, a mezőgazdasági termelés fejlődése megakadt s az utóbbi években lényegében egy helyben állt. Ebben nagy része volt a gyakori és nagyarányú tagosításoknak is, amelyek során sok visszaélés, erőszakoskodás fordult elő, ami joggal sértette parasztságunk igazságérzetét, amellett, hogy komoly gazdasági károkat is okozott neki. Ismeretes, hogy mezőgazdasági termelésünk döntően az egyéni gazdaságokon nyugszik, melyeknek termelését az ország nemcsak hogy nem nélkülözheti, ellenkezőleg, országos érdek termelésük fejlesztése úgy a földművelés, mint az állattenyésztés terén. A kormány elsőrendű feladatának tekinti az egyéni gazdaságok termelésének felkarolását, termelési és munkaeszközökkel, felszerelésekkel, műtrágyával, nemesített vetőmaggal és az agrotechnika más eszközeivel való megsegítését.

A kormány minden eszközzel meg kívánja szilárdítani a paraszti termelés és tulajdon biztonságát. Ennek érdekében már az idén megtiltja a szokásos őszi tagosítást, amely az önkényes földbirtokcserével akadályozta a föld gondos művelését és csökkentette a gazdák termelési kedvét.

A mezőgazdasági termelés kedvezőtlen alakulásához kétségtelenül hozzájárult a túlhajtott termelőszövetkezeti mozgalom, a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztésének elsiertett üteme, ami odavezetett, hogy a megalakult termelőszövetkezetek egy része, a szükséges feltételek hiánya miatt, nem tudott gazdaságilag és szervezetenként megerősödni. A termelőszövetkezeti mozgalom elsiertett kifejlesztésének legsúlyosabb következménye azonban az volt, hogy a dolgozó parasztság körében különösen az előfordult túlkapások, az önkéntesség elvének megsértése komoly nyugtalanságot keltett, zavarta a nyugodt termelőmunkát és a gazdálkodás fejlesztéséhez szükséges befektetések nagyarányú csökkenéséhez vezetett.

A kulákok ellen általánossá vált túlzó rendszabályok is elősegítették, hogy az államnak évről évre mind nagyobb gondot okoz az úgynevezett tartalékközföldök hasznosítása, amelyek a gazdálkodás bizonytalansága és a nehéz termelési viszonyok következtében műveletlenül maradtak.

Mindezek alapján a kormány elsőrendű és sürgős feladatának tekinti a mezőgazdasági termelés biztonságának megteremtését. Annak érdekében, hogy dolgozó parasztságunk számára biztosítsa a nyugodt munka minden lehetőségét, hogy eloszlassa kétélyeit a parasztságoknak termelőszövetkezetekbe való kényszerítése tekintetében, a kormány helyesnek és szükségesnek tartja a termelőszövetkezeti mozgalom lassítását, és az önkéntesség szigorú betartása érdekében lehetővé fogja tenni, hogy azok a termelőszövetkezeti tagok, akik vissza akarnak térni az egyéni gazdálkodáshoz, mert ott vélik megtalálni boldogulásukat, a gazdasági év végén kiléphessenek a termelőszövetkezetből. Ezen túlmenően engedélyezni fogja olyan termelőszövetkezetek feloszlását, ahol a tagság többsége azt kívánja. Ugyanakkor a kormány továbbra is messzemenő támogatásban részesíti a termelőszövetkezeteket, kölcsönökkel és beruházásokkal hozzájárul gazdálkodásuk fejlesztéséhez, tagjainak boldogulásához, mert meggyőződése, hogy a parasztság felemelkedésének ez a legjárhatóbb útja. [...]

Tisztelt Országgyűlés! Népgazdaságunk két fő termelési ága, az ipar és a mezőgazdaság mellé, amely az ország két nagy, egymással szorosán együttműködő osztályának, a munkásságnak és a parasztságnak tevékenységi területe, csatlakozik értelmiségünk, az ország szellemi és kulturális életében betöltött nagy szerepével. Sajnos, még mindig előfordul — de a kormány elhatározása ezen gyökeresen változtatni —, hogy a szellemi munka és általában az értelmiség, különösen a régi értelmiség nem részesül kellő megbecsülésben. Gyakran a bizalmatlanság légköre veszi körül, aminek azután mellőzés a vége ugyanakkor, amikor gazdasági, kulturális és tudományos életünk majd minden területén hiány van tapasztalt, felkészült értelmiségiekben. Népgazdaságunk szocialista fejlődése tevékenységüknek rendkívül széles lehetőségeit teremtette meg. Ennek ellenére bizalmatlanság alapján, vagy indokolatlan tisztogatások során, nem egyszer a népi demokráciához méltatlan módon bánnak jó szándékú értelmiségiekkel, megfosztják őket annak lehetőségétől, hogy tudásukat a maguk szakterületén hasznosítsák az ország javára. A kormány erős kézzel véget vet az ilyenfajta helytelen és megengedhetetlen eljárásnak és eltökélt

szándéka a jogos sérelmeket orvosolni. Az értelmiségieknek népi demokráciánk megbecsült tagjainak kell lenniük és el kell foglalniuk képességeiknek megfelelő megtisztelő helyüket tevékenységük területén — legyenek tanárok, mérnökök, jogászok, orvosok, agronómusok, vagy mások. Mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy a népi demokráciában a képzettségnek, a tudásnak nagyobb megbecsülés jár ki, mint bármikor a régi úri világban. Ennek a megbecsülésnek széles munkalehetőségben és anyagi elismerésben is kifejezésre kell jutni. A fiatal, új értelmiség képzése terén, oktatási rendszerünkben is megtalálható a túlzás, óriási áldozatokkal valósággal erőszakoltuk a főiskolai oktatást. Most ezen a téren is sokkal szerényebbeknek kell lennünk. Ne építsünk légvárat. Ugyanakkor az eddiginél jóval nagyobb gondot kell fordítani a népiskolákra, fokozni kell beruházásaikat, szaporítani kell az iskolák, tantermek és tanerők számát, hogy minél jobb feltételeket biztosítsunk a jövő reményeire, a kis magyarok elemi oktatásának, amit eddig — meg kell mondani — a főiskolai oktatás eltúlzása miatt, nagyon elhanyagoltunk. Több figyelmet, több gondot és több anyagi eszközt a tanyai, falusi, a munkásnép iskoláinak. Ez sokkal demokratikusabb iskolapolitika lesz.

Nagyobb türelmességet kell tanúsítani vallási kérdésekben. Megengedhetetlen e téren adminisztratív eszközök alkalmazása, ami eddig bizony néha előfordult. A kormány ebben a kérdésben a türelmesség alapján áll, melynek a felvilágosítás és a meggyőzés az eszköze. Adminisztratív vagy más kényszerítő eszköz alkalmazását a kormány elítéli, és nem fogja tűrni.

Tisztelt Országgyűlés! A kormány egész tevékenységében az Alkotmányban lerögzített jogrend és törvényesség alapján áll. Népi demokratikus állami berendezkedésünk, gazdasági és társadalmi életünk alapja a szocialista törvényesség, az Alkotmányban lefektetett állampolgári jogoknak és kötelezettségeknek, népköztársaságunk törvényeinek szigorú betartása. A kormányra a múltban elkövetett súlyos hibák helyrehozása, a jogrend megszilárdítása és a törvényesség biztosítása terén is nagy és felelősségteljes feladatok várnak. Államhatalmi szerveink feladata és kötelessége őrködni dolgozó népünk jogainak biztosításán és sérthetetlenségén. Ezekre a szervekre nemcsak az a feladat hárul, hogy biztosítsák a dolgozó nép kötelezettségeinek teljesítését, hanem az is, hogy a haza minden polgára szabadon élhessen törvényben biztosított jogaival. Dolgozó népünk ezt méltán elvárhatja saját államától. De igazságügyi és rendőrségi szerveink, valamint helyi tanácsaink munkájában gyakran nem jutott kellően érvényre a népi demokratikus államélet és kormányzás alapelve — a törvényesség. Ezek a szervek nemcsak az állami, gazdasági és társadalmi élet különböző területén, hanem a saját állami tevékenységük terén és hatáskörében sem tudták úgy biztosítani a törvényesség szigorú betartását, ahogyan azt a népi demokratikus állam és a nép érdekei feltétlenül megkövetelik.

A bírósági és kihágási eljárások nagy száma, a széles körben alkalmazott adminisztratív módszerek, a begyűjtés, az adóbehajtás, a kuláklista, a tagosítások terén elkövetett tömeges túlkapások és visszaélések, valamint egyéb zaklatások sértették a lakosság igazságérzetét, megrendítették a törvényességbe vetett hitét,

meglazították a dolgozó nép és állami szerveink, valamint helyi tanácsaink kapcsolatát.

Súlyos és jogos kifogás alá esik a hivatalainkban és közintézményeinkben a túrhetetlen, durva, rideg és lelketlen magatartás, ahogyan ügyes-bajos dolgaikat intéző egyszerű polgárokkal egyes bürokraták bánnak. Ezek még a különben helyes, igazságos és törvényes intézkedéseket is úgy hajtják végre, hogy megkeserítik vele a nép életét. Elfelejtik, hogy ők vannak a népért és nem megfordítva és a szerénység, a figyelmesség és az emberséges magatartás olyan erények, amiket közhivatalainkban mindenkitől joggal megkövetel bármely polgár is, de a kormány is.

A törvényesség megszilárdítása a kormány egyik legsürgősebb feladata. Szigorú intézkedésekkel, s ha nem használ, súlyos büntetéssel, a hibák és lazaságok kiküszöbölésével, rövid időn belül el kell érni, hogy igazságügyi és rendőrségi szerveink, valamint helyi tanácsaink a nép államának, a törvényességnek, a jogrendnek szilárd támaszai és egyben biztosítékai legyenek. Fokozottabban védelmezzék dolgozó népünk érdekeit, éberegben őrkdjenek államunk biztonsága felett és a néppel összeforrvva, erőteljesebben harcoljanak demokratikus rendünk megátalkodott ellenségei ellen, akikkel szemben a törvények teljes szigorát kell alkalmazni. Az ellenségnek, amely elért eredményeinkre, függetlenségünkre és szabadságunkra tör, talpalatnyi helyet, egyetlen percnyi lélegzetvételt sem engedhetünk.

Tudjuk azonban, hogy vannak megtévelyedettek, akiket kisebb-nagyobb bűneikért utolért az igazságszolgáltatás keze, vannak, akiken sérelem esett, akiket talán igazságtalanság ért, mert hatóságaink gyakran nem tartották be az alkotmányos szabályokat, amelyek védik az állampolgárok jogait, személyes szabadságát és biztonságát. Maga az internálás intézménye is hozzájárult ahhoz, hogy a törvényességen csorba lessen. Mindebben kétségtelenül szerepe volt annak is, hogy nem tettünk eleget a népköztársaság alkotmánya előírásainak és nem hoztuk létre a Legfelső Államügyészség intézményét, amely a jogrend és törvényesség legfőbb alkotmányos őre.

Mindebből kiindulva, a megbocsátás szellemében, a megnyugvás és jogos sérelmek gyökeres orvoslása érdekében, a kormány törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé, amelynek alapján szabadon kell bocsátani mindazokat, akiknek bűne nem olyan súlyos, hogy szabadlábra helyezésük az állam biztonságát, vagy a közbiztonságot veszélyeztetheti. Egyidejűleg megszünteti az internálás intézményét, az internáló táborokat pedig feloszlatja. Ezzel a kormány lehetővé kívánja tenni, hogy a közkegyelemben részesülők és internáltak visszatérhessenek otthonaikba, családjukhoz, a társadalomba, hogy munkájukkal annak hasznos tagjává legyenek. Rendezni kívánja a kormány a kitelepítettek helyzetét is, lehetővé téve számukra, hogy az összes állampolgárokra kötelező jogszabályok figyelembevételével választhassák meg letelepedési helyüket.

Összeegyeztethetetlen a népi demokratikus igazságszolgáltatás alapelveivel a rendőrbíráskodás, ami lényegében azt jelenti, hogy a nyomozó szerv maga bíráskodik

is. A kormány a régi rendszernek ezt az átöröklött maradványát törvényhozási úton meg fogja szüntetni.

A kormány rendkívül nagy súlyt helyez arra, hogy a parasztsághoz való viszonyt a munkás-paraszt szövetség szilárd gazdasági és politikai alapjára helyezze, hogy helyreállítsa a parasztságnak a jogrendbe és törvényességbe vetett bizalmát, aminek megrendülésében nem kis része volt az úgynevezett kuláklistának. Amellett, hogy ez a lista a kulákság elleni adminisztratív intézkedésekre és súlyos visszaélésekre vezetett, hozzájárult az állam és a dolgozó parasztság, főképpen a középparasztság közötti jó viszony és tartós szövetség meglazulásához is.

3.2.3. Szociálpolitika

Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)

A második világháború után a magyarországi politikai pártok, köztük az MKP is, napirendjére vette a társadalombiztosítás kiterjesztését, aminek végcélja a népbiztosítás megvalósítása volt. Ugyanakkor a kiterjesztés a társadalombiztosító intézmények központosításával is járt, amit elsősorban az MKP szorgalmazott. Jelen összefoglalóban az OTI vezetősége beszámol a társadalombiztosítás második világháború utáni helyzetéről és feladatairól az MKP Állampolitikai Osztályának.

Miniszter Úr!

Abból az elvi alaptételből, hogy az új demokratikus Magyarország a dolgozók állama kell, hogy legyen, következik az, hogy az állam kötelessége polgárai társadalmi biztonságáról gondoskodni oly módon, hogy munkaképes állampolgároknak munkát, illetve bizonyos esetekben munkanélküli segílyt, a munkára képtelen – megrokkant vagy öreg – állampolgárainak pedig adekvát öregségi biztosítást nyújt. Ebből az elvi alaptételből következik, hogy a magyar társadalombiztosítást alapos és mélyreható reformnak kell alávetni, hogy végre tényleg azzá legyen, amit a társadalombiztosítás szó legtágabb fogalmi értelmezésben jelent: az egész társadalmat átfogó, annak szociális biztonságát szolgáló intézménnyé.

Természetes, hogy ma még, amikor alapvetően fontos külpolitikai és belpolitikai kérdések és ezzel a társadalom teherbíró képességének a kérdése még nincsenek tisztázva, ez a kérdés nem oldható meg véglegesen. Magyarország a felszabadítása óta azonban a fizikai és szellemi dolgozó rétegeket képviselő szabad szakszervezetek és ezek megbízásából a társadalombiztosító intézeteket vezető közegek állandóan és megszakítás nélkül foglalkoznak ezzel az égető problémával, hogy a feladat adott, de mindenképpen a legkorábban lehetséges időpontban már előre kidolgozott, rugalmas tervek alapján megoldható legyen.

Miniszter Úr jóvoltából a két legnagyobb társadalombiztosító intézet, az OTI és a MABI már eljutottak oda, hogy önkormányzatuk helyreállt. Így megszabadultak attól a kötöttségtől, amely eddig lehetetlenné tette a biztosítottak demokratikus és hasznos kiszolgálását, lehetetlenné tette, hogy a biztosítottak érdekét humánus és szociális szellemben bírálhassák el és a köteles szolgáltatás okon felül valódi szükség esetén segítséget nyújthassanak a biztosított dolgozóknak akkor is, amikor erre a törvények lehetőség megszűnt.

Meggyőződésünk szerint azonban Miniszter Úr is érzi, hogy ezzel a társadalombiztosításnak a társadalmi biztonság értelmében vett égetően fontos kérdése még nem intéződött el. De ismerjük Miniszter Út erre vonatkozó általános

álláspontját is és éppen ezért szükségesnek tartjuk, hogy a társadalombiztosítás további kiépítésére vonatkozó kívánságainkat, illetve javaslatainkat írásban is előterjesszük.

Ismételjük: tudjuk, hogy a pillanatnyi bel- és külpolitikai nehézségek nem engedik meg, hogy az egész kérdéstömeg egyszerre és azonnal rendeztessék; másrészt azonban a szükség mégis arra kényszerít, hogy az ezen az úton való elindulás már most megtörténjék. A társadalombiztosítás szerkezetét és szervezetét egyaránt felölelő reformjával kapcsolatos teendők három nagy csoportra oszthatók:

I. A társadalombiztosítás szervezeti reformja a szónak a racionalizálást jelentő értelmében.

II. A társadalombiztosítás szerkezeti reformja, amely felöleli

a./ az eddig be nem vont társadalmi rétegek biztosítását és

b./ a társadalombiztosítási szolgáltatások kiterjesztését és felemelését oly mértékre, hogy a szolgáltatások valódi, megélhetést jelentő szolgáltatások legyenek.

I. A társadalombiztosítás szerkezeti reformja (racionalizálás)

A társadalombiztosítás racionalizálásán elsősorban az intézetek belső racionalizálását szokás érteni, amit az egyes önkormányzatok már el is kezdtek abból a célból, hogy a felesleges adminisztráció és az ehhez kapcsolódó felesleges személyzet lebontásával az ügyviteli költségek lecsökkenthetőek legyenek. Ez önmagában véve hozzájárul azoknak a hiányoknak a fedezéséhez, amelyek a veszített háború okozta taglétszámcsökkenésből szükségképpen következnek. Ez a lépés azonban csak szükséges, de még távolról sem elegendő. Ezen túlmenően feltétlenül szükséges az is, hogy a különböző társadalombiztosítási ellátók intézmények egységes elvek szerint összevonassanak. Gondolunk itt elsősorban az 1927: XXI. tc. 93.§-ának 1–7. pontjaiban felsorolt különálló intézetekre, de ide tartoznak a Székesfővárosi Segítő Alap, az OTBA, az OMBI és a különböző szanatóriumi egyesületek; más oldalról viszont ide tartoznak az 1940: XII. tc. alapján működő temetkezési egyesületek és egyéb temetkezési csoportok, de ide tartozik bizonyos mértékig a biztosító magánvállalatok egy része által üzött egyéni vagy csoportos temetkezési biztosítások, röviden az ú.n. népbiztosítási ágazat is.

A most említett intézmények közül azok, amelyek a betegbiztosítással foglalkoznak, többnyire nem rendelkeznek azokkal a gyógyító lehetőségekkel, amelyek a modern betegellátásban feltétlenül szükségesek. A temetkezési egyesületek és egyéb temetkezési csoportok legtöbb esetben komoly biztosítástechnikai megalapozottság nélkül működnek – éppen ezért látta már az előző rendszer is szükségét annak, hogy ezeket a törvényhozási úton megrendszabályozza – és főképpen vidéken a reakciós szellem melegágyainak tekinthetők; működésük tehát politikai szempontból is feltétlenül káros. Mindkét említett csoportra egyaránt vonatkozik pedig az a körülmény, hogy nem rendelkeznek a megfelelő kockázatkiegyenlítéshez szükséges taglétszámmal. Így mindenképpen megáll az a véleményünk, hogy a lerongyolódott országnak nincsen szüksége különböző megalapozás nélküli biztosítási szervekre, amikor ezt a munkát két olyan átfogó intézmény, mint az OTI és

a MABI saját hatáskörében jobban elláthatja. Az intézetek összevonása az eddig is jól fundált intézeteket még jobban megerősítené és lehetővé tenné számukra azt, hogy a nagyobb biztosítási kontingens keretében relatíve is több és jobb gyógyító szervezet és szervezetet tartson fenn, mint a jelenlegi helyzetben a partikuláris érdekeket szolgáló intézmények összessége ezt megteheti.

Biztos, hogy a most tárgyalt összevonás csak fokozatosan – de nem szükségképpen lassan – hajtható végre. Addig is azonban, míg ez megtörténhetik, bevezethetőnek tartjuk ezeknek a szervezetek gyógyellátási szempontból a MABI-hoz, ill. OTI-hoz való besorolását, az ún. tag-clearing rendszere alapján, amellyel bármely betegség esetére biztosított munkavállaló a hozzá legközelebb eső, nem szükségképpen a saját intézetéhez tartozó körzeti orvost, ill. rendelő intézetet felkeresheti és igénybe veheti. A költségeket ezekben az esetekben kölcsönösen elszámolnók, és úgy érezzük, hogy ezzel a biztosított dolgozóknak nagy szolgálatot teszünk, mert közelebb hozzuk számukra az orvost és a gyógyintézetet.

Külön kell felhívniunk Miniszter Úr figyelmét az 1928: XL. tc. XI. fejezete alapján működő elismert, illetve az 1940: XII. tc. alapján működő kiegészítő vállalati nyugdíjpénztárakra. A nyugdíjkiegészítő pénztárak tisztán és kizárólag papiros intézmények, szolgáltatásaik csak látszólagos szolgáltatások voltak; az alapszabályokban lefektetett önkormányzat a valódiságnak még a látszatára sem tartott igényt. Valódi – de nyíltan be nem vallott – rendeltetésük azonban az volt, hogy lehetővé tegyék a vállalatok részére a nyereségek adómentes tartalékolását, ténylegesen tehát az alkalmazottak érdekei helyett a vállalat osztalék- és adópolitikáját szolgálták.

Az elismert vállalati nyugdíjpénztárak anyagilag jobban megalapozott intézmények, hiszen a kötelező öregségi biztosítást helyettesítik és a törvény létesítésüket szigorú feltételekhez kötötte: így például a nyugdíjpénztár szolgáltatásaiért a vállalat saját vagyonával felel. Ma azonban a helyzet az, hogy a nyugdíjpénztárak és a fenntartó vállalatok vagyona lényegesen lecsökkent, sok esetben pedig teljesen megsemmisült az érdekelt dolgozói réteg nyugdíjlehetősége is, – a vállalati szavatosság lényegében véve megint csak papírszavatosság maradt. A pénzügyi kibontakozás állam beavatkozás nélkül egyszerűen lehetetlen. Vegyük ehhez hozzá azt, hogy az elismert vállalati nyugdíjpénztárak szolgáltatásai csak alig haladták meg a kötelező biztosítás szolgáltatásait (a cca. 15%-os járulékot nem a teljes fizetés, hanem csak a járulékalap, tehát a teljes fizetésnek cca. 2/3-a után kellett fizetni). Vegyük hozzá azt is, hogy a be nem vallott cél itt is részben az adómentes tartalékolás és az volt, hogy a tisztviselőket nyugdíj reményében alacsony fizetéssel kössék a vállalathoz, – és önként, logikai kényszerűséggel adódik a következtetés, hogy a vállalati nyugdíjpénztárak jogi különállása – legalábbis a mai formájában – semmiképpen sem kívánatos. Éppen ezért feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy ezek az intézmények a szervezeti reform során visszaolvadjanak a kötelező biztosításba, amit még az a praktikus, biztosítás-célszerűségi szempont is alátámaszt, hogy a betegségi és öregségi biztosítás feltétlenül egy helyen kell, hogy koncentrálódjék, mert egymással szervesen és elválaszthatatlanul összetartoznak.

Ideiglenesen pedig, amíg az egyesítés jogszabályalkotás útján meg nem valósítható, feltétlen szükségesnek tartjuk, hogy Miniszter Úr e nyugdíjintézmények felügyeleti jogát a MABI-n keresztül gyakorolja. Erre annál is inkább szükség van, mert az elismert vállalati nyugdíjpénztárakba befizetett járulékok ezek nemlétében egyébként a MABI-t illelnék, az elismert vállalati nyugdíjpénztárak tehát szó szerinti értelemben a MABI pénzével, vagy legalábbis túlnyomó részben azzal gazdálkodnak.

II. A szerkezeti reform

A társadalombiztosítás szervezetének imént körvonalalaiban felvázolt reformja csak az első lépés a tulajdonképpeni cél felé, csak eszköz a tulajdonképpeni feladat: a társadalombiztosítás szerkezeti reformjának a végrehajtásához. Az elérendő cél itt kettős:

a./ Az első célkitűzés a társadalombiztosítás vertikális kiterjesztése kell, hogy legyen. A múlt Magyarországa időnként politikai taktikából felvetette a szabad pályán működő rétegek, vagy a kereskedők és iparosok társadalombiztosításának kérdését. Időnként az érdekeltek megnyugtatására egy-egy ankétet tartottak, tovább azonban a kérdés nem jutott, de nem is juthatott, mert ellenkezett az akkori reakciós államérdekekkel. Már pedig az új demokratikus Magyarországnak szociális szempontból kötelessége, de politikai szempontból érdeke is, hogy a társadalombiztosítás vertikálisan kiterjesztessék: a társadalombiztosításba bele kell vonni azokat a rétegeket is, amelyek eddig nem tartoztak a kötelező biztosítás hatálya alá. Röviden: a társadalombiztosításnak ki kell terjedni a mezőgazdaságtól az iparon és kereskedelmen keresztül az értelmiségig minden dolgozóra, tekintet nélkül arra, hogy munkáját mint munkavállaló, vagy mint önálló ember folytatja.

Szervezeti kérdésben természetesen még korai volna konkrét javaslatokat tenni; elgondolásunk szerint addig is, amíg a társadalombiztosítás szervezeti egységesítése nincsen végrehajtva, a mezőgazdasági és ipari társadalmi rétegek biztosítását az OTI, a magánalkalmazotti, kereskedelmi és értelmiségi szabadfoglalkozású rétegek biztosítását a MABI látná el.

b./ Az ilyen módon vertikálisan kiépített társadalombiztosítás azáltal, hogy a biztosítás körébe a teljes társadalmat bevonja, az eddigi helyzethez képest relatíve is teherbíróbbá válik. Ezzel azonban megnyílik a lehetőség arra, hogy a biztosítás szolgáltatásait kiterjesszük, és a meglévőket felemeljük olyan mértékre, hogy azok a szó valódi értelmében társadalmi biztonságot jelentsenek. Itt nem csak a már megszervezett társadalombiztosítási igények valorizációjára gondolunk, ami inkább ad hoc feladatot jelent, hanem arra is, hogy pl. az öregségi biztosítás szolgáltatásai már az 1928: XL. tc. megalkotásakor szegényteljesen kevesek voltak. És itt kell megemlíteni a munkanélküli segélyezés rendes, biztosítási jellegű intézményesítését is, mit nem azért, mert versenyt kívánunk futni más országok szociális berendezkedésével és nem is csak politikai okokból feltétlenül szükségesnek tartunk, mert enélkül a dolgozók szociális biztonsága csonka maradna. [...]

Miniszter Úr, – az eddig előadottakból kitűnik talán, hogy minden igyekezetünk Magyarország dolgozó népének szociális biztonságát előbbre vinni. [...] Hogy

munkánkban előbbre juthassunk, hogy a magyar társadalombiztosítás alapvető reformját megfelelően előkészíthessük, szükségesnek tartjuk egy szakértőkből álló bizottságnak Miniszter Úr által történő kiküldését. Ennek a bizottságnak lenne hivatása a társadalombiztosítási kérdéseknek részletekbe menő alapos megvizsgálása és a megoldások előkészítése oly fokra, hogy a kérdés megfelelő jogszabályok megalkotása után mielőbb megvalósítható legyen, – hogy végre Magyarország dolgozó népe elé vihessük azt a korszakalkotó társadalombiztosítási reformot, amely – a földreform méltó párjaként – a társadalombiztosítást valóban azzá teszi, amit a neve mond: az egész társadalmat átfogó biztosítássá és amely a dolgozók társadalmi biztonságát intézményesen magának a dolgozók társadalmának a kezeibe teszi le.

Mező Gyula: Út a népbiztosítás felé

Társadalombiztosítási Szemle, 3. évf. (1947) 5. sz. 7–8.

A társadalombiztosítás 1945 utáni átalakításának egyik fő szempontja a társadalombiztosítás kiterjesztése volt, amit végső soron univerzálissá kívántak fejleszteni. Az OTI háború után újjáalakuló önkormányzata is megfogalmazta azt az igényt, hogy a jövőben a társadalombiztosítás kiterjesztése az elsődleges cél az OTI számára. Mező Gyula, az OTI újonnan megválasztott alelnöke, a bővítésről azonban már a kommunista ideológia szűrőjén át értekezik a Társadalombiztosítási Szemle hasábjain, ami tehát így többszörösen értékessé teszi a forrást.

A felszabadulás után üszkös romokban hevert Magyarország. Először a puszták létnek alapjait kellett megteremteni. A munkásság példátlan lemondással és hallatlan erőfeszítéssel fogott hozzá az újjáépítés munkájához. A termelés megindításával, majd a stabilizáció megteremtésével a társadalombiztosítást is újjászervezte és azt a munkásvédelem erős fellegvárává alakította át. Ettől kezdve a magyar szociálpolitika új utakon, korszakalkotó irányban kanyarodott el. Valóban ettől kezdve lett az „OTI A MUNKÁSOKÉ”.

A munkáspártok a szakszervezetekkel együtt mindet erőt felhasználva igyekeznek valamennyi szociálpolitikai feladatot megvalósítani. Ezeket a nemes célokat szolgálják Molnár Erik dr. népjóléti miniszter elvtárs törvényalkotásai is. Külön kell itt megemlékezni a nemrég megjelent, korszakalkotó mezőgazdasági biztosítási törvényről, amely nagyon régi sebeket gyógyít majd be.

A szovjethadsereg által felszabadított – eddig mindenből kisémmizett – munkások jelentkező nagyobb igényeikkel elég súlyos feladatok elé állítják a fiatal demokráciát.

Két évvel a háború után az emberek nagy része még ma is a múlt okozta tengernyi baj terhe alatt görnyed és a negyedszázados fasiszta szellem kódében eltévedve még botorkál, akár csak az az ember, aki nem látja a fáktól az erdőt. A fasiszta kód még zavarja a tisztánlátást, ami nem akadályozza, sőt fokozza az igények gyors kielégülésének keresését. Viszont, nekünk ma, minden befolyásunkkal mérsékelnünk kell ezeket a jelentkező és fokozódó igényeket, azért, mert az ország mostani

helyzetében, a termelés mostani hozamából még nem tudjuk azokat teljesen kielégíteni. Ez az intelem azonban nem a megállást jelenti, nem, semmi esetre sem, csak a kellő mértéktartásra való törekvést. A semmiből a mindenhez átmenetet kell teremtenünk, mert ezelőtt még egy évvel is csak a semmivel volt egyenlő, amit adhattunk. Ma már tudunk valamit adni. Holnap még többet nyújtunk. Az ország és a termelés megerősödésével hozzáfogunk a szociális problémák megoldásához. A népi demokráciának ez is egyik legfontosabb megoldásra váró feladata.

A korszerű és nagyvonalú szociálpolitikát, a mainál jobbat, csak nagyobb, fejlettebb és racionalizáltabb termelés mellett lehet megvalósítani. Igaz, hogy a háborúval leromlott egészségügyi viszonyokon sürgősen javítani kell. Ez a munka már elindult, folyik, de az egyre újabb és szélesebb területről jelentkező különböző újabb igényeket teljesen kielégíteni csak fokozatosan, a javuló termelés feleslegeinek felhasználásával és a hároméves terv párhuzamosan kiépülő eredményeiből tudjuk majd valóra váltani.

Szépen fejlett iparunk gépezetét, egész instrumentumát a háború pusztította el. Ami megmaradt, azt is a romokból ástuk ki, úgyszólván a semmiből indultunk el. Ennek ellenére ma már egyre izmosodó és dolgozó, új országunk van. Teljesítményünket az egész világ csodálja. A stabilizáció után most a hároméves tervvel egy szilárd politikai hatalom fundamentumát rakjuk le, amelyen a munkásmozgalom kiharcolja majd a dolgozók biztonságosabb, boldogabb életét.

Az ország újjáépítése után el kell jutnunk odáig, hogy ne csak az anyagért, az áruért, hanem az emberért, annak teljes megvédéséért folyjék a küzdelem. Egyszer már arccal az ember felé kell fordulnunk. Mert végeredményben minden küzdelem mégis csak az emberért folyik. E célok elérésére és megvalósítására egy egészen új, korszerű jogszabályokon épülő, szilárdalapú népbiztosítást, annak önkormányzattal rendelkező, állami támogatást élvező, minden területet behálózó, mindenkire kiterjedő centrális szervezetét kell megteremtenünk.

A hosszú évtizedek mulasztásai folytán összetorlódott és már égetően jelentkező szociális feladatok, megoldást sürgetnek. Legelőször is rendezni kellene a különböző biztosítási intézetek ügyét. Erős kézzel kellene belenyúlni és rendet teremteni a biztosítási intézetek dzsungelében. E problémáknál tartva, felmerül a kérdés: vajon szükség van-e ennyi különböző szétforgácsolt erővel birkózó biztosítási intézetre!?

Az adminisztráció, a betegellátás, a járadékélbírás, a megelőzés, s a jogszabályok alkotásánál és azok alkalmazásánál, de legvégül az anyagi erők gyűjtésénél és azok felhasználásánál egyetemes érdekek alapján az egységesítés elvének kell érvényesülnie. Észszerű-e és gazdaságos-e tehát külön utakon, szétforgácsolt erővel küzdeni? Nem, egy cseppet sem gazdaságos. Az idő és a szükségletek azt sürgetik, hogy a mai rendszeren változtassunk. A feudális állami szempontokat szolgálhatja a sok különálló, régi biztosítási szervezet, de a megváltozott helyzet azt követeli, hogy a szociálpolitika régi felépítményeit teljes egészükben korszerűvé, feladatainknak megfelelővé kell átalakítanunk. A népi demokrácia céljainak megfelelően, annak szellemében egészen új, egységesített felépítményt kell teremtenünk. A most

érvénybelépett mezőgazdasági és az útban lévő kisipari rétegek biztosítása már ezt a kérdést érinti.

Az egyre kiterjedő újabb biztosítási ágazatok létesülése és azok igényei is elkerülhetetlenül napirendre hozzák a kérdést: a népbiztosítás megvalósítását, a különböző intézetek egybeolvasztását. A jövő népbiztosítási feladatok jó elvégzésére mulhatatlanul szükség lesz egy hatalmas, egységesített új instrumentumra, egy központi nagy szervezetre, a dolgozók általános népbiztosítási intézetére.

A népbiztosítás fedezetére szükséges anyagi alap előteremtéséhez progresszíven mindenkinek hozzá kell majd járulnia. Uralkodó alapelv, hogy munkán épül fel a jövő társadalma. Elsőrangú állami feladattá vált tehát a legdrágább kincsünknek, a munkaerőnek a megvédése.

Ugyanilyen fontos feladat a megelőzés szociálpolitikájával a dolgozók egészségét védve, a már bajbajutottaknak megsegítése is. A népbiztosítási költségeket a járulékokon kívül a vagyona, jövedelemre, luxusra, s az örökösödésre progresszíven kivetett egyenes és külön szociális céladó formájában az államnak kell behajtania.

A népbiztosítás megvalósítása előtt két kérdés áll egymás mellett, vagy ha úgy tetszik, egymással szemben. Az egyik a biztosítási díjtartalék hiánya. A másik, a felszabadulás után rendkívül megnövekedett igények kielégítése. Úgy fest ez a kérdés durván példázva, mint amikor éhes ember kerül az üres konyhára. A kérdésekkel mégis szembe kell nézni és keresni kell a lehető legjobb megoldást.

A vesztett háborúval valamennyi biztosítási intézet elvesztette vagyont. Ennek ellenére az elpusztult anyagok, épületek, kórházak, rendelők és berendezések pótlására, s a mulhatatlanul szükséges befektetésekre és a juttatások területén elkerülhetetlenül jelentkező nagyobb igényekre szükséges fedezetet minden erőfeszítéssel össze kell gyűjtenünk. Ezt az anyagi részt terméskből, annak hozadékából kell kiharítanunk. A termelés mostani hozadékából így kiharított rész a tényleges bérnek 18%-a. Vajon elegendő-e a szükséges fedezetre? Nem, sajnos semmi esetre sem elegendő! Különben is ez a békebeli járulékkal összevetve nem 18, hanem ténylegesen csak 9%-nak felel meg. Keresni kell tehát a módot, hogy mi által remélhető nagyobb anyagi erő mozgósítása?

Járulékemelésről most szó sem lehet. Komoly állami támogatást a közeljövőben nem remélhetünk. Díjtartalékunk a háborúval elpusztult. A megmaradt ingatlanaink ma még nem jövedelmezők. Folyó bevételeink az újabb igények kielégítésére nem elegendők. Ezek után mégis mi lehet a kibontakozás? Adva van a hároméves terv. A tervbe illesztett, törvényszerűen emelkedő termeléssel emelkedik az életnívó is. Így fog emelkedni a biztosítási célokra eső járulékrész is. A hároméves terv eredménye az államháztartás pénzügyi helyzetét is javítani fogja, ami által lehetővé válik az állam részéről biztosítási célokra régen esedékes komoly anyagi támogatás elnyerése. Az életszínvonal a termelés emelkedésével és a már előbb említett szociális célokot szolgáló adók beiktatásával olyan komoly anyagi erők állnak majd rendelkezésünkre, amelyekkel megvalósíthatjuk a magyar népbiztosítás igazi korszakalkotó nagy

feladatait. Az utóbbi idők gazdasági és politikai szükségszerűsége parancsoló módon a tervszerű gazdálkodás felé kényszeríti a társadalmat.

Amidőn az ország érdekében mindenhol a racionalizálás elve uralkodik, egészen tarthatatlan állapot, hogy a szociális célokra juttatott értéket annyiféle drága adminisztrációval irracionálisan elaprózva juttatjuk el az arra rászorulóknak. A biztosításra kötelezettek is túl sok különböző intézetben keresik védelmüket. Az is ésszerűtlen állapot, hogy amikor egészségügyi viszonyaink annyira leromlottak, amikor oly kevés a kórház, a rendelő, az orvos és a gyógyszer, legvégül a pénzbeli juttatás, ugyanakkor közel egy fél tucat biztosítási intézet külön orvossal, külön rendelővel, külön ügyvitellel, erőit elaprózva fuldokoljon a megoldhatatlan anyagi problémák tengerében. A konkrét esetek ezreivel lehetne igazolni, hogy mennyire idejét múlta a mai széttagolt biztosítási rendszer. Például az egyik házban lakó OTI-orvost, az ugyanabban a házban lakó, de más intézeti tag nem veheti igénybe. Van ez fordítva is. Ez a széttagoltság ügyviteli de még inkább egészségi vonalon jelent sok hátrányt és kárt a nagy közösségnek.

Az intézetek egyesítésével egy anyagilag is jól megalapozott, időtálló szervezet létrehozásával az útban lévő népbiztosítást szolgáljuk ki.

A számos biztosítási intézet ellenére, még mindig sokan vannak, akik a társadalom különböző területén hasznos munkát végeznek, de sehol nincsenek biztosításra kötelezve. Ezért a biztosítást egészen és mindenkire ki kell terjeszteni. Ezt kívánja a magyar nép érdeke és a fejlődés útja. Ez elől nem térhetünk ki. Egy ilyen nagyvonalú célok vonalába eső, korszerű, könnyen áttekinthető, új jogszabályokkal működő, mindenkire és minden területre érvényes népbiztosításnak szervezeti felépítményét kell megteremtünk, egy olyan intézményt, amely az összes jelentkező szociális feladatokat képes lesz megoldani.

Nagyon jól tudjuk, hogy a veszített háború folytán országunk még súlyos kötelezettségek előtt áll. Ennek ellenére a magyar jövő kilátásai kedvezőek. Az is vigasztaló számunkra, hogy annyi pusztulás után mégis megmaradt döntően fontos két nagy értékünk. Az egyik a dúsan termő, drága magyar anyaföldünk, ami most már végleg a dolgozó magyar parasztság tulajdonába ment át. A másik, az egyre erősödő magyar ipar komoly értéke, az egész világ előtt jó hírű, kiválóan képzett, szorgalmas és értelmes szakmunkásrétegünk értékes munkaereje. E két fontos érték mellé sorakozik még harmadik tényezőnek a felszabadult népi erőknek jól megszervezett, hatalmas tömegereje, népi demokráciánk komoly biztosítéka, amely cselekvő módon vesz részt a termelésben, annak megszervezésében és irányításában. Legvégül jön majd a népi erőknek szolgáló, minden dolgozóra egyformán kiterjedő népbiztosítási törvényeknek megalkotása. Az így megalkotott népbiztosítási törvények erejével és a megelőzés szociálpolitikájával meg fogjuk teremteni előfeltételét annak, hogy egészséges, igényes és kulturált, munkabíró, szabad emberek építsék szebbé és boldogabbá szegény, annyiszor megtiport szép magyar hazánkat.

Új, egészen nagy feladatok várnak itt megoldásra. Új országot, a dolgozók szabad Magyarországot építjük, ahol végre boldoggá, egészségessé és emberré kell tenni az embert... Nagyvonalú, mindenkire kiterjedő szociálpolitikát, igazi, teljes

embervédelmet csak a népi demokrácia erején épülő népbiztosítás mielőbbi megvalósítása által érhetünk el. Minden termékeny gondolatunk, nagy céljaink megvalósítása felé kell, hogy forduljon. Minden fizikai és szellemi erőnk koncentrálásával építsük az országot és a hároméves tervet, hogy a tervvel párhuzamosan minél hamarább megvalósuljon régi álmunk: a dolgozók általános népbiztosítása.

Székely Miklós: A közeljövő társadalombiztosítási feladatai

Társadalombiztosítási Szemle, 3. évf. (1947) 1. sz. 1–3.

Dr. Székely Miklós: a Szociáldemokrata Párt tagja, népjóléti államtitkár. Mező Gyulánál jóval pontosabb értékelését adja Székely a magyar társadalombiztosítás 1945 utáni feladatainak. Mezőhöz képest, aki nagy hangsúlyt helyez a gazdaság érdekeire, illetve az osztályharcra, Székely kiemeli a szolidaritás, a társadalmi egyenlőség gondolatát, mely a társadalombiztosítás kiterjesztésének alapvető feltétele, valamint a Horthy-rendszer szociálpolitikájával fennálló folyamatosságot is.

A félelemnélküli biztonságos élet csak megfelelő szociális alapokon épülhet fel. A dolgozó tömegek akkor lehetnek nyugodtan munkahelyükön, ha azokkal a kockázatokkal szemben, amelyek a termelésben részvételük során őket fenyegetik, nem egyénileg, hanem kollektív módon védekezhetnek. Ezért kerültek a társadalombiztosítási problémák annyira a ma előterébe, miként azt a Beveridge-terv mutatja s miként azt a francia társadalombiztosítás most folyamatban lévő általános reformja igazolja.

Háborút veszített ország vagyunk, amely épp, hogy hozzáfoghatott az újjáépítés nehéz munkájához, de ennek körében is az első feladatok közé tartozott a társadalombiztosítás szolgáltatásainak megindítása. A kezdeti nehézségeket ma már magunk mögött tudjuk, úgy, hogy komolyan kell foglalkozunk annak az irányvonalnak kijelölésével, amelyen a különböző biztosítási problémák megoldása tekintetében haladni kívánunk.

Legnagyobb problémánk a mezőgazdasági betegségi biztosításnak nemcsak elméleti, hanem immár gyakorlati megvalósítása. Bárha a szorosan vett gyógyítási tényezőket, az ingyenes hatósági orvosi ellátás, a közkórházi szegénybeteg-ápolás és végül a közgyógyszerellátás kapcsán a falusi dolgozók ma is használhatják, mégis ezek a biztosítás alanyi jogként jelentkező szolgáltatásait nem pótolhatják. Emellett rendezetlen a táppénz és az összes készpénzszolgáltatások kérdése is. Több mint egy évtizedes harcot fog lezárni az a pillanat, amely végre e téren jogokhoz juttatja a falusi munkavállalókat s e cél érdekében még az is kívánatosnak látszik, hogy a rendelkezésre álló anyagi fedezethez mérten a biztosítás szolgáltatásait esetleg csak fokozatosan léptessék életbe.

Mindjárt megemlékezhetünk sorrendi fontosságban a mezőgazdasági öregségi biztosításról, amely a maga, havi 10 forintos járadékszolgáltatásával a minimális életszínvonalat sem biztosítja. A magyar demokráciának erkölcsi kötelessége ennek a kérdésnek sürgős rendezése.

Az öregségi biztosításban megfontolást érdemel, nem volna-e helyes minél hamarabb az egyéni járadékok rendszeréhez visszatérni, minthogy a járadéktörzs és fokozódó járadékrész különválasztása mellett az egyént munkája alapján ténylegesen megillető járadékot igazságosabban lehet megállapítani. De elsősorban is rendezni kell a járadékok mértékét. Ha most a közeljövőben 100%-os emeléssel havi 60 forintban állapítjuk is meg a járadékok összegét, ez a megélhetéshez nyilvánvalóan nem lesz elégséges s a munkást arra kényszeríti, hogy munkahelyét törődöttsége dacára se hagyja el. Így tulajdonképpen az aggkori biztosítás célját veszítette. Komolyan kell foglalkozni azzal a lehetőséggel, vajon nem volna-e kívánatos a járulékfizetésbe – esetleg önkéntes hozzájárulás alapján – újra bevonni a munkavállalókat is, hogy ennek segítségével a járadékok olyan összegre legyenek emelhetők, amelyek a minimális életszínvonal fenntartását mégis biztosítják.

A társadalombiztosítás a múltban is a betegellátást csak kis részben látta el saját intézményei útján. A cél mégis az volt, hogy bizonyos speciális gyógyítási vonalakon a biztosító intézeteknek saját intézményeik is legyenek. Így vette tervbe az OTI, hogy a Mecseken 500 ágyas hatalmas tüdőbetegszanatóriumot létesít. 1944-ben csak a földmunkákhoz fogtak hozzá s őszintén kell sajnálkoznunk, hogy két-három éven belül nem is remélhető az építkezési munkák felvétele. Ezzel szemben minél előbb üzembe volna állítandó a Hegyfalu községben vásárolt, 100 ágyra tervezett tüdőbetegotthon és természetesen azt az OTI-nak újra rendelkezésére fogják bocsátani.

Mielőbb rendezendő az OTI jogviszonya az Országos Egészségvédelmi Szövetséggel, amely korábban megállapodásszerű átalány ellenében a biztosítottak széles rétegének általános egészségvédelmét látta el. A szövetség demokratikus átalakítása után az együttes társadalmi munkának nem lesz akadálya. [...] És most térjünk át a kötelező biztosítás számos új jogterületére. [...]

Mindenekelőtt a gyárak egészségügyi ellenőrzése és a gyárgondozás megszervezése körül hárul az OTI-ra olyan új munkafeladat, amely halasztást nem tűr. Idestova tizenöt éve tárgyalnak arról, hogyan kellene az iparfelügyelet, a hatósági orvos és a társadalombiztosító intézet között egészséges és egységes együttműködést kiépíteni. Hatásköri nézeteltérések a múltban akadályozhatták az észszerű megoldást, de a demokráciában nem lehet vitának helye a tekintetben, hogy itt elsődlegesen mégis a munkások egészségének gondozásáról, nem pedig jogelvi kérdésekről van szó. A legegyszerűbb megoldásnak az mutatkozik, hogy az egészségvédő és balesetelhárító óvórendszabályok ellenőrzési rendszerébe kapcsolassák be megfelelően az egészségügyi ellenőrzés és a társadalombiztosítás keretében nyújtsák a munkásoknak az egészségvédelmi gondozást is.

A népüdültetés szükségessége ma már nem szorul külön bizonyításra. Mivel azok a kísérletek, amelyek szövetkezeti alapon kívánták tömöríteni az érdekelteket,

megfelelő támogatás hiányában nem tudták a kívánt célt biztosítani, bizonyosan a kötelező biztosítás keretében kell majd gondoskodni arról, hogy a munkaerő megóvásának lehetősége ezen az úton elérhető legyen. Nem kívánjuk utánozni a Kraft durch Freude és a Dopo lavoro hangos reklámpolitikáját, de a céltudatos munkásvédelmi intézményeket a legsürgősebben kiépítendőknek tartjuk.

A kisiparosok és kiskereskedők kötelező biztosításának bevezetése az érdekelteknek szintén régi kívánsága. Ennek keretében történhet kísérlet a szabad orvosválasztás bevezetésére s a megoldásnál figyelembe jöhet egy magasabb járulékkulcs alkalmazása. A betegségénél talán még nagyobb fontosságú a nyugdíjbiztosításuk, amelyet a munkásbiztosításénál magasabb szolgáltatásokkal kellene megoldani.

A közelmúltban olvadt szervesen az OTI-ba az Országos Családpénztár. Már az 1938. évi tárgyalások során is világos volt, hogy a racionális megoldás szerint a családi pótlékok kifizetésére az OTI a legalkalmasabb. Amikor most a helyes kiindulóponthoz visszaérkezünk, nem elégedhetünk meg a szervezet reformjával, hanem a szolgáltatások rendszerében is biztosítanunk kell a haladást és mielőbb el kell tüntetnünk azt a diszparitást, ami jelenleg a fizikai és a szellemi dolgozók családi pótléka között fennáll. A szükséges pénzügyi fedezet erre előreláthatólag rendelkezésre fog állni. Ezen felül a családi pótlékok kiutalása körül is adminisztratív könnyítéseket kell majd tenni olyan nagyobb kifizetőhelyeken, ahol az OTI-val való utólagos elszámolásra a megfelelő garanciák fennállnak.

Mint gondolat merül fel, hogy a hadirokkantkérdés is a legcélszerűbben a társadalombiztosítás keretében oldható meg. Erre közvetlen indítékul szolgál az az elvi elgondolás, hogy teljesen mindegy, milyen erőszakos behatások folytán következik be a megrokkánás, tehát a hadiesemények következtében beállott megrokkánás sem zárható ki abból a fogalomkörből, amely a biztosítási kötelezettség alá vonható. Az sem képezhetne akadályt, hogy az érdekeltek egy része nem áll, vagy nem állott munkaviszonyban, minthogy a társadalombiztosítás kivételesen ilyen kategóriára is kiterjeszkedhetik.

A magyar társadalombiztosítás mindez ideig nem gondoskodott a munkavállalók egy széles rétegéről, a közszolgálati alkalmazottakról, akik betegség esetén ez idő szerint segély alakjában kaphatják csak meg azt, amire a többi munkavállalók alanyi jogként tarthatnak igényt. Az OTBA-nak megbiztosító intézetté való átfarmálása, önkormányzatának kiépítése és a szolgáltatásoknak korszerűsítése a közszolgálati alkalmazottak jogos követelése.

Meg kell emlékeznünk a munkanélküliség esetére való biztosításról is. A múltban akként állították be a kérdést, mintha a magyar gyáripari és bányaiipari termelést ennek a biztosítási ágának bevezetése végromlásba dönthetné. Ezzel a fölfogással ellentétben elég a számos külföldi példára hivatkoznunk s arra, hogy a magyar dolgozó réteg munkakészségének és munkaakarátának ez az alábecsülése mivel sem támasztható alá.

A baleseti biztosításban a veszélyességi osztályok mai rendszerének egyszerűsítése és ezen felül az egységes járadékok megszüntetése a közeljövő feladatai. A beszámítható

javadalmazás alapulvételével lépcsőzetesen lesz a járadékszolgáltatási rendszer kiépítendő. [...] Szervezeti szempontból is a megoldanivaló.

Mindenekelőtt a létszámkérdést kell gyökeresen rendezni. Demokráciában nincs szükség felesleges munkaerőkre. Aki részére nincs megfelelő munkalehetőség, azt haladéktalanul le kell építeni s gondoskodni kell arról, hogy képességeihez mértén másutt nyerjen elhelyezést.

Évek óta szó van a biztosító intézmények szervezeti egységének megváltoztatásáról, összevonásokról, csúcsszervezet létesítéséről, esetleg csak az orvosi munka centralizálásáról. Kétségtelen, hogy a kötelező biztosítás fejlődési vonala az általános népbiztosítás felé tart s így mindaz, ami az egységesítés jegyében történik, végeredményben ezt a jövődőt célul szolgálja. Mégis helyesebbnek látszik előbb a biztosítási kötelezettségnek a társadalombiztosításba még be nem vont rétegekre való kiterjesztését megvalósítani s csak azután magukat az intézményeket is összevonni, amikor is a különböző szolgáltatási rendszereket a maguk egészében lehetséges lesz áttekinteni és egymáshoz közelebb hozni. Komoly formában szó lehet ellenben az orvosi munka centralizálásáról, ami full time-rendszer mellett tenné lehetővé az orvosi alkalmazásokat.

A nagy szervezeti összevonásoktól függetlenül merül fel a bányapénztárak – elsősorban szénbányászati pénztárak – összevonásának szükségessége, amelyhez igen megfontolásra érdemes takarékosági szempontok kapcsolódnak.

Ugyancsak gondolni kell az elismert vállalati nyugdíjpénztárak jogviszonyának demokratikus rendezésére is, ami semmiképpen sem a szerzett jogok megszüntetésén kíván alapulni, mert a magasabb szolgáltatásokat adott esetben magasabb járulékok fedezik.

A járadék biztosítás fedezeti részében, miként az első világháború után, komoly nehézségeket okoz a várományfedezeti rendszer fenntartása. Még élénk emlékezetünkben élnek az évekig húzódó tárgyalások, amelyek a bányanyugbér rendezését kívánták annakidején biztosítani, amit végeredményben a fedezeti tőke háborús megsemmisítése tett szükségessé. Most újra ezen a holtpontra vagyunk s átmenetileg nem is kecsegtet más megoldás, mint általánosságban a felosztó-kirovó rendszerre való áttérés.

Nemzetközi vonatkozásokban a társadalombiztosítási kapcsolatok felvételének sürgőssége mindenképpen indokoltnak mondható. E tekintetben Ausztriával, a Csehszlovák köztársasággal és Franciaországgal a diplomáciai tárgyalások már meg is indultak s remélhető, hogy a közeljövőben a közvetlen szakvonalon folytatandó megbeszélések is megkezdődnek.

Ha a társadalombiztosításnak a fentiekben csak futólag érintett sok problémáján áttekintünk s elgondoljuk, hogy a kiépülő magyar demokráciának e téren is milyen feladatokkal és nehézségekkel kell megbirkóznia, némi csodálkozással kell tudomást vennünk arról, hogy még ma is akadnak egyesek, akik az ú.n. Vass József-féle szociálpolitikát tekintik követendő eszménynek. Anélkül, hogy csorbítani akarnók a múltban elért való eredményeket, mégis fel kell vetnünk a kérdést, vajon a régi

Népjóléti Minisztérium Duna parti palotájának egyik kapuján bevéselt két társadalombiztosítási törvény mutat-e fel olyan értékállandóságot, mint pl. a mőzesi törvények, vagy akár a XII táblás törvények. A feleleteket erre a jövő jogalkotásának kell megadniuk.

3.2.4. További ajánlott irodalom

Társadalomtörténet:

A nemzetiségek száma és helyzete. Budapest, 1955, KSH.

Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. Budapest, 1946, Franklin.

Laczkó Miklós: Az ipari munkásság összetételének alakulása 1867–1949. Budapest, 1961, Kossuth.

Nagy Imre: A magyar nép védelmében. Brüsszel, 1957, Forradalmi Tanács.

Nyitott szemmel: az iskolák államosítása. Budapest, 1948, Magyar Ifjúság Népi Szövetsége.

Társadalompolitika:

Bibó István: A magyar demokrácia válsága. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. köt. Budapest, 1986, Magvető, 485–505.

Kovács Imre: A demokrácia útja Magyarországon. In: Gyurgyák János – Kenedi János – Murányi Gábor (szerk.): Népiség, radikalizmus, demokrácia. Budapest, 1992, Magvető. 174–190.

Rákosi Mátyás: A jegyrendszer megszüntetéséről, a mezőgazdasági áruk szabad forgalmáról, az állami munkafegyelemről. Beszámoló az MDP Központi Vezetőségének 1951. november 30-i ülésén. In: Rákosi Mátyás: A szocialista Magyarországért. Budapest, 1953, Szikra. 49–82.

Szociálpolitika:

Weil Emil: A népjóléti költségvetés. Magyar Orvosi Szemle, 2. évf. (1948) 8. sz. 149–151.

3.3. KIEMELT TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI KÉRDÉSEK

3.3.1. Újjáépítés és modernizáció

Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948

Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi. 15–23.

Berend T. (Tibor) Iván (Budapest, 1930. december 11. –) történész, akadémikus. Származása miatt 1944-ben a dachau koncentrációs táborba hurcolták, ahol 1945 áprilisában szabadították fel az amerikai csapatok. Egyetemi tanulmányait 1949-ben kezdte meg, párhuzamosan az ELTE történelem szakán és a Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1953-ban szerzett történészdiplomát, 1957-ben pedig közgazdaságtanból doktorált. Ezt követően tanársegédként a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékére került. 1960-ban docensé, 1964-ben egyetemi tanárrá léptették elő, 1967-ben átvette a tanszék vezetését, amit 1986-ig látott el. 1973 és 1979 között az egyetem rektori posztját töltötte be. Történettudományi kandidátusi értekezését 1957-ben, nagydoktori disszertációját 1962-ben védte meg. 1973-tól az MTA levelező tagja, 1979-től rendes tagja lett. 1965-től a Magyar Történelmi társulat főtárgyalója, 1975 és 1979 között pedig az elnöke volt. 1980-ban a Royal Historical Society, 1988-ban a Brit Akadémia, 1989-ben az Osztrák Tudományos Akadémia tagjai sorába került. Ugyancsak tagja volt az Európai Tudományos és Művészeti Akadémiának és 2015-től az American Academy of Arts and Sciences szervezetének. 1986 és 1994 között a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság alelnöke volt, 1987 és 1991 között az amerikai Kelet–Nyugati Biztonsági Tanulmányok Intézete igazgatótanácsának társelnökeként, 1990 és 1995 között a Nemzetközi Történeti Társaság alelnökeként, majd 2000-ig elnökeként tevékenykedett. Részt vett az 1968-as gazdasági reform előkészítésében, a rendszerváltás éveiben (1989–1990) a Minisztertanács mellett működő tanácsadó bizottság elnöke volt. Ő vezette 1989-ben az 1956-os forradalom átértékelését végző Történész Munkabizottságot. 1990 és 1993 között a privatizációs folyamatokat felügyelő ún. Kékszalag Bizottság tagja volt. Pályája során, számos elismerést kapott: Kossuth-díj (1961), Akadémiai Díj (1965, 1966), Apáczay Csere János-díj (1981), Állami Díj (1985)

Az *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945-1948* című munkája az háborúban elszenvedett rendkívül súlyos károkkal, a háború utáni újjáépítés fő feladataival, a gazdasági és pénzügyi stabilizáció megteremtésével foglalkozik, amelynek, Berend T. érvelése szerint meghatározó eleme volt a nagytőke korlátozása, majd teljes felszámolása, és az államkapitalista jellegű gazdaságpolitika alkalmazása.

A földeket 1944 őszén hatalmas területen csak a harckocsik, az átvonuló csapatok járműveinek kereke szántotta. A Dunántúlon pl. a korábbi búza vetésterületnek mindössze egyharmadát vetették be, s nem sokkal volt kedvezőbb a helyzet a Duna–

Tisza közén sem. A mezőgazdasági munkák elmaradtak, az állatállomány és a mezőgazdasági felszerelések rendkívüli pusztulása következett be. A szarvasmarhaállomány – az 1938-as szintet alapul véve – 44%-a (1,2 millió db), a lóállomány 56%-a (0,5 millió darab), a sertésállomány 79%-a (2,2 millió darab), a juhállomány 80%-a (1,4 millió db) vándorolt Ausztriába, Németországba vagy pusztult el. Az állatállományt ért mintegy 1,5 milliárd 1938. évi értékű pengőkár mellett a mezőgazdasági gépek, felszerelések, épületek stb. pusztulása is meghaladta a 600 milliós értéket. A mezőgazdaság háborús károsodása elérte a 3,7 milliárd pengőt. A Magyar Gazdaságkutató Intézet számításai szerint a mezőgazdaságban fekvő nemzeti vagyonnak mintegy egyötöde pusztult el.

Szinte teljesen megbénult a közlekedés. A nagy Duna- és Tisza-hidakat a visszavonuló fasiszta csapatok felrobbantották, de hasonló sorsra jutott a kisebb hidak jó része is: a hídállományból az össznyílás 36%-a megsemmisült. Az úthálózatot, melyet súlyos rombolásokkal sok helyen használhatatlanná tettek, és közúti hidakat ért károk értéke elérte a 224 millió pengőt. Katasztrófális helyzetbe került a vasúti közlekedés. a sínhálózat, a pályatestek közel 40%-át szétrombolták, több mint 100 nagyobb és 900 kisebb méretű vasúti híd elpusztult. a korábbi, kereken 3000 db mozdonyból pedig 1260 db-ot elhurcoltak, az ország területén maradt mozdonyoknak pedig több mint 60%-a elpusztult vagy megrongálódott. Az 1945 júniusában tartott mozdonyrovancsolás szerint az országban mindössze 641 üzemképes mozdony volt, míg 820 mozdony várt javításra. A személy- és kalauzkocsik közül majdnem 5000 tehervagonokból több mint 47 000, hűtő- és tartálykocsikból mintegy 700 db-ot, a vasút közel 70 000 járművéből 48 880-at hurcoltak el, s az ország területén maradt kocsiknak kb. a fele: a 15 500 vagon 40%-a, a 2400 személy- és kalauzkocsi több mint 55%-a elpusztult vagy megsérült. A hajózás a Dunán és a Tiszán elsüllyesztett 108 hajó, és a dunai hajópark el nem pusztított részének nyugatra hurcolása következtében lényegében teljesen megbénult. 50 személyhajóból mindössze 2 db maradt itthon sértetlen állapotban, 50 vontatóból pedig egyetlenegy sem, a korábbi 252 db-ból álló uszályparkból a felszabadulás után csupán 4 db volt használható. A közlekedés háborús károsodása 3,7 milliárd 1938. évi pengőértéket tett ki, ami az ország közlekedési berendezései több mint felének elvesztését jelentette.

A mezőgazdaság és a közlekedés hallatlanul súlyos pusztulása már önmagában is bénítóan hatott a gyáriparra, melynek termelése az előbb említett gazdasági ágakkal a legszorosabb kapcsolatban állt. A fasiszta csapatok vandál pusztítása és a hosszú súlyos harcok természetesen a gyáripart sem kímélték. [...] 3602 gyárat, a vállalatok 90%-át érte kisebb-nagyobb károsodás, de az üzemek fele, több mint 2000 gyár jelentősebb, kapacitásukat átlagosan 45,7%-kal csökkentő veszteségeket szenvedett. Az épületek és berendezések 50%-át, a hajtógépek egyharmadát, a munkagépek 75%-át pusztították el, vagy hurcolták nyugatra.

A gyáripár elszenvedett összesen 2 042 409 000 pengő háborús károsodásában a gyárakban tárolt gyártmányok elhurcolásából, illetve elpusztulásából 799 761 000 pengő, az anyagkészletek veszteségéből 343 274 000 pengő, épületrombolásokból 245 672 000 pengő, műszaki létesítmények pusztulásából 216 170 000 pengő és

végül a hajtógépek tönkretételéből 55 246 000 pengő kár keletkezett. Emellett a bányászat és kohászat pusztulásai meghaladták a 65 millió pengő értéket. A legsúlyosabb veszteségeket többek között a gépgyártás, a vas- és fémipar és a vegyészet szenvedte. [...] A meglévő 265 mezőgazdasági szeszgyárból pedig a felszabadulás után csak 73 tudta megkezdeni a munkát. A textilipar veszteségére vet éles fényt, hogy a fonóorsók 49%-a, a szövőszékeknek pedig 37%-a esett ki a termelésből a háború következtében.

A magyar gyáripar háborút követő bénultsága, az egyes iparágak termelőképességének valóságos helyzete azonban még e szörnyű veszteségeket tükröző adatoknál is súlyosabb volt. Az egyes ágazatokban keletkező háború pusztulás ugyanis nemcsak az érintett ágazatot bénította a károsodás fokának megfelelő mértékben, hanem kihatott más ágazatok termelésére is. Aránytalanságok, úgynevezett szűk keresztmetszetek jöttek létre melyek az egyes iparágak és gyártási ágazatok megmaradt termelőapparátusának kihasználását is lehetetlenné tették, illetve korlátozták. A pamutipar esetében pl. a kapacitásvesztéseknél csak az elhurcolt és elpusztult orsók és szövőszékek számát a keletkezett épületkárokat stb. vehettük figyelembe. Mint a már fent idézett adatok is jelzik, a pamutipar ténylegesen kihasználható kapacitása jóval kisebb volt a fenti tényezők alapján nyert mutatóknál. Hiába maradt meg ugyanis a szövőszékek 63%-a, ezeknek jó részét nem lehetett használni, mivel a fonóipar korábbi kapacitásának csak 51%-a állt rendelkezésre, így a fonóipar erősebben lecsökkent termelése nem volt elegendő – a korábban a fonóipar termelésével közvetlenül összhangban álló – szövőkapacitás kihasználásának biztosítására. [...]

A textilipar és az acélgégyártás mellett majd minden iparág és gyártási ágazat hasonló aránytalansági jelenségek határozták meg. 1945 első felében a legalapvetőbb, az egész gyáripar szintjén jelentkező aránytalanság a szén- és villamosenergia-termelés rendkívüli visszaesésében mutatkozott meg. Hosszú hónapokon keresztül számos bányában teljesen szünetelt a munka, így 1944. október–decemberétől 1945 májusáig a dunántúli bányák kivételével a széntermelés sok helyen majdnem teljesen szünetelt. Az év májusa és júniusa folyamán – bár ekkor, mint látni fogjuk már óriási erőfeszítések történtek a termelés helyreállítására – az 1938. évi havi átlagtermelésnek csupán 40–50%-át szállították ki. A súlyos szénhiány miatt 1945 tavaszán a főváros iparát energiával ellátó Kelenföldi Erőmű - melynek kapacitása, 2 db 25 000 kW-os egység, teljesen sértetlen volt - üzemén kívül állt. A Bánhidai Erőmű pedig, melynek szénellátását a közel fekvő Tatabánya és a kiépített drótkötélpálya-összeköttetés biztosította, ugyancsak nem tudott áramot szállítani Budapestre, mivel a távvezeték a harcok alatt megsérült, s helyreállításához több heti munkára volt szükség. [...]

A gyáripari termelést alapjában gátolta, hogy ezekben a hónapokban a különböző termelési ágak visszaeséséből keletkező hiányokat, s a magyar gyáripar számos ágának üzemeléséhez általában szükséges import anyagokat, érceket, fémeket, gyapotot, gyapjút, nyersgumit stb. egyáltalán nem lehetett behozni az országba. A régi kereskedelmi kapcsolatok megszakadtak, s újak ekkor még nem épülhettek ki. Ebben

a helyzetben tehát különösen élesen jelentkezett az anyagihiány, különösen súlyosak voltak a gyárak anyagkészletében beállott – már említett – károk.

Mindehhez járult, hogy a felszabadulást követő hónapokban a munkások nagy tömegei sem tudtak munkát találni a gyárakban, sokan már a bombázások elől vidékre küldték családjukat, s maguk is utánuk utaztak. Nagy tömegeket érintett, főként Budapesten, a lakások pusztulása is. A közvetlenül a felszabadulás után, 1945 márciusában tartott Budapesti összeírások adatait idézzük: a főváros lakóházainak 3,8%-a teljesen elpusztult, további 23,1%-a pedig súlyos sérülést szenvedett. A közel 40 000 budapesti épületből csak 26% maradt sértetlen. Az épületkárok 13 588 lakás teljes megsemmisülését, 18 755 lakás lakhatatlanná válását és közel 48 000 lakás részleges – egyes helyiségeit érintő – használhatatlanná válását jelentették. A főváros, vagyis az ország legnagyobb gyáripari centrumának lakossága tehát erősen megcsappant. Nagy tömegek áramlottak vidékre, ahol rokonoknál lakáshoz, a háborús ínség és ostrom alatti éhezés, a szállítás lehetetlensége és áruhiány miatt előálló nélkülözések helyett a gyermekek tejhez, a családok élelemhez jutottak. Sok ezer embert a háború sodort a világ különböző tájai felé; halottak, hadifoglyok, deportáltak, menekültek tömegei hiányoztak családjuktól, munkahelyükről. 1945 márciusában Budapest lakossága 832 800 fő volt., vagyis 28,5%-kal kevesebb, mint az 1941 júniusi népszámlálás alkalmával összeírt 1 164 936 fő.

Ha nem is mindenhol olyan súlyosan, de a fővárosban fennálló helyzet más ipari gócpontokat is jellemezett, s így a gyárak munkásgárdája is jelentősen lecsökkent. Csepelen még 1945 nyarán is 15 000 munkahelyen csak 11 000-en dolgoztak, az Istvántelki Főműhelyben 3000 munkahelyen csak 1800-an dolgoztak. A vas-, fém- és gépiparban 40 000-en jelentkeztek munkára az 1938 őszi 112 000 és az 1944 őszi 150 000 munkáslétszámmal szemben. Az Építőipari Szakszervezet becslése szerint csupán Nagy-Budapesten a legszükségesebb helyreállítási munkákhoz 20 000 építőipari szakmunkásra lett volna szükség, de valójában csak 6000 volt. A Nemzeti Bank adatai szerint a bányászatban 50 000, az iparban 150 000 munkás dolgozott, s mintegy 90 000 főre tehető a munkáshiány. A háborús pusztítás és mindaz, ami abból a gyáripar kapacitáscsökkenésén túl is következett, a felszabadulást követően a gyáripart úgyszólván megbénította. Ezekben a hónapokban természetesen a statisztikai szolgálat sem nem működött még megszokott módján, s így pontos felmérések nem állnak rendelkezésünkre. Annál is értékesebb tehát a Gazdaságkutató Intézet gyorsan elkészített reprezentatív kárstatisztikája, mely szerint 1945 májusában az üzemek munkáslétszáma 69%-kal volt kisebb, mint egy évvel korábban, az ipari termelés volumene pedig az előző évi szint 20%-a körül mozgott.

Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában

Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi. 65–72.

Szakács Sándor (1936. –) egyetemi tanár, agrártörténész. Egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte 1954 és 1958 között. Ezt követően a Komárom Megyei Könyvtárban dolgozott. 1960-tól oktatott a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tudományos segédmunkatárként, majd adjunktusként. Kandidátusi disszertációját 1967-ben védte meg. 1970-ben egyetemi docensé léptették elő, majd 1988-ban egyetemi tanárrá. Nagydoktori disszertációja 1989-ben készült. 1990 és 1993 között a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgatójaként dolgozott, majd visszatért a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre, ahol 1996-tól az Agrártörténeti tanszéket vezette. Tagja volt az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának és az *Agrártörténeti Szemle* felelős szerkesztője volt.

A *Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában* című könyve a mezőgazdaságban, a földbirtokviszonyokban a második világháborút követően lezajlott változásokat elemezte. Érzékeltette az erőltetett szerkezetátalakítás során elkövetett hibákat, de állást foglalt a kollektív gazdálkodás szükségessége mellett.

A demokratikus földreformot maga a nép hajtotta végre. Mintegy 3200 községben alakultak meg – kb. 30 000 igényjogosult paraszt részvételével – a földigénylő bizottságok, melyek országos szinten összesen 730 425 földigénylőt írtak össze s ezek közül 663 359 személy minősült földjuttatásra igényjogosultnak. (Házhelyet 353 210-en igényeltek, tekintve azonban, hogy közülük sokan földhöz juttatásban is részesültek, számuk az igénylők teljes számát csak mintegy 150 000-rel növelte.

Az igényjogosultak társadalmi helyzete – az összes igényjogosult százalékában:

Mezőgazdasági munkás	40,6
Mezőgazdasági cseléd	17,0
Törpebirtokos	33,0
Kisbirtokos	5,4
Egyéb	4,0
Összesen	100,0

Az igényjogosultak több mint 90%-a volt – mint a táblázat is mutatja – mezőgazdasági munkás, mezőgazdasági cseléd és törpebirtokos, s az összes igényjogosultnak kb. 4%-a volt egyéb foglalkozású. A földreform céljaira mintegy 75 és félezer földbirtokot használtak fel, közel 5,6 millió katasztrális hold terjedelemben. A földosztás így az ország összterületének 34,6%-át mozgatta meg.

Az igénybevétel mértéke tájegységenként nagyjából arányban állt az illető országrész területével, ill. ezen belül a nagybirtok súlyával. Az igénybevétel kétségtelenül a Dunántúlon volt a legnagyobb, ahol a nagybirtok már eleve jelentősebb szerepet

játszott, mint az ország más vidékein. Ezzel szemben az igénybe vett birtokok átlagterülete, érdekes módon mégsem az Alföld vagy Észak-Magyarország vidékein volt a legkisebb – ahogy a fentiekből ez következni látszanék – hanem éppen a Dunántúlon. E jelenség oka kétségtelenül abban keresendő, hogy az igen kis átlagterületű elkobzások zöme is a Dunántúlra esett.

Az igénybe vett birtokok számát tekintve, 57% elkobzás útján, s csak mintegy 43% került kártalanítás kilátásba helyezésével kisajátításra. Ennek ellenére az összes igénybe vett földterületnek csak alig több mint 10%-a származott elkobzásból. Ez a tény határozottan mutatja, hogy az elkobzások területileg a földosztás szempontjából alárendelt szerepet játszottak, de világosan utal arra a sajátos történeti, politikai helyzetre is, amelyben maga a földreform-rendelet és fő vonalaiban természetesen ennek végrehajtása is megfogant. [...]

Az igénybevétel gazdasági jelentősége és értéke tulajdonképpen azon fordult meg, hogy a kisajátított területeknek művelés, használhatóság szempontjából milyen értékük volt. A kisajátított területek művelési ágak szerinti megoszlása is azt mutatja, hogy az igénybevétel a nagybirtokra jellemző művelési ágakban volt a legszámottevőbb. Így az össze szántóterületek közel 30%-át, a legelők, rétek, több, int 30-30%-át, a nádasok 58,1, az erdők több mint 73%-át mozgatta meg a földreform. Abszolút értékben természetesen – az ország összterületének több mint felét kitevő szántó kisajátítása volt a legnagyobb mértékű: ez adta az igénybe vett összterület 51,4%-át. Egészében véve megállapíthatjuk, hogy az összes igénybe vett terület több mint 92%-át szántó, legelő, rét és erdő tette ki, s mindössze csak 1,7%-a eredt olyan munkaigényes ágakból, mint a kertészet, vagy a szőlészet. A kisajátítás azoknál a munkaigényes ágaknál volt tehát a legkisebb, melyekben a parasztgazdaságok előnyei (felszabadulás előtti kategóriákról lévén szó) a feudális maradványokkal terhelt extenzív nagybirtokkal szemben már korábban megmutakoztak. A kert- és szőlőterületek viszonylagosan kisebb részesedése tehát egyrészt abból eredt, hogy a viszonylag kis területen aránylag nagy értéket képviselő kert és szőlőterületekből a nagybirtok sem rendelkezett a többi művelési ágnak megfelelő nagy területtel, másrészt abból, hogy e nagy gondosságot és sok munkát igénylő kultúrákból a kisebb üzemekategóriák is jelentős mértékben részesedtek.

Mindezek mellett nem hanyagolható el annak a fontos momentumnak a jelentősége, hogy a rendelet, s kivételes szükségmegoldásoktól eltekintve a rendelet végrehajtása is, az antifasiszta egység fenntartása miatt kímélte a kulákság és a bortokosok érdekeit, kívánságait – ha a szükség másként nem parancsolta – a kisajátításnál figyelembe vették. A birtokosoknak tehát bizonyos körülmények közt lehetőségük nyílt az értékesebb szőlő- és gyümölcssterület megtartására, a rendeletben szabályozott mértékig. Ez a tény természetesen egyáltalán nem befolyásolta a kisajátítás alapvető tartalmát, a feudális eredetű nagybirtokrendszer maradéktalan szétzúzását.

A kisajátítások révén megvalósult a feudális eredetű nagybirtokrendszer felszámolása, s egyidejűleg sikerült megtörni a nagybirtokos osztály gazdasági

hatalmát. De minden földbirtokreformnak döntő meghatározója az is, hogy az igénybe vett földterületeket milyen célra használják fel, kinek a kezébe adják a földet. [...]

A földreform során összesen igénybe vett 5 599 645 kat. hold földterület – ha a házjegynek juttatott területeket is beszámítjuk – több mint 60%-a igényjogosult személyek (gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, törpe- és kisbirtokosok stb.) tulajdonába ment át. Az igényjogosultaknak közvetlenül kiosztott, művelési célokat szolgáló területek is megközelítik az összes igénybe vett terület 60%-át. A közvetlen földigények, valamint a telepítési és házhelyjuttatási – tehát egyéni – szükségletek kielégítésén kívül az igénybe vett területek figyelemre méltó része vált közületi tulajdonná: részben községi, szövetkezeti (a közlegelők, az erdőterületek kisebb hányada), részben állami tulajdon formájában (állami tógazdaságok és nádüzemek, minta-, tan- és kísérleti gazdaságok, valamint a kisajátított erdő nagy része). E területek tulajdonjogi megoszlását és hasznosítását nemzetgazdasági érdekekés célszerűségi szempontok szabták meg. Különösen vonatkozott ez az erdőterületekre, tógazdaságokra és nádüzemekre, melyek szétesztása – jellegükből következően – egyrészt lehetetlen lett volna, másrészt ellenkezett volna a nemzetgazdaság érdekeivel. E művelési ágak egységes termelési irányítást és kezest tettek szükségessé. Az egyéni, ill. közületi tulajdonba átadott területeken kívül a juttatott terület 0,4%-át tartalékolták, vagy egyéb közcélokra adták, ugyancsak 0,4%-át egyházi célokra utalták ki. Végül kb. 2%-ra tehető azon terület aránya, mely hazatérő katonák juttatására vagy ki nem osztható terméketlen területként maradt fenn.

Az igényjogosultaknak kiosztott terület nagyobb részét, tehát szántóföld, kert, rét, szőlő, kisebb részét pedig legelő tette ki, míg az erdők, legelők, nádasok döntően közületi tulajdonba mentek át. Ezek tehát a tulajdonviszonyokban végbement nagy jelentőségű változás után üzemszervezési szempontból lényegében továbbra is egy egységes egészet képeztek, szemben az egyéni juttatásokkal, melyeknél a tulajdonjogi változás – a nagybirtok kiscgazdaságokra való szétesése következtében – birtokszerkezeti változásokkal és így új üzemszervezési problémákkal járt együtt.

A földreform során közel 110 ezer gazdasági cseléd, több mint 260 ezer mezőgazdasági munkás, majdnem 214 ezer törpebirtokos és 33 ezer kisbirtokos, valamint több mint 24 és félezer egyéb igényjogosult kapott átlagosan 5,1 kat. hold terjedelmű földet, vagyis az 1941. évi állapothoz viszonyítva az összes mezőgazdasági munkásnak mintegy 48,5, a cselédek 53, a törpebirtokosok 55,8, a kisbirtokosok 20,3%-a. A földreform jellegére, osztálytartalmára éppen az mutat rá mindennél világosabban, hogy a 642 352 földhözjuttatottak közül közel 585 ezer (a földhözjuttatottak 90 százaléka!) volt cseléd, mezőgazdasági munkás és törpebirtokos, akiknek a juttatás céljaira szolgáló több mint három és negyedmillió hold területből 3 040 195 kat. hold jutott. [...]

A juttatottak több mint egyharmada (38,4%-a) azonban – kisebb-nagyobb területen – már korábban is gazdálkodott, s így a földreform során számukra juttatott föld régi gazdaságuk megerősítésére szolgált. A megerősödés mértékét, bizonyos fenntartásokkal ugyan, lényegében azonban jól világítja meg az a tény, hogy 1935-ben

a törpebirtok átlagterülete 1,4, a kisbirtoké pedig 7,2 kat. hold volt. A földosztás során a birtokkategóriák területe átlag 3,9, ill. 4,4 kat. holddal egészült ki, vagyis a törpebirtok átlagterülete 1,4 holdról 5,3 holdra, a kisbirtok átlagterülete pedig 7,2 holdtól 11,6 kat. holdra növekedett. Az 1941. évi – bázisként csak viszonylagos értékű – adatok alapján a törpe- és kisbirtokosoknak 44,2, ill. 79,7 százaléka nem részesült földjuttatásban. Helytelen volna azonban ebből a tényből arra következtetni, hogy a földosztásból kimaradt törpe- és kisbirtokok átlagterülete azonos maradt az összes törpe és kisbirtok felszabadulás előtti átlagterületével. A földreform idején ugyanis azok a törpebirtokosok kaptak elsősorban földet, akiknek már eredetileg is a legkisebb földjük vagy pl. a legnagyobb családjuk volt. A juttatásból kimaradt törpe- és kisbirtokosok tehát már eredetileg is az átlagosnál nagyobb, vagy éppen jobb minőségű, értékesebb földdel vagy kisebb családdal rendelkeztek. A földreform tehát ebben a vonatkozásban nem egyszerűen csak a juttatásban részesültek gazdaságának megerősítését, hanem általában a kisparaszti gazdaságok megerősödését szolgálta.

Az 1945. évi földreform sorsdöntő történelmi jelentősége mellett sem elégíthette ki természetesen teljes egészében a parasztság évszázadok során egyre mélyebbé és (számszerűleg is) egyre szélesebbé váló elemi igényét a földre. Ezzel kapcsolatban azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy Magyarországon a felszabadulás előtt és a földosztás idején is hatalmas nincstelen, félproletár és szegényparaszti tömeg volt, s az igények teljes kielégítésére így nem jutott elegendő föld. A történelmi helyzetből, a politikai erőviszonyokból következően pedig – mint ezt a földreform-rendelettel kapcsolatban is jeleztük – a nemzeti egységfront fenntartása, a földreform osztálytartamának, szegényparaszti megoldásának biztosítása érdekében bizonyos engedelmények és kedvezmények elengedhetetlenek voltak.

A földreform során azonban nemcsak a föld igénybevételére került sor, hanem a nagybirtok élő és holtfelszerelésének, az épületek, sőt a fellelhető készletek: a vetőmag, a takarmány igénybevételére is. Az ország 25 megyéjében több mint 1500 kastély és kúria, s csaknem 8000 kat. hold területtel került állami tulajdonba, melyeket iskolák, kórházak, üdülők, gyermekotthonok stb. céljaira használtak fel. Mindezek mellett igénybevételre került mintegy 56–70 millió légrétegméternyi épület, melyet igényjogosultak vagy – éppen földreform-rendeletek által létrehozott – szövetkezetek és közterületek kaptak meg. Szövetkezeti kezelésbe került 160 szeszgyár, 228 malom, 210 egyéb mezőgazdasági ipari üzem, 175 különböző kisüzemet pedig (szikvízgyár, bográr- és kovácsműhely) szövetkezeteknek, ill. közületeknek juttattak. Szövetkezeti kézbe került a fentiekén kívül 6950 traktor és gőzeke, s mintegy 6000 cséplőgép is. Átadtak továbbá, túlnyomóan az új birtokosoknak 160 000 kisebb talajművelő eszközt és gépet, valamint 250 000 egyéb különféle kiegészítőt is. A Földhivatal számításai szerint az így juttatott értékek (épületek, gépek, eszközök stb.) 18–20 millió mázsa búza értékével tekinthetők egyenlőnek, vagyis átlagosan minden egyes földhözjuttatott a földbirtokán kívül közvetlenül vagy közvetve még kb. 35 mázsa búza értékének megfelelő juttatásban részesült. [...]

A földreform eredményeként mélyrehatóan megváltozott a földbirtok-kategóriák egymáshoz való viszonya, szám szerinti és területi megoszlása. Országos szinten a földosztás előtti állapothoz képest a 0–20 holdig terjedő birtokok száma kivétel nélkül emelkedett, a 20 kat. holdon felüli birtokoké pedig – ugyancsak kivétel nélkül – csökkent. Az összes birtokok száma a háború előttihez viszonyítva több mint 430 ezerrel növekedett. Ebből következően az egyes birtokkategóriák háború előtti és utáni százalékos megoszlása között lényegében csak kisebb eltérés mutatkozik. Ugyanakkor az egyes kategóriák területi részesedésében nem 20, hanem 100 holdig bezárólag következett be általános gyarapodás. Így amíg a földosztás előtt a 100 holdig terjedő birtokok területe az ország összterületének csak alig felét haladta meg, a földosztás eredményeként csaknem elérte a 80%-ot.

A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái

In: Hegedűs B. András (szerk.): A Petőfi Kör vitái, V. Budapest, 1994, 1956-os Intézet. (75–147). 76–79.

A Petőfi Kör által szervezett szakmai viták keretében 1956. október 10-én került sor *A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái* című programra, mely elsősorban az 1. ötéves terv elhibázott gazdaságpolitikai törekvései nyomán előállt problémák okait, jellegét járta körül. A bevezető referátumot Kiss Árpád a Műszaki Fejlesztési Tanács elnöke tartotta, ő volt a vitavezető is. A 19 hozzászóló részben a technikai és technológiai kérdéseket, részben pedig a szakember-helyzetet, a fiatal műszaki értelmiség és középvezető rétegmunka- és megélhetési lehetőségeit taglalta.

A műszaki fejlesztést az első ötéves terv időszakában több tényező gátolta. Én a tényezőket elemzésük során két csoportra bontanám.

Az egyik csoport: az iparpolitikai tevékenység. Iparpolitikánkat az első ötéves terv időszakában számos területen a voluntarizmus, az objektív adottságok nem kielégítő figyelembevételével jellemezte. Az ipar fejlesztésében a nagy számokra törekedtünk, hogy az általunk kialakított mutatórendszerben minél nagyobb és minél tetszetősebb eredményeket érjünk el. E nagy számokra való törekvés hozta magával, hogy a termelés mennyiségi mutatói mellett az iparfejlesztésben a napi termelési feladatok teljesítésében is háttérbe szorultak a minőségi gyártás követelményei. Ha összehasonlítjuk az ipar műszaki színvonalát a háború előttivel, nagy fejlődést tapasztalhatunk. Létrehoztunk új üzemeket, amelyek a legmodernebb technikát alkalmazzák. A technikai színvonal emelésének fő módszere az első ötéves terv időszakában az új, korszerű követelményeknek megfelelő nagylétesítmények építése volt. Az ipar műszaki színvonalának emelését mutatja ugyanis Magyarországon a korábban nem létezett gyártási ágak létrehozása. Új iparág a nagyüzemi építő-, bútorez ruházati iparunk is például. Jelentős mértékben fejlődött közlekedési gépgyártásunk és hajóiparunk.

Ugyanakkor azonban, amikor az új létesítményeket a legmodernebb technikai színvonalon kívántuk megvalósítani, nem törődtünk a meglévő ipari üzemek technikai színvonalának fejlesztésével, a meglévő ipari üzemek rekonstruálásával, pedig ipari termelésünk túlnyomó többséget ma meg nem az új, modern létesítmények adjak, hanem a régi üzemek. Nehéz lenne ma megállapítani, hogy az új, modern nagylétesítmények belépése az egyik oldalról, a régi üzemek rekonstrukciójának elmulasztása a másik oldalról, végső eredményében hogyan hatottak ki az ipar műszaki színvonalára. Kétségtelenül helyes azonban az a felismerés, hogy a meglévő üzemek rekonstrukciójának elhanyagolása súlyos hiba volt és hogy azt a második ötéves terv időszakában helyre kell hoznunk.

A nagy számokra, a kiemelkedő, propagandisztikus szempontból is jelentős nagylétesítményekre való törekvés behatolt természetesen a sajtóba is, a műszakiak körében végzett egyéb propaganda területére is. Ez sem hatott kedvezően az ipar műszaki színvonalára. Mérnökeink, technikusaink Sztálinváros fejlesztéséről nap, mint nap sokat, a nemzetközi műszaki fejlődésről keveset olvashattak. A tervezők, a kutatók munkája e nagylétesítmények megvalósítására volt beállítva. Ez a műszaki propaganda elterelte a figyelmet az egyes műszaki dolgozók közvetlen, saját és sajátos üzemi feladatairól.

A nagylétesítmények, az országos nagy feladatok egyoldalú propagálása ahhoz a kisebbségi érzéshez is vezetett, hogy a más területen dolgozó műszakiak úgy érezték: ezekhez képest az ő napi, helyi munkájuk, munkaterületük akár közeli, akár távoli fejlesztése: jelentéktelen, eltörpülő feladat.

Együtt járt ez ugyanakkor azzal az iparpolitikával is, amelyet Jánossy akadémikus elvtárs a Műszaki Szemlében nemrég romantikának nevezett. Tervezési módszerünk is a nagy számokra való törekvést szolgálta. Nem reális célokat tűztünk ki magunk elé és a nagy számok teljesítésére törekedtünk. Ez magával hozta, hogy a gazdálkodáshoz feltétlenül szükséges tartalékokat belevetettük a termelésbe, a ma termelését gyakran a holnap eszközeivel teljesítettük és így valóban elfogyasztottuk az aranytojást tojó tyúkot. A nagy számok hajszolása közben bevontuk a termelésbe minden tartalék kapacitásunkat, amely nélkül pedig biztonságos és gazdaságos ipari termelés nem folytatható. Ez a körülmény, valamint különösen az ötéves terv kezdeti időszakában a felületes profilírozás magával hozta, hogy egy-egy termék termelése egyetlen, vagy egy-két feladattal túlterhelt üzem monopóliuma lett. Ugyanebben az időben az igények túlsúlyban voltak a fedezettel szemben. Mi mást eredményezhetett ez, mint hogy a feladatok teljesítésének mérésében úgyszólván figyelmen kívül hagytuk a termék tényleges használati értéket, csak természetes egységekben és forintértékben mértünk. Az, hogy üzemeinktől a minőségi követelményekre való tekintet nélkül mindent átvettek, egyben arra is vezetett, hogy a napi feladatokkal amúgy is túlterhelt üzemi vezetők nem törődtek gyártmányuk fejlesztésével, a technológia korszerűsítésével, általában a műszaki színvonal emelésével.

A tartalékoknak a termelésbe való bevetése a nyersanyagtartalékaink teljes felhasználását eredményezte. Azt, hogy ez ma már hogyan veszélyezteti a termelés folyamatosságát, Önök előtt nem kell bizonyítani. A törzskészletek felélése, a nemzeti

jövedelemnek ilyen módon nem megalapozott növelése azzal is járt, hogy a műszakiak hosszú ideje nem a technológiák fejlesztésével, hanem mindennapi operatív anyagi gondokkal küszködve, mindig az anyaghelyzetnek megfelelően, csupán a gyártási technológia fenntartásával foglalkoznak. Az extenzív iparpolitikának tartalékainkat felelő tendenciája következtében végül állóalapjaink egy része a termelésbe vándorolt át. Nem biztosítottuk ugyanis az elhasználásnak megfelelő felújítást.

Gátolja a technika megfelelő fejlődését az is, hogy iparvállalataink vezetőinek egy része a megszokotthoz való ragaszkodás, az önelégültség, az újtól való idegenkedés miatt, nem foglalkozott kellőképpen az új technika bevezetésével. Igaz, hogy iparvállalataink es üzemek vezetői nem minden esetben rendelkeznek a technika megértéséhez es alkalmazásához a megfelelő alapképzettséggel, és nem mindig képezték magukat tovább ebben az irányban.

A műszaki színvonal emelésének további akadálya volt az elmúlt években iparvezetésünk sok bürokratikus vonást tartalmazó mechanizmusa; a dolgozók anyagi érdekeltsége nem egy irányt mutatott a műszaki fejlesztés irányával, hanem gyakran szemben állt azzal. A Központi Vezetőség es a Minisztertanács ezeket az akadályokat el akarja hárítani, és én ebben Önöktől nagy segítséget várok.

A jelenlegi gazdasági es természetszerűleg műszaki es tudományos munkánkat a jövőben két törvényszerűséghez kell viszonyítanunk, hogy ezzel ezt a tevékenységet megjavíthassuk. Az egyik: az értéktörvény hatásának fokozottabb vizsgálata es figyelembevétele. A másik: szakmailag megfelelő színvonalú ipari vezető gárda kialakítása. Néhány műszakinak es közgazdászunknak feladatává kell tennünk a műszaki fejlesztés es a gazdasági mechanizmus közötti összefüggés alapos vizsgálatát. Ebből a szempontból minden szomszédos ország ipari szerkezetét kívánatos elemezni, meg kell vizsgálni, hogyan lehet biztosítanunk a műszaki fejlesztés bizonyos fokú automatizmusát.

Összefoglalva: iparpolitikánk – nagy eredmények elérése mellett, új, korszerű nagylétesítmények létrehozása, új gyártási ágak meghonosítása, tehát mindezen komoly pozitívumok mellett, a műszaki fejlesztés objektív előfeltételeit nagymertekben csökkentette. Ma mar időnk legnagyobb részében a műszaki fejlesztés kérdése helyett a termelés folyamatosságát biztosító mindennapi feladatokkal foglalkozunk.

A műszaki fejlesztés kérdésének nem kielégítő alakulása összefügg az ipar szervezetében kialakult helyzettel. A tartalékoknak előbb említett módon a termelésbe való bevetése nagymertekben erősítette es a centralizmus legszélsőségesebb híveinek álláspontjához képest is fokozta az iparvezetés centralizmusát. Kevés anyagot es kapacitást sok igénylőnek tudniillik csak centrálisan lehet elosztani, es minthogy nálunk az egyes tárcák közötti profil megosztása igen kiterjedt volt – es sajnos meg ma is az –, nem ritka eset, hogy ezt a sorolási feladatot a népgazdaság központi szerveinek, nemegyszer a Minisztertanácsnak kell elvegeznie. Ez azt jelenti, hogy az esetek igen nagy számában ma két-három szinttel magasabban döntenek egy-egy kérdéstről, mint ahogyan az összes tényezőket áttekinteni es

ténylegesen kézben tartani egyáltalában szükséges és lehetséges. Ez viszont arra a következményre vezetett, hogy megszorodtak a formális döntések.

A túlhajtott centralizmus azután nemcsak az anyagi eszközök elosztásán mutatkozott meg, hanem a műszaki fejlesztés majdnem minden kérdésében is. Emiatt azután akár egy-egy technológiai módszer, akár egy-egy találmány, vagy a műszaki fejlesztés más kérdése csak akkor kapott polgárjogot nálunk, ha azt a legfelsőbb szinten jóváhagyták.

Mindehhez hozzájárult az is, hogy az egyszemélyi vezetés kérdését a műszaki fejlesztés terén is egyoldalúan alkalmaztuk. Feltétlenül es határozottan le kell rögzítenem, hogy helyesnek tartom az egyszemélyi vezetés alkalmazását valamely határozat végrehajtása területén. Helytelen azonban ezt a módszert alkalmazni a határozat meghozatala előtt annak előkészítésében. A határozathozatal előtt meg kell hallgatni nemcsak egy vagy két hozzáértő vezetőt, hanem a szakértők széles rétegét is.

Rákosi Mátyás: A Magyar Dolgozók Pártjával erős virágzó Magyarországért

(Beszámoló és zárszó a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusán, 1948. június 13–14-én.)

In: Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1955, Szikra. 292–330.

Rákosi Mátyás (Ada, 1892. március 9. – Nyiznyij Novgorod, 1971. február 5.) 1904-ig Rosenfeld Mátyás, politikus. 1912-ben végezte el a budapesti Keleti kereskedelmi Akadémiát. 1912 és 1914 között Hamburgban, majd Londonban dolgozott kereskedelmi cégeknél. 1910-től tagja volt a szociáldemokrata pártnak (MSZDP). 1914-ben önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett. 1915-ben hadapródként orosz fogságba esett. 1918 májusában egy tiszt hadifogolycseré keretében hazatért. 1918 novemberében belépett az újonnan alakult kommunista pártba (KMP), ahol vidéki tétkárnak választották. A Tanácsköztársaság idején kereskedelemügyi, majd szociális termelési népbiztos, a Kormányzótanács központi Ellenőrzőbizottságának és a legfelsőbb Népgazdasági Tanácsnak a tagja és a Vörös Gárda parancsnoka volt. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába, majd ottani kitiltása nyomán Csehszlovákiába, Németországba, majd a Szovjetunióba utazott. 1921-től a Komintern Végrehajtó Bizottságának titkárává választották. 1924-ben a kommunista párt újjászervezésére visszatért Magyarországra. 1925-ben ezért letartóztatták és 8,5 évre ítélték. Büntetése lejárt előtt ismét perbe fogták és életfogytiglanra ítélték. 1940-ben titkos nemzetközi megegyezés keretében szabadon engedték, hogy a Szovjetunióba távozzon. A háború alatt a moszkvai magyar kommunista emigráció, és az ott működő Kossuth Rádió vezetője. 1945 februárjában hazatért Magyarországra, ahol az MKP főtitkárává választották. 1948 júniusában a két munkáspárt egyesülése után az MDP főtitkára lett. 1949-től az újjáalakított népfront elnöke, 1950-től informálisan az ország legfőbb vezető testületét alkotó Honvédelmi Bizottság vezetője volt, 1951-től pedig személyesen felügyelte az Államvédelmi Hatóságot. 1952-ben átvette a miniszterelnöki posztot is. Vezetésével szovjet típusú diktatúra épült ki Magyarországon. Sztálin halálát követően leváltották a kormányfői posztról, de a MDP első titkára maradt. 1956 júliusában, a fokozódó társadalmi elégedetlenség nyomására leváltották. Ekkor a Szovjetunióba települt. 1957-ben megpróbálta meggyőzni a szovjet vezetést, hogy Kádár János helyett őt állítsák ismét Magyarország élére. 1957-ben itthon megfosztották képviselői mandátumától és Elnöki Tanácsi tagságától, a Szovjetunióban pedig Moszkvától távoli lakóhelyet jelöltek ki számára, és sorozatos hazatérési kérelmeit rendre elutasították. 1962-ben kizárták az MSZMP-ből 1971-es halála után hamvait hazaszállították és a Farkasréti temetőben helyezték el.

1947 őszéig a magyarországi kommunisták a hatalom kisajátításának fokozatos taktikáját követték. Ekkor azonban a szovjet-amerikai viszony kiéleződése következtében az időközben megalakult Kominform a szovjet rendszer kiépítésének felgyorsítását rendelte el. A többpártrendszer felszámolása Magyarországon is pár hónapon belül lezajlott. A folyamat fontos állomása volt a két munkáspárt egyesülésének kikényszerítése (június 12.) és a Magyar Dolgozók Pártjának megalapítása, miután az egyesülést ellenző szociáldemokrata vezetőket különböző eszközökkel sikerült elhallgattatni. A kommunisták már az 1947-es választásokon nyíltan felvállalták a szocializmus építésének programját. Az egyesülési kongresszuson az MDP társadalompolitikájának legfontosabb célkitűzését a munkások államának teljes kiépítésében, az államosítások kiterjesztésében, a tervutasításos gazdaság bevezetésében jelölték meg. Rákosi beszéde áttekinti a hatalom monopolizálásáért folytatott politikai harc állomásait, külön kiemelve azokat a károkat, amelyeket az éppen aktuális főellenség a jobboldali szociáldemokraták okoztak ebben a folyamatban.

A két munkáspárt, a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt Kongresszusa örömteli lelkesedéssel tegnap elhatározta az egyesülést. Ebben a lelkesedésben osztozik nemcsak a magyar dolgozó nép, helyesli és velünk örvend világszerte a demokratikus haladás minden híve. Ennek, a hazánk történetében korszakalkotó határozatnak megfelelően ma már együtt folytatjuk tárgyalásainkat, hogy közösen is kimondjuk a két testvérpárt egyesülését, hogy megvitassuk az új Párt problémáit, a Kongresszus előtt lévő programnyilatkozatot és a pártszervezeti szabályzatot. E kérdésekkel kapcsolatban számot kell vetnünk a nemzetközi helyzettel, a magyar demokrácia gazdasági helyzetével, a magyar belpolitikai helyzettel, benne pártunk, illetve az egyesült Magyar Dolgozók Pártjának kérdéseivel és az előttünk álló feladatokkal. [...]

Ha végigtekintünk, tisztelt Kongresszus, az elmúlt három és fél esztendő eredményein és kudarcain, meg kell állapítanunk, hogy országunk gazdasági, politikai és társadalmi struktúrájában gyökerekig menő, alapvető változások történtek. Ezeknek a változásoknak eredményeképpen új munkásosztály, új parasztság, új értelmiség van kialakulóban. A munkásság nem elnyomott osztály többé és többsége, mely állami üzemekben dolgozik, nincs többé kizsákmányolva. Ezért viszonya a termeléshez és az államhoz megváltozott. A munkát egyre inkább népe, a demokratikus állam iránti becsületbeli kötelességnek, saját életszínvonalára emelkedése feltételének tekinti. A munkásigazgatók, üzemi bizottságok, szakszervezetek és a Magyar Dolgozók Pártja révén egyre fokozottabb részt kap a gazdasági élet irányításában és kormányzásában. Egyre inkább tudatában van vezető szerepének, ezzel együtt fokozott felelősségének is a gazdasági és politikai életben, az egész nemzet fejlődésében és jövőjében. Megváltozott a magyar parasztság is. A földreform eltüntette a falu nincstelenjeinek zömét, akikből kis- és középparasztságot lettek. A dolgozó parasztságban egyre mélyebb gyökeret ver az a felismerés, hogy a demokrácia nemcsak az ő államformája, de hogy a demokrácia és vívmányai, a földreform, az államosítás, a köztársaság nem átmeneti jelenségek, hanem szilárdak, tartósak, megingathatatlanok. Ezzel a felismeréssel párhuzamosan nő annak is a tudata, hogy a munkássággal szövetségben a parasztság is részes a politikai hatalomban. Ennek a felismerésnek egyik mutatója az, hogy az utolsó hónapokban a középparasztság áramlása is megindult pártunk felé. Ezt az egészséges folyamatot a Magyar Dolgozók Pártjának megfelelő kiválogatással, továbbra is elő kell segítenie. Az értelmiség zömében is a demokrácia sikereinek hatása alatt végre fordulat tapasztalható. Kezd megszűnni köztük a kritikus várakozás és egyre többüknél tapasztaljuk, hogy rátért a munkássággal és parasztsággal való együttműködés útjára. Segíteni akar a demokráciának, részt akar venni az új Magyarország felépítésében, szolgálni akarja a nemzetet. Elősegíti és meggyorsítja ezt a folyamatot, hogy az értelmiség sorai kezdenek felfrissülni a munkásságból és parasztságból származó új elemekkel. [...]

Taktikailag mindenekelőtt a döntő kérdésre, a középkori feudális maradványok felszámolására, a nagybirtok felosztására vettük az irányt. Ez megerősítette a munkásság és a parasztság szövetségét. A zsírosparasztság semlegesítésére, és ezzel a döntő feladat megkönnyítésére mentesítettük 200 holdig a paraszt birtokokat. Hasonló célt szolgált az eklézsiáknak juttatott föld is. Amikor az újjáépítés kérdése

került napirendre, nem féltünk bizonyos hallgatólagos megegyezést kötni a kapitalistákkal, akiknek nemcsak lehetőséget adtunk, hogy részt vegyenek az újjáépítésben, de még jelentékeny támogatáshoz is juttattuk őket. Elvtársaink közül sokan kifogásolták ezt a lépést, holott ma visszatekintve, kétségkívül helyes volt a szándékunk; nem rajtunk múlt, hogy a tőkés nem éltek ezzel a lehetőséggel.

Ugyancsak a lenini-sztálini taktika szellemében dolgoztunk, amikor pontosan kikeresztük, kimunkáltuk céljainkban a mindenkori legfontosabb feladatot, azt a bizonyos legközelebbi láncszemet. A földosztás után azonnal az újjáépítést vettük kézbe. Utána a demokrácia és a köztársaság intézményeinek kiépítését, majd rendet teremtettünk a pénzromlás terén, utána leszámoltunk a demokráciát aláásó összeesküvőkkel s rögtön irányt vettünk a hároméves tervre. A választásokkal megszilárdítottuk a demokrácia alapjait, utána megsemmisítettük a reakció legfontosabb politikai szervezetét, a Pfeiffer-pártot és likvidáltuk a nemzetközi imperializmus és a magyar reakció veszedelmes segédcsapatát, a szociáldemokrata jobbszárnyat.

Amint egy-egy feladatot magunk elé tűztünk, gondoskodtunk róla, hogy a kitűzött célt szem elől ne veszítsük. Következésképpen és szívósan küzdöttünk érte, s nem engedtük, hogy az ellenség eltérítse róla a figyelmünket. A megvert ellenséget gyorsan és erélyesen üldöztük, nem adtunk rá időt, hogy sorait rendbe hozhassa, reorganizálhassa erőit. Az összeesküvők leleplezését gyorsan követték a választások, mielőtt még az ellenség összeszedhette volna magát. A reakció választási vereségét tíz hét múlva a Pfeiffer-párt megsemmisítése követte. Ezt a politikai győzelmet azonnal gazdasági téren értékesítettük, kiszélesítettük a nagybankok államosításával, újabb tíz hét múlva megsemmisült a szociáldemokrata jobbszárny és ezt azonnal követte a 100 munkásnál többet foglalkoztatott üzemek államosítása. Ugyanezt a taktikát folytattuk előzőleg is, amikor például 1946 márciusában a tömegek mozgósításával nemcsak visszavertük a reakció előretörési kísérletét, hanem utána rögtön kiharcoltuk a bányák államosítását és a nehézipari nagyüzemek állami kezelésbe vételét, a földreform vívmányainak biztosítását. [...]

Mikor mindezeket a sikereket megállapítjuk, ugyanakkor kommunista önkritikával le kell szögeznünk, hogy követtünk el mi jócskán hibákat is. Legsúlyosabb hibánk rendszerint az volt, hogy nem becsültük fel reálisan az osztály erőviszonyokat, lebecsültük a magyar reakció erejét, mély gyökereit és szívósságát. Lebecsültük az ellenséget a 45-ös választások előtt és nem vigasz számunkra, hogy a szociáldemokrata jobbszárny ezen a téren még súlyosabb hibákat csinált és emiatt nem egyszer majdnem válságos helyzetbe hozta demokráciánkat. Most, amikor a két munkáspárt egyesülése következtében a magyar demokrácia erői hatványozottan megnöttek, újra fenyeget az a veszedelem, hogy a siker a fejünkbe száll és azt hisszük, hogy most már minden a zsebünkben van, és hogy az ellenség már végleg meg van verve. [...]

Ma már mindenki előtt világos, hogy a jobbszárnynak ez a működése milyen súlyos károkat okozott a magyar demokráciának, de ettől eltekintve, a magyar Szociáldemokrata Párt az egységfrontban teljesítette történelmi szerepét. (Taps.)

Külön hálával kell megemlékeznünk a szociáldemokrata baloldali elvtársakról, elsősorban Szakasits Árpád (Nagy, ütemes taps.), Marosán György (Ütemes, nagy taps.) Rónai Sándor (Nagy taps.) és a többi elvtársakról, akik nem egyszer a legnehezebb helyzetekben, saját jobbszárnyuktól és az imperialisták szolgálatában levő nyugati szociáldemokratáktól szorongatva, állták a harcot és végül is legyőzték a soraikban levő munkásárulókat és megoldották a szerves munkásegység megvalósítása történelmi feladatának rájuk eső részét. Ezzel soha el nem múló érdemeket szereztek maguknak és én örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy ezeket az érdemeket itt, a Kongresszus színe előtt teljes egészükben elismerjem, leszögezzem, és még hozzátegyem, hogy ezek az érdemek annál jelentősebbek, mert nem egyszer megtörtént, hogy a kommunista elvtársak türelmetlensége, vagy merevsége nem könnyítette meg küzdelmüket. Összefoglalva: csak a munkásegység tette lehetővé, hogy ilyen irányban és ilyen eredménnyel törhetett előre a magyar demokrácia. (Nagy taps.)

A két munkáspárt egyesülésével hatalmas új erő jelenik meg a magyar demokráciában, a magyar dolgozó népben. Mindenkinek meg kell értenie, hogy a munkásegység szerves megvalósítása, a két párt egyesülése, nem egyszerű összedási művelet. Nem a két párt eddigi erejének összesítése, hanem megsokszorozása, meghatványozása. Az egyesült párt hasonlíthatatlanul erősebb lesz, mint ahogy a két párt külön-külön volt. És ez az erő, amelyet a két párt erejének mennyiségi növekvéséből eredő minőségi változás jelent a magyar demokrácia, a magyar nép fejlődésének minden vonalán, hamarosan éreztetni fogja hatását. A magyar demokrácia alapjai az egyesüléssel felmérhetetlenül megszilárdultak. Kevesebb lesz az ingadozás, biztosabb a fejlődés, meggyorsul hazánk talpra állása és felvirágzása. [...]

De nem pihenünk babérainkon azért sem, mert hiszen van még előttünk munka elég és nehéz, fáradságos, áldozatos munka. Még rengeteg küzdelem, hosszú évek és évtizedek szívós, keserves munkája kell ahhoz, hogy elmondhassuk: célhoz értünk. Aki ezt túlzásnak tekinti, az gondoljon arra, hogy valahányszor nehéz politikai kérdéssel vagyunk elfoglalva, a reakciónak, a spekulációnak mindig sikerül gazdasági helyzetünket megrontani, sikerül előretörnie. Mi még ma sem vagyunk elég erősek ahhoz, hogy minden fronton egyformán tudjunk küzdeni. Így állhat elő például az, hogy a reakció spekulációja és a saját gyengeségünk következtében a munkásosztályt az utolsó hónapokban a hús és zsír drágulása szinte újra vegetáriánus kosztra szorítja. Ezért még egyszer ismétlem: ne pihenjünk babérainkon, hanem fogjuk meg továbbra is a munka vastagabb végét.

Rákosi Mátyás: Pártunk a dolgozó nép élén

(Az MDP Központi Vezetőségének 1949. május 31-i ülésén mondott beszéd.)

Budapest, 1949, Szikra. 3–40.

Rákosi Mátyás (Ada, 1892. március 9. – Nyiznyij Novgorod, 1971. február 5.) 1904-ig Rosenfeld Mátyás, politikus. 1912-ben végezte el a budapesti Keleti kereskedelmi Akadémiát. 1912 és 1914 között Hamburgban, majd Londonban dolgozott kereskedelmi cégeknél. 1910-től tagja volt a szociáldemokrata pártnak (MSZDP). 1914-ben önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett. 1915-ben hadapródként orosz fogságba esett. 1918 májusában egy tisztii hadifogolycsere keretében hazatért. 1918 novemberében belépett az újonnan alakult kommunista pártba (KMP), ahol vidéki tétkárnak választották. A Tanácsköztársaság idején kereskedelemügyi, majd szociális termelési népbiztos, a Kormányzótanács központi Ellenőrzőbizottságának és a legfelsőbb Népgazdasági Tanácsnak a tagja és a Vörös Gárda parancsnoka volt. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába, majd ottani kiltitása nyomán Csehszlovákiába, Németországba, majd a Szovjetunióba utazott. 1921-től a Komintern Végrehajtó Bizottságának titkárává választották. 1924-ben a kommunista párt újjászervezésére visszatért Magyarországra. 1925-ben ezért letartóztatták és 8,5 évre ítélték. Büntetése lejártá előtt ismét perbe fogták és életfogytiglanra ítélték. 1940-ben titkos nemzetközi megegyezés keretében szabadon engedték, hogy a Szovjetunióba távozzon. A háború alatt a moszkvai magyar kommunista emigráció, és az ott működő Kossuth Rádió vezetője. 1945 februárjában hazatért Magyarországra, ahol az MKP főtitkárává választották. 1948 júniusában a két munkáspárt egyesülése után az MDP főtitkára lett. 1949-től az újjáalakított népfrent elnöke, 1950-től informálisan az ország legfőbb vezető testületét alkotó Honvédelmi Bizottság vezetője volt, 1951-től pedig személyesen felügyelte az Államvédelmi Hatóságot. 1952-ben átvette a miniszterelnöki posztot is. Vezetésével szovjet típusú diktatúra épült ki Magyarországon. Sztálin halálát követően leváltották a kormányfői posztról, de a MDP első titkára maradt. 1956 júliusában, a fokozódó társadalmi elégedetlenség nyomására leváltották. Ekkor a Szovjetunióba települt. 1957-ben megpróbálta meggyőzni a szovjet vezetést, hogy Kádár János helyett őt állítsák ismét Magyarország élére. 1957-ben itthon megfosztották képviselői mandátumától és Elnöki Tanácsi tagságától, a Szovjetunióban pedig Moszkvától távoli lakóhelyet jelöltek ki számára, és sorozatos hazatérési kérelmeit rendre elutasították. 1962-ben kizárták az MSZMP-ből 1971-es halála után hamvait hazaszállították és a Farkasréti temetőben helyezték el.

Rákosi Mátyás beszédében az 1949-es választások utáni belpolitikai helyzetet elemzi az MDP szemszögéből. Az 1949-es választásokra a többpártrendszer felszámolása után került sor, ekkor már csak a Magyar Függetlenségi Népfrent listájára lehetett szavazni, amely elfogadta az MDP vezető szerepét. A lista jelöltjeinek 71%-a eleve MDP tag volt. Az országgyűlési képviselők összetétele a munkás-paraszt szövetséget volt hivatva reprezentálni, s egyben garanciát jelentett arra is, hogy ellenzéki hang nem lesz a törvényhozásban. Rákosi beszédének itt közölt részletei jól érzékeltetik, hogy a kommunista társadalompolitika miként törekedett a lakosság folyamatos harci állapotban tartására, annak a sztálini tételnek a jegyében, hogy a szocializmus építése közben az osztályharc fokozatosan éleződik. Aktuálisan a falusi kizsákmányolók, a kulákok elleni osztályharc szükségességét azért volt szükséges kiemelni, mert az agrárszektorban a szocialista tulajdonviszonyok kialakítása ugyan már 1948-ban elindult, de a folyamat meglehetősen vontatottan haladt, mert a gazdák nagy része ragaszkodott magántulajdonához. A problémák mögött a kommunista logika az ellenség szabotázsát látta-láttatta.

Ezek a kétségkívül meglevő hibák azonban nem vonnak le abból a megállapításból, hogy a választás Pártunknak és népi demokráciánknak elsöprő győzelme volt. Ennek

a győzelemnek eredményeképpen most vonul be először a magyar országgyűlésbe a dolgozó nép erejének és jelentőségének megfelelő képviselő. Az új országgyűlés 402 képviselőt számlál. Amikor mi - a választások előkészületeképpen - felemeltük az egy képviselőre jutó szavazatok számát 14 000-ről 16 000-re, azt reméltük, hogy ezzel csökkenni fog a képviselők száma. Minthogy azonban sokkal több szavazó vett részt a választásokon, ez a csökkenés csak lényegtelen, ellenben nagyon lényeges az új országgyűlés szociális összetétele.

A 402 képviselő közül 176 munkás, 115 paraszt, a többi értelmiségi, kisiparos, kiskereskedő és egyéb. A munkások aránya tehát majdnem 44 százalék, a parasztoké kis híján 29 százalék. Együttvéve: a munkások és parasztok száma 73 százalék az új országgyűlésben. A nők száma 71, kereken 18 százalék. A nők száma tehát az elmúlt országgyűléssel szemben szinte megnégyszereződött és mutatja, hogy nők egyenjogúsítása ezen a téren is folyik. A nők közül 41 munkásnő és 21 parasztnő vagy parasztleány. A nők között tehát a munkások és parasztok aránya még jobb, mint a férfiaknál és azt mutatja, hogy az egyenjogúsítás különösen a dolgozó nőket érinti. Végül meg kell emlékezni az új országgyűlés korszerinti összetételéről. Az országgyűlésnek pontosan a fele 20 és 40 év közötti, szóval a fiatalabb évfázatokhoz tartozik; köztük 55 képviselő 30 évnél fiatalabb. Egyetlen országgyűlésen még ennyi dolgozó fiatal nem volt képviselve.

Összefoglalva: az országgyűlés számszerűen is visszatükrözi a munkások és parasztok szövetségét és a munkásság vezető szerepét. Visszatükrözi a nők és az ifjak növekvő jelentőségét a demokráciában. Ebből a szempontból sokkal inkább népképviselő, mint a megelőző két országgyűlés, nem is szólva a régi horthysta országgyűlésekről, vagy mondjuk az olyan „demokratikus” voltára büszke képviselőtről, mint amilyen az amerikai szenátus, ahol tudvalevőleg egyetlen egy ipari munkás, vagy dolgozó paraszt sem található.

Mi a teendő most, a választási győzelem után? A legsürgősebb tennivalónk, hogy fellépjünk minden olyan áramlattal szemben, amely a győzelem hatása alatt azt hiszi, hogy most már pihenni lehet a babérokon, hogy most már minden biztosítva van és engedni lehet az eddigi munkatempóból. Az ilyen felfogással szemben teljes erővel fel kell lépni, mert ha ez elterjed, az a veszély fenyeget, hogy eredményeink nagy része elsikkad. Éppen a győzelem és vele kapcsolatban a fokozott felelősség kötelez bennünket arra, hogy az eredményt rögzítsük meg, szervezetileg szilárdítsuk meg és fejlesszük tovább.

Vonatkozik ez elsősorban a középparasztságra. Most, a választások fényében mutatkozik meg csak világosan, hogy helyes és időszerű volt a középparasztság kérdését az idén tavasszal napirendre tűzni. Helyes volt elméletben és gyakorlatban leszögezni irányukban politikánkat. Helyes volt egy sor intézkedés, amely kézzelfogható tettekben mutatta meg nekik, hogy a szegényparasztság mellett őket tekintjük a falun szövetségeseinknek és megvédjük a kulákok, a falu kapitalista elemeinek kizsákmányolásával szemben. A választás ezt a jó munkát nyugtázta.

De ne higgyük, hogy a középparasztság ezzel egyszer és mindenkorra végleg meg van nyerve, hogy többé már nem fog ingadozni és tűzön-vízen át velünk jön. A választáson kétségkívül velünk jött, de nem volnánk Lenin és Sztálin tanítványai, ha elfelejtjük, hogy a középparasztt a termelésben elfoglalt helyzetéből kifolyólag ingadozó, ingadozik a munkásosztály és a kapitalisták között. Minden hibánkra, vagy minden felvetődő nagyobb nehézség láttára ingadozni fog, vissza fog esni, ha talán nem is az egész réteg, de legalábbis egy része. Nekünk ezt előre kell látnunk. Különösen nagy lesz az ingadozás, amikor a szövetkezés, a társas földművelés a jelenleginél sokkal szélesebb területre fog kiterjedni. Ezt is előre kell látni.

Mi a választásokon tudatosan nem hallgattuk el a szövetkezés kérdését, bár nem volt számunkra titok, hogy a középparasztság jelentékeny része még ellenségesen, vagy félelemmel vegyes bizonytalansággal áll vele szemben. Választási sikereink a középparasztságnál részben kétségkívül arra vezethetők vissza, hogy erről a kérdéstről nem hallgattunk. A hallgatás félelmet keltett volna bennük és azt a benyomást, hogy szándékaink nem tiszták, azért hallgatunk róla. Ha azt akarjuk, hogy a középparasztságnál az ingadozás és a visszaesés a lehető legcsekélyebb legyen, akkor teljes erővel folytatni kell az eddigi politikát, amely felvilágosítással, iskoláztatással, kézzelfogható tényekkel, gazdasági megsegítéssel bizonyítja a középparasztság felé, hogy továbbra is törődünk vele és meg akarjuk erősíteni vele a szövetséget. Továbbra is szívósan és átgondoltan kell munkálkodnunk azon, hogy elválasszuk őket a kulákoktól, szembeállítsuk őket, mint a proletariátus szövetségeseit, a falu és város kapitalista elemeivel. Ez a leválasztás a kulákokról rendkívül fontos, mert hiszen a kulák mindent megtesz, hogy minél több szál fűzze őt a középparaszthoz, hogy nehéz legyen felismerni az átmenetet, a választóvonalat, amely a dolgozó középparaszttól a kuláktól elhatárolja.

Most, a választások alkalmával is tapasztalhattuk, hogy sok helyen a kulák tüntetőleg kiállt a népi demokrácia mellett, helyenként külön szavazóurnát követeltek maguknak, vagy erőnek-erejével nyíltan akartak szavazni. Ennek eredményeképpen néhol már újra hallhatjuk a „jó kulák” dicséretét. Olyan hangokat is hallani, hogy a kulákok közt is van jó és rossz és természetesen a jót kímélni kell. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen „megkülönböztetés” – amely eltekint a kulák szociális funkciójától, eltekint attól, hogy a kulák kizsákmányoló, a régit visszakívánó, a városi kapitalisták szövetségese és képviselője a falun – helytelen. Tekintet nélkül arra, hogy jó-e vagy rossz az egyes kulák, megfelelően küzdeni kell ellene.

Ismétlem, változatlanul és fokozott mértékben gondoskodni kell arról, hogy a munkás-paraszt szövetség a középparasztságnál tovább erősödjék. Minden módon támogatni kell a kulákkal szemben a középparasztságot és segíteni kell neki abban, hogy szorosabbra fűzze az ipari munkássággal a szövetséget. Ezért tovább fogjuk növelni a traktorállományok számát, a falu gazdasági megsegítését, iskoláztatását és a világegyetemért nem elégszünk meg azzal a ténnyel, hogy a középparasztság most a választásokon ránk szavazott. [...]

Fokozni kell az éberséget az ellenséggel szemben. Minden vonalon erősíteni kell a pártfegyelmet. Meg kell követelni a marxista-leninista tudást. Nem szabad túrnunk

sehol a legcsekélyebb pártellenes megnyilvánulást, a cinizmust, a pártvonalától való elhajlást, a liberalizmust a pártmunkában. Egyszóval szorosabbra kell fűzni a Párt sorait, fel kell venni a harcot minden téren az ellenség ideológiai behatolásával, vagy azzal a kísérlettel szemben, hogy ügynökeit Pártunkba becsempéssze.

Az elvtársaknak meg kell érteniük, hogy amikor egy kommunista párt országot vezető párttá válik, amikor a megvert tőkésosztály legális szerveinek működése nem sok eredménnyel kecsegtet, az ellenség fokozatosan arra vesz irányt, hogy ügynökeit becsempéssze a dolgozók pártjába. Ebből a célból nemcsak árgus szemekkel fogja figyelni a legkisebb véleményeltérést Pártunk vonalától, a legkisebb repedést egységünkben, hanem ezt a behatolásra is fel fogja használni. A jelenlegi stratégiai szakaszon Pártunk állandóan komoly jobboldali elhajlások veszélyének van kitéve falun és a városban egyaránt.

A valorizáció kérdése. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)

A második világháború után jelentős mértékű volt Magyarországon a nemzeti vagyok pusztulása, aminek mértéke 40%-ra tehető. Ez a rendkívüli mértékű értékvesztés a társadalombiztosítási pénztárakat, folyómérlegeket, értékpapír-, ingatlan- és részvényalapú beruházásait is érintette. A háború során keletkező anyagi és pénzügyi károkat tovább súlyosbította a világtörténelmi rekordnak számító hiperinfláció, ami teljes mértékben elértéktelenítette a még meglévő, főleg értékpapírokban és betéti tőkék formájában fennmaradt társadalombiztosítási vagyont. Ennek következtében az egyik legfontosabb újjáépítési feladat az ún. valorizáció volt, azaz a járadékok (és egyben a társadalombiztosítási mérleg) pénzügyi rekonstrukciója és értékállóságának biztosítása.

Az öregségi ágazat legnagyobb problémája a járadékok valorizációjának a kérdése. [...] Az 1928: XL. tc., az ún. Lex Vass II. szolgáltatásai még 1928-as szemmel nézve is szemérmetlenül alacsonyok voltak. Csak mint példát említjük azt, hogy 1943-ban a rokkant tisztviselők havi átlagos járadéka 50,16 P, az özvegyeké 27,35 P, az árváké 19,35 P, az öregeké pedig 62,13 P volt. Ez az összeg békenívón is legfeljebb arra volt elég, hogy a biztosított állandó éhezés közben tengődjék. Ma – a legszerényebb igények mellett sem elég két napi élelemre. És a járadékosok ma is ezt az összeget kapnák, ha egyáltalán kapnának valamit.

Nem vitás, hogy ezen az állapoton segíteni kell. A kérdés az, honnan teremtsük elő a járadékok valorizálásához a fedezetet. [...] Az alkalmazott biztosítástechnikai rendszernek, az ún. várományfedezeti eljárásnak a lényege az, hogy a járulékbévételek, a már felgyűlt járuléktartalék és ennek kamatai fedezik az esedékes járadékok értékét. Ha tehát a járadékokat felértékelni akarjuk, gondoskodni kell arról, hogy a két bevételi forrás: a járulékbévételek és a járuléktartalék, illetve ennek kamatai felértékeltesse. A járulékbévételeknél ez automatikusan megtörténik: a folyó járulékokat a mindenkori bérek, jelenleg a kollektív szerződéseknek megfelelő bérek

alapján kell fizetni. A járuléktartalék kamatait azonban csak úgy lehet felértékelni, ha felértékeljük magát a járuléktartalékot, illetve azokat a vagyontárgyakat is, amikbe annak idején a járuléktartalékot fektették. Az egyes vagyontárgyak felértékeléséről pedig csak olyan mértékben lehet szó, amilyen mértékben azon a téren, ahova a vagyontárgy gazdaságilag tartozik, az újjáépítés előrehalad. [...]

A MABI öregségi járuléktartaléka 1944. XII. 31-én összesen 198,9 millió pengőt tett, – ami a következőképpen volt kihelyezve:

I. Készpénzkészlet		
Pénztárkészlet	1,000,000 P	0,5%
Postatakarékpénztári f[olyó]sz[ám]lán	1,300,000 P	0,65%
Pénzintézeti betétek	29,072,139 P	14,62%
II. Ingatlanok (ideiglenes adat)	63,100,000 P	31,72%
III. Ingóságok	2,380,000 P	1,2%
IV. Értékpapírok	69,366,600 P	34,87%
V. Kölcsönök	30,600,000 P	15,38%
VI. Adósok	2,100,000 P	1,06%
Összesen	198,918,739	100%

[...]

Ingatlanok. A felértékelés lehetősége elsősorban az ingatlanoknál látszik kézenfekvőnek. Ezek a mérlegben 63 100 000 P-vel (becslésszerű adat), az összeg vagyonnak 31,72%-ával szerepelnek. Az adat azért becslésszerű, mert az ingatlanok címszó alatt szereplő székház, intézmények, ill. vidéki bérház-építkezések értékét egyelőre csak becsülni lehet. A legnehezebb a helyzet ebből a szempontból az intézményeknél és a vidéki bérház-építkezéseknél: ezek állagáról, ill. jelenlegi állapotáról a közlekedési nehézségek miatt egyelőre csak szórványosan vannak konkrét értesüléseink. Fix számot jelent a mérlegben a budapesti bérházak és telekingatlanoknak az értéke, amely 46 173 119 P-t tesz. Ebből a budapesti bérházakra 25 187 092 P, telekingatlanokra pedig 20 986 027 P esik.

Az ingatlanok felértékelés szempontjából annyit érnek, amennyire a hozadék felértékelésére lehetőség nyílik. Az intézet földbirtokba helyezett vagyontárgyait a földbirtokreform során kisajátították. Felértékelés szempontjából ez idő szerint csak a budapesti bérházak, illetve telkek jöhetnek figyelembe.

A bérházaknál a helyzet az, hogy, ha az ostrom alatt szenvedett sérülésektől, ill. az ezek helyreállításához szükséges költségektől el is tekintünk, lakbéreik kötöttek és feloldásukról legfeljebb csak ott és csak olyan mértékben lehet szó, ahol és amilyen mértékben az intézet költségére helyreállítottak. Ezeknek a száma ugyan nem jelentéktelen, komoly segítséget azonban a felértékelésnél nem jelentenek. Másrészt viszont a társadalombiztosító intézetek bérházainak feloldása a lakbér-kötöttség alól általános társadalompolitikai érdekekkel ellenkeznék.

Végeredményben tehát éppen az a tétel jön legkevésbé figyelembe, amelynek értékállandóságára a háború előtt általánosságban a leginkább számítottak. Pontosabban: a tiszta tulajdonjog értéke automatikusan emelkedett ugyan, a hozadék maga azonban fix maradt és a felértékelés szempontjából – ha a vagyontárgyak realizálásától eltekintünk, – éppen ezért nem jöhet figyelembe.

Külön elbírálást igényel a telekingatlanok kérdése. Ezeknek a nyílt-piaci értéke és ezzel a mérlegértéke is lényegesen emelkedett. Így mód volna arra, hogy a mérlegben magasabb összeggel szerepeljenek. Ezzel azonban még nem érnénk el semmit, mert a hozadékok hiányzik és a felértékelés szempontjából ez a lényeges.

Ebben a helyzetben két lehetőség kínálkozik: az egyik az, hogy a telekingatlanok értékénél mutatkozó emelkedést azok egy részének eladásával realizáljuk. Ennek azonban csak akkor van értelme, ha az így befolyt pénzeket más, gyümölcsöző módon tudnók kihelyezni. Ezt a módot mindenképpen érdemes, már az ország újjáépítésének szempontjából is megfontolás tárgyává tenni: az ilyen módon felszabaduló készpénz tőkéket pl. az iparnak nyújtott kölcsönök vagy részvénytársaságok megvétele formájában produktív s egyszersmind az intézet részére gyümölcsöző módon lehetne kihelyezni. Az a körülmény, hogy a konzervatív tőkepolitikával való ez a szakítás bizonyos vonatkozásokban jogszabály-módosítást tenne szükségessé (ipari vagy kereskedelmi részvényekbe való vagyontőkeelhelyezést az 1927: XXI. tc. ill. az 1928: XL. tc. ez idő szerint nem tartalmazza), ebből a szempontból irreleváns; a szükséges módosítások simán keresztülvihetők.

Ha az OTI járuléktartalékának hasonló módon kihelyezett részét, ill. a bérházak egy részének értékesítési lehetőségét is figyelembe vesszük, a kérdés politikai síkra kerül át: azáltal, hogy az így felszabaduló nem jelentéktelen készpénz tőkéket az iparba irányítjuk, lehetőleg részvénytársaságok megvásárlásával módunkban áll rátenni a kezünket az ipari profit egy részére is és ezzel egyrészt automatikus felértékelést biztosítani, másrészt a további fejlődés útját előkészíteni. Az ez irányú részletek taglalása azonban túlmenne a jelentés keretein.

A másik lehetséges mód az ingatlanok hozadékának felértékelésére az volna, hogy azokat az üres telkeket, amelyek erre alkalmasak, megfelelő hitel és elsősorban a szükséges munkaerő és nyersanyag rendelkezésre bocsátásával sürgősen beépítsük. Az építési célokra nyújtott hiteleket a befolyó járulék-jövedelmekből fennakadás nélkül lehet visszafizetni. Az újonnan épített lakások bére a kötöttség alól mentes, tehát adekvát és a járadékok emelésére felhasználható hozadékot jelentene. Ezen

túlmenően pedig alkalmas lenne arra, hogy a fővárosban ez idő szerint mutatkozó lakásínséget jelentősen enyhítse, ami szintén nem elhanyagolható szempont.

Kölcsönök. Ilyen címen a mérlegben szintén becslésszerű adatként 31,600,000 P szerepel. Az adat azért becslésszerű, mert az egyes ténylegesen befolyt törlesztések könyvelésszerűen még nincsenek feldolgozva. A kölcsönök 3 típusra oszlanak: a törvényhatóságok és városok részére folyósított kölcsönök összege 18,943,000 P, községeknek orvoslakás-építés céljára folyósított kölcsönök 4,796,814 P-t, végül az Ipari Munkaszervező Intézetnek adott kölcsön 9,200,000 P-t tesz.

A kölcsönök felértékelési lehetőségeinek megítélésénél nem szabad, de nem is lehet figyelmen kívül hagyni az ország újjáépítésének kérdését. Az elvi kérdés, hogy szükséges-e a készpénz-hitelek felértékelése, már eldőlt: az ipar részére most folyósítás alatt álló, kerekén 2 milliárd pengő indulási hitel egy része hivatalos állásfoglalás szerint felértékelési záradék alkalmazásával fog kiutaltatni. Ugyanezt az elvet kell az intézet által nyújtott kölcsönökre alkalmazni, sőt a háború utolsó évében folyósított kölcsönöknél a felértékelési záradékot már alkalmazták is. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni azt a körülményt, hogy pl. az a község, amelynek orvoslakás építésére adtunk kölcsönt, termelvényeit már a mai áron tudja értékesíteni; a felépített orvoslakás pedig mint tárgyi érték megvan. Akkor tehát, amikor a község bevételei a piaci árak emelkedésével felértékelődtek, méltánytalan és igazságtalan volna, hogy a dolgozó pénzből nekik nyújtott hiteleket névértékben és ne vásárlóértékben fizessék vissza, ill. a kamatokat csak a névértékben és nem a vásárlóértékben számított tőketartozások után fizessék. [...] Ugyanez vonatkozik a törvényhatóságoknak, ill. városoknak adott kölcsönökre is.

Az Ipari Munkaszervező Intézetnek nyújtott kölcsön felértékelésének a kérdése összefügg azoknak a vállalatoknak a rekonstrukciójával, amelyek az Ipari Munkaszervező Intézettől egy vagy más formában hitelt kaptak. Itt is azt az álláspontot kell elfoglaljuk, hogy az üzem automatikus átértékelésében a hitelezőknek is részesedniük kell.

Értékpapírok. Az értékpapírok az intézet félállami, ill. közcélú jellegéből folyóan kizárólag állami, vagy székesfővárosi kibocsátású papírok, részben pedig az Országos Lakásépítési Hitelszövetkezetnek folyósított kölcsönök. Végösszegükben a mérlegben 69,366,600 P-vel, a kihelyezésekben a legnagyobb arányszámmal (34,87%) szerepelnek.

A Lakásépítési Hitelszövetkezethez kihelyezett összegeknél ugyanazt kellene megismételjük, amit az ingatlanoknál mondtunk, minthogy – lényegében véve – ingatlanokra, ill. azok építésére indirekt úton nyújtott jelzálog-kölcsönökről van szó. Itt még a lakbér megkötöttségnek lehetősége is eszik: az az alkalmazott, vagy munkás, aki családi házat épített, ma a kollektív szerződés alapján legalább is részben a mai viszonyoknak megfelelő bért kap. Jövedelme tehát, legalábbis részben felértékelődött. Csak méltányos, ha azt kérjük, hogy – jelzálog kölcsönének törlesztését a végleges rendezésig, ill. a stabilizációig felfüggesztve – tőketartozása után a kamatokat jövedelmének felértékelésével arányosan, ugyancsak felértékelve fizesse.

Az állami, ill. székesfővárosi kibocsátású kölcsönkötvényeknek a felértékelése csak részben gazdasági, jelentős részben azonban politikai kérdés. Ha csak gazdasági szempögből nézzük a dolgokat, azt kell mondjuk, hogy a székesfővárosnak és az államnak a bevételei, tehát a különböző direkt és indirekt adók, ugyanolyan mértékben és ütemben az ország, ill. ezen belül a székesfőváros gazdasági újjáépítése előrehalad. Ebből viszont az következik, hogy a tőketörlesztéseket a stabilizációig és ezzel a végleges rendezésig fel kell függeszteni; a tőketartozások kamatszolgáltatát pedig, ami a járadékok felértékelése szempontjából egyedül fontos, olyan arányban felértékelve kell teljesíteni, amilyen arányban az állam, ill. a székesfőváros bevételei felértékelődnek.

Konkrétan meg kell állapítani azt, hogy a különböző kölcsönök folyósítása, ill. a különböző kibocsátású kötvények átvételének az időpontjában az államnak, ill. a székesfővárosnak az akkor érvényben volt adónemekből, ill. üzemekből számszerűen mennyi bevétele volt. Az átvett értékpapírok kamatait olyan arányban kellene felértékelni, amilyen arányban az államnak, ill. a székesfővárosnak a tételesen meghatározandó adókból, ill. az üzemekből származó bevétele a kölcsön felvételének, ill. az értékpapírok átvételének időpontjához képest emelkedett.

Jelentős pénzkészlete volt az intézetnek betétek formájában a különböző pénzüintézeteknél, kerek számban 29 millió pengő értékben. Ezeknek a felértékelésére a most elmondottakat értelemszerűen lehet alkalmazni.

Amit most a MABI-ról elmondottunk, szó szerint érvényes az OTI-ra is: különbségek csak a számokban, de nem a lényegben vannak. A teljesség kedvéért megadjuk az OTI és a MABI öregségi ágazatának 1943. december 31-re vonatkozó vagyonállagát (az 1944. évi adatok az OTI-nál – a MABI-val szemben – még nem állnak rendelkezésre). Ezek szerint a két intézet öregségi ágazatának vagyontárgyai 1943. december 31-én a következőkben voltak kihelyezve:

Vagyontárgyak	Pengő	%
1. Pénztárhészlet	219,836	0,04
2. Postatakarék	3,909,583	0,52
3. Pénzüintézeti betétek	84,920,983	15,39
4. Ingatlanok	152,771,352	27,69
5. Ingóságok	3,345,614	0,61
6. Értékpapírok	210,674,992	38,19
7. Kölcsönök	59,111,138	10,72
8. Államkincstár tartozása (csak	23,181,456	4,20

OTI tétel)		
9. Adósok	5,203,619	0,94
10. Baleseti üzletágak tartozása	8,326,388	1,60
Összesen	551,664,961	100

A magyar társadalombiztosítás öregségi ágazatának vagyona 1943 végén tehát kerek számban 551,7 millió pengőt tett; 1944 végével a vagyonállag józan becslés szerint 640 és 650 millió pengő körül fog mozogni. Ennek az összegnek a valorizációjáról van szó.

Ismételjük: a valorizáció kérdését a kormány elvben már eldöntötte akkor, amikor az iparvállalatoknak megszavazott hitelt részben felértékelési záradékkal fogják folyósítani. Felértékelés tehát van. Csak igazságos, de jogos és méltányos is, ha a dolgozók saját befizetéseik és igényeik tekintetében ezúttal az állammal szemben lépnek fel valorizációs igényekkel.

Egy különbség azonban van, – és itt válik a kérdés megint az aránylag egyszerű gazdasági kérdésből súlyos politikai kérdéssé: a rekonstrukciós hiteleket az új, demokratikusa – pontosabban: a demokrácia felé haladó – Magyarország nyújtja az egészében még kapitalista jellegű magángazdaságnak az ország újjáépítésének az érdekében. Ez a valorizáció tehát lényegében prospektív jellegű: most adott hiteleknek későbbi valorizációjáról van szó. Ez így rendben is van, mert inflációs időkben a kapitalista azáltal jut és jutna most is nagy extraprofitához, hogy az árakat arányban kalkulálja, a béreket pedig papírban fizeti.

Az öregségi ágazat vagyonának felértékelésénél azonban, aminek a legnagyobb részével az állam tartozik, a valorizáció retrospektív jellegű: a dolgozó rétegeknek a – fasiszta rendszer alatt – befizetett filléreiből felépített járuléktartalék most történő felértékeléséről, végeredményben tehát az új demokráciának a fasiszta rendszer bűneiért való helytállásáról, – belső jóvátételről van szó.

A kérdés itt van. Fel nem vetni akkor, amikor a járadékosok helyzete napról-napra tűrhetetlenebbé válik, lehetetlen. Ha nem vetjük fel mi, most, fel fogja vetni más. Véleményünk szerint a kérdésnek felvetése feltétlen politikai szükségesség. Ha felvetjük a kérdést és jól átgondolt megoldással is jövünk, politikai fegyvert kapunk a kezünkbe.

A gyakorlati megoldás lehetőségét az a tény adja meg, hogy az öregségi biztosításban még jó darab ideig – 20–25 évig – nem lesz szükség arra, hogy magához a járuléktartaléktökéhez hozzányúljunk: a fizetési kötelezettségek fedezetére a befolyt járulékok és a járuléktartalék kamatai elegendők lesznek. Minthogy pedig a járulékok lépést tartanak a bérekkel, ezért is térünk át a százalékos járulékbefizetési rendszerre, a járadékok felértékeléséhez átmenetileg elegendő, ha a kihelyezések

kamatszolgálatát értékeljük fel. Erre pedig, amint az egyes kihelyezési tételek analízisének rámutattunk, megvan a lehetőség.

Javaslatunk tehát konkrétan a következő:

1. Az öregségi biztosítás adósainak – ideértve az államot is – tőketörlesztési szolgáltatását fel kell függeszteni addig, amíg az árak és bérek egymással összhangba kerülnek és stabilizálásuk megtörténik. Felértékelésük akkor és csak akkor történhet meg. Addig pedig:
2. A kamatszolgáltatást olyan módon felértékelve kell teljesíteni, amilyen módon az adós bevételei a hitel igénybevételének időpontjához képest emelkedtek, illetve felértékelődtek.

A gyakorlati keresztülvitelt természetesen konkrétan ki kell dolgozni. Véleményünk szerint azonban ez a javaslat a járadékok felértékelésének kérdését természetes úton oldja meg: a felértékelés párhuzamosan megy az ország újjáépítésével. Ezen túlmenően azonban a most javasolt elgondolás alkalmas arra, hogy a gazdasági élet egyéb területeire is kiterjesszessék. A retrospektív valorizáció bevezetése, ha kell, kikényszerítése, kitűnő eszköz az infláció fékezésére és megakadályozására. [...]

A felértékelési kérdés azonban az öregségi biztosításnak csak egy és csak átmeneti kérdése. Vannak súlyosabb kérdések is. [...] Annak idején, amikor a Lex Vass II. bevezette Magyarországon a kötelező öregségi biztosítást, a jelenleg érvényben lévő 5%-os alapjárulékkulcsnál magasabb járulékkulcsot kellett volna megállapítani. Az a tény, hogy a járulékot mégis 5%-ban állapították meg, kerek számban 219 millió pengő megnyitó hiányt okozott. Ennek az összegnek a fedezetét, illetve törlesztését az 1928: XL. tc. 165.§. 1. bekezdése alapján az állam vállalta oly módon, hogy az állami hozzájárulás összege az 1933–1934-es költségvetési évtől kezdve évi 4 millió pengő, amely összeg ezután 50 éven át a kezdő hozzájárulás 5%-ával emelkedik és az 1983–1984-es költségvetési évtől kezdve állandó.

Az állam ezt a kötelezettségét mindez ideig nem teljesítette. 1933-ban, amikor a törlesztésnek kezdődni kellett volna, az ország a gazdasági válságnak körülbelül a mélypontján volt. Az akkori kormány tehát felhatalmazást adott magának, hogy a törlesztést csak 1939-ben kezdje meg. 1939-ben azonban a Horthy-rendszer már nyíltan készülődött a háborúra: a pénz fegyverkezésre és nem a dolgozókkal szemben vállalt kötelezettségek teljesítésére kellett. Az eredmény: az akkori kormány újra felhatalmazta magát, hogy a törlesztést legkésőbb 1944. december 31-én kezdje meg. Minthogy pedig az elmúlt idő alatt nemcsak a törlesztés, hanem az adósság kamatszolgáltatása is elmaradt, az 1929. január 1-én 219 milliót tévő megnyitó járuléktartalék-hiány 1945. január 1-re értékelve kerekben 413 millió pengőre szaporodott.

Végeredményben tehát a magyar öregségi biztosítás szükséges járuléktartaléka 1945. január 1-én 1050 és 1060 millió pengő között volt. Ebből egy 640 és 650 millió pengő közötti összeg – mert a társadalombiztosítási költségeket a munkaadónak jogában volt a költségként elszámolni és így a fogyasztókra áthárítani – lényegében a dolgozó rétegek tényleges befizetéseiből eredt, míg a különbözet az állam burkolt,

mert könyvszerűen nem aktivált tartozása. Ha a ténylegesen befolyt járulékokból az államnak indirektnen kölcsönadott összegeket is figyelembe vesszük, ebből az összegből kerekén 647 millió pengővel az állam tartozik, még a többi magángazdaságban van kihelyezve.

Ha pedig a korhatárnak a Sztójay-kormány által rögtönzéseképpen 65 évről 60 évre történt leszállítását is figyelembe vesszük, ami egyébként a munkásságnak régi követelése volt, akkor a járuléktartalék szükséglet hozzávetőlegesen már cca. 500 millió pengővel emelkedik. És ezek az összegek még csak névértéket jelentenek.

Ha ezekhez a tényekhez hozzávesszük a felértékelés kérdését, hozzávesszük azt, hogy az öregségi biztosítás szolgáltatásai még békenívón is szemérmetlenül kevesek voltak, hozzávesszük azt is, hogy a parasztság egyelőre csak papíron, a nem alkalmazotti viszonyban dolgozók széles rétegei pedig ma sincsenek biztosítva, hozzávesszük azt a tény, hogy a magyar társadalombiztosítási törvények egészükben és részleteikben a legnagyobb mértékben antiszociálisak, eljutunk ahhoz a konklúzióhoz, amivel az analízist kezdtük: az öregségi biztosítás csődben van. Csődben van financiálisan és szociálpolitikai szempontból egyaránt.

Az újjáépítés. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)

Lásd: *A szociálpolitika és társadalombiztosítás fejlődése az 1945 és 1956 közötti időszakban* című bevezető tanulmány vonatkozó részét.

A második világháború után jelentős mértékű volt Magyarországon a nemzeti vagyok pusztulása, aminek mértéke 40%-ra tehető. Ez a rendkívüli mértékű értékvesztés a társadalombiztosítási pénztárakat, folyómérlegeket, értékpapír-, ingatlan- és részvényalapú beruházásait is érintette. A háború során keletkező anyagi és pénzügyi károkat tovább súlyosbította a világtörténelmi rekordnak számító hiperinfláció, ami teljes mértékben elérte a még meglévő, főleg értékpapírokban és betéti tőkék formájában fennmaradt társadalombiztosítási vagyont. Ennek következtében az egyik legfontosabb újjáépítési feladat az ú.n. valorizáció volt, azaz a járadékok (és egyben a társadalombiztosítási mérleg) pénzügyi rekonstrukciója és értékállóságának biztosítása.

Az öregségi biztosítási ágazat problémái végeredményben válaszótra visznek. Fel kell vetni először azt a kérdést, hogy fenntartható-e egyáltalán a mai biztosítási rendszer. Az átmeneti felfüggesztés esetén, és ezt a gyakorlati valóság, nem szenved-e a rendszer olyan sérüléseket, hogy azok többé ki nem heverhetők? Ha a várományfedezeti rendszer pénzügyileg csődbejutott, nem kell-e – mint egy elmúlt politikai rendszer csődtömegét kezelniük az egész kérdést, átmenetileg, – politikai érdekből – felosztó-kirovó rendszerre áttérni és az új öregségi járadékok megállapításával ezek fedezetéül a folyamatos járulékbévitel mellett az esetleg módosítható régebbi tőketartalékokat is igénybe venni?

Ily módon kétségtelen szociálpolitikai sikereket érhetnénk el tömegek felé, és erre szociáldemokrata oldalról többször történt már utalás; kétségtelen pillanatnyi siker lenne, de – néhány rövid év alatt a felgyűjtött tőkék teljesen eltűnnének, nem csak a múlt rezsím, hanem a mi jóvoltunkból is, – és munkástömegeink öregségi biztosítás nélkül maradnának, ill. a biztosítást új alapokon újra kellene kezdeni.

Véleményünk szerint pillanatnyi sikerekért nem szabad a felhalmozott, a munkásság által korábban begyűjtött tőkéket, még ha ezeknek a sorsa jelenleg bizonytalan is, ezért feláldozni, hanem annyit kell belőlük átmenteni, amennyit csak lehet. A biztosítási technika elméletének jelenlegi állása szerint a legfejlettebb biztosítás-pénzügyi fedezeti rendszer a várományfedezeti rendszer. Jelenlegi magyar problémáira és átmentésének lehetőségeire az előző fejezetekben rámutattunk.

Pártunknak ebben a kérdésben állást kell foglalnia. Nem vitás, hogy az állásfoglalást egyrészt az Európában és ezen belül Magyarországon ez idő szerint fennálló gazdasági rendszer, másrészt pedig keleti nagy szomszédunk, a Szovjetunió fogja meghatározni. [...] De ezen a problémán túlmenően a demokratikus Magyarország ma az is kívánja tőlünk, hogy a társadalombiztosítást megszilárdult alapokkal, reális szolgáltatásokkal ki is terjesszük. Az újjáépítés során nemcsak a MABI, de az egész magyar társadalombiztosítás alapjaiban reformra szorul. Alapvető hiba volna, ha a MABI vagy általánosságban a magyar társadalombiztosítás újjáépítésénél megelégednénk az eddigi keretek újra kitöltésével. Mint a Szakszervezeti Tanács emlékirata került a népjóléti miniszter elé a társadalombiztosítás kiterjesztésére és egységesítésére vonatkozó elgondolásunk. Az emlékirat szövegét idemellékeljük.

A/ A szerkezeti reform (egységesítés)

Pártunk programja a biztosítás általánosítása, minden dolgozóra való kiterjesztése. A hozzá vezető út a demokratikus Magyarországon keresztül vezet, amelyben a munkásosztály vívja a harcát a reakció ellen, a hegemoniáért. Ebben a harcban a követendő út a társadalombiztosítás önkormányzatának minél szélesebb alapokon történő helyreállítása és a munkásság domináló szerepének a biztosítása, hogy ezek az önkormányzatú intézmények minél erősebb bástyái legyenek a munkásosztálynak. Az egységesítés és a társadalombiztosítás kiterjesztése ezeket a bástyákat erősíti.

A betegségi biztosítás mai széttagoltsága nem utolsó sorban a dolgozók társadalmát bontja meg. Célunk csak az lehet: egységes betegségi és öregségi szolgáltatás a dolgozók minden rétege számára. [...] Az egységesítés irányába eső próbálkozásoknak természetesen igen nagy gazdasági (pénzügyi) kérdéseket kell megoldaniuk és a különböző dolgozó rétegek között fennálló osztálykülönbségeket és a fasiszta időkben különösen kiélezett válaszfalakat kell lebontaniuk. Itt nem elég szép elméleteket gyártani, hanem kellő óvatossággal, de ha kell, kellő határozottsággal is kell eljárni.

Az egységesítés terén megtörténtek az első lépések: az OTI-ba beolvasztják az OMBI-t, szimbolizálva ezzel is az ipari és mezőgazdasági munkásság egyesülését. Az egyesítés elvileg kimondatott, de gyakorlata még nem alakult ki és óriási nehézségekbe fog még ütközni.

Az első MABI-OTBA találkozó is megtörtént. Egyelőre teljes a merevség az utóbbi részéről. Az OTBA képviselői, – saját elvtársaink – többé-kevésbé nyíltan kihangsúlyozták azt, hogy a köztisztviselői rétegnek semmi kedve sincs ahhoz, hogy a magánalkalmazottakkal a betegségi biztosításban egy kalap alá vonják őket, bár tudatában vannak annak, hogy az OTBA minimális megbiztosítása mennyire elmarad a magánalkalmazottaké mögött. Nagyjában és egészében nyíltan bevallották, hogy bevonásukat azért nem tartják kívánatosnak, mert ez az első lépés volna a közalkalmazottak társadalmi különállásának a lebontásában.

Lebontásra és beolvasztásra várnak az öregségi biztosítás kereteibe illeszthető, jórészt társadalmi egyesületek formájában működő különböző temetkezési egyesületek, az 1928: XL. tc. XI. fejezete alapján működő vállalati nyugdíjpénztárak és az 1940: XII. tc. alapján működő nyugdíjkiegészítő pénztárak. Ezek különállása biztosítási, üzemgazdasági és társadalompolitikai szempontból egyaránt káros. A temetkezési egyesületek és a vállalati nyugdíjkiegészítő pénztárak ez idő szerint még a pénzügyminiszter felügyeleti jogkörébe tartoznak; első lépés tehát, hogy ezek a népjóléti miniszter felügyeleti jogkörébe utaltassanak.

A szakmai családpénztárak az iparügyi minisztériumhoz tartoznak. A szakmai családpénztárak elve vitathatatlanul helyes. Felügyeletük azonban a Népjóléti Minisztérium alá tartozik. A szakmai családpénztárak szolgáltatásait mennyiségileg fel kell emelni és eddigi kereteit minden munkavállalóra ki kell szélesíteni.

B/ A szerkezeti (minőségi) reform

1. Betegségi biztosítási ágazat

A hivatása magaslatán álló társadalombiztosításnak a betegségi biztosítás keretében az a célja, hogy a tényleg betegeknek mindent megadjon, amire szükségük van és ezen felül még egy egész sereg olyan dolgot is, amit nem kérnek, de ami gyógyulásuk érdekében szükséges. Jó betegségi biztosítás kevesebb halálesetet és kevesebb rokkantat jelent és lényeges kelléke a jó öregségi és rokkantsági biztosításnak.

A MABI ezt a szempontot szem előtt tartva a betegellátás jelenlegi rendszerét azzal akarja minőségileg feljavítani, hogy a körzeti orvosok eddigi feladatkörét, amely eddig igen sokszor csak adminisztratív szerve volt a központi rendelőintézetnek és kórháznak a háziiorvosi rendszer kiépítésével kívánja feljavítani és bizonyos keretek között lehetővé teszi a szabad orvosválasztást. Ennek a lényege abban áll, hogy az intézet kijelöl bizonyos számú – általa minőségileg megbízhatónak tartott – orvost, akik közül a biztosított tagok tetszésük szerint egy év időtartamára háziorvost választanak. A háziorvos kötelessége a beteget és családját legjobb tudása szerint kezelni és szükség esetén szakorvosi konzultációt is igénybe venni. A központi rendelőintézetben szervezett rendelések a jövőben kizárólag szakorvosi rendelések lesznek és a járóképes betegek is csak akkor kell a rendelőintézetbe elmenni, ha kifejezetten szakorvost igénylő diagnózisról, ill. szakorvost igénylő kezeléstről van szó. Minden egyebet a hozzá közellakó háziorvos, ill. szakorvos lát el. Ezáltal megtakarítjuk a betegek a központi rendelőintézet felkeresésével járó idővesztését, másrészt pedig, minthogy a rendelőintézet forgalma szükségképpen

le fog csökkenni, megtakarítjuk, ill. a minimumra csökkentjük azt az időt is, amit a mostani helyzetben a betegnek a rendelőintézetben történő várakozás jelent.

A betegellenőrzés lényeges kifejlesztésével a szolgáltatásokat, elsősorban pedig a táppénz és egyéb szolgáltatásokat csak a tényleg betegekre fogjuk korlátozni. Ezáltal és az előbb említett intézkedések folytán is olyan megtakarításokat remélünk elérhetni, amelyek lehetővé teszik a betegség-megelőzések célját szolgáló különböző üdültetések lényeges kifejlesztését.

Ugyanide tartozik a korábban már rendszeresített periodikus vizsgálatok továbbfejlesztése. A MABI ill. az OTI az utolsó két évben országos jellegű szűrővizsgálatokat rendszerezett. Ennek a lényege az volt, hogy a biztosított népeiséget rendszeres időközben mellkasröntgen felvételre rendelte be. Ugyanilyen rendszerrel tervbe vettük a nemi betegségek leküzdésére, megelőzésére, ill. idejekorán történő felismerése végett a periodikus vérvizsgálatot, szívvizsgáló és rákkutató állomás létesítését is. [...] A betegellátás reformjával természetesen együtt halad a fokozottabb orvosellenőrzés és vényre taksálás kiépítése, ami egyrészt minőségi ellenőrzést, másrészt pénzügyi megtakarítást jelent.

2. Öregségi biztosítási ágazat

Az öregségi biztosítási ágban a szervezeti reform különös sok tennivalót kíván. Hogy az öregségi biztosítás minőségileg is feljavítható legyen, ennek bevezetéséül adminisztrációs reformokra van szükség. [...] Pillanatnyilag az a helyzet, hogy a rokkantsági és öregségi járadékra való igényjogosultság, ill. ennek összege a munkaviszony tartamától, ill. a befizetett járulékoktól függ. Ezeket tehát valamilyen módon nyilván kell tartani. A nyilvántartást illetően ez idő szerint az a rendszer, hogy a nyilvántartásokat a kötelező biztosításnak az a szerve, ill. helyi szerve végzi, ahol az illető munkáját teljesítette. A gyakorlatban ez úgy néz ki, hogy a budapesti munkavállalók nyilvántartását az OTI, ill. a MABI, vidéken pedig az OTI-nak a megfelelő helyi szervei végzik. Ha már most, valamilyen munkavállalónál a biztosítási esemény (haláleset, korhatár betöltése, vagy megrokkulás) bekövetkezik, a szükséges járadék-megállapításhoz előbb le kell nyomozni, hogy az illető munkavállaló biztosított voltának ideje alatt hol mindenütt volt munkaviszonyban, az erre vonatkozó adatokat (az ún. várományi adatokat) az illetékes helyi szervektől be kell kérni és csak ennek alapján lehet az illetőnek járadék-jogosultságát, ill. az illető járadékösszeget megállapítani.

Ez még normális időkben is igen hosszadalmas eljárás volt; a pillanatnyi közlekedési nehézségek mellet egyszerűen lehetetlen. Ez a széttagoltság volt nem utolsó sorban az oka annak, hogy az öregségi ágazatban a törvényben előírt periodikus biztosítástechnikai mérlegek ez ideig nem voltak elkészíthetők és így a biztosítástechnikailag szükséges járuléktartalék nagyságát illetően csak többé-kevésbé a levegőben lógó becslésre vagyunk utalva.

Ezért feltétlenül és sürgősen szükségesnek tartjuk egy központi váromány-nyilvántartó hivatalnak a megszervezését, amely az ország valamennyi öregségi biztosításra kötelezett munkavállalójának az öregségi biztosítás szempontjából

szükséges adatait nyilvántartja és ennek alapján periodikusan elkészíti a szükséges biztosítástechnikai mérlegeket is.

Az öregségi biztosítás szolgáltatásai terén kettős reformra van szükség: az egyik a szolgáltatások mennyiségi felemelése, a másik a szolgáltatásra való jogosultság korszerű, demokratikus megállapítása. [...] Ezt a kérdéskomplexumot csak az ország gazdasági újjáépítésével párhuzamosan, fokozatosan lehet megoldani. A szolgáltatások mennyiségi felemelése a legszorosabban összefügg az ország teherbíró képességével. Az öregségi ágazat eddigi szolgáltatási rendszere hibás. A járadékigény ugyanis ez idő szerint évi 480 P (havi 40 P) ún. törzsjáradékból s ezen felül a befizetett járulékok 19%-át tevő ún. emelkedő járadékrészből áll. Véleményünk szerint a törzsjáradékot olyan összegre kell felemelni, amely megfelel a létminimumnak. Ehhez szükség esetén jöhet egy fokozódó járadékrész, amely arányban áll a befizetett díjakkal. Ennek a hivatása volna az egyéni többleteljesítményre való ösztönzést elősegíteni, azáltal, hogy a létminimumot jelentő törzsjáradékhoz a biztosított befizetett járulékaiknak megfelelően többletszolgáltatásra és így egy bizonyos fokú jólétre való igényjogosultságot jelent.

További lényeges javítanivalók vannak az igényjogosultság feltételeiben. A rokkantsági járadékok alacsony voltának nemcsak a megállapított összegszerűségek alacsony volta az oka, hanem az is, hogy azok éppen a befizetett járulékoktól is függővé vannak téve. Már pedig járulékokat befizetni – és ez elsősorban az ipari munkavállalókra vonatkozik, – csak akkor lehet, ha az illető munkaviszonyban van; ha azonban a biztosított munka nélkül van, nem tud járulékot fizetni és így – elsősorban az ipari munkásságnál, de a magánalkalmazotti rétegnél is, ahol pedig a foglalkoztatottság fluktuációja lényegesen kisebb, a munkanélküliségnek jelentős hatása van a jogosultságra és a lerótt járulékok összegére. Ezen a ponton elsősorban azzal a rendelkezéssel lehet segíteni, hogy az állandó összegű törzsjáradékot felemeljük a létminimumra, másrészt pedig azzal, hogy a fizikai vagy szellemi munkavállalók rokkantsági biztosítása munkanélküliségének ideje alatt is fennáll. Az ebből származó járulékteher-többletet az egész munkáltató társadalomra kellene kivetni. Ezzel egyszersmind megtörténne az első lépés a munkanélküliségi biztosítás bevezetése felé, mégpedig oly formában, amely a társadalom részére aránylag kis megterhelést jelent és éppen ezért gyakorlatilag rövidesen megvalósítható.

Külön és nagy fejezet a biztosítás terheinek viselése. A demokrácia fogalmából folyóan a társadalombiztosítási terheket az egész társadalomnak, az egyes társadalmi rétegek teherbíró képességének arányában kell viselni. Ebből az következik, hogy a társadalombiztosítási terheket szervesen be kell építeni az államháztartásba, de mindenképpen oda kell hatni, hogy a létminimumot jelentő törzsjáradék költségeit az állam viselje. Viselje pedig nemcsak papíron, hanem gyakorlatban is.

Ezzel az elvi állásponttal csak látszólag ellenkezik a MABI kezdeményezésére meghozott az a rendelkezés, amely a társadalombiztosítási terheket kizárólag a munkaadókra hárítja át. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról a körülményről, hogy a társadalombiztosítási költségek ugyanúgy az üzemi kalkuláció egyik tényezője, mint akár a nyersanyag értéke, vagy maguk a munkabérek és gyakorlatban mindössze

arról van szó, hogy a munkaadók eddig csak a társadalombiztosítási költségek 50%-át vették, 1945. május 1-től kezdve pedig azok 100%-át veszik mint ármeghatározó tényezőt figyelembe. Ezzel azonban pontosan azt a célt érjük el, ami szándékunkban volt: minthogy a termelt árukat az egész társadalom – és köztük maga a dolgozók társadalma is – vásárolja, ezen keresztül a társadalombiztosítási költségek is a teljes társadalomra hárulnak át.

Összefoglalás

Jelentésünk során megkíséreltük felölelni mindazokat az aktuális kérdéseket, amelyek részben a MABI, részben pedig az egész magyar társadalombiztosítás kérdései. Összegezve az elmondottakat, sikerült:

- 1/ az önkormányzat függetlenségét helyreállítani, törvényesíteni és kiszélesíteni;
- 2/ a reakciót az intézet egész területén felszámolni, legalábbis oly mértékben, hogy az szabotálásával, a munkafegyelem megbontásával többé komoly nehézségeket már nem okozhat;
- 3/ az intézet kórházát, rendelőintézetét normális nívóra emelni, sőt szerény keretek között továbbfejleszteni;
- 4/ a betegsegélyezést felemelt segélyekkel folyósítani és ehhez a pénzügyi fedezetet jelentős részben a magunk erejéből előteremteni.

Nem sikerült:

- 1/ a betegségi biztosításban a gyógyászati segédeszközök kérdését rendezni;
- 2/ az öregségi ágazatban a járadékokat folyósítani és jövőbeni folyósításukra elvi határozaton túl megfelelő lépéseket tenni;
- 3/ a vidéki intézmények működését megindítani;
- 4/ a társadalombiztosító intézmények működését megindítani;
- 5/ a szakszervezeti mozgalmat az egyszerű tagságon túl minőségileg elmélyíteni.

A jelentésben részletesen foglalkoztunk a betegségi és öregségi biztosítás problémáival és az újjáépítéssel mint programmal. A betegségi és öregségi biztosítás problémáit mint nyitva lévő vitaanyagot tártuk a párt elé és szükségesnek tartjuk, hogy a párt ezekkel a kérdésekkel, melyeknek hordereje túlnő a biztosítási kérdés keretein, külön e célra kiküldendő bizottságban foglalkozzék. De szükségesnek tartjuk ezen felül, hogy a népjóléti miniszternek a Szakszervezeti Tanács által átnyújtott emlékiratban javasolt külön bizottság is mielőbb megkezdje munkáját, hogy a társadalombiztosítás egységesítése és reformja kellő óvatossággal, de pártunk kezdeményezésére mielőbb meginduljon.

3.3.2. Társadalmi berendezkedés

Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építéd

In: Rákosi Mátyás: A fordulat éve. Budapest, 1948, Szikra. (276–319). 276–278., 299–303.

Rákosi Mátyás (Ada, 1892. március 9. – Nyizsnyij Novgorod, 1971. február 5.), 1904-ig Rosenfeld Mátyás, politikus. 1912-ben végezte el a budapesti Keleti kereskedelmi Akadémiát. 1912 és 1914 között Hamburgban, majd Londonban dolgozott kereskedelmi cégeknél. 1910-től tagja volt a szociáldemokrata pártnak (MSZDP). 1914-ben önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett. 1915-ben hadapródként orosz fogságba esett. 1918 májusában egy tisztii hadifogolycseré keretében hazatért. 1918 novemberében belépett az újonnan alakult kommunista pártba (KMP), ahol vidéki tétkárnak választották. A Tanácsköztársaság idején kereskedelemügyi, majd szociális termelési népbiztos, a Kormányzótanács központi Ellenőrzőbizottságának és a legfelsőbb Népgazdasági Tanácsnak a tagja és a Vörös Gárda parancsnoka volt. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába, majd ottani kitiltása nyomán Csehszlovákiába, Németországba, majd a Szovjetunióba utazott. 1921-től a Komintern Végrehajtó Bizottságának titkárává választották. 1924-ben a kommunista párt újjászervezésére visszatért Magyarországra. 1925-ben ezért letartóztatták és 8,5 évre ítélték. Büntetése lejártá előtt ismét perbe fogták és életfogytiglanra ítélték. 1940-ben titkos nemzetközi megegyezés keretében szabadon engedték, hogy a Szovjetunióba távozzon. A háború alatt a moszkvai magyar kommunista emigráció, és az ott működő Kossuth Rádió vezetője. 1945 februárjában hazatért Magyarországra, ahol az MKP főtitkárává választották. 1948 júniusában a két munkáspárt egyesülése után az MDP főtitkára lett. 1949-től az újjáalakított népfrent elnöke, 1950-től informálisan az ország legfőbb vezető testületét alkotó Honvédelmi Bizottság vezetője volt, 1951-től pedig személyesen felügyelte az Államvédelmi Hatóságot. 1952-ben átvette a miniszterelnöki posztot is. Vezetésével szovjet típusú diktatúra épült ki Magyarországon. Sztálin halálát követően leváltották a kormányfői posztról, de a MDP első titkára maradt. 1956 júliusában, a fokozódó társadalmi elégedetlenség nyomására leváltották. Ekkor a Szovjetunióba települt. 1957-ben megpróbálta meggyőzni a szovjet vezetést, hogy Kádár János helyett őt állítsák ismét Magyarország élére. 1957-ben itthon megfosztották képviselői mandátumától és Elnöki Tanácsi tagságától, a Szovjetunióban pedig Moszkvától távoli lakóhelyet jelöltek ki számára, és sorozatos hazatérési kérelmeit rendre elutasították. 1962-ben kizárták az MSZMP-ből 1971-es halála után hamvait hazaszállították és a Farkasréti temetőben helyezték el.

A *Tiéd az ország, magadnak építéd* című beszédében, írásában az ország gazdasági és társadalmi viszonyaiban bekövetkező egyik legfontosabb változás, az államosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása mellett foglalt állást.

A legdöntőbb változás az államosítás terén történt. Az elmúlt év végén törvénybe iktatott nagybankok államosítása következtében az iparnak újabb szelvénye került társadalmasítás alá. Ennek eredményeképpen nagyipari termelésünknek csak kisebbik része maradt a magántőke kezén, a nagyobbik része állami kezelésbe került. Állami kezelésben vannak iparunknak kulcspozíciói: a szénbányászat, a villamos energia, az acél- és vastermelés, ezek szinte 100%-ig. Ugyancsak állami kezelésben vannak szinte kivétel nélkül a nagyipari jellegű közlekedési vállalatok. Munkáslétszám tekintetében ez abban mutatkozik, hogy az iparban, a bányászatban

és a nagyüzemi közlekedésben foglalkoztatott 600 000 munkásból már mintegy 400.000 állami vagy egyéb társadalmisított üzemben dolgozik és csak 200 000 a magán-kapitalista gazdálkodásban. Ez a szám magában véve mutatja, hogy itt olyan változásról van szó, mely egész gazdasági struktúránkat megváltoztatja. A magyar iparban és közlekedésben a munkások nagy többsége már olyan üzemekben dolgozik, amelyeknek hajtóereje többé nem a haszonhajhászás, hanem a köz és a dolgozó nép érdeke. És ezt a tényt nem lehet eléggé aláhúzni. Maguk a munkások sincsenek tudatában annak, hogy az államosításnak ez a mértéke megváltoztatja egész gazdasági rendszerünket. A magyar nagyipar többségében már nem kapitalista, hanem államosított, azaz útban van a szocializmus felé. Ennek a konferenciának egyik feladata az, hogy tudatosítsa Pártunk útján ezt az alapvető változást, hogy az egész munkásosztály, az egész magyar demokrácia felismerje, hogy itt alapvető változásról van szó, és hogy ennek folytán meg kell változnia a munkás beállítottságának a termeléshez. Ha felismerik azt, hogy az államosított üzemekben többé nem a tőkésék számára, nem a kapitalista profitra, de saját népünk felvirágoztatásáért dolgoznak, akkor a munka természetesen egész más lendülettel fog folyni. Ismétlem, ennek a konferenciának feladata, hogy Pártunkon keresztül megértesse a magyar dolgozókkal ezt az alapvető változást. A magyar demokrácia sorozatos győzelmei, az államhatalom további jelentős demokratizálása és az államosítás együtt alapvető fordulatot eredményeztek.

Természetesen emellett a tény mellett gazdasági életünknek az elmúlt esztendőben voltak figyelemreméltó és biztató egyéb fejlődési momentumai. Elsősorban kell említeni a három- éves terv megindítását. A szárazság, amely nálunk agrárországban természetesen fokozottabb mértékben érezte hatását, kissé vontatottá tette a hároméves terv megindítását. Ez a vontatottság a burzsoázia köreiben azt a reményt keltette, hogy a hároméves terv mindjárt a kiindulásnál megbukott, sőt olyasmit is hallottunk, hogy nem is fogunk komolyan a megvalósításához. Aki a hároméves terv kérdéseivel foglalkozik, az tudja, hogy mindez nem egyéb, mint a magyar reakció vágyálma. Az éhes disznó makkal álmodik. Az igazság az, hogy a hároméves terv vontatott megindulása után egyre inkább lendületbe jön, és minden reményünk megvan arra, hogy azokat a befektetési összegeket, amelyeket a nemzeti jövedelemnek a szárazságból eredő csökkenése miatt kezdetben kisebbre voltunk kénytelenek szabni, a terv további végrehajtása folyamán pótolni tudjuk. A tervgazdálkodás, - bár alig öthónapos, - már gazdasági életünk minden területén meggyorsítja a termelést, gondoskodik a beruházások legmegfelelőbb elosztásáról és gazdasági életünk döntő erőit összefogva, sietteti hazánk talpra állítását. [...]

Gazdasági téren legfontosabb feladatunk megerősíteni és megemészteni mindazt, amit eddig elértünk. Vonatkozik ez elsősorban az államosított üzemekre és bankokra. Demokratizálni kell a vezetőségeket, hogy olyan emberek kezében legyen az intézkedés, akik valóban a nép érdekeit és nem a régi tulajdonosokét tartják szem előtt. Tovább ki kell építeni a munkásigazgatók jól bevált intézményét. Gondoskodni kell arról, hogy az államosított üzemek deficitje minél előbb megszűnjön. Meg kell változtatni azt az árpolitikát, mely az államosított ipar termékeit mesterségesen, állami hozzájárulással alacsonyán tartja és így szénnel, vassal, acéllal, villanyossággal

mintegy szubvencionálja, külön jutalomban részesíti a luxusiparokat és a magánkézben lévő iparokat. A hároméves tervet - melyet a reakció már oly szívesen eltemetett volna - lendületbe kell hozni. Munkaversenyekkel, értékes jutalmakkal fokozni kell iránta a dolgozók érdeklődését és az üzemek teljesítményét.

A legdöntőbb tennivaló azonban a munkafegyelem és a munkateljesítmény helyreállítása. A dolgozók életszínvonalának emelésére irányuló minden törekvésünk kudarcra van ítélve, ha a munkás kevesebbet termel a demokráciának, mint amennyit a régi úri rendszernek termelt. Az ország csak azokkal a javakkal rendelkezik, melyeket munkásai, parasztjai termelnek vagy a termelvények ellenében külföldről beszerez. Ha az egy munkásra eső termelvény kisebb, mint a háború előtt, úgy kevesebb élelem, ruha, fűtés, lakás jut egy-egy dolgozóra. Ezért minden olyan norma, amely túl kevés termelést vesz alapul, vagy olyan béremelés, mely mögött nem áll a termelés megfelelő emelkedése, feltétlenül az életszínvonal csökkenéséhez vezet. [...]

Az új kollektív szerződéssel szemben a munkások között komoly elégedetlenség tapasztalható. Az elégedetlenség egy része a tényleg meglévő hibákra vonatkozik, és ki kell küszöbölni. A morgás más része azonban abból adódik, hogy az új normák rá akarják szorítani a dolgozókat, hogy megközelítsék a békebeli bérekért a békebeli termelést. A helyes és reális normák megállapítása mellett kitüntetésekkel és komoly anyagi jutalmakkal kell serkenteni azokat a munkásokat és csoportokat, amelyek a teljesítményt valóban fokozzák. Gondoskodni kell a kollektív szerződés kisebb hibáinak kiküszöböléséről és főleg arról, hogy a normák könnyen áttekinthetők legyenek és hogy a munkás óráról-órára, napról-napra maga ki tudja számítani, hogy mennyit keres.

A munkafegyelem helyreállítása gazdasági életünk központi kérdése. Az állami üzemek deficitje és a drágaság jelentékeny részben az alacsony munkateljesítmény eredménye, annál is inkább, mert a megállapítások szerint a mezőgazdaságban is a munka termelékenysége csak 70 százaléka a békebelinek. Emellett hasonlíthatatlanul nagyobb súlyt kell fektetni a munka és a termelés megszervezésének kérdéseire, mint ami eddig történt. A munkásfeltalálók és ésszerűsítők kitüntetése és jutalmazása csak az első lépés ezen a téren. A mi mérnöki karunknak elévülhetetlen érdemei vannak az újjáépítés terén, de az elmúlt 25 esztendőben a legkisebb ellenállás vonalát követte és ezért elsősorban a normák leszorítására vette az irányt. Ezen is változtatni kell. A helyes és pontos normák kidolgozása mellett a munkafolyamat jó megszervezésével, az anyaggal való takarékoskodással és hasonló rendszabályokkal is emelni kell a munka annyira szükséges termelékenységét. [...]

A mezőgazdaságban is a fő kérdés a termelékenység emelése. A háború rontásai után át kell térni a minőségi termelésre. Fel kell javítani a háború alatt leromlott állatállományt és vetőmagot is. Meg kell gyorsítani a sok munkát követelő növények termesztését vagy meghonosítását. A hároméves tervben előre kell hozni az öntözést, ami a falusi munkanélküliség csökkenéséhez is hozzá fog járulni.

A döntő kérdés azonban a szövetkezetek fejlődésének meggyorsítása. Az álszövetkezetek kiirtása mellett meg kell szabadítani a szövetkezeteket a kapitalista csökevényektől és hozzá- tehetjük, a kapitalista vezetőktől is, akik sokkal szívesebben

dolgoznak a régi tőkésekkel, mint a szövetkezetekkel. Egyre-másra tapasztaljuk, hogy a szövetkezeti központok bizományosul előszeretettel magán nagykereskedőket alkalmaznak. Például a szövetkezeti állatvásárlásban a falusi szövetkezetek alig 1%-kal részesültek. Az állatvásárlások 99%-át a szövetkezetek részére a régi állatkereskedők eszközölték. A szövetkezet részére átengedett textilárúk, műtrágya és egyéb anyagok is nagyon gyakran közvetítő magánkereskedőkhöz jutnak. Ezen feltétlenül változtatni kell.

A legfontosabb azonban, hogy a szövetkezeti mozgalmon belül első helyre kell állítani a földműves szövetkezeteket, (taps) amelyek taglétszáma, vagyona és főleg a termelésben elfoglalt jelentősége minden mást felülmúl. A most folyó esztendőnek mezőgazdasági feladatai között a legfontosabb ez. Ezt tekintse minden kommunista központi feladatának. Ide összpontosítsa figyelmét és a rendelkezésre álló anyagi erőket. Az újjazdák és a kisbirtokosok többtermelésének és életszínvonalának emelkedésének útja csakis a földműves szövetkezetek gyors kifejlésztésén keresztül vezet.

Gondoskodnunk kell a földreform gyors befejezéséről, úgy, hogy egyetlen újjazda ne legyen, aki július 1-ig meg nem kapta volna a telekkönyvi kivonatát. Rá kell menni most a házhely kérdésére, mert ezt eddig elhanyagoltuk és az eredmény az, hogy rengeteg kisember - munkás, iparos - nem tud magának új házat építeni.

A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról (1953. június 27–28.)

Propagandista, 9. évf. (1986) 4. sz. (136–167). 137–146.

A Sztálin halálát követően beállt politikai és személyi változások lehetővé tették a proletárdiktatúra kiépítését 1949 óta kísérő gazdasági és társadalmi problémák, politikai és hatalomgyakorlási hibák nyílt kritizálását. Az MDP központi vezetősége az 1953. júniusi határozatában viszonylag pontosan írta le a kialakult helyzetet, és jelölte meg az ország működőképességének helyreállításához és a súlyos társadalmi gondok enyhítéséhez szükséges változások fő irányait. Mivel azonban az okok feltárása csak részben történt meg, a mélyebb, strukturális problémák felvetése nélkül, az elhatározott intézkedések is sok esetben csak részleges reformokat, tüneti kezelést jelentettek.

A legfontosabb hibák a következők voltak:

1) A párt vezetése túlzottan gyors iparosításra, s különösen a nehézipar túlzottan gyors fejlesztésére vett irányt, nem számolva az ország reális helyzetével, és a munkásosztály, a dolgozó nép életszükségleteivel.

Megszédülve a gazdasági téren elért komoly sikerektől a párt vezetése a II. kongresszusnak túlzott ütemű iparosítási politikát javasolt. Ennek folytán a II.

kongresszus a gazdaságpolitikában helytelen irányvonalat állapított meg. A kongresszus határozata alapján a nyersvas-termelést az 1949. évi 398 000 tonnáról 1954-ben 1 280 000 tonnára kellett emelni. Ez az ütem annál inkább túlzott volt, mert az ország nem, illetve alig rendelkezik saját vasérckohó-kokszttermeléssel, ami nélkül a vaskohászat gyors ütemű fejlesztése nem állhat szilárd talajon. Hasonlóképpen túlzott volt az az előírás, hogy a széntermelést az 1949. évi 11,5 millió tonnáról 1954-ben 27,5 millió tonnára kell emelni. Túlfeszített volt a gyáripár felemelt ötéves terve is, melynek értelmében a gyáripari termelésnek 1954-ben el kell érnie az 1949. évi termelési érték 310 százalékát, s ezen belül a nehézipari termelésnek az 1949. évi termelési érték 380 százalékát.

A túlzottan magas termelési feladatok megvalósítása túlzott beruházási programot vont maga után. Így az eredetileg 50,9 milliárd forintban meghatározott ötéves beruházási program, 85 milliárd forintra emelkedett. Emellett helytelen volt a beruházásokra előírányzott összeg elosztása is, mely szerint a 85 milliárd forintnyi beruházásból a nehéziparra 37,5 milliárd forint, a mezőgazdaságra mindössze 11 milliárd forint a könnyű- és élelmiszeriparra együttesen 3,5 milliárd forint beruházás jutott. [...]

2) A párt vezetése elhanyagolta a mezőgazdasági termelést és túlzottan gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság társadalmisítását.

A túlzottan gyors iparosítás politikája természetesen maga után vonta a mezőgazdasági termelés elhanyagolását, mert az ország erőforrásai nem engedték meg, hogy az iparosítás túlfeszített terveinek teljesítése mellett megfelelő anyagi eszközökkel fejlesszék a mezőgazdaságot. Ennek folytán az utóbbi években csökkent a mezőgazdaság részesedése a népgazdaság össze beruházásaiból, bár a mezőgazdaságba beruházott összeg abszolút mértékben az ötéves terv folyamán évről évre emelkedett. Így 1952-ben a mezőgazdasági beruházások az össze beruházások 15,3 százalékát tették ki, 1953-ban pedig a terv szerint csupán 13,7 százalékát. Különösen elhanyagolt az egyéni parasztgazdaságok termelése. Az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok például 1951-ben feleannyi műtrágyát kaptak, mint 1949-ben. Erősen csökkent az egyénileg gazdálkodó parasztok gazdaságaiban végzett gépi munka mennyisége.

A mezőgazdasági termelés nem kielégítő alakulásához nagymértékben hozzájárulta a mezőgazdaság társadalmisításának túlzott üteme, ami nem felelt meg az országban meglévő politikai és gazdasági előfeltételeknek. A termelészövetkezetek túlzottan gyors ütemű fejlesztése, és ennek érdekében helyenként erőszakos módszerek és adminisztratív nyomás alkalmazása, valamint a beszolgáltatás bonyolult és állandóan változó rendszere bizonytalanságot teremtett a dolgozó parasztok között.[...]

A bizonytalanság, amelyet a dolgozó parasztok körében a termelészövetkezetek fejlesztésének túlzottan gyors üteme, valamint egyéb helytelen rendszabályok kiváltottak, oda vezetett, hogy az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok és még inkább a zsírospaszterek kezdték elhanyagolni gazdaságukat, különösen pedig a hosszabb időre szóló befektetéseket, a lucernavetést, a gyümölcsöst, a szőlőt és az állattenyésztést.

Ugyanakkor a termelőszövetkezetek gazdaságilag nem fejlődtek megfelelően és a legtöbb területen termés hozamuk vagy éppen csak elérte az egyéni gazdaságokét, vagy elmaradt ezekétől. Különösen nagy az elmaradás a termelőszövetkezetek közös állatállományánál. Ilyen körülmények között a termelőszövetkezetek többsége erősen eladósodott az állammal szemben. A termelőszövetkezetek tagságának jó része pedig kisebb jövedelemmel rendelkezik, mint az egyénileg gazdálkodó középparasztok átlaga.

A gazdaságpolitikában elkövetett hibák, különösen pedig a mezőgazdasággal kapcsolatos hibák az úgynevezett tartalékföldek mennyiségének igen nagymértékű növekedéséhez vezettek. A tartalékföldek, vagyis az államnak felajánlott vagy elhagyott, de az állami gazdaságokhoz vagy termelőszövetkezetekhez véglegesen vagy egyáltalán oda nem csatolt szántóföldek területe ez év tavaszán elérte a 890 000 kat. holdat, az ország egész szántóterületének több mint 9 százalékát. A tartalékföldek ilyen mértékű területszaporodásának alapvető okai: a termelőszövetkezeti mozgalom, s a állami gazdaságok túlzott ütemű fejlesztése és az ezzel kapcsolatos gyakori és sokszor kíméletlen tagosítások; a túlzott ütemben fejlesztett ipar, állami gazdaságok és építkezések szívó hatása a mezőgazdaságban dolgozókra; a beszolgáltatás, s az ezzel kapcsolatos büntetések és kártérítések túlzott volta és sok esetben önkényessége; a kulákok ellen alkalmazott, gyakran törvénytelen rendszabályok, gyakran túlzott anyagi, gazdasági megterhelés; a föld bérbeadásának túlzott megszigorítása stb. [...]

3) A párt vezetése elhanyagolta és háttérbe szorította a lakosság életszükségleteinek kielégítését, helytelen gazdaságpolitikája folytán csökkent a dolgozók életszínvonala.

A túlzottan gyors ütemű iparosítás, s mindenekelőtt a nehézipar és a honvédelmi ipar túlzottan gyors fejlesztése, valamint a mezőgazdasági termelés fejlesztésének elhanyagolása, és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek s az állami gazdaságok fejlesztésének túlzott üteme a lakosság szükségletei kielégítésének elhanyagolásához vezetett. Szerepet játszott ebben a fegyveres erőknél a szükségesnél nagyobb mértékű és gyorsabb ütemű fejlesztése, valamint az államapparátus felduzzasztása is.

Mindennek következtében az utóbbi években a lakosság, és ezen belül a munkásosztály életszínvonala nem emelkedett megfelelően, sőt az utóbbi évek folyamán a munkások és alkalmazottak reálbére csökkent. Bár ehhez jelentős mértékben hozzájárult az 1952. évi rendkívül rossz mezőgazdasági termés, a reálbér és az életszínvonal kedvezőtlen alakulásának alapvető oka nem ez volt, hanem a gazdaságpolitikában és a párt általános irányvonalában elkövetett hibák.

1953 első felében az iparcikkfogyasztás az előző év, hasonló időszakához képest, lényegesen csökkent, bár ugyanezen időszakban az összes alapvető élelmiszerekben emelkedett a kiskereskedelmi forgalom. A Központi Statisztikai Hivatal számításai szerint 1952-ben a kiskereskedelmi áruforgalom a piaci forgalommal együtt mintegy 5,7 százalékkal volt alacsonyabb az 1951. évinél. Számos iparcikk minősége romlott. Gyakran nem megfelelő a választék, a lakosság bizonyos cikkeket, amelyeknek

előállítására nem is jelent különösebb nehézségeket, csak nagy utánajárással vagy egyáltalán nem tud beszerezni.[...]

A lakosság ellátásának romlásához hozzájárult a magán-kiskereskedelem és magán-kisipar túlzottan gyors ütemű kiszorítása. Ennek következtében, különösen a szolgáltatóipar (vízvezeték-szerelő, villanyszerelő, lakatos, üveges, szobafestő stb.) nem elégíti ki a lakosság mindennapos szükségleteit. Számos községben nincsen cipész, szabó, borbély, sok helyütt elégtelen és elhanyagolt a vízszolgáltatás. 1952-ben a városok és községek belső útjainak és járdáinak építési tervét csak 45 százalékban valósították meg.

A túlzott ütemű iparosítás annyiban is kedvezőtlenül hatott ki a lakosság életszínvonalára, hogy a nehézipari beruházások és a z ipari termelés túlméretezett terveinek teljesítése érdekében háttérbe szorult a lakásépítés. Ennek következtében 1950 óta évről évre csökkent az újonnan épített lakások száma, s lényeges emelkedés csupán 1953-ban mutatkozik. A hároméves terv időszakához képest nagymértékben csökkent a magánépítkezések száma, amiben döntő szerepe volt annak, hogy az építőanyagot csaknem kizárólag a nehézipari és általában állami építkezések foglalták le, s így alig jutott anyag magánépítkezésekre. A lakáshelyzetet súlyosbítja, hogy visszaesett a lakóházak karbantartása és felújítása, mert erre a célra nem jutott elegendő anyag, felszerelés és munkaerő. [...]

4) Az adminisztratív módszerek elharapózása, a bírósági és kihágási eljárások túlzottan nagy száma, önkényeskedés a lakossággal szemben.

A párt általános irányvonalában és a gazdaságpolitikában elkövetett hibák, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a dolgozó tömegekkel szemben széles mértékben alkalmaztak és alkalmaznak adminisztratív módszereket, a rendőrség, a bíróságok tömegesen büntetnek és a hatóságok ridegen bánnak a lakossággal, s gyakoriak az önkényeskedések.

1951 és 1953. május 1. között, vagyis két év és négy hónap alatt, a rendőrség, mint kihágási bíróság kereken 850 000 esetben szabott ki büntetést. Bár a 850 000 esetből 831 000 eset pénzbírság volt, s ebből is 760 000 volt 100 forinton aluli, és csupán 19 000 szólt elzárásra, s ezeknek jelentős részét is felfüggesztették, mégis a kihágási büntetések száma túrhetetlenül magas. E szám arról tanúskodik, hogy Magyarországon olyan mértékben alkalmaznak adminisztratív eszközöket a lakossággal szemben, ami népi demokráciában, a dolgozó nép államában megengedhetetlen.

Ugyanerről tanúskodik a bíróságok működése is. . A bíróságok 1950–1953. I. negyede között, vagyis három és egynegyed év alatt, 650 000 személy ügyével foglalkoztak, és 387 000 személy ellen hoztak elmarasztaló ítéletet.

Ugyancsak helytelen és megengedhetetlen a beszolgáltatás elmulasztásáért kivetett tömeges pénzbüntetések rendszere és gyakorlata. A beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásáért dolgozó parasztokra, termelészövetkezetekre és kulákokra eddig összesen 400 millió forint összegű kártérítést vetettek ki, melynek jelentős része a fennálló jogszabályok értelmében is törvénytelen és igazságtalan.

Bibó István: A magyar demokrácia válsága című cikke és a cikk vitája

In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. köt. Budapest, 1986, Magvető. 15–118.

Bibó István (1911–1979) jogász, szociológus, politológus. 1934-ben szerzett államtudományi doktori oklevelet a Szegedi Egyetemen. 1940-től a jogbölcselet magántanára a szegedi, majd a kolozsvári egyetemen. 1946 és 1950 között a szegedi egyetemen a politikatudomány nyilvános és rendes tanáraként dolgozott. 1946–1947-ben a budapesti Teleki Pál (1947-től Kelet-Európai) Tudományos Intézet kormánybiztosa, 1947-től ügyvezető alelnöke, 1948-tól elnöke lett. 1947 és 1949 között ő volt a Társadalomtudományi Intézet igazgatója is. 1946-tól az MTA levelező, 1949-től tanácskozási jogú tagja volt. A baloldali hatalomátvétel után minden tisztségét elvesztette, a szegedi egyetemen nyugdíjazták. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt megalakításában, november 2-től Nagy Imre második kormányának államminisztere volt. 1957-ben előbb életfogytiglanra, majd 15 év fegyházra ítélték. 1963 márciusában amnesztiával szabadult. 1963 és 1971 között a KSH könyvtárának tudományos munkatársa volt.

Bibó István cikke az 1945-től induló Valóság 2. számában jelent meg, s elsőként hívta fel figyelmet a demokráciára leselkedő veszélyekre. A „Magyar demokrácia válságában” a szerző középutas parasztpárti, az angolszász és a szovjet típusú demokrácia egyféle szintézisét megvalósító fejlődési alternatíva mellett tett hitet. A demokráciát nem egyszerűen politikai jogi intézményrendszerként szemlélte, figyelmet fordított az azt működtető emberek szociálpszichológiai – ma úgy mondanánk, politikai kulturális – jellemzőire is. Bibó úgy vélte, Magyarországon nem voltak meg a történelmi feltételek ahhoz, hogy kibontakozhasson a demokratikus mentalitást megalapozó emberi méltóság forradalma, s ez a demokrácia működésében komoly deficitet jelent.

1945 végén még nem váltak evidenssé a kommunista párt hatalom megragadására törő stratégiájának félelmet keltő jegyei, a hamarosan emigrációba kényszerülő politikai főszereplők ekkor még nem ismerték fel, hogy mi fog történni. Bibó biztos érzéssel azonosította és tematizálta a politikai helyzet aggodalomra okot adó jelenségeit. Bibó vitapartnerei közül forrásunk a kommunista filozófus Lukács György és Rákosi ideológusának, Révai Józsefnek a hozzászólásából közöl részleteket. Lukács szerint Bibó szubjektív hangulatokra alapozza következtetéseit, ahelyett, hogy a kemény objektív tényekre figyelne, míg Révai úgy véli, írásával a szerző a kommunisták elszigetelésére törekszik.

A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem: Magyarországon mindazok, akik proletárdiktatúrát akarnak, és mindazok, akik a reakció visszatérését akarják, elenyésző kisebbségben vannak, s külső erők sem néznék szívesen egyik fordulatot sem. A politikai élet végzetes félelmeinek azonban az a tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján is, pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek. Mindazok ugyanis, akik mértéktelenül félnek a proletárdiktatúrától, hatalmassá erősíthetik a reakció táborát, mindazok pedig, akik mértéktelenül félnek a reakciótól, hatalmassá erősíthetik a proletárdiktatúra vagy legalábbis valamiféle szélsőbaloldali diktatúra táborát. Ha az ország nem tud kiszabadulni a félelemnek ebből a

csapdájából, előbb-utóbb óhatatlanul kettészakad egy ostobán feltett alternatíva körül: a nemzeti folytonosság hívei a reakcióval, a radikális változások hívei a baloldali diktatúra ügyével kerülnek egy táborba. A kettő között elsikkad minden nyugodt és biztos reformpolitika, és újból kátyúba jut az ez év elején oly nagy reményekkel megindult magyar demokratikus fejlődés.

Hogy ezen a válságos ponton túljussunk, szét kell vágnunk a félelemnek azt a hínárját, amibe belebonyolódtunk. Hogy ezt megtehessük, látnunk kell, hogy mi az, ami válságba jutott Magyarországon.

Magyarországon válságba jutott az országnak a megszállókhöz való viszonya. Válságban van a kommunista párt taktikája s a reakció és fasizmus elleni küzdelem. Zavar van a szocializmus körül, és áthidalhatatlannak látszó ellentét áll fenn a demokrácia értelmezése s a forradalom szükségessége tekintetében. Válságban vannak a demokratikus koalíció összes pártjai, és válságban az egész koalíciós kormányzás. Közvéleményünk politikai szemlélete újból végletessé vált, s ez a végletesség nem hökken vissza attól sem, hogy az ország külpolitikai egységét, európai elhelyezkedését kockáztassa. Ezek a válság legkritikusabb pontjai. [...]

A KOMMUNISTA PÁRTTAKTIKA VÁLSÁGA

E félelmi válság egyik pólusa a kommunista párt taktikájának a válsága.

A kommunista párt jelenlegi hosszú lejárátú irányvonala a demokratikus erők koalícióján alapuló, népfrontos, demokratikus politika. Ennek a politikának 1945 elején történt programszerű megnyilvánulásai látható megkönnyebbüléssel töltötték el a proletárdiktatúrától való félelemben élő magyar értelmiségi, polgári és birtokos gazdai rétegeket. Ma, csaknem egy esztendei koalíciós kormányzás után, melynek során a kommunista párt felső vezetése igen nagy – néha más pártokénál nagyobb – felelősségérzettel tartotta magát a demokratikus koalíció irányvonalához, az ország közhangulata ott tart, hogy élesen elválik egy kommunistabarát és egy kommunistaellenes részre. Az utóbbi rész szilárdabban hisz a proletárdiktatúra veszedelmében, mint valaha, s hajlandó minden „nemzeti” erőt koncentrálni ezzel a veszéllyel szemben. Ez a hangulat máris nagyfokú közeledést hozott létre a demokratikus koalíció konzervatívabb szárnya és a szó mindenféle értelmében vett valóságos földesúri, hivatalnoki és kapitalista reakció között, ami okkal hozza a másik oldalt a reakciótól való félelemnek nem kevésbé nyugtalanító állapotába. [...]

A FASIZMUS ÉS A REAKCIÓ ELLENI HARC VÁLSÁGA

A demokrácia magyarországi válságának a központi része a reakció és a fasizmus elleni harc válsága. Nem kétséges, amint ezt büszkén hangoztatni is szokta, hogy ennek a harcnak az élén a kommunista párt áll. Egy esztendő óta az ország társadalmi, gazdasági és politikai életének legkülönbözőbb pontjain ragadja üstökön és semmisíti meg a reakciót, és minden héten újabb és újabb fészkeket fedez fel. A csodálatos csak az, hogy a reakciónak és a fasizmusnak minél több fészket fedezik fel, annál szűkebb

lesz a demokrácia platformja és annál szélesebb a reakció, s minél több ponton semmisíti meg a kommunista párt a reakciót, annál inkább izolálódik ő maga az egész országban. Mindez nem ok nélkül van így, mert ez is beletartozik a kommunista párttaktika válságának elemei közé.

Annak a reakció és fasizmus elleni harcnak, melyet a kommunista párt inaugurált, a következők az alaptételei: a reakció és a fasizmus egységes világnézet, melynek minden hívét kíméletlenül napvilágra kell hozni, valamiféle büntetőakció (nem-igazolás, internálás, népbíróság) formájában ártalmatlanná kell tenni, s ez az akció már önmagában is az újjáépítést szolgáló konstruktív politikai cselekedet, minthogy az újjáépítés minden akadályát a fasizmus és reakció mesterkedésére meggy vissza.

Mindebben van egynémely igazság, egészében azonban az egész beállítás teljességgel félrevezető.

A legnagyobb félrefogás a reakció és a fasizmus egy kalap alá vétele. A kommunista taktika régtől fogva megszokta – éppen a politikai kizárólagosságra való törekvés jegyében –, hogy egyetlenegy, kizárólagos ellenfelet tételezzen fel, mely minden rosszban ott van, ha nem láthatóan, akkor mögötte. Ez a beállítás tárgyilag nyilván téves, de egy bizonyos harci helyzetben kétségtelenül logikus és hasznos: kizárólagos harchoz meg kell találni az egységes ellenfelet is. Így találta meg a kommunizmus a minden mögött ott álló kapitalizmusban, Hitler a minden mögött ott álló zsidóban, s mindezek valójában csupán szekularizált átírásai a kereszténység minden rossz mögött ott álló egységes Sátánjának. [...]

A DEMOKRÁCIA ÉRTELMEZÉSE ÉS A FORRADALOM SZÜKSÉGESSÉGE KÖRÜLI ZAVAR

A válság összes elemeit összefoglalja, s egyben megmagyarázza az az ellentét, mely a demokrácia helyes értelmezése tárgyában a két oldal között fennáll. E két szemben álló oldal, nevezzük őket egyszerűség kedvéért kiscgazda oldalnak és kommunista oldalnak, kölcsönösen ajkbiggyesztve beszél a másik oldal demokráciájáról, és körülbelül úgy állítja be a kérdést, hogy Magyarországon addig nem lesz igazi demokrácia, amíg a másik fél ki nem kapcsolódik a játékból. A formulákat kedvelő elmék szoktak a nyugati fogalmazású és a keleti fogalmazású demokrácia ellentétéről beszélni. Valójában azonban a nyugati demokraták szemében a keleti demokrácia egyenlő a diktatúrával, a keleti demokraták szemében pedig a nyugati demokrácia egyenlő a reakcióval, s mindkét fél inkább csak udvariasságból használja a másikkal szemben a finomabbik kifejezést.

Állapítsuk meg mindenekelőtt, hogy itt elsősorban nem a demokrácia szervezeti kérdéseiről van szó, hanem a demokrácia belső atmoszférájáról. A nyugati – a magyarországi helyzetre áttéve: kiscgazdapárti – stílusú demokráciánál a hangsúly a játékszabályokon van: gondos, precíz jogalkalmazáson, a szerzett jogok tiszteletén s a többségi elv fenntartás nélküli és zokszó nélküli elfogadásán; ezzel szemben a keleti, a kommunista atmoszférájú demokráciában a demokrácia mindenféle ellenfeleivel szemben való keménységen, ezeknek a demokrácia előnyeiből való kizárásán,

továbbá közelebbről meg nem határozott, széles hatáskörrel bíró demokratikus szervezeteknek, pl. nemzeti bizottságoknak, termelési bizottságoknak, földigénylő bizottságoknak az életre hívásán, végül a demokratikus tömegakciók, sztrájkok és tüntetések jelentőségének a hangsúlyozásán. Az első beállítás szerint a demokrácia mindenekelőtt bizonyos eljárási módok összessége, a második beállítás szerint harci állapot. [...]

A demokráciához a népnek tudatában kell lennie valaminek, ami rejtve marad az Isten kegyelméből való politikai tekintélyek uralma alatt álló közösség előtt: annak, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik. Ahhoz, hogy egy nép ezt a tudatot megszerezze, először kétségtelenül harc kell, és csak azután játékszabály. Először az emberi méltóságnak egy alapvető felkelésére van szükség, melynek során a jobbágyi alázatban és a fennálló hatalmasságok megingathatatlan tiszteletében élő nép megtapasztalja a maga erejét, és megtanulja azt, hogy neki joga és kötelessége a maga fölött álló hatalmasságokat megválogatni és szükség esetén elkergetni. [...]

Ez a változás Magyarországon nem zajlott le. Megindultunk feléje 1825 és 1848 között, hogy azután 1849-ben végleg elakadjunk. Azóta voltak kisebb-nagyobb félforradalmaink és álforradalmaink, melyek annyit értek, hogy igazi, mélyen fundált úrtisztelet már csak kevés helyen van az országban, azonban ugyanakkor a magyar népnek 1944-ig az volt az eleven és érvényes történeti tapasztalata, hogy urakkal és hivatalviselőkkel újat húzni nem jó, s aki mégis megtenné, előbb-utóbb rajtaveszt. Az urak néha eltűnnek, de azután visszajönnek, és szigorúbbak lesznek, mint azelőtt. Ez a jobbágynépek történetfilozófiája, s a magyar nép nem jutott ki ebből messzire. Mégis, vajon meddig? Ma mögöttünk van 1944 álforradalma és 1945 félforradalma. 1945-ben a szükséges nagy változásból egy s más lezajlott. Lezajlott belőle valami a nemzeti bizottságok működése révén ott, ahol a nemzeti bizottságok működésében a nép spontán rendező akarata nyilvánult meg, nem pedig a régi közigazgatás ügyeskedése vagy egyes emberek erőlködése vagy erőszakoskodása. A magyar nép bizonyos részében kézbe vette a maga ügyeinek az igazgatását, azonban különösebb átütőerőt nem mutatott, és ellenállhatatlan erőfeszítést nem tett ebben az irányban. Lezajlott a földreform, melynek során a nép birtokba vette azt, amit a földreformtörvény neki juttatott, helyenként ezen túlmenően egyet s mást, ami részben a nép íratlan jogérzéke, részben a nyers erőviszonyok szerint birtokba vehetőnek mutatkozott. Eltűnt a csendőrség, helyette kialakult egy új rendőrség, amely egyharmad részben régi szakmabéli emberekből áll, egyharmad részben valóban a nép rendőrsége, egyharmad részben pedig olyan egyéni forradalmi vállalkozások összessége, amelyek a régi uralom erőivel szemben állanak, de a népben sem gyökereznek. Megalakultak az üzemi és termelési bizottságok, s helyenként kitűnő közösségi termelő- és szervezőmunkát végeztek, helyenként belefolladtak igen kétes értékű személyi akciókba vagy szimpla zűrzavarba. Mindkét esetben azonban ott lebeg felettük a rendezetlenség és a bizonytalanság szelleme. Időközben helyreállt a magyar központi hatalom, bizonyos pontokon nagyban és egészben helyreállt a régi igazgatás, s a legpáratlanabb ötletszerűséggel lezajlottak a legkülönbözőbb értékű személyi cserék. E pillanatban szerte az egész országban szívós pozícióharc folyik régiak és újak között, de az egész harc inkább hivatalviselők

és hivatalkeresők közötti harc, mintsem világnézetek, társadalmi osztályok vagy régi urak és lázadó jobbágyok közötti harc. Ez a harc nem folyik ellenállhatatlan dinamikával egyik részről sem. Félő, hogy 1945 fél forradalmának amúgy sem számos lélektani eredményei hamarosan veszendőbe mennek. A földreformot, hála Istennek, már nem lehet visszacsinálni, de a lebonyolítás könnyen vezethető a felé a tanulság felé, hogy amennyi haszon volt belőle, volt ugyanannyi baj is. Összeszámítva a háború és a megszállás bajait s az urak futásából származó előnyök gyér és szórványos voltak, vajon nem az lesz-e az egészről a tanulság, hogy az urak előbb-utóbb úgyis visszajönnek, de ha nem jönnek, az csak annál rosszabb lesz? Hogy ez a lelkiállapot fog beállni, vagy széles területen be is állott, arra sok jel mutat. Ilyen körülmények között minden riadófűvés indokolt, mely arról ad hírt, hogy a jobbágyi alázat alóli felszabadulás folyamata akadozik, sőt a teljes elposványosodás felé halad, mindennél sürgősebb tehát az 1945-ben félúton maradt forradalmat újból lendületbe hozni.

De vajon lehet-e szó forradalomról egy olyan helyzetben, melyben a nép megláthatta ugyan volt urainak gyengeségét, de ebben nem a maga erejét tapasztalta meg, hanem rajta kívül álló, számára elemi erőket? Igen nehezen! [...]

RÉVAI JÓZSEF hozzászólása

Bibó doktor úr zokon veszi, hogy cikkének azon részletére reagálnak, amelyik a kommunista párttal foglalkozik. Az ő cikkéből, amely 45 oldal, 26 csak a kommunista párttal foglalkozik. Nehéz hozzászólni, ha ezeket a döntő részleteket nem említi az ember. A kommunista párt taktikájával szemben Bibó állást foglal. Nem hibája, hanem érdeme ez a cikknek, mert a kommunista párt igen fontos szerepet játszik a demokrácia egész mechanizmusában; mint mondani szokták, a motorja a magyar demokrácia fejlődésének, aki tehát ezt kritizálja, az okvetlenül a magyar demokrácia alapkérdéseire is hozzászól, és állást foglal. Itt rátérek a második kérdésre, melyet Bibó nehezményez. Lukács megállapította róla, hogy jobbról kritizálja a demokráciát. Miről van szó? A cikknek egyik alapgondolata, lényeges része, hogy a középpártok: a szociáldemokrata párt és a Nemzeti Parasztpárt legyenek hordozói a demokratikus koalíciónak.

Ez a politikai tanács a szociáldemokratáknak és a Nemzeti Parasztpártnak azt jelenti, hogy: hagyd ott a balszárnyat, és állj közénk, tehát balról jobbra tolódj. Ez a jobbratolódás közeledés a demokrácia jobbszárnyához, vagyis elszigetelése a kommunista pártnak. Ezen törekvésen nem változtat szerzőnk jó szándéka sem, ez benne van a cikkben. A kommunista pártról torzképet ad elvi és taktikai szempontból is. Szükséges ezt a torzképet helyrebillenteni. Gyerekesen helyt nem álló, egy informálatlan embernek az állításával vetekedő a mi pártunkkal szemben az a föltevés, hogy „aki nincs velem, az ellene”. Gyerekesen naiv feltevés ez a kommunista párttal és a marxizmussal szemben. Marx nem győzte hangoztatni Lassalle-lal szemben, hogy mennyire nem marxista teória ez, hogy „aki nincs mellette, az ellene”. Éppen mi teszünk különbséget a kispártokban reakciósok, közép- és demokratikus szárny között. Szemünkre vetik, hogy azt hangoztatjuk, hogy a magántulajdon alapján

állunk, és azt mondják, hogy ezt úgysem fogja nekünk senki sem elhinni. Szerzőnk megnyugtatóra kijelentem, hogy a kommunista párt szocialista párt, és a termelőeszközök köztulajdonba vételét tűzte ki célul. Ennek ellenkezőjét állítani a kommunista pártról csak naiv közhely. De mi a paraszti magántulajdon alapján állunk, de nem az olyan magántulajdon alapján, amely a paraszti magántulajdonból máról holnapra kolhozrendszerre akar csinálni. Ami a kis magántulajdonról, a kommunista párt határozottan a magántulajdon elve alapján áll. Minden kommunista párt ezt vallja ma is.

A polarizációt Bibó dr. halálos veszedelemnek tartja a magyar társadalom számára. Itt, egy ország történetében, amíg a nagy kérdések nincsenek megoldva, amíg a harc nincsen végigküzdve, más, mint harc, mint polarizáció, nem lehetséges. Igaz, hogy ajándékba kaptuk a szabadságot, és nem volt forradalom, de igaz, hogy nem vagyunk a nagy harc kezdetén, mert a földreform nem kismiska, a nagybirtokos osztály megsemmisítése nem kis dolog. A közigazgatás keretén belül is történt valami, a csendőrség eltűnése is valami, az üzemi alkotmány is valami, és mindez együttvéve több mint politikai átalakulás. Persze a társadalom átalakításáról még nincsen szó. De politikai átalakulásról sem olyan mértékben, hogy egyik társadalmi osztály uralmát felváltotta volna egy másik osztály uralma. De bizonyos pozíciókat az állami életben a munkások is elfoglaltak. Arról van szó, hogy ezt az átalakulást végigvigyük, és akkor ne ijedjünk meg a polarizációtól, olyan csoportosulástól, amikor az egyik oldalon azok vannak, akik az eszmét tovább akarják vinni, azokkal szemben, akik nem akarják továbbvinni.

Mihelics Vid: A mi roppant felelősségünk

Hazánk, 5. évf. (1956) november 4.

Mihelics Vid (1899–1968) a hivatalos politikai katolicizmussal szemben a 30-as években formálódó újkatolikus értelmiségi csoport tagja, újságíró szociológus, szociálpolitikus. 1947-től a Demokrata Néppárt parlamenti képviselője, a párt 1956-os újjáalakulása után annak vezető alakja. Párizsban szociológiát, itthon jogot tanult, mindkettőből doktori fokozatot szerzett, magántanári kinevezést kapott. 1931-től a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkárává választották, majd tagja lett a Magyar Szociálpolitikai Társaságnak is. 1938-ban felvételt nyert a Szent István Akadémiába. „Az eszmék és tények professzora” az egyház társadalmi tanításán és a természetjogi gondolkodáson alapuló szociális reformokat sürgetett.

Teoretikus alkata alkalmassá tette a párt politikájának elvi megalapozására és sajtóban történő népszerűsítésére. 1956-ban vezető szerepet játszott a DNP újjászervezésében és az egykori pártlap, a Hazánk egyetlen forradalom idején megjelenő számának kiadásában.

A forrás az 1956-os kereszténydemokrata pártprogram összefoglalója.

Nemzeti szabadságunk visszaszerzése halhatatlan dicsősége népünknek, elsősorban ifjúságunknak. Olyan tény, amelyhez foghatót aligha, vagy egyáltalán nem találunk népünk és más nemzetek történetében. Honfitársaink ezrei és tízezrei – megannyi hős

– áldozták fel életüket és ontották vérüket ugyanazért az eszményért: a független, demokratikus és szociális magyar állam megteremtéséért. Azt a társadalmi berendezkedést áhították, amelynek birtokában az ország valóban a dolgozó nép hazája lesz.

Jöjjünk tehát tisztába azzal, hogy az el nem múltó emlékezésen és kegyeleten kívül mással, sokkal többel is tartozunk nekik. Éspedig azzal, hogy semmi ne menjen veszendőbe abból, amiért ők harcoltak, amiben ők reménykedtek. Roppant nagy a felelősségünk, ma még felmérhetetlen a feladatunk.

Meggyőződésem azonban, hogy a keresztény világnézet, amelyet vallunk és hirdetünk, sokban elősegítheti mind a felelősséggel, mind a feladattal való nyílt és bátor szembenézést. Ez a világnézet – ha helyesen és a kor parancsának megfelelően értelmezzük – minden más szemléletnél hatékonyabban érvényesítheti és bátyázhatja körül az alapvető emberi jogokat, mindenekelőtt a félelemtől és nélkülözésektől mentes életnek a jogát.

Következik ebből: nem képzelhetek keresztény politikai pártot vagy tömörülést, mely ne azon fáradoznék, hogy a társadalom egyetemes érdekeinek megőrzésével egyképpen képviselje az ipari munkásságnak, a parasztságnak és az értelmiségnek s mindhárom réteg gyermekeinek és ifjúságának méltányos és jogos igényeit. Korántsem gondolom, hogy most már minden egyedül a politikai tevékenységen múlnék. Vannak a nemzet életének széles területei, ahol egyéb tevékenységek is szóhoz juthatnak, s kell is, hogy jussanak. A politika azonban minden területen érezteti a befolyását. Természetszerűen van így. Nem mellékes tehát az sem, hogy maga a világnézet, amely jobbra csak irányelveket nyújt, milyen programban ölt megfogható valóságot. Addig is, amíg a Demokrata Néppárt programja alkotmányos úton – az alulról választott szervek bevonásával – elkészül, hadd soroljak fel néhány pontot, amelyet sarkalatosnak tartok.

Mint lapunk más helyén külön is beszélünk róla, föltétlenül helyeseljük hazánk nemzetközi semlegességének kimondását. Annak elismertetésében és megvédésében minden erőnkől közre is működünk.

Tudomásul vesszük nemzetgazdaságunk állami, szövetkezeti és magánszektorra oszlását. Ahol azonban maguk az érdekeltek is túlduzzasztottnak érzik az állami szektort, főleg a mezőgazdaságban, annak csökkentését javasoljuk. Kívánjuk a termelés irányítását is, mert ez ma már világpiaci szükségesség, ám ragaszkodunk ahhoz, hogy ez az irányítás kizárólag az előnyösségre és a saját jónak önkéntes belátására építsen.

Szabad és egységes szakszervezetek legyenek, amelyek a teljes szabadság birtokában minél nagyobb saját vagyonnal rendelkezzenek. Nem engedjük meg, és nem mozdítjuk elő az esetleges olyan törekvéseket, amelyek a szakszervezeti szabadságot és egységet veszélyeztetnék. Amennyiben kívánják, önkormányzattal felruházott érdekképviselői szerveket alakíthassanak a többi foglalkozási csoportok is. Legünk szószólói a minél fejlettebb üzemi demokráciának. Köteles legyen az államhatalom is

mindenkor bevonni az érdekelt szakszervezeteket és érdekképviselői szerveket a gazdaságpolitika és a szociálpolitika intézésébe.

Követeljük természetesen az egyházak és a vallási közösségek teljes szabadságát mind a kultusz, mind a politika körében. A konkordátumot a Szentszékkal.

Nekünk akkor is példát kell mutatnunk a szellem szabadságának tiszteletére, ha netalán módunkban állna fellépni ellene. Miben különböznénk egyébként azoktól a rendszerektől, amelyeket megtagadunk? Őszintén kívánjuk tehát az egyetemek és főiskolák autonómiáját, a tanulás és továbbképzés lehetőségének nemcsak elméleti, de gyakorlati biztosítását is kivétel nélkül mindenki számára.

Azokkal összhangban, akik a Demokrata Néppárt működését újból megindítottuk, a leghatározottabban szembeszállnék minden olyan restaurációs kísérlettel, amely a bányákat és kulcsiparokat ki akarná venni az állam, a gyárakat a munkásság, a földet a parasztság kezéből. Tartsuk szem előtt a tételt, amely egyenesen világnézetünkéből folyik, hogy nem a munkát kell a tőkének, a tőkét a munkának alája rendelni. Ezzel kapcsolatban azonban – ugyancsak világnézetünkéből folyóan – meg kell kívánnunk, hogy az egyéni körülmények mérlegelésével és az elemi igazságérzetet kielégítő fokig, méltányos kártérítést állapítsanak meg a közelmúltban kisajátított termelési eszközök és javak egykori tulajdonosai számára. Tudom, hogy ez egyesek fülében kevésnek, másokéban riasztónak hangzik. Ám ne feledjük, hogy annak idején a kisajátításról rendelkező törvények is kártalanítást ígértek, s ha erkölcsi alapon állunk, egyébként sem nyugodhatunk bele az egyszerű elkobzásba. Kívánjuk továbbá, hogy a múltban anyagilag tönkretett, vagy kirívó sérelmeket szenvedett polgárok legalább a jövőben megfelelő támogatásban, nyugdíjban, vagy járadékban részesüljenek. Végül, hogy az ipari kisüzemeket, a normál típusú kereskedelmi vállalatokat, továbbá a lakóházakat – ha fenntartások, vagy megkötések mellett is – adják vissza volt tulajdonosaiknak.

Én, aki hiszek az igazság szabadító erejében, nyíltan elismerem, hogy sok vonatkozásban gondviselészerű volt az elmúlt nyolc esztendő hazánk életében. A borzalmas bűnök, hibák és embertelenségek ellenére is történetek olyan változások, amelyek nélkül aligha foghatnánk hozzá a politikai társadalmi, gazdasági berendezkedésünk olyan mérvű demokratizálásához, mint amilyen bízást ma már munkálkodunk. Csak egyetlen példát rá! Hogy mennyi értékkel gazdagították értelmiségünket és általában az egész nemzetet a munkásság és a parasztság soraiból kiemelt vezetők és iskolába küldött fiatalok, azt éppen a most lefolyt heroikus, nemcsak nemzeti, de világtörténetet alakító események világosan megmutatták.

Jólélekkel nem mondhatnék kereszténynek semmiféle pártot, ha nem az a törhetetlen elhatározása, hogy sosem hátra, de mindig előre, folyvást előbbre megy. Magam részéről a kommunizmus éveit is olyan szakasznak látom hazánk életében, amelyet hogy vissza ne térhessen, merész lendülettel túl kell haladnunk.

A most elmondottakból ésszerűen következik, hogy nagy rossznak kellene minősíteni, ha mindaddig, amíg népünk szabad választáson ki nem nyilvánítja akaratát, a kormányzat a sürgető visszasságok orvoslásán kívül bármiféle lényegi módosítást

végezne az ország gazdasági szerkezetében. Addig is pedig, amíg a nép eldöntötte: milyen mederbe kívánja terelni életét és kikre bízsa sorsának irányítását, minden tőlünk telhetőt el kell követnünk a rend és nyugalom, a termelőmunka érdekében. Ide tartozik az is, hogy útját álljuk és véget vessünk az önbíráskodásnak, amely csak demoralizálásra vezethet, még akkor is, ha jogos elkeseredés húzódik meg mögötte. Szeretném hinni, másoknak is meggyőződésükké vált az elmúlt időkben, hogy ijesztően nehéz az egyéni és családi körülmények szabatos ismerete nélkül csak úgy, bárki felől ítélkezni. S még akkor is, ha minden jogunk meg volna hozzá, az első lát múltával, immár a megbocsátásnak és a szeretetnek kell szívünkben uralkodnia. Erre figyelmeztetett az a Krisztus is, akinek tanításait immár kivihetjük a templomon kívülre is.

Súlyos felelősség, óriási feladat az, amivel elesett hőseink megterheltek valamennyiünket. Hogy mint nemzet is elviselhessük és megbirkózhassunk vele, ez okból kérem a magyar munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, férfiakat és nőket, időseket és fiatalokat egyaránt, sorakozzanak és zárkózzanak fel mögénk

Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról (1956. december hó 8.)

In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. IV. köt. Budapest, 1988, Magvető. 189–195.

Az 1956 végén, a második szovjet bevonulás után, amikor a munkástanácsok még aktív politikai tényezők voltak, az Értelmiségi Forradalmi Tanács képviselőinek ösztönzésére Petőfi Párt néven újjáalakult Nemzeti Parasztpárt és a Független Kisgazdapárt köreiben kibontakozási javaslat készült „Magyarország demokratikus pártjai és szervezetei” nevében, amely a forradalom vívmányainak – többek között az újra kialakult többpártrendszernek – a megőrzését célozta. A tervezetet mind Kádárhoz, mind pedig az oroszokhoz el kívánták juttatni, de hamarosan kiderült a hatalom új birtokosaival semmiféle kompromisszum nem köthető már. A Petőfi Párti Bibó István a tervezet egyik megfogalmazója volt.

Az alulírottak, abban a törekvésben, hogy megvédjék az ország függetlenségét és szabadságát, biztosítsák a szocializmus eddigi eredményeit, intézményes formába öntsék a forradalom demokratikus vívmányait, köztük elsősorban a munkástanácsok felállítását és teljes önkormányzatát, a munkásság sztrájkjogát, a paraszti életforma szabadságát, a parasztságnak a beszolgáltatástól való mentességét, végül az egypárt-monopólium megszüntetését: mind a maguk, mind az irányításuk alatt álló demokratikus pártok és szervezetek nevében a következő ünnepélyes kijelentést teszik:

I.

Szükségesnek tartjuk, hogy Magyarország demokratikus pártjai és forradalmi tényezői forradalmi nemzetgyűlést hozzanak létre, amely alkotmánytörvény

hatályára emeli az ország államformájára, kormányzására' és társadalmi rendjére vonatkozó alábbi alapelveket:

1. A magyar köztársaság legfőbb állami szerve a demokratikusan megválasztott országgyűlés, az e nyilatkozatban körülírt állami, társadalmi és gazdasági rendet elfogadó pártok részvételével. Hatékony garanciákkal kell biztosítani a bírói függetlenséget, a szabadságjogok teljességét, közöttük a törvény előtti egyenlőséget foglalkozásra és származásra tekintet nélkül, a sajtó- és véleményszabadságot, valamint a vallásszabadságot.
2. Az ország társadalmi és gazdasági rendjének alapja a termelőeszközök döntő részének társadalmi tulajdona. Ennek megfelelően az 1956. október 23-án állami tulajdonban lévő bányák, gyárak, bankok és egyéb nagyvállalatok társadalmi tulajdonát továbbra is fenn kell tartani.
3. Az 1945. évi földreform során juttatott ingatlanok tulajdonjoga érintetlenül megmarad, de a földtulajdon megengedett felső határát az egy család által, idegen munkaerő rendszeres igénybevétele nélkül megművelhető földterület szabja meg.
4. A parasztság, a kisiparosság és általában minden gazdasági tevékenység számára teljes mértékben biztosítani kell az önkéntességen alapuló szövetkezés és egyéb gazdasági célú társulás lehetőségét, a nagyüzemi gazdálkodás előnyeinek biztosítása érdekében.
5. A magánvállalkozás a képesítési szabályok és a gazdasági élet tervszerű irányításából következő korlátok között szabad. A magánvállalkozások által foglalkoztatható alkalmazottak számát törvényhozási úton kell korlátozni.
6. Törvényesen biztosítani kell a munkások és alkalmazottak számára az önkéntességen alapuló szakszervezetek alakításának szabadságát, a szakszervezeteknek kollektív szerződések kötésére irányuló és egyéb érdekvédelmi jogkörét, a parasztság, a kisiparosok, kiskereskedők és szabadfoglalkozásúak számára pedig megfelelő érdekvédelmi szervezetek alakításának szabadságát.
7. Az állami vállalatok dolgozói számára törvényesen biztosítani kell, hogy a munkástanácsok útján irányítóan részt vehessenek a vállalatok igazgatásában, továbbá, hogy részesedhessenek a vállalatok működésének anyagi eredményeiből.
8. A múltban elkövetett törvénytelenések anyagi kihatásainak jóvátétele nem irányulhat a kárt szenvedettek korábbi vagyoni és jövedelmi helyzetének, különösen pedig a kizsákmányolás lehetőségének a visszaállítására. A jóvátétel mértékét a kárt szenvedettek viszonyainak, a méltányossági szempontoknak és az ország gazdasági helyzetének figyelembevételével, törvényes szabályozás alapján, bíróság állapítja meg. Az önkényes egyéni elégtételszerzést minden eszközzel meg kell akadályozni.
9. A kibontakozásig elkövetett politikai hibák és következményeik megítélése a kiengesztelődés szellemében történjék. Senkit ne büntessenek olyan cselekményért, amelyet becsületes politikai meggyőződésből követett el. A halálbüntetést el kell törölni.

10. Az 1–9. pontokba foglalt elvek sérthetlenségét megfelelő alkotmányjogi biztosítékokkal kell alátámasztani oly módon, hogy a fenti elveket tartalmazó alkotmánytörvények 5 évig egyáltalán nem s az után is csak a törvényhozásnak és ezt követően a népszavazásra jogosultaknak legalább kétharmados többségével lehessen módosítani. Nem működhetik olyan politikai párt, amely az e törvényekkel meghatározott állami, társadalmi és gazdasági rend megváltoztatását tűzi ki célul. Végül független alkotmánybíróságot kell létesíteni, melynek joga és kötelessége lesz az alkotmánytörvényekbe ütköző jogszabályokat érvénytelennek nyilvánítani, a politikai pártok működését engedélyezni, vagy működési engedélyüket megvonni.

Az alulírottak a fenti elvek alapján állnak, tekintet nélkül arra, hogy a továbbiakban körvonalazott politikai kibontakozásban való részvételükre sor kerül-e vagy sem.

II.

Az alulírottak, valamint az általuk képviselt demokratikus pártok és szervezetek készek részt venni a jelenlegi politikai helyzetből való kibontakozásban. Valamennyien egyetértünk abban, hogy e kibontakozáshoz és az annak alapján kialakuló szabad politikai élet egyensúlyához szükség van a magyar kommunisták pártjára. A forradalom bizonyossága alapján nincs kétség afelől, hogy a magyar kommunisták tömegei az itt kifejtett alapelvekkel és az alábbi kibontakozási tervvel egyetértenek, és hozzájárulásukat kellő időben hivatalos formában is megadják. A kibontakozás nézetünk szerint ilyen módon, és pedig az alábbiak szerint volna megvalósítható:

1. A demokratikus pártok és szervezetek országos tekintélyű személyekből 3–7 tagú ideiglenes Nemzeti Kormányzótanácsot alakítanak, amely átveszi az állami főhatalom gyakorlatát.
2. A Nemzeti Kormányzótanács ideiglenes nemzeti kormányt nevez ki. A kormány elnökét és államminisztereit a demokratikus pártok és szervezetek jelöltjei közül kell kinevezni, a szakminisztériumok vezetésével pedig, politikai pártállástól függetlenül, alkalmas szakembereket kell megbízni.
3. A demokratikus pártok és szervezetek a legrövidebb idő alatt létrehozzák a maguk országos és helyi kiküldötteiből a forradalmi nemzetgyűlést, amely meghozza a fenti alapelveket tartalmazó alkotmánytörvényeket, ellátja az országgyűlés összeüléséig a törvényhozás teendőit, így többek között megalkotja a választójogi törvényt és rendezi az állami főhatalom gyakorlásának kérdését.
4. Az országgyűlési választásokat az 1957. év őszén kell megtartani.

III.

Annak, hogy a demokratikus pártok és szervezetek részt vehessenek a fenti alapelvek szerinti kibontakozásban, s e feladathoz biztosíthassák a magyar nép osztatlan bizalmát, valamint, hogy Magyarország az őszinte barátság és egyenjogúság alapján együttműködhessen a Szovjetunióval, csak abban az esetben van reális lehetőség, ha a Szovjetunió kormánya is bizalommal fordul a magyar nép demokratikus tényezőinek összessége és jelen kezdeményezésük felé. A mai súlyos helyzet kialakulásában

ugyanis nagy része volt azoknak a félrevezető információknak és helyzetértékeléseknek, amelyek a magyar forradalom jellegét és céljait illetően a Szovjetunió vezető államférfiaihoz jutottak. E téves helyzetértékelés nem ismerte fel azt, hogy Magyarországon a forradalmi erők egységesen a szocializmus ügye mellett álltak és állnak, továbbá, hogy képesek minden restaurációs kísérlettel szemben megvédeni a szocializmus vívmányait és fenntartani az ország belső rendjét. Nyilván ebből következett a Szovjetunió kormányának az az elhatározása, hogy csak a belső rend teljes helyreállítása után hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni Magyarországon lévő csapatainak kivonásáról és a magyar–szovjet viszony rendezéséről. A szovjet csapatok ittléte által teremtett mai helyzetben azonban lehetetlen a belső rend megszilárdítani és a termelés normális menetét biztosítani. Vagyis az a feltétel, amelyhez a Szovjetunió kormánya a csapatok kivonását köti, éppen e csapatok ittléte miatt nem teljesíthető.

Ebből a nehéz helyzetből csak az jelenthetne kivezető utat, ha a Szovjetunió kormánya felhatalmazná az alulírottakat annak a nyilvánosságra hozatalára, hogy a fentiek szerint megalakuló ideiglenes magyar kormánnyal milyen irányelvek alapján lesz hajlandó megállapodni a két ország közötti viszony rendezésére nézve, így a Varsói Szerződésben foglalt kötelezettségeknek a többi tagállamokkal egyetértésben való felülvizsgálása, az itt lévő szovjet fegyveres erők kivonásának módozatai és időpontja, végül az általuk letartóztatott magyar állampolgárok hazabocsátása, illetőleg magyar hatósági őrizetbe történő átadása tekintetében, továbbá olyan értelemben, hogy a magyar–szovjet gazdasági viszony rendezése elvileg a lengyel–szovjet gazdasági megállapodás szellemében fog megtörténni. Egy ilyen nyilatkozat birtokában a demokratikus pártok és szervezetek, illetőleg a közreműködésükkel megalakuló kormány minden külső segítség nélkül biztosítani tudja a belső rend helyreállítását és a szocialista vívmányok megóvását.

Amennyiben a Szovjetunió kormánya a jelen nyilatkozatban foglalt biztosítékokon túlmenően kívánatosnak látná, alkotmánytörvénnyel lehetne biztosítani azt is – amit egyébként az alulírottak, valamint az általuk képviselt demokratikus pártok és szervezetek a maguk részéről természetesnek tartanak –, hogy

1. Magyarország határain belül semmiféle idegen fegyveres alakulat nem tartózkodhatik és idegen katonai támaszpontok nem létesíthetők;
2. Tilos hasadóanyagok katonai célra való felhasználása, az ilyen anyagok, illetőleg az előállításukra alkalmas nyersanyagok belföldön fel nem használt részét pedig kizárólag az atomenergia békés célú felhasználásának előmozdítására a folyó év nyarán az összes nagyhatalmak részvételével megalakult Nemzetközi Szervezetnek kell megfelelő ellenértékért rendelkezésre bocsátani, végül, hogy a Magyarországon termelt valamennyi ilyen anyag és termék előállítását, tárolását, forgalmát és felhasználását az említett Nemzetközi Szervezet jogosult ellenőrizni.

Kovrig Béla: A szocializmus rekonstrukciójára törekedett-e a felkelés?

In: Kovrig Béla: Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története. Budapest, 2016, Gondolat – Barankovics. 89–95.

Kovrig Béla (1900–1962) egyetemi tanár, szociológus, szociálpolitikus, katolikus közéleti szereplő, a katolikus reformnemzedék tagja. 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd különböző államigazgatási tisztségeket tölt be. Volt a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium munkatársa, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója, az Imrédy-kormány idején a Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának, majd Teleki Pál Nemzetpolitikai Szolgálatának vezetője. Szociálpolitikusi munkája mellett oktatói és tudományos tevékenységet is folytatott. Számos könyv szerzője, a Kolozsvári Egyetem szociológia oktatásának megszervezője, majd az egyetem rektora. Katolikus közéleti szerepvállalásaként a Katolikus Szociális Népmozgalom világi vezetője volt. A 2. világháború után a kommunista titkosrendőrség zaklatásai elől emigrált.

Az amerikai emigrációban a milwaukee-i Marquette Jezsuita Egyetem szociológia professzoraként élte meg az 1956-os forradalom eseményeit. Ottani kutatási lehetőségei függvényében tudományos érveket keresett és fogalmazott meg a forradalom emlékét stigmatizálni törekvő korabeli kádári és szovjet propagandaklisékkal szemben. Kutatása során 7730 db, 16 oldalas, 125 (többnyire nyílt) kérdést tartalmazó kérdőívet osztottak szét a világ különböző pontjaira sodródott 1956-os emigránsok között, amelyekből 27% érkezett vissza. Könyvének megírásához a szerző végül 1300 kérdőív adatait hasznosította, kiegészítve azokat más kvalitatív kutatások eredményeivel, főként az amerikai, kanadai emigránsok körében készített interjúkkal. A forradalom elitjének nézeteit az akkor számára rendelkezésre álló anyagok (hazai rádióadások, a Kongresszusi levéltár sajtóanyaga, müncheni Magyar Levéltár '56-os vonatkozású magyar dokumentumai, magyar íróktól származó dokumentumok, irodalmi alkotások) tartalomelemzése útján rekonstruálta. Az 1956-ról alkotott ideologikus politikai célokat szolgáló értelmezésekkel vitába szállva elsődleges források alapján, empirikus kutatási adatokkal alátámasztva törekedett bemutatni 1956 valódi karakterét. Munkája cáfolja a kommunista propaganda azon tételeit, mely szerint az „ellenforradalomban” a „burzsoá nacionalizmus”, vagy a „horthysta katonatisztek” szervezkedése lett volna az események mozgatórugója.

A magyar felkelés a társadalmi újjáépítést szolgáló mozgalom volt. [...] A normatív struktúra javításával a nép, különösen a parasztság és a gyári munkásság anyagi és erkölcsi állapotát igyekezett mihamarabb orvosolni. E célkitűzést úgy próbálta elérni, hogy emberibbé teszi a helyzetet, és jobban hozzáigazítja a magyar emberek alapvető szükségleteihez, társadalmi-kulturális sajátosságaihoz és az ország természeti környezetének viszonylagos állandóihoz. Ugyanezen okból kifolyólag a mozgalom alapvető változtatásokat kívánt végrehajtani a kormány személyi összetételében és módszereiben.

A korábban említett közlemények tartalomelemzéséből kitűnt, hogy a leginkább egyértelmű értékorientációk a „népre” mint értékre irányultak (248 darab), s nem a „nemzetre” mint értékre. A költők, akik nyíltan tudták kinyilvánítani nézeteiket (túlnyomó többségükben párttagok) a korábban említett antológia szerint 27 alkalommal idézték fel a legmélyebb rokonszenvvel a nép helyzetét, bánatát és gyötrelmeit. Az „írók lázadásának” központi témája a paraszti éhezés, a vidéki

élethelyzet, az elhanyagolt falusi nép néma, végtelen szenvedése volt. A kutatót ismételten és egyhangúlag arról tájékoztatták, hogy a nyomoron, az alapvető létszükségleti cikkek elérhetőségében tapasztalható megdöbbentő hiányokon és rendszertelenségen kívül még nagyobb nyomorúság volt tapasztalható a tudat-lelki állapot terén. A néptömegeknek állandó megaláztatásban és frusztrációban volt részük, amikor nemhogy tiltakozni nem tudtak, és szó nélkül tűrniük kellett a hivatalosságok állandó és égbekiáltó hazugságait, de a túlélés érdekében maguknak is folyamatosan hazudniuk kellett. [...]

Tartalomelemzéssel a szocialista demokráciával kapcsolatos 127 pozitív értékorientációt tártunk fel, s egyet sem bármely másfajta rendszerrel kapcsolatban. [...] Fent említett kérdőívünk egyik pontjában arra kértük a menekülteket, hogy az általa preferált gazdasági rendszerről nyilatkozzon. a következők közül választva: teljesen szabad cseregazdaság (kapitalizmus); kormány által ellenőrzött kapitalizmus; irányított gazdaság; a szindikalizmus valamelyik válfaja; állami tulajdonra épülő és kormány által működtetett rendszer; a szovjet típusú tervgazdaság valamely válfaja. Mostanra a kérdőívet kitöltőknek csak 6%-a választotta az utolsót, a szovjet típusú szocializmust (jóllehet szigorúan ragaszkodunk a válaszadók anonimitásához, és ezt nyomatékosan hangsúlyoztuk is a kiküldött kísérőlevélben). A válaszadóknak csak 85-a választotta az első megoldást (a kapitalizmust). A viszonylagos többség a szindikalizmus valamilyen válfaja mellett voksolt (40%). Igaz, a parasztság alig képviselteti magát a menekültek között, ám ez a réteg számarányában amúgy is mind csekélyebb.

Az interjúkból az is kiderült, hogy a preferált szocialista rendszert egyáltalán nem határozták meg a megkérdezett személyek, hanem inkább negatív módon írták körül: a megkérdezettek több mint 90%-a határozottan ellenezte bármifajta piaci rendszer (szabad cserére épülő rendszer), ha úgy tetszik „kapitalizmus” visszaállítását. Ugyanerre utal, hogy a kérdőívben szereplő kérdésre – „nevezze meg azt a három legfontosabb hazai változást a háború után, amely viszonylag a legelőnyösebb volt a magyar nép számára” – csaknem 80% a következő választ adta: a földreform, s a bankok, nagyvállalatok államosítása. Ami a társadalmi rekonstrukció preferált fajtáját megteremtő politikai eljárást illeti, kizárólag a demokratikus utat fogadták el.

Az értékorientációk terén meglévő túlsúly arra utal, hogy a felkelő tömegmozgalom Magyarországon, társadalmi ellenállásnak is fittyet hányva, valódi szocialista átalakulást tűzött ki célul, mégpedig demokratikus eljárások útján. Ám hogy ez a rendkívül preferált szocializmus valójában miféle társadalmi-gazdasági rendszer legyen, az tisztázatlan maradt. [...]

Az elmúlt három évtizedben voltaképpen kétféle „forradalom” zajlott le Magyarországon. Az egyik a társadalmi struktúraváltoztatás objektív és tartós folyamata volt, amely megváltoztatta a tudati légkört, és kicserélte a politikai elitet. [...] Objektív társadalmi forradalom, a magyar társadalom széles, erős és tartós mélyáramlata volt ez. Összetett társadalmi folyamat, amelyet a legutóbbi háború és a régi rend összeomlása erősített meg és gyorsított fel, először a hitleri Wehrmacht által történt megszállás, majd vereség és Sztálin Vörös Hadseregének betörése

nyomán [...] Ez volt a születőben lévő magyar demokrácia (1945–1946) próbaidőszaka. Ez a korszak ért hirtelen véget, amikor a szövetséges hatalmak ratifikálták a párizsi békeszerződést.

Ezzel párhuzamosan azonban egy másik forradalom is zajlott, amely az említett egyezmény ratifikálása után gyökeresen megváltoztatott mindent, amit hosszú évtizedek történelme hozott létre: a magyar társadalmat. E második „forradalom” először erőszakot tett a korábbi objektív forradalmon, majd meg is fojtotta azt. A második forradalom, a „forradalom kívülről” és a „forradalom felülről” gondosan megtervezett kombinációja volt, amelyet a szovjet-orsz kormány hajtott végre, részben ügynöke, az országra kényszerített megszálló hatalom által fenntartott „magyar kormánynak” nevezett politikai képződmény révén. [...]

Vajon ellenforradalom volt-e a felkelés? Bizonyos értelemben igen: megpróbálta visszafordítani az idő kerekét 1945–1946-ra. Megpróbálta visszaállítani azokat a koalíciókat, amelyek egy valódi demokrácia és egy, a nem dogmatikus, emberarcú szocializmus posztulátumainak megfelelő gazdasági élet alakításához szükségesek. A régi rendszer, amelynek visszaállítására a felkelés szemmel láthatóan törekedett, nem a szovjet-orsz megszállás előtti, Hitler által az országra kényszerített Szálasi féle fasizmus volt, és nem Horthy korábbi konzervatív rezsimje, hanem az, ami 1945–1946-ban spontán tört elő a néptömegek közös törekvéseiből. A felkelés egyértelműen a Kreml által (1947-től nem is burkolt formában) kívülről és felülről kikényszerített álforradalommal szembeni ellenforradalom volt. Ez az ellenforradalom az „1945–1946-os forradalom”, azaz a valódi népforradalom visszaállítására törekedett.

Igazoló bizottságok, a társadalombiztosítási intézmények önkormányzatainak összetétele és a reakció elleni harc. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)

A társadalombiztosítás újjászervezésével és bővítésével párhuzamosan a kommunisták 1945 után törekedtek a nem kommunista erők visszaszorítására (köztük a szociáldemokratákat is), munkahelyükről való eltávolításukra, B-listázásokra. Ez vonatkozott a társadalombiztosító intézményekre is. A dokumentum az OTI-n belül működő kommunista önkormányzati vezetők szemszögéből a kommunista párt ideologizált perspektíváján át nyújt helyzetértékelést a társadalombiztosításról. Az OTI és a MABI azon tagjai, aki az MKP tagjai voltak, saját szerepüket jelentősen felértékelték a megoldandó feladatok tekintetében.

A társadalombiztosító intézmények Magyarországon fizikai és szellemi munkások kezdeményezésére az önségely elve alapján létesültek. A növekvő munkásosztállyal párhuzamosan gyorsan terebélyesedtek ki és lettek jóval az első világháború előtt

önkormányzatukkal a munkásság fellegvárai. Az uralkodó osztályok hamar rájöttek arra, hogy a fejlődőképes munkás önkormányzati intézmények egyrészt gazdasági súlyukkal politikailag erősítik a munkásosztályt, másrészt az itt felhalmozódó tőkék a reakciós államapparátus által kisajátítható tőketartalékok lehetnek.

Ez a felismerés két dolgot eredményezett: 1. az önkormányzatok lassú felőrlését, először látszatönkormányzattá süllyesztését, majd az önkormányzatok felfüggesztését, 2. mint állandó, biztos pénzforrásoknak nem a dolgozók érdekei szerint való kihasználását, de fejlesztését abból a célból, hogy a dolgozók filléreiből összehordott tőkék minél nagyobb mértékben álljanak a reakció szolgálatára.

Társadalombiztosítási törvényeink, különösen a Lex Vas I. (1927: XXI. tc.) és a Lex Vas II. (1928: XL. tc.)¹⁴⁷ éppen ezért nem a dolgozók, hanem az uralkodó osztály érdekeit kívánta szolgálni és ezért antiszociális alaptendenciájuk mellett csak az adandó alkalomra vártak, hogy a látszatönkormányzatok megszüntetésével a teljes kisajátításra, az államosításra törekedjenek.

Mindez a 20-as, de különösen a 30-as évek folyamán be is következett, úgy hogy a két nagy intézmény a munkásság fellegváraiból a reakció fészkeivé változott: végrehajtó szervei (ügyviteliek) a politikai jutalmazás és szolgálalkúság gyűjtőhelyeivé lettek, ahol a beteg és megrokkant dolgozókat már nem a munkásság bizalmából odakerült tisztviselők és orvosok, hanem hatósági közegek fogadták: a munkásság veritékéből nagyra nőtt intézmények gyakran fényűző helyiségeiben a munkásöntudat megalázása folyt lépten-nyomon és a bürokrácia valósággal orgiát ült. A munkásság meggyűlölte saját intézményeit.

A felszabadulás pillanatában az első tennivalók egyike volt elfoglalni és visszafoglalni ezeket az intézményeket: helyreállítani a független önkormányzatot, kisöpörni a reakciót, lebontani a reakciós törvényeket, mozgásba hozni a reakció pénzpolitikája által csődbe juttatott intézményeket. [...]

A 2300/1945. M.E. sz. rendelet visszaállította és bizonyos fokig még tovább fejlesztette a társadalombiztosító intézetek (OTI, MABI és MAHABI) önkormányzatát. Ez a rendelet a felszabaduláskor hivatalba lépett önkormányzatok összetételét a paritásos munkavállalói és munkáltatói alapról 2/3–1/3 arányban a munkavállalói érdekeltség javára változtatta át. A MABI önkormányzata ma kizárólag a két munkáspárt tagjaiból áll. Az elnökség 9 tagból, az igazgatóság 21 tagból [...]. A még meg nem alakult közgyűlés fenti arány szerint 120 tagból fog állni.

A felszabadulás utáni napokban a fontosabb OTI szociáldemokrata, a MABI pedig kommunista vezetés alá került. Az adott helyzetekből keletkező szükséges kezdeményező lépések, átfogó reformokra induló határozatok, reformtervek és átszervezések ma a MABI-ból indultak ki.

147 Helyesen Lex Vass: Vass József népjóléti miniszterről, a törvények egyik eszmei megalkotójáról elnevezve.

Az önkormányzatban a néha túl radikálisnak mutatkozó (pl. öregségi szolgáltatások felemelése), a szervezeti reformokkal szemben (pl. járulékkivetés reformja, ügyvitel racionalizálása, köztisztviselő–magántisztviselő kérdés) meglehetősen passzív magatartást tanúsító szociáldemokrata szárnyat a meggyőzés eszközeivel eddig sikerült kollaborációra bírni és az OTI általános passzivitásával és nem utolsó sorban hegemonia féltékenységével szemben egységes arcvonalba állítani.

Súrlódási felületet a két párt között inkább a személyi kérdések jelentik. Az igazoló bizottságok az intézet igazgató főorvosát dr. Keleti Józsefet népbíróság elé utalták, a szociáldemokraták viszont a maguk emberének és megtarthatónak is vélték. A súrlódás különösen szembetűnő az orvos kérdésben.

Az OTI-val a viszonyunk nem őszinte, a MABI önkormányzatának szociáldemokrata tagjai is látják, hogy az OTI önkormányzata gyengén és rosszul működik. Pedig lényeges, hogy az OTI-val, mint nagyobb és fontosabb társadalombiztosító intézettel együtt és párhuzamosan járjunk el. Az OTI-t ért esetleges támadások a MABI-ra is kihatnak. A 2300/1945. M.E. sz. rendelet tulajdonképpen OTI kezdeményezésre keletkezett. Az OTI rendlettervezete azonban nem az önkormányzat kiszélesítését, hanem egyenes visszafejlesztését, az államosítás felé vezető utat célozta, amelyet a MABI részéről visszautasítottunk. [...] Az OTI önkormányzatában Pártunk nincs megfelelően képviselve. Megfelelő minőségű elvtársak beküldésével sürgősen javítani kell ezen az állapoton, de nemcsak az önkormányzatban, hanem az ügyviteli részen is. [...] A felügyeleti hatóságnál, a népjóléti minisztériumnál többször éreztük, hogy a legjobb szándékok és egységes álláspontok a régi kezekben lévő kodifikáció útvesztőibe botlanak, és ezáltal jogbizonytalanságot (köz- és magánalkalmazotti kérdés) okoznak. [...]

A 25 éves ellenforradalom, a fasizmus, érdekeinek védelmére már hosszú idő óta rendszeresen építette ki állását a társadalombiztosító intézeteknél. A régi Munkásbiztosító és Ferenc József Pénztár alkalmazottainak helyét régen elfoglalták az ellenforradalom emberei, a fasizmus és nyilasuralom szálláscsinálói és aktív részesei.

Éppen ezért, mint az OTI-nál, mind a MABI-nál elsőrendű fontosságú volt az adminisztráció gyökeres megtisztítása. A MABI-nál elsőrendű 1945. március 18-án lépett működésbe az igazoló bizottság és munkáját június első felében fejezi be. Az igazoló bizottság népbíróság elé utalt 11 tisztviselőt és 5 orvost, állásvesztésre ítelt 9 tisztviselőt és 5 orvost, állásától felfüggesztett 24 tisztviselőt és 22 orvost, nem igazolt 61 tisztviselőt és 51 orvost.

Az ügyvitel nemcsak személyi összetételében tette szükségessé az alapos szelekciót, hanem az ügyvitelt magát túlméretezettségénél és bürokratizmusánál (miniszteriális munkarendszer) fogva éretté tette az át- illetve leépítésre. [...] A 2300/1945. M.E. sz. rendelet módot nyújtott arra, hogy az ügyvitel reformja végrehajtható legyen. 1945. június 30-ával a rendelet módot nyújtott arra, hogy az önkormányzat maga válassza ki azokat a tisztviselőket és orvosokat, akikkel az Intézetet tovább akarják vinni. [Tisztviselői létszám: 657 fő (1945. 06. 30), 342 fő (1945. 07. 01.) 48%-os csökkenés;

segédszemélyzet: 344 fő (1945. 06. 30.), 222 fő (1945. 07. 01.) 35%-os csökkenés; orvosi létszám: 241 fő (1945. 06. 30.), 195 fő (1947. 07. 01.) 19%-os csökkenés]

Az ügyvitelt üzemi szempontból, amellet, hogy a biztosítottak létszámcsökkenése is indokoltta tette a leépítést, racionalizáltuk is, felesleges munkahelyeket megszüntettünk, számos munkakört összevontunk és átszerveztünk. Az átszervezési munka jelenleg is folyik. Orvosi vonatkozásban a létszámapasztás főleg minőségi szelekció is és a létszám még kiegészítésre is szorul.

Az üzemi bizottságnak 11 tagja van, melyből 4 pártunk tagja, a többi szociáldemokrata és pártonkívüli. Pártunk többsége a számarány ellenére teljes mértékben biztosítva van, az üzemi bizottságnak 4 további, nem kommunista tagja vezetésünk alatt áll. [...] Az üzemi pártcsoport viszonylag kis létszámú. Számbeli megerősítésén dolgozunk, célunk azonban elsősorban a minőségi megerősítés. Az üzem kulcspontjai majdnem mindenütt a kezünkben vannak. Az üzemi pártcsoport alakulásánál is kifejezésre juttattuk, hogy nem lehet célunk az üzem jellegénél fogva sem a számszerű többség elérése, ez ma hiba lenne, ez csak hosszabb építő és nevelő munka után léphet előtérbe.

A párttagok száma 39. A szociáldemokrata párt taglétszáma száz körül mozog. Más polgári párt egészen elenyésző számmal, egy-két emberrel van képviselve. Az alkalmazottak kb. 80%-a szakszervezetei tag. [...] Az alkalmazottak általános politikai beállítottsága kezdettől fogva nem volt kétséges. jobboldali magatartásuk nemcsak az igazoló bizottságok munkája során lett nyilvánvalóvá, hanem kifejezésre jutott azóta egyéb jelenségekben is. Az ideiglenes üzemi bizottság megválasztásánál az eddig némán várakozó és soha meg nem nyilatkozó alkalmazottak megkísérelték a jobboldali elemek becsempészését az üzemi bizottságban. A 2300/1945. M.E. sz. rendelet nyitva hagyta az önkormányzat és a népjóléti minisztérium által eldöntöttnek vett kérdést, hogy a társadalombiztosító intézetek alkalmazottai mint önkormányzati alkalmazottak magántisztviselők. A rendelet által teremtett jogbizonytalanság először az OTI tisztviselői között váltott ki komoly megmozdulást és magával rántva a szociáldemokrata vezetés alatt álló OTI üzemi bizottságot a közalkalmazotti jelleg fenntartása mellett foglalt állást. Ezt az állásfoglalást emlékirat alakjában a népjóléti miniszterhez is eljuttatta. A jogbizonytalanság és az OTI állásfoglalása megmozdította a MABI tisztviselőit is és ugyanazok az elemek, amelyek a MABI üzemi bizottságát akarták annak idején kezükbe kaparintani, mozgalmat indítottak a köztisztviselői jelleg fenntartása mellett. Bár maga a megmozdulás itt nagyobb arányokat nem öltött, mégis újra felszínre hozta a jobboldali rétegeket. A köztisztviselő és magántisztviselő jelleg kérdése tulajdonképpen összefüggésben állott a 2300/1945. M.E. sz. rendelet azzal az intézkedésével, hogy 1945. június 30-ával az intézeteknek jogukban állott nagyobb arányú leépítéseknek a végrehajtására és az igazoló bizottságok által meghagyott, de kétségtelenül jobboldali, reakciós gondolkodású rétegeknek az eltávolítása. Éppen ezért az elemek vélték a köz- ill. magántisztviselői kérdés felvetésével a rendelet leépítésre vonatkozó részét megakadályozni, megnehezíteni és elodázní.

Liteczky Andor: A mezőgazdasági társadalombiztosítás

Magyar Orvosi Szemle, 1. évf. (1947) 9. sz. 2–6.

Dr. Liteczky Andor, társadalombiztosításban dolgozó szakorvos, az 1930-as években a Közkórházi Orvostársulat titkára és a Közkórházi Orvostársulat Évkönyvének egyik szerkesztője. Azon szociálpolitikusok egyike, aki már az 1930-as években hangsúlyozta a kötelező mezőgazdasági társadalombiztosítás kiterjesztésének szükségességét. A dokumentum ennek a kérdését valamint a közkórházi és körzeti orvosi rendszer reformját tárgyalja az 1945 utáni újjáépítés és demokratikus társadalmi berendezkedés tükrében.

I. Szociálpolitikai megvilágítás

A magyar feudalizmus szociálpolitikájának hű tükre a magyar föld dolgozóinak társadalombiztosítását megalapító, a nép által koldus-törvénynek nevezett 1900: XVI. tc. Ez a törvény csak a kötelező baleseti biztosítást valósította meg, de ezt is igen szűk körre vonatkozólag és általa a földbirtokosokat akarta mentesíteni az egyéni kártalanítás terhe alól. Az igen kiskeretű kötelező baleseti biztosítás, az önkéntes rokkantsági és öregségi biztosítás, a legfontosabb betegségi biztosítás teljes hiánya kifejező bizonyítéka a magyar nép szociális felemelkedését elfojtó feudális kormányzati szellemnek. A koldussorba jutott és kivándorolni kényszerülő magyar földműves százvezek itt-tartását célozta ez a mézesmadzagon nyújtott szociális biztosítás. Szerte az országban színes plakátok ábrázolták, hogy vesz át egy parasztcsalád nagymennyiségű aranyat a szárnyas angyalok által tartott magyar címer fennhatósága alatt, jelképezni akarva az állam gondoskodását a parasztságról. Ezzel az otromba népcsalással természetesen nem lehetett visszatartani a kivándorlókat, de nem tévesztette meg az ittmaradottakat sem és aránylag kevés áldozata volt az önkéntes biztosításnak. A törvény koldus-jellegén mit sem változtatott az a több mint négy évtizedes kozmetikálás, mellyel a nagybirtokos osztály csak kendőzte a magyar földműves nép megtévesztését célzó család szándékát. Háborús propagandacélt szolgált a második világháború felfegyverkezési nyitányán, az 1938-as győri programban megszületett kötelező mezőgazdasági öregségi biztosítás, amely a magyar és német nagybirtok és nagytőke érdekében el nem hulló magyar paraszti népességünk boldog öregségére ígért havi 5 P járadékot.

Az elvesztett háború következtében a gazdaságilag nyomorba juttatott magyar nemzet a demokrácia szellemében új utakon kereste a talpra állást. Legelső kötelességének tett eleget, amikor a földbirtokreformmal, a magyar földek azoknak adta, akik azt megmunkálják. A földbirtokreformmal még nem tett eleget minden kötelezettségének a nemzet a magyar föld dolgozóival szemben. Bár jelentőségében vele nem egyenértékű, de igen fontos kiegészítője a földbirtokreformnak, mezőgazdasági népességünk felemelését célzó másik nagy alkotása demokráciánknak, a teljes értékű mezőgazdasági társadalombiztosítás megteremtése.

II. Törvényes rendezés

A mezőgazdasági társadalombiztosítást új alapokon szabályozó 6.180/1945 és a 3.500/1947. M.E. számú rendeletben két alapvető szempont érvényesül: a jogi és a tényleges egyenlőség megteremtése a gazdasági és az ipari munkásság

társadalombiztosítása között. A jogi egyenlőség azáltal valósul meg, hogy a gazdasági munkásságot az ipari munkásság társadalombiztosítását szabályozó 1927: XXI. és 1928: XL. tc. hatálya alá vonja. Ezzel a társadalombiztosításnak egyforma jogú tagjai lettek a gazdasági dolgozók az ipari dolgozókkal. A tényleges egyenlőséget pedig azáltal teremti meg, hogy a gazdasági termelésnek az ipari termeléstől eltérő munkarendje és munkaviszonya ellenére, ugyanazoknak a szolgáltatásoknak az elnyerését biztosítja a gazdasági munkásság részére, mint amelyekben az ipari munkásság részesül. Ennek a célnak az elérésére az ipari biztosítástól eltérő különleges rendelkezések szolgálnak.

A gazdasági termelés az ipariétól eltérően nem állandóan, az egész éven át tartó, hanem időszakos, a téli évszakban jóformán szünetelő és így a gazdasági munkavállalás lehetősége nincs meg. A mezőgazdasági társadalombiztosítás gondoskodik arról, hogy a téli évszakban munka nélkül maradó gazdasági munkásság a biztosítási szolgáltatásoktól el ne essék. Ezt a passzív tagságnak, vagyis a munkaviszony megszűnése után is fennálló biztosítási tagságnak a téli évszakra való kiterjesztésével biztosítja, ami által messze túlmegy az ipari biztosítottaknak a passzív tagságán, mely a munkaviszony megszűnésétől legfeljebb 3 hétig tart. A gazdasági termelés sajátosságaiból folyik, hogy a gazdasági termelés teljes időtartama alatt, tehát tavasztól télig, a hosszabb időre szerződött gazdasági cselédek és egyéb minőségben rendszeresen foglalkoztatottak kivételével, a gazdasági munkavállalók nem kaphatnak folyamatosan munkát és így munkaviszonyuk megszakított, végeredményben a termelési időszaknak csak kisebb-nagyobb részére terjed ki. Ettől az időtartamtól, vagyis a tényleges munkaviszony idejétől függ a téli passzív tagság időtartama. A gazdasági év folyamán legalább 13 héten át kell fennállnia biztosítási viszonynak, hogy a novembertől márciusig terjedő időszakra a passzív jog fennálljon. 18 hetes biztosítási viszony után a következő év márciusában, 25 hetes után pedig áprilisban is fennáll még a passzív tagság. A téli évszak passzív tagsága alatt, a betegségi ágazat szolgáltatásaiban van bizonyos korlátozás, így a kórházi ápolás időtartama 42 nap és táppénzben ez alatt az idő alatt általában nem részesül a tag, kivéve, ha a téli szükséglet megszerzésére legfontosabb időszakban június 15-től szeptember 10-ig legalább 4 héten át betegség miatt keresőképtelen volt és ezért az aratási munkában nem tudott részt venni. A gazdasági cselédek és a gazdasági munkakörben rendszeresen foglalkoztatottak természetesen a téli évszakban is jogosultak táppénzre.

A téli passzív tagság időtartamának beszámítása az anyasági segélyek elnyeréséhez szükséges 9 hónapi előzetes munkaviszonyba, lényeges előnyt jelent a gazdasági biztosításban. A gazdasági biztosítottak részére megállapított egységes anyasági segély két részletben való kifizetése szintén könnyítés.

Az összes szolgáltatások elnyerésére való megszerzés eltér az ipari biztosítástól. Míg az utóbbinál a biztosítási viszonyhoz van kötve, addig a gazdasági biztosítottaknál, mint előfeltételhez a megbetegedés előtti 2 hónapban eltöltött, legalább 4 heti munkaviszonyhoz. Az aktív jognak ezt a megszorítását az ipari biztosítottakkal szemben az indokolja, hogy a mezőgazdasági biztosításnál a bejelentési rendszer helyett bevezetett bélyegrendszer mellett a munkaviszony ellenőrzése nehezebb.

A biztosítási kötelezettség keretébe tartoznak: a mezőgazdaságban, erdei termelésben, állattenyésztésben, halászatban, kert- és szőlőművelésben, selyemtenyésztésben foglalkoztatott munkavállalók. Ezekben a foglalkozási ágakban dolgozók azonban nem tartoznak valamennyien a mezőgazdasági biztosítási kötelezettség alá, hanem csak a szoros értelemben vett gazdasági munkavállalók, mint a részes, a szakmányos és napszámos munkások, az erdőgazdaságban és dohánykertészetben alkalmazott munkások és gazdasági cselédek, míg a gazdasági tisztviselők, gazdatisztek a MABI, a szegődményes gépészek, a vízi munkálatoknál, fakitermelésnél (kubikusok) az ipari biztosítás hatálya alá esnek.

A szűkebb keretben vett gazdasági munkavállalókra sem vonatkozik teljes általánosságban a biztosítási kötelezettség, hanem közülük is a földnélkülieken kívül csak azokra, akiknek saját kezelésükben lévő gazdaságuk az 5 kataszteri holdat nem haladja meg. A kötelező biztosítás tehát nem vonatkozik azokra, akik a saját földjüket munkálják meg és bér munkát másutt nem vállalnak.

A mezőgazdasági biztosításnak az ipariétól lényegesen eltérő ügyviteli rendszere van. Az ipari biztosításban a munkaadó részéről fennálló bejelentési kötelezettség a mezőgazdasági biztosításban nem lenne keresztülvihető, mert a gazdasági munkaadók ezeknek a teendőknek nem tudnának eleget tenni. A bejelentési rendszer helyett a mezőgazdasági biztosításban a bélyegrendszer van bevezetve, amellyel nemcsak a bejelentési nehézségek esnek el, hanem a díjfizetési kötelezettség is a legegyszerűbben van megoldva a munkáltatók részéről. Az egységes társadalombiztosítási díj, amely csak kétféle megkülönböztetést tesz, és pedig: férfimunkások és női, valamint gyermekmunkások között, egészen leegyszerűsíti az ipari biztosítás bejelentési és járuléklerovási rendszerével szemben a mezőgazdasági biztosítás adminisztratív teendőit.

Lényegesen különbözik a mezőgazdasági biztosítás egész ügyviteli rendszere is az ipari biztosítástól. Az OTI-nak csak a kerületi pénztárak székhelyein vannak ügyviteli szervei, amelyek nem érhetnek el a községekben, falvakban, tanyákon dolgozó gazdasági munkavállalókhoz. Ezért ezeken a helyeken külön ügyviteli szervekről kellett gondoskodni. A helyi tennivalók elvégzésére a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége (FÉKOSZ) munkaközvetítő irodáit, illetve ahol ilyen még nincs a községi elöljáróságot jelöli majd a törvény. Ezek a FÉKOSZ-irodák tehát a mezőgazdasági biztosítás ügyvitelének igen fontos tényezői és bevonásuk a társadalombiztosításba azt jelenti, hogy a demokrácia a saját ügyeinek intézésébe a dolgozó népet mindenütt be akarja vonni. [...] A mezőgazdasági biztosítást az OTI külön üzletág keretében látja el. A biztosítás költségeinek fedezésére az ipariétól eltérő különleges fedezeti tényezők szolgálnak.

III. Egészségügyi és orvosi vonatkozások

A mezőgazdasági társadalombiztosítás kiterjesztése a demokrácia egészségpolitikájának gyakorlati megvalósítását nagymértékben előre viszi. Egészségügyi szervezetünk eddigi kiépítése az új szükségletek és irányelvek alapján lényegesen megváltozik. A vidék, község, falu, tanya egészségügyi ellátásának új megszervezése

és felépítése sürgetően szükséges lett. Vikol és Simonovits adataiból tudjuk, hogy az ország népességének lényegesen nagyobb része él községekben, falvakon és tanyákon, mint a városokban. Ezzel szemben az egészségügyi ellátás elsődrendű feltételét jelentő orvos-település megoszlása szerint a fővárosban és a törvényhatósági jogú városokban az orvosok száma (4672) jóval több, mint az ország egyéb helyein (3703). Ennek megfelelően a nagyvárosainkban 431 lakosra esik egy orvos, míg a többi helyen 1971-re. A szakorvosi megoszlás még hátrányosabb, mert a nagyvárosokban 2807 orvos van, egyéb területeken csak 1299. Így a nagyvárosokban 718 lélekre esik egy szakorvos, a többi helyen 5622-re.

Az OTI orvosi állások megoszlása városok és községes szerint

	Városi	Községi	Összesen
Szakrendelő orvosi állások száma	1052	46	1098
Körzeti kezelőorvosi állások száma	467	1168	1635
Összesen	1519	1214	273

Hasonló tehát az eltérés az OTI-nál is, a városok orvosi ellátása (1519) és a községek, faluk és tanyák orvosi ellátása (1214) között. A szakorvosi megoszlás tekintetében azonban a különbség még sokkal nagyobb. A városokban működő szakorvosok száma 1052, a községekben, falukban működők száma 46.

Az OTI vidéki szakorvosi ellátása a nagyobb városokban lévő kerületi pénztári (3) székhelyek rendelőintézeteibe van központosítva. Ez a központosítás a kerületi pénztárak nagy területű kiterjedése miatt az aránylag kisszámú községi, falusi ipari biztosítottak számára is rendkívül hátrányos volt, a mezőgazdasági biztosítás új biztosított tömegeinek szakorvosi ellátását pedig még nehezkesebbé teszi. A magánrendelőben működő szakorvosok száma (46) nem növelhető lényegesen, mert ezek túlnyomórészt járási székhelyeken, nagyközségekben laknak és itt az Intézet már eddig is igénybe vette őket. A szakellátás szempontjából ki kell emelni a fogászati ellátás elégtelenségét, nem azért, mintha a többi szakellátáshoz viszonyítva ez elhanyagoltabb volna, hanem mert abszolúte elégtelen a fogszuvasodás elterjedtsége miatt. Városokban 153 fogorvos működik, ezzel szemben a vidéken jelenleg magánrendelőben működő fogász szakorvosok száma 26, átalánydíjazással megbízott fogász szakorvosi állások száma 60, a működő orvosok száma 33, így 27 állás jelenleg betöltetlen. Estenkénti díjazással működik még 26 fogász-orvos. Meg kell jegyezni, hogy az átalánydíjazásos, valamint az esetenkénti díjazással működő fogorvosok állás száma, illetve állásvállalása nincs korlátozva és az előbbieken átalánydíjazásos állásnak jelzett 60, a háború előtti, illetve alatti legmagasabb számot mutatja.

A mezőgazdasági társadalombiztosítás jelenlegi keretei között a várható gazdasági biztosítottak száma 500–600 000, a családtagokkal együtt pedig 1 000 000–1 200 000-re tehető. Jelenleg a biztosítási igazolványt kiváltók száma 150 000, tehát még messze elmarad a törvény által előírt kötelező betegségbiztosítási keret telítettségétől. Ennek oka egyrészt az, hogy a mezőgazdasági biztosítás még nem jutott kellően köztudatba az érdekeltek körében, a közönyösséget még nem sikerült megszüntetni, bizonyos fokú bizalmatlanság is mutatkozik még, ami a múlt megtévesztő mezőgazdasági biztosításainak következménye. A munkaadók, birtokosok részéről is mutatkozik egy ellenkezés, aminek oka részben a mezőgazdasági biztosítással járó anyagi terhek, másrészt azonban a demokrácia e fontos vívmánya eredményes megoldásának az akadályozása. Mindezek ellenére nem kétséges, hogy a kötelező betegségbiztosítás által juttatott előnyök a munkavállalók között rövidesen ismertek lesznek és a biztosítási jogosultság megszerzését a dolgozók követelni fogják a munkaadóktól. Átmenetileg még megnehezíti a helyzetet a mezőgazdasági munkanélküliség egyes helyeken, ami a birtokosok ellenkezése miatt arra kényszeríti a munkához jutókat is, hogy a biztosítási kötelezettség hatálya alá eső mivoltukat eltagadják. Mindezek a kezdeti nehézségek azonban csak átmenetiek és demokráciánk további megszilárdulása, a hároméves terv kapcsán megszűnő munkanélküliség és a birtokos réteg nem ritka reakciós beállítottsága miatt kényszerítő fokozott ellenőrzés a mezőgazdasági biztosítás maradéktalan megvalósulását hozza meg. A mai még beszűkített biztosítási keret tágítása, különösképpen kiterjesztése az új földhözjuttatottakra, tekintet nélkül arra, hogy bér munkát vállalnak-e, vagy sem, az egészségügyi ellátás és az orvosmegoszlás már ma szükségessé vált megoldását még halaszthatatlanabbá teszi. Ez a kérdés mélyen belenyúlik egész orvosképzési és továbbképzési, egészségügyi segédszemélyzet képzési rendszerünk megváltoztatásába, illetőleg új utakon való megvalósításába. A túlságosan elméleti jellegű egyetemi oktatásnak gyakorlati síkra kell áttérnie, hogy az élet kényszerítő szükségleteit ki tudja elégíteni. Általános gyakorlatra felkészült orvosoknak kell az egyetemekről kikerülni. A szakgyakorlatra jogosító képzést le kell rövidíteni, átmenetileg pedig szakorvosi átképző tanfolyamokat kell szervezni azokból a szakmákból, melyekben kifejezett szakorvos-hiány van. A gyakorlatra megfelelően felkészült fiatal orvosokat aztán vidékre kell irányítani. A mezőgazdasági biztosítás és a Népjóléti Minisztérium 3 éves terve azonban már most intézkedéseket követel és ezeket a jelenlegi adottságok alapján kell eszközölni.

A Népjóléti Minisztérium hároméves terve, melynek középpontjában a Járási Egészségügyi Központok állnak, amelyeken keresztül a vidék egészségvédelmi és szakorvosi ellátásának a megoldását látjuk, az OTI részéről messzemenő támogatásban részesül. A szakorvosok telepítése és megfelelő anyagi bázisuknak megteremtése, a Járási Egészségügyi Központok által oldható csak meg. Ennek a megvalósítása a terv szerint csak fokozatosan történhet meg, mert a kellő számú szakorvos vidékre települése és anyagi megalapozottságának biztosítása a pénzügyi lehetőségektől függ. Az OTI körzeti kezelőorvosi hálózat kiépítése, a körzetek számának szaporítása még ezt megelőzőleg már a mezőgazdasági biztosítás hatálybalépése óta kezdetét vette és mind nagyobb mértékben folytatódik. Az OTI

vidéki körzeti beosztása messzemenő módosítást igényel. Az 1168 vidéki körzet közül 415-höz csak egy község tartozik, 753-hoz több község. Az ország több mint 3300 községből levonva a 415 egyközséges körzetet, a megmaradó 2900 község 753 körzetre esik, ami átlagban egy körzetre négy községet jelent. A körzeti beosztás azonban nem a községek száma szerint történt. Az OTI 1168 vidéki körzeti orvosának több mint a fele, 644 hatósági, községi és körorvos. A körzeti területek megállapítása a közegészségügyi körzetek szerint történt, azzal a céllal, hogy a nagyrészt orvos nélküli községekben kis számban élő ipari biztosítottak részére a körorvosok rendszeres kiszállása által az orvosi ellátást biztosítani lehessen. A községekben, falvakban működő községi és kevés magánorvos, még ha akadt is az utóbbiak közül erre jelentkező, csak a saját községét vállalta. Így szerveztettek az egyközségű körzetek községi és magánorvosok részére. A több községes körzetek körorvosok által történő ellátást a fuvarkérdés döntő módon befolyásolta. Ez ma is a legnagyobb probléma a körzetek átszervezésénél. Mégis meg kell csinálni, mert a mezőgazdasági biztosítás által megtöbbszöröződő biztosítottak ellátására a nagykörzetű rendszer elégtelen, helyette az egyközséges és a néhány közelfekvő községre kiterjedő kis körzeti rendszert építjük ki. Legelsősorban azokban a mezőgazdasági biztosításra kötelezett gazdasági népesség által sűrűn lakott körzetekben történik átszervezés, amelyekben az egy körzethez tartozó községek száma nagy. Nem kis számban vannak körzetek, amelyekhez 10–16 község tartozik, és amelyeknek területén az orvos székhelyétől igen távol eső (20–22 km-re) községek vannak. Ezeknek a körzeteknek a felosztása már folyamatban van. Természetesen a felosztás feltétele, hogy orvos is álljon rendelkezésre. Ezen a téren azonban még nagy nehézségek vannak. Különösképpen nehéz az orvosellátás biztosítása a nagyobb tanyarendszerű helyeken, ahol az orvos-telepítés (lakás, közlekedési nehézségek) a legnehezebbek. Ez főként az Alföldön áll fenn. Itt a községek, falvak túlnyomó többségében van orvos (gyulai, békéscsabai, makói, szegedi, hódmezővásárhelyi, szentesi, kecskeméti kerületi pénztárak), viszont a népesség jelentékeny része a szétszórt tanyarendszerben lakik. Az orvos-telepítés előfeltétele a tanyavilágban az orvosi lakásépítés. Az OTI 3 éves tervében előirányzott orvosi lakásépítéseket és lakásoknak orvosi rendelővé átépítését elsősorban ezeken a helyeken fogja eszközölni. Az itt feltétlenül szükséges közlekedési eszközök megszerzéséhez is megadja a támogatást. A Dunántúlon és a Felvidéken a helyzet más. Itt igen nagyszámú község van, amelyekben nincs orvos, itt vannak azok a körzetek, melyekhez 16 község is tartozik, és amelyekben 20–22 km-re van a legtávolabbi község az orvos lakhelyétől. Ezeken a helyeken az orvos-telepítési viszonyok sokkal kedvezőbbek, mint a tanyákon és itt, különösen a Dunántúl déli részén elég nagyszámú csak magángyakorlatot folytató orvos működik, ami arra mutat, hogy itt még kielégítő praxislehetőség is van. A mezőgazdasági biztosítás mai keretei közötti telítettségénél kb. 300 új vidéki körzeti állást szervez az OTI. Nem kétséges, hogy a városokban nyomorgó orvos-proletárok számára előnyös cserét jelentene a vidéken való letelepülés. A mezőgazdasági biztosítás az orvosi fix jövedelmet jelentékenyen növelni fogja és ez túlnyomóan a községi, tanyai orvosoknak jut. Egyelőre néhány hónapig, amíg a mezőgazdasági biztosított tagszám nem állapítható meg, előlegeket fog folyósítani az Intézet. Bár az eddigi adatok még hiányosak és folyton változnak, megállapítható, hogy nagyon sok

körzeti orvos mezőgazdasági biztosított tagszáma többszöröse az eddigi tagszámnak, amit természetesen a fizetés többszörösét is jelenti. A mezőgazdasági öregségi járadékosok körzeti tagszám megállapítása már megtörtént és a visszamenőleges fizetések folyósítása folyamatban van. Az a népréteg, amely a mezőgazdasági biztosítással kötelező betegségbiztosításhoz jut, eddig a szegénybeteg-ellátás alá tartozott, így az orvosi magángyakorlatot nem érinti. Viszont a jelenlegi OTI fizetések révén az orvosok egy igen jelentékeny többlet-jövedelemhez jutnak a mezőgazdasági biztosítás által.

A magyar demokrácia felemelkedésének útja nehéz, fárasztó, göröngyös, tövisekkel teli. Évszázados mulasztásokat kell helyrehozni a legnehezebb körülmények között. Egy kihasznált, kizsarolt népnek emberi életformát kell adni. Nekünk, orvosoknak, minden tudásunkat és képességünket adni kell, amivel szegény magyar népünk felemelkedését szolgálhatjuk. A demokrácia nagy egészségügyi és szociális alkotásával, a mezőgazdasági biztosítással a legnagyobb értéket, az egészséget adjuk a magyar parasztságnak.

Tájékoztató Rákosi elvtársnak a társadalombiztosítás átszervezéséről, mai helyzetéről. (1951. október 26.)

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (SZKL 2/16. cs. 1. öe. 32–37.)

A dokumentum az Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (SZTK) 1951. október 26-án kelt összesítő jelentése, melyet Rákosi Mátyáshoz címeztek. Az összegzés fontos forrás a társadalombiztosítás anyagi, szervezeti, és politikai helyzetének megértéséhez a fordulat évét követő időszakban.

Társadalombiztosításba bevontak létszáma és kategóriái

A társadalombiztosítás átszervezését, központosítását a Szakszervezeti Tanács ma már lényegében befejezte. Nyolc társadalombiztosító intézetet egyesítettünk, egységes biztosító intézetet hoztunk létre. Jelenleg csak a vasutasok biztosító intézete van még kívül az SZTK-n, de ez is már a Vasutas Szakszervezet irányítása alatt dolgozik.

A Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központba most a következők tartoznak, mint ténylegesen dolgozók és nyugdíjas biztosítottak:

Általános ágon (ipar, keresk. közl. házf. és házt. alk.)	1 568 000
Közszolgálati alkalmazottak	240 000
Gazdasági munkavállalók (bélyegrendszer)	277 000

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok	97 800
Kisipari termelőszövetkezeti tagok	29 400
Kollégiumi és egyéb szakiskolai hallgatók	35 700
Együtt	2 247 900
Vasutasok	140 000
Nyugdíjas vasutasok	70 000
Mindösszesen	2 457 900

Családtagokkal együtt mintegy 4 400 000 dolgozó van bevonva a társadalombiztosításba, ez az ország lakosságának több mint 45%-a. Az egyes kategóriákra szóló kimutatásban már az utóbbi hónapban némi változás van, új munkások jönnek az iparba, egy bizonyos réteg nyugdíjba megy, de a megadott számok az 1951. szeptemberi helyzetet tükrözik vissza.

Decentralizálás

A régi társadalombiztosítást a túlzott központosítás és hatalmas bürokrácia jellemezte. Ez vonatkozott az orvosi gyógykezelésre, gyógyszerellátásra, gyógyászati segédeszközökre, kórházi, vagy szanatóriumi beutalásokra, terhességi, táppénz és temetkezési segélyek központban való fizetésére. A társadalombiztosítási központokban állandóan nagy tömegek vártak ügyük elintézésére, emiatt igen sok volt a panasz, az óriási bürokrácia ugyanakkor nem tudta gyorsan kiszolgálni, elintézni az ügyeket.

1950 szeptemberében fogtunk hozzá a társadalombiztosítás decentralizálásához. Jelenleg 1 800 üzemben, hivatalnál, intézménynél vannak megszervezve a társadalombiztosítási tanácsok. Ezek a tanácsok 5–14 tagúak, az üzemi bizottság vezetése, ellenőrzése mellett dolgoznak. Ma már az említett 1 800 helyen az üzemben fizetik ki a táppénzt, a családi pótlékot, a szülési és halálozási segélyeket.

A Szaktanács egységes irányelveket dolgozott ki a társadalombiztosítási tanácsok működésére, jogaira és kötelességeire. Meg lehet állapítani, hogy ezek a szervek mind jobban elvégzik feladatukat. Körülbelül 40–45 000 társadalmi aktívával dolgoznak. Nem kismértékben az ő munkájuknak köszönhető a táppénzes arány csökkenése. Már sok helyen látogatják a beteg munkásokat, tanácsot, segítséget adnak, nagyon sok helyen ők leplezik le a szimulánsokat és fellépnek azok ellen az orvosok ellen, akik a körzetekben az álbetegeket, a szimulánsokat segítik. Mind szélesebb a tömegellenőrzés és ma már elmondhatjuk, hogy demokratikus alapokra helyeztük a társadalombiztosítást.

A vasiparban a decentralizálás 90%-os, a szénbányászatban közel 100%, a textiliparban 94%, a vasútnál pedig 100%. Lényegében végrehajtottuk a társadalombiztosítási juttatások helyi kiutalását, a kisüzemek kivételével. Természetesen ezek az említett szervek ma még sok helyen rosszul dolgoznak, nem értik feladatukat, nem érzik felelősségüket munkájukban, sok még a hiányosság, de megállapítható az állandó fejlődés. Számos tanfolyamot szerveztünk ezen bizottságok számára, ahol kioktatjuk őket feladataikra.

A segélyek kiutalását az ü[zemi] b[izottságok] ellenőrzése mellett a bizottságok elnökei végzik el. E téren – széleskörű ellenőrzést folytatunk – úgy látjuk, hogy a visszaélések száma igen ritka. A társadalombiztosítási juttatások széleskörű decentralizálása lehetővé tette, hogy csökkentsük a bürokráciát. Amióta átvettük a társadalombiztosítást, 50%-kal sikerült csökkenteni az ügyek intézésénél a várakozási időt. Sokkal kevesebb a panasz. A családi pótléknál például az üzemi kifizetés óra 1/10-re csökkent a panaszok száma. A fellebbezéseket helyben intézik el a társadalombiztosítási tanácsok. [...] A fizetett apparátust másfél év alatt 1 600-al csökkentettük. Az ügyviteli kiadásokra 1950-ben 62 milliót fordítottunk, 1951-ben pedig 47,8 milliót, 1952-ben a biztosított létszám emelkedése dacára 47 400 000 Ft-ot irányoztunk elő ügyviteli kiadásokra.

Az átszervezés, a decentralizálás előnyeit a következő számok is bizonyítják: 1949-ben egy biztosítottra jutó évi ügyviteli költség Ft 40,6 volt, 1950-ben ez a költség Ft 28,16-ra csökkent, 1951-ben pedig az első 7 hónapot véve alapul, az egy biztosítottra jutó ügyviteli költség már csak Ft 18. [...] A Szakszervezeti Tanács természetesen nincs megelégedve ezekkel az eredményekkel, a további decentralizálás, az ügyvitel még olcsóbbá tétele fontos feladatunk lesz 1952-ben is. [...] A táppénzes arány csökkentésével a bürokrácia csökkentésével 1951-ben közel 50 millió forintot takarítottunk meg.

A társadalombiztosítás és a munkavédelem átvétele szükségessé tette, hogy a szakszervezetekben megfelelő osztályokat szervezzünk, amelyek ezt a munkát végzik az üzemek felé. Ez bizonyos létszámemelést és többletkiadást jelent a szakszervezeteknél. [...] Társadalombiztosításra és munkavédelemre függetlenített SZOT és szakszervezeti munkatársak létszáma 270. A társadalombiztosításra és munkavédelemre 1952-re beállított költségvetés, a jelenlegi SZTK nélkül, Ft 4 900 000.

A társadalombiztosítás a következő jogokat biztosítja a munkavállalóknak és családtagjaiknak

Orvosi gyógykezelés, gyógyszerellátás, gyógyászati segédeszköz, gyógyfürdő, kórház, vagy szanatóriumi ápolás, terhességi, gyermekágyi, anyasági, temetkezési segély, táppénz és útiköltség. [...] A biztosítottak családtagjai a fenti szolgáltatásokat megkapják, a pénzsegély kivételével, azonkívül rövidebb szanatóriumi és kórházi beutalást kapnak.

A táppénz ma általánosságban a kereset 65%-a. Akik a munkát önkényesen hagyják el, azoknál 50%. 1952. január 1-től azok a dolgozók, akik két év óta egyhelyben

dolgoznak, állami vállalatoknál, keresetük 75%-át kapják meg táppénzben. Ezenkívül az SZTK folyósítja az öregségi, rokkantsági, baleseti, özvegyi és árvai járadékot. Ezeknek a járadékosoknak a száma 410 000. Közülük 330 000 nem dolgozik. Ehhez a számhoz jön még 70 000 vasutas nyugdíjas.

A biztosítottaknak joguk van még családi pótlékra. 1951. júniusi adatok szerint 439 578 munkavállaló 860 667 gyermek után részesült családi pótlékban. A pótlék összege átlagban havi 20 millió forint. Egy gyermekre Ft 18.-, további gyermekenként 4 forinttal emelkedik.

Tájékoztatásul szükségesnek tartom még megemlíteni Rákosi Elvtársnak, hogy a népgazdaságban jelenleg mintegy 40 000 60–64 éves biztosított dolgozik, amelyből 8 000 a nők száma. 65–69 évig közel 20 000 biztosított dolgozik, amelyből 3 000 a nők száma. Ezek a számok azt is mutatják, hogy sikerült ezeket az idősebb munkásokat az üzemekben benntartani. 1927-hez viszonyítva kb. két és félszeresére emelkedett a munkában lévő, 60 éven felüliek száma.

Társadalombiztosítási kiadásokra fordított összegek

1950-ben 1 864 millió, 1951-ben 2 065 000, 1952-ben 2 249 000. Az előirányzott összegeket azonban nem teljes egészében társadalombiztosításra fordítjuk, illetve 1950-ben a költségvetésben biztosított összegekből az állam leemelt 467 millió forintot, 1951-ben pedig havonkénti beütemezéssel 760 millió forintot kell az államkasszába visszafizetnünk. Ebből az állam a biztosított betegek ellátására kb. 350 millió forintot használ fel.

Az állami vállalatok és a magánszektor, a t.sz.cs.-k kivételével, a biztosítottak után a dolgozók keresetének 13%-át fizeti be társadalombiztosítási járulékként. Ebből mi felhasználunk 5%-ot segélyezésre és gyógyszer költségekre, 2 és fél százalékot öregségi, rokkantsági és egyéb járadékokra. Az Egészségügyi Minisztérium kb. két és fél százalékot használ fel az egészségügyi ellátás költségeire, ez összesen 10%, a többi – mint ahogy az előbb kimutattuk – az állam leföli. Ha a 13%-ból most kikapcsoljuk az egészségügyi ellátást, illetve arra fordított összegeket, amelyeknek felhasználásába és ellenőrzésébe mi nem veszünk részt, akkor a társadalombiztosítási feladatok ellátására mi a 13%-ból 7 és fél százalékot használunk fel. Itt valamit változni fog a helyzet az új nyugdíjtörvény bevezetésével. Ugyanis ezek a költségek is nálunk jelentkeznek, mi utaljuk át az Állami Nyugdíjintézetnek.

Most készítünk javaslatokat arra vonatkozóan, hogy szakmánként állapítsuk meg a társadalombiztosítási járulékkulcsokat, az említett feleslegek ne a mi költségvetésünkben legyenek. Ez annál is inkább fontos, mert ma már a társadalombiztosítás decentralizálásánál az üzemekben látták a társadalombiztosítási tanácsot és mindjobban látják a dolgozók is, hogy a 13%-os járulékkulcsból ők csak 7 és ½ %-ot használnak fel. De a társadalombiztosítási alappal való gazdálkodás szempontjából is fontos, hogy most, amikor 1951–52-ben az üzemi költségvetések rendszerére térünk át, ne legyenek nagy feleslegek lent az üzemeknél, hanem a megszabott kulcsok alapján gazdálkodjunk. Ez ösztönöz a takarékosagra, az állam pénzével való felelős gazdálkodásra. Azt is javasoljuk, hogy azokat a

társadalombiztosítási tanácsokat, amelyek jól gazdálkodnak, a megtakarításokból jutalmazzuk, illetve a társadalombiztosítási tanács szociális, kulturális beruházásokra fordítson bizonyos összegeket, vagyis tegyük érdekeltté az üzemi szervezetet abban, hogy kevesebb legyen a táppénzesek száma, minél kevesebb csalás forduljon elő, hogy takarékoskodjanak, mert ez az üzem munkásságának hasznára válik, ma pedig bő költségvetési keret van, látják, hogy milyen feleslegek vannak és ez nem ösztönöz a takarékosagra.

T.sz.cs.-k társadalombiztosítása

1951. szeptemberig mintegy 97 000 t.sz.cs. tagja van a társadalombiztosításnak. A t.sz.cs.-knél minden tag után Ft 6.-t fizetnek havonta. Ez egy igen előnyös biztosítás. A Ft 6.-ért orvost, gyógyszer, kórházi ápolást kapnak a biztosítottak és családtagjaik. [...] A t.sz.cs. tagság érdeklődést mutat a társadalombiztosításba való belépés iránt, bár sok helyen azt kérik, hogy gyógyászati segédeszközt és útiköltséget is biztosítsunk számukra. A jelenleg érvényben lévő Ft 6.-os havi járulék ráfizetéssel jár. Javasoljuk, hogy 1952-ben ezt emeljük fel Ft 8.-ra.

Mezőtúron, Túrkevéen, Karcagon olyan tendencia mutatkozik, hogy növekszik a belépők száma és azok száma, akik orvoshoz mennek. A túrkevei „Harcos” termelőszövetkezetben, amelynek 376 tagja van, július 1–16. között 110 beteglapot adtak ki. Most megvizsgáljuk közelről ezekben a városokban a betegellátást, a társadalombiztosítás kérdéseit, s a vizsgálat után viszünk javaslatot a Párt elé.

[...]

A társadalombiztosítási munkában – amint a felsoroltak is mutatják – értünk el jelentős eredményeket, bár meg kell mondanom, hogy a szakszervezeti vezetők még mindig sok tekintetben nem értik ennek a munkának a fontosságát, mit jelent intézni nap mint nap a dolgozók ügyeit. [...] Régebben a társadalombiztosítási munka majdnem minden szakszervezetben szociáldemokrata reszort volt. A mi elvtársaink nagyon nehezen tanulják meg ezt a munkát és a munka oroszlánrészét legszívesebben a Szaktanácsra bízják. Sok esetben még arra sem vesznek fáradságot, hogy az új rendeleteinket, a társadalombiztosítási munka továbbfejlesztésére vonatkozó szabályzatokat megtanulják.

A népi demokráciák közül, úgy látom, hogy mi tettük meg a legmerészebb lépést a társadalombiztosítás átszervezésére. A csehek, lengyelek és a román szakszervezetek ez irányú munkája sok tekintetben gyengébb a miénknél. A cseh szakszervezetek nemrég tanulmányozták nálunk ezt a munkát. Gerő elvtárs engedélyével megküldtük nekik rendeleteinket, törvényeinket, az átszervezésre vonatkozó határozatainkat. [...] A közelmúltban átdolgoztuk a régi társadalombiztosítási jogszabályokat. Jelentős mértékben leegyszerűsítettük a régieket, a szakszervezeti vezetés és az aktívák számára áttekinthetőbbé tettük az új jogszabályokat.

Ami a társadalombiztosítási apparátusokat illeti, Budapesten és vidéken egyben politikai tisztogatás is volt a leépítés. Javult az apparátusban a munkások arányszáma. Jelenleg 51%. De még nem mondhatjuk azt, hogy Huszár Aladár és Peyer protekciósait kiraktuk a társadalombiztosításból. Elég sok régi vágású biztosítási

szakember van még a társadalombiztosítás területén, de meg kell mondjam, hogy itt új káderek igen lassan nőnek. Az egyetemektől ilyen irányú segítséget nem kaptunk és ezért átmenetileg a régi szakemberek egy részét kellett alkalmazni. Mi most azon dolgozunk, hogy tovább egyszerűsítsük az apparátust, bizonyos idő után tovább építsük le a bürokráciát. A fő gondunk most az, hogy az üzemi társadalombiztosítási szerveket megszilárdítsuk, önállóvá tegyük, olyan szervekké fejlesszük, amelyek szakszerűen és rövid idő alatt elintézik a munkások ügyeit, panaszait.

A fentiekben kívántam tájékoztatni Rákosi Elvtársat a társadalombiztosítás helyzetéről, azokról a munkákról, amelyeket e téren az utóbbi esztendőben végeztünk. Számos kérdésről, amelyet, mint javaslatot vetettünk fel, még Gerő elvtárssal kell tárgyaljunk. Gerő elvtárs megígérte, hogy a közeljövőben lehetőséget ad arra, hogy különböző problémáinkat megvitassuk.

Budapest. 1951. október 26.

3.3.3. Piaci viszonyok és állami szektor

Veres Péter: A paraszti jövődő

Budapest, 1948, Sarló. 91–93., 109–111.

Veres Péter (Balmazújváros, 1897. január 6. – Budapest, 1970. április 16.) népi író, politikus. 1917-ben katonaként harcolt az I. világháborúban. 1919-ben a balmazújvárosi direktórium és földosztó bizottság tagjává választották. Még ebben az évben román hadifogságba esett. Hadifogságból hazatérve, 1920-ban egy évi fogházbüntetésre ítélték a Tanácsköztársaság idején vállalt funkciója miatt. Utána mezőgazdasági munkásként és vasúti pályamunkásként dolgozott. Aktívan bekapcsolódott a szociáldemokrata párt és a Magyar Földmunkások Országos Szövetsége tevékenységébe. 1930-tól jelentek meg irodalmi és szociográfiai írásai. Munkái elsősorban a Népszava, a Föld és Szabadság, a Szabadunk, a Korunk, a Gondolat, A Mi Utunk, a Válasz és a Kelet Népe hasábjain került kiadásra. A Válasz körül tömörülő népi írók köre 1934-ben figyelt fel a munkásságára. 1937-ben már a Márciusi Front egyik vezetője volt, felszólalt az 1943-as szárazói konferencián is. 1945 és 1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke volt. 1945-ben az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökének választották. 1947–1948 folyamán honvédelmi miniszteri posztot töltött be. 1948-ban Kossuth Érdemrendet, 1950-ben és 1952-ben irodalmi munkásságáért Kossuth-díjat kapott. A Nagy Imre féle fordulat után, 1954-ben megválasztották az Írószövetség elnökének. A forradalom után háttérbe szorult, de 1968-ban tagja lett a Hazafias Népfront elnökségének. Mintegy 60 kötete jelent meg, műveit 17 nyelvre fordították le.

A paraszti jövődő című írásában a mezőgazdaság átalakítása, fejlesztése terén történt változásokat elemezte, és ennek kapcsán állást foglalt a paraszti kisüzem fenntartása mellett, amely szerinte a magyarországi viszonyok között jobb lehetőségeket biztosít, mint a termelőszövetkezet.

Mindegyik üzemtípus, ha jó kézben van és a környező feltételek kedvezőek, hihetetlen eredményeket tud felmutatni. A szovjet és amerikai nagyüzem épp oly csodálatos termelési eredményeket tud adni, mint a svájci, a dán vagy akár magyar kisüzem. Szervezés és vezetés dolga. Nem is az üzem szempontjából kell ezt a kérdést nézni, hanem az ember és a nép szempontjából. Nem a nép van a gazdálkodásért, hanem a gazdálkodás van a népért. Ha az emberiségnek nagytöbbsége paraszti őstermelő, és ha ennek az óriási tömegnek nagytöbbsége kisüzemben dolgozó kisbirtokos vagy kisbérelő, és ha a földnélküli millióknak a vágya és az álma is az, hogy önálló szabad parasztok, kisüzemi termelők legyenek, akkor a demokrácia elvei értelmében ezt a kívánságot tiszteletben kell tartani. Ne felejtjük el, hogy a világ földművelése ma még jórészt őstermelő, vagyis nem piacra termelő üzem, hanem önellátó vagy legalábbis saját szükségletre termelő kisgazdaság, amely elsősorban önmagát táplálja és csak a felesleget viszi piacra. A kormányoknak az a kötelességük, hogy ezt a kisüzemi termelést úgy szervezzék meg minden téren, értékesítéssel, hitellel, gépekkel, traktor-állomásokkal, szövetkezetekkel, szakiskolákkal és mintagazdaságokkal, hogy a legfejlettebb nagyüzemekkel is felvehessék a versenyt.

És ezt lehet is. Ha a nagy gépek nem alkalmasak a kisüzemben, akkor gyártani kell apró gépeket, s ha a nagy gépekkel az apró gépek nem is versenyezhetnek erőben,

gyorsaságban és teljesítményben, de a jókedvű parasztok millióinak egyéni szorgalma, lelkesedése és vállalkozó kedve, a szabad „invenció” és „intuáció” helyrehozzák a hátrányt. Fő az, hogy mentől több ember szabadnak érezze magát. S ha már a piaci termelés egyszerűsödő és egyirányú, de a mezei termelésben maradjon meg a sokféleség, a változatosság, az egyéni kezdeményezések, ötletek, kísérletek, próbálkozások végtelen lehetősége, mert ez az élő és folyton változó, természettel harcoló mezőgazdaságban nemcsak erőpazarlás, hanem erő-megtakarítás, új formák, új módszerek születése is. Ezen felül, nemcsak jólét kell az embereknek, hanem jó érzés is, ezt pedig a szabadság is adja, nemcsak a tele gyomor. Egyszóval, a kisüzem vagy nagyüzem kérdése nem csupán tudományos kérdés, vagy gazdasági szakkérdés, hanem elsősorban politikai kérdés is, hiszen az emberiség többségének a véleményéről van szó.

Világosan és röviden befejezve: a mezőgazdaságban maradjon meg a szabadság, a kisüzem és nagyüzem vitájában pedig döntsön maga a parasztság. Ahol az önként vállalt szövetkezés a nagyüzemet helyezi előtérbe – például öntözőműveknél, rizstelepeknél, gyümölcsös erdőknél, ridegállattartásnál, itt-ott a takarmánytermelésnél és a gabonatermelésnél is stb. – ott legyen nagyüzem. De ahol a parasztok a kisüzemet tartják jobbnak, s ez kedvesebb nekik, ott maradjon meg a kisüzem. Egyszóval a kisüzem-nagyüzem vitájához maga a történelem tett pontot azzal, hogy Európa szerte, sőt világszerte és Magyarországon is az ipari munkásság baloldali osztályharcos pártjai segítettek felosztani a földet, avagy pedig éppen ők osztották vagy osztják fel a nagy- és középbirtokokat paraszti kisbirtokokra.[...]

Az bizonyos, hogy egy igazán jól kezelt nagyüzem (persze kevés volt ilyen), amelyiknek jó földje, tőkéje, szerszáma és állata elegendő van, és hozzá igazi szakértődolgos-gondos vezetői vannak, különösen gabonatermékekben ipari és kereskedelmi növényekben (kender, len, cukorrépa stb.), aztán takarmányban is csodálatos eredményeket, tud elérni. S ha ezt összehasonlítjuk egy csomó rosszul kezelt rossz földű, tőkehiány miatt adóssággal vergődő kisüzemmel, akkor a nagyüzem messze elhagyja a több és jobb termelésben a kisüzemeket. Persze igazi jó gazda egyáltalán kevés található a világon, de nemcsak a kis-, hanem a nagybirtokosok között is. Nem a rosszul kezelt kisüzemet kell tehát összehasonlítani a jól gazdálkodó nagyüzemmel, hanem a jól gazdálkodó kisüzemet.

Innen nézve aztán más képe van az összehasonlításnak. Vannak olyan kisüzemek, melyek elérik, sőt még olyanok is akadnak, amelyek meghaladják a nagyüzem termelési eredményeit, nemcsak minőségben, hanem mennyiségben is. Ha a nagyüzemek átlagtermései magasabbak is, de a kisüzem a több munkával, a kertek, szőlők, udvarok jó hasznosításával, messze túlhaladják a legjobb nagybirtok terméseredményeit is. Nem mintha a nagyüzem nem tudná ezt megcsinálni, hanem inkább azért nem csinálja, mert nem fizetődik ki. A nagyüzemben csak haszonra számító gazdálkodás lehet, amelyik mindig azt termel, ami éppen hasznot hoz, a kisüzem inkább szükségletre termelő gazdaság, amely a földnek, emberi és állati munkaerőnek a legteljesebb kihasználását tartja szem előtt akkor is, ha üzemileg nem fizetné ki magát. Csak egy nyers, de éles példát, amelyet mindenki találhat száz é száz formában. A nagyüzem nem veti be a tarlót másodvetésre, mert az esetleges őszi

takarmány nem érné meg a munkát, vetőmagot és a betakarítást. A kisbirtokos – ha ügyes ember, és van elegendő állata és trágyája – beveti, mert ami terem, kész haszon: nem kell a takarmányt piacról venni, és az így termelt takarmányból amúgy is újra trágya lesz, tehát a termelési körforgásban a tápanyag körforgása és a munkaerő körforgása is meggyorsul.

Különösen a gyümölcs, főzelék, szőlő, szárazkertészet, de legfőképpen a kisállattenyésztés tekintetében van előnyben a kisüzem. Nem azért, mintha ezeket nem lehetne nagyüzemben termelni, mert lehet ott is, (egyáltalán a földművelésben, mint az előbb bemutattuk sokféle forma lehetséges és – eredményes), de ezekhez annyira ól képzett szakemberek és annyira szívvel-lélekkel dolgozó gondos parasztok kellenek, hogy ha vannak ilyenek, akkor azok inkább a magukéra fordítják a gondosságot, szorgalmat és hozzáértést. A mit tehát a nagyüzem nagyobb tőkéje és gépei segítségével elér, azt lerontja az, hogy a cselédektől és napszámosoktól nem várhatja, hogy szívüket-lelküket, éjjelüket és nappalukat adják a munkába. Ha pedig erőlteti őket erre, annál rosszabb: több kárt csinálnak, mint hasznot.

A mezei termeléshez, a tudáson túl szív és lélek is kell, és ezt nem lehet erőltetni, de nem is lehet megfizetni. És ha mégis találnának és nevelnének igazi jó szakembereket, és gondos jó munkásokat a nagyüzem számára, azoknak olyan bért kellene fizetni, hogy akkor meg emiatt nem lenne jövedelmező a gazdálkodás. Amint, hogy erre példa is van, hogy amikor világválság van, nemcsak a kisüzem kerül bajba, hanem a nagyüzem is. Sőt, míg a kisparaszt, ha el nem árverezik a talpa alól a földet, átvészeli minden válságot, addig a sok tőkével dolgozó nagyüzem megbukik, és gazdát is cserél.

A vitát felesleges folytatni, és befejezzük azzal, hogy ez ma már úgyis tárgytalan, mert a magyar állami gazdaságok továbbfejlesztik a nagyüzemi termelést, a kisbirtokon pedig kezdődjön meg a szövetkezeti hálózat kiépítésével tervszerűsített kisüzemi termelés.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a szabad egyéni kisüzemi gazdálkodás mellett is tudunk annyi szép és jó élelmiszert és minden egyebet termelni, hogy mindenkinek bőségesen elegendő lesz, nemcsak a parasztnak, hanem a többi dolgozónak is és külföldre is sok jut majd belőle. A fő kérdés az, hogy az értékesítésnél ne rövidítsék meg a parasztot, és se a tőkések, se az állam ne szívja ki a paraszt véréét.

Magyarország egyetlen mentsége a külterjes és kivitelre dolgozó gabonatermelésről – a lehetőség határáig – áttérni a belterjes gazdálkodásra, amelynek a közepében a nagyarányú takarmánytermesztésre épült állattenyésztés és hizlalás álljon, amint ezt a következőkben bizonyítani fogjuk. Ehhez azonban az kell, hogy az állam a népé legyen, és a bank, az egész hitelszervezet, meg az értékesítési szervezet és a mezőgazdasági feldolgozó ipar szintén a nép kezén legyen. Vagyis szabad egyéni termelés, de szövetkezeti hitelellátás, szövetkezeti értékesítés, és munkának és javaknak mentől igazságosabb elosztása.

Rákosi Mátyás: A dolgozó parasztság a szövetkezés útján

In: Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Budapest, 1949, Szikra.

Rákosi Mátyás (Ada, 1892. március 9. – Nyizsnyij Novgorod, 1971. február 5.), 1904-ig Rosenfeld Mátyás, politikus. 1912-ben végezte el a budapesti Keleti kereskedelmi Akadémiát. 1912 és 1914 között Hamburgban, majd Londonban dolgozott kereskedelmi cégeknél. 1910-től tagja volt a szociáldemokrata pártnak (MSZDP). 1914-ben önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett. 1915-ben hadapródként orosz fogságba esett. 1918 májusában egy tiszti hadifogolycsere keretében hazatért. 1918 novemberében belépett az újonnan alakult kommunista pártba (KMP), ahol vidéki tétkárnak választották. A Tanácsköztársaság idején kereskedelemügyi, majd szociális termelési népbiztos, a Kormányzótanács központi Ellenőrzőbizottságának és a legfelsőbb Népgazdasági Tanácsnak a tagja és a Vörös Gárda parancsnoka volt. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába, majd ottani kitiltása nyomán Csehszlovákiába, Németországba, majd a Szovjetunióba utazott. 1921-től a Komintern Végrehajtó Bizottságának titkárává választották. 1924-ben a kommunista párt újjászervezésére visszatért Magyarországra. 1925-ben ezért letartóztatták és 8,5 évre ítélték. Büntetése lejárta előtt ismét perbe fogták és életfogytiglanra ítélték. 1940-ben titkos nemzetközi megegyezés keretében szabadon engedték, hogy a Szovjetunióba távozzon. A háború alatt a moszkvai magyar kommunista emigráció, és az ott működő Kossuth Rádió vezetője. 1945 februárjában hazatért Magyarországra, ahol az MKP főtitkárává választották. 1948 júniusában a két munkáspárt egyesülése után az MDP főtitkára lett. 1949-től az újjáalakított népfront elnöke, 1950-től informálisan az ország legfőbb vezető testületét alkotó Honvédelmi Bizottság vezetője volt, 1951-től pedig személyesen felügyelte az Államvédelmi Hatóságot. 1952-ben átvette a miniszterelnöki posztot is. Vezetésével szovjet típusú diktatúra épült ki Magyarországon. Sztálin halálát követően leváltották a kormányfői posztról, de a MDP első titkára maradt. 1956 júliusában, a fokozódó társadalmi elégedetlenség nyomására leváltották. Ekkor a Szovjetunióba települt. 1957-ben megpróbálta meggyőzni a szovjet vezetést, hogy Kádár János helyett őt állítsák ismét Magyarország élére. 1957-ben itthon megfosztották képviselői mandátumától és Elnöki Tanácsi tagságától, a Szovjetunióban pedig Moszkvától távoli lakóhelyet jelöltek ki számára, és sorozatos hazatérési kérelmeit rendre elutasították. 1962-ben kizárták az MSZMP-ből 1971-es halála után hamvait hazaszállították és a Farkasréti temetőben helyezték el.

A dolgozó parasztság a szövetkezés útján című írásában Rákosi gazdasági és politikai érveket vonultatott fel a szovjet típusú termelőszövetkezeti gazdálkodás mielőbbi meghonosítását sürgetve, azt állította, hogy a parasztság maga is a kollektivizálás pártján áll, és egyben kritizálta Veres Pétert, amiért ő a kisüzem mellett foglalt állást.

Az ipari termelés fellendüléséhez hatalmas lökést adott a 100 munkásnál többet foglalkoztató gyárak államosítása. Az ipari munkásság, melynek legjobbjait állítottuk az államosított gyárak élére, most érzi csak igazán, hogy övé a gyár, hogy magának dolgozik és ez a felismerés adja azt a lendületet, mely az országos munkaversenyekben, az élmunkásmozgalmakban nyilvánul meg.

Fokozza az államosítás eredményeit a tervszerűség. Hároméves tervünk olyan sikerrel halad, hogy jövő decemberre - hét hónappal a kitűzött időpont előtt - be tudjuk fejezni. Hogy milyen óriási gazdasági erőmozgósítást jelent a hároméves terv, arra vonatkozólag elég megemlítenem, hogy ennek az esztendőnek utolsó öt hónapjában másfél milliárd forint a terv befektetése.

Alig van város és falu az országban, melynek ne jutna közvetlenül a hároméves terv gyümölcseiből és eredményeiből. Gyorsan épülnek és bővülnek a gyárak, melyek közül nem egy Európa legnagyobb üzemei közé tartozik. Az államosítással járó kezdeti nehézségeket mindenütt kezdjük legyűrni és a munkásigazgatók, akiknek munkája elé az ellenség annyi lebecsüléssel nézett, beváltják a hozzájuk fűzött reményeket. Az államosított üzemek legtöbbször már haszonnal dolgozik és rajta leszünk, hogy az állam jövedelmének egyre fokozódó részét adják az államosított üzemek.

A jobb szervezés következtében nő a munkások keresete és ugyanakkor csökkennek a termelési költségek. A munkásság életszínvonala a jó pénz megteremtése óta eltelt két esztendőben 43%-kal nőtt. Megnőtt a közalkalmazottak életszínvonala is, mint ahogy az egész ország dolgozó népe fokozottan jobban él. Két adatot fogok ezzel kapcsolatban említeni a tisztelt Nagygyűlésnek. Az egyik az, hogy a kormány szeptember elsejétől kezdve a városban és a falun a cukorfejadagot havi másfél kilogrammra emeli és ugyanekkor a cukor árát 6 forintra csökkenti. Ez a csökkentés részben azáltal vált lehetővé, hogy az államosított cukorgyárak most gazdaságosabban, 15%-kal olcsóbban termelnek, mint mikor a tőkés kezén voltak. [...]

Két út áll a magyar dolgozó parasztság előtt. Az egyik út a régi, a megszokott, a túlzásba vitt egyéni gazdálkodás, ahol mindenki csak magával törődik, ahol az az elv uralkodik, hogy aki bírja marja. Ennek az elvnek elkerülhetetlen, törvényszerű következménye az, hogy a nagy halak megeszik a kis halakat, a nagy kulák gazdák tovább erősödnek, tovább gazdagodnak és tönkreteszik a szegényebb dolgozó parasztságot. Most is százával vannak falvak, melyekben 8-10 kulák uralkodik és basáskodik. Ha a dolgozó paraszt megszorul, a kulák hálójába kerül, aki bérbe veszi, majd később felvásárolja a kis- és középparasztnak földjét. A dolgozó parasztnak ebben a harcban lassan, de biztosan alul maradnak, a földjük elaprózódik és hosszú, keserves küzdelem után tízezerrel mennek tönkre. A föld kicsúszik a talpuk alól és lassanként újra szolgáskorba süllyednek. [...]

A magyar demokrácia természetesen minden erejével azon van, hogy támogassa a dolgozó parasztságot a szövetkezésben, hogy kezükre járjon minden téren gazdasági megerősedésükben. Ezért építjük gyors ütemben az állami mezőgazdasági gépezeteket, melyek a dolgozó parasztság számára biztosítják a modern gépek minden vívmányát, kezükre adják a legjobb traktorokat, a legjobb mezőgazdasági gépeket. Ezért támogatja a demokrácia anyagilag a szövetkezeteket. Ezért részesíti előnyben a szerződéses termelésnél, elsősorban a magnemesítő termelésnél a szövetkezett dolgozó parasztságot.

A kulák nagygazdák is megértik, hogy a szövetkezés már jelentékeny mértékben gátat vet terjeszkedésüknek, megnehezíti az uzsorát és a spekulációt és ezért igyekeznek elijeszteni a szövetkezéstől a dolgozó parasztságot. Azt mondják, hogy ez a szövetkezés a kolhoz kezdete, hogy ezzel elvesztik a földjüket és hasonlókat emlegetnek. Másutt viszont azt tapasztaljuk, hogy ezek a spekuláns és zsíros nagygazdák igyekeznek befurakodni a szövetkezetekbe. A héten itt Pest megyében a

beszolgáltatással kapcsolatban végigjártam egy sor falut és meglepetéssel tapasztaltam, hogy a földműves szövetkezetekben különösen ott, ahol keresni lehet, nyüzsgögnék a spekulánsok, a volt kereskedők. Az egyik földműves szövetkezetben a gabonabegyűjtést egy olyan gazda vezeti, aki a saját földjén kívül 63 hold bérleten is gazdálkodik. Világos, hogy ezek az elemek, felismerve a szövetkezés előnyeit, oda is beférkőznek és igyekeznek lefölözni a hasznot. Hallottam már olyan szövetkezeetről is, amelyet kizárólag nagygazdák akarnak alapítani és 20 holdnál kisebb birtokost be se vesznek maguk közé. Mindez azt mutatja, hogy a nagygazdák nem egyszer jobban megértették, mint a dolgozó parasztok, a szövetkezés jelentőségét.

A demokrácia nemcsak a dolgozó parasztság szövetkezését támogatja, de gondoskodik róla, hogy a kulák nagygazda fája ne nőjön az égig, hogy korlátok közé szorítsák a kulák terjeszkedését. Ennek egyik módja a fokozatos, a progresszív adózás, azaz aki gazdagabb, az fizessen több adót, akinek erősebbek a vállalai, azokra nagyobb terhet kell rakni. Gondoskodni kell arról is, hogy a nagybérletek ne a gazdag nagybérlők kezébe jussanak, hanem a dolgozó parasztság és a földmunkások bérlőszövetkezete dolgozzon rajtuk. Ebből a célból rövidesen meg fog jelenni egy rendelet, mely őszre már biztosítja, hogy a nagybérleteket a dolgozó földműves nép és a földmunkás-szövetkezetek kapják. Meg kell szüntetni azt is, hogy a földet, mint bármely más árut, tetszés szerint adják-vegyék s olyanok vásárolják meg, akik nem földművelők, akiknek a föld csak spekuláció vagy tőkebefektetés tárgya. Az államnak eddig is bizonyos körülmények között elővételi joga volt a földre. Most tovább kell menni és gondoskodni kell arról, hogy az eladásra kerülő földeket elsősorban az államnak ajánlják fel megvásárlásra, hogy az államnak így módjában legyen a földet felvásárolni és a dolgozó parasztságnak vagy földmunkásoknak juttatni.[...]

A Nemzeti Paraszt Párt következetes és egyenes vonalú politikája mellett Veres Péter barátunk legutóbbi könyve jelentett bizonyos ingadozást. Veres Péternek ez a könyve, - amelyet joggal bírált meg saját pártjában Erdei Ferenc, a Kisgazda Pártban Dobi István és Bognár József - azt mutatja, hogy a Paraszt Párt elnöke nem gondolta végig elég mélyen és elég következetesen a magyar parasztság mostani kérdéseit. Nem vette tekintetbe azokat a mélyreható változásokat, melyek a felszabadulás óta a magyar dolgozó parasztságban történtek. Nem értékelte eléggé azt a felismerést, hogy a dolgozó parasztság politizáló zöme az első két esztendő ingadozásai után egyre inkább irányt vesz a munkássággal való szövetségre és szakít minden olyan vonallal, olyan külön harmadik úttal, mely végeredményében visszavezetné a régi nagytőkés, nagybirtokos világhoz. Ezeknek a hibáknak a következtében nem látta meg elég világosan, hogy a parasztság nem valami időtől és történelmi viszonyoktól független osztály, hanem szerves része a dolgozó népnek, és mint ilyen, a dolgozó néppel együtt változik és fejlődik. Ezek a hibák részben abból adódnak, hogy Veres Péter elsősorban író és csak azután politikus. Éppen ezért nem veszi rossz néven, ha a politika terén elkövetett hibáit, melyeket könyvében lefektetett, barátságosan és jóindulatúan, de éppen a demokrácia és a parasztság érdekében, helyreigazítják.

Gerő Ernő: A szocialista iparosítás útján

In: Gerő Ernő: A vas, az acél, a gépek országáért. Budapest, 1952, Szikra. 245–254.

Gerő Ernő (Terbegec, 1898. július 8. – Budapest, 1980. március 12.), eredetileg Singer Ernő, politikus. 1916 és 1918 között Budapesten orvostanhallgató. Tanulmányait abba hagyva 1918 őszén bekapcsolódott a politikába, belépett a kommunista pártba. 1919-ben a Kommunista Ifjúsómunkások magyarországi Szövetségének aktivistája. 1920-ban az üldözés elől Bécsbe menekült. 1922-ben visszatért Magyarországra, de 1923-ban kommunista szervezkedésért letartóztatták és 15-re ítélték. 1924-ben fogolycsere egyezmény keretében a Szovjetunióba távozhatott. 1925–1928-ban a franciaországi magyar kommunista emigráció szervezője volt, 1928-tól a Moszkvai Lenin Politikai Iskola hallgatója lett. 1931-től a Komintern VB instruktora Franciaországban, Dániában, Svédországban, 1932-től a Komintern újlatin (román, francia stb.) osztályának helyettes vezetője volt. 1933-tól Spanyolországban működött, mint a Komintern képviselője, 1935-től a Komintern egyik vezetőjének, Manuilszkijnek a referense, 1937-től Spanyolországban nemzetközi brigád parancsnok, illetve a Katalóniában működő szovjet belügyi szervek vezetője, aki véres leszámolásokat folytatott a trockisták és más politikai nézetű köztársaságiak ellen. 1938-ban Manuilszkij titkárságának vezetője. A világháború alatt a magyar moszkvai emigráció második embere, Rákosi mögött. 1945 és 1949 között a kommunista párt állampolitikai osztályának vezetője volt, 1948 és 1952 között a párt főtitkár-helyetteseként, 1950-től a Honvédelmi Bizottság tagjaként működött. 1947 és 1957 között országgyűlési képviselővé választották. Különböző miniszteri posztokat töltött be, 1945-től kereskedelmi és közlekedésügyi, 1948 decemberétől pénzügyminiszter, 1949-től államminiszteri rangban a Népgazdasági Tanács elnöke, 1950-től külkereskedelmi miniszter, 1952–1953-ban a Minisztertanács gazdasági ügyekért felelős elnökhelyettese volt. 1953 és 1956 között a gazdasági tárcákat felügyelő elnökhelyettesként dolgozott a Minisztertanácsban, közben 1953–1954-ben a belügyminiszteri posztot is betöltötte. 1956 júliusában, Rákosi leváltása után az MDP első titkára lett. 1956 októberében, a forradalom napjaiban a Szovjetunióba menekült. 1957-ben minden korábbi tisztségétől megfosztották. 1960-ban térhetet vissza Magyarországra. 1962-ben Rákosival együtt kizárták a pártból. Visszavonultan élt, fordítói tevékenységet folytatott.

A *Szocialista iparosítás útján* című írása elsősorban a nagyarányú iparosítás szükségességének és sikereinek bemutatásáról szól. Gerő két szempontból is fontosnak tekinti ezt, részben, mert az ipar döntő része szocialista tulajdonban működött, részben, mert ez társadalmilag is a nagyipari munkásság vezető szerepét bizonyította. A könyv az első 5 éves terv 1951-ben történt irracionális felemelésének próbál indoklást adni.

Magyarország néhány évvel ezelőtt még túlnyomóan mezőgazdasági ország volt. Ez mindenekeelőtt abban jutott kifejezésre, hogy a nemzeti jövedelemben az ipar részesedése kisebb volt, mint a mezőgazdaságé. Ugyanakkor maga a mezőgazdaság is elmaradott volt. Az első és második világháború közötti időben a mezőgazdaság a hanyatlás kétségtelen jeleit mutatta és az ország szinte állandóan agrárválságot élt át. Magyarország elsősorban nyersanyagot és mezőgazdasági termékeket exportáló, iparcikkeket és félkész termékeket importáló ország volt.

Magyarország múltbeli ipari elmaradottsága számos okkal magyarázható. Magyarország az 1914–1918. évi imperialista világháború befejeztéig a Habsburg-monarchia része volt, teljes mértékben függött Ausztriától, s Ausztria nyersanyag szállítójának és kész iparcikkeket felvevő piacának szerepét töltötte be, ugyanakkor,

amikor maga a nemzetiségek egész sorát tartotta félgymnati állapotban. Mindezek következtében Magyarország a gazdasági fejlődésben, már akkor, mintegy egy évszázaddal elmaradt sok tőkés ország mögött. Az első imperialista világháború után, a Habsburg-monarchia széthullásával, Magyarország helyzete megváltozott. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása alatt a magyar dolgozók, élükön a munkásosztállyal, 1919-ben kezükbe vették a hatalmat. De a magyar burzsoáziának s a nagybirtokos osztálynak, szociáldemokrata lakájaik támogatásával sikerült a hatalmat ismét kezükbe kaparintani s leigázni a dolgozó népet. Az ellenforradalom győzelmé következtében a formailag független Magyarország a nagy imperialista hatalmak függvénye, játékszere lett. Magyarországon a két világháború közötti negyed század alatt főként a textilipar és a könnyűipar néhány más ága fejlődött, de a nehézipar – az ország gazdasági függetlenségének alapja – ekkor sem fejlődött ki. [...]

A magyar munkásosztály az államhatalom birtokában rövid idő alatt véghez tudta vinni az ország gazdasági fejlesztése és iparosítása terén azt, amire a magyar burzsoázia évtizedeken keresztül nem volt képes. Ezt a feladatot nem volt könnyű végrehajtani. [...]

Az 1947–1949. évi hároméves népgazdasági terv sikeres teljesítésével megoldást nyertek a gazdaság helyreállításának feladatai. Az 1950–1954. évi ötéves népgazdasági tervvégrehajtása során a terv kezdeményezője és lelkesítője a Magyar Dolgozók Pártja, sikeresen oldja meg a szocializmus alapjai lerakásának feladatait és, Magyarországot fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari állammá változtatja.

Bizonyítja ezt mindenekelőtt a nemzeti jövedelem szerkezetében beállott változás, 1938-ban a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemben felülmúlta az ipar részesedését. Ma az ipar részesedése mintegy 10 százalékkal meghaladja a mezőgazdaság részesedését, és részesedése tovább fog növekedni.

Ugyanezt bizonyítja a gyáripar, s ezen belül a termelési eszközöket gyártó nehézipar fejlődése. 1951-ben a felemelt termelési tervet egészében 103,4 százalékra teljesítettük. Ez azt jelenti, hogy az előző évhez képest az ipar termelése 30,1 százalékkal, a nehézipar termelése pedig 37,7 százalékkal emelkedett. A múlt év végén a nehézipar termelésének értéke 311, a gépipar termelésének értéke pedig 416 százalékra emelkedett a háború előtti legmagasabb színvonalhoz képest, ami azt jelenti, hogy 1951-ben Magyarországon négyszer annyi gépet gyártottak, mint 1938-ban. A gépgyártáson belül pedig külön, önálló ágazattá fejlődött a szerszámgyártás. Az említett idő alatt a villamosenergia termelése háromszorosára emelkedett. 1951-ben az egész ipari termelésben a termelési eszközök termelése elérte a 61,6 százalékot. A gyáripar termelésén belül a gépgyártás termelési értéke megközelíti a 23 százalékot. [...]

Magyarország gyáriparában a munka termelékenysége 1951-ben több mint másfélszerese volt az 1938. évinek, a gépiparban pedig 75 százalékkal meghaladta az 1938. évi színvonalat.

Az ország és gazdaságának forradalmi átalakulását jellemzi a *munkabérből élők számának alakulása* is. Magyarországon 1951-ben (mezőgazdasági munkások és

alkalmazottak nélkül) 1 850 000 ember élt munkabérből, ami 76 százalékos emelkedést jelent a háború előtti időkhöz képest, pedig jelenleg a magyar mezőgazdaság sem az már, ami volt a felszabadulás előtt. 1951-ben a magyar földeken már 12 000 traktor dolgozott, s egyedül a gépállomások dolgozóinak száma 50 000 főre rúgott. De talán a bérből élők számának növekedésénél is jellemzőbb a dolgozók megoszlása a nehézipar és a könnyűipar között. 1951-ben a gyáriparban foglalkoztatottaknak mintegy 66 százaléka a termelési eszközöket termelő iparágakban dolgozott.

A döntő változást, amely a felszabadulás után az ország egész gazdaságában végbement, tükrözi a külkereskedelem szerkezetének gyökeres megváltozása is. Míg 1938-ban Magyarország kivitelének legnagyobb részét nyersanyag és mezőgazdasági termékek alkották, addig 1951-ben a nyersanyagkivitel az egész kivitelben már csupán 29 százalékkal szerepelt, az összes kivitelnek 71 százaléka pedig félkészgyártmány, illetve ipari készgyártmány volt. Az egész kivitelnek kereken kétharmadát termelési eszközök kivitele képezte.

Magyarország a szocialista iparosítás politikája következetes végrehajtásának eredményeként lett mezőgazdasági országból ipari országgá. A magyar népgazdaságban szilárdan uralkodó helyzetre tett szert a népgazdaság szocialista szektora, *az ipar, döntő részben állami, szocialista nagyiparrá vált, s ugyanakkor a tőkés szektor egészen szűk területre zsugorodott össze. Visszaszorult a népgazdaságban a kisárutermelő szektor is.*

A szocialista szektor 1949-ben 52 százalékkal részesedett a nemzeti jövedelemben, 1951-ben pedig részesedése elérte 76,4 százalékot. A tőkés szektor részesedése ez idő alatt 22,3 százalékról 4,6 százalékra csökkent. A kisárutermelő szektor (az egyénileg gazdálkodó parasztok és kisiparosok) részesedése az említett időszak alatt 25,7 százalékról 19 százalékra csökkent. A mezőgazdaságban növekszik a szocialista szektor. Az ország egész szántóterületének 25 százaléka 1951 végén a szocialista szektorhoz tartozott (állami gazdaságok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek együttléve).

Magyarország népgazdaságában még különböző gazdasági szektorok vannak. Az új társadalmi rend két különböző gazdasági talajon áll. Jelenleg, a mezőgazdaság kivételével, a népgazdaság valamennyi ágának alapja a társadalmi tulajdon. A mezőgazdaság azonban még komolyan elmaradt a hétmérföldes léptekkel haladó szocialista nagyipar mögött. A szocialista nagyipar sikeres előre haladása egyre szilárdabb bázissal szolgál a mezőgazdaság szocialista átalakításához és felvirágoztatásához. Az ország iparosítása lehetővé teszi a mezőgazdaság gépesítését, műtrágyával való bőséges ellátását, elősegíti a már működő állami gazdaságok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági és szervezeti megszilárdítását, terméshozamuk, árutermelésük növelését. Mindez fokozza ezek vezető és szervező szerepét az egész mezőgazdaságban.

Azonban a magyar népgazdaságra az is jellemző, hogy a szén-, vas- és acél-, a villamosenergia- és nyersolajtermelés elmarad a gépipar fejlettségéhez és termelő

képességéhez képest. Ezért az acél-, a szén-, a nyersolaj és az alumíniumtermelés fokozott ütemű fejlesztése, Magyarország további iparosításának folytatása – az ötéves terv teljesítésének, az ország további fejlődésének és megerősödésének létfontosságú kérdése. az 1952. év – az egész ötéves terv döntő évének – népgazdasági terve előírja, hogy az ipari termelést 1951-hez képest 25 százalékkal kell emelni.

Indokolás „az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről” szóló törvényjavaslathoz (1948. április 26.)

Törvényjavaslat egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. Országgyűlési Irományok, 1947. II. köt. Budapest. 149–153.

Az 1945 utáni kommunista társadalompolitikai program megvalósítása, ahogy ők nevezték – az „uralkodó osztályok hatalmának megtörése” szoros összefüggésben állt a magántulajdon megszüntetésével. A kommunista társadalompolitikai céloktól függetlenül, más irányzatok körében is népszerű volt az állam által irányított gazdaság, valamint a vegyes tulajdonú gazdaság eszméje. Ilyen belátásokat szült az 1929–1933-as világgazdasági válságból való kiútkeresés, a második világháború hadigazdasága, valamint a háború utáni romokból való újjáépítés szükséglete is, ezért a folyamat első lépései nem ütköztek minden ellenzéki párt esetében ellenállásba. Az államosítási program 1946 elején a bányák és erőművek kisajátításával kezdődött és még ebben az évben sor került a négy legjelentősebb nehézipari vállalat állami tulajdonba vételére. Később, 1948-ig külön törvények rendelkeztek a villamos művek, távvezetékek, bankok, egyházi iskolák, bérházak, a száz munkásnál többet foglalkoztató ipari vállalatok államosításáról. Majd 1949-ben minden tíz dolgozónál többnek munkát adó cég és a külföldi tulajdonú vállalatok is állami tulajdonba kerültek, végül a mezőgazdaság kollektivizálása, majd 1952-ben a bérházak államosítása zárta a sort. A forrásunkban szereplő törvény a 100 főnél több dolgozót foglalkoztató gyárak államosításáról dönt. Ekkor 594 vállalatot vont irányítása alá az állam, ahol összesen 160 ezer munkás dolgozott.

A kormány 1948. március 25-én elhatározta, hogy a magyar nagyipar államosítása tárgyában törvényjavaslatot terjeszt az Országgyűlés elé. A vezető pénzügyesek államosításával és a földreform végrehajtásával döntően elhatároltuk a demokratikus Magyarország fejlődésének irányát, másfelől azonban a gazdasági élet jelentős része a nagytőkések gazdasági és politikai befolyása alatt állott s ez a dolgok természeténél fogva igyekezett a fejlődés menetét hátráltatni. A hároméves gazdasági terv végrehajtásának első idejében szerzett tapasztalatok meggyőzték a kormányt arról, hogy ez a felemás állapot a hároméves terv megvalósításának veszélyeztetése nélkül továbbra fenn nem tartható: ahhoz, hogy az állam a tervben kitűzött feladatokat maradéktalanul megvalósítsa s az ország dolgozóinak életszínvonalát minél nagyobb mértékben emelje, elengedhetetlenül szükséges, hogy a száznál több munkavállalót foglalkoztató iparvállalatok köztulajdonba kerüljenek: Éppen úgy, ahogy a nagybankok állami tulajdonba vétele nélkül nem volt lehetőség a hároméves terv pénzügyi végrehajtására, ugyanúgy a terv beruházási, termelési eredményeit nem

lehet biztosítani mindaddig, amíg a döntő fontosságú vállalatok állami tulajdonba vételével nem szűnik meg annak lehetősége, hogy az iparvállalatok sora beruházásait és termelését a tervvel ellentétesen folytassa. A magántulajdonban álló nagyipari vállalatok jó része a stabilizáció óta ismételt, gyakran indokolatlanul állami kölcsönök igényelt s e kölcsönök folyósítása elől az állami igazgatás nem zárkozhatott el, mert az egyes üzemek működtetése egyéb iparágakkal való összefüggésük miatt elengedhetetlen volt. Számos esetben győződött meg a kormány, hogy a kölcsönt kérő magánüzemek tulajdonosai a jelenlegi rendszerrel szembenállásuk folytán saját tőkéjüket üzemükből kivonták, máshol hasznosították vagy tartalékkolták s így előállott az a helyzet, hogy egyébként nyereséges vállalatokat az állam kénytelen volt kölcsönök folyósítása útján segíyezni, anélkül, hogy kellő biztosíték lett volna arra, hogy a kölcsönök az államnak meg fognak térülni. A törvényjavaslat célja az, hogy ennek az állapotnak megszüntetésével a magyar nagyipar államosítását megvalósítsa. A javaslat végrehajtása sorári mintegy 500 ipari vállalat kerül állami tulajdonba, az ezekben foglalkoztatott munkavállalók száma 140.000 főre tehető. [...]

A törvényjavaslat gazdasági életünk és az azon alapuló jogrendünk strukturális megváltozását hozza magával. Ez teszi indokolttá azt a tág körű felhatalmazást, amelyet a javaslat a kormány számára biztosítani kíván.

Propper Sándor: A hároméves gazdasági terv a szociálpolitika tükrében

Társadalombiztosítási Szemle, 3. évf. (1947) 7. sz. 3–4.

Propper Sándor (1877–1956) magyar szociáldemokrata politikus, az MSZDP egyik vezető szociálpolitikusa. Az első világháborút megelőzően több szociálpolitikával is foglalkozó intézményben töltött be pozíciót (Magyarországi Famunkások Szövetsége; Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár; Általános Fogyasztási Szövetkezet), majd a két világháború közötti periódusban az MSZDP gazdasági ügyeinek egyik intézője és a pártvezetőség tagja. 1922-től 1939-ig országgyűlési képviselő, de eközben a Népszava és a Szocializmus című lapok munkatársa is, előbbi helyettes szerkesztője. Az MSZDP-n belül a mérsékelt, Peyer Károly és Kéthly Anna által vezetett irányzathoz állt közel. A második világháború után már nem MSZDP vezetőségi tag. 1945 és 1947 között az Országos Központi Hitelszövetkezet elnöke, majd az Országos Szövetkezeti Hitelintézet alelnöke. A szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülése után tagjává vált az MDP-nek, de 1948 után már nem tudott részt venni a politika formálásában. (Forrás: "Propper Sándor". In: Kollega Tarsoly István (főszerk): Révai Új Lexikona. Szekszárd, 1996, Babits.)

Mire e sorok napvilágot látnak, valószínűleg már tételes törvény rendelkezik arról, hogy augusztus 1-én meg kell kezdeni a hároméves gazdasági terv végrehajtását. A terv, amint tudjuk, a két munkáspárt kezdeményezése alapján indult el és jutott el odáig, hogy törvény intézkedik a végrehajtásáról. A két munkáspárt külön-külön tervezetet dolgozott ki. A kettőt azután egyesítették és az így létrejött szocialista

tervezet volt az alapja az erre vonatkozó törvényjavaslatnak. A koalíció egyik polgári pártja is kidolgozott programtervezetet, ez azonban figyelmen kívül maradt; mert a szövegezők a „súlypont-elmélet” alapján dolgozták ki a programtervezetüket, tehát nem átfogó, az egész gazdasági életet felölelő terv volt, hanem csak a mezőgazdasági termelőágra vonatkozó egyoldalú program.

A két munkáspárt egyesített terve az egész magyar gazdasági életet és annak minden ágazatát felöleli és így egyedül alkalmas arra, hogy az ország újjáépítését és a dolgozó nép életszínvonalának emelését sikeresen szolgálja. A két munkáspárt egyesített terve valójában nemcsak gazdasági terv, hanem szociális terv is, mert súlyt helyez arra, hogy a termelés tervszerű irányítása mellett messzemenő szociálpolitikai célokat is valóra váltson. A munkáspártok kötelező előrelátással szövegezték meg tervezetüket, abban a tudatban, hogy egyoldalú gazdasági elgondolás, szociálpolitikai alátámasztás nélkül, nem szolgálná a célt. Megfelelő szociálpolitikai alátámasztás viszont biztosítja a hároméves gazdasági terv teljes sikerét.

A munkáspártok tervezetének megokolása szerint a „hároméves terv fő gondolata és alapvető célja a magyar dolgozó nép életszínvonalának emelése. Ezt a célt szolgálja a reálbérek és fizetések, valamint a dolgozó parasztság jövedelmének emelése. Az állami szociálpolitika ugyanezt a célt szolgálja. A szociálpolitikára fordított kiadások a demokráciában a dolgozó emberek keresetének kiegészítő részét alkotják. A népi demokrácia állami és társadalmi rendje a dolgozó embert állítja gondoskodásának homlokterébe: a dolgozó ember gyermekét, egészségét, munkaképességét óvja, védelmezi.”

Ez a megokolás teljes mértékben fedi a szociálpolitika követelményeit és bizalommal töltheti el a dolgozó embereket. Biztosak lehetnek afelől, hogy a hároméves terv végrehajtása során nemcsak munkaerejüket és tudásukat kell a hároméves terv végrehajtásába befektetniük, hanem gazdasági és szociális jólétük emelkedni fog. [...] A hároméves gazdasági tervre vonatkozó törvényjavaslat mindössze hat paragrafusból áll, tehát kerettörvény készül a hároméves gazdasági tervről, amelyet tartalommal az erre hivatott szervek fognak megtölteni. A törvényjavaslat első szakasza a következőkben körvonalazza a hároméves gazdasági terv céljait:

„1. §. Magyarország gazdasági és kulturális felemelkedésének meggyorsítása, valamint demokratikus rendjének megszilárdítása céljából és a lakosság életszínvonalának javítására 1947. augusztus 1. napjával kezdődő hároméves gazdasági tervet kell alkotni, amely a termelőerők fokozását, okszerű felhasználását és a különböző termelési ágak összhangját a nép egyetemes érdekében előírja és biztosítja. [...] A törvényjavaslat indoklása röviden és pregnánsan juttatja kifejezésre a törvény célját. Megállapítja az indoklás, hogy „a fasizmus által reánk kényszerített háború okozta pusztítások eltüntetése és a romok helyén egy új, virágzó ország felépítése az egész Magyarország vágya és törekvése. A cél elérése súlyos erőpróbát kíván. Hogy a dolgozók ennek érdekében minden áldozatra hajlandók a mögöttünk lévő két és fél esztendő ezt mindennél ékebben bizonyítja...”

Az indoklásnak ez az utalása a magyar dolgozók harmadfél esztendő példátlan erőfeszítésére megköveteli azt, hogy a hároméves gazdasági terv végrehajtása

valóban ne csak gazdasági, hanem szociális alapon történjék. A harmadfél éves roppant erőfeszítés a magyar dolgozók önfeláldozása volt, egyben a dolgozó tömegek bizalmának a bizonyítéka is a demokrácia iránt, de reménykedés is volt abban a tekintetben, hogy a demokratikus állam olyan arányban, amilyen arányban növekedik gazdasági ereje, kárpótolni fogja a dolgozó tömegeket szociálpolitikai szempontból is.

A két munkáspárt egyesített tervezete, amely az egyesítése után kormányprogrammá vált: 1 milliárd 600 millió forintot fordít szociális és kulturális intézmények fejlesztésére. A csaknem 7 milliárdra rúgó költségvetésnek jelentékeny tétele ez és alkalmas arra is, hogy az egyik kitűzött cél: a dolgozó nép jólétének szociális és egészségügyi fölemelkedésének alapja legyen. A terv adatait közelebbről vizsgálva megtudjuk, hogy lakásépítésre a három év alatt 876 millió forintot fordítanak. Ebből a hatalmas összegből 42 ezer lakás építését vették tervbe és ebből 24 ezer lakás a falura és a vidéki városokra esik. A bánya- és kohótelepeken 4000 lakást építenek. Egyéb szociális és kulturális célú beruházások között egészségügyi intézményekre, gyermekvédelemre és hadigondozásra 362 millió forintot fordítanak. Súlyt helyez a terv az ivóvízellátásra, kórházépítésre, iskolák építésére, munkásjóléti intézményekre, stb.

Rá kell mutatnunk itt arra, hogy a hároméves gazdasági tervben foglalt szociálpolitikai befektetések, noha igen jelentékenyek és bizonyára kimerítik a rendelkezésre álló összeg teherbíró képességét, mégis mutatnak bizonyos hiányokat. A törvényjavaslat és a tervezet ugyan nem tartalmaznak részletes programot a szociálpolitikára vonatkozóan, csak globális összegekben és főfejezetekben kapjuk meg a szociálpolitikai programot, reméljük azonban, hogy a végrehajtás során gondoskodni fognak a szociálpolitikai igények legmesszebbmenő kielégítéséről. Erre annál is inkább szükség van, mert Magyarország meglehetősen elmaradt a szociálpolitikai alkotások terén. Annyi a tennivaló ezen a téren, hogy az első hároméves tervbe nem is volna beszorítható minden elmaradt szociálpolitikai intézmény megalkotása.

A társadalombiztosítás vonalán nagyjában rendben leszünk, ha a mezőgazdasági munkások, a kisiparosok és a kiskereskedők szociális biztosítását az ipari munkásokéhoz hasonlóan megvalósítják, továbbá – és ez jelentékeny alkotórésze a szociális biztosításnak – ha végre megvalósítják a munkahiány esetére való kötelező biztosítást. Ez régi tartozása az államnak a dolgozók iránt, amit a demokratikus állam már alig halaszthat el a távolabbi időkre. A társadalombiztosítás vonalán sem gondolunk mindjárt a Beveridge-terv arányaira, amely valójában a népbiztosítást és a közegészségügy államosítását valósítja meg. Jól tudjuk, hogy szegény, kifosztott ország vagyunk, amely a saját nyomorúságának roppant terheit viszi és a jótételi terheket is kénytelen vállalni és viselni – nem mehetünk tehát odáig, ameddig elment az angol világbirodalom. De bizonyos részlettörlesztés az állam szociálpolitikai adósságából föltétlen kívánatos.

A szociálpolitika egyéb területein is igen sok feladat vár megoldásra. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy új közegészségügyi törvényre van szükség és talán nem az álomvilágba való az a vágyakozás, hogy az elhanyagolt magyar népegészségügyet

államosítani kell. Ezzel összefügg nagy közegészségügyi intézmények létesítése, ami már benne van a hároméves gazdasági tervben, van is rá fedezet, efelől tehát nyugodtak lehetünk. Itt már azért is súlyt kell helyezni a tökéletes végrehajtásra, mert az utolsó három évtizedben a két veszített háború, a reakció nagyúri gondtalansága és a nyilas uralom emberpusztítása igen vészes nyomokat hagyott a magyar dolgozók fizikai erejében. Nagy nemzeti és demokratikus érdek fűződik a népegészségügy erőteljes megjavításához. A két munkáspárt javára kell írni, hogy ezt a szempontot méltányolták is a hároméves gazdasági tervben.

Rá kell még mutatnunk arra is, hogy a munkásegészségügy és a balesetvédelem érdekében tökéletessé kell tennünk az iparfelügyeletet és annak hatáskörét kivétel nélkül minden ipari üzemre – beleértve a mezőgazdasági ipari üzemeket is – ki kell terjeszteni. A felszabadulás óta már történtek intézkedések ezen a téren is, de ezek még mindig nincsenek arányban egyrészt a technika fejlődésével, másrészt a termelés egyre gyorsuló iramával.

Az elavult ipartörvény, az 1887. évi XVII. t.c. módosítására is gondolni kell, illetve elérkezett az ideje új ipartörvény alkotásának. Elavult ipartörvényünk, amely az ál-liberális korszakból maradt reánk, ma már élesen ellentétben áll a dolgozók érdekeivel, de magával a zavartalan termeléssel is. Ezt az elavult törvényt mielőbb ki kell selejtezni a magyar Corpus Jurisból és új ipartörvényt kell alkotni, olyan, amely a mai idők követelményeinek, a dolgozók érdekeinek és a technika és termelés fejlődésének megfelel.

Ez – jól tudjuk – nem tartozik bele a hároméves gazdasági terv keretébe. De viszont az összefüggés kétségtelen. Ha a dolgozó nép látni fogja, hogy sorsával ezen a vonalon is törődik a gondoskodás, akkor készsággal és vidáman fogja minden erejét megfeszíteni a hároméves gazdasági terv sikeres végrehajtása érdekében. A magyar dolgozók mindenképpen meg fogják tenni kötelességüket, erre biztosíték az elmúlt két és fél esztendő és a munkásság részéről tapasztalt példátlan áldozatkészség, de éppen ez az, ami a demokráciát is kötelezi a munkássággal szemben. Ezt a demokrácia azzal juttathatja kifejezésre, ha a hároméves gazdasági terv végrehajtásának ideje alatt a szociálpolitikai törvényhozás gépezetét is lendületbe hozza és megalkotja mindazokat a szociális és egészségügyi törvényeket, amelyekkel a könnyelmű és bűnös múlt adósa maradt a magyar dolgozó népnek.

Szociálpolitika az 5 éves tervben

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (SZKL 2/16. cs. 24. öe.)

A Szakszervezetek Országos Tanácsának 1951-ben született összefoglalója a szociálpolitika eredményeiről az első öt éves terv tükrében. A dokumentum arról tanúskodik, hogy a szocialista tervgazdálkodásban a szociálpolitika elvesztette önállóságát, a gazdasági tervekbe integrálták, s így utóbbiak szabták meg a szociálpolitika (meglehetősen szűk) mozgásterét az 1950-es években.

Az 5 éves terv a szocializmus alapjait rakja le. Nem lehet egymástól elválasztani élesen az 5 éves terv termelési részét a szociálpolitikai résztől, mert a kettő szoros összefüggésben van egymással. Világos az, hogy a szociálpolitikai viszonyok javulásával az 5 éves tervben szociálpolitikai célkitűzéseink megvalósulásával a dolgozók képesebbekké válnak arra, hogy a termelésben fokozottabb mértékben megállják a helyüket, munkateljesítményeiket fokozzák, eredményesebbé tegyék és így szociálpolitikai eredményt érünk el, emeljük a dolgozó nép életszínvonalát. Ilyen összefüggés van a terv termelési és szociálpolitikai része között. A kettő között nem lehet éles határvonalat húzni, mert az egyik visszaesése visszatartja a másikat. Ez a kölcsönös összefüggés, – ez az egység maga az 5 éves terv, igen fontos a szociálpolitikus számára. [...] Nekünk tudnunk kell azt, hogy egyszerűen nem emberbaráti szempontok szerint akarunk szociálpolitikát csinálni, hanem azt, hogy a termelésre és ezen keresztül a szocialista gazdasági megerősödésre, amelye a szociálpolitikát, az életszínvonalat emeli.

A szociálpolitikának az 5 éves terv folyamán különös jelentőséget fog adni a termelés szempontjából, hogy az 5 éves terv folyamán előreláthatóan munkaerőhiány fog kifejlődni. A szocializmus építése folyamán a termelőerők növekedésének egy bizonyos fokon túl a munkaerőhiány jelentkezik. Ezen a vonalon van különös jelentősége a szociálpolitikának, hogy a termelőerőknek azt a szocializmusban nélkülözhetetlen tényezőjét, az – emberi munkát – biztosítani tudja a termelés számára. Több súlypontja, feladata van a szociálpolitikának a munkaerők biztosítására nézve. Előre meghatározott irányvonallal, perspektívával nézünk a jövőbe, tekintve a szocialista tervgazdaság a távolabbi jövőt veszi figyelembe, akkor már ma kell gondoskodnunk a jövőről is. [...] Fokozott gondot kell fordítanunk az anya és a gyermekek védelmére. Igen lényeges a dolgozó nők szempontjából, hogy amíg a dolgozó nő a gyárban van, részt vesz a termelésben, addig gyermekeik el legyenek látva. A szociálpolitikai terv erre a feladatra meglehetősen nagy súlyt helyez.

A szociálpolitikai kiadásokra 16%-ot fogunk fordítani az 5 éves terv folyamán. Néhány más adatot is számba vehetünk, hogy mit kívánunk elérni az 5 éves terv beruházásával. A bölcsődék számát 80%-kal fogjuk emelni, de a férőhelyeket 110%-kal. Ez azonban az 5 éves terv végén meg fog duplázódni. A gyermekotthonok részére is hatalmas összeget fordít az 5 éves tervünk, azáltal lesz lehetővé, hogy az elhagyott, vagy menhelyben lévő árva gyermekek körében egészségi és szellemi fejlődését az eddig elmaradt, hátrányos fejlődés mellett a korszerű gyermekotthonoknál biztosítva lesz. Ez is az egyik szempontja annak, hogy ilyen nagyarányú összeget fordítunk

gyermekotthonok létesítésére. A múltban, sőt lehet mondani, hogy a közelmúltban, a kulákság a menhelyből kivett gyermekek munkaerejét kihasználva dolgoztatta őket, nem törődve a gyermekek gyenge fizikumával és egészségi állapotával. Igen lényeges kérdés volt azonban a gyermekek nevelése is. Természetesen a kulákok, akiknek csak a vagyonuk volt a fontos, nem tartották szükségesnek a gyermekek nevelését. Népi demokráciánk ezeknek a gyermekeknek biztosítja a kollektív nevelést, nevelőotthonokban helyezik el őket.

A munkaerő-gazdálkodásnak szempontjából is figyelembe vesszük azokat, akik a múltban kiestek a termelésből. Ezeket a dolgozókat újra beállítjuk a termelésbe. Ez természetesen nagy jelentőséget biztosít az érdekelt dolgozóknak. [...] A rokkantak nálunk ma jóformán teljesen kiestek a termelésből, vagy nem végeznek értékes, számottevő munkát. Most már azonban foglalkozunk ennek rehabilitációjával, vagyis, hogy lehet termelő munkába állítani őket. Ez azonban még nálunk nem indult meg, de a Szovjetunió példája nyomán az 5 éves tervben kidolgoztuk ezt a kérdést és ezen a területen is el fogjuk érni a kívánt eredményeket. Ez a Szovjetunióban olyan fokot ért el, amely nálunk teljesen ismeretlen. A lakosság arányát figyelembe véve 300%-kal nagyobb a rokkantak száma, mint nálunk. Az olyan emberek, akik végtagjaikat elvesztették, ezek modern művégtagokkal olyan munkát tudnak elvégezni, amely megfelel minden szempontból. [...] A Szovjetunióban az elmúlt világháború számtalan rokkantját és sérültjét és külön az ipari és forgalmi balesetek számára nagymértékben így munkaképesé tudták tenni a modern művégtagok használatával.

A legnagyobb jelentőségű a szocializmust építő országunknak munkaerő-gazdálkodás szempontjából is a munkaerők biztosítása a ma is dolgozó ép emberek tömege. Itt kettős szempontot veszünk figyelembe:

- 1./ A dolgozók termelésének folyamatossága. Biztosítani, hogy a dolgozók ne betegedjenek meg, ha mégis megtörténik, rövidebb időn belül meggyógyítják. Erre a vonalra megy rá az egész egészségügyi ellátásunk.
- 2./ Számtalan dolgozó van ma, aki nem egészséges, de nem is beteg. Vagyis nem érti el az egészségkárosodása azt a fokot, hogy munkaképtelenné válik, de megállapíthatjuk, hogy nem teljes mértékű munkaerő.

Ez nem közömbös dolog természetesen, hogy a legtöbb esetben a termelésben nem éri el azt az eredményt, mint egy olyan dolgozó, aki teljesen egészséges. Ebből nemcsak neki, hanem az egész termelésnek nagy kára származik. Pl. azon a termelőeszközön, ahol a munkaerejét kifejti, kevesebbet termel, mint ha olyan dolgozik ott, aki egészséges – világos, hogy ez hátráltatja a munka menetét és csökkenti a termelést. Ez az önköltségre is nagy kihatással van. Hiszen minden megtermelt, minden termékes feldolgozó anyag egy bizonyos kiadást jelent a termelésben, akár egy bizonyos időegység alatt végzi el, vagy nem. A hosszabb idő alatt megtermelt munkát több költség terheli, ezáltal a dolgozó emeli az önköltséget. Ezeket a szempontokat nekünk a termelésben figyelembe kell venni és azon lenni, hogy a dolgozók az önköltséget a legminimálisabb fokra szorítsák le.

A szociálpolitikának, a szociálpolitikai ellátásnak, ha ezt a szempontját vesszük figyelembe, nyilvánvaló, hogy a fő hangsúly az egészségügyi ellátáson van, ami a leglényegesebb része a szociálpolitikának. Éppen ezért részletesebben az 5 éves terv egészségügyi részleteiről beszélek. Az 5 éves terv folyamán akarjuk végleg felszámolni az egészségpolitikának azt a helytelen irányzatát, amit a Horthy-rendszer megvalósított. [...] A múltban az egészségügyi ellátás terén szervezetileg is teljesen külön állott az egészségvédelem és az orvosi tevékenység. Ez teljes mértékben különböző területet jelentett. Ez általában kiment a köztudatba és a statisztika is kettéválasztotta ezt a két területet. Pl. ha egy orvos egészségügyi tanácsadást tartott, nem volt szabad ez idő alatt gyógyító munkát végeznie. Ez azt jelentette, hogyha egészségügyi tanácsadás ideje alatt hoztak hozzá egy beteget, aki gyógykezelést kívánt, ő ezt nem adhatta meg, mert a két terület külön olt választva egymástól. Tehát ebben az esetben bármilyen sürgős is lett volna a kezelés, nem kezelhette, hanem azt a tanácsot adta, hogy az illető beteg a tanácsadás után keresse fel és akkor majd gyógykezelésben részesíti. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer milyen esztelen volt. Ennek azonban megvolt a maga oka. [...] az orvosok ezt a rendelkezést szívesen magukévá tették, mert ezt az anyagi érdekeik megkívánták. Az orvosoknak az egészségügyi tanácsadás mellett teljesen független munkájuk volt, tehát ez is biztosítani tudta már az így is meglévő anyagi helyzetüket.

Az alapja az volt ennek a rendszernek, hogy a kórházat szét akarta választani az egészségvédelemtől és az orvosi tevékenységtől. Ezt egyrészt azért akarta szétválasztani, mert az orvosi tevékenység sokkal költségesebb volt, mint az egészségvédelmi tevékenység gyakorlása. Ezt az orvosi tevékenységet megfelelő mértékben kiterjeszteni nem akarta, mert a múlt rezsimben fenntartotta az uralkodó osztály és a kiváltságosok számára. Az egészségvédelem sokkal olcsóbb volt, s ezt így hajlandó lett volna a dolgozó munkásosztály számára nyújtani. Azonban ezen kívül a dolgozók részére nem biztosított mást, mint a járványbetegségek ellen való biztosítást. Ezt természetesen nem azért biztosította, hogy ezzel a dolgozó népen segítsen, hanem azért, mert a betegség nem nézte azt, hogy valaki a tőkésosztályhoz tartozik-e, vagy a munkásosztályhoz. Tehát még ebben az esetben is a saját érdekeiket védték, s a saját egészségüket, mutatva a munkásosztály felé, hogy az ő egészségüket védik. Pl. a tuberkulózis, gümőkór, stb. esetében. Ezeken a területeken hajlandó volt a tőkésosztály bizonyos anyagi áldozatokat hozni az egészségvédelem érdekében. Az olyan dolgozókat, akik tüdőbajban szenvedtek, nem kezelték megfelelően, mert nem fektettek elég súlyt a dolgozó egészségére. A gyakorlati egészségvédelem az jelentette, hogy a beteget elkülönítik a többiektől. Ezt a rendszert már nagy részben kiküszöböltük a 3 éves tervünk folyamán, azonban ezt a kettéválasztást véglegesen csak az 5 éves tervünkben fogjuk végleg felszámolni.

Ennek a feltételét természetesen anyagilag is meg kell teremteni. Erre nagy részben a 3 éves terv alatt irányt vettünk. A 3 éves terv ideje alatt a kórházi ágyakat nagyobb mértékben csoportosítottuk és ezt még jobban fogjuk biztosítani 5 éves tervünk folyamán. Természetesen nem minden fokon egyformán emeljük a kórházi ágyakat, hanem a legnagyobb mértékben a t.b.c.-s betegeknél, ahol a legnagyobb a szükség van.

Mi megteremtettük az alapjait annak, hogy a különböző fertőző betegeket teljesen elkülönítjük és külön a megfelelő gyógyintézetekbe helyezük el.

A múlt rendszer tipikus osztályjellegű egészségügyi szociálpolitikai megnyilvánulásait az 5 éves terv folyamán teljesen fel fogjuk számolni és teljesen biztosítjuk – már most is nagymértékben – a dolgozóink egészségének védelmét. Több ilyen osztályjellegű megnyilvánulást láthatunk. Pl. az orvosok anyagi érdeke, az osztály osztálypolitikája. Más rendszert találunk pl. a nagyváros és a falu, vagy elhagyatott tanya orvosi kezelésében. A belterületen az orvosok természetesen szívesebben keleték a betegeiket – amihez nagyban kapcsolódnak anyagi érdekeik is – mint a vidéki betegeket. De nemcsak az orvosi ellátásban, hanem a gyógyszer kérdésében is igen elmaradtak voltak vidéki területeink. Nem voltak rendelőintézetek, kórházak stb., amik helyenként nagyon megmutatkoztak. Mi, 5 éves tervünk folyamán, nagyobb beruházással pótolni fogjuk falun ezeket a hiányosságokat.

Ez szoros kapcsolatban van az 5 éves tervnek a termelési részével. Az 5 éves tervben igyekszünk erre a területre nagy gondot fordítani, egyesítenünk kell a múlt rendszerben szétválasztott területeket, ami igen fontos egészségügyi szempontból. Ennek a sikeres megteremtésével emeljük dolgozó népünk egészségügyi színvonalát.

Meg kell emlékeznünk a kórházakról is. A kórházak, mint tudjuk, a legmagasabb egészségügyi intézményünk, erre fektetjük a legnagyobb gondot, s erre fordítjuk a legtöbb költséget is. A múltban megfelelő kórházi ápolást csak a kiváltságosak kaptak, mi olyan kórházakat létesítünk, amely egyformán nyitva van minden beteg számára. Meglévő kórházi ágyainkat az 5 éves terv alatt 10%-kal emeljük, ezen túlmenően igen nagy gondot fordítunk a közvetett ágylétszámra is. Ezzel nagymértékben javítjuk kórházaink ellátási színvonalát.

Ezzel kettős célt érünk el. Az ott lévő betegek jobb ellátást kapnak. Ágylétszámot is emeljük ezzel, mert ha a kórházban jobb a betegellátás a beteg hamarabb gyógyul meg, tehát közvetett úton segíti hozzá az ágylétszám növekedését. Ezáltal csökken a betegek létszáma, hamarabb meggyógyulnak, több ágy áll rendelkezésre. Ha megvalósítjuk azt, hogy ez átlagosan 17 napi időt egy nappal lerövidítjük, vagyis előbb hozzásegítjük a beteget a gyógyuláshoz, akkor ez a szám évente hatalmas összeget jelent, ami ágyakba átszámítva sokkal nagyobb számú betegnek a befogadását jelenti a kórházakba. Tehát csökkentjük a gyógyítási idő tartamát és ezzel nagy összeget takarítunk meg, amit beruházásokra tudunk felhasználni. Ezt azonban nem kifejezetten pénzösszegben értjük, hanem az ezt kitevő ágylétszámot, amelyet nagyobb létszámú betegek foglalhatnak el.

5 éves tervünk folyamán számos kórházi rendelőintézetet, ambulanciát létesítünk, s ezzel is emeljük dolgozóink egészségvédelmének színvonalát. 200 millió Ft értékű ágyat létesítünk a gyógyulási idő lecsökkentésével. Számos módon érjük el a több termelés biztosítását a kórházak konyháinak, mosodáinak korszerűsítésével, ez nagymértékben járul hozzá a kórházak, laboratóriumok nagyobb mértékben való megvalósításához, ami lehetővé teszi a gyorsabb kivizsgálást. Ilyen intézkedésekkel is emeljük a kórházi ágylétszámot.

Új dolog lesz, ami nagymértékben hozzájárul az egészségügyi ellátás emeléséhez, hogy a kórházakban rendelőintézeti ellátást biztosítunk. Ez összefügg az egészségvédelem és a gyógyítás lehetőségével. Biztosítani fogunk továbbá szakrendelők egészségvédelmi tanácsadás-helyeit is. [...] Ezzel szemben láthatjuk azt, hogy a múlt rendszerben ez nem volt megtalálható. A szakorvosi tanácsadás nagymértékben kapcsolatban van a kórházzal, ami nagy megtakarítást jelent kórházaink részére. Egyrészt azért is, mert ily módon közösen használhatják felszereléseiket, berendezéseiket is.

A rendelőintézetek számát 35%-kal emeli az 5 éves tervünk előirányzata. Ebben a 35%-ban azonban nincsenek benne a kórházi és az üzemi rendelőintézetek. A kórházi ellátással kapcsolatban az ellátás korszerűvé tételéhez nem kívánunk kiskórházakat létesíteni. Egyrészt azért, mert ezek sokkal drágábban működnek, mint a nagyobb kórházak. A 200-as az alsó létszámhatár, amelyen kórházakat kívánunk létesíteni. Ez persze sok helyen bizonyos meg nem értést jelent. Ennek a feladatnak az ismertetése közvetlen feladatokat jelent a szociálpolitikával foglalkozó elvtársaknak.

Sok helyen tapasztaltuk, hogy a vidéki üzemekben a saját részükre az üzemek kórházakat létesítettek. Ez természetesen jó kényelmi szempontból, de nagy hátránya, hogy nagyon drága és az ellátás színvonala sem olyan jó, mint a nagyobb kórházakban. Ezt az igényt azonban a kis kórházak létesítésével nem lehet kielégíteni, más úton kell ezt a kérdést lehetővé tenni, pl. a mentőszolgálat, nagyobb kórházak kiszélesítése. Ha megfelelő mentőszolgálat van, akkor majdnem ugyanazt az eredményt értük el, mintha lenne a közelben kórház. Ezt megvalósítjuk az 5 éves terv folyamán. A mentőautók segítségével pedig elérjük azt, hogy közvetlen kapcsolatot biztosít a kórházak között.

Továbbá a szülőotthonok létesítése. A szülőotthonok terén nem áll az, amit a kórházakra mondtunk, hogy nagy egységbe létesítsük, mert az otthonnak közelébe kell kerülni a szülő nő lakóházának. Hogy a szülések ne otthon történjenek, azzal érjük el, hogy a szülőotthon számár 60%-kal emeljük, így elérhetjük, hogy minden járásnak lesz szülőotthona, megfelelő szakorvosi ellenőrzés mellett folynak le a szülések.

Ezek az egészségügyi intézkedések, amelyeket az 5 éves terv nagyszámban, nagyarányú káderek biztosítását követeli. Népi demokráciánk komoly összegeket fordít a káderképzésre. Asszisztens és ápolóképző intézeteket fogunk megvalósítani. Természetesen nem fog e mellett elmaradni az orvos megfelelő utánpótlása sem. Mi komoly gondot fordítunk a megfelelő segédszemélyzet kiépítésére, ami igen fontos feladatot képez 5 éves tervünk megvalósításában. Ha így végimentünk az általános szociálpolitikai tervnek a fontos részein, szükséges, hogy az üzemi szociálpolitika kérdéseivel foglalkozzunk.

Bizonyos szempontból nem is szabadna szociálpolitikáról és üzemi szociálpolitikáról beszélni. Csak akkor, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a kettő szoros kapcsolatban van egymással. Nyilvánvaló, hogy az egyik a másiktól nem érti el a célját. Hiba van a jó egészségügyi ellátással a lakóhelyen, ha a munkahely nincs megfelelő körülmények

között. Éppen ez az egyik fontos oka, hogy a kettőnek szoros kapcsolatban kell lenni egymással. Ezt éppen az elmúlt évek tapasztalatai alapján láttuk, amikor ez a kapcsolat nem volt kellően meg, amikor ez a két terület egymástól függetlenül létezett. Pl. egy nagyüzem egészségházat rendezett be, rendelőt létesített – szakorvosok beállításával – ezzel szemben az állam szintén létesített egy nagyszabású rendelőt a kórházban és itt fekvő ellátás is lehetséges volt. Ilyen tervszerűtlenséget nem engedhetünk meg. Összhangot kell minden esetben teremteni. Ez a példa persze kisebb üzemekben is gyakran fordult elő. De ez már a múlté, mert ma már megvan az üzemeken belül és az üzemeken kívül a szociálpolitikai összehangolás és ezt az összehangolást meg is kell tartani. Az összehangolás az üzemek között és az üzemeken kívül egy felsőbb szervnek, egy állami szervnek a feladata.

Az a fejlődés, ami a múltban megmutatkozott, hogy egyes üzemek szociálpolitikai berendezései gyors ütemben fejlődtek és mások visszamaradtak, ezt a fejlődést nem volna helyes fenntartani. Természetes, hogy a szakszervezetek feladata, hogy minél több üzemben minél hamarabb olyan szakszervezeti élet, olyan szociálpolitikai tevékenység folyjon, hogy minden üzemben meglegyen a kellő kezdeményezés. Ha mégis kiesés volna, akkor az összehangolása az üzemeken kívüli szervezeteknek a feladata lesz, hogy ezeket pótolja.

Az egészséges fejlődés az üzemben, hogy felismerjék a reális szükségleteket. Itt meg kell nézni, hogy melyek azok a szükségletek, amelyeket az 5 éves terv folyamán több üzemben el kell érni. Ezt egész röviden kívánom ismertetni. [...] Az üzemi szociálpolitikai berendezésekhez tartoznak mindazok a berendezések, amelyek alkalmasak arra, hogy az üzemben dolgozók egészségét megvédjék, az egészségügyi védőberendezéseket, higiénia szempontjából feltétlenül szükségesek stb. ezeket a szociálpolitikai berendezéseket számolhatjuk. Abból a szempontból, hogy az üzemi szakszervezeti bizottságnak, ott azon belül a szociálpolitikai felelősnek és aktíváknak a feladata, hogy felhívja a figyelmet ezekre a fenti szükségletekre. Ezen a téren igen nagy fejlődés várható az 5 éves terv folyamán. Ez is kapcsolódik a termelés fokozásához, mint minden esetben a termelés emelése a döntő.

Ha az elvtársak figyelmesen elolvasták Gerő elvtárs beszédét, láthatják, hogy Gerő elvtárs kifejtéi beszédében azt, hogy a gépállomásokat milyen nagymértékben kell fejleszteni és az elavult gépeket – amelyek a dolgozók számára egészségügyi szempontból hátrányt jelentenek – ki kell cserélni. Ez kettős szempontból jelentős. A termelés szempontjából is jelentős és a dolgozók fizikai erejét is befolyásolja a rossz gép. Tehát, ha jó a gép, több a termelés. A szociálpolitikusok nagy feladata lesz, hogy bizonyos tervet elő tudunk készíteni, azokat a terveket, amelyek szükségesek a modernizálás szempontjából s amelyeket a törvény világosan ki is mond.

A szűkebb értelemben vett szociálpolitikai beruházások közé – amely egy-egy üzemi terv átlagához tartozik – olyan intézkedések, mint főző, mosó stb. Az újonnan létesülő üzemekben ezen a téren nem lesznek különösebb feladatok. Az újonnan létesülő üzemek megfelelő egészségügyi formák alapján létesülnek. Előre meghatározott tervek alapján létesülnek mosdók stb. és korszerű követelményeknek megfelelően létesülnek majd ezek az üzemek.

1950 elejétől épülnek az üzemek. Ezen a területen a szociálpolitikai felelősöknek nagy feladataik lesznek, sürgősségi sorrendben nekik kell megállapítani azt, hogy melyik üzemnek van elsősorban erre szüksége. Számos üzemben áll fenn, hogy nem tudjuk ezeket a berendezéseket biztosítani, mert egyszerűen nincs lehetőség, mert az üzemek tervszerűtlenül épültek és így igen nagy nehézségekkel küzdünk. De szükséges, hogy ezeket a nehézségeket a legrövidebb időn belül kiküszöböljük. Az üzemi étkezők olyan területe az üzemi szociálpolitikának, amelyik az újonnan létesülő üzemekben többé-kevésbé magától megoldódó dolog, mert megfelelő előírások biztosítják a konyha menetét. A régi üzemekben ez igen nagy probléma. Világos, hogy helyesnek kell tartanunk, hogy minél nagyobb mértékben létesüljenek konyhák. Nekünk célunk, hogy a dolgozók minél jobban el legyenek látva. Az 5 éves terv folyamán erre a célra is komoly összeget fordítunk. Önálló étkező bizonyos létszámon alul nem lehetséges és természetesen nem is kifizetődő. Itt rá kell térni, hogy több üzem közösen látja el magát, közös konyhával, vagy az előre gyártott ételek felhasználása a központi helyen elkészített ételek kiosztása a kisebb üzemekben, ahol nem alkalmasak arra, hogy konyhákat létesítsenek.

Világosan kell látnunk az összefüggését ezeknek a kérdéseknek az üzemen belül és az üzemen kívüli szociálpolitikai kérdését. A szociálpolitikai terv és a termelési terv szükségességét és azt nemcsak tudomásul kell venni, hanem minden munkában a szerint kell eljárunk. Vigyáznunk kell arra, hogy nehogy szociálpolitikai sovinizmusba essünk, és olyan követelményekkel lépünk fel, amelyek nem helyesek, mert a szociálpolitikának összhangban kell lenni a termelés növekedésével. Az 5 éves terv perspektívája megmutatja nekünk a helyes utat az üzem szociálpolitikai munkájában is.

3.3.4. Egyén és közösség

Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949–1955-ben

Statisztikai Időszaki Közlemények. I. köt. Budapest, 1957, KSH. 5–7.

A Központi Statisztikai Hivatal munkatársai által összeállított anyag az ipari és mezőgazdasági eladási árakat, illetve a fogyasztói árak alakulását vette részletes vizsgálat alá. A háború előtti utolsó békeévet, 1938-at bázisként használva bemutatta a szocialista gazdaságpolitikára való áttérés nyomán az árak alakulására az 1950-es évek első felében, és ennek az egyes társadalmi rétegre gyakorolt hatását, kiemelve azokat a problémákat, amelyeket az elhibázott gazdaság- és társadalompolitika okozott.

A legfőbb megállapítások a következők:

1) A lakosság által elköltött pénz vásárlóereje az 1946-os stabilizáció óta nagymértékben csökkent. A vásárlóerő csökkenése lényegesen különböző volt az anyagi javak beszerzésénél, ill. a szolgáltatások tekintetében.

a) A forint vásárlóereje a kereskedelmi és szabadpiaci forgalomba került cikkek árai alapján számítva az 1946. évi stabilizációtól 1949-ig mintegy 40%-kal csökkent, 1955-ig pedig egyharmadára esett vissza. (Az 1946. évi árakat 100-nak véve a fogyasztási cikkek árindexe 1949-ben 166,5%, 1955-ben 296,5%.) Egy 1938. évi vásárlóerejű pengővel a kiskereskedelmi, ill. szabadpiaci forgalom árait alapul véve 1946-ban 3,81 FT, 1949-ben 6,35 Ft, 1955-ben pedig átlagosan 11,2 Ft volt egyenértékű. (A pengő és a forint árak közvetlen összehasonlításából számított szorzószámok.)

b) A lakosság jövedelmi viszonyainak szempontjából nagyon kedvezően alakultak a szolgáltatások díjai, elsősorban a lakbérek. A szolgáltatások díjai 1946-ban az 1938. évinek átlagosan mintegy két és félszeresét érték el, és azóta alig emelkedtek.

2) A háború utáni időszakban az áralakulás terén az alábbi változásoknak volt kiemelkedő jelentőségük:

a) Az óriási méreteket öltött az inflációt az 1946. augusztus 1-ji stabilizáció szüntette meg. Az iparcikkek árai – az ipar lassúbb helyreállítása folytán – a mezőgazdasági árakhoz képest magasabbak voltak. 1949-ig az árarányok lényegesen módosultak. A mezőgazdasági árak ebben az időszakban az ipari átraknál jobban emelkedtek, de az árarányok még így is kedvezőtlenebbek voltak a parasztság számára, mint az ugyancsak igen kedvezőtlen 1938. évi árarányok.

b) Az 1951. december 2-án végrehajtott általános ár- és bérrendezés alkalmával a kiskereskedelmi árak színvonala átlagosan mintegy 40%-kal emelkedett. (A szabadpiaci árak, legalábbis is az árrendezést közvetlenül követő időszakban csökkentek, de később, a rossz termés hatására a zöldség- és gyümölcsfélék árai még a kiskereskedelmi áraknál is magasabbra nőttek. A szolgáltatások díjai a közlekedés kivételével változatlanok maradtak.) Minthogy a munkások és

alkalmazottak keresete a bérrendezéskor kb. 20%-kal növekedett, a parasztság 1952. évi árbevétele pedig a kötelező beadás nagyfokú kiterjesztése miatt csökkent, az áremelésből eredő többletbevétel legnagyobb része az állami jövedelmeket növelte, amelyeket a túlzott mértékű beruházások, a honvédelmi kiadások finanszírozására, valamint a felduzzadt államapparátus fenntartására fordítottak. A reáljövedelmek 1952-ben lényegesen visszaestek. Az árrendezés leginkább a parasztságot sújtotta, ugyanis, míg a munkások és alkalmazottak a többletkiadás egy részét béremelésben megkapták, addig a parasztság pénzbevétele 1952-ben a kiadási költségek növekedése folytán még csökkent is.

c) Az 1953. júniusi kormányprogram után több ízben részleges árleszállításokat hajtottak végre, főként a ruházati cikkeknel. 1955-ben a fogyasztói árak átlagos színvonala – figyelembe véve a munkások és alkalmazottak által vásárolt szabadpiaci árak csökkenését is – 4,5%-kal volt alacsonyabb, a legmagasabb árszintű 1953. évinél.

d) A vizsgált időszak alatt végig jelentős tényező volt az ún. burkolt áremelés. 1950-ben és 1951-ben különösen a cikkek minőségének visszaesése volt nagymértékű, de 1953 után sem állt meg ez a folyamat, hanem más formában jelentkezett. (A viszonylag olcsó, vagy leszállított árú cikkek kikerültek a forgalomból, az új néven gyártott termékek ára aránytalan volt a régebbi termékekhez stb.) A burkolt árváltozások a közölt indexben nincsenek figyelembe véve.

3) Az állami szektoron belül az árak 1949 óta – minthogy szerepük lényegében csak az állami vállalatok és szervezetek közötti elszámolásra szorítkozott – a gazdasági fejlődéstől egészen függetlenül a központi adminisztratív irányítás feltételeihez alkalmazkodva alakultak. Több részleges ármódosítás után, 1952. január 1-jén a legtöbb terméknel bevezették az önköltségi színvonalon álló ún. nettó termelői árakat, és az addig különböző helyeken jelentkező állami bevételeket (növelve az 1951. évi fogyasztói áremelésből származó többlettel) forgalmi adóban egyesítve nagyrészt a fogyasztási cikkekre rótták. Ennek következtében 1955-ben az ipari termelői árak indexe 1939-hez képest a fogyasztási cikkeknel mintegy két és félszer magasabb volt, mint a termelési eszközöknél. 1955-ben az ipari bruttó termelői (az állami jövedelmet is magukban foglaló) árak az 1939. évi áraknak átlagosan nyolcszorosát, az 1949. évinek pedig átlagosan közel másfélszeresét érték el.[...]

4) A mezőgazdasági értékesítési átlagárak általános színvonala 1955-ben minden más szektor áralakulását meghaladóan a legmagasabb volt: az 1938. évi árakhoz képest 15-szörös, az 1949. évihez pedig 2,4-szeres. A cikkenkénti átlagárak 1949 után két, egymástól nagymértékben különböző ártényezőből tevődtek össze: az egyik a kötelező beadás, amelynél az adminisztratív eszközökkel alacsonyan tartott árak az adózás sajátos módját jelentették. A másik ártényező a szabadpiaci forgalom volt, ahol a termelői árak a fogyasztói árak színvonala közelében helyezkedtek el. Az állami szabadfelvásárlási és szerződéses árak az évek során változóan vagy egyik, vagy másik csoportba tartoztak, az ipari növényeknel pedig a kettő között helyezkedtek el. [...]

5) Az 1938. évi arányokat alapul véve, 1951-ben átmenetileg, 1954 után pedig állandósultnak tekinthető ipari olló keletkezett. A parasztság által értékesített cikkek termelői árai 1955-ben – számolva az árindexben a súlyozásból eredő hibalehetőségekkel – mintegy 28%-kal haladták meg a parasztság által vásárolt cikkek és szolgáltatások fogyasztói árának színvonalát (1938-as bázison mérve). Az ipari olló kialakulása nem jelent feltétlenül helytelen irányú áreltolódást, mert:

a) A mezőgazdasági és iparcikkek árai közötti arány 1938-ben nagyon kedvezőtlen volt a parasztság számára.

b) A háború után az ország gazdasági szerkezetének átalakulása (az ipar erőteljes fejlődése ugyanakkor a mezőgazdasági termelés stagnálása), továbbá a vásárlóerő kiszélesedése nagymértékben növelte az élelmiszerek iránti keresletet, így azok árainak az iparcikkárat meghaladó növekedése az adott szakasz fejlődésének természetes következményeként tekinthető.

c) A parasztság által eladott cikkek minősége lényegében az egész időszak folyamán kevésbé esett vissza, mialatt az általa vásárolt iparcikkek minősége számottevően romlott. Ez a körülmény az árindexben nem jut kifejezésre. Ha az árindexben a minőségromlás és más tényezők által bekövetkezett burkolt árdrágulást is figyelembe vesszük, 1938. évi bázison mérve az ipari olló mértéke 1955-ben a közölnél lényegesen kisebb. Az 1949-hez képest – minthogy 1949-ben a parasztság számára mintegy 7%-kal még kedvezőtlenebbek voltak az arányok az 1938. évinél – viszonylag szélesre nyílt ipari olló volt az 1949 utáni évek többségében. Nem véve számításba a burkolt árdrágulást, 1955-ben a mezőgazdasági cikkek termelői árai 1949-től számítva 35%-kal nagyobb mértékben növekedtek, mint a parasztság által vásárolt cikkek árai.

6) A háború utáni időszakban, az árak térbeli ingadozásában is nagyfokú változás következett be. Míg a háború előtt a kiskereskedelmi árak a vidéki kisvárosokban alacsonyabbak voltak, mint a nagyobb városokban, addig 1949 után az állami kiskereskedelmi árak az egész ország területén azonosak lettek. Ezzel szemben a szabadpiaci árak (amelyek egyidejűleg termelői és fogyasztói árak voltak) területi szóródása a háború előttinek többszörösére növekedett. Gyakran vidéken voltak magasabbak, mint a központi árualapból jobban ellátott nagyvárosokban. Mivel a kereskedelem a lakosság igényeit gyakran hiányosan elégítette ki, az élelmiszerek szabadpiaci árai sok esetben a kiskereskedelmi árak felett mozogtak.

A magyar nevelésügy kérdései

In: Hegedűs B. András – Rainer M. János: A Petőfi Kör vitái, VI. Budapest, 1992, Múzsák – 1956-os Intézet. 19–21.

A Petőfi kör szakmai rendezvényei sorában 1956. szeptember 28-án és október 12-én a nevelésügy kérdéséről rendeztek tematikus vitát. A vitában több mint 30 felszólaló mondta el véleményét az oktatási rendszerrel, a tantervvel és az oktatott anyaggal, a tankönyvekkel, illetve a pedagógusok helyzetével kapcsolatban. Többségük azt kritizálta, hogy az 1953. júniusi párthatározat és az azt követő különböző nevelésügyi dokumentumokban megfogalmazott változtatásokra a gyakorlatban nem került sor.

A *magyar nevelésügy kérdései* című kötet az össze hozzászólót idézi. A megnyilvánulások bizonyos eredmények elismerése mellett határozott kritikával illették a közoktatás és a felsőoktatás 1956-ra kialakult rendszerét és a területet irányító politikai és szakmai felettes szervek munkáját.

Az általános iskolákban mutatkozó néhány gyakorlati kérdéstről szeretnék beszélni. Kifejezetten olyan kérdésekről óhajtok szólni, amelyek a gyakorlatban nap mint nap felmerülnek az általános iskolákban és nap mint nap akadályozzák az oktató és nevelő munkát.

Az első, amiről itt szeretnék beszélni, a pedagógusok anyagi helyzete. Az egyik része ennek az egészen fiatal, kezdő pedagógusok helyzete, a másik az egészen öreg, már a nyugdíjazás határán álló pedagógusoké. A fiatalokkal kapcsolatban el szeretném mondani, hogy nekünk a legutóbbi pedagógus fizetésrendezés nagyon nagy csalódást okozott. Ugyanis a fizetésrendezés a kezdő pedagógusok fizetését meghagyta a régi színvonalon, ugyanúgy 944 forintot kap a pedagógus az első és a második esztendőben, mint eddig és a tizedik esztendőben is csak 1200 forintig emelkedik fel a fizetése, ha főiskolai képzettségű pedagógusról van szó. Pedig ma az egyetemi hallgatóknak, amikor kikerülnek az egyetemről, nincs ruházatuk, nincs lakásuk és ugyanakkor nagyon gyakran családjuk van. Csak a mindennapi élet legszükségesebb dolgait tudjuk biztosítani és távol állunk attól, hogy kulturálisan meg tudjuk közelíteni azt, amire egy pedagógusnak szüksége van. Magam irodalomtanár vagyok, de évek óta nem tudok könyveket venni, mert két gyermekem van. Szeretném kérni, hogy a fiatalok helyzetét nézzék meg, mert ez a fizetésrendezés nekünk fiataloknak legfeljebb 80 forint emelést adott, amiből sem lakást berendezni, sem a többi kérdéseket megoldani nem tudjuk.

A másik kérdés az egészen öreg pedagógusok helyzete, ami az iskolai munkában nagyon sokszor érezteti hatását. Véletlenül tagja vagyok a pedagógus kerületi egyeztető bizottságának és az idén nyáron egy sor ügy került elénk, ahol pedagógusokat nyugdíjaztak. Itt előre kell bocsátani azt, hogy a Munka Törvénykönyvének értelmében nyugdíjazni senkit sem lehet, csak egyetlen egy esetben, a 29. § alapján és ez szó- szerint így hangzik: „ha a dolgozó munkáját ismételtelen nem végzi el megfelelően vagy annak ellátására nem alkalmas.” Az idén kerületünkben 20–25 embert nyugdíjaztak ennek a szakasznak alapján, köztük

olyanokat, akik éveken keresztül előzőleg jutalmat kaptak, és nemhogy alkalmatlanok lennének munkájuk elvégzésére, hanem az ellen soha komoly kifogás nem volt. Íme itt van egy levél, ahogy egyik pedagógusunk munkáját megköszönték: „Értesítem, hogy munkaviszonyát a Munka Törvénykönyvének 29. §-a alapján 1956. VIII. 15. napjával megszüntetem, mert előrehaladott életkora miatt a pedagógus munka sajátosságaival járó nehézségeket már nem tudja úgy leküzdeni, ahogy azt az oktatás érdekei megkívánják.” Ehhez hozzá kell tenni azt, hogy én most nem kívánom ugyan részletesen elemezni a nyugdíjtörvényt, ezt már ugyanis megtette a Szakszervezetek Országos Tanácsának legutóbbi ülése, de felhívom a figyelmet arra, hogy a pedagógusoknál ennek a nyugdíjtörvénynek visszaütése sokkal nagyobb, mint másutt, a pedagógusokat ugyanis az öregségi nyugdíj felvételére a szakszervezet valósággal kényszerítette. Mindenki, aki iskolában dolgozik, tudja azt, hogy a szakszervezet rábeszélte az öreg pedagógusokat, hogy mint a népi demokrácia ajándékát vegyék fel az öregségi nyugdíjat. Ma az a helyzet, hogy legalább 250–300 forinttal kevesebb nyugdíjat kapnak az öregek azért, mert ezt felvették. Ez a pedagógusoknál azért különösen nagy jelentőségű, mert nálunk az öregek fizetésrendezése volt a legnagyobb arányú. Ennek következménye az, hogy az öregek nem akarnak nyugdíjba menni és miután a nyugdíjba menésnek semmiféle rendezett lehetősége nincs, mindenki fél az idősebbek közül attól, hogy nyugdíjba küldik. Ez az oka, hogy a véleményüket nem mondják meg, visszahúzódnak, félénkek, ami nagyon sokban hozzájárul ahhoz, hogy az általános iskolai nevelők nagy része politikailag teljesen passzív, az idősek nem merik még ma sem megmondani a véleményüket. Aki általános iskolában él és még hozzá tantestületben, ahol sok az öreg, tudja, hogy ez így van.

A másik kérdés a tankönyvek. Nem először beszélek erről a Petőfi Körben, egyszer már szoltam róla a történelmi vitában, de tőlünk azt kívánják, hogy a gyermekeknek szilárd ismereteket adjunk, az általános iskolai oktatás színvonalát emeljük, de ezt addig, míg a jelenlegi tankönyveink használatban vannak, nem fogjuk tudni megtenni. Nem a XX. Kongresszus óta, hanem hosszú esztendőik óta mondjuk azt, hogy a tankönyvek nem használhatóak, nem tudunk belőlük tanítani és mindig azt kapjuk válaszul, hogy majd a szocialista tantervben! Hát legalább három év, míg a szocialista tanterv az általános iskolák felső tagozatában megvalósul és addig egyfolytában küszködni fogunk ezekkel a könyvekkel? Nagyon kérjük a megoldást. Más szervek tudtak találni megoldást, akkor miért kell nekünk még mindig ezeket a történelemkönyveket használni akkor, amikor más intézmények számára a Budapesti Továbbképző Intézet és a Központi Továbbképző Intézet vezetői tudtak más megoldást találni. Óriási örömmel olvastuk például Jóború elvtársnő beszédében azt, hogy a legártalmasabb tankönyvek, tehát a 8. osztályos történelemkönyv és a 4. osztályos egyetemes történelemkönyv mellett például a 7.-es irodalomkönyv is kicserélésre került és nagy csalódással vettük észre, hogy a könyv lényegében ugyanaz maradt, csak Sztálin neve helyett mindenütt „a fővezér” szerepel. A könyv alapvető hibáit ez nem változtatta meg. A könyv lényegében egy politikai brosúra, amely a magyar történelem bizonyos korszakainak politikai aláfestését adja, olyan korszakokét, amelyet e gyermekek nem tanultak és azt kívánják tőlünk, hogy 12 éves

gyermekkel megismertessük és megszerettessük Adyt akkor, amikor a gyermekek történelmi ismeretei a vámháborúknál tartanak. Ez pedagógiailag megoldhatatlan, a gyermekek nem szeretik Ady költészetét és az első találkozás rögtön azzal kezdődik, hogy pont az ellenkezőjét érjük el annak, amit akarunk. Vagy ott van az alkotmánytankönyvünk, amely az általános iskolai tanuló politikai nevelését szolgálja, és amelyről a tanérvnyitó szakmai úgy nyilatkozik, hogy a könyv nagyjában-egészében megfelel hivatásának. A könyvben rengeteg politikai hiba van. Arról nem beszélek, hogy minden oldalán egy Sztálin vagy Rákosi idézet van, ez is probléma, de halljunk a könyvből egy-két mondatot: „A kizsákmányolók államának a dolgozók elnyomásán kívül van még egy feladata: törekszik az állam területét más államok rovására kiterjeszteni.” Ez enyhén szólva vulgarizálás, mert akkor nem tudom, mit csináljunk a szabadságharccal, Hunyadival. Az osztálytársadalomban is lehet az államnak honvédő szerepe, de ezt nem tudjuk megmagyarázni. Nem beszélve arról, hogy szintén az alkotmány-tankönyvben az áll, hogy a kulák ipari vagy mezőgazdasági munkás lett, de hiba lenne azt hinni, hogy azok a kulákok és más kizsákmányolók, akik ma már dolgoznak, nem ellenségei államunknak és népünknek, ezért nagy éberséggel kell őket szem előtt tartani, nehogy a dolgozók közé elvegyülve kárt okozhassanak.” Még ma is forgalomban vannak azok a VI. osztályos tankönyvek, amelyeket tavaly nyáron a tantestület úgy tett társadalmi munkával használhatóvá, hogy a Jugoszláviáról szóló részeket kivágta. Ezzel nevetségessé tesszük magunkat a gyermekek előtt. Ezeket a könyveket egy évig használtuk, mostanra már gondoskodni kellett volna arról, hogy ne kerüljenek forgalomba, pedig sajnos, most is használják őket. Ez vonatkozik a humán tárgyú tankönyveinkre. Ezek rengeteg politikai hibával rendelkeznek, a reáltárgyak tankönyvei pedig túlságosan tudományosak. A természetrajzot megutáltatjuk a gyermekekkel, mert tele van a könyv növényrendszertannal, állatrendszertannal, a gyermekek az év háromnegyed részében a bogarokról tanulnak, mert – mint a biológia tanárunk felvilágosított – jelenleg abból van a legtöbb élő állatfajta. Nincsenek egyáltalán tekintettel arra, hogy a rendszertanon kívül vannak a gyermekeknek más igényeik is. Elhiszem, hogy igaz az a tétel, hogy a négyzet egy olyan téglalap, amelynek mind a négy oldala egyforma, de tessék 14 éves gyermekekkel megértetni, hogy a négyzet téglalap, ez meglehetősen nehéz munka.

Évek óta mondjuk mindezeket és kérünk segítséget. Most is csak azt tudjuk mondani, hogy lehetetlen feladatok elé állítanak bennünket is és a gyermekeket is. Jegyzetekből kénytelenek a gyermekek tanulni, pedig a gyerekek nem tudnak jegyzetelni. A 12–14 éves gyermekek író készsége még nem olyan, hogy vázlatot lehetne velük csináltatni, a vázlatból tanulni nem tudnak. Gondolják meg ezt abból a szempontból is, hogy én belterületi iskolában tanítok a fővárosban, de aki a sok száz vidéki osztatlan iskolákban tanít, hogyan tudja venni magának a fáradságot, hogy ezeket a tankönyveket kikorrigálja. Én esetleg meg tudom csinálni, hogy mást tanítok, mint a könyvben van, de a vidékiek képtelenek, és ezek a tankönyvek ártnak és rombolnak hosszú évek óta. Itt szeretném még egyszer kérni, hogy legalább a jövő évre kapjunk könyveket, még akkor is, ha csak arra a másfél vagy két évre is, míg a szocialista tanterv elkészül. Ezekből ugyanis nem tudunk tanítani.

Kálmán András: A magyar cigányok problémája

Társadalmi Szemle, 1. évf. (1946) 8–9. sz. 656–658.

Kálmán András, orvos, közegészségügyi szakember. 1945-ben tért haza emigrációból. 1945 júniusától az Országos Közegészségügyi Intézetben dolgozott adjunktusként. 1947 áprilisától a Népjóléti Minisztériumba került osztálytanácsosi beosztásban. Főként a Népegészségügy, a Társadalmi Szemle, az Új szántás című folyóiratokban publikált.

A *magyar cigányok problémája* című írásában amellett foglalt állást, hogy a cigánykérdés nem kulturális jellegű, hanem társadalmi probléma. Álláspontja szerint a cigányság nagy része a városi munkás rétegekbe lenne integrálható, míg a kisebb, magyarul nem beszélő csoportjaikat a többi nemzetiséghez hasonló módon lehetne kezelni.

Ma a cigányság három ország területén található nagyobb számban: Romániában, Törökországban és Magyarországon. A kisebb létszámú németországi, lengyelországi és csehszlovákiai cigányokat a németek deportálták és gázkamrákban pusztították el, nemcsak azért, mert faji örületük a cigányokat is alsórendű fajnak minősítette. Hanem azért is, mert a cigányok legyőzhetetlen ösztönös szabadságvágya gyűlöletes volt számukra. A magyarországi cigányok közül is többeket Auschwitzba vittek, a többieket a felszabadulás mentette meg. Az 1941-es év végén a megnagyobbodott Magyarországon az egészségügyi hatóságok, a nagyvárosi és a vándorcigányokat nem számítva, 208 240 cigányt mutattak ki. A Felvidéken és Erdélyben különösen nagyszámú cigány él, így a mai Magyarországon csak kb. feleannyi cigánnyal kell számolnunk. Észak-Tiszántúl és az északi dombvidéken a lakosság 3–7%-át teszik ki, a Duna–Tisza közén és Dunántúl sokkal kevésbé találhatók.

Ha a „cigányproblémáról” beszélünk, világos, hogy nem a cigányfajúak vagy cigányanyanyelvűek problémáját értjük. Noha a magyarországi cigányság valószínűleg tisztább fajú, mint a magyarság, a magyar zsidóság vagy az országban élő bármely nemzetiség, jelentős részük mégis teljesen asszimilálódott. Az asszimilált elemek állandó foglalkozásúak, többnyire városban lakó munkások, kisiparosok vagy kereskedők. Az asszimilálódás felé haladnak azok a városi zenészek, meg falusi iparosok, vándorkereskedők és mezőgazdasági munkások is, akik sem lakhelyileg, sem életmódjukban nem különböznek már lényegesen a lakosság zömétől.

Problémát csak azok a cigányok jelentenek, akik a falun önálló egységbe tömörülve alkalmi keresetből, rendszeres munka nélkül tartják fenn magukat. Egy részük gyakran változtatja lakhelyét: „vándorcigány”. A mély választóárok, mely a cigánysort elkülöníti a falutól, nem fajokat választ el: a magyarság felé eső parton ott vannak a befogadott jobb módú cigánycsaládok, a túlsó oldalon pedig minden faluban néhány társadalmilag a cigányokhoz hasonult magyar család is található. A cigány negyedben számos magyar őstre valló arccal találkozunk, különösen a Felvidéken, ahol sok a vegyes házasság.

Felesleges vitába szállni azzal a közvéleményünkben még igen elterjedt reakciós felfogással, hogy a cigányokkal való nehézségeket a cigányak veleszületett rossz faji tulajdonságai („hajlam a munkakerülésre, a bűnözésre, stb.”) okozzák, mert a

tárgyilagos szemlélő előtt kétségtelen, hogy a nem asszimilált cigányság problémája nemzetiségi kérdés. Olyan rétegről van ugyanis szó, amely gazdaságilag, társadalmilag és részben nyelvében önálló csoportot alkot.

A cigányság nemzetiségi kérdése azonban lényegesen bonyolultabb az ország többi nemzetiségének helyzeténél. Ennek oka az, hogy a szóban forgó nem asszimilált cigányság nagyjából a lumpenproletáriátushoz tartozik. A magyar demokrácia eddig a cigányságnak nem sokat tudott nyújtani. Igaz, hogy megmentette őket attól a halálos ítélettől, amelyet Hitler rájuk is kiszabott. Igaz, hogy ma már az úri Magyarország ideológiája, amely szerint a cigány félúton áll a kutya és az ember között ég élete is annak megfelelően értékelendő, megszűnt. Ritkábbak lettek a legkirívóbb cigányellenes igazságtalanságok is. De nemzetiségi jogait még nem kapta meg a magyar cigányság és az út sincs még kirajzolva, amelyen a dolgozók társadalmába jut.

A cigányság gazdasági helyzete az utolsó évben különösen kedvezőtlen volt. A városi lumpenproletáriátus a nagyburzsoáziának függvénye, a falusi a nagybirtokos rendszer légköréhez van kötve. A magyar nagybirtokos réteg likvidálásával megszűntek a koldusok, szolgák, vadhajtók alkalmi, nyomorúságos keresetlehetőségei. A mai parasztság pedig nemcsak eltartani nem tudja a cigányokat, hanem többnyire ellenségesen viselkedik velük szemben, dologkerülnek, mihasznának tekinti ezt a réteget, amely 99 százalékban közellátásra szorul. A kitzsítottságot még fokozza a cigányság mély kulturális szintje. Bár az iskolakötelezettség elvben rájuk is vonatkozik, a 6 elemi osztályon alig jut túl cigánygyerek, mert ruha- és cipőhiány miatt télen nem járhat iskolába.

A cigányprobléma a múltban csak részleteiben vetődött fel, minit rendészeti, iskolázási vagy járványügyi kérdés- Kétségkívül súlyos jelenségekre lehetett rámutatni. 1925–1937 között 100 000 felnőtt cigány közül évente 4000–11 000 volt a különböző bűncselekmények miatt elítéltek száma, mialatt a magyarság közt ez a szám 600–800 közt váltakozott. A kiütéses tífusz terjesztői az országban főképp a cigányok voltak. De az uralkodó rétegek nem engedték feltárni a probléma szociális gyökereit. A kérdés megoldására egy eszközt ismertek: a csendőrszuronyt. A cigányokkal a cigánybírók keresztül érintkeztek (és érintkeznek ma is), akit felelőssé tettek a rendért, a tan-, levante- és katonakötelesekért, valamint az adatszolgáltatásért. Az elmúlt háború alatt a legtöbb járásban egy régi rendelet alapján helyhez kötötték a cigányokat, közmunkákat hajtottak velük végre vagy mezőgazdasági munkákat a nagybirtokokon. A munkáért járó csekély ellenszolgáltatás közvetlenül a községek. „cigánykasszájába” került. A végleges megoldás ügyében azonban a magyar közigazgatás és közegészségügy illetékesei körében két tábor alakult: egyesek Endre Lászlóval az élükön a sterilizáció, mások a deportálás pártján állottak. A távolabbi múltban történt ugyan egy-két romantikus-humanista kísérlet a cigányság „letelepítésére”. Valamilyen mecénás földet és házat adományozott egy cigánycsoportnak. A cigányok azonban nem művelték meg a földet, hamarosan otthagyták tulajdonukat és visszatértek anarchikus életformájukhoz.

A magyar demokrácia bele kell, hogy vágja fejszóját a cigánykérdés kemény fájába. Világos, hogy nem fogunk a cigány faji tulajdonságokról, „veleszületett antiszociális voltokról” s koncentrációs táborokról beszélni. De ugyanolyan káros volna idealizálni a problémát és megfélemlíteni arról, hogy jórészt olyan emberekről van szó, akik gyermekkoruk óta azt látták maguk körül, hogyan kell rendszeres munka nélkül megélni, akikben az osztályöntudat helyett a törzsöntudat él, akik ellenségesen állnak szemben a szervezett társadalom legtöbb megnyilvánulásával és a szabadságot anarchikusan értelmezik. Annak a néhány jóindulatú kísérletnek, amely a múltban a kérdés megoldására történt, mindnek eredendő hibája volt, hogy a cigányokból parasztokat akart csinálni. A demokratikus földreform alkalmával cigányok úgyszólván sehol sem jelentkeztek, mint (földigénylők, holott kaphattak volna birtokot. A múltban is vonzotta a falusi cigányságot a kisipar (szeg-, fűrő- és patkókovácsolás, kosárfonás, kemence!-, padlástapasztás, üstfoltozás, teknővájás, stb.). Ma már a nem-asszimilált cigányság legjobbjai határozottan a városokban látják a kiutat. A központi irányításnak, elsősorban a szakszervezeteknek fokozatos kiválasztás és áttelepítés útján elő kellene segíteniük a cigányság legmegfelelőbb rétegeinek bekapcsolódását a nagyipari munkába. Ilyen módon kifejlődne egy szervezett réteg, amely az egész cigányságot vezetően befolyásolná.

A gazdasági talpra állítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása. Cigányanyanyelvűnek Magyarországon 1930-ban csak 8000 lakos vallotta magát, a valóságban azonban, mint említettük, a cigány nemzetiségűek száma 80–120 ezerre becsülhető. A szlovákok melleit ez tehát az ország számbelileg legjelentősebb nemzetisége. Még sincs egyetlen cigány nyelvű iskolánk sem. Ugyanakkor, amikor a Szovjetunióban a körülbelül feleannyi főt számláló cigány nemzetiségnek kifejlett kulturális intézményei és irodalma van. Kétségtelen, hogy a cigányság zömének öntudatlan-anarchista beállítottsága nagy nehézségeket fog gördíteni emancipálásuk elé. Különösen jellemző az, hogy jogaik kiharcolására, sorsuk rendezésére saját kebelükből még nem indult mozgalom. Felismerték ugyan, hogy az elnyomottak jogaiért, a társadalmi igazságtalanságok leküzdése érdekében legkövetkezetesebben a kommunisták állnak ki és a nemzetgyűlési választásokon túlnyomórészt a kommunista párt mögé sorakoztak, de önálló politikai életre a cigányság még nem ébredt. A falusi kommunista pártszervezetek nem tehetik magukat minden meggondolás nélkül túl azokon a megrögzött előítéleteken, amelyek a magyar parasztságban élnek és a törekvésük sok esetben csak az lehet, hogy külön csoportokban tegyék lehetővé a cigányság politikai fejlődését.

A cigányok emancipálására irányuló munkának lényeges része lesz a felvilágosító munka a sajtóban és az iskolában, mely meg kell, hogy szüntesse a magyar köztudatban élő íratlan törvényeket és előítéleteket. Már a kérdés felvetésekor meg kell azonban jelölni a kérdés megoldásának mozgató rugóját, azt, hogy a nem-asszimilált cigányság dolgozó réteggé Magyarországon elsősorban a városi iparba való bekapcsolódás útján lesz.

Az egyházi iskolák államosításáról szóló törvény parlamenti vitája (1948. évi június hó 16.)

Országgyűlési Napló, 1947–1951. IV. köt. 73. ülés. 448–480.

Az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényt az 1947 márciusában közoktatásügyi miniszterre kinevezett Ortutay Gyula terjesztette be. A törvényt az Országgyűlés sürgősséggel tárgyalta. Az országgyűlés 1948. június 16-án fogadta el az 1948. évi 33. törvénycikket. A törvény az egyházak háttérbe szorítását célzó kommunista stratégia része volt. A folyamat már az egyházi birtokok felosztásával elkezdődött, s mivel az egyházi iskolák ennek javadalmaiból működtek, fenntartásuk már 1945-től kérdésessé vált. 1946-ban a támadás az iskolán kívüli nevelő szervezeteket vette célba: feloszlatták a nem hitbuzgalmi tevékenységet folytató katolikus egyesületeket, paraszt és munkásszervezeteket, többek között a Magyar Cserkészszövetséget és a KALOT-ot is. Az egyházi iskolák államosítása után hamarosan betiltják a szerzetesrendeket és elkezdődnek a koncepciós perek az egyházak vezetői ellen.

A Demokrata Néppárt teljes mellszélességgel sorakozott fel az egyházi iskolák államosításával szemben. Forrásunkban az állam és a DNP érvei állnak egymás mellett.

BOGNÁR JÓZSEF (kg) előadó: T. Országgyűlés! (Halljuk! Halljuk!) A magyar demokrácia az elmúlt három esztendő alatt a politikai, gazdasági és társadalmi élet területén számos, egymással összefüggő reformot hozott, olyan reformokat, amelyek a politikai hatalom eloszlását, a tulajdoni viszonyokat és gazdasági életünk egész struktúráját alapjában meg változtatták. Ezeknek a szerves és átgondolt reformoknak köszönhető az, hogy Magyarország, amely még 1944-ben is Európában egyedülállóan korszerűtlen, sajátos keverékű feudálkapitalista berendezkedésben élt, ma már politikai rendszerénél fogva a társadalmi fejlődést és a széles tömegek felemelését szolgáló népi demokráciák táborába tartozik. Az az út, amelyet ez alatt az idő alatt megjártunk, természetesen egyik területen sem volt könnyű, hiszen egyszerre kellett számolnunk a befolyásukat veszített társadalmi osztályok legális és illegális tevékenységével, de kellett számolnunk a múlt társadalmi és kulturális rendszerek eredményeképpen népünk bizonyos rétegeiben visszamaradt elmaradottsággal is. Többször kifejezést adtunk annak a meggyőződésünknek, hogy ezek a reformok, amelyeket hoztunk, csak akkor válnak teljes értékűekké, ha a három év fejlődésének tempója mögött lemaradt magyar közoktatás, közművelődés területén is új utakat tudunk törni. [...] A ma tárgyalásra kerülő és a nem állami iskolák fenntartásának az állam által valói átvételéről szóló törvényjavaslat célja éppen az, hogy pótolva az elmúlt idők mulasztásait, új utakon tudjuk elindítani a magyar közművelődés és köznevelés annyira fontos ügyét. Kétségtelen, hogy ennek a törvényjavaslatnak híre az elmúlt hetekben mély hullámokat vetett a magyar közvéleményben éppen úgy, mint annak idején, mondjuk, az egyházpolitikai törvényjavaslat a polgári háziasságról, amelynek tárgyalása öt esztendőn keresztül tartott, és amelybe három kormánynak a pozíciója rendült bele. [...]

Sokan felvetik azonban azt a kérdést is, hogy az iskolák államosítása magában véve még nem olyan nagy dolog, ők inkább a tankönyvek és az iskola szellemétől félnek. Attól félnek, hogy az iskola olyan gondolkodásmódra fogja nevelni a gyermekeket,

amely ellentétes a felnőttekével, szembeállítja az apát a fiúval és eltérést jelent a magyar történelem hagyományaitól, amelynek útján a szülők járni kívánnak és eltérést jelent a hitnek attól a formáitól és felfogásától, amelyhez ők ragaszkodnak. Mi természetesen nem akarjuk szembeállítani az apát a fiúval, a nemzeti hagyományokat a haladással, a hitet a demokráciával, és nem akarunk olyan ismereteket adni az iskolán belül, amely ilyen szembeállításra alkalmas lenne. Viszont világosan és félreérthetetlenül megmondjuk, nem akarjuk, hogy a mi iskolai könyveinknek a jövőben az legyen a tendenciájuk, hogy a magyar alapjában véve konzervatív nép, tiszteli urait, parasztsága a szó nemes értelmében vett arisztokratikus hajlamokat mutat, nem volt sohasem lázadó, és mint keleti nép mindig szerette a pompát és a társadalmi tekintélyeket. Nem! Mi olyan iskolakönyveket és olyan tanítási szellemet kívánunk, amely a magyarságnak legtisztább, legnemzetibb, tehát legforradalmibb hagyományaira épít, és amelyben nem sikkasztódnak el valami vizenyős felfogás altató mákonyában a magyar történelem legtisztább hagyományai. Olyan történelmet akarunk, amelyben nemcsak királyokról, hercegekről, grófokról, bárókról, szóval a történelmi osztályokról lehet hallani, hanem arról is, hogyan élt az elmúlt évszázadok során a magyar nép, (Úgy van! A dolgozók pártján.) a magyar parasztság, hogyan fejlődtek munkaeszközei, hogyan fejlesztette földművelését, milyen viszonyban állt földesuraival, papjaival vagy egyéb hatalmasságokkal, milyen terhek nyomták a vállát a német rablók és török martalócok tevékenységén túl, és hogyan ébredt fel benne a társadalmi és gazdasági elnyomottság érzése, és hogyan indult meg legjobbjában, a Budai Nagy Antalokban és Dózsa Györgyökben a vágy egy jobb élet felé. (Élénk és hosszantartó taps a kormánypártokon.) Azt akarjuk, hogy ezekről a történelem ne úgy emlékezzék meg, mint lázadókról, akik a társadalom természetes rendje ellen botor akciókat szóttek, hanem mint olyan emberekről, akik valahol mélyen a szociális feszítő erők hatása alatt egy új és jobb kort akartak teremteni. [...]

Barankovics István, a kisebbségi vélemény előadója: Tisztelt Országgyűlés! Tudatában vagyok annak, hogy a szó és az érv olyan hatalmával nem rendelkezem, amely a koalíciós pártok előzetes elhatározásait módosíthatná és a törvényjavaslat sorsán változtathatna. Mégis egy politikai és egy lelkiismereti okom van arra, hogy kisebbségi véleményünk szellemében a javaslat ellen érveinket kifejtsem.

A politikai ok abban áll, hogy a mi pártunk a választásokon alapvetően a természetjogi politikai szemlélet mellett és kifejezetten az egyház általános iskolajogának politikai védelme mellett kötötte le magát. Számunkra tehát főbenjáró egzisztenciális, politikai kérdés e törvényjavaslattal kapcsolatos magatartásunk kifejtése. Emellett a kérdést a mi oldalunkról tüzetesebben is be akarom mutatni, mert az a véleményem, hogy minden tárgyalás ésszerű előfeltétele az ellentétes elvi álláspontok kölcsönös ismerete és ezért talán fejtegetéseim hasznosak lehetnek, ha nem a jelenben, akkor talán a jövőben.

A lelkiismereti ok pedig abban áll, hogy minket lelkiismereti, hitbeli parancs is kötelez szólni ama lényeges jogunkról, az igazunkról, amelyet ez a törvényjavaslat kétségbe von.

Tisztelt Országgyűlés! Ez a törvényjavaslat egy ezeresztendő nevelési és oktatási jogot kíván hatálytalanítani, amikor a nemzet köznevelésének és közművelődésének egy olyan tényezőjét akarja a jövő alakításából az iskolák terén kikapcsolni, amely évszázadokon át csaknem kizárólagos működési körben nevelte népünket európai kultúrnemzetté és mindmáig nemzeti kultúránkat a legegységesebben formáló központi tényező maradt. A törvényjavaslat ugyanis arra törekszik, hogy a nevelés és oktatás egész területén, az elvet erősítő kivételezés lehetőségének fenntartásával, az állami iskola monopóliumot vezesse be és az egyháztól elvegye az oktatási és nevelési intézményeket. [...]

E törvényjavaslat jelentőségét azonban megkettőzi az a körülmény, hogy nemcsak a hitvallásos iskolákat, tehát a szorosabb értelemben vett oktatási intézményeket, hanem a hitvallásos nevelő intézeteket is államosítja, mintegy ezzel is kifejezésre juttatván az államnak azt a szándékát, hogy a közösségek, a szülők és az egyház közvetlen befolyásának elhalványítása akaratával az ifjúságra rátegye a kezét. Ezért ez a törvényjavaslat a szülők természet jogába, az egyháznak erővel elvehető, de megsemmisíthetetlen és küldetésétől elválaszthatatlan tanítási és nevelési jogába ütközik, amikor a nevelés területén az állam javára sajátítja ki azt a jogot is, amely a szülőket és az egyházat illeti meg. Ezt az álláspontunkat fogom bizonyítani. [...]

A családnak természeti és ebből következőleg jogi elsőbbsége van a társadalommal szemben a nevelés terén. Mivel azonban a család a nevelést nem végezheti el a maga egészében, mert nem birtokolja az ehhez szükséges eszközök összességét, ezért a nevelés szükségképpen társadalmi feladat. A szülők nevelőjogát és kötelességét azonban a társadalom vagy az állam nem semmisítheti meg. Az állam a szülőktől e természetjoguk gyakorlásának hatalmát elveheti ugyan, de erre csupán ereje lehet a józan ésszel igazolható jogcíme nincsen. [...]

A hitvallásos iskolák államosítása azonban a tény erejével bizonyítja, hogy az egyházat a hittanóra kivételével nem akarják látni a nevelésben (felkiáltások a dolgozók pártján: ez igaz!), legfeljebb kivételként. Ha viszont egy olyan állam iskoláiban, amelyben állami iskola monopólium van, nem a keresztény világnézet határozza meg az oktatás és a nevelés egész szellemét, akkor az állam és a keresztény szülők természetjogának, a lelkiismereti, a tanítási és a tanulási szabadságának legsúlyosabb sérelmével egyfelől megfosztja keresztény világnézetű szülőket attól, hogy a gyermekeik vallásos szellemi oktatásáról és neveléséről a nevelés egész területén gondoskodhassanak, másfelől a keresztény világnézetű szülők esetleg arra kényszerülhetnek, hogy a világnézetükkel össze nem férő hatásuknak tegyék ki gyermekeiket. [...]

De Tisztelt Országgyűlés! Az állam joga sem mond ellent, hanem kiegészíti az egyház és a család jogát bárminő az államforma, és bárminő a kormányforma. Az államnak joga a neveléshez az állam céljából származik. Az állam célja: a közjó megvalósítása által az emberi személyek tökéletesedését igazságos intézkedésekkel szolgálni. Ebből következik, hogy a nevelés terén az államnak első joga és első kötelessége a szülők nevelési természetjogának védelme és biztosítása. [...] Mi tehát az állam iskola állításai és felügyeleti jogát nem vonjuk kétségbe, egyetlen világiakat oktató iskola

vagy világiakat nevelőintézet fölött sem. Az állam azonban iskola állítási és iskola felügyeleti jogával nem ronthatja le sem az egyház, sem a szülő nevelési jogát, vagyis a nevelés területén világnézetek érvényesíthetési jogát nem hiúsíthatja meg. [...]

A világnézetileg vegyes társadalomban, ahol fennáll az a kísértés, hogy egy világnézetileg kisebbségi vagy többségi csoport az állam iskolapolitikájának egész irányítását magának sajátítja ki, közel fekszik az a veszély is, hogy az állami iskola monopólium és a hivatalos iskolák államosítása a keresztény világnézetet elüti ettől a lehetőségtől, hogy szempontjai nevelésében a nevelés egészében érvényesüljenek. Az állami iskola monopólium tehát a totalizmus veszélyét rejti magában, az oktatásban és nevelésben. Őszintén meg kell mondanunk, hogy nekünk ezzel a törvényjavaslattal szemben különösképpen megnöveli aggodalmunkat és súlyos lelkiismereti parancsunkká teszi az elutasító magatartást az a félelmünk, amelyet eddig senki el nem oszlatott, hogy Magyarországon – jóllehet az ország lakosságának nagyobbik többsége keresztény nevelést akar – az állami iskola monopólium bevezetése, és főleg a hivatalos iskolák és nevelőintézetek államosítása azzal fenyeget, hogy az oktatás és nevelés vezető elvei közül a keresztény világnézet szempontjait kiküszöbölik vagyis másodsorba szorítják. (Elnök: Barankovics képviselő urat rendre utasítom.) [...]

Tisztelt Országgyűlés! Legyen szabad néhány szót szólnom a javaslat politikai vonatkozásáról is, a háború utáni magyar közhatalom, néhány esztendő leforgása alatt olyan jogszabályokat alkotott, amelyek következtében az állampolgárok közjogi és magánjogi viszonyai gyökeresen megváltoztak. A forradalmi jellegű átalakulás eddigi szakaszában a változások elsősorban gazdasági, társadalmi és politikai viszonyainkat érintették, de az operáló kés az állampolgárok szellemi és erkölcsi egzisztenciájának központi idegébe közvetlenül nem vágott bele. S talán ebben rejlik annak oka, hogy a lobbanékony magyar természet ezekre a változásokra sem pro, sem kontra nem reagált hevesebben. A magyar nép örök dicsőségre válik, hogy még a földosztás is lezajlott ama véres jelenségek nélkül, amelyek hasonló forradalmi cselekedeteket a történelemben általában kísérni szokták.

Amíg gazdasági, társadalmi vagy politikai érdekek forognak kockán az emberek általában csak gazdasági, politikai vagy társadalmi egzisztenciájuk nyomatékával szoktak küzdelemben részt venni. A most előttünk fekvő javaslat azonban a forradalmi átalakulás folyamatában fordulópontot jelent, mert mind ez ideig egyetlen változás sem érintette olyan közvetlenül és lényegesen az állampolgárok világnézeti meggyőződését, sőt vallásos hitükben, gyökerező felfogását, mint a hitvallásos iskolák és nevelőintézetek államosítása. Aki nem ejtette ki emlékezetéből azt a történelmi tanítást, hogy a szellemi és erkölcsi áramlatok pozitív és olykor döntő politikai erővel rendelkeznek, annak tudományos pontossággal előre kellett látnia, hogy az egyház és az állam viszonyába vágó kérdéseknek az egyház jogát sértő döntése - aminő a hitvallásos iskolák és nevelőintézetek államosítása - a legszélesebb nép lelkének mélységeiből fog viharokat felkavarni. [...]

Tisztelt Országgyűlés! Minthogy az időmből kifogytam egy pár mondattal befejezem. A legsekélyebb erkölcsi ingadozás nélkül merem állítani, hogy ez a törvényjavaslat az országgyűlés többségének helyeslését el is nyeri a magyar nép igen nagy többségének

értelmi, akarati és érzelmi egyetértését soha nem fogja elnyerni. És akik ezt a törvényjavaslatot megszavazzák ezeknek is tudniuk kell, hogy ennek a javaslatnak törvényerőre emelésével politikai győzelmet már nem arathatnak. A javaslatot nem fogadom el.

ORTUTAY GYULA miniszter hozzászólása: Nem vallási kérdési ez, t. Ház. hanem művelődéspolitikai kérdésünk, és akik e kérdésből vallási kérdést koholnak, valójában politikai támadást akarnak intézni a magyar demokrácia, a magyar köztársaság ellen. Ezt az álláspontot el kell utasítanunk. Aki a magyar közműveltség felemelésének a kérdését – hiszen ki fog derülni, hogy erről és csak erről van szó – arra használja fel, hogy a demokrácia ellen támadást intézzen, és aki úgy tesz mintha a templomok bezárásáról, a vallásnak törvényekben kifejezett megszüntetéséről – vagy ahogy a suttogó propaganda állítja – gyermekeinknek Szibériába való száműzetéséről, az emberi jogok tiprásáról lenne szó (Zaj és ellentmondások a néppárt soraiban. Egy hang a dolgozók pártja oldaláról: Kint terjesztik, itt tagadják!) Most egyszerre nem hiszik el képviselő társaim, hogy ilyen propaganda van, de amikor országszerte hallatszik, nem cáfolják meg! (Taps a kormánypártok soraiban.) Aki ezt a propagandát folytatja, az elárulja; hogy a magyar nép és elsősorban a szegény parasztság művelődésbeli felemelkedésének, tehát ezzel együtt politikai öntudatosulásának ellensége. (Úgy van! – a dolgozók pártján.)

A magyar közvélemény tehát ne engedje megtévesztetni magát: iskolaügyről, népünk szellemi felemelkedéséről, politikai tudatosodásáról van szó, nem pedig a vallás – bármelyik vallás – ügyéről! Egyben – erre is rá kell mutatnom, hiszen ez az eddigiekben is benne volt – politikai kérdéstről is van itt szó, ahogy erre Erdei Ferenc igen t. képviselőtársam részben rá is mutatott. Azt akarjuk, hogy a magyar köztársaság az ifjú szívekben is fundáltassék; sziklaszilárdan, megingathatatlanul fundáltassék. Már pedig — és ez nem lehet titok az igen t. Ház előtt, és e tekintetben majd a tankönyvekről szólva, a felekezeti iskolai tankönyvekből vett konkrét adatokkal: fogom bizonyítani állításomat — a magyar demokrácia nem tűrheti tovább a felekezeti iskolákban folyó demokráciaellenes izgatást. (BABANKOVICS István (dn): Ki engedélyezi a felekezeti iskolák könyveit"? A kultuszminiszter engedélyezi!) Nem tűrheti ezt tovább gyermekeink jövője, gyermekeink lelki nyugalma, politikai képzettsége érdekében és ezzel a magyar demokrácia jövője érdekében sem, aminthogy azt sem tűrhetjük, hogy akár látszatszövetségek — ha látszatszövetségek! — akár pedig tényleges szövetségek formájában politikai szervezkedés kezdődjék meg a katolikus felekezeti iskolákon keresztül az úgynevezett Katolikus Szülők Szövetségében. [...]

Szeretnék még néhány szót szólni — bár a törvény szövege világos és félreérthetetlen — a törvény intencióiról. Azért kell erről szólnom, mert Barankovics igen t. képviselőtársam és mások is kétségbe vonták e törvény alapján annak igazi, valódi lehetőségét, hogy a felekezeti iskolázás megmaradjon. Elsősorban az 1. és 3. §-ok (2) bekezdései implicite a kivételezés statuálásával biztosítják a felekezetek iskolaállítási jogát. E paragrafusokban a felekezetek iskolaállítási joga implicite van benne, de explicite, expressis verbis benne van az 5. §-ban, amely azt mondja, hogy az

iskolaállítási lehetőségét a vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel együtt a társmiszterek előterjesztésére a kormánynak lehetősége van megadni. Az egyházak által féltett alapjogokat tehát elvileg ez a törvény nem érinti, ellentétben az annakidején meghozott francia törvénnyel, amely hallani sem akart erről. Mi ellenben ennek biztosítását bevesszük, és meggyőződésünk, hogy a demokráciának és az egyházaknak egymáshoz való viszonyán múlik, hogy ez a jogértelmezés milyen gyakorlatot fog nyerni majd a jövőben. [...]

Magyarországon az álláspont ma teljesen megmerevedett. Annyira megmerevedett, hogy hétről-hétre egymásután olvastak fel pásztorleveleket a magyar katolikus templomok mindegyikében. Nincs természetesen sem okom, sem jogom-arra, hogy ezt a ténykedést bíráljam, nem is kívánom bírálni, ez nem is volna illendő részemről (SUPKA Géza (pd): A magyar kormánynak mindig joga van beleszólni a pásztorlevelek kérdésébe! Közbeiktatások a néppárton: Dehogyan van!)

Ratkó Anna népjóléti miniszter felszólalása a tárca 1951-es költségvetéséről szóló vitában

Országgyűlési Napló, 1949. II. köt. (1950. május 8. – 1953. március 18.) 145–150.

A Magyar Dolgozók Pártja 1948-as programja deklarálta, hogy a „népi demokrácia minden tette szociálpolitika”. Ennek az erősen ideologikus felfogásnak a jegyében szüntették meg az 50-es években a Népjóléti Minisztériumot és számolták fel a szociálpolitikai szakszolgálatokat. Ratkó Anna (1903–1981) szövönőként és szakszervezeti vezetőként – a „kommunista nőpolitika diadalaként” – került a Népjóléti, később az annak helyébe lépő Egészségügyi Minisztérium élére, mint az ország első női minisztere. Kiválasztásának szempontjai nélkülözték a szakmaiságot, viszont Rákosi politikailag megbízhatónak tartotta. Minisztersége idején indul meg az addig komolyabb személycseréktől nem sújtott egészségügyi intézmények vezetőinek megbízható munkásokra történő lecserélése. Ratkó ideológiai megfontolásokból vetette el a politikailag megbízhatatlannak tartott nevelőszülőktől a szovjet katonák erőszakoskodása nyomán fogant árvákat és helyezte el őket rosszul ellátott állami nevelőintézetekbe.

T. Országgyűlés! Az 1950. év folyamán a Népjóléti Minisztérium két nagy munkaterületén, az egészségügyi és a szociális gondozás területein a még bőven meglévő hiányosságok mellett számos eredményről számolhatunk be. A Népjóléti Minisztérium feladata az egészségvédelem, a betegellátás és dolgozóinknak a termelőmunkába való visszavezetése. De feladata a Népjóléti Minisztériumnak az is, hogy gondoskodjék azokról, akiket a termelő munkába visszaállítani nem lehet, agokról, öregekről, rokkantokról.

Szociálpolitikai feladatunk alakulására jellemző, hogy az életnívó emelkedésével fokozatosan mind jobban csökkent az egyéni segélyezés rendszere, és e helyett jelentősen fejlődött az állami, intézményes szociális gondozás. Új szociális otthonokat létesítettünk, régieket korszerűsítettünk. Budapesten és Dobán állami Vakok Intézete

kezdi meg működését a vakok gondozásának intézményes kiterjesztése érdekében. Az 1950-es év döntő lépést jelentett szocialista egészségügyünk építésének útján. Közegészségügyi munkánk minden területén kimélyítettük azokat a gyökeres átszervezéseket, amelyek az egészségügyi ellátást mindinkább dolgozó népünk érdekének szolgálatába állították. Egészségügyi dolgozóink gondolkozásában, munkájában fokozatosan mindinkább tudatosává válik, hogy a dolgozók általános ellenálló képességének erősítése a jó egészségvédelem. A gyógyítás korszerű biztosítása, a betegekkel való kapcsolat gyökeres megváltoztatása, dolgozóink munkaerejének fokozott védelme azok a feladatok, amelyeknek megvalósítása szocialista társadalmunk építésének nagy munkájából reánk vár. Tudatában vagyunk, hogy javuló közegészségügyi helyzetünk nemzetgazdaságunk általános eredményeire támaszkodik. Dolgozóink fokozatosan javuló életnívója az a biztos alap, amelyre szocialista közegészségügyünket eredményesen építhetjük. Tudatában vagyunk, hogy öt éves tervünk eddigi eredményének szervezője és irányítója, a Magyar Dolgozók Pártja, s annak bölcs, szeretett vezére, Rákosi elvtárs. (Viharos taps.) A Párt vezetése alatt munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk és haladó értelmiségünk fokozódó lelkesedéssel és fegyelmezettséggel építi szocialista jövőnket. Eredményeink elérésében nagy segítség volt a Szovjetunió élenjáró közegészségügyének példája. A szovjet közegészségügy tapasztalatainak közvetlen átvételi lehetősége különösen nagy jelentőségű.

Dolgozóink közvetlen támogatása közegészségügyi feladataink teljesítésénél egyre inkább fokozódik. Dolgozó népünk egyre inkább megérti, hogy a közegészségügy nemcsak a kormány és az egészségügyi szervezet ügye, hanem minden egyes dolgozó ügye is. Egyre inkább megérti, hogy a jó egészségügyi intézmények hálózata és a megváltozóban levő egészségügyi munka dolgozó népünk megfelelő egészségügyi-kulturális felvilágosodása és aktivizálódása révén egészülhet csak ki szocialista egészségügyé. Egészségügyi rendszerünk szocialista átépítésének alapvető feladatát, a magyar egészségügy egységének megteremtését az 1950. évben befejeztük. Ennek az egységesítésnek legnagyobb fejezete a társadalombiztosítás átszervezése volt.

A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 47. §-a szerint a Népköztársaság segíti a dolgozókat munkaképtelenségük esetén és ezt a segítséget széleskörű társadalombiztosítással valósítja meg. Annak érdekében, hogy ez a segítség minél közvetlenebbül és eredményesebben érvényesüljön, Népköztársaságunk Elnöki Tanácsának az állami társadalombiztosítás átszervezéséről szóló 1950. évi 36-os számú törvényerejű rendelete a társadalombiztosítás feladatát szakszervezeti feladattá nyilvánította.

A társadalombiztosításnak közvetlenül a dolgozók által történő irányítása és ellenőrzése fokozatosan leépíti az OTI régi bürokratikus rendszerét és sokkal eredményesebben fogja kiküszöbölni a táppénz körüli visszaéléseket. Az 1950. évben az egészségügyi feladatok végrehajtását a szervezeti egységesítés után decentralizáltuk a helyi tanácsok szervezetébe. A megyei, járási, városi és községi tanácsokon keresztül dolgozó népünk közvetlen ellenőrzése mellett szervezik és ellenőrzik egészségügyi ügyosztályaink a rájuk bízott terület egészségügyi munkáját.

Ez a változás, amely a túlzottan centralizált minisztériumi vezetés helyett a feladatok legnagyobb részét levitte a tanácsokig, ma még fel sem mérhető mértékben javította meg közegészségügyi munkánk feltételeit. Az egységes szervezet megteremtése a másik alapvető biztosítéka közegészségügyünk szocialista átszervezésének.

Az állami gyermekvédelem területén gyökeres változást jelentett az 1950. év. Véglegesen felszámoltuk a családokhoz kihelyezett állami gondozottaknak kulákok által való kizsákmányolási lehetőségét. 1100 állami gondozottat ipari tanulóotthonokban, 750-et pedig népi kollégiumokban helyeztünk el. Ezzel minden 14 éves korhatárt elért gyermek számára biztosítottuk a végleges munkába állás; lehetőségét. A múltban ezek az állami gondozottak a 15 éves korhatáron túl ismét az utcára kényszerültek. [...]

Járvány védelmi küzdelmünk munkájában is gyökeres fordulatot kívánunk megkezdni. Járvány elleni küzdelmünknek kétségtelenül vannak jelentős eredményei felszabadulásunk óta. Több fertőző megbetegedés, tífusz, paratífusz, dizentéria, diftéria előfordulási arányszámát lényegesen sikerült lecsökkenteni, a kiütéses tífuszt teljesen felszámolni. Ezen eredményeink ellenére azonban a skarlátjárvány tanulságából is megállapítható, hogy járványvédelmi küzdelmünk sok tekintetben javításra szorul. Sokkal szélesebben kell megszervezni ezt a küzdelmet, bele kell vonni valamennyi egészségügyi intézményünket és dolgozó lakosságunk teljes egészét. A szocialista járványvédelem megköveteli dolgozóink és egészségügyi intézményeink teljes egészének egységfrontját. Általános járványvédelmi rendszabályainknak pontos meghatározása és azoknak szigorú betartása befolyásolni fogják általában egészségügyi intézményeinkben ma még tapasztalható polgári lazaságot. Járvány védelmi szabályainknak tudatos betartása nagyban segíteni fogja egészségügyi dolgozóink szocialista munkafegyelmének kialakítását. Járványvédelmünk kiterjesztését, bővítését jelenti, hogy az 1951. év folyamán bevezetjük a tetanusz elleni tömeges védőoltást. Ezzel olyan betegségitől óvjuk meg dolgozóinkat, amelynek halálozási arányszáma rendkívül magas volt, 50 százalékon felüli. [...]

Az állami gyermekvédelem területén 1951-ben folytatjuk a kapitalista maradványok felszámolását. Az állami gondozásba vett gyermekek 3 éves korig egészségügyi gondozást igényelnek. Három éves koron túl pedig a gondozás nagyrészt már nevelési feladattá válik. Kivételt képez a testi és szellemi fogyatékoságú- gyermekek gondozása. Ezen az elvi alapon a gyermekgondozó intézmények profilírozása már folyamatban van. Ez az átszervezés megadja a lehetőségét annak, hogy az eddig átmeneti elhelyezést biztosító gyermekkorházakat teljes egészében átszervezhessük a gyermekek kórházi gyógykezelésére. [...] Az 1951. év egyik legfontosabb feladatának tartjuk ezért káderképzésünk egész vonalán olyan minőségi változást végrehajtani, mely biztosítani fogja számunkra nemcsak a következő év, hanem a további idők munkájának sikereit is. Költségvetésünk ezen a vonalon jelentős fejlesztést mutat. Orvosképzésünkben és középkádereink képzésében egyaránt érvényesülnie kell annak az új szellemnek, amelynek kialakítása már az 1950. év folyamán megkezdődött, és amely azt jelenti, hogy egészségügyi dolgozóink munkáját mindjobban áthatja dolgozó népünk egészségügyi védelmének magasztos érzése.

A Népjóléti Minisztérium 1951. évi költségvetése a magyar közegészségügy fejlődését csak egy részben mutatja be, mert a megyei ügyosztályokhoz decentralizált kórházak és egészségvédelmi intézmények 1951. évi költségvetése már a tanácsok költségvetésében jelentkezik. Ország vonatkozásban a magyar egészségügy és szociálpolitika fejlesztésére, minőségi javítására összesen 1.557,600.000 forintot irányoztunk elő, ami a múlt évvel szemben több mint 200 milliós emelkedést mutat. Ebben az összegben benne van az állami és az államigazgatás helyi szerveinél dolgozók és nyugdíjasok társadalombiztosítási járulékainak és ugyanezen alkalmazottak táppénz szolgáltatásainak növekedése, végül az összes munkavállalók gyermekei után járó családi pótlékra előirányzott emelkedés összege. Az 1951. évi költségvetéssel biztosított közegészségügyi munka az említett szervezeti és minőségi változások keresztülvitelével a költségvetés összege által jellemzett fejlesztésnél lényegesen többet fog jelenteni.

Közegészségügyünk szocialista átalakításának forradalmi idejét jelentik ezek az évek, amikor a magánpraxisra épített közegészségügyi rendszert dolgozó népünk egészségét és termelésünk érdekeit hűen szolgáló szocialista egészségügyi rendszerré építjük át. (Nagy taps.)

Sárfi Rózsi és Non György felszólalása a kisdedóvról szóló törvényjavaslat vitájában (1953. március 18.)

Országgyűlési Napló, 1949. II. köt. (1950. május 8. – 1953. március 18.) 710–724.

Az 1950-es évekre a nettó reprodukció értéke annyira lecsökkent, hogy előre vetítette a népességfogyás veszélyeit. A kommunista társadalompolitika a rá jellemző diktatórikus tiltó és büntető eszközökkel reagált a helyzetre. 1953 márciusában voluntarista jellegű kormányhatározat szigorította az abortuszok feltételeit, ami lényegét tekintve az abortusztilalommal ért fel. Bevezették a gyermektelenségi adót, megszigorították az abortusztilalmat megszegők büntetési tételeit. „Az abortusz összeférhetetlen a népi demokráciával”- hirdette a pártpolitika. A szülészeti klinikák falán gyermekvállalásra buzdító feliratokat helyeztek el: „Asszonynak szülni kötelesség, leánynak szülni dicsőség.” A születések számának alakulásába ez drasztikus beavatkozást jelentett. A korszakban megugrott az élve születések aránya, a következő ilyen kiugrása kb. 20 évvel később került sor, amikor is az úgynevezett. Ratkó-gyerekek – alapítottak családot. A születésszám növekedése azonban csak átmenetinek bizonyult. A tilalom eltörlése nyomán az 1960-as évek végére Magyarországon az abortuszok száma a világon a legmagasabbra nőtt. Forrásunk a kommunista népesedéspolitika ideológiai igazolását mutatja be.

SÁRFI RÓZSI: T. Országgyűlés! Kedves Elvtársak! A kisdedóvról szóló törvényjavaslatot a kulturális bizottság, letárgyalta és két módosítással elfogadta. Ez a törvényjavaslat is bizonyítéka annak, hogy a mi országunkban a legfőbb érték az ember. Népköztársaságunk Alkotmánya leszögezi, hogy a Magyar Népköztársaság különös gondot fordít a gyermekek fejlődésére és nevelésére, következetesen

védelmezi érdekeiket. Népköztársaságunk Alkotmányának ezek a rendelkezései a gyermekvédelmi intézetek és szervezetek széles hálózatának kiépítésével valósulnak meg a gyakorlatban. A felszabadulás óta ezen a téren elért eredményeinket világosan a múlt rendszerrel szemben való összehasonlítás mutatja meg. Milyen is volt a múlt rendszer úgynevezett gyermekvédelme? A „Magyar Szemle” 1935. decemberi száma közli. „Az ország legkülönbözőbb vidékein lefolytatott vizsgálatok azt mutatják, hogy a 30-as évek elején a gyermekek a magyar falvakban napi 800-1000 kalórián éltek a minimálisan szükséges» 1600-2500 kalória helyett. Szeged környékén a városi gyermekek 88 százaléka, a tanyai gyermekek 98 százaléka az étrendjéből hiányzott a gyümölcs. A Pest környéken végzett kutatások mutatják, hogy a gyermekek 46 százaléka üres foyadékot vagy száraz kenyeret reggelizett.” Ilyen volt Horthy-Magyarországon a gyermekek egészségvédelme.

Minden társadalmi rendszer sajátosságát visszatükrözi az a tény, hogy milyen erősek, milyen szilárdak benne a családok. A kapitalista társadalmi rendszerben nincs és nem is lehet szó a gyermekek, a család védelméről. A maximális profitért folyó harc, a válságok, a nemzetgazdaság militarizálása szétzülleszt, szétrombolja a családot. A munkanélküliség nemcsak a felnőtt lakosságot sújtja, hanem döntően érinti a gyermekeket is. A tőkés országokban mindennapi jelenség a csavargó, kolduló gyermek, állandó a fiatal gyermekek fizikai munkában való foglalkoztatása, kizsákmányolása. Indiában, Angliában, de más kapitalista országokban is a könnyűiparban, főleg a textiliparban állandó olcsó munkaerő a 10–14 éves gyermek. A kapitalista rendszerre jellemző a fiatalok bűnözése, a népbetegségek, a züllés, a családok felbomlása. Már az iskola előtti korban belenevelik a gyermekekbe a tőkés társadalom örökkévalóságának, az urak hatalma megdönthetlenségének hitét. Hasonló volt a helyzet nálunk is a felszabadulás előtt. Országunkban a kisdédóvás rendszerét az 1891. évi XV. törvénycikk vezette be. Jellemző, hogy a törvény életbelépése után csaknem 50 év múlva, 1938-ban az ország területén mindössze 1140 óvoda működött, amelyekből 248-at az egyházak és magánosok tartottak fenn. A nevelés osztályjellege az óvodában is megmutatkozott. A „népóvoda” nevelése a tőkés és földbirtokosok céljait szolgálta. Kifejlesztette a gyermekekben a félelemérzést, a bűntudatot a felsőbb hatalmasságokkal szemben.

Hazánk felszabadulása után hatalmas feladatok álltak előttünk a gyermekvédelem területén. Fel kellett számolni a múlt rendszer bűnös politikáját és biztosítani kellett a gyermekek egészséges fejlődésének, védelmének feltételeit. A hároméves terv keretében államunk hatalmas összegeket fordított a gyermekvédelmi intézmények hálózatának megteremtésére. Ezen belül újjáépítettünk 1050 óvodát, 600 napközi otthont, 48 gyermekotthont és több mint 20 gyermeküdülőt létesítettünk. Döntő lépést jelentett óvodáink fejlődésében az óvodák 1948-ban történt államosítása. Ötéves tervtörvényünk kimondja, hogy a dolgozó nép, elsősorban a munkásosztály munkaképességének, családjának egészségvédelmét szolgáló intézmények fejlesztésére és létesítésre 1080 millió forintot kell beruházni, s ebből 173,5 milliót kell fel használni az anya- és csecsemővédelem keretében szülőotthonokra, bölcsődékre, óvodákra. Óvodahálózatunk – fontosságának megfelelően – egyre nagyobb méretekben bővül, szélesedik. A felszabadulás óta elért eredményeinket

bizonyítja, hogy az 1938-as évhez viszonyítva óvodáink száma majdnem megkétszereződött. Ma 2072 óvoda nyitja ki kapuit minden reggel a beözönlő gyermekek előtt. [...]

Államunk gondoskodása arra is kiterjed, hogy óvodáinkban szakképzett nevelőkkel biztosítsa a gyermekek megfelelő gondozását, nevelését. Az óvodában óvónőink céltudatos munkája nyomán már kisgyermekkorban megkezdődik a fiatal nemzedék szocialista nevelése, azoknak az alapvető jellemvonásoknak a kialakítása, amelyek a szocialista társadalom ifjúságát, a szocialista embert jellemzik; Szüleik, a család, lakóhelyük környezetének szépségei, építőmunkánk hősei, a sztahanovisták és más kiváló dolgozók megismertetésén keresztül fejlődik ki bennük a hazaszeretet. A gyermekekben felébred a szeretet Rákosi elvtárs iránt és mélyen a szívükbe zárják Sztálin elvtárs nevét. Az óvoda közösségében a játék és a foglalkozás közben a gyermekek felkészülnek első nagy feladatukra: az eredményes iskolai munkára. Természetesen még sok a hiányosság és megoldásra váró feladat az óvodák nevelésügyében is. Elmondhatjuk azonban, hogy az óvoda jó úton halad kettős céljának betöltése terén. Közoktatásunk legalsó fokaként valóban előkészíti az iskolát, másrészt lehetővé teszi, hogy minél több anya azzal a biztonsággal kapcsolódjék be a termelőmunkába, hogy gyermeke jó kezekben van. [...] Mi azt akarjuk, hogy minél több gyermek szülessen és nőjön fel egészségesen. Ezzel szemben a tőkés országokban újjáélesztették Malthus népbetítő tanítását, aki el akarta terelni a dolgozó tömegek figyelmét arról, hogy nyomorukat a kizsákmányoló társadalmi rendszer okozza. Ennek az elméletnek a hirdetői a maximális profitért készülnek egy új világháborúra, viselnek gyilkos, háborút Koreában, Vietnamban, Malájföldön és szórnak pestis- és kolerabacilusokat békés dolgozókra, gyermekekre, nőkre, öregekre. [...]

A benyújtott törvényjavaslat célja: kialakítani az új típusú embert, aki elért eredményeinket továbbfejleszti, munkálkodik hazánk, népünk ragyogó jövőjének építésén, aktív harcosa lesz a nemzetköziség nagy eszméinek, az egész világ dolgozói szabadságának, építője lesz azoknak a nagy eszméknek, amelyeket az emberiség-halhatatlanjai, Marx, Engels, Lenin és Sztálin ránk hagytak örökségül. [...]

NON György: T. Országgyűlés! Kedves Elvtársak! A kisdédóvásról szóló törvényjavaslat – amelyről a t. Országgyűlés most határozni fog, újabb lépés a szocializmus alapelvei megvalósításának útján, újabb bizonyíték amellelt, hogy népi demokráciánk magasabb rendű társadalmat épít. [...]

E század elején a kapitalizmus új szakasza, az imperializmus fokozta a dolgozók nyomorát, a viszonylagos túlnépesedést, a munkanélküliséget. Ezzel egyidejűleg a kispolgárság százezreit és a kisárutermelő parasztság millióit juttatta koldusbotra. Ilyen viszonyok között a kispolgárság és a parasztság körében elterjedt a születésszabályozás, a magzatelhajtás gyakorlata és ezzel párhuzamosan könyvekben, újságokban, folyóiratokban feléledtek Malthus hamis tanításai. Ez a jelenség arra készítette Lenint, nagy tanítónkat, hogy 1913. április 16-án cikket írjon a Pravdában a neo-malthusianizmus ellen. A neo-malthusianizmus – mutatott rá Lenin – a kispolgárság menekülése a kapitalizmus okozta nyomorból és megaláztatásból. A

kispolgár házaspár így gondolkozik: Mi már csak megleszünk valahogy, de Isten ments, hogy gyermekünk legyen. „Az öntudatos munkás – írta Lenin – végtelenül messze áll ettől a felfogástól. [...] A munkások gyermekeket szülnek, hogy azok még jobban, még hatalmasabb egységben, még öntudatosabban és még nálunk is határozottabban harcoljanak a kapitalista életviszonyok ellen. Az öntudatos munkások mindig a legkíméletlenebb harcot kell, hogy folytassák a magzatelhajtást hirdető reakciós és gyáva tanításai ellen. [...]

Népünk szeretett vezére, Rákosi Mátyás elvtárs az elmúlt év decemberében mondott beszédében az e téren bekövetkezett változásról a következőket mondotta: „Az ezer főre jutó természetes szaporodás 1952-ben 47 százalékkal volt magasabb, mint 1938-ban, az ezer lakosra eső házasságkötések száma 20 százalékkal nagyobb, mint 1938-ban. A csecsemőhalandóság 1952-ben majdnem fele annak, mint 1938-ban volt.” De Rákosi elvtárs rámutatott arra is, hogy „a népszaporodás aránya messze elmarad a Szovjetunió vagy Lengyelország népszaporodásától, hogy ezen a téren nagy károkat okoz a lelkiismeretlen orvosok és szülésznők garázdálkodása, a magzatelhajtás elburjánzása. Rákosi elvtárs beszámolója azt a feladatot állította elénk, hogy fokozzuk a harcot a lelkiismeretlen orvosok és szülésznők garázdálkodása ellen. De ezzel egyidejűleg harcolni kell az „egyke” maradványai ellen, amelyek a kispolgárság és részben a parasztság körében még megvannak. Ezek a rétegek a Horthy-rendszerben és azelőtt az „egykével” és „egyesével” próbálták a maguk módján védekezni, menekülni a nyomorból, amelybe őket a tőkés rendszer kíméletlenül taszította. Ma a mi hazánkban mindenki szántára biztosítva van a munka és a munkával arányos részesedés a nemzeti jövedelemből. Nálunk a dolgozókat nem fenyegeti munkanélküliség. Az új agrotechnikai módszerek, a mezőgazdaság gépesítése lényegesen megnöveli a magyar föld hozamát. Termelőszövetkezeteinkben akad bőven munka és biztos megélhetés a dolgozó panasztok gyermekei számára. Megszűntek azok a gazdasági viszonyok, amelyeknek eredményeképpen divatba jött az „egyke” és az „egy se”. Meg kell szüntetni a születések korlátozásának gyakorlatát is, ami, mint a múlt egyik átkos maradványa, még mindig pusztít sorainkban.

Weil Emil: A népjóléti költségvetés

Magyar Orvosi Szemle, 2. évf. (1948) 8. sz. 149–151.

Dr. Weil Emil (1897–1954) orvos, radiológus, később egyetemi tanár. 1928-ban kapcsolódott be a munkásmozgalomba, a szocialista orvoscsoport egyik megalapítója. 1936-ban államellenes szervezkedés vádjával letartóztatták és 10 évre elítélték. 1945-ben történt szabadulását követően részt vett az Orvosszakszervezet létrehozásában, s jelentős szerepet játszott a szocialista egészségügy ideológiájának és gyakorlatának kiépítésében, amit kiegészített orvostársadalmi és szakszervezeti szervező tevékenysége is. Az 1940-es évek végén országgyűlési képviselő, majd 1950 és 1953 között a Magyar Népköztársaság washingtoni követe. 1953-ban az egészségügyi szervezés egyetemi tanárává nevezték ki. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon. URL: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/weil-emil-78760/> (2019. 05. 09.))

Tisztelt Országgyűlés! A Magyar Kommunista Párt nevében örömmel üdvözlöm a Népjóléti Minisztérium költségvetését. Örvendetes, hogy a magyar demokrácia 1947–48-ben egészségügyi, szociálpolitikai célokra kétszer olyan nagy összeget szán, mint az előző évben. Abszolút értelemben véve a költségvetés végösszege – 233 millió forint, nem túlságosan nagy. Hatalmas feladatokat kell a Népjóléti Minisztériumnak ebben a költségvetési évben végrehajtani.

A lerombolt kórházak, egészségügyi intézmények újjáépítése még be sem fejeződött és máris pótolni kell azokat a hiányokat is, amelyeket a Horthy-rendszer hibás egészségügyi és szociális politikája okozott azáltal, hogy a nagybirtokosok és nagytőkések érdekeit képviselte. [...] Mint orvos és az Orvosszakszervezet egyik vezetője azt a harcot, amelyet a magyar orvostársadalom a felszabadulás óta folytat a nemzet egészségügyének érdekében.

Számomra a költségvetés nem rideg adatokból áll. Tudom, milyen féltő gonddal osztották el a Minisztériumban a rendelkezésre álló összeget. Tisztán látták, hogy emberek jóléte, egészsége és élete függhet attól, hogy egyes szociálpolitikai vagy egészségügyi célokra milyen összeget juttatnak. A hatósági és községi orvosok pedig teljes tudásukat és energiájukat vetették latba, hogy ezen összegek segítségével a nemzetnek minél többet használjanak. A magyar orvostársadalom tudása és áldozatkészsége megsokszorozta azon összegek hatását, amelyeket a magyar demokrácia egészségügyi és szociálpolitikai célokra fordítani képes.

A minisztérium központi adminisztrációjára fordított összeg alig változott, bár az adminisztráció munkája jelentősen megnövekedett. A hatósági orvosok: tisztiorvosok, községi és körorvosokra fordított kiadások már jelentékenyen nagyobbak, mint a múlt évben. Az általános egészségügy ellátására, – ahova a hatósági orvosok apparátusa tartozik, a költségvetés a múlt évi 8 millió helyett, 13 milliót fordít.

Talán nem is szükséges ezen a helyen felhívni a figyelmet a hatósági, községi és körorvosok fontosságára. Munkájuk néhány hónappal a háború befejezése után békebeli színvonalra emelkedett. Jórészt az ő odaadó munkájuknak köszönhetjük, hogy hazánk a járványok pusztításaitól mentes maradt. [...] A népi demokrácia

orvospolitikájának célja, hogy az orvostudomány minden vívmányát a falu és város dolgozói számára hozzáférhetővé tegye. A községi- és körorvos munkáján nyugszik a falu dolgozóinak egészsége. Minden erőnkkel támogatnunk kell őket. [...]

Az orvosok megoszlása Budapest és a vidék között még mindig egészségtelen. Budapesten kb. 5300 és vidéken kb. 4000 orvos helyezkedik el, ehhez hozzá kell még tenni, hogy a vidéki orvosok több mint fele is a nagyobb városokban él. [...] Ezen az állapoton csak úgy segíthetünk, ha a falu orvosainak helyzetét emeljük, gazdasági, erkölcsi és szakmai szempontból a falusi praxist vonzóvá tesszük.

Nem tartom kielégítőnek a hatósági és községi orvosok fizetését. Kérem a népjóléti miniszter urat, hogy akár a 71.100. sz. rendelet átdolgozásával, akár attól függetlenül teremtsen meg az orvosi és egészségügyi státuszt, a lehetőség keretein belül rendezze és emelje az orvosok fizetését. Az 1876. IV. t.c. néhány reakciós eredetű, idejétmúlt rendelkezést tartalmaz. Ezeket sürgősen módosítani kellene. Túrhetetlen, hogy a községi orvosoknak a gazdag betegeket is minimális díjszabás mellett kell gyógyítani. Korlátozzuk a kötelező díjszabást a szegényekre és az új gazdákra. [...] A régi Magyarország szellemének maradványaként a hatósági orvos a legegyszerűbb egészségügyi rendelkezést sem képes közvetlenül végrehajtani. [...] Meg kell adni a hatósági orvosoknak a hatósági jogkört.

145 orvoslakás felállítását teszi lehetővé a hároméves terv. Ezen a téren az első évben 50%-kal elmaradtunk. Be kell hoznunk a mulasztást, mert a rossz orvoslakások a falu egészségügyi ellátását komolyan akadályozzák.

Kérem a népjóléti miniszter urat, hogy az első lehetőséget ragadja meg és tegye lehetővé a hatósági, községi orvosoknak olcsó áron kisautók beszerzését. Az orvos munkájának eredményességét megsokszorozza, ha nem kell idejének nagy részét gyaloglással vagy kocsizással eltöltenie. Ezeket az autókat esetleg betegszállításra is fel lehetne használni.

Az orvostovábbképzés számára 90.000 forint nem elegendő. Ezt a hiányt egyelőre maga az orvostársadalom pótolja. [...] A Szakszervezet vezetésével orvoskongresszust rendezünk és az ország 50 nagyobb helységében kéthavonként budapesti és vidéki egyetemi tanárok és közkórházi főorvosok továbbképző előadásokat fognak tartani. [...] A jövőben az orvostovábbképzésre a legnagyobb gondot kell fordítani. A falusi orvos nem maradhat szakmailag elszigetelt. Legalább háromévenként minden orvosnak négy hetet klinikán, vagy kórházi osztályon kell töltenie.

Az egészségvédelem a modern egészségpolitika legfontosabb része. Nemcsak a betegségek gyógyítására kell felkészülnünk, hanem azok fellépésének megakadályozására. A Szovjetunióban a pozitív egészségvédelem arra törekszik, hogy a dolgozók egészségi állapota már eleve olyan legyen, amely ellenállásukat a betegségekkel szemben fokozza. [...] A mi egészségügyi apparátusunknak hatalmas feladatokkal kell megküzdenie.

Az országban 12 ezer ember hal meg évenként tbc-ben, legalább 60 ezer fertőzőképes tbc-s beteg van és mintegy 3–400 ezerre becsülhetjük a nem fertőző tuberkulotikus betegek számát. A nemi betegekre vonatkozó adatok nem megbízhatóak, mégis a

vérbajosok számát 200 ezerre, a kankósokét 100 ezerre becsülhetjük. A csecsemőhalandóság a háború után ijesztő méreteket öltött. Budapesten 28%-ot, egyes vidéki helyekről 25%-os halandóságot jelentettek. [...] Csak helyeselhetjük, hogy az egészségvédelemre fordított kiadások 6 milliőről 8 millióra emelkedtek.

Egészségvédelmi apparátusunk munkájával meg lehetünk elégedve. Aránylag igen gyorsan sikerült az egészségvédelmi köröket helyreállítani. Az itt működő orvosok és védőnők odaadó munkát végeznek. Helytelen megkülönböztetést tenni a régi és az új védőnők között. A régi védőnők általában beilleszkednek a demokráciába és megbecsülésre méltó eredményeket érnek el. A csecsemőhalandóság általában 12% alá szállt. Ez a tény magában is azt jelenti, hogy az a több mint 1,500.000 családlátogatás, amelyet jelentenek, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi munka is volt, hogy a 153.000 tanácsadás terhes nők, és 582.000 tanácsadás csecsemők részére, az orvosoknak és védőnőknek alkalmat adott arra, hogy komoly népnevelő és kultúrmunkát teljesítsenek. Ez a nevelőmunka az egészségvédelem szempontjából talán mindennél fontosabb. Ebben a munkában a társadalmi szervezetek, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége komoly részt vettek. [...] Kérjük a magyar nőket és a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét, hogy segítsék továbbra is az orvosokat és védőnőket nemzetmentő munkájukban.

A népbetegségek elleni küzdelem megindítása a felszabadulás utána szinte lehetetlen feladatnak látszott. Az ostrom és háború után valamennyi tüdőgondozó és nemibeteg-gondozó intézet működésképtelen volt. A népjóléti kormányzat helyes egészségpolitikáját igazolja, hogy ma már tizennégyvel több tüdő- és harmincötlet több nemibeteg-gondozó működik, mint a háború előtt. Ezeknek az intézeteknek további felszerelése mikroszkópokkal és röntgenkészülékekkel feltétlen szükséges. A kankós betegek penicillin-kezelése, az antiluetikus kúrák nagy száma óriási anyagi terhet jelent. De hatalmas az a munka is, amelyet gondozóintézeteink 48.000 új vérbajos, 38.000 új kankós és ezen kívül 544.000 egyéb beteg kezelésével végeztek. Úgy hiszem azonban, hogy a várható eredmény megéri az áldozatot. Azzal az energiával, amellyel a Népjóléti Minisztérium a nemi betegségek elleni küzdelmet folytatja, sikerülni fog a nemi betegségeket a faluról kiirtani.

Igen szépek azok az eredmények, amelyeket egészségvédelmünk a fertőző betegségek elleni küzdelemben elért. A háború utáni járványveszélyt elkerültük. Hogy a kiütéses tífusz nálunk nem pusztított és hogy a jelentett esetek száma évről-évre csökken, valamint, hogy várhatóan a jövő évben már nem is lesz kiütéses tífuszeset – nemcsak annak köszönhetően, hogy a védekezés kapcsán új eszközöket, tetűirtó port és védőoltó anyagot tudunk kellő mennyiségben felhasználni. Ezek az eszközök más országokban is rendelkezésre állnak, anélkül, hogy az eredmény a mienkéhez hasonlóan jó volna. A háború után pedig nem volt tetűirtó porunk. Az új eszközökön kívül egészségvédelmi apparátusunk, orvosaink jó szervező-munkája mentett meg bennünket a veszélyes járványtól. A hastífuszesetek számát védőoltásokkal és megfelelő rendelkezésekkel sikerült a harmincas évek színvonala alá vinni. A veszedelmes diftéria-járványt leküzdöttük azáltal, hogy a diftéria-védőoltásokat intenzívebbé tettük. Olyan tények ezek, amelyre fel kell hívnunk az ország

közvéleményének figyelmét. Nem lehet említés nélkül hagyni azt a munkát, amelyet az Országos Közegészségügyi Intézet végzett, különösen a járványok elleni küzdelem alapját képező oltóanyag-termelés gyakorlati és tudományos megoldása terén.

A már működő és tervbe vett járási-egészségügyi központok és ambuláns-autók az egészségvédelem új alapjait rakják le. El fogunk jutni szakorvosi rendelésekkel a járási székhelyig. Fel kell hívnom a népjóléti miniszter úr figyelmét a malária-veszedelemre. Lépjen érintkezésbe a földművelésügyi miniszter úrral, mert azt a kérdést a vadvizek lecsapolása és szúnyogirtás nélkül megoldani nem lehet.

Helyesnek tartom, hogy az egészségügyi célokra fordított összegből 57 millió jutott a betegellátás számára. A háborús pusztítás kórházainkat sújtotta legerősebben. 50.000 kórházi ágyból mindössze 25.000 maradt meg. Természetes, hogy nemcsak a költségvetés, hanem a hároméves terv is nagy összegeket juttat kórházak számára, hiszen kb. 600 milliós kárt kell helyrehozni. A hároméves tervet a kórházépítés terén 100%-ban teljesítettük, a kórházi ágyak száma 43 ezerre emelkedett és az év végéig 46 ezer lesz.

A magyar dolgozók tudatára ébredtek, hogy az egészségügy fejlesztése milyen fontos számukra. Egyelőre elsősorban a kórházépítést sürgetik és támogatják. Ha összehasonlítjuk az eredményeket, amelyeket a kórházépítés terén elértünk más országok, pl. Anglia eredményeivel, nincs okunk szégyenkezésre. Sokkal többet teljesítettünk, mint a nálunk gazdagabb államok. Nagyon megnyugtató az a tervszerűség, ahogyan a Népjóléti Minisztérium a kórházak építését és újjáépítését irányítja. A Karcagon és Kisbéren létesített új állami kórházak, hiányos vidéki kórházi hálózatunkat egészítik ki a legfontosabb pontokon. Ezen a téren – a vidéki kórházi hálózat kiépítése terén – még igen sok áldozatra lesz szükség. A Horthy-rendszer alatt sajnos, nem sokat áldoztak a vidéki kórházi ellátásra. Számos kisebb vidéki kórházunkban csak sebészeti és belgyógyászati osztály működik. Csak helyeselnéljük, hogy a Népjóléti Minisztérium a kórházi ágyak újjáépítését nem értelmezi mechanikusan és elsősorban ezekben a kisebb kórházakban igyekszik nőgyógyászati és gyermekosztályokat felállítani. Az ilyen osztályok létesítése még akkor is hasznos, ha nem szaporítja az ágyszámot, hiszen a beteget csak úgy lehet teljesen megnyugtatóan orvosilag ellátni, ha a kórházban minden szakma működik. Örömmel látjuk a tbc-szek számára szolgáló ágyak szaporítását. Magyarországon, mint említettem, évenként 12 ezer tbc-s haláleset van, tehát 12 ezer tbc-s ágyra volna szükség. A múlt rendszer bűne, hogy ezen pusztító népbetegség elleni küzdelem számára csak 6.700 ágyat létesített. Szerencsétlenségre a háború éppen a tbc-s kórházakat sújtotta legjobban. A felszabadulás után mindössze 500 ágy maradt épen. Az egészségügyi kormányzat azonban helyesen értékelte a tbc-s kórházak jelentőségét a dolgozók egészségvédelme szempontjából. Ennek köszönhetjük, hogy ma már tbc-s betegek számára szolgáló ágyak száma elérte és nemsokára túl is haladja a háború előtti nívót. Szolnokon új tbc-s kórház épül, amely egy nagy terület tudógondozási központja is lesz. Ha ez a módszer beválik, tbc elleni küzdelmünk mintául szolgálhat.

A csecsemők és gyermekek részére kórházainkban még kevesebb férőhely van. Még Budapesten is igen kevés ágy áll a szükséglethez képest beteg csecsemők és gyermekek elhelyezésére, vidéki kórházainkban pedig alig van csecsemő- és gyermekosztály. [...] A Horthy-rendszer nem volt hajlandó erre a célra költeni, számára nem volt fontos, hogy a szegény sorsú dolgozók gyermekei korszerű kezelésben részesüljenek. [...] A karcagi, szentesi, szolnoki új 25-35 ágyas csecsemő- és gyermekosztályok felállítása arra enged következtetni, hogy a Népjóléti Minisztérium átlátta a gyermekkórházak hiányának nagy jelentőségét és remélhetőleg fokozatosan pótolni fogja őket. Az új gyermekosztályok és tüdőkórházak szervesen egészítik ki anya- és csecsemővédelmi és tüdőgondozói hálózatunk működését.

A kórházban ápolts szegény sorsú betegek ápolási költsége 10 millióról 29 millióra emelkedett, ez az összeg azonban csak látszólag magas. Sajnos, a kórházi betegek 70%-a szegény sorsú és 29 millió legfeljebb 10 forint napi ápolási költséget biztosít. Emiatt kórházaink komoly nehézségekkel küzdenek. Mindamellet meg kell állapítani, hogy – hála áldozatkész, kötelességtudó orvosainknak és egészségügyi alkalmazottainknak – minden nehézség dacára, kórházaink színvonala megfelelő és állandóan emelkedik. A betegek akár Budapesten, akár vidéken, a kor színvonalán álló egészségügyi ellátásban részesülnek. Itt is fel kell hívnom a népjóléti miniszter úr figyelmét az ápolónő- és bábaképzés fontosságára is. Kellő számú és jól képzett ápolónő nélkül nem lehet kórházainkat tovább fejleszteni. Örvendetes, hogy az ország nyolc kórházában folyik ápolónőképzés, mindez azonban nem lesz elég a fokozódó szükséglet kielégítésére. [...] Nem túlságosan távoli jövőben a kórházi orvosok számát is szaporítani kell. [...]

Megnyugtató, hogy hat bábaképzőben és még 12 kórházban folyik előkészület a bábaképzés megindítására. Rendezni kell azonban a szülésznők fizetését is. Igen fontos, hogy a falun dolgozó szülésznők ne végezzenek olyan munkát, amely szülésznői tevékenységüket károsan befolyásolja, és hogy rossz anyagi helyzetük ne mozdítsa elő a magzatelhajtások gyakoriságát.

A jó társadalompolitika és egészségügyi politika eredményeit pontosan kimutatja az egészségügyi statisztika. A csecsemőhalandóság, mint már említettem, országos viszonylatban 12% alá, Budapesten pedig 8,5% alá esett és ezek a számok a felszabadulás óta folyó állandó fejlődés eredményei. [...] Hazánk történetében sohasem sikerült ilyen kedvező eredményeket elérni és világviszonylatban is megállapíthatjuk, hogy nemcsak a német városokkal vagy Béccsel összehasonlítva, hanem Párizssal, sőt, talán Londonhoz képest is, am mi adataink kedvezőbbek. Ugyanilyen kedvező eredményeket kapunk, ha az élve születettek számának emelkedését, a halálesetek számának csökkenését, a fertőző betegek számának csökkenését vizsgáljuk.

Kétségtelen, hogy az ország egészségügyi fejlődésében döntő szerepe van a Népjóléti Minisztérium szervező és a magyar orvosok és egészségügyi alkalmazottak odaadó, áldozatkész, magas nivójú munkájának. Nem vagyok azonban elfogult és meg kell állapítanom azt is, hogy ezeket az eredményeket sohasem érhattük volna el, ha a

dolgozók átlagos életnívója jelentősen nem emelkedik. A hároméves terv megindításakor a Magyar Kommunista Párt megígérte, hogy amikor a munkásoktól az ország érdekében nagy teljesítményt várunk, ugyanakkor az életnívójuk is fokozatosan emelkedni fog. Egészségügyi statisztikánk minden elfogultságtól mentesen bebizonyítja, hogy az emelkedés be is következett, mert ne feledjük, hogy a betegségek egyik legfontosabb előidézője, kórokozója: a szegénység és a nyomor. A hároméves terv elején az egészségügy és szociálpolitika területén dolgozóknak azt is megígértük, hogy bár az összeg, amit céljainkra juttatunk, kevés, de fokozatosan és gyorsan emelkedni fog. Ígéretünket betartottuk. Az ez évi költségvetés már kétszer annyit fordít ezekre a célokra, mint az előző évi. Mindenki világosan láthatja azokat a kedvező perspektívákat, amelyeket a hároméves terv további megvalósítása és a magyar demokrácia fejlődése az egészségügy és szociálpolitika számára nyújt. Mindezek alapján a magam és pártom, a Magyar Kommunista Párt nevében a költségvetést elfogadom.

A szakszervezetek feladatai a dolgozók élet és munkakörülményeinek megjavításában (1956. VIII. 21.)

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár és Könyvtár. (SZKL 2/3. cs. 172. öe. 32–35., 44–45.)

1950. január 1-től a magyarországi társadalombiztosítás irányítását és szervezését az MDP transzmissziós szíjaként működő Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) és a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja (SZTK) vette át. Előbbi intézmény az irányítási, míg utóbbi a végrehajtási feladatokat látta el. Hatáskörükbe tartozott a dolgozók életkörülményeinek monitorozása és annak javítására tett javaslatok kidolgozása és továbbítása a párt felé. Az 1956-os forradalom kitörése előtt néhány héttel született dokumentum értékes betekintést nyújt a szociálpolitika és a tervgazdálkodás kapcsolatrendszerébe, a bér- és életszínvonal alakulásának problémáiba, a lakáskérdésbe, valamint a nyugdíjreform folyamatába.

A szakszervezetek helyeslik, és minden erejükkel segítik az MDP 1956. július 18-21-i határozatainak végrehajtását

A Központi Vezetőség legutóbbi ülésén hozott határozatokat a magyar dolgozó nép megnyugvással, lelkesedéssel fogadta. A Központi Vezetőség határozatai nyomán a széles dolgozó tömegekben szilárdult a bizalom, erősödött a szocializmus építésébe és annak győzelmébe vetett hit. [...] A Szovjetunió Kommunista Pártja történelmi jelentőségű XX. Kongresszusán elhangzott alapvető elveket pártunk Központi Vezetősége ezen az ülésen alkalmazta a magyar viszonyokra, megjelölve a további fejlődés útját.

A Párt Központi Vezetőség és a tömegek közötti kapcsolat megszilárdulásának, elszakíthatatlanságának bizonyítéka volt az, hogy a K.V. a dolgozókat foglalkoztató problémákkal (demokratizálódás, törvényesség stb.) foglalkozott és kifejezésre

juttatta eltökéltségét a problémák megoldásával kapcsolatban. [...] Pártunk ezen Központi Vezetőségi ülése nagy jelentőségű egész társadalmi életünk, és ezen belül a szakszervezetek számára is. Pártunknak ez a K.V. ülése a nagy Lenin tanításai alapján először vetette fel megfelelő súllyal a szakszervezetek munkájának nagy jelentőségét a szocialista építés időszakában. Ez a K.V. ülés határozottan fellépett a szakszervezetekről való lenini tanításokat meg nem értő pártok, állami és gazdasági vezetőkkel szemben.

A szakszervezetek jelentőségének és a szocializmus építésében betöltött szerepének növekedését bizonyítja az, hogy Pártunk Központi Vezetősége határozatában követelményként állította fel a szakszervezetek fokozottabb bevonásának szükségességét a tervezés, a gazdasági vezetés kérdéseinek megtárgyalásába, ugyanakkor megállapította azt, hogy egyre nagyobb mértékben rájuk kell bízni a dolgozók szociális ügyeinek intézését.

A magyar szakszervezetek mindig elismerték a párt vezető szerepét, mint erejük egyik alapvető forrását. A pártvezetés érvényesítéséért folyó mindennapos politikai harc mellett egy pillanatra sem szabad elfeledkezni a szakszervezetek pártonkívüli jellegéről, a szakszervezeteket éltető széles demokráciáról. Fel kell lépni a szakszervezeteken belül mindazon vezetőkkel szemben, akik egyrészt meg akarják sérteni a szakszervezetek pártonkívüli jellegét, másrészt tagadják a párt vezetésének szükségességét. A párt Központi Vezetősége határozatának egésze és benne a szakszervezetről és feladataikról való megállapítások megteremtik a szakszervezetek munkája fellendítésének alapját, lehetőségét. Most a szakszervezeti szerveken a sor.

[...]

A második ötéves terv és a szakszervezetek néhány ezzel kapcsolatos feladata

A K.V. a második ötéves tervre vonatkozó irányelveiben célul tűzi ki hazánk szocialista iparosításának továbbfolytatását, a mezőgazdaság szocialista átszervezését és mindezek alapján a dolgozó nép anyagi jólétének további rendszeres emelését. Az ötéves tervnek ezek a célkitűzései határozzák meg a nemzeti jövedelmünk elosztásának arányait: a második ötéves terv során a nemzeti jövedelemnek 20–22%-át kívánjuk felhalmozásra fordítani, elsősorban beruházásokra. A nemzeti jövedelemnek tehát 78–80%-a kerül fogyasztásra, elsősorban a lakosság közvetlen szükségleteinek kielégítésére. A nemzeti jövedelemnek ilyen arányokban való elosztása alapján lehet az ipari termelést a tervezett 48–50%-kal növelni, a mezőgazdasági termelést pedig mintegy 27%-kal emelni.

A termelésnek a tervezett mértékű növelése szükséges ahhoz, hogy az életszínvonal további emelését biztos alapokra helyezzük, hogy a népgazdaság egyes ágait arányosan fejlesszük – többek között megoldjuk, vagy legalábbis jelentősen csökkentjük az alapanyag problémát – és ahhoz is, hogy a mezőgazdaságot átvigyük a szocialista nagyüzemi gazdálkodás útjára, végül ahhoz, hogy az ország védelmi képességét erőnkhez mérten növeljük. Az ipar és mezőgazdaság ilyen ütemű fejlesztése lehetővé teszi mintegy 250 000 új munkás és alkalmazott foglalkoztatását.

Az irányelvekben meghatározott felhalmozási arány lényegesen alacsonyabb, mint amekkora az első ötéves tervben volt. Az első ötéves terv egyes esztendejében, mint például 1951–1953 között a nemzeti jövedelem 32–33%-át fordítottuk felhalmozásra és csak 67–68%-át fogyasztásra. Ez a viszonylag nagymértékű felhalmozás lehetetlenné tette az életszínvonalnak az első ötéves tervben előirányzott ütemű emelését. A fogyasztás és felhalmozás arányainak elemzése mellett meg kell vizsgálni a felhalmozásra fordított összeg felhasználását is. Ezen az összegen belül jelentős rész közvetlenül az életszínvonal javítását szolgálja, mint a kulturális, kommunális, szociális beruházások nagyobb része.

A második ötéves tervben az összes beruházások 18%-át fordítjuk kommunális, szociális és kulturális célokra. Ez az arány az első ötéves terv időszakában 15,2% volt. Az összeg legnagyobb részét lakásépítésre fordítjuk. Megnövekszik a felhalmozási alapból a termelő beruházásokra fordított összegek hatékonysága is. Az első ötéves tervben az összes beruházásoknak 21,1%-a volt gépi beruházás, a második ötéves tervben ez az arány 29,5%-ra növekszik. Ez azzal fog járni, hogy a beruházások hamarabb térülnek meg, nagyobb hasznot hoznak a második ötéves tervben, mint amennyit az első ötéves tervben hoztak.

Megváltozik a beruházások és felújítások aránya is. A beruházások mintegy 18%-os növekedése mellett a felújítások összege mintegy háromszorosra nő. Ezzel a meglévő termelő berendezéseink elhasználódását az eddiginél lényegesen nagyobb mértékben tudjuk pótolni és viszonylag kisebb összegű felújításokkal korszerűsíteni is tudunk egyes üzemeket, üzemrészeket, vagy termelési folyamatokat. Ez is növelni fogja a felhalmozásra fordított összegek hatékonyságát.

A beruházások összetételének változtatásával a népgazdaság egyes ágainak aránya is megváltozik, a régebbi aránytalanságok megszűnnek, vagy legalábbis csökkennek. Az elmaradt mezőgazdaság arányos fejlesztésére való törekvést mutatja az is, hogy a beruházások átlagosan mintegy 18%-os emelése mellett a mezőgazdasági beruházások összege 54%-kal fog növekedni. Az ipari beruházások jelentős részét a hazai nyersanyaggal rendelkező iparágak fejlesztésére fordítjuk, mint például vegyiparra, kőolajiparra, alumíniumiparra stb. A nyersanyag, alapanyag probléma megoldására, valamint az energiatermelésben lévő hiányosságok megszüntetése érdekében nagyobb mértékben emeljük az erre a célra szolgáló beruházásokat.

A felsorolt tények azt bizonyítják, hogy a nemzeti jövedelemnek az irányelvekben meghatározott elosztása lehetővé teszi az életszínvonal tervezett növekedését, és az ipar és mezőgazdaság bővített újratermelését. A nemzeti jövedelem felhasználása, a tervezett felosztás biztosíték arra, hogy nem ismétlődnek meg újra az első ötéves tervben elkövetett hibák. A népgazdasági arányok kialakításában, az irányelv vitában az egész dolgozó nép részt vett. A vita során vált világossá a dolgozók előtt az általuk megtermelt javak felhasználása, elosztása: megjegyzéseik, javaslataik és tanácsaik nyomán alakultak ki a népgazdaság fejlesztésének ötéves perspektívái. A munkások, műszakiak és alkalmazottak a párt javaslata alapján maguk alakították ki, hogy miből mennyit kell termelniük, ebből mennyit fogyaszthatunk el és mennyi szükséges felhalmozásra, a népgazdaság fejlesztésére. A szakszervezetek részt vettek a viták

szervezésében és az ott elhangzott észrevételek felhasználásával számos javaslatot tettek a népgazdasági arányok kialakításával kapcsolatban, elsősorban a fogyasztási alap felhasználásakor.

A második öt éves terv során a nemzeti jövedelmünk fogyasztási alapja mintegy 35%-kal fog növekedni. A bérből és fizetésből élők számára ez a növekedés úgy valósul meg – többek közt, – hogy az egy keresőre eső reálbér legalább 25%-kal fogja meghaladni 1960-ban az 1955. évi színvonalat. A szakszervezetek már az irányelv-tervezet vitájában felvetették, hogy a reálbérek növekedésére vonatkozó terveket évről-évre egyenletes ütemben kell teljesíteni. El kell feltétlenül kerülni azt, ami az első öt éves tervben történt, hogy az egy keresőre eső reálbér alig 2–3%-os emelkedése mellett 1951–1953 [közötti] időszakban jelentős mértékű csökkenés volt. A párt és a kormány egyetértett a szakszervezeteknek ezzel az észrevételével. Ezt bizonyítja az a tény, hogy 1956-ban előreláthatóan az egy keresőre eső reálbér 4–4,5%-kal fogja meghaladni az 1955. évit.

A békekölcsön elmaradása következtében 1956-ban mintegy 240 millió forintot takarítanak meg a dolgozók, 1957-ban pedig kb. még 1150 millió forintot. Ezzel a megtakarítással az egy keresőre eső reálbér évi egyenletes ütemű növeléséhez szükséges reálbéremelés mintegy 2/3-ad része biztosítottnak tekinthető. Meg kell még jegyeznünk [...] azt, hogy egyenletes ütemű teljesítésre van szükség az életszínvonal emelésére vonatkozó egyéb tervek végrehajtásánál is, mint például lakásépítés, szociális intézmények fejlesztése. Erre megvan a reális alap. 1956 első felében gazdasági életünk fejlődése kielégítően alakult.

Az 1956 első félévi terveket általában túlteljesítettük, az év első felében a minisztériumi ipar termelése 7,3 százalékkal volt magasabb, mint az év első felében, a minisztériumi ipar a tervet 101,9%-ra teljesítette, ugyanebben az időszakban a termelékenység 5,4%-kal volt magasabb, mint a múlt év azonos időszakában. Az első negyedévi adatok alapján már meg lehet állapítani, hogy a minisztériumi ipar önköltsége is csökkent. Az állami építőipar az évi terv időarányos részét 101,6%-ra teljesítette. Az építőipari termelés ez év I. félévében több mint 16%-kal volt magasabb, mint múlt év azonos időszakában, a termelékenység 4,0%-kal nőtt. Sok azonban az időben át nem adott létesítmény és magas az önköltség is. Általában kielégítőek az eredmények a mezőgazdaságban is, és jó közepes termésre számíthatunk. A már három éve életbelépett begyűjtési rendszer, valamint a felvásárlások eredményeként emelkedett a legfontosabb termékek begyűjtött mennyisége is.

Mindezek reális alapot nyújtanak ahhoz, hogy a dolgozók életszínvonala évről-évre a tervben meghatározott mértékben emelkedjék. A K.V. legutóbbi ülésének határozata a biztosíték arra, hogy a tervezett növekedést meg fogjuk valósítani. A párt és a kormány mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy az esetleges akadályokat leküzdje. A szakszervezetek a dolgozók termelési aktivitásának fokozásával, a dolgozókról való szüntelen gondoskodással segítik a cél elérését.

A szakszervezetek azon lesznek, hogy a dolgozók javaslatait, tanácsait felhasználva minél kezdeményezőbbben lépjenek fel az élet- és munkakörülmények megjavításában, a folyamatos termelés akadályainak elhárításában. Természetesen tudjuk azt, hogy a második öt éves terv során a dolgozó népünk egy sor alapvető anyagi problémája nem oldódik meg. Azonban majdnem valamennyi területen jelentős előrehaladást fogunk elérni. A szakszervezeteknek ügyelniük kell tehát arra, hogy az öt éves tervben rendelkezésre álló alapokat a legcélszerűbben használják fel. Ez vonatkozik elsősorban az életszínvonal egyik legjelentősebb tényezőjére, a bérekre.

A szakszervezetek érvényesítsék jobban az anyagi érdekelttség elvét a bérezésben

A munkabér kettős feladatot tölt be a szocializmust építő gazdasági rendszerünkben.

1. Munkabér a bérből és fizetésből élők alapvető megélhetési forrása. Munkabér formájában kapják meg a munkások és alkalmazottak a nemzeti jövedelem fogyasztási alapjának reájuk jutó hányad nagyobb részét.

2. A munkabér az anyagi érdekelttség elvének helyes alkalmazásával elősegíti a népgazdaság előtt álló feladatok megvalósítását, ösztönöz a gazdaságos termelésre, az üzemi munka jobb megszervezésére, elősegíti a munkaerő helyes elosztását stb.

A bérezés első feladatáról a reálbérekkel kapcsolatban a bevezetésben már volt szó, a következőkben a bérrendszernek a második funkciójával foglalkozunk részletesebben. Bérrendszerünk általában jelentősen hozzájárul népgazdaságunk alapvető feladatainak megoldásához. A népgazdaság egyes ágai közötti bérarányok többségében kielégítőek, s nagyjából megfelelnek az iparágak közötti arányok is.

Foglalkozási ág	Havi átlagkereset 1956. I. negyedévében*
Bányászat	1439**
Kohászat	1307
Gépgyártás	1237
Könnyűipar	989
Mezőgazdaság	867**
Kereskedelem	954
Államigazgatás	1178

*Túlórakkal.

**Természetbeni juttatás, illetve hűségpénz nélkül.

Lakáskérdés

A legtöbb lakást az Építésügyi Minisztérium építi. A tervek szerint az 1956. évben az É.M. által épített lakások mintegy 3/4-e a negyedik negyedévben kerül átadásra. Az elmúlt évek tapasztalata szerint ez az ütemezés nem tartható fenn, mert a szerelési és egyéb munkák hirtelen megnövekedése miatti rohammunka, a túlórák, a vasárnapi műszakok sem biztosítják a munkálatok befejezését, megfelelő minőségét.

A lakáshelyzet javítását szolgálja az irodahelyiségek felszabadítása, lakásokká való átalakítása is. Ezen a téren értünk el eredményeket, azonban ez még nagyon kevés. 1955-ig különböző szervek, kb. 25 000 lakást foglaltak el irodák céljára, addig ennek mintegy 1/3-át adják vissza. Az irodák lakások céljára történő átadása nem folyik kellő ütemben, és a Minisztertanácsnak sokkal határozottabban kell biztosítania az állami intézmények átszervezései során az irodák átadását.

Sok jogos panasz hangzik el a dolgozók részéről a lakások elosztásával kapcsolatban is. Világos, hogy nehéz igazságot tenni egy-egy lakás elosztásánál, mert hiszen sok a jogos igénylő, azonban ennek ellenére a panaszok jó része indokolt. Mint ismeretes, az állami erőből épülő lakások egy részét a tanácsok, másik részét a minisztériumok, illetve üzemek osztják el. Mindkét területen gyakran előfordul, hogy kevés fizikai dolgozó kap lakást és sokszor érvényesül még a protekció és összeköttetés.

A szakszervezetekre, üzemi bizottságokra vár az a fontos feladat, hogy tevékenyen részt vegyenek az üzemek részére épülő lakások elosztásában. Ma már többnyire megvannak a feltételei annak, hogy az építkezések megkezdésekor az üzemek meg tudják, hogy az ő dolgozóik részére hol épül bizonyos számú lakás, így tehát meg lehet kezdeni a lakásépítkezések társadalmi ellenőrzését azon vállalatok üzemi bizottságai részéről, amelyeknek a lakások jutnak.

Ez az ellenőrzés kiterjed a lakások minőségére is, az ü[zem]i b[izottság] megbízottjai vegyenek részt az elkészített lakások átadásánál, tagadják meg az átvételt és követeljük meg a sürgős kijavítást, ha komoly minőségi hibákat tapasztalnak. Szükségesnek látjuk azt is, hogy megnöveljük a szakszervezetek jogait a lakások ellenőrzésében, elosztásában, ezért javasoljuk annak minisztertanácsi határozatban való kimondását, hogy a lakásokat az üzemekben, vállalatoknál a gazdasági vezetők az üzemi bizottsággal egyetértésben adhassák át. Foglalkozzanak a szakszervezetek a helyi lakásépítési lehetőség kihasználásával. Erre már több kezdeményezés történt, például a tégláégetők üzemeltetése stb.

A gazdasági vezetőknek – igazgatóknak és minisztereknek egyaránt – fontos érdekük, hogy a tárcájukhoz tartozó lakásépítkezéseket elvégezzék, hiszen a lakás – különösen a szénbányászatban – az egyik legfontosabb eszköz a munkás-törzsgárdák kialakításához. A szakszervezetek elnöksége és a minisztérium közösen vizsgálják meg a lakásépítési terv teljesítését és hozzanak megfelelő intézkedéseket annak teljesítésére.

A SZOT Elnöksége rendkívül fontos gazdasági és politikai kérdésnek tartja, hogy egy évre tervezett több mint 40 000 lakás, köztük 16 300 állam építésű lakás, elkészüljön.

A szakszervezetek központi vezetőségei és különösen az Építők Szakszervezetének K. V-e tegeyen meg mindent a terv végrehajtása érdekében.

Csökkentjük nyugdíjrendszerünk aránytalanságait

A felszabaduláskor társadalombiztosításunk az öregekről és rokkantokról való gondoskodás területén igen súlyos és szinte megoldhatatlannak látszó terheket és feladatokat vett át. A munkások és alkalmazottak döntő többsége csak egészen alacsony összegű járadékban részesülhetett, mert Magyarország csak 1929-ben – majdnem az utolsók között Európában – rendezte törvényileg az öregekről és rokkantokról való gondoskodást.

Új rendelkezések alapján több ízben emeltük a rendkívül alacsony összegű nyugdíjakat. Új törvény léptett életbe 1952-ben, amely azonban a kettős korhatárrendszer miatt nem biztosíthatott megfelelő rendezést, mert különbségeket tett az egyes dolgozók között.

Az 1954. évi új nyugdíjtörvény ellátást biztosít mind a nyugdíjkorhatárt elért öregek, mind a rokkant dolgozók számára. Mindazok, akik még nyugdíjat nem vettek igénybe, abban a biztos tudatban dolgoznak, hogy az új nyugdíjtörvény alapján időskorukban, vagy rokkantságuk esetén fizetésük arányában fognak ellátást kapni és a munkaviszonyban eltöltött idő a nyugdíjak összegeiben is az évek emelkedésével az elkövetkezendő években mindinkább érvényesülni fog.

Az új nyugdíjtörvényünknek azonban vannak fogyatékségei – elsősorban az, hogy a korábbi törvények alapján nyugdíjazottokról nem gondoskodott kielégítő módon és az új és régi rendszerű nyugdíjasok között komoly összegű különbség keletkezett.

A SZOT Elnöksége foglalkozott a régi nyugdíjasok, járadékosok súlyos problémáival és javaslatot dolgozott ki, hogy az ország teherbíró képességéhez mérten a régi nyugdíjasok, járadékosok újabb emelésben részesülhessenek és az indokolatlan különbségek eltűnjenek. Sok jogos panasz hangzott el korábban járadékok, nyugdíjat igénybe vett dolgozók részéről – akik tovább dolgoznak, – hogy munkaviszonyuk abbahagyása esetén csak akkor cserélhetik át nyugdíjukat, ha újabb 10 évet dolgoznak. A SZOT Elnöksége megvizsgálta ezeket a panaszokat, jogosnak találta és javasolja olyan rendelkezés kiadását, akik régi nyugdíjukról lemondanak, munkaviszonyuk megszűnése után az 1954. évi törvény alapján folyósítsanak számukra nyugdíjat.

Sok panasz hangzott el az özvegyek részéről, akiknek férjét a régebbi törvények alapján nyugdíjazták, hogy csak 175 forintos nyugdíjat kapnak, ugyanakkor az új törvény alapján mindenkit megillet az 50%-os özvegyi nyugdíj. A SZOT Elnöksége arra is javaslatot dolgozott ki, hogy az összes özvegyek a férjük által élvezett nyugdíjnak az 50%-át kapják férjük halála esetén.

A MEDOSZ Elnöksége arra is javaslatot dolgozott ki, hogy az összes özvegyek a férjük által élvezett nyugdíjnak az 50%-át kapják férjük halála esetén. A MEDOSZ Elnöksége több ízben foglalkozott a mezőgazdasági munkások helyzetével és megállapították, hogy a mezőgazdasági munkásoknak a sajátos munkakörülményeik miatt majdnem

lehetetlen nyugdíjat megállapítani, mert a szükséges várakozási időt ők sokkal hosszabb idő alatt tudják megszerezni, mint más dolgozók.

A SZOT Elnöksége foglalkozott a MEDOSZ javaslatával és javasolja a törvénynek olyan módosítását, hogy a mezőgazdasági munkásoknak, akik önhibájukon kívül nem tudnak évenként 12 hónapot dolgozni, a 8 hónapi mezőgazdasági munkában ledolgozott idő és jövedelem 1 évi munkaviszonynak és keresetnek legyen beszámítva. Nyugdíjtörvényünknek még vannak hiányosságai, aránytalanságai. Ezekkel a SZOT vezető szervei foglalkoztak és ezeknek kiküszöbölésére az ország teherbíró-képességét figyelembe vevő javaslatokat dolgoztak ki.

A nyugdíjtörvény végrehajtása során is vannak még hiányosságok. 1945 óta a dolgozók munkaviszonyairól nem vezetnek nyilvántartást. A felszabadulás előtti időben a munkáltatók sok esetben nem jelentették be munkásaikat, igen sok olyan munkaviszony volt, amely társadalombiztosításra nem volt kötelezett és ezen körülmények miatt a munkaviszonyok igazolása rendkívül sok nehézséget és időbeli eltolódást okoz. A munkaviszonyok megszerzéséhez, igazolásához a tanácsok és az egyes vállalatok sem nyújtanak megfelelő segítséget. Sok vállalatot, üzemet átszerveztek, profilíroztak, a nyilvántartási anyagokat nem megfelelően kezelték, sőt egyes helyeken selejtezték és most az igazolások újból való beszerzése súlyos problémákat jelent. A SZOT Elnöksége foglalkozott a megállapítások területén tapasztalható hibákkal, hiányosságokkal és javaslatot dolgozott ki újrendszerű nyilvántartás megszervezésére.

Sokszor előfordul, hogy öreg munkásoknak, alkalmazottaknak csak pár nap, vagy pár hónap hiányzik a szükséges várományi időből és valószínűsíthető, hogy egész életükben munkaviszonyban álltak, csak okmányyszerűen nem tudják azokat igazolni. A nyugdíjtörvény módot ad arra, hogy ilyen esetekben kivételes alapon a Pénzügyminisztérium állapítson meg nyugdíjat és ezekre az esetekre kell a szakszervezeteknek felfigyelniük és megadni minden támogatást ezeknek az idős és rokkant dolgozóknak, hogy az ellátás számukra biztosítható legyen.

3.3.5. További ajánlott irodalom

Újjáépítés és modernizáció:

A Népjóléti Minisztérium hároméves tervvel kapcsolatos iratai. (MNL – OL XIX-C-1-I-8t-80 984. 1948.)

A Népjóléti Minisztérium hároméves tervvel kapcsolatos iratai. (MNL – OL XIX-C-1-I-8t-80 984.1948.)

Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához. Budapest, 1957, KSH.

Bibó István: Ókécskei előadás. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről. Budapest, Osiris. 285–309.

Gáspár László – Zsadányi Oszkár: Újjáépítő Magyarok. Az országépítés két esztendeje. Budapest, 1947, Kossuth.

Hegedűs András: A magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései. Budapest, 1951, Szikra.

Moór Gyula: Szociális demokrácia. In: Moór Gyula: Tegnap és holnap között. Tanulmányok. Budapest, 1947, Révai Kiadó. 57–97.

Rákosi Máttyás: Jó politikai munkával a széntermelés fokozásáért. Felszólalás a tatabányai bányásztanácskozáson, 1951. október 21-én. In: Rákosi Máttyás: A szocialista Magyarországért. Budapest, 1953, Szikra. 29–34.

Rákosi Máttyás: Szövetkezetpolitikai irányelvek. 1948. augusztus 20-i beszéd. In: Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1950, Szikra. 333–339.

Szekfű Gyula: Forradalom után. Budapest, 1988, Gondolat.

Társadalmi berendezkedés:

A betegségi biztosítás kiterjesztése. (MNL – OL XIX-C-1-I-8t-103 166. 1949.)

Az OTI átszervezésével kapcsolatos ügyek iratai. (MNL – OL XIX-C-1-I-II/13. szn. 1950.)

Bibó István: A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. köt. Budapest, 1986, Magvető. 485–505.

Erdei Ferenc: Népi demokrácia. In: Hajnal István (szerk.): Demokrácia. Budapest, 1945, PPTE BTK. 7–12.

Féja Géza: Új nemzeteszme. Új Magyarország. 1. évf. (1956) november 3.

Kéthly Anna programadó vezércikke. Népszava, 84. évf. (1956) november 1.

Kovács Imre: Új kurzus Magyarországon. Látóhatár, 5. évf. 1954. 6. sz. 321–323.

Lőcsei Pál. Ki a kulák? Szabad Nép, 5. évf. (1949) január 7.

Németh László: Emelkedő nemzet. Irodalmi Újság, 7. évf. (1956) november 2.

Rákosi Máttyás: A népi demokráciánk útja. Előadás az MDP Pártfőiskoláján 1952. február 29-én. In: Rákosi Máttyás: A szocialista Magyarországért. Budapest, 1953, Szikra. 122–201.

Révai József: A magyar értelmiség útja. In: Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. Budapest, 1948, Szikra. 559–589.

Soproni János – Bikácsi László: A demokrácia kézikönyve. Budapest, 1948, OSZMT.

Sulyok Dezső: Két éjszaka nappal nélkül. (1948). Budapest, 2004, Éghajlat.

Vida István (szerk.): 1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok. Budapest, 1998, MTA Jelenkor-kutató Bizottság

Piaci viszonyok és állami szektor:

A Népjóléti Minisztérium hároméves tervvel kapcsolatos iratai. (MOL XIX-C-1-I-8t-80 984. 1948.)

A szocialista munkaverseny és a „Sztahanov-mozgalom” helyzete 1951-ben (MNL SZKL SZOT Bér- és Termelési o. 1952. 14. d.)

Az ipari munkaerő-gazdálkodás és a szakképzés helyzete, 1949. (MNL OL M-KS-276. öe.:53/39.)

Erdei Ferenc: A földhöz jutott parasztság sorsa. Budapest, 1947, Sarló.

Felszólalások az Ideiglenes Nemzetgyűlés magyar nemzethez intézett szózata általános vitájában. Az 1944. évi december hó 21-ére Debrecenben összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. Budapest, 1946, Athenaeum. 6–17.

Komoly Péter: Mit akar a magyar falu. Társadalmi Szemle, 2. évf. (1947) 3. sz. 221–226.

Kovács Imre: Agrárpolitikai feladatok. Budapest, 1947, Misztótfalusi.

Egyén és közösség:

A betegségi biztosítás kiterjesztése. (MNL OL XIX-C-1-l-8t-103 166. 1949.)

A munkás és alkalmazott családok létminimuma, 1956. (MNL OL M-KS-276. 56/36.).

A parasztság jövedelme és fogyasztása. Statisztikai Időszaki Közlemények. 27. köt. Budapest, 1958, KSH.

Arató Endre: A nemzetiségi iskolahálózat kiépítésének kérdései. Köznevelés, 4. évf. (1949) 7. sz.

Az üzemi dolgozók és üzemi vezetők szociális és kulturális helyzete 1953 őszén. (MNL OL M-KS-276. 53/145. 1953.).

Csákány György: „ezernyi fajta népbetegség...” Budapest, 1955, Szikra.

Galambos József: A cigánykérdés megoldása. Népegészségügy, 28. évf. (1947) 36. sz. 1146–1160.

Keresztúry Dezső: Helyünk a világban. Budapest, 1946. Káldor György.

Kéthly Anna: Demokratikus közoktatás. Budapest, 1946, Népszava.

Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Budapest, 1949, Hungária.

Polzovics István: A nemzeti kisebbségek új helyzete. Budapest, 1947, Új Ember.

Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései. Budapest, 1952, Szikra.

4. A KÁDÁR-KORSZAK

4.1 TÁRSADALMI VISZONYOK ÉS SZOCIÁLIS KÉRDÉS MAGYARORSZÁGON, 1956–1989

4.1.1. A proletarizálódástól az újrapolgárosodás felé. A Kádár-korszak társadalma, 1956–1989 (Olasz Lajos)

Az 1956-tól 1989-ig terjedő időszak, az ún. Kádár-korszak a gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés alapelemei szempontjából – a Szovjetuniótól való függés, az állampárti politikai struktúra, a termelőeszközök döntő részének társadalmi tulajdona és a gazdasági folyamatok központi irányítása, a centralizált közigazgatás, vagy a társadalmi önszerveződés és a nyilvánosság erősen korlátozott volta tekintetében – egységes periódusnak számít. Ezen az időszakon belül azonban számottevő változások következtek be a gazdasági és társadalmi viszonyok egyes elemei, a hatalomgyakorlás formája, eszközei, a külpolitikai mozgástér, a termelő tevékenység szerkezete, az életkörülmények alakulása és a társadalmi részvétel terén egyaránt.¹⁴⁸

A forradalmat követő megtorlás kíméletlenségét és gátlástalanságát nem elsősorban az elítéltek, kivégzettek száma jelezte, ami kisebb volt, mint a Rákosi-rendszerben, hanem az a koncepciózusság, amely a társadalom minden rétegéből szedve az áldozatokat az egész nemzet megfélemlítését célozta. A megtorlásokat politikai visszarendeződés kísérte, de a személyek, az eszközök, a hatalom társadalomhoz való viszonya tekintetében már kezdettől volt némi különbség a megelőző korszakhoz képest, ami az 1960-as évekre már szélesebb körben is érzékelhetővé vált. A megfélemlítő lépéseket a megélhetést javító intézkedések (bérrendezés, gazdasági tervek mérséklése), és az új hatalom stabilizálódásával, berendezkedésével párhuzamosan amnesztiák (1959, 1960, 1963) kísérték. Újraindult a szövetkezetesítés, nagy nyomásgyakorlással és óriási propagandával, ugyanakkor a tsz-ek gépesítése, a háztáji gazdaság, a mezőgazdaságra kiterjedő társadalombiztosítás bevezetése elfogadhatóbbá tette az új szövetkezeteket az agrárnépesség jelentős része számára.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Bihari 2005. 298–301.

¹⁴⁹ Romsics 2010. 424–425.; Valuch 2005. 197–199.

A hatalom gazdasági és társadalmpolitikai intézkedései bizonyos értelemben valóban munkásállammá alakították az országot, pontosabban, proletarizálták a lakosság nagy részét. Az egykor önálló polgár állami, szövetkezeti dolgozóvá vált, akinek helyzetét, életmódját a szocialista redisztribúció határozta meg. Nem rendelkezett termelő tulajdonnal, sem szabad véleménynyilvánítási lehetőséggel, kiszorult a gazdasági vagy politikai döntéshozatalból, nem voltak saját szervezett közösségei. A polgárból proletárrá „avanzsált” népesség elvileg, a jelszavak szintjén (vagy az alkotmány szerint) gazdája volt az országnak, valójában azonban csak a nevében gyakorolták a hatalmat, amely éppen az ő mozgásterét korlátozta. Az 1960-as évek második felében az extenzív gazdaságpolitika okozta pangás és válságjelenségek leküzdésére elkerülhetetlenné vált a gazdasági reform. Az 1968-ban induló „új mechanizmus” bizonyos piaci elemeket és szemléletet hozott a szocialista gazdasági életbe.¹⁵⁰

Mindez azonban a politikai vezetés szándékaival szemben nemcsak a növekedést segítette, hanem társadalmi változásokkal is járt. Ezek hatással voltak a munkaszervezésre, termelési folyamatra, a jövedelmi és vagyoni viszonyokra, az életmódra és a társadalmi magatartásra egyaránt. A változás lehetőségétől elzárkózó pártvezetés 1972-ben megpróbálta visszafogni ezeket a folyamatokat. A reformellenes, recentralizációs, az öntevékenységet visszafogó és az erősödő társadalmi kritikát elhallgattató intézkedések azonban súlyos gazdasági gondokhoz, rendkívüli eladósodáshoz vezettek (a bruttó adóság állomány 1973 és 1978 között 2,1 milliárd US dollárról 9,5 milliárd dollárra nőtt). A gazdaság működőképességének biztosítása és a növekedés igénye, amely a társadalmi béke alapjául szolgált 1978-tól ismét kikényszerítette a reformok folytatását, amelyek fokozatosan egy újrapolgárosodás irányába mutattak.¹⁵¹

Az ország lakosságának száma 1960-tól 1980-ig folyamatosan emelkedett, 9 961 044 főről 10 709 463 főre, ezt követően azonban csökkenésnek indult, és 1990-ben 10 374 823 főt tett ki. A természetes szaporulat 1960-ban még közel 5 ezrelék, 1970-ben pedig 3 ezrelék körül alakult, az 1980-as évtizedben azonban már több mint 1 ezrelékes természetes fogyás jelentkezett, amely tendencia az azt következő években is folytatódott.¹⁵²

A termékenység 1956 után nagymértékben visszaesett. Ebben az 1950-es évek elején alkalmazott kényszerintézkedések részbeni megszűnése (abortusz-tilalom, gyermektelenségi adó), a kiugróan magas születésszám utáni természetes visszarendeződés, illetve a forradalom leverését, a politikai megtorlásokat és a gazdasági kényszerintézkedéseket (tsz-esítés) kísérő rossz társadalmi közhangulat, kiábrándultság játszott szerepet. A születések tekintetében a mélypont 1962-ben volt, amikor a 130 000 élveszületés már a 20. századi demográfiai minimumnak tekinthető

150 Majtényi 2018. 52–53.; Tomka 2011. 122.

151 Tomka 2011. 124.

152 Klinger 1997. 306–307.; Bóhm 1999. 112.

1918-as háborús év 128 000-es születési adatához közelített. 1967-től több jelentős családpolitikai intézkedésre került sor, köztük a családi pótlék kiterjesztése, a gyes bevezetése (az anyák, rendszeres juttatás mellett 2,5 éves korig otthon nevelhették a gyermekeket). Ez, a társadalmi viszonyok javulásával és a gazdasági reform kedvező hatásaival együtt pozitívan hatott a születések számára, különösen a fiatal korosztályok gyermekvállalására. A 2,1–2,2 teljes termékenységi arányszámot, ami az egyszerű reprodukciót hosszabb távon is biztosította volna, azonban nem sikerült elérni.¹⁵³

Ezért 1973-ban újabb népesedéspolitikai intézkedésekre (pl. gyes kiterjesztése) került sor. Ezzel párhuzamosan ismét szigorították az abortuszt. Mindez elsősorban a 2. (esetenként a 3.) gyermek megszületésére volt nagy hatással. Az 1970-es évek közepén ismét kiugróan magas volt a születésszám, részben azért, mert ekkor érte el a családalapítási kort a nagyszámú Ratkó-generáció. Az intézkedések nyomán az élveszületések aránya az 1960-as években 14 ezrelék, az 1970-es években 16 ezrelék körül alakult, ez azonban az 1980-as években 12 ezrelékre esett vissza. A csökkenést az újabb családpolitikai intézkedések, köztük az 1985-ben bevezetésre kerülő gyed sem állította meg. A születések száma szoros kapcsolatot mutatott a szülők társadalmi helyzetével. A középrétegekbe tartozó, magasabban iskolázott nők a munkahelyi karrier, a kisebb családdal biztosítható jobb életmód, illetve a gyermek felnevelésébe investált nagyobb idő és anyagiak miatt már az 1970-es évektől jellemzően 1–2 gyermeket vállaltak. Életkori sajátosságként jelentkezett, hogy az 1970-es évek szociálpolitikai intézkedései nyomán sokan előre hozták a családalapítást, és a legtöbb gyermeket már nem a 25–29, hanem a 20–24 éves korosztályhoz tartozók születték. Ezzel együtt az 1970-es évektől megnőtt a házasságon kívül született gyermekek száma.¹⁵⁴

A halálozási ráta az 1960-as években érte el a 20. század legalacsonyabb szintjét, 11 ezreléssel, a következő évtizedben 12 ezrelékre, az 1980-as években pedig 14 ezrelékre emelkedett, ami már meghaladta a születések arányát. A csecsemőhalandóság, amely 1945-ben még minden 6. újszülöttet érintett, 1964-ben 40 ezrelék körül alakult, 1980-ban 20, 1990-ben 15 ezreléket tett ki. Az egészségügyi ellátás javulása folytán a halálozások között a 40 év alatti korosztályok aránya, amely 1960-ban még 63%-ot ért el, 1990-re 55%-ra csökkent. Nemek szerint vizsgálva, a biológiai különbség a becslések szerint mintegy 2 évvel hosszabb életkort tesz lehetővé a nők számára. E mellett különböző életmódbeli sajátosságok (nagyobb érintettség a dohányzásban, az alkoholfogyasztásban, a fizikai igénybevételben vagy a motorizáció okozta balesetekben), illetve társadalmi hatások (családeltartás, vezető beosztás, politikai okok miatti stressz) nagyobb arányban rontották a férfiak életkilátásait.¹⁵⁵

153 Kamarás 1997. 322–324.; Romsics 2010. 468.; Az MSZMP Központi Bizottsága 1978/c. 434–436., 438–451.

154 Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 402–403.; Kamarás 1997. 322–324.; Bóhm 1999. 115–116.

155 Romsics 2010. 469.; Valuch 2005. 36–37.; Józán 1997. 367–368., 376–377.

A halandóság tekintetében markáns különbség mutatkozott településtípusok szerint is, ami összefüggött a munkavégzés jellegével, az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáféréssel, de szemléleti, mentális okokkal is. A 35–65 éves férfiak körében az 1000 fő alatti településen élőkhez képest az 5000 fős községekben lakóknak 10%-kal, az 50 000-es városokban élőknek 20%-kal nagyobb az esélyük a továbbélésre. Ugyanez az összefüggés a nők esetében nem jelentkezett. A halálozás korrelációt mutatott a szociális helyzettel, a társadalmi státusszal, a foglalkozással és az iskolai végzettséggel is. 1980-ban a 41–59 éves korcsoportot tekintve a fizikai munkások körében 13, a szellemiekénél 9 ezrelék volt. Ezen belül, a mezőgazdasági fizikai dolgozók halálozási rátája 18, a kőműveseké 13, az elektroműszerészeké 8, a tanároké 7 ezrelék körül alakult. A kisebb fizikai igénybevétel, a jobb lakáskörülmények, a prevenció, az egészségtudatos életmód miatt a magasabban kvalifikált, jobb szociális helyzetben élők körében harmadával–negyedével kisebb arányban jelentkeztek a tipikus halálokok, tüdő-, emésztő- és keringésrendszeri betegségek, agyvérzés, májzsugor, illetve az öngyilkosság.¹⁵⁶

A születéskor várható élettartam az 1970-es és 1980-as években az egészszlakosságra vetítve 69 év körül alakult. Ezen belül azonban a férfiak és a nők adatai között egyre nagyobb különbség alakult ki. A férfi lakosság születéskor várható élettartama 1970-ben 66 év volt, ami 1990-re 65 évre csökkent, a nők esetében 1970-ben mért 72 év, 1990-re 74 évre emelkedett. A két nem között így közel 9 év különbség alakult ki. A nemek aránya 1960 és 1980 között kisebb mértékben javult, valamelyest kiegyenlítődött (48,5:51,5), az 1980-as években azonban a férfihalandóság megnövekedésével ismét romlott és 4%-os különbségre távolodott (48:52). Európai összehasonlításban ez igen magas adat, az európai átlag a 2–2,5% közötti különbség. A népességben belül a magasabb fiúszületési arány miatt a fiatalabb korosztályokban kiegyenlítettebb volt a helyzet. Az időskorúaknál azonban még nagyobb eltérés mutatkozott, 1990-ben a 60 év felettiéknél 11%, 85 év felettiéknél 28% volt a nőtöbblet. A nemek szerinti megoszlás településformától függően is különbözött. Budapesten, illetve a vidéki városokban nagyobb a nőtöbblet adódott, mint a falvakban. Ennek az volt az oka, hogy a különbség a nemek között az életkor előrehaladtával egyre nagyobbá vált. A budapesti és városi lakosság életkora általában magasabban alakult, így az előregedő városi társadalmakban a nagyobb férfihalandóság miatt az időskorúak között egyre több volt a nő.¹⁵⁷

A népesség életkora a természetes szaporulattal összhangban a 0–15 éves korosztálynál az 1950-es években csökkenést mutatott, 25%-ról 21%-ra esett, 1970 és 1990 között lényegesen nem változott. A 60 éven felüliek aránya emelkedett, 1960 és 1970 között 14%-ról 17%-ra, majd az 1980-as években 18%-ról 19%-ra. Mivel a munkaképes korúak aránya nagyobb mértékben nem változott, ez többek között azt is jelentette, hogy 100 munkaképes korúra 1960-ban 41 gyermekkorú és 21 időskorú

¹⁵⁶ Józán 1997. 371–375.; Andorka 1997. 286.

¹⁵⁷ Klingner 1997. 296–297.; Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 403–404.; Valuch 2005. 38.

eltartott jutott, míg 1990-re ez az arány 29 gyermekkorú és 30 időskorú körül alakult. A trend megfelelt az európai folyamatoknak, de annál valamivel markánsabban érvényesült. Míg Európában az átlagéletkor 1990-ben 35–36 év körül alakult, addig ez Magyarországon meghaladta a 37 évet. A születéskor várható élettartam 1960-ban a férfiak esetében 66 év, a nőknél 70 év volt, ez 1990-re a férfiaknál 65 évre csökkent, míg a nőknél 74 évre emelkedett.¹⁵⁸

A családi állapot alakulása tekintetében a legkedvezőbb helyzet az 1960-as évek második felében és az 1970-es évek első felében alakult ki. Ezt részben a forradalom, a megtorlás, a tsz-esítés és a városba vándorlás okozta nagy társadalmi változások miatt korábban elhalasztott házasságok megkötése, illetve a népes Ratkó-generáció felnőtté válása magyarázta. A házasságban élők aránya az 1970-es években 68% körül alakult, majd az 1980-as években 65%-ra csökkent. A 15 éven felüli férfinépesség körében 1970-ben 71% volt a házasok aránya, ami 1990-re 64%-ra csökkent, a nők esetében a nőtöbblet és a kisebb újrَاهázasodási hajlandóság révén ez előbb 66% körül alakult, majd 1990-re 58%-ra esett vissza. Az első házasságkötés átlagéletkora a férfiak esetében lassan csökkent, az 1950-es évek második felében még 29 év, az 1960-as években 28, a következő évtizedben pedig 27 év volt. A nők esetében az 1950-es évek végi 25 év az 1960-as években 24 évre csökkent. A házasságkötések aránya az 1960-as és 1970-es években 9 ezrelék körül mozgott, 1990-re azonban 6 ezrelékre esett vissza. Ebben szerepet játszott, hogy a házasság társadalmi súlya érzékelhetően csökkent, a korábbi, viszonylag korai első házasságkötéshez képest, az európai trendekhez igazodva, fokozatosan kitolódott, illetve elterjedtebbé vált az élettársi kapcsolat.¹⁵⁹

Az újrَاهázasodás tekintetében az özvegyiségre jutottak helyét az 1960-as évektől a megnövekvő számú elvált népesség vette át. A korábbi családcentrikus szemlélet fokozatos devalválódásával az egyedül élés terjedését segítő gazdasági változások és mentalitásváltozás, valamint az élettársi kapcsolat arányának növekedése következtében az 1980-as évekre jelentősen csökkent az újrَاهázasodás mértéke, illetve megnőtt a két házasság közötti időtartam, a korábbi jellemzően 1–3 évről 5–7 évre. A negatív tendenciák ellenére 1990-ben a családok száma még 2,9 millió volt, amelyekben több mint 8,6 millió fő élt.¹⁶⁰

Az özvegyek aránya lényegesen nem változott. A nők esetében ez a középkorú férfiak nagy halandósági rátája, illetve a kisebb mértékű újrَاهázasodás miatt végig lényegesen magasabb arányt mutatott, és az 1980-as években valamelyest tovább emelkedett. A korszak folyamán az elváltak aránya változott a legjelentősebb mértékben, amely részben a társadalmi szemléletben és a foglalkoztatási viszonyokban bekövetkező változások nyomán, részben az újrَاهázasodás nagymérvű visszaesése következtében folyamatosan emelkedett, az 1960-as 1%-ról 1990-re

158 Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 404.; Józán 1997. 367–368.; Klinger 1997. 308–309.

159 Klinger 1997. 309–310.; Csernák 1997. 343–345., 352–353.; Andorka 2006. 407–408.

160 Csernák 1997. 346–347.; Valuch 2005. 42–43.

6,5%-ot ért el. A válások aránya az 1950-es évekre jellemző 1 ezrelékről az 1960-as években 2 ezrelékre, az 1970-es években pedig 3 ezrelékre emelkedett. A váláskori átlagéletkor a férfiak esetében lényegesen nem változott, az egész korszakban 36–37 év volt, míg a nőknél 33–34 év, ami egyrészt lehetővé tette az új család alapítását, az újabb gyermekvállalást, másrészt nagy valószínűséggel az első házasságban is született már gyermek, tehát a válások az érintett két félnél szélesebb társadalmi kör életét befolyásolták. A legtöbb elvált az egész korszakban a 40–49 éves korcsoporthoz tartozott.¹⁶¹

A korszak végére általánossá vált a nukleáris család, az életkor kitolódása ellenére csökkent a családdal együtt lakó idős nagyszülők aránya. Ez alapvetően a családi élet átalakulásával, a városi lakosság arányának emelkedésével, a lakásviszonyok változásával, a társadalmi szokások és gondolkodásmód módosulásával függött össze. Jelentős mértékben megnőtt a 2 főből álló családok száma, az 1955-ös 32%-hoz képest 43%-ra. Ezen belül egyrészt a gyermektelen házaspárok aránya emelkedett, másrészt jelentősen megnőtt az egy szülőből és egy gyermektől álló családok száma. A gyermeküket egyedül nevelők között a legnagyobb emelkedés a 25–34 éves korosztály körében jelentkezett, 1970-ben ez 11%, 1990-ben pedig már 24% volt. A gyermekek száma az 1970-es évek családpolitikai intézkedései nyomán valamelyest emelkedett, csökkent viszont a sokgyermekes családok aránya, a 4 vagy több gyermeket nevelő családoké 1%-ra, a 3 gyermekeseké 4%-ra. Fokozatosan többségbe került az 1 gyermekes család. Az anyagi önállóvá válás kitolódása (illetve a későbbi házasságkötés) nyomán, bár a gyermekek száma csökkent, a szülőkkel együtt élő fiatalok aránya jelentősen emelkedett, elsősorban a nem önálló kereső 20–24 éves korosztályban, különösen 1970 után.¹⁶²

A korszak nagy kivándorlási hullámmal kezdődött, a forradalom alatt, illetve a leverése utáni hónapokban mintegy 200 000 fő hagyta el az országot. Ezeknek 50%-a budapesti lakos volt, 65%-a férfi, és 50%-a 25 év alatti. A kormány amnesztia felhívása, illetve családi okok miatt a menekülők közül 18 000 fő egy éven belül visszatért. Ebben az időszakban mintegy 20–25 000 zsidó lakos hagyta el az országot, egyharmaduk Izraelben, a többiek Nyugat-Európában, az USA-ban, Ausztráliában telepedtek le. 1960 és 1990 között a kivándorlás megközelítőleg 140 000 embert érintett, ezeknek fele legálisan, másik fele illegálisan hagyta el az országot. A kivándorlók többsége továbbra is a fiatal, 20–30 év közötti korosztályhoz tartozott, és jellemzően középfokú vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Ugyanez idő alatt 20 000 fős visszavándorlásra került sor, többségében az 1945 és 1960 között távozó köréből. Mintegy 95 000 fő új bevándorló is érkezett, ezek döntő többsége a határon

161 Klinger 1997. 298., 309–310.; Csernák 1997. 355–356.

162 Andorka 2006. 312–314.

túli magyarság soraiból került ki, akiknek migrációja az 1970-es évek második felében élénkült meg, és az 1980-as évek közepétől tömeges méreteket öltött.¹⁶³

A magyarországi nemzetiségek körében az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején különösen jellemző rejtőzködő magatartás, az anyanyelvi és etnikai hovatartozás eltitkolása, az 1960-as éveket jellemző, az automatizmus elve alapján a nemzetiségek fokozatos beolvasztását célzó kisebbségpolitika hatására továbbra is fennállt. Ebben a diktatúra általános gazdaság- és társadalompolitikája nyomán felgyorsuló asszimilációnak is jelentős szerepe volt. A gazdaságszerkezet átalakulása, a tsz-esítés, a nagyarányú iparfejlesztés, az urbanizáció nagymértékben fellazította a korábban homogén etnikai falusi közösségeket, fokozta a belső vándorlást. 1960-ban 149 373 nem magyar anyanyelvű lakost írtak össze, és 67 648 fő vallotta magát más nemzetiséghez tartozónak. 1960 és 1980 között anyanyelv tekintetében a német lakosság adatai 39%-os, a szlovákoké 48%-os, a délszlávoké 28%-os, a románoké 36%-os csökkenést mutattak. Az asszimiláció a szlovákság körében volt a legszélesebb körű, és a délszlávoknál, elsősorban a szerbek és szlovének körében a legkisebb mértékű. Ebben az is szerepet játszott, hogy 1960-tól megszűnt a tisztán anyanyelven történő oktatás, és helyette vegyes nyelvű képzést vezettek be a nemzetiségi iskolákban. Ezzel együtt a kisebbségek kulturális lehetőségei is jelentős mértékben beszűkültek.¹⁶⁴

Az 1970-es évek elején pozitív változások kezdődtek. Az 1972-es alkotmánymódosítás elismerte a nemzetiségek kollektív jogait, bővült az oktatás intézményhálózata, javultak a kulturális feltételek. Ezzel párhuzamosan a kisebbségek körében (a városi népességnél, a fiatal korosztályoknál is) megélénkült az érdeklődés a nemzeti öazonosság kérdései iránt. A nemzetiségek valós létszámának megállapítására az 1980-as népszámlálással párhuzamosan a helyi tanácsokat utasították, hogy a nyelvismeret és a hétköznapi kulturális megnyilatkozások alapján írják össze a nemzetiségi kötődéssel rendelkezőket. A korábban nagyobb nemzetiségi arányszámokat mutató 506 községben 262 700 ilyen személyt találtak. Ez alapján az egész országra vonatkozóan mintegy 400 000 nemzetiséghez köthető lakost valószínűsítettek, miközben a népszámlálás során anyanyelv tekintetében 101 605, identitás vonatkozásában pedig csak 64 085 fő jelzett ilyen kötődést. Az asszimilációs hatások nyomán ezek az adatok az 1980-as évek második feléig csökkentek. Ezt követően, részben a nemzetiségi kulturális megélénkülés, részben a Közép-Kelet-Európában erősödő etnicizálódási folyamat, illetve a politikai rendszerváltások következtében ismét emelkedni kezdtek, 1990-ben anyanyelv szerint 104 222 fő, etnikai hovatartozás terén 90 068 fő vallotta magát nemzetiséginek.¹⁶⁵

163 Valuch 2005. 48–49.; Belényi 2009. 72–74.

164 Bindorffer 2011. 56–57.; Szarka 2004. 89–94.; Kocsis 1996. 90.; Tátrai 2006. 280.; Fehér 1993. 42–43.

165 Hoóz – Kepecs – Klingner 1985. 45–47., 72–74.; Tilkovszky 1998. 155–160.; Föglein 2006. 111–112.

A 10 000 fő feletti nemzeti kisebbségek közül a legnagyobb lélekszámú változatlanul a németység volt, becsült létszámuk 210 000 körül alakult, az 1990-es népszámlálás során azonban csak 37 511 fő vallotta magát német anyanyelvűnek, illetve 30 824 fő német nemzetiségűnek. A szlovákok száma a becslések szerint 90–100 000 fő körül alakult (1990: anyanyelv szerint 12 745 fő, nemzetiség szerint 10 459 fő). A délszláv népek közül a horvátok száma becsült adat szerint 35 000 fő volt (1990: anyanyelv szerint 17 577 fő, nemzetiség szerint 13 570 fő). A románok létszáma 20 000 fő körül alakul (1990: anyanyelv szerint 8730 fő, nemzetiség szerint 10 740 fő).¹⁶⁶

A Kádár-korszak egyik komoly társadalmi problémája a cigánykérdés volt. A cigányságot a hatóságok az 1950-es évekig közbiztonsági és közegészségügyi kockázati tényezőként kezelték. Az etnikum azonosítása nem elsősorban nyelvi, kulturális jegyek alapján történt, hanem egy sajátos perifériális életmódhoz kötődött, melyet szegénység, aluliskolázottság, foglalkozásnélküliség, szükségglakásban élés, esetenként aszociális magatartás jellemez. A cigányság társadalmi integrációja érdekében 1957-ben határozat született, hogy a jövőben nemzetiségként kell kezelni őket, egyben létrehozták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. A László Mária vezette szövetség lehetőségeihez képest aktív lépéseket tett a szociális felzárkóztatás, az érdekvédelem és a kultúra ápolása terén. Ezzel azonban szembekerült az automatizmus elvét valló hivatalos kisebbségpolitikával, így a szövetséget néhány év múlva felszámolták. A pártvezetés 1961-ben a cigánykérdést nem nemzetiségi, hanem szociális problémának nyilvánította.¹⁶⁷

A következő két évtizedben különböző kampányok keretében jelentős intézkedések történtek a cigányság foglalkoztatásának, lakáshelyzetének, illetve iskolázottsági szintjének javítására. 1961 és 1971 között megduplázódott az aktív keresők aránya, 30%-ról 60%-ra. A férfiak körében az aktív keresők aránya 1981-ben elérte a 87%-ot. Ezen belül 22% dolgozott a mezőgazdaságban, döntően tsz-tagként, csak 6% volt önálló vagy segítő családtag; 65% dolgozott az iparban, de csak 11% szakmunkásként, 44% segéd-, 10% betanított munkás volt. A szociális, jövedelmi és társadalmi integrációs szempontból még a segédmunkási pozíció is komoly előrelépést jelentett, de ugyanakkor be is zárta a cigány munkavállalókat ebbe a kategóriába, nem ösztönözte, nem segítette a szakképzettség megszerzését, a rendszerváltás, a privatizáció így kiszolgáltatva érte őket, és tömegesen vesztették el az állásukat.¹⁶⁸

1961-től megindult a cigánytelepek felszámolása, helyette ún. csökkentett komfortfokozatú lakásokat biztosítottak, illetve falusi házak vásárlását támogatták. A „cs” lakásokat azonban telepszerűen egy helyen alakították ki, és a komfortosításra nem állt rendelkezésre kellő anyagi erő, így (bár magasabb színvonalon) újraszülettek a cigánytelepek. A faluba költözés pedig az amúgy is kevés munkalehetőség miatt

¹⁶⁶ Bóhm 1999. 98.; Valuch 2005. 27.

¹⁶⁷ Dupcsik 2009. 139–141.; Majtényi – Majtényi 2012. 53–56.

¹⁶⁸ Valuch 2005. 85–86.; Az MSZMP Központi Bizottsága 1978/a. 783–788.

jelentett problémát, illetve a cigány lakosság 20–25%-ra emelkedése esetén a nem cigány lakosok körében nagyarányú elvándorlás indult, ami még inkább sorvadó pályára állította az adott települést. A Kemény István által végzett felmérés szerint 1971-ben a cigány lakások 66%-a szegregált telepeken állt, az épületek 56%-a rendelkezett villanyal és mindössze 8%-a vezetékes vízzel.¹⁶⁹

A felmérés idején a cigányság 71% volt magyar anyanyelvű, 21% cigány és 8% román nyelvű. Komoly gondok jelentkeztek az iskolázottság tekintetében, a 14 év feletti cigány lakosság körében 8 osztályt csak 26% végzett, további 64% járt ugyan iskolába, de azt nem fejezte be. Az analfabéták aránya kiugróan magas, 39% volt. A helyzet 1990-re javult, a megfelelő korosztályhoz tartozók 40%-a végzett általános iskolát. Ez azonban még így is kevesebb, mint a fele volt az össznépeség hasonló adatának. A 8 osztályt végzett cigány fiatalok mindössze 50%-a tanult tovább, jellemzően szakmunkásnak, a nem cigány lakosság körében a továbbtanulás meghaladta a 90%-ot és mintegy kétharmaduk érettségit adó intézménybe ment tovább.¹⁷⁰

A cigányság lélekszáma az 1960-as népszámlálási adatok szerint anyanyelv tekintetében 25 633 fő, nemzetiség alapján 56 121 fő volt. A tanácsi szervek felmérése szerint viszont a valós létszám 186 500 fő körül alakult. Az 1971-es kutatás szerint 320 000 cigány élt az országban, a legkevesebb közülük az Alföldön (Szolnok, Csongrád, Bács-Kiskun megyében), 16%, a legtöbb a keleti országrészben (Békés, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar megyében) 23%. A cigányság 22%-a lakott városban (8% Budapesten). 1990-ben az etnicizálódás hatásai nyomán anyanyelv tekintetében 48 072 főt, nemzetiségi hovatartozás alapján pedig 142 683 főt írtak össze. Ez jól jelezte, hogy az egyébként nem egységes néprajzi, kulturális, nyelvi csoportot képező cigányság egyre inkább nemzetiségként próbálja elfogadtatni magát a társadalommal, holott a cigányság 1994-ig nem szerepelt a hivatalosan elismert nemzetiségek sorában. Az 1993-as felmérés adatai szerint a cigányság létszáma 433 800 fő körül volt.¹⁷¹

A cigányok helye, helyzete a magyarországi társadalomban komplex problémakört takart. Viszonyaikat, kilátásaikat, társadalmi integrációjuk gondjait nem lehetett csupán kulturális másságként kezelni, ugyanakkor a cigány népesség nem volt azonosítható a perifériális helyzetben élők egészével sem, és a vele szembeni előítéletes gondolkozás indukátorait sem lehetett csak az egyik, csak a másik megközelítésben keresni. Azt viszont az 1971-es és az 1993–1994-es átfogó vizsgálatok egyaránt megerősítették, hogy a cigánysághoz tartozók a nem cigány népességhez viszonyítva jóval hátrányosabb helyzetben vannak.¹⁷²

169 Dupcsik 2009. 206–209.; Majtényi – Majtényi 2012. 66–68.

170 Valuch 2005. 84–85.; Romsics 2010. 470.

171 Klinger 1997. 302.; Az MSZMP Központi Bizottsága 1978/a. 781–783.

172 Andorka 2006. 381–383.; Az MSZMP Központi Bizottsága 1978/a. 783–788.

Az ország felekezeti összetételében a Kádár-korszakban jelentős változás nem következett be. A korszak végén a magukat vallásosnak tekintők közel 68%-a római katolikus, 21%-a református, 5%-a evangélikus volt, a többi felekezethez tartozók együttes aránya 2–3%-ot tett ki, a felekezeten kívüli ateisták aránya 3–4% körül alakult. A vallásukat rendszeresen gyakorlók száma az egyházakra nehezedő, az 1970-es évekig fennálló politikai nyomás, illetve a vallásgyakorlással kapcsolatos kritikus megítélés miatt fokozatosan csökkent. Az 1970-es évek elején a vallását gyakorlók aránya 40% körül alakult, a rendszeres templomba járóké 10% körül volt. A későbbiekben már inkább az életmód és a gondolkodás változása, az egyházakkal való kapcsolat meglazulása állt a csökkenés háttérében. A vallásosság azonban különböző formákban jelentkezett. 1990-ben a népesség mintegy 13–15%-a követte pontosan valamely egyház tanításait, 45–46%-a inkább csak laikus módon volt vallásos. A rendszeres templomba járók aránya 13%, az időnként templomba járóké 21% körül mozgott.¹⁷³

A településhálózat a korszak folyamán gyorsuló ütemben átalakult. 1960-ban 63 város és 3210 község volt Magyarországon, 1970-ben 73, 1980-ban pedig 96 város és 3026 község alkotta a településhálózatot. A városok száma az 1990-es években ugrásszerűen nőtt, 166-ra, miközben a községek száma 2913-ra csökkent. A községek számának folyamatos csökkenése kisebb részben egy-egy kistelepülés elhagyottá válásának következménye volt, nagyobb arányban azonban közigazgatási összevonások álltak a háttérben. A városhálózat gyarapodása sok esetben nem a gazdasági fejlődés, a városfunkciók bővülése, az urbanizációs szint emelkedése nyomán következett be. Önálló bevételi források híján a települések csak a redisztribúciós finanszírozásra építhettek, amely a városokat preferálta. A kedvező pénzügyi lehetőségek és egyéb előnyök érdekében erős lobbiszerű tevékenység zajlott a községek részéről a városi rang eléréséért. Ennek nyomán az új városok lakossága viszonylag kisebb volt. Az 1960 után várossá nyilvánított települések több mint 80%-a 25 000 fő alatti, 36%-a 10 000 fő alatti (5 város 5000 fő alatti) népességgel rendelkezett. Így, míg 1949-ben az összes város 56%-a volt 25 000 főnél népesebb, addig 1990-ben már csak 29%-a.¹⁷⁴

Az 1960-as, 1970-es években még dinamikusan emelkedett a városlakók aránya, 25%-ról 39%-ra, majd 1980-ra 43%-ra. Az 1980-as évek folyamán a bővülés már csak 1% volt és egy időre le is állt. Ezen belül a kisvárosok a 10–50 000 lakosú települések népességének aránya a korszak folyamán gyakorlatilag nem változott, 22%-ot tett ki. Az 50–100 000 lakosú településeken az emelkedés 3% volt, az ennél nagyobb lélekszámú városok lakossága 1960 és 1990 között 8%-kal emelkedett, lassuló ütemben, az első évtizedben még 4%-kal, az utolsóban már csak 1%-kal. 1990-ben 141 település lélekszáma haladta meg a 10 000 főt, és ott élt a népesség 61%-a. Budapest lakossága 1960 és 1970 között 18%-ról 19%-ra nőtt és meghaladta a 2

173 Bóhm 1999. 105.; Andorka 2006. 650–652.; Klinger 1997. 302–303.

174 Klinger 1997. 295–296.; 308.; Romsics 2010. 476–477.; Valuch 2005. 62–69.

millió főt, ezt követően azonban már csak igen kis mértékben emelkedett, 1990-ig, majd csökkenni kezdett. A városokra koncentráló fejlesztéspolitika következtében a falvak, különösen a kisebb települések magukra maradtak, ami sok esetben a helyi gazdaság beszűküléséhez, a lélekszám további csökkenéséhez vezetett. 1960-ban a települések 1,9%-a volt 500 főnél kevesebb lakosú, 1990-ben 2,8%-a. 1960-ban a 100 lakosnál kisebb települések száma 742 volt, 1990-ben 950.¹⁷⁵

A településfejlesztés terén meghatározó szerepet játszott az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió, amely szigorú hierarchikus rendbe sorolta egyrészt a feladatkör, másrészt az ehhez rendelt finanszírozás tekintetében a településeket. Kijelölt 23 felsőfokú, 106 középfokú és 982 alsófokú központot, amelyek eltérő mértékű állami fejlesztésre számíthattak. Ugyanakkor a mintegy 2000 központi szerepkör nélkül maradt település az alapellátás biztosításán túl gyakorlatilag csak önerőre támaszkodhatott.¹⁷⁶

A tanyavilág felszámolása, döntően politikai okokból az 1960-as évek végéig a helyi tanácsok kiemelt feladata volt. A magánparaszti gazdálkodás fő létalapját, infrastruktúráját igyekezett ezzel megszüntetni a hatalom, hogy a hagyományos birtokszerkezethez kapcsolódó gazdaság-központok felszámolásával utat nyisson a nagytáblás tsz-műveléshez. A külterületen élő népesség száma 1949-ben még 1,6 millió fő körül mozgott (a népesség 17%-a), ez 1960-ban még 12% volt, majd 1980-ra 4%-ra esett vissza. A külterületről beköltözők azonban jellemzően nem a falvak, hanem a nagyobb agrárvárosok népességét gyarapították. Az 1980-as évekkel lelassult a tanyák felszámolása, szoros kapcsolatban a magángazdálkodás lassan meginduló bővülésével. 1990-ben 8000 külterületi lakóhelyen 311 000 fő élt (a népesség 3%-a), közülük mintegy 200 000 ember tanyán lakott és gazdálkodott. Összefüggő tanyás területek elsősorban Csongrád, Békés és Bács-Kiskun megyében maradtak fenn.¹⁷⁷

Az 1960-as években nagyarányú állami lakásépítés zajlott, az 1960 és 1975 közötti 15 évben 1 047 000 lakás épült, amit a következő 5 évben további 454 000 új lakás követett. Az 1980-as évektől a gazdaság lassulásával összefüggésben a lakásépítkezés üteme is csökkent, de a korábbi korszak lakáshiányát ezek az évtizedek jelentős mértékben bepótolták. Száz lakásra 1949-ben 366 fő, 1990-ben 263 fő jutott, míg 100 szobára 1949-ben még 265 fő, 1990-ben pedig már csak 113 fő. 1960-ban a lakások 63%-a volt egyszobás, 32%-a kétszobás és csak 5%-a három vagy több szobás. Ez a helyzet 1980-ra gyökeresen megváltozott, az egyszobás lakások aránya 27%-ra csökkent, a kétszobásoké 49%-ra, a nagyobb lakásoké pedig 24%-ra emelkedett. Az 1970-es évekig a lakások többsége a városok külső kerületeiben kialakított lakótelepeken épült, általában 8–10 emeletes ház formájában. 1985-ben 408 lakótelepet tartottak nyilván, melyeken mintegy 1,6 millió ember élt. A jelentős mennyiségi, és komfortfokozatbeli előrelépést azonban kedvezőtlen hatások is

175 Valuch 2005. 66–69.; Klinger 1997. 295–296., 308.; Romsics 2010. 479.

176 Pölöskei – Gergely Izsák 1997. 393–394.; Valuch 2005. 56–58.

177 Klinger 1997. 295–296., 308.; Romsics 2010. 479.

kísérték, a zsúfoltság, a rossz hő- és hangszigeteltség, a környezet otthonosságának hiánya, a rövid idő után jelentkező felújítási igény. Az 1980-as évektől nagyobb arányban jelentek meg a belvárosi rekonstrukció során kialakított, igényesebb, kevesebb lakásos épületek, a kertvárosi környezetben épülő 4–5 emeletes társasházak, vagy a sáttortetős családi házak.¹⁷⁸

Az újonnan épült lakások többsége komfortos (ritkábban félkomfortos) volt. 1960-ban a lakások 74% rendelkezett villanyvilágítással, 9% vezetékes gázzal, 23% vezetékes vízzel, 18% fürdőszobával. Az 1960-as évek nagy villamosítási hulláma után, a villannyal való ellátottság 1970-re 92%-ra nőtt, a vezetékes gáz 16%-ra, vezetékes víz 36%-ra, fürdőszoba 31%-ra. A komfortosság gyors ütemben javult. 1980 és 1990 között a villanyvilágítás aránya 64%-ról 83%-ra, a gáz 26%-ról 40%-ra, a vezetékes víz 98%-ról 99%-ra, a fürdőszoba 60%-ról 81%-ra emelkedett. A fejlődéssel párhuzamosan komoly különbségek jelentkeztek a nagyobb települések és a leszakadó kistelepülések lakásainak színvonala között. A nem lakás célra épült, de arra használt ideiglenes lakóhelyek felszámolására több központi kampány is indult a korszakban, így azok jórészt eltűntek, a komfort nélküli szükséglakások azonban, amelyek legalább egy szobával, üvegezett ablakkal vagy ajtóval, fűtési és vízvételi lehetőséggel rendelkeztek továbbra is használatban maradtak, 1990-ben mintegy 100 000 volt belőlük¹⁷⁹

A keresőnépesség aránya folyamatosan emelkedett, kezdetben igen dinamikus, később lassuló ütemben, mindez szoros kapcsolatban állt a kétkeresős családmódel kialakulásával, a nyugdíjasok körének bővülésével és különböző családpolitikai intézkedések bevezetésével. 1960-ban a keresőnépesség 5 196 215 fő volt (52%). A keresők aránya 1970-ben 62%-ra, majd 1980-ra 68%-ra emelkedett, 1990-ban pedig már 70%-ot ért el. A foglalkoztatás bővítése, a teljes foglalkoztatottság közeli állapot elérése nem csupán, sőt nem elsősorban a gazdasági növekedést szolgálta, hanem társadalmpolitikai eszköz volt, és egyben ideológiai kérdés, a szocializmus magasabbrendűségét is igazolta a kapitalizmussal szemben.¹⁸⁰

Az aktív keresők aránya, az általános foglalkoztatási adatoknál sokkal kedvezőtlenebbül alakult. Ez 1960-ban 48%, 1970-ben szintén 48%, 1980-ban 47% volt, majd 1990-re 40%-ra csökkent. A csökkenés háttérében az inaktív keresők arányának jelentős emelkedése állt, elsősorban a nyugdíjasok (mezőgazdasági és rokkantnyugdíjasok) számának emelkedése, illetve a gyermekgondozással kapcsolatos szociálpolitikai intézkedések (gyes, gyed) hatására. Az inaktívak aránya 1960-ban 4%-ot, 1980-ban 21%-ot, 1990-ben pedig már 28%-ot tett ki. Az 1990-es

178 Kollega Tarsoly 1996. 216.; Majtényi 2018. 115–118.; Ferge – Láng – Kemény 1966. 64–67.

179 Valuch 2005. 295–297.; Belényi 2009. 302–305.

180 Tomka 2012. 28–29.; Belényi 2009. 70–72.

adatok között szerepeltek először a munkanélküliek, akiknek 126 277 fős tábora az összes kereső 1,7%-át tette ki.¹⁸¹

E tekintetben fordított változás következett be a férfiak és a nők esetében. A férfiak körében az aktív keresők aránya 1960-ban 64%, az inaktívaké 5% volt, 1980-ban 55% és 17%, 1990-ben pedig az aktívak aránya 50%-ra csökkent, miközben az inaktívaké 20%-ra nőtt. Ebben elsősorban a különböző nyugdíjasok körének bővülése játszott szerepet, másrészt a korszak végén a munkanélküliség emelkedése. A nők esetében 1960-ban 33% volt az aktív és 4% az inaktív keresők aránya. Ez 1980-ra 40%-ra, illetve 24%-ra emelkedett (az inaktívak növekedésében főként a családpolitikai intézkedések játszottak szerepet). 1990-ben a nők körében az aktív keresők aránya 37%, az inaktívaké 31% volt.¹⁸²

A női foglalkoztatottság 1960 és 1970 között 50%-ról 64%-ra bővült. A nők az összes foglalkoztatottnak 1960-ban 32%-át, 1970-ben már 41%-át adták. A nők száma elsősorban a hagyományos női szerepekkel összekapcsolható foglalkozásokban emelkedett (könnyűipar, kereskedelem, szolgáltatás, adminisztratív munkakörök), a nehéz fizikai munkát igénylő területekről kivonták őket. Az erőltetett iparfejlesztés és az ahhoz kapcsolódó ideológiai kényszerek enyhülésével ismét nagyobb hangsúlyt kapott a családi feladatok ellátása. A gyermekgondozást érintő szociális juttatások jelentős mértékű bővítése nyomán sok nő hagyta el ideiglenesen a munkahelyét. Ezzel csökkenteni lehetett az egyes területeken kialakult munkaerő túlkínálatot, és közelíteni lehetett a rendszer egyik legfőbb ideológiai jelszava, a teljes foglalkoztatottság formális megvalósítása felé. A politikai vezetés a női egyenjogúság alapjaként továbbra is a munkavállalást és a közéleti részvételt nevezte meg, de különböző társadalompolitikai eszközökkel és családbarát propagandával jelentős mértékben hozzájárult a tradicionális női szerepek konzerválódásához is.¹⁸³

A gazdaság szerkezetének átalakítása, a tsz-szervezés 1962-re történő csaknem teljes végrehajtása, az ipari, kereskedelmi szövetkezetek létrehozása és a magánkivállalkozó szektor minimálisra csökkentése nyomán gyökeresen átalakult a foglalkoztatási viszony szerinti összetétel. Az önállóak aránya az aktív keresők körében 1980-ban mindössze 3% volt. A részleges gazdasági liberalizáció hatására ez az arány 1990-re 5%-ra emelkedett. A foglalkoztatottak között a szellemi munkások aránya fokozatosan emelkedett. 1960-ban 17%-ot, 1970-ben 25%-ot, 1980-ban 29%-ot és 1990-re 33%-ot tett ki. Hasonlóképpen, az aktív keresőnépességben belül is nőtt a szellemi foglalkozásúak aránya, az 1960-as 16%-ról, 1980-ig 30%-ra, 1990-ig pedig 33%-ra. Ezen belül az adminisztratív munkaköröket betöltők aránya csökkent, a szakalkalmazottaké pedig emelkedett. Ez egyrészt a modernizálódó gazdaság

181 Valuch 2005. 96–97.; Andorka 2006. 180.; Fóris 1969. 13–16.

182 Klinger 1997. 303., 311.

183 Schadt 2007. 194–198.; Bóhm 1999. 88–89.; Garancsi 2007. 262.; Majtényi 2018. 199–200.

fokozott igényét jelezte a „fehérgalléros”, érettségivel, diplomával rendelkező munkatársak iránt, másrészt a szakmai képzés bővüléséről is tanúskodott.¹⁸⁴

Az aktív keresők foglalkozás szerinti megoszlása 1970-ig az ipar folyamatos és gyors bővülését mutatta. Az összes aktív keresőnek 1960-ban 34%-a, 1970-ben 44%-a dolgozott az iparban. Ez az arány 1980-ban 42%, 1990-ben pedig már csak 38% volt. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaságban dolgozók aránya a korszak végéig folyamatosan csökkent, az 1960-as 38%-ról 1970-ben 25%-ra, 1980-ban 19%-ra, majd 1990-ben 15%-ra. A változás nyomán az 1960-es évekre Magyarország agrár-ipari államból előbb ipari-agrár foglalkozásszerkezetű állammá, majd az 1980-as évekre döntően ipari országgá vált. Fokozatosan emelkedett a szolgáltatói szférában dolgozók aránya: a kereskedelemben az 1960-as 6%-ról 1990-ig 11%-ra, a közlekedésben 6,5%-ról 8,5%-ra, az egészségügyben 5,5%-ról, 13%-ra, az egyéb szolgáltatásban 3%-ról 7%-ra. A legtöbb foglalkoztatott 1980-tól már az ún. 3. szektorban tevékenykedett, ami fontos modernizációs sajátosságnak számított.¹⁸⁵

A Kádár-korszakban a foglalkoztatás bővülése mellett több alkalommal is csökkentették a munkaidőt. 1968-ban számos foglalkozási kategóriában 44 óras munkahétre tértek át, amit 1978-ban gyakorlatilag minden városi foglalkozási területre kiterjesztettek, illetve bevezették a kéthetenkénti szabad szombatot. Mindez, tsz-tagok nélkül, a keresők 92%-át érintette. 1981-ben az iparban, a közigazgatásban és számos alkalmazotti munkakörben 42 órára csökkent a munkaidő, az 1980-as évek közepétől pedig elterjedt a hetenkénti szabad szombat.¹⁸⁶

Az 1960-as évektől a foglalkoztatás sajátos velejárója volt az ingázás, a napi vagy heti utazás, a lakóhelytől távolabb eső munkahelyre. 1960-ban a naponta ingázók aránya az aktív munkavállalók között 13% volt, ami 636 000 főt jelentett. Arányuk 1970-re 20%-ra, 1980-ra 24%-ra emelkedett (1 218 000 fő), majd lassuló dinamikával növekedve, 1990-ben 25%-ot tett ki. Az ingázók között a nők aránya gyorsan emelkedett, 1960-ban a családi feladatok ellátása miatt még csak 19%-ot tett ki, 1990-ben viszont már 35% volt. 1960-ban még csak 143 olyan település volt az országban, ahol az ingázó munkavállalók aránya elérte az 50%-ot. 1970-ben ezek száma 842-re, 1980-ban pedig 1820-ra emelkedett, vagyis az összes települést tekintve 4%-ról, húsz év alatt 58%-ra emelkedett. Ez is jelezte, hogy a települések több mint fele súlyos forráshiánnyal küzdött. Ezek közül, a nagyvárosok agglomerációjába tartozóknak volt esélyük, hogy megtartsák az ingázó népességet, a gazdasági centrumoktól távolabb eső települések lakossága viszont a helyi munkahiány miatt fokozatosan csökkent.¹⁸⁷

184 Romsics 2010. 472.; Andorka 2006. 180.; Klinger 1997. 304–305., 312–313.

185 Pölöskei – Gergely – Izsák 1997. 408.; Bálint 1978. 39–42.

186 Romsics 2010. 480.

187 Andorka 2006. 269–270.; Valuch 2005. 71–72.; Kulcsár 1982/a. 35–39.

Az ingázás jellege, szerkezete a korszak folyamán számottevően változott. Kezdetben az újonnan ipari munkavállalóvá vált, a városokban lakással még nem rendelkező segéd- és betanított munkások alkották a többséget. Általános volt a heti ingázás, ahol az utazások közötti időt vagy albérlésben, vagy munkásszállásokon töltötték a dolgozók. A távolsági (heti) ingázók száma 1970-ben 320 000, 1980-ban 270 000 fő körül alakult. A munkásszálláson élők száma 1960-ban 230 000 fő, 1980-ban 150 000 fő körül mozgott. A távolsági ingázás gyakran alkalmi jellegű volt, ha közelebb megfelelő munkalehetőség kínálkozott, a dolgozó arra váltott. Az 1970-es évektől a gazdaság extenzív bővítése helyett az intenzív fejlesztések vették át a főszerepet, ennek nyomán egyre több szakképzett, esetenként termelésirányító jelent meg az ingázók között. Az 1980-as évektől pedig megjelent az agglomerációban, a nagyvárost körülvevő kistelepüléseken való tudatos berendezkedés, és a kedvezőbb életfeltételekért cserébe a napi bejárás vállalása a középrétegek esetében is.¹⁸⁸

A Kádár-korszakban a társadalomszerkezet jelentős változáson ment keresztül. A politikai vezetés ugyan ideológiai toposzokhoz ragaszkodva továbbra is a „két osztály, egy réteg” szemléletet erőltette, vagyis a munkásosztály és a dolgozó parasztság, mint egy-egy „egységes” entitás, melyek közösen gyakorolják a hatalmat, és a velük szövetséges értelmiség alkotja a magyar társadalmat. Valójában azonban ez a kép már az 1960-as években sem volt alkalmas a hazai viszonyok leírására, értelmezésére. Az 1960-as években ezért elsősorban társadalomtudományos körökben a „munkajelleg csoportok” szerint próbáltak differenciáltabb képet alkotni az egymástól különböző helyzetű, érdekű törekvésű rétegekről, és ezzel jobban megragadni a társadalomban zajló folyamatokat.¹⁸⁹

Az elit funkcióját ellátó vezető szellemi réteg folyamatosan bővült, aránya 1960-ban 3%, 1970-ben 5%, 1980-ban 8%, 1990-ben pedig 11% volt. Ez rendkívül nagy különbség azzal összevetve, hogy a 20. század korábbi időszakaiban az elithez sorolhatók mindössze 1–2%-os arányt képviseltek. Jelentős mértékben kiszélesedett a szellemi középréteg is, amely 1960 és 1970 között 14%-ról 21%-ra nőtt, ezt követően pedig 22–23% körül állapodott meg, és nem emelkedett tovább. Ez alig haladta meg a korszakokban tapasztalt mértéket, és európai összehasonlításban igen szerénynek számított. A magánvállalkozó kisegzisztenciák aránya 1980-ig folyamatosan csökkent 1960 és 1980 között 22%-ról 2%-ra, majd 1990-re 5%-ra bővült. A fizikai munkások aránya minden kategóriát beleértve 1980-ig 61%-ról 68%-ra emelkedett, majd csökkenni kezdett és 1990-ben ismét 61% volt. Ezen belül az ipari munkások aránya 43%-ról 52%-ra nőtt, miközben a mezőgazdasági munkásoké 18%-ról 16%-ra csökkent.¹⁹⁰

A politikai, gazdasági vagy kulturális elithez kapcsolódó vezető pozíciók betöltésénél az 1970-es évekig egyértelműen a politikai lojalitás játszott a meghatározó szerepet.

188 Bóhm 1999. 40–41.; Andorka 2006. 269–270.; Belényi 2009. 131–135.

189 Majtényi 2018. 127–128.; Andorka 2006. 176–180.

190 Bóhm 1999. 58.; Andorka 2006. 178–179.

Az 1968-as reform, majd az 1977-ben induló újabb reformperiódus során azonban felértékelődött a szakmai felkészültség. Az 1970-es években a politikai elkötelezettség mellé felsőfokú diplomát a pártfőiskola adott. Az 1980-as években azonban a vezető beosztások döntő többségét már valódi felsőfokú végzettséggel rendelkezők töltötték be. A gazdasági modernizáció, a minőségfejlesztés, a hatékonyság, az innováció szempontjainak fokozottabb érvényesítése, illetve a bővülő felsőoktatás a politikai és igazgatási elit túlsúlyával szemben megnövelte a gazdasági élet és a tudomány képviselőinek jelenlétét.¹⁹¹

A párt-, állami és gazdasági vezetés csúcsán 1966-ban 2789 pozíció várt betöltésre. Ezek száma a túlbürokratizált rendszer részbeni racionalizálása nyomán 1986-ra 1341-re csökkent. Ezeknél a pozícióknál a pártvezetés kiválasztási, jelölési, ellenőrzési és felmentési joga érvényesült. A nómenklatúra tagjainak átlagéletkora 48 év volt, 80% körül mozgott a munkás–paraszt származásúak aránya. Őket vette körül a káderbürokrácia, a párt-, az állami és a tanácsi vezetés magasabb pozícióit betöltők köre, akiknek létszáma az 1980-as évek közepén 33 140 fő körül alakult. Átlagéletkoruk 44 év volt, kétharmadában férfiak alkották ezt a réteget, és 72%-uk rendelkezett felsőfokú végzettséggel, bár ezen belül sokan csak pártfőiskolát vagy marxista-leninista esti egyetemet végeztek. A gazdaság, a kultúra, illetve az élet más területein további vezető pozíciókat betöltők száma 1980-ban 386 000, 1990-ben 391 000 fő volt. A vezető pozíciót betöltők nem azonosíthatók automatikusan az elit tagjaival, de kijelölték azt a kört, amelyből az elit kikerült.¹⁹²

Az értelmiség jelentős része a szellemi középréteg derékhadát adta, az elitbe való bekerüléshez ugyanis a diploma egyre inkább szükséges, de nem elegendő feltétel volt. A középréteg egymástól esetenként jól elkülöníthető, de gyakran átfedésbe kerülő két nagy csoportját a beosztás, pozíció révén középszintű vezetői munkaköröket gyakorlók, másrészt a gyakran beosztott pozícióban dolgozó értelmiségiek képezték. A középréteg tagjai sorában viszonylag nagy volt a polgári felmenőkkel rendelkezők száma. Tehát a korábbi korszakok középosztálya nem őrlődött fel teljesen a Rákosi-korszakban, a direkt politikai szempontok háttérbe szorulásával és a szaktudás felértékelődésével ismét lehetőséghez jutott, vagy már maga a foglalkozási kitérőkre kényszerülő szülő, vagy a következő generáció.¹⁹³

A felsőfokú végzettségűek száma 1960 és 1990 között közel megnégyszereződött. A diplomások több mint 80%-a városlakó volt, a nők aránya 1960-ban 23%-ot, 1970-ben 31%-ot, 1990-ben pedig 46%-ot tett ki. A köztisztviselők száma az 1980-as évek elején 35 000 fő körül alakult, közülük, 3000 fő töltött be vezető pozíciót. A nők aránya a női munkavállalás gyors bővülésével ugrásszerűen megnövekedett. 1960-ban a tanácsi apparátusban dolgozók 33% volt nő, 1985-re ez az arány 70%-ra emelkedett. Bár a férfiak dominanciája a vezető beosztásokban megmaradt, a vezető

191 Andorka 2006. 176–180.

192 Valuch 2005. 130–133.; Bihari 2005. 283–292.

193 Majtényi 2018. 155–156.

posztok 29%-át már nők töltötték be. A korösszetételt fokozatos fiatalodás jellemezte, 1985-ben a közigazgatásban dolgozók 44%-a 35 év alatti, 45%-a 35 és 50 év közötti volt, és csak 11% életkora haladta meg az 50 évet.¹⁹⁴

A szocialista gazdaság kiépítésével párhuzamosan a magánvállalkozások száma jelentősen visszaszorult, de teljesen nem tűnt el. A kisipar, kiskereskedelem, egyéb szolgáltató ágazatok területén dolgozók, illetve a magángazdálkodók, valamint a különböző szellemi vállalkozást folytatók (ügyvéd, orvos) köre az 1970-es években mintegy 200 000 főt tett ki. Ezeknek mintegy harmada, gazdasági súlyát vagy jövedelmét tekintve a középrétegbe tartozott. A magánvállalkozóknak, főleg kezdetben számos bürokratikus korláttal kellett megküzdeniük, az 1980-as évekre azonban a szocialista állami szektor mellett lassan bővülő és a hatalom által is elfogadott piacgazdasági lehetőségekre támaszkodva megnőtt a szerepük.¹⁹⁵

A társadalom kisegysztszenciáit elsősorban a birtokos gazdálkodók, illetve az ipari, kereskedelmi kisvállalkozók képviselték. A magánszektor önálló keresőnépessége, segítő családtagokkal együtt 1960-ban 1 120 200 főt tett ki, majd 1970-re 176 700 főre esett vissza. Ezt követően ismét emelkedni kezdett, 1980-ban 229 300 fő tartozott ebbe a kategóriába. A tsz-szervezés második hullámának megindulása előtt, 1957-ben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak 79%-a önálló parasztgazdaságban dolgozó gazda és segítő családtag volt. A gazdaságok száma 1 622 000 körül mozgott, ami az 1958-tól újrainduló szövetkezetesítés következtében gyorsan csökkent: 1960-ra 845 392, majd 1962-re 145 000 gazdaságra. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági keresőknek 1960-ban már csak 30%-a volt önálló, ez 1970-re 3%-ra esett vissza, a következő évtizedben pedig 2% körül alakult.¹⁹⁶

A kisiparosok és kiskereskedők száma a korszak folyamán először nagymértékben csökkent, majd az utolsó évtizedben a gazdasági liberalizáció és a lakosságellátás igényei folytán ismét megemelkedett. Az 1960-as évek elején fokozatosan megszűntek azok a hátrányok, amelyek ezt a réteget korábban sújtották (magasabb adózás, öregségi nyugdíj hiánya). 1960 és 1980 között a keresőnépességen belül a kisiparosok aránya 2% körül mozgott. A gazdasági reformmal összefüggésben az 1960-as évek végén ugyan emelkedni kezdett a számuk, 1972 után, a reformellenes intézkedések hatására azonban ismét csökkent. Az 1980-as években, részben jogszabályi változások, illetve a kisvállalkozások kormányzati ösztönzése, részben a társadalmi szemlélet alakulása révén tartós emelkedés kezdődött, és a kisiparosok aránya 1990-re 4%-ra nőtt. 1955-ben mintegy 95 000 fő dolgozott kisiparosként. Számuk 1970-re 72 240 főre csökkent. 1980-ban azonban már 103 412 volt, 1990-re pedig 187 586 főre bővült. A magán kiskereskedők száma 1980 és 1990 között 15 000 főről 35 000 főre nőtt. 1985-ban a társadalom kisvállalkozó rétegét 154 611

194 Valuch 2005. 154–156.; Tóth 2010. 68–69.; Belényi 2009. 114–118.

195 Bóhm 1999. 66–67.

196 Valuch 2005. 204–206.; Bálint 1978. 39–42.; Hegedűs 1988. 304–305.

kisiparos, 31 837 kiskereskedő és 33 275 fő egyéb vállalkozási formában érintett kereső alkotta.¹⁹⁷

A Kádár-korszak legszélesebb társadalmi rétege a városi munkásság volt, amelyet az 1950-es, 1960-as években erős proletarizáció jellemezett. Társadalmi viszonyait és szerepét illetően csak az 1970-es évektől következett be jelentősebb differenciálódás. 1960-ban az aktív kereső munkások száma 2 223 816 fő volt, 1970-ben 2 943 522. Ezt követően a létszámbővülés lelassult, majd 1980 és 1990 között 3 046 963-ról 2 612 106-ra esett. Ez elsősorban a gazdaságszerkezet fokozatos átalakulásából, a fizikai munka szerepének csökkenéséből következett. Az ipari munkásságon belül a technológiai fejlesztés igényeivel, illetve a bővülő szakképzés lehetőségeivel összhangban a szakképzettek aránya jelentősen megemelkedett. 1960-ban az aktív keresők 16%-a volt szakmunkás, 1980-ban 23%-a és 1990-ben 26%-a, miközben a segédmunkások aránya az 1960-as 14%-ról 1990-re, 6%-ra csökkent. A munkásság kezdeti nagyarányú felduzzadását a faluról érkezők biztosították. Az 1960-as évek közepén a szakmunkások 36%-a, a betanított munkások 60%-a és a segédmunkások 68%-a az agráriumból származott. A munkásság rekrutációjának másik forrását, a saját újratermelődés mellett, a szakmunkások esetében az önálló vállalkozás lehetőségét vesztő kisiparosok, a szakképzetlenek esetében pedig a városi napszámosok és házi cselédek csoportjának gyakorlatilag teljes beolvadása jelentette.¹⁹⁸

A falusi népesség meghatározó részét a tsz-tagok képezték. Az 1958 és 1962 között zajló tsz-esítés nyomán 1962-ben már 1 200 000 tsz-tag volt az országban, akik a mezőgazdasági keresők 75%-át tették ki. A falusi lakosság aktív keresőinek azonban a mezőgazdasági fizikai munkások csak a harmadát adták, mert az igazgatási és kulturális feladatok ellátása nagyobb számú szellemi dolgozót, a helyi ipar és a gépesítés előrehaladása pedig ipari munkást igényelt. 1970-ben a községekben dolgozó aktív keresők 37%-a volt mezőgazdasági fizikai, 45%-a ipari, forgalmi munkás, 15%-a pedig szellemi foglalkozású. Az 1970-es évek második felében elindult egy, a korábbival ellentétes folyamat, a városból a munkások egy része visszaáramlott a községekbe. Ez főként a távolsági ingázókat, az elsőgenerációs munkásokat érintette, akik helyben találtak munkát. A falusi keresők között az agrármunkások aránya 1980-ra 28%-ra csökkent, az ipari, kereskedelmi, közlekedési dolgozók köre 52%-ra nőtt, a szellemi foglalkozásúak köre pedig 17%-ra. A tsz-ekben dolgozók között a fejlesztés, gépesítés hatásaként egyre növekedett a szellemi foglalkozású vagy ipari szakmákat űző alkalmazottak száma. 1990-ben a mezőgazdasági fizikai kategória már csak 23%-ot, a nem mezőgazdasági munkásság 52%-ot, míg a szellemi dolgozók 20%-ot képviseltek.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Romsics 2010. 471.; Valuch 2005. 176–179.

¹⁹⁸ Valuch 2005. 215–216.; 224–227.; Kulcsár 1982/b. 174–178.

¹⁹⁹ Bálint 1978. 56–59.; Kulcsár 1982/b. 167–169.; Valuch 2005. 200–202.

A társadalmi mobilitás a Kádár-korszakban tovább erősödött. A férfiak esetében a mobil személyek aránya az 1960-as évek közepén 58–60%, az 1980-as évek elején 72% volt, a nőknél ez az arány 49% és 59% körül alakult. 1983-ban a nemzedékek közötti (intergenerációs) mobilitás alakulás az apa társadalmi csoportja szerint azt mutatta, hogy a vezető pozícióban lévők 24%-a volt értelmiségi vagy egyéb szellemi származású, 39%-a városi munkás, 27%-a mezőgazdasági fizikai dolgozó és 10%-a kisvállalkozó. Az értelmiség esetében az önreprodukció, illetve a vezető beosztásúak és középfokú szellemiek aránya az apák között 44%, a városi munkásoké 36%, a mezőgazdasági dolgozóké 14%, a kisvállalkozóké 6%. A szakmunkások rekrutációja 10%-ban a vezető és szellemi körből, 53%-ban a munkások közül (ebből szakmunkás, 25%), 31%-ban a mezőgazdasági dolgozók és 6%-ban a kisvállalkozó közül történt. Egyetlen réteg volt, amely gyakorlatilag újratermelte magát, a mezőgazdasági fizikaiak csoportja, amelynél a reprodukció 80%-ot ért el.²⁰⁰

A termelőeszközök társadalmi tulajdonban való működtetésre alapozó szocialista gazdaság szerkezetét a Kádár-korszakban számos sajátos termelési forma egészítette ki, melyek részben a magángazdálkodás, a piaci viszonyok egyes elemeire épültek. Ezek nemcsak a termelés terén jelentettek eltérést a szocialista krédótól, hanem szerepük volt bizonyos vállalkozói, polgári magatartások, attitűdök megőrzésében. A tsz-ek létrehozásakor a tagok számára lehetővé tették a háztáji gazdálkodást. Ez eredendően a tag tanyája körül magánhasználatban meghagyott földet (1–2 kh), néhány termelőeszközt és számosállatot jelentett. Később, a tanyavilág felszámolásával, a helyben lakás megszűnésével más megoldások is megjelentek. A szövetkezet más helyen kínált fel nagyüzemileg beültetett, de nagy élőmunka gondozási igényű (zöldség, gyümölcs) területet, vagy takarmányföldet a házi állattartáshoz. A háztáji legkülönbözőbb formái alapvetően jövedelem kiegészítésül szolgáltak a tagok számára, bizonyos mértékig fenntartották az egyéni gazdálkodás hagyományait, és jelentős mértékben javították a helyi árukínálatot. Az 1960-as évek végére a háztáji gazdálkodás már országos szinten is számottevő tényezővé vált, 1968-ban a háztájiban állították elő a megtermelt hús 42%-át, a tej 39%-át, a szőlő 40%-át, a gyümölcs 49%-át. 1972-ben 1 620 000 háztáji és kiegészítő gazdaság működött. Ez 1982-re 1 500 000 gazdaságra csökkent, de együttes termelési értékük így is meghaladta a 80 milliárd Ft-ot.²⁰¹

Sajátos gazdasági megoldást jelentett, hogy a kisiparosok jelentős része nem főfoglalkozásként űzte a magántevékenységet, hanem az állami munkahely mellett dolgozott. Ez a piaci tevékenység újabb állami korlátozó hullámának hatására az 1970-es évek közepétől különösen elterjedt, és az 1980-as évek végéig jellemző maradt. 1970-ben még a kisiparosok 80%-a főfoglalkozású vállalkozó volt, ez 1978-ra 64%-ra csökkent. A látható és nyomon követhető gazdasági aktivitás mellett terjedt az ún. informális gazdaságban való tevékenység is, vagyis a kiváltott vállalkozói

200 Romsics 2010. 474–475.; Andorka 1982. 84–88.; Kulcsár 1982/a 35–37.

201 König 1969. 1013–1015.; Valuch 2005. 202–203.; Kulcsár 1982/b. 147–149.

engedély nélküli munka, amit elsősorban az állami vállalatok szakmunkásai végeztek, szabadidőben. 1982-ben a kisiparosok hivatalosan regisztrált munkája során keletkezett mintegy 35 milliárd Ft bruttó termelési érték mellett, az informális gazdaság, az engedély nélküli iparűzés további 25–30 milliárd Ft értéket állított elő, ami már országos szinten is számottevő volt.²⁰²

Az egyéni vállalkozások mellett az állami gazdaság szféráján kívül különböző félpiaci formációk is megjelentek, először szerényebb számban, az 1968-as gazdasági reform nyomán, majd az 1970-es évek végétől mind nagyobb arányban. Ilyenek voltak a vállalati gazdasági munkaközösségek, a gazdasági munkaközösségek, az ipari, szolgáltatói szövetkezeti szakcsoportok. Ezek a formációk saját termelő tulajdonnal, gépekkel nem rendelkeztek, hanem azt a szocialista szektortól bérelték, és így dolgoztak gyakorlatilag vállalkozóként. Ez nem sértette a szocialista köztulajdonra vonatkozó ideológiai alaptételt, de rugalmasabb, hatékonyabb munkavégzést tett lehetővé. 1982 és 1988 között a vállalati gazdasági munkaközösségek száma 2775-ről 15 428-ra emelkedett, a gazdasági munkaközösségeké 2341-ről 10 889-re, a szövetkezeti szakcsoportoké 477-ről 1530-ra. Ebben a három termelési formában 1988-ban 298 045 munkavállaló vett részt.²⁰³

A félpiaci vállalkozások mellett, a szocialista szektorból való részbeni kilépést jelentették egyéb más, nagyüzemekhez kapcsolódó termelési formák is, köztük a tsz-melléküzemágak, ahol a mezőgazdasági szövetkezetek, különösen a téli hónapokban a rendelkezésre álló munkaerőt és infrastruktúrát hasznosítva ipari, szolgáltatói tevékenységet folytattak. Ehhez a körhöz tartoztak bizonyos szempontból a nagyobb cégek által létrehozott leányvállalatok is, ahol az anyavállalattal ellentétben más hatékonysági mutatók, és bizonyos piaci szempontok érvényesültek. A szocialista tervgazdálkodástól és termelészervezéstől a piaci viszonyok felé elmozduló változatos formák kezdetben csak szűk körben jelentek meg, az 1980-as évek második felére azonban már általánosabbá váltak, létezésüket a politikai hatalom is elfogadta. Folyamatosan nőtt a részesedésük a hazai össztermékből, és nem csupán a termelési, hanem a társadalmi viszonyokat, a tevékenységszerkezetet, a jövedelmi, vagyoni helyzetet, és ezzel együtt az emberek mentalitását is jelentős mértékben befolyásolták. A szocialista gazdaság mellett megszülető „második gazdaság” megteremtette a maga társadalmi közegét, amely döntően ugyanazokból a szereplőkből állt, de amelyet a szocialista paradigma kereteit átlépő tevékenység, társadalmi magatartás, életmód és gondolkodásmód jellemzett.²⁰⁴

Az egy főre eső reáljövedelem 1960-tól az 1980-as évek elejéig folyamatosan emelkedett, a legnagyobb ütemben 1966 és 1976 között, amikor évi átlagban 5,5%-kal bővült. Az 1980-as években a növekedés lelassult, 1990-re megállt. A szocialista szemlélet, az egalitáriánus eszme a nagyobb társadalmi egyenlőtlenségek elutasítását

202 Nyers 1988. 411–415.; Valuch 178–182.

203 Bóhm 1999. 28.; Antal 1987. 70–74.

204 Valuch 2005. 184–185.; Tomka 2011. 125.

hirdette. Ennek megfelelően a jövedelmek szóródása az 1980-as évekig erős kontroll alatt állt. A társadalom alsó és felső decilisének jövedelme között 1962-ben és 1972-ben 5-szörös, 1977-ben és 1982-ben 4-szeres, 1987-ben 5-szörös különbség volt, ami sokkal kisebb volt, mint a megelőző korszakokban. Kiemelkedő jövedelemmel 1980-ban a keresőnépesség 2%-a rendelkezett, az átlagot valamelyest meghaladó középszintű keresettel pedig 23–24%-a. Az egyenlősítést, illetve a bérből és fizetésből élők helyzetének redisztribúciós eszközökkel történő javítását szolgálta a természetbeni társadalmi juttatások egyre növekvő köre és mértéke, a lakástámogatás, az üzemi és iskolai étkezés, a közlekedés, az üdülés állami támogatása. A természetbeni juttatások mértéke 1950 és 1975 között 3,7-szeresére nőtt.²⁰⁵

Társadalmi rétegekre lebontva, a vezető szellemi elit jövedelmét 100%-nak tekintve, a középréteghez tartozók havi egy főre jutó átlagjövedelme 1962-ben 83%-os, 1972-ben 77%-os, 1982-ben már ismét 84%-os volt, majd 1987-re 89%-ra emelkedett. A parasztság jövedelme a korszak kezdetén igen alacsony szintről indult, 1962-ben az elithez viszonyítva 57%-ot tett ki. Ez 1972-ben 70%-ra, 1982-ben 75%-ra nőtt, majd az 1980-as évek végére 3%-kal csökkent. A szakmunkás réteg volt a középfokúak után a legjobban fizetett kategória. 1962-ben jövedelmük elérte az elit átlagának 71%-át, majd az 1970-es évek elejének kisebb csökkenése után (1972 = 67%) 1982-re 78%-ra, öt évvel később pedig 82%-ra emelkedett. A legkedvezőtlenebb helyzetben a segédmunkás réteg volt. Jövedelmük az elithez viszonyítva 1962-ben és 1972-ben 53–54% körül, 1982-ben és 1987-ben 65–66% körül alakult. A nyugdíjasok esetében a jövedelmük 1962-ben és 1972-ben a segédmunkásokéval közel megegyező szinten az elithez képest 54–55%-os volt, a korszak utolsó évtizedében azonban jelentősen megnőtt, és a szakmunkás jövedelmeket megközelítve, 76–77% körül mozgott.²⁰⁶

A vagyoni helyzetet tekintve, a jómódúak közé a társadalom 6%-a tartozott, a középhelyzetűek sorába pedig 46%. A jövedelmi és vagyoni elit kialakulása különösen az 1980-as években öltött látható mértéket. Ez csak részben volt azonos a politika vagy gazdasági vezető réteggel, soraiba néhány ezer fő vállalkozó, művész, tudós, sportoló is bekerült. 1980-ban 3322 személy takarékbetéteinek összege haladta meg az 500 000 Ft-ot, 1986-ban a legalább félmilliós betéttel rendelkezők száma már 19 000 volt, közülük 3000 fő megtakarítása meghaladta az 1 millió Ft-ot. Ugyanakkor, a népesség 39%-a anyagi nehézségekkel küzdött, 9% pedig a perifériára szorult, napi megélhetési gondjai voltak. Ez utóbbiról azonban, bár az 1960-as évek végétől komoly társadalomtudományi anyagok tanúskodtak róla, a hatalom hivatalosan nem kívánt tudomást venni, hanem az 1980-as évek közepéig megpróbálta fenntartani azt a képet, hogy a szocializmusban nincs szegénység.²⁰⁷

205 Bóhm 1999. 26–27.; Andorka 2006. 133.; Tomka 2012. 31., 37.; Belényi 2009. 265–266.

206 Andorka 2006. 178.; Valuch 2005. 138–139.; Antal 1987. 70–74.

207 Valuch 2005. 138–139.; Bálint 1978. 252–256.; Ferge 1982. 378–381.

A lakossági fogyasztás a korszak folyamán lassan bővült, egészében véve azonban az állam mesterségesen alacsonyan tartotta. Így a fogyasztás, a magas beruházási szint miatt az 1980-as évekig lényegesen elmaradt a nyugat-európai mögött. Az élelmiszerfogyasztás terén folyamatosan nőtt a hús, a cukor, a tojás vagy a zöldség- és gyümölcsfélék fogyasztása, míg a liszt, a rizs, a burgonyafogyasztás csökkent. A hús esetében az egy főre jutó mennyiség 1960-ban 49 kg, 1990-ben pedig már 76 kg volt, a cukor esetében 1960-ban 27 kg, 1990-ben 38 kg. A zöldség- és gyümölcsfogyasztás sokkal kisebb emelkedést mutatott, az 1960-as 139 kg-ról, 1990-re 156 kg-ra nőtt. A liszt és rizsfogyasztás 19%-kal, a burgonyáé 38%-kal esett vissza.²⁰⁸

A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság gyorsan emelkedett. 1960-ban 100 háztartásra 73 rádiókészülék és 19 mosógép jutott. 1980-ban 100 háztartásban statisztikailag már 91 mosógép, 87 hűtőszekrény, 76 porszívó, 26 személygépkocsi és 21 motorkerékpár, illetve 142 rádió- és 99 televíziókészülék volt. Átalakult a fogyasztás szerkezete. 1960 és 1980 között az élelmiszerek aránya a fogyasztáson belül 40%-ról 29%-ra csökkent, az élvezeti cikkek aránya 11%-ról 16%-ra emelkedett, és jelentősen megnövekedett a ruházat, illetve a tartós fogyasztási cikkek és a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódó kiadások aránya is.²⁰⁹

A Kádár-korszak egyik, az ideológia szintjére emelt nagy társadalompolitikai toposza volt, hogy a szocialista Magyarországon nincs szegénység. A hivatalos megítélés szerint a korszak kezdetén az előző időszakokból öröklött viszonyok miatt még előfordulhatott, hogy voltak ellátatlanok, illetve a későbbiekben egyedi, vagy helyi jelenségként lehettek kisebb perifériára szorult csoportok, de a rendszer alapvető, más társadalmi struktúrákkal szemben pozitív sajátosságának tekintették, a teljes foglalkoztatottságot, és a népesség közel teljes körére kiterjedő szociális ellátottságot. Ennek érdekében számos intézkedés született, bár ezek egy része gyakran gazdaságilag megalapozatlan volt, illetve az alacsony mérték és az eseti jelleg miatt nem biztosított hosszabbtávú megoldást. Amit azonban a hatalom mindig tagadott, hogy a népesség 10%-át strukturális okokkal magyarázható szegénység sújtotta. Ennek a részletes vizsgálata vagy a nyilvánosság előtti tárgyalása, az 1980-as évekig politikai akadályokba ütközött. A szegények többsége az 1970-es években a kistelepüléseken, aktív keresővel nem rendelkező háztartásokban élt, az 1980-as évekre azonban megnőtt a városi lakosság körében is az ellátatlanok száma.²¹⁰

A komoly anyagi nehézséggel küzdők közé tartoztak azok, akiknek jövedelme nem érte el az átlag jövedelem kétharmadát. Ezek aránya 1962-ben 26%, 1972-ben 21%, 1982-ben 16% volt. A létminimumot 1968-ben 620 Ft/fő/hó szintjén határozták meg. Ez 1982-ben 2430 Ft/fő/hó, 1989-ben pedig 4650 Ft/fő/hó volt. A korabeli becslések szerint az 1960-as, 1970-es években mintegy 1 millió fő élt a létminimum alatt. A háztartásstatisztikai adatok alapján 1978-ban a háztartások 15%-a, 1987-ben 14%-a

208 Romsics 2010. 481.; Bóhm 1999. 128–129.; Monigl 1982. 155–159.

209 Tomka 2011. 137., 142.; Romsics 2010. 481–482.; Belényi 2009. 286–288.

210 Szalai 1990. 428–429.; Valuch 2005. 352–353.; Tomka 2012. 28–29.

élt a létminimum alatt. Más számítások szerint, a jövedelmet és egyéb tényezőket is figyelembe véve, egyénekre lebontva, 1980-ban a lakosság 11%-a, 1988-ban 9%-a küzdött alapvető megélhetési gondokkal. Ez az arány a rendszerváltást kísérő gazdasági, társadalmi változások hatására tovább emelkedett.²¹¹

A Kádár-rendszer sajátos kísérőjelenségének számított a deviáns magatartásformák arányának jelentős mértékű megemelkedése. Ebben szerepe volt a kiépült berendezkedésnek, a társadalmat ért kudarcoknak (1956 leverése), a politikai nyomásnak (mely kevésbé nyílt eszközökkel, de végig jelen volt), a belső társadalmi feszültségek, érdekellentétek nyilvános artikulálása, kibeszélése hiányának, a hagyományos értékek, közösségi kapcsolatok lerombolásának. Mindezt a vagyonosodás lehetősége okozta verseny, munkahelyi stressz, a közéleti frusztráció, és a modern társadalmakra jellemző individualizálódás, elidegenedés is erősítette. A szeszesital fogyasztás, amely Magyarországon, európai összehasonlításban korábban is magasabb arányokat öltött, az 1960-as évektől gyors ütemben emelkedett. Az egy főre jutó fogyasztás 100%-os szeszre átszámolva 1960-ban 6 liter, 1970-ben 9 liter, 1980-ban 12 liter volt, ezt követően kissé mérséklődött. Ezen belül az égetett szeszesitalok fogyasztása a négyszeresére emelkedett. Az alkoholbetegségben szenvedők számát 1980-ban 224 000 főre becsülték, de gondozottként csak 49 950 főt tartottak nyilván. Tíz év alatt az alkoholisták valószínű száma 590 000 főre, a nyilvántartott gondozottaké 70 995 főre emelkedett.²¹²

A kábítószer (bódító szerek) fogyasztása az 1960-as évek végén jelent meg, jellemzően a nagyvárosi fiatalok körében. Ennek kezdetben leggyakoribb formája különböző szerves oldószerek, ragasztófélék gőzének belélegzése, illetve különböző gyógyszerek és alkohol együttes fogyasztása volt. Az ekkor még szórványos jelenség az 1970-es évek végére tízezres nagyságrendet öltött, bár az érintettek általában csak alkalmilag éltek ezekkel az anyagokkal. A fogyasztók jelentős része különböző hátrányos helyzetű társadalmi csoportokhoz tartozott, bár esetenként más rétegek is érintetté váltak.²¹³

A másik súlyos jelenség az öngyilkosságok számának emelkedése volt. Az öngyilkosságok magas száma már a 19. század végétől jellemezte a magyar társadalmat, de a Kádár-korszakban jelentős mértékben tovább emelkedett. Ez részben a tradicionális nagycsaládi, illetve lokális közösségek felbomlásával, az elmélyülő értékválsággal, a vallásosság visszaszorulásával, és különösen az 1980-as évekre jellemző kiábrándultság, kilátástalanság közérzetével függött össze, másrészt hiányoztak azok a szakmai és társadalmi tényezők, melyek a lelki eredetű problémák kezelését segítették volna. A 20. század első felében a 100 000 lakosra eső öngyilkosságok száma 23 körül alakult. Ez 1960-ban 26 volt, 1970-ben már 35, 1980-ban pedig 45 – majd 1988-tól lassan csökkenve, 1990-ben 40 körül alakult.

211 Bóhm 1999. 139–140.; Andorka 2006. 132.; Bokor 1987. 48–52

212 Münnich – Maksony 1994. 22–23.; Andorka 1986. 38–43.; Romsics 2010. 495–496.

213 Andorka 2006. 619–620.

Összehasonlításként, az 1985-ben a magyar adathoz (45) képest Lengyelországban 13, Csehszlovákiában 21 volt. Az öngyilkosságok esetében területi sajátosságok adódtak, Budapesten, vagy Nyugat-Magyarországon sokkal kisebb arányban fordul elő ez a magatartás, mint az Alföldön. További sajátosság, hogy kistelepüléseken gyakoribb volt, mint a nagyvárosban, illetve a férfiak körében sokkal magasabb arányt ért el, mint a nőknél.²¹⁴

A Kádár-korszakban jelentős fejlődés ment végbe a közoktatás és köznevelés terén. Részben pedagógiai szempontok alapján, másrészt a nők tömeges munkába állását kísérő kényszer hatására, az 1960-as évektől nagyarányú óvodafejlesztés indult. Huszonkét év alatt 2000 óvoda épült, így míg 1960-ban a 3–6 éves korosztály 34%-a, addig 1986-ban már a 92% részesült óvodai nevelésben. Az 1960-as közoktatási törvény a tankötelesség időtartamát 8-ról 10 évre emelte, 16 éves korig. Az általános iskolai képzés, lényegét tekintve nem változott. A 15 év feletti népesség körében az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya az 1960-as 33%-ról 1980-ig 66%-ra, 1990-ig 78%-ra emelkedett. A középiskolai képzés több rosszul sikerült reform után egy hármass iskolarendszerben stabilizálódott. A főként felsőfokú továbbtanulásra felkészítő gimnáziumban a differenciálódást előbb a tagozatok, majd a fakultációk bevezetése biztosította. A szakközépiskola a korábbi időszak technikai képzését váltotta fel, de nem közvetlenül gazdasági középvezetőket képzett, hanem magasabb általános műveltségű szakmunkásokat. A szakmunkásképző az alapvető szakmunkásigényt igyekezett kielégíteni. Miközben a szakközépiskolák száma 1970-es 161-ről 1980-ra 367-re emelkedett, a gimnáziumok száma 258-ról 167-re csökkent, egyértelműen jelezve, hogy az oktatási kormányzat a szakemberképzést preferálta, az általános humán vagy természettudományos ismeretszerzéssel szemben. A középiskolát végzők aránya a 18 év feletti korosztályban 1960-ban 9%, 1980-ban 24%, 1990-ben pedig 29% volt.²¹⁵

Felsőfokú oktatást 1965-ben 92 képző intézmény folytatott, ezek mintegy harmada azonban egyes technikumok, tanítóképzők főiskolává minősítésével jött létre, és alacsonyabb színvonalat képviselt. A következő 10 év átalakításai, összevonásai nyomán 1975-ben 56 felsőfokú tanintézet volt az országban, és az 1980-as évek második feléig ennyi is maradt. Közülük 24 adott egyetemi jellegű végzettséget. Az ELTE, a budapesti Műegyetem és a közgazdasági képzés mellett, vidéken a többkarú debreceni, szegedi és pécsi egyetem, illetve a gödöllői agrár- és a miskolci nehézipari képzés képviselte az élvonalat. Az egyetemek mellett a pedagógusképzést 4 önálló tanárképző főiskola, 9 tanítóképző főiskola és 4 óvóképző biztosította. Egyetemi rangra emelték 1968-ban az MSZMP pártfőiskoláját, ami a politikai vezetőréteg utánpótlásáról gondoskodott. A diplomások aránya 1960-ban 3%, 1980-ban 7%, 1990-ben pedig 10% volt. A bővülés üteme fokozatosan lassult, a korábbi mesterséges beavatkozás fokozatos csökkenésével a társadalmi igényeknek megfelelő

214 Münnich – Maksony 1994. 20–22.; Andorka 1986. 27–30.; Bóhm 1999. 133–135.

215 Romsics 2010. 457–461.; Valuch 2005. 94–96.; Andorka 2006. 441–443.

szint felé haladt. Oktatásra 1970-ben a nemzeti jövedelem 3%-át, 1985-ben 5%-át fordították. Ez európai összehasonlításban viszonylag kedvező adat volt, jelentősen meghaladta a dél- és kelet-európai országok átlagos szintjét, és megközelítette a nyugat-európai országok mutatóit.²¹⁶

Fokozatosan bővültek a közművelődési lehetőségek. Szélesedett a könyvkiadás, 1960-ban 2972 féle könyv, a füzeteket, broszúrákat is beszámítva 5335 féle kiadvány jelent meg, 42 millió példányban, 1980-ban 8244 féle könyv és 1010 egyéb kiadvány jelent meg mintegy 104 millió példányban. A kulturális intézmények száma viszont ellentmondásosan alakult, 1960-ban 9773 könyvtár volt az országban, számuk 1980-ban 10 498-ra emelkedett, ezzel azonban elérte a maximumot, és a következő évtizedben valamelyest csökkent. A könyvtárak állománya folyamatosan nőtt 1960 és 1990 között 11 milliőről 52 millióra, a beiratkozott olvasók száma azonban csak az 1970-es évekig emelkedett, majd lassan csökkenni kezdett: 1960-ban 1,6 millió, 1970-ben 2,2 millió, 1990-ben viszont már csak 1,9 millió volt.²¹⁷

A művelődési otthonok száma az 1970-es évekig gyorsan bővült, 1960-ban 2770, 1970-ben 4656 volt, utána viszont jelentősen visszaesett, és 2500 körül állandósult. Folyamatosan csökkent a mozik száma. 1960-ban még 4558 filmszínházat tartottak nyilván, 1980-ban már csak 3624-et. Ezzel párhuzamosan visszaesett a mozi látogatások száma is, az 1960-as csúcstól jelentő 140 milliőről, 1980-ban 61 millióra, 1990-ben pedig 36 millióra. A színházlátogatók aránya hasonló módon, de sokkal kisebb arányban apadt, az 1960-as 6,4 millió főről, 1990-re 4,9 millió főre. Ezek mögött a változások mögött a társadalmi és jövedelmi viszonyok változása, a szabadidő eltöltés szokásainak átalakulás állt. A televízió gyors elterjedése, a könyvvásárlás bővülése, a szórakoztató elektronikai eszközök elérhetősége nyomán csökkent az érdeklődés a kulturális közintézmények iránt. A korábban erőltetett közösségi művelődés és szórakozás kényszerének megszűnése, a társadalmi igény és ízlés terén ismét teret nyerő differenciálódás személyesebbé tette a szabadidő eltöltését.²¹⁸

Változtak a szokások a családokon belül is. A vezetékes rádiókészülékek előfizetőinek száma az 1960-as 2,2 milliőről 20 év alatt csak 2,6 millióig bővült. Ekkorra már gyakorlatilag minden család rendelkezett készülékkel, egyre nagyobb arányban hordozható, tranzistoros rádióval is. A rádió, amely az 1960-as években még a fontos közéleti események elsőszámú tudósítója, színházi előadások vagy sportrendezvények pótolhatatlan közvetítője volt, részben a televízió térhódításával, részben a tisztán pihenésre fordított idő csökkenésével egyre inkább háttérfunkciót töltött be. Az 1958-tól induló fekete-fehér tv-adás kezdetben csak heti 4 nap, 4–5 órányi műsoridőt jelentett. A készülékek száma gyorsan nőtt, 1960-ban 1000 lakosra 10, 1970-ben 171, 1980-ban pedig 258 tv jutott, ami az európai rangsor 11. helyét

216 Klinger 1997. 310.; Romsics 2010. 462–465.; Bóhm 1999. 156–157.

217 Kovalcsik 2003. 838–841.; Nemes – Bárdosi 2007. 211–212.

218 Tomka 2011. 153–154.; Romsics 2010. 506–507.

jelentette. A második csatorna 1980-ban indult. A színes adások sugárzása 1969-ben kezdődött, de csak lassan növekedett az ennek vételére alkalmas készülékek száma. A színes adások a műsoridőnek még 1980-ban is csak alig 50%-át töltötték ki. Tv-készülékkel 1960-ban még csak 100 000, 1980-ban pedig már 2,7 millió előfizető rendelkezett.²¹⁹

A korszak folyamán a közéleti részvétel terén komoly korlátok jelentkeztek. 1966-ban a Kádár-rendszer stabilizálódása nyomán módosították a választójogi törvényt. A korábban fennálló listás választás helyett a szavazás egyéni jelöltekre történt, és új jelölt állítását bárki kezdeményezhette. A politikai szféra monopol jellege, az erőszak alkalmazásának lehetősége (a tényleges alkalmazás nélkül is) visszafogta a társadalmi aktivitást, általános gyakorlattá vált, hogy a képviselői helyekre csak egy-egy népfront jelölt „pályázott”. Az országgyűlés tevékenysége továbbra is szűk körű, részben formális volt, a fontos kérdések a párt, az MSZMP vezető testületeiben dőltek el, megvalósításukról pedig az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletei, illetve kormányrendeletek gondoskodtak. Csupán szimbolikus jelentőséget kapott, hogy a munkásszármazású képviselők aránya a parlamentben 40–45%, a paraszti származásúaké pedig 13–20% között mozgott, hiszen az országgyűlésben sem volt mód a társadalmi érdekek tényleges megjelenítésére, és a képviselők kiválasztása is politikai szelekcióval történt. 1972-ben alkotmánymódosításra került sor, amely célja a kiépülő szocialista rendszer kereteinek megerősítése, explicitté tétele volt, minden reformtörekvéssel szemben. Kimondták, hogy Magyarország szocialista állam, ahol tervgazdálkodás folyik, és a társadalom vezető ereje a munkásosztály marxista-leninista pártja.²²⁰

A parlamenti képviselők között a nők aránya az 1960-as években 18% volt. Ez az 1970-es évek elején 24%-ra, az évtized második felében pedig 29%-ra nőtt, majd 1980-ban valamivel 30% felett tetőzött. Ezt követően jelentősen csökkent. 1985-ban a jelöltek 26%-a volt nő, ezen belül a fővárosi kerületekben 31%, a politikai vezetés tagjait tartalmazó országos listán viszont csak 6%. Az országgyűlésbe végül 21% női képviselő került be. Nagyobb számban jelentek meg a nők a párt és állami apparátusban, illetve a közélet egyéb területein. Az 1970-es években a népfrontbizottsági tagok 23%-a, a szakszervezeti aktivisták 42%-a volt nő. A településeken mintegy 3000 helyi nőbizottság, a szövetkezetekben további 1500 nőszerkezet működött. Míg a megyei tanácsok tagjai közt 28% volt a nők aránya, a főváros kerületeiben ez 45%-ot tett ki. Az 1980-as évek végén a közigazgatási apparátusban dolgozó nők aránya már meghaladta az 50%-ot, a beosztottak között ez az arány 70%-ot tett ki, a vezető tisztviselők között azonban csak 30%-ig emelkedett.²²¹

219 Romsics 2010. 509–510.; Tomka 2011. 155–156.

220 Valuch 2005. 238–239.; Romsics 2010. 423.

221 Valuch 2005. 129–130., 155.; Tóth 2010. 133., 136.; Palasik 2007. 237–239.

Az 1954 után újraéledő civil szektort az 1960-as évekre, a forradalom közösségi emlékének módszeres üldözésével, illetve a magánvállalkozás, magángazdálkodás csaknem teljes megszűnésével, tehát a polgárjelleg eltűnésével együtt ismét felszámolták. A hatalom által fenntartott társadalmi szervezetek formális tevékenysége mellett a közösségi élet visszaszorult családi, baráti, szomszédsági körbe, „a szabadság kis köreibe”. Az 1968-as gazdasági reform időszakában azonban egyrészt maguk a tömegszervezetek is változni kezdtek, egy-egy alapszervezet tartalmasabb, valóságosabb tevékenységbe fogott, elsősorban a kulturális, esetenként szociális kérdések terén, de egyre inkább közreműködtek a szocializmus építése során „időnként előforduló hibák” feltárásában is. Az 1970-es évek második felétől különösen a népfront aktivizálódott, amely egyre gyakrabban érdekartikuláló szerepet vállalt. Ezek mellett az 1970-es években fokozatosan újraéledt a polgári önszerveződésre épülő civil szféra is. Különböző szakmai, települési, kulturális szervezetek, fórumok születtek (a természetvédő mozgalmaktól a szociális segítő csoportokig, a kertbarát köröktől a könnyűzenei klubokig), amelyek elsősorban közösségszervező és az életmódot érintő funkciót láttak el, és főként ezen keresztül, indirekt módon politizáltak.²²²

A szervezetek egy része azonban az aktuális gyakorlati feladatvállalás mellett erősen elvi alapokat épített, és a fennálló rendszer strukturális problémáira is felhívta a figyelmet. Ezen a ponton összekapcsolódott a tevékenysége az 1970-es évektől lassan szervezeti formát is öltő ellenzéki gondolkodással, és társadalomkritikával. Ennek egyik fő bázisait még az 1960-as évek második felében megjelenő társadalomtudományos műhelyek jelentették, melyek többek között a nehéz megélhetési viszonyok között lévőkre hívták fel a figyelmet. Az 1970-es évekre formát öltött a népi-nemzeti ellenzék, amely szervezetileg laza, informális hálót képzett, a hatalommal nyílt konfrontációt nem vállalt, és elsősorban a nemzeti kérdés, a határon túli magyarság sorsa és a történelemhez való viszonytal kapcsolatban nyilatkozott meg. Az 1980-as évek elején megszerveződött, a főként a társadalmi szabadság, az emberi és állampolgári jogok problémáját felvető, és rendkívül széles szamizdat tevékenységet folytató demokratikus ellenzék. Az 1980-as évek közepén pedig ismét megerősödött a párton belüli (az 1970-es évek elején háttérbe szorított) reformszárny.²²³

Hivatkozott irodalom:

- Andorka Rudolf et al.: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Budapest, 1986, Kossuth.
Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai 1973-tól 1992-ig. Statisztikai Szemle, 73. évf. (1995) 2. sz. 101–120.

²²² Bóhm 1999. 205–206.

²²³ Bihari 2005. 336–338.; Az MSZMP Központi Bizottsága 1978/b. 456–459., 467–469.

- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest, 1982, Gondolat.
- Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapest, 1997, Osiris.
- Antal László et al.: Fordulat és reform. Háttér tanulmányok. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években. Medvetánc, 7. évf. (1987) 2. sz. Melléklet. 47–74.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő Cigánylakosság helyzetéről (1974. június 11.). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978/a, Kossuth. 781–796.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről (1973. március). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978/b, Kossuth. 456–469.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról (1973. február 13.). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978/c., Kossuth. 434–451.
- Bálint József: Társadalmi rétegződés és jövedelmek. Budapest, 1978, Kossuth.
- Belényi Gyula: Az állam szorításába. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965. Szeged, 2009, Belvedere.
- Bihari Mihály: Magyar politika 1944–2004. Budapest, 2005, Osiris.
- Bindorffer Györgyi: Kisebbség, politika, kisebbségpolitika. Budapest, 2011, Gondolat – MTA Szociológiai Kutatóintézete.
- Bokor Ágnes: Szegénység a mai Magyarországon. Budapest, 1987, Magvető.
- Böhm Antal: A XX. századi magyar társadalom. Budapest, 1999, Korona.
- Csernák Józsefné: Házasság és válás Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 341–362.
- Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Budapest, 1993, Kossuth.
- Ferge Sándorné – Láng Györgyné – Kemény István (szerk.): Társadalmi rétegződés Magyarországon. Statisztikai időszaki Közlemények 11. Budapest, 1966, Statisztikai Kiadó.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratemelés és társadalompolitika. Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi.
- Fóris Imre: A szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelőszövetkezetekben. Budapest, 1969, TOT.
- Föglein Gizella: Etnikum és educatio. Budapest, 2006, Napvilág.
- Garancsi Györgyi: A nőkérdés a pártok politikájában. In: Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Budapest, 2007, Napvilág. 261–268.
- Gjurov, Alexander: Magyarországi bolgárok. Budapest, 1998, Körtánc Füzetek.
- Gyivicsán Anna – Krupa András: A magyarországi szlovákok. Budapest, 1998, Press Publica
- Hegedüs András: A történelem és a hatalom igézetében. Budapest, 1988, Kossuth.
- Hoóz István – Kepecs József – Klinger András: A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. Budapest, 1985, Állami Gorkij Könyvtár.
- Józan Péter: A halandóság alakulása Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 363–378.
- Kálmán András: A magyar cigányok problémája. Társadalmi Szemle, 1. évf. (1946) 8–9. sz. 656–658.
- Kamarás Ferenc: A születési mozgalom és a termékenység jellegzetességei az elmúlt 125 évben. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 317–340.
- Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 295–316.
- Kocsis Károly: A magyar etnikai térszerkezet változásai a honfoglalástól napjainkig. Tér és Társadalom, 10. évf. (1996) 1. sz. 79–94.
- Kókay György: A könyvkereskedelem Magyarországon. Budapest, 1997, Balassi.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): Magyarország a XX. században. II. köt. Szekszárd, 1997, Babits.
- Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH.
- Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. Budapest, 2006, EPL.
- König Miklós: Termelőszövetkezet és háztáji gazdaság Korunk, 28. évf. (1969) 7. sz. 1010–1016.
- Kulcsár Kálmán: A magyar falu és a magyar parasztság. In: Vágvolgyi András (szerk.): A falu a mai magyar társadalomban. Budapest, 1982, Akadémiai. 11–40.
- Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom. Budapest, 1982, Kossuth.
- Majtényi György: Egy forint a krumplislángos. A Kádár-kor társadalma. Budapest, 2018, Libri.
- Majtényi Balázs – Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010. Budapest, 2012, Libri.
- Mészáros Árpád – Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. Regio, 6. évf. (1995) 3. sz. 3–33.
- Monigl István: Életmódváltozás és életkörülmények. In: Vass Henrik (szerk.): Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Budapest, 1982, Kossuth. 146–171.
- Münnich Iván – Maksony Ferenc (szerk.): Devianciák Magyarországon. Budapest, 1994, Közélet Kiadó.

- Nemes Erzsébet – Bárdosi Mónika: Könyvtárosok és olvasási, könyvtárhasználati szokások 50 év távlatában, a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. *Könyvtári Figyelő*, 53. évf. (2007) 2. sz. 209–226.
- Nyers Rezső: *Útkeresés – reformok*. Budapest, 1988, Magvető.
- Palasik Mária: A nők a parlamentben (1920–1990). In: Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Budapest, 2007, Napvilág. 227–257.
- Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem*. Budapest, 1997, Korona.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010, Osiris.
- Schadt Mária: Női vezetők a Kádár-korszakban. Kiválasztódás és karrier. In: Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Budapest, 2007, Napvilág. 191–225.
- Szalai Júlia: Néhány gondolat a szegénységről és a létminimumról. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport, 1990*. Budapest, 1990. TÁRKI. 418–429.
- Szarka László: *Kisebbségi léhelyzetek, közösségi alternatívák*. Budapest, 2004, Lucidus.
- T. Kiss Tamás: *A népművelőtől a kulturális menedzserig*. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Tátrai Patrik: Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. *Földrajzi Értesítő*, 55. évf. (2006) 3–4. sz. 273–286.
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*, Debrecen, 1998, Csokonai.
- Tomka Béla: Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Kovács Kiss György – Romsics Ignác (szerk.): *A mi 20. századunk*. Kolozsvár, 2011, Komp-Press – Korunk. 101–179.
- Tomka Béla: *Szociálpolitika Magyarországon a Kádár Rendszer időszakában: intézmények funkciók és szakaszok*. *Múltunk*, 57. évf. (2012) 2. sz. 27–49.
- Tóth Ágnes (szerk.): *A pártállam és a nemzetiségek (1950–1973)*. Kecskemét, 2003, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Eszter Zsófia: *Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban*. Budapest, 2010, Nyitott Könyvműhely.
- Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, 2005, Osiris.

4.1.2. Hatalomgyakorlási és társadalmpolitikai stílusváltás, 1956–1989 (Kiss Mária Rita)

A történeti irodalomban a Kádár-rendszer²²⁴ megítélése messze nem egységes, sokszor végletesen ellentétes, s ez vonatkozik a rendszerváltás után napvilágot látott szakirodalomra is. A korszakot pozitívan értékelők általában azt emelik ki, hogy tekintettel volt a magyar társadalom igényeire, 1956 után a társadalom megbékítésére törekvő politika bontakozott ki, ami relatív jólétet, szerény gyarapodást tett lehetővé. Ezzel szemben a kritikusok drámai módon írják le a diktatúra társadalmi közgondolkodásra gyakorolt negatív mentális hatásait, a forradalom utáni kegyetlen megtorlást, a közgondolkodás depolitizálását, a jogállamiság, a demokratikus minimum hiányát, a nepotizmust, elhallgatásokat, színleléseket, az érdekkijárási politikai kulturális gyakorlatát.²²⁵ A mai magyar politikai kultúra közelmúlt képére vonatkozó értékítélete szintúgy megosztott. Elmondható hogy többségben vannak azok a magyarok, akik erős nosztalgiát táplálnak a magyarországi szocializmus e második szakasza iránt, a szociális biztonság és a jólét képzetét kapcsolva hozzá. A rendszerváltás után született nemzedékre is jellemző ez a kádári nosztalgia: az ifjúság szociális lehetőségei szempontjából (lakáshoz jutás, napi megélhetés, munkalehetőségek stb.) a mai fiatalok többsége is jobbnak véli a Kádár-rendszert a mainál.²²⁶

Az 1956 után berendezkedő régi-új rezsim ugyanúgy a szocializmus általános elvein nyugodott (proletárdiktatúra, egypártrendszer, a munkásosztály vezető szerepének hirdetése, állami tulajdon, tervgazdaság, hűség a Szovjetunióhoz), mint elődje a Rákosi-rendszer. Ugyanakkor az MSZMP el is határolódott a Rákosi-korszaktól, legitimitációját az attól való megkülönböztetésre²²⁷ építette, s ezt a hétköznapi működésében, az uralomgyakorlás módszereivel igyekezett is éreztetni az emberekkel. Miközben a lényege ugyanaz maradt, némi elmozdulás volt tapasztalható a korábbiakhoz képest: a hatalomgyakorlás módszere, stílusa „modernizálódott”. Az MSZMP vezetése elvetette az osztályharc állandó éleződésének tételét és a szövetségi

224 Kádár János (1912–1989): kommunista politikus, a magyar történelem meghatározó alakja. 1956 és 1988 között több mint három évtizedig volt a róla elnevezett rendszer első embere, a Magyar Szocialista Munkáspárt titkára, majd főtitkára. 1931 és 1944 között illegális kommunista, 1945-ben Budapest rendőrfőnök helyettese, 1946-tól a Magyar Kommunista Párt, később a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkár helyettese. 1948 és 1950 között belügyminiszter, majd 1951-ben őt is letartóztatják, minden tisztségétől megfosztják, s csak 1954 közepén rehabilitálják. A forradalom alatt 1956. november 1-ig Nagy Imrét támogatta, utána Moszkva kezdeményezésére elvállalta az ellenkormány vezetését, november 4-én bejelentette a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakulását. 1957 júniusától 1985-ig a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára, 1985–1988 között főtitkára, 1988. május 24-e után az MSZMP elnöke. Ez utóbbi kinevezése azonban lényegében már félreállítását szolgálta.

225 Majtényi 2018. 257–268.

226 Vö. A Magyar Ifjúságkutatások (2000–2016) eredményeivel. Pl. Székely 2013. 40.

227 Ezt a célt szolgálta az erőltetett iparosítás és társadalom átalakítás kritikája is. Elítélték a személyi kultuszt, a koncepciók perекet, és az osztályharc éleződésének dogmáját. Rákosit, Gerőt és 17 társukat kizárták a pártból.

politikára helyezte a hangsúlyt. A társadalom terrorizálása, folyamatos harci állapotban tartása helyett a hatalom mindinkább paternalista jelleget öltött, hozzájárulva ezzel az államszocializmus konszolidálásához.²²⁸

Míg Nyugat-Európában a jóléti rendszerek fejlődését nem utolsó sorban a szociális biztonságot igénylő társadalom politikai mobilizációja és érdekartikulációja is ösztönözte, addig a szocialista rendszerekben erről szó sem lehetett: alapjaiban a hatalmi-politikai monopóliummal bíró kommunista pártok ideológiai megfontolásai alakították a társadalompolitikát.²²⁹ Az MSZMP elképzelései arról, hogy milyen irányban befolyásolják a társadalmi viszonyokat, a marxizmus ideológiai pilléreire nyugodtak. Eszerint a szocializmus a dolgozó osztályok állama, ahol a munkásosztály az uralkodó osztály, a vele szövetséges a dolgozó parasztsággal és az értelmiséggel együtt rakja le a szocializmus alapjait, majd építi a fejlett szocialista társadalmat. A dolgozók foglalkoztatója a magántulajdon kisajátításával tulajdonossá vált állam. A Kádár-rendszer társadalompolitikája már csak azért sem mondhatott le a mezőgazdaság kollektivizálásának lezárásáról, mert ez tette teljessé a társadalom államosítását. 1962-re így a társadalom döntő többsége már az állami szektorban dolgozott, rendszeres jövedelmük forrásává az állam vált, amely a vagyonegyenlőség elv érvényre juttatása jegyében ügyelt a jövedelmek mesterséges nivellálására.²³⁰ A munka nemcsak jogként, hanem kötelezettségként való kezelése miatt a szocializmusban teljes foglalkoztatottságnak kellett megvalósulnia, még azon az áron is, ha az a vállalati hatékonyság rovására ment. A teljes foglalkoztatottságot a szociális biztonság garanciájaként kezelték.²³¹ Ebből az ideológiai indoktrinációból következett, hogy a társadalmi gyakorlatban ténylegesen jelentkező munkanélküliséget, a hajléktalanságot, a szegénységet, a „cigánykérdést” nem létezőként, tabuként kezelték a hatalom birtokosai. A központi újraelosztás rendszerén keresztül „gondoskodó állam” különféle – a munkavállalói státuszhoz kapcsolódó – paternalista módon osztogatott juttatások haszonélvezőjévé tette a társadalom tagjait, s szocializálta államfüggővé az embereket. A juttatások aránya a nyolcvanas évekre már a jövedelem 1/3-át tette ki, s a rendszer csak a válság éveiben jutott el a rászorultsági elv érvényesítéséig.²³² A társadalompolitika alakulásában másodsorban a rendszer legitimációs igényei játszottak szerepet. 1956 után bővül a kedvezményezett köre, a 80-as években a Kádár-rendszer kibontakozó politikai válsága pedig a szociális kiadások növekedését hozza annak ellenére, hogy a gazdaság teljesítőképessége ezt akkor már korántsem tette indokolttá.²³³

228 Majtényi 2018. 48–60.

229 Tomka 2012. 35–36.

230 Az 1968-as gazdasági reform adott ugyan lehetőséget a jövedelmek differenciálására, de az állam még ekkor is fenntartotta magának a bérszabályozás alakítására.

231 A munka centrikus szemléletmód megnyilvánulása volt, hogy a szakszervezetek és munkahelyek kiemelt szerepet játszottak a szociálpolitikai juttatások elosztásában. Pl. orvosi rendelőket, üdülőket működtettek, részt vettek a lakáskiutalások intézésében. Vö. Tomka 2012. 30–32.

232 Nagy 2012. 109–111.

233 Tomka 2012. 36–37.

Ferge Zsuzsa egy, az írásaiból készült, 1991-ben megjelent társadalompolitikai olvasókönyvhöz²³⁴ írt bevezetőben azt hangsúlyozta, hogy a Kádár-rendszer valójában megtagadta a szabadság–egyenlőség–testvériség (=szolidaritás) mindhárom értékét. A kommunista politika 1948 után a kizsákmányolás-mentes társadalom ígéretének valóra váltása jegyében a világtörténelem egyik legradikálisabb társadalompolitikai fordulatát hajtotta végre. A magántulajdon megszüntetésével – ahogy ők fogalmaztak – felszámolták a „kizsákmányoló osztályokat”, de a végcélként kitűzött kommunizmushoz az ötvenes években még az akkor élő nemzedékek életszínvonalának feláldozásával sem jutottak közelebb. („Ne együk meg az aranytojást tojó tyúkot!”- hangoztatta Rákosi az életszínvonalat mesterségesen alacsonyan tartó társadalompolitika igazolásaként.) A hatalom tényleges lépéseket tett az egyenlőség megvalósítása érdekében,²³⁵ de ezekről kiderült, hogy újabb egyenlőtlenségeket szültek. Magyarországon a jövedelmi egyenlőtlenségek 1962 után csökkentek, majd 1982-től ismét emelkedésnek indultak, 1987-ben már az akkori NSZK szintjén álltak.²³⁶ A politikai szabadságjogok létjogosultságának tagadása, a társadalmi autonómiák felszámolása eleve megteremtette a társadalom tagjainak hatalommal szembeni egyenlőtlenségét, az érdekkifejezés és érdekérvényesítés egyenlőtlenségét. Az érdekkijárási társadalmi gyakorlatában azok válhattak igazi nyertessé, akik közel álltak az apparátushoz, az információs pontokhoz, akik megfelelő kapcsolati hálóval rendelkeztek. A rendszer hivatalos ideológiája által preferált egyenlőségeszme ezért eleve nem valósulhatott meg pusztán a magántulajdon felszámolásával. A béreket a rendszer nivellálta, de ezeket a paternalista hatalom kegyeszerűen osztogatott privilégiumai egészítették ki, amelyek meghatározták a társadalomstruktúrában elfoglalt helyet, elvezettek az életesélyek egyenlőtlenségéhez, s a rendszer válságának éveire teljesen elszabadultak. Miközben a hatalom a dolgozó osztályok szolidaritásának kliséit naponta hangoztatta a politikai kommunikációban, valójában mindenféle társadalmi tőke és szolidaritás felszámolására törekedett, mert politikai veszélyt látott a társadalom önszerveződésében.

Sztálin halála után az SZKP XX. kongresszusán Hruscsov az illuzórikusnak bizonyuló kommunizmus helyett a társadalmi jólét megteremtését, emelte ki, amit mindenekelőtt a jövőben kibontakozó technikai forradalomtól és a gazdasági növekedéstől várt. A fordulat eredményeképp a szovjet blokk kommunista pártjai a korábbinál nagyobb politikai mozgásteret kaptak, ami lehetővé tette a szigorú értelemben vett szocialista modelltől való – természetesen a mindenkori szovjet túréhatáron belüli és óvatos – elmozdulást. A kádári társadalompolitikában a

234 Ferge 1991. 2–3.

235 A szociális ellátórendszer és a szociálpolitikai juttatások (pl. nyugdíj, egészségügyi szolgáltatások, gyermekgondozási támogatás) kiterjesztésének tendenciája a társadalom minden tagjára. A rendszer nivelláló, egyneműsítő társadalompolitikai céljait szimbolikusan fejezték ki a tucat számra és egy kaptafára épülő házgyári lakótelepek, a vidéki kockaházak, az öltözködés uniformizálása. Vö. Slachta 2011.

236 Tomka 2012. 38.

hangsúly a távolabbi kommunista jövő helyett az itt és most élő magyarok életminőségére került át. Kádár János például 1961-ben, a Hazafias Népfrent decemberi kongresszusán a szocializmus létét azzal legitimálta, hogy ez a rendszer biztosítja a nép jobb életét, majd annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a nép elsősorban az őt közvetlenül érintő életkörülmények javulása alapján ítéli meg a rendszert. A vérben született és kezdetben megvetett Kádár-rendszer számára ez kétségtelenül egyféle életszínvonal legitimációt, a hatalom megszilárdításának lehetőségét jelentette. A hatalom és társadalom viszonyában történt stílusváltás már 1956 végétől kezdve érzékelhető volt, amikor a megtorló²³⁷ és gesztusértékű intézkedések egymással párhuzamosan születtek. A passzív többség megnyerését szolgálták az úgynevezett „közérzetjavító intézkedések”, a béremelések, a beszolgáltatások eltörlése, a kisiparosoknak nyújtott kedvezmények, vagy például a hűsvét és karácsony munkaszüneti nappá tétele, a pártvezetőknek nyújtott privilégiumok csökkentése. A felkínált kádári „életszínvonal alku”, ami végső soron a társadalom depolitizálását, a hatalom részéről a kommunista uralomba való újbóli belekényszerítését, az emberek részéről beletörődését jelentette, nyilvánvaló feltételrendszeren nyugodott: az MSZMP politikai monopóliumának elismeréséért, a politikába való beleszólásról történő lemondásért cserébe az állampárt relatív anyagi biztonságot ígért, azaz lehetővé tett egy szerény mértékű gyarapodást, a bérek és az életszínvonal folyamatos emelkedését. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van”²³⁸ elve azt sugallta a társadalomnak, hogy a hatalom csak a rendszer aktív ellenségei felé fog retorziókat alkalmazni. Az MSZMP – ellentétben az MDP-vel – nem tartotta állandó harci állapotban a lakosságot, nem provokált feleslegesen konfliktusokat a társadalommal, nem tette kötelezővé a szocializmus iránti lelkesedés folyamatos demonstrálását. Megszületett a „legvidámabb barakk”, de ennek komoly ára volt a magyar politikai kultúrára nézve, aminek következményei még ma is érezhetőek. Két morál létezett párhuzamosan: a párt diskurzusaiban megjelenő szocialista demokráciáé, és a tényleges társadalmi gyakorlaté, amelyet az atomizáltság, a tömeges normaszegés, a korrupció, az érdekkijárással jellemezett. Az ideologikus szövegekben oly gyakran hangoztatott „szocialista demokrácia” valójában a politikai ügyektől való távolságtartást, a hatalométől eltérő vélemények elhallgatását jelentette. A „homo kadariensist” sajátos politikai infantilizmus jellemezte, ami magában foglalta a politikai közösségtől való elidegenedést, a politikai akarat, meggyőződés és cselekvési szándék hiányát, politikai inkompetencia érzetet. A kádári kisember belenyugodott a paternalista osztogatás rendszerébe, s a különalkukat lehetővé tevő rendszer keretei között igyekezett profitálni a hatalom által osztogatott

237 A megtorlás során 35 ezer ember ellen folyt eljárás, 21 668 embert börtönöztek be, 16-18 ezret internáltak, 860 főt deportáltak a Szovjetunióba, 235 kivégzést hajtottak végre. A 211 ezer emigrálóból 40 ezer hamarosan hazatért. Granville 1997. Egy, az MSZMP vezetői számára összeállított jelentés szerint csak 199 halálos ítélet volt. Tabajdi 2013. 1962-ben a „magyar kérdést” leveszik az ENSZ napirendjéről, cserébe Kádár 1963 márc. 22-én általános amnesztiát hirdetett.

238 Az elv az MSZMP VIII. kongresszusán (1962. november 20–22.) született, ahol többek között kimondták, hogy Magyarországon lerakták a szocializmus alapjait.

kegyekből. Legális politikai mozgástér híján a társadalom döntő többsége hitt abban, hogy a politikai döntéshozók az ő érdekeit is figyelembe veszik.²³⁹

Az életszínvonal politika feltételrendszerének megteremtését szolgálták a gazdaságpolitikában végrehajtott reformok, a tervgazdaság racionalizálása, az új gazdasági mechanizmus bevezetése,²⁴⁰ a háztáji gazdaságok, az 1979–1985 közötti második reformhullám s benne a második gazdaság²⁴¹ engedélyezése.²⁴² A „kádári alku” szociális következményeit fejezte ki a rendszer népszerűsítését is szolgáló hatvanas évekbeli „gulyáskommunizmus” és a hetvenes években született „fridsiderszocializmus”²⁴³ fogalma. A rendszer gazdaságpolitikája tehát a társadalompolitikai célok megvalósítását szolgáltatta, a társadalompolitikai koncepció pedig a diktatórikus politikai rendszer legitimálását, 32 évre történő bebetonozását tette lehetővé.²⁴⁴

Mindez azonban nem volt következmények nélküli. Míg a szocialista fejlődés korábbi szakaszában (A Rákosi rendszerben és a Kádár-korszakban a hatvanas évekig) a társadalmi és osztálykülönbségek eltüntetése, egy államosított tömegtársadalom kialakítása volt a cél, egy olyan rendszer megteremtéséé, ahol mindenki az állami foglalkoztatottá válik,²⁴⁵ addig a hetvenes évek gazdaságpolitikai reformjai következtében a korábbi folyamatok részben visszafordultak. Nemcsak az egyenlőtlenségek növekedtek, de újra plasztikussá kezdtek válni az önállóan vállalkozó, gazdálkodó, kereskedő rétegek kontúrjai is.²⁴⁶ Az anyagi jólét, a materiális értékek a társadalom értékrendjének meghatározó elemeivé váltak, háttérbe szorítva a posztmateriális kategóriába tartozó politikai értékeket. A jólét önkizsákmányolással történő megteremtésének imperatívusza mellett eltörpültek a „jólét” értékei, hiszen a munka mellett nem volt idő az érdemi közösségi kapcsolatok ápolására, igaz a hatalom ezt nem is nézte jó szemmel. Ez már önmagában is akadályozta az erősen atomizált és individualizált társadalomban a közösségek szerveződését és a politikai érdekartikuláció lehetőségét. A rendszer nyolcvanas évek második felében elmélyülő

239 A kérdéskörhöz lásd például: Szabó – Falus 2000. 383–400.

240 A reformot a 1966. november-decemberben lezajlott IX. MSZMP kongresszus hagyta jóvá, amely egyben kimondta a szocializmus felépítését is. Az új rendszer nagyobb önállóságot hagyott a vállaltoknak az árképzésben és a dolgozók fizetésének megállapításában. Az 1975. március 17–22.-e között megtartott XI. kongresszus már a kommunizmusba való átmenetet előkészítő fejlett szocialista társadalom felépítését tűzte ki célul.

241 A második gazdaság a munkaerő szocialista szektoron kívüli hasznosítását tette lehetővé, ahol a termelés és a fogyasztás a piaci szektorhoz kapcsolódóan zajlott. A lakosság többsége (kb. 75%-a) számára a második gazdaság túlmunkán alapuló pótlólagos jövedelemforrást, akár meggazdagodási lehetőséget is jelentett. Gábor – Galasi 1981. 15–39.

242 A gazdasági növekedés lelassulásával két alkalommal kellett számolni a Kádár-rendszernek. A mezőgazdaság kollektivizálása után a hatvanas évek elején, amire az új gazdasági mechanizmus bevezetésével válaszolt, majd a hetvenes évek végétől, amikor a fejlődés stagnált, míg 1988-tól meredeken zuhant. Ez utóbbi válságból azonban már nem volt sikeres a kiútkeresés a rendszer keretein belül, a gazdasági problémák politikai válaszokat szültek. Rainer 2003.

243 A kifejezés főleg a tartós fogyasztási cikkek piacának (háztartási gépek, autók, televízió) bővülésére utal.

244 Majtényi 2018. 43.

245 1958-1961 között sikeresen lezajlott a mezőgazdaság kollektivizálása is. Vö. Valuch 2001. 69–76.

246 Majtényi 2018. 269–273

válságának tudatosulásáig nem volt érdemi igény arra, hogy a gazdaságpolitikában tapasztalható kísérletezések politikai reformokkal is párosuljanak.

A rendszer hatalmi és értelmiségi eliten belüli politikai gondolkodását egyféle látens pluralizmus jellemezte. A kádári centrum társadalompolitikai és közpolitikai irányvonalához képest 1956-tól kezdődően mind balról, mind jobbról, időről-időre felszínre bukkantak a kritikai vélemények. A politikai vezetésben és az értelmiségi diskurzusokban megbúvó politikai alternatívák intézményesüléséről a diktatórikus szocializmus körülményei között (a rendszerváltó végkifejletig) természetesen szó sem lehetett, de a hatalmi harcok kitapinthatóan vezettek alkalmanként a belső erőviszonyok módosulásához. Mindezek sajátos módon az MSZMP kultúrpolitikájában is lecsapódtak.²⁴⁷ A Kádár-rendszer első szakaszában a meghatározó ideológiai kérdés az 1956-hoz és a Rákosi-korszakhoz való viszony volt. Ennek kapcsán jobbról a „nagyimrések”, a „revizionisták”, balról a gyakran „szektásoknak”, „dogmatikusoknak” nevezett szélsőbalosok fogalmaztak meg bírálatokat.

A balos ideológiai keményvonalasok az 1960-as évek elején az úgynevezett „életmód-vitában” indítottak támadást a kádári társadalompolitika ellen, amely akkorra már egy szerényen bővülő lakossági fogyasztással tette nyilvánvalóvá a korábbi korszakhoz képest megvalósuló koncepcióváltást. Az életmód-vita elindítóiban azonban úgy vélték ez a viszonylagos bőség az emberekben felerősítette a „kispolgári bírvágyat”, ami visszalépés a szocializmus építésének útján, mert a szocializmus által egyszer már meghaladott polgári társadalom mentalitáskultúráját hozta vissza. A fő veszélyt abban látták, hogy a „rothadó kapitalista társadalom ideológiai hatása”, veszélyezteti a kommunista életideál megvalósítását. A családi házat „szigetlakásnak” tekintették, amely az individualizmust erősíti és így ellene hat a közösségi szellem kívánatos kibontakoztatásának. Hasonló rendszerkritikát figyelhetünk meg a „friziderszocializmus” vitában is, amely 1961 októberében indult, közel egy évig tartott, s melyben a kispolgári mentalitást a kívánatosnak vélt „szocialista erkölccsel” ütköztették. A bírálók a kádári koncepcióval szemben az egalitárius szűkösség állapotát tartották ideálisnak, mert az segít fenntartani a forradalmi aszkézist, a kommunizmus építéséhez szerintük elengedhetetlen korai munkásmozgalom értékrendjét. Az életmód-vita harmadik szakasza az elítélt kispolgári kultúrához a születésszám radikális visszaeséséből származó demográfiai problémákat kapcsolta. A később „kicsi, vagy kocsivitának” elkeresztelt ciklusban a keményvonalasok azzal vádolták a magyar embereket, hogy fontosabb nekik az életszínvonal, azaz a kocsik, mint a kicsik, azaz a gyermekvállalás. Nincs meg bennük a társadalmi felelősségérzet a közösség problémái iránt, miközben valójában a nők tömeges munkába állása, a főként az ipari központokban kialakult katasztrofális lakáshelyzet, a gyerekvállalás

247 A kérdéskörhöz lásd: Révész 1997.

következtében radikálisan csökkenő életszínvonal állt a születésszám csökkenésének háttérében.²⁴⁸

A jobboldali ellenzék háttérbe szorítását szolgálta az 1958. júniusi állásfoglalás a népi írókról és az egy hónappal később napvilágot látott művelődéspolitikai irányelvek.²⁴⁹ A pártdokumentumok a népi írókat „revizionista főveszélynek” nyilvánították, s – mint fogalmaztak azért – mert „a nemzeti szempontokat az osztályszempontok fölé helyezték”, azaz nemzeti kommunizmusról és nemzeti függetlenségről beszéltek, ami egyet jelentett a Szovjetunióhoz fűződő viszony megkérdőjelezésével. Mint Révész Sándor, Aczél György²⁵⁰ életrajzírója megjegyzi, lényegében csak megleckéztetni akarták a népi csoportot, hogy előkészítsék a talajt a szocialista rendszerbe történő integrálásukhoz. Később az 1970-es években a népi írók nemzeti tematikája új szemantikai tartalmakkal bővült, amit a proletár internacionalizmus talaján álló állampárt „nacionalista elhajlásként” bélyegzett meg. Ezek a témák lettek később a rendszerváltás során az MDF holdudvarában oly gyakran felemlgetett „magyar sorskérdések” (a határon túli magyarságért viselt felelősség,²⁵¹ a népességfogyás, a magyar kultúra és mentalitás anomáliái).

A szocialista kultúrpolitika művelődéspolitikai irányelvekben megfogalmazott 3 T-je 1967 után, amikor Aczél megbízták a kulturális élet ellenőrzésével, lényegében csak egy „ideológiai fedőszöveg” volt a kultúrpolitika kézi vezérléséhez. Munkája egyensúlyozás volt a tiltás és megengedés között, amit a pillanatnyi aktuálpolitikai szándékok esetlegesen irányítottak a végső cél felé, hogy a renitens szellemi elitet is kompromisszumra bírja, és „beépítse a Kádár-rendszer homlokzatába”. Jól szemlélteti ezt a kommunista filozófus Lukács György sorsának alakulása is, akit az 1956-os Nagy-Imre kormányban vállalt szerepéért – ahogy fogalmazott a propaganda – „antimarxista nézetei miatt” 10 évig bíraltak, majd 1967-ben felvették az MSZMP-be. Lukács marxista tanítványait viszont pár évvel később, a hetvenes évek elején már értelmiségi renegátoknak minősítették és az 1973-as úgynevezett filozófus-perben a

248 Pótó 1986. 26–29.

249 Az MSZMP Központi Bizottsága 1973. 239-243.; Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. 1973. 243–272.

250 Aczél György (1917-1991): a kádári kultúrpolitika egyik központi alakja, aki a párt értelmiségpolitikájának irányelveit ültette át a hatvanas-hetvenes években a gyakorlatba. Erre utalnak ironikus nevei: „kultúrbotos”, „a gazda”, „a kulturális miniszter első felettese”. Az 1945 utáni kommunista politika állandó szereplője. Az 1947-es országgyűlési választásokon lett első alkalommal országgyűlési képviselő. 1956-ban az MSZMP alapító tagja. 1967-ben az MSZMP KB titkárává választották, 1974-ben a Politikai Bizottság tagja, majd a Minisztertanács elnökhelyettese. 1982-ben újra a MSZMP KB kulturális titkára lesz, de 1985 tavaszán leváltják. 1988 májusában került ki a Politikai Bizottságból.

251 Az egyik emlékezetes konfliktus Illyés Gyula Válasz Herdernek és Adynak című esszéje kapcsán robbant ki 1977 karácsonyán. A kommunista párt tiltólistáján szerepelt a szocialista országok asszimiláló nemzetiségpolitikájának bírálata, amit Illyés teljes mértékben figyelmen kívül hagyott, amikor bemutatta a kisebbségi magyarok jogfosztását. Nem kevesebbet állított, mint hogy a magyar szocialista nemzetiségpolitika tétlenül nézi a román és a csehszlovák „apartheid” politika magyarok ellen zajló „szellemi genocídiumát”. Az írásból nemzetközi konfliktus támadt, a román politika által Illyést bemocskoló cikkekre írt védekezése publikálását nem engedélyezik, *Szellem és erőszak* című kötete, melyben a tanulmány is található nem kerülhet a boltokba egészen 1988-ig. Vö. Pomogáts 2013.

marxizmus alapjainak szétverési szándékával gyanúsították meg. A per és az azt követő retorziók kettős célt szolgáltak: a tanítványok meghurcolását, miközben magát Lukács Györgyöt a hivatalos politika kanonizálta, kisajátította saját céljaira, életművéből azokat az elemeket emelte ki, amelyek megfeleltek a 70-es évek elején lezajló dogmatikus fordulat igazolására. A változások következményeként „a filozófia propagandává vált”.²⁵² Nem volt szabad érdemben reflektálnia a szocializmus ellentmondásaira, miközben a hivatalos pártpropaganda rendre arra biztatta a társadalomtudományok művelőit, hogy keressenek válaszokat a szocializmus építésének kérdéseire.

Az 1970–1972 között kibontakozó neosztálinista fordulat a dogmatikusok és reformerek küzdelmében az előbbieket átmeneti megerősödését jelentette. Az úgynevezett „munkásellenzék” kimutatta, hogy az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus növelte a jövedelem különbségeket, a reform vesztesei pedig épp a nagyipari munkások lettek. Az alsó és felső bérkategóriák között kívánatosnak tartott 30% helyett ekkora már 60–70%-os különbségek alakultak ki. Ez azért volt megengedhetetlen, mert a marxista ideológiai klisék szerint a szocializmusban a munkásosztály az uralkodó osztály, a dolgozó parasztság és az értelmiség csak vele szövetségben építi a rendszert. Illegitim tehát egy olyan politika – sugallták – amely az „uralkodó osztályt” hozza hátrányos helyzetbe.²⁵³ A munkásellenzék a kereseti arányok mesterséges megváltoztatásával, az alacsonyabb keresetűek „fizetésrendezésével” kényszerítette ki az aránytalanságok megszüntetését. Szóvá tették továbbá, hogy az MSZMP-ben is túlsúlyba került a munkásokhoz képest a „karrierista értelmiség”. A problémákat tagtoborzással, a fizikai munkások vezetői pozíciókba helyezésével igyekeztek orvosolni. A legfelsőbb vezetésben lezajló személycserék a reformpárti erők távozásával végződtek. A dogmatikusok végül sikerként könyvelhették el maguknak a gazdasági reform leállítást, az 1972-es alkotmánymódosítást is, ami rögzítette az egypártrendszert, az MSZMP vezető szerepét, bebetonozta a tervgazdálkodást. A reformok második hulláma csak 1979-től indulhatott újra Magyarországon.

1987 elejére nemcsak a Kádár-rendszer válsága vált nyilvánvalóvá, de az egész szocialista tábor is megrendült. A magyar politikai gondolkodásban a 80-as évek elejétől figyelhető meg, hogy a közéleti kommunikációban egyre gyakrabban lehetett nyíltan is megkérdőjelezni a rendszer legitimitását. Ez összefüggött azzal a ténnyel, hogy egyrészt az értelmiséggel való kompromisszum kialakítására törekvő aczéli politika az időközben felnövekvő új értelmiségi nemzedék esetében már hatástalan maradt, részben pedig azzal, hogy a 70-es évektől formálódó ellenzéki csoportok a válság elmélyülésének hatására sikerrel törtek ki politikai elszigeteltségükből, tágitották ki saját értelmiségi köreiket, és válnak mércévé a társadalom bizonyos csoportjai – (de korántsem a többség) számára.

252 Weiss 2010. 168–183.

253 Majtényi 2018. 77.

A 70-es évek elejétől formálódó és az évtized végére megszerveződő Demokratikus Ellenzék alapjait (Beszélő Kör) a meghurcolt lukácsista filozófusok és Kemény István szociológus tanítványai hozták létre, majd később csatlakoztak hozzájuk más értelmiségi csoportok (pszichológusok, társadalomtörténészek) is.²⁵⁴ A Demokratikus Ellenzék emberi jogi alapról, a Jászi Oszkár féle polgári radikális nézetekhez közel állóan fogalmazta meg rendszerkritikáját. A Kemény-iskola szegénységvizsgálatai a szocializmuson belüli társadalmi egyenlőtlenségek tematizálását tették lehetővé. Szervezetük, a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) az elsők között hívta fel a figyelmet a magyarországi cigányság tarthatatlan helyzetére. A hivatalosan sosem engedélyezett – a hatóságok által illegálisnak minősített – karitatív civil szervezet a szocialista rendszer legszegényebb csoportjainak segélyezésére alakult, rá kívánta szorítani a hatalom birtokosait a társadalom leginkább elesett csoportjai helyzetének rendezésére, küzdött a szegénységgel kapcsolatos negatív sztereotípiák eloszlatásáért.²⁵⁵ A demokratikus ellenzék politikai gondolkodását az 1987-ben megjelent Társadalmi Szerződés²⁵⁶ összegezte, amit a Beszélő szamizdat kiadványában adtak közre. A tanulmány radikális volt abban az értelemben, hogy leszögezte: a Kádár-korszak véget ért, másrészt viszont kompromisszumkeresés is jellemezte, amennyiben egy, a demokrácia és a többpártrendszer felé történő evolutív fejlődést vizionált. A Társadalmi szerződéssel szemben már teljesen liberális elképzeléseket mutat az 1989-es „Rendszerváltás programja”.²⁵⁷ Az időközben megalakult Szabad Demokraták Szövetségének társadalompolitikai elképzeléseit is magában foglaló dokumentum bírálta a szocializmust, mivel a szerzők szerint a teljes foglalkoztatottság politikája és a tervutasításos gazdaságirányítás úgy fogta vissza a gazdaság teljesítményét, hogy közben a tömeges szegénység meghaladását mégsem volt képes megoldani. Javasolta a társadalombiztosítás üzleti alapokra helyezését, autonómiájának megeremtését, az állampolgári jogon járó juttatások bevezetését. A gazdasági válságra a megoldást az önszabályozó piac bevezetésében látta, de ugyanakkor a leszakadt és a jövőben leszakadó társadalmi csoportok megmentésére a pozitív diszkrimináció bevezetését is szükségesnek tartotta.

A népi-nemzeti ellenzék a népi írók csoportjából nőtt ki. A nemzetpolitikai ihletettségű, irányszat mindenekelőtt a „nemzeti sorskérdéseket”, a határon túli magyarság ügyét, a népességfogyást, a szocializmus negatív kulturális mentalitásbeli következményeit tematizálta. A szocializmus éveiben vidéki folyóiratok (Alföld, Tiszatáj) az irodalom, a táncház körök, a népfőiskolai mozgalom adott fórumot nekik. Az 1987-ben Lakitelken létrehozott Magyar Demokrata Fórum előzményeként felfogható mozgalom szellemi áramlatai között ott voltak az egykori nemzeti parasztpártiak, az 1956-os Petőfi pártiak, a Németh László harmadikutas gondolkodását követők, az Erdei Ferenc nyomdokaiban járó népi szocialisták, akik a

254 Lengyel 2004.

255 Kardos 1998.

256 Társadalmi Szerződés 1987.

257 Szabad Demokraták Szövetsége 1989.

történelem parasztvezéreit tartották elődjüknek. 1987. szeptember 27-én létrehozott mozgalmuk létjogosultságát azzal indokolták, hogy a „magyarság történelmének legsúlyosabb válságába sodródott”.²⁵⁸ Az első lakitelki találkozó célja egy, a magyarság megmaradását célzó „anti-katasztrófa” program kidolgozásának elindítása volt, Lassú evolúciós fejlődésben és nem „vak rabszolga lázadásban” gondolkodtak, mert mint Csurka István a „Magyarság esélyei” címmel rendezett tanácskozáson kifejtette, „ennek a nemzetnek nincs több internálható vezető rétege”.²⁵⁹ A Magyar Demokrata Fórum eredetileg nyilvánosságot kívánt teremteni, hogy „a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakításában”, de az 1988-as második lakitelki találkozón már pártként határozta meg magát. Ettől kezdve 1989-ig az ellenzék súlypontja, az érdemi kezdeményezés és mozgósítás a demokratikus ellenzékről a népiekre tevődött át. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokon színre lépő Antall József megjelenésével a népi csoporton belül is ideológiai irányváltás történik. A harmadikutas ideológia helyébe egy európai mércével mérhető és jól beazonosítható kereszténydemokrata irányvonal került, amely programjában magántulajdonon alapuló kapitalizmust, politikai demokráciát és – szemben az SZDSZ liberális alapokon nyugvó szociálpolitikájával – a második világháború után a német kereszténydemokraták által kidolgozott, Konrad Adenauer által megvalósított szociális piacgazdaságot képviselt. Az irányzat a gazdaságpolitika és a szociálpolitika szempontjainak szintézisét kísérelte meg. A piacgazdaság nem kívánatos társadalmi következményeivel szemben korlátozott állami beavatkozást tartott indokoltnak. A kapitalizmus fejlődését a nemzeti szempontok szerint a hazai kis és középvállalkozásokra kívánta alapozni, a kirívó vagyonegyenlőtlenségekkel szemben a nemzeti középosztályosodást tartotta kívánatosnak.²⁶⁰ Az MDF 1990-es választási programja központi helyen kezelte a szociális biztonság kérdését. A párt abból indult ki, hogy a társadalom minden területén érvényesíteni kell az emberek esélyegyenlőségét, a kiszolgáltatottak védelmét. Kezdeményezte a mindenkit megillető létminimum rendszerének kidolgozását, az alapvető élelmiszerek és fogyasztási cikkek árának stabilizálását. Tervbe vette a társadalombiztosítás reformját is. A párt elképzelései szerint a munkavállalók, vállalkozók adóalapjuk terhére köthettek volna szerződéseket, társadalombiztosítási ellátmányokat (nyugdíjakat, egészségügyi ellátmányt, táppénzt stb.) a biztosítási intézetekkel. Kiemelt helyen kezelték a nők, különösen az anyák helyzetének javítását. A család- és gyermekellenesnek tekintett korabeli adórendszer reformja keretében a gyermekeket nevelő családoknak jelentős adókedvezményeket biztosítottak volna. Az állami szociálpolitika mellett hangsúlyosabb szerepet szántak az egyházak és más jótékonyági szervezetek szociális, karitatív tevékenységének is.²⁶¹

258 Lakitelki nyilatkozat. 1987.

259 Csurka 1991. 29–35.

260 Szociális piacgazdaság 1989.

261 Az MDF választási programja. 1989.

A reformkommunista politizálás hagyományából nőtt ki és vált 1988-ra alternatív belső ellenzéki csoporttá az MSZMP értelmiség mozgalma. Tagjai úgy vélték, hogy a válságból csak a politikai intézményrendszer reformján keresztül vezet az út. A csoport a „tábornokok mozgalmából” (Pozsgay Imre,²⁶² Nyers Rezső²⁶³) és az „ifjú tisztek”, a „mezei reformerek” mozgalmából (alulról építkező baloldali pártértelmiség) állt. Utóbbiak a baloldal újjászületésének zálogát abban látták, ha belülről bomlasztják az állampártot, ezért nyíltan kimondták: az eddig követett társadalmpolitika megvalósíthatatlan, az államszocializmus helyett, hogy felemelte volna a társadalmat, elnyomta azt.²⁶⁴ A népiekhez közel kerülő Pozsgay Imre az első lakitelki találkozáson mondott beszédében elismerte: az MSZMP téves modernizációs és gazdaságpolitikai döntéseket hozott. A válságból való kivezető út csak a tulajdonviszonyok „vagyonérdekeltséget” célzó reformján keresztül vezethet, amelyek a szocializmusban inkább az „elosztásban érdekelt termelőket, a jövőben a gyarapodásban teszik érdekeltté”. Domináns tulajdonformának az „önigazgatási közösségi tulajdont” tartotta célszerűnek egy olyan vegyes tulajdonú rendszerben, ahol a két szélső pólust az állami és a magántulajdon képezi. Szükségesnek tartotta továbbá, hogy a szociálpolitikát is olyan alapokra helyezték, hogy az ne legyen képes kiölni a gazdasági racionalitást.²⁶⁵ Vele szemben a reformkörök tagjainak többsége inkább egy demokratikus szocializmusnak nevezett politikai rendszerhez kapcsolódó szociális piacgazdaságban gondolkodott.²⁶⁶ 1989 októberében ebből szellemi klímából nőtt ki az önmagát modern európai szociáldemokrata pártként definiáló Magyar Szocialista Párt. Programjában a piacgazdaság, valamint a magán és közösségi tulajdont összekapcsoló vegyes gazdaság mellett tette le a voksát. Javaslati között szerepelt a szocializmus néhány közösségi formájának megőrzése: pl. a privatizáció során dolgozói tulajdonformák kialakítása.

A Kommunista Ifjúsági Szövetséget elutasító radikális ifjúsági csoportok közül a szakkollégiumi mozgalomként induló Fiatal Demokraták Szövetsége vált a legjelentősebbé. A szociális piacgazdaság és az állam fokozottabb szerepvállalását

262 Pozsgay Imre (1933–2016): szociáldemokrata - kommunista - szocialista politikus, az MDP, az MSZMP, az MSZP tagja, az 1991-1996 közötti Nemzeti Demokrata Szövetség elnöke. A Kádár-rendszerben kulturális, majd művelődésügyi miniszter, később a Hazafias Népfront Országos Tanácsa titkára. 1988-89 között államminiszter. 1989 januárjában ő nevezte az 1956-os forradalmat „népfelkelésnek” és ezzel megingatta a Kádár-rendszer ideológiai legitimitációjának alapjait. Az MSZP alapítója, rövid ideig elnöke, a párt köztársasági elnökjelöltje, az 1990-es választások után országgyűlési képviselő, az MSZP parlamenti frakciójának vezetője.

263 Nyers Rezső (1923–2018): kommunista, szocialista politikus, az MDP, az MSZMP és az MSZP tagja, közgazdász, országgyűlési képviselő. 1954-ben a Szövetkezetek Országos Szövetségének elnökhelyettese, 1957-ben elnöke, élelmiszeripari miniszter, közellátási kormánybiztos. A legfelsőbb pártvezetésben különböző funkciókat töltött be. A Kádár-rendszer reformerőinek vezéregyénisége, az 1986-os új gazdasági mechanizmus egyik kidolgozója. A reform leállítása után 1974-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója, a Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottságának elnöke. A rendszerváltás folyamatában alapította meg a társadalmi megújulás szellemi megalapozását célul kitűző Új Márciusi Frontot. 1989 júniusában az MSZP első elnökévé választották.

264 Vö.: Rendszerváltók a baloldalon 1999. 22.

265 Pozsgay 1991. 18–20.

266 Rendszerváltók a baloldalon 1999. 25.

elutasító szemléletet képviseltek, ugyanakkor azt is látták, hogy a szabad piac és önmagában a demokrácia nem garantálja a várhatóan kialakuló társadalmi hátrányok leküzdését, ezért az esélyegyenlőség érvényesítéséhez szociálpolitikára van szükség. Az 1988. március 30-án megalakult párt politikai programnyilatkozatát a FIDESZ 1988. november 20-án megtartott I. kongresszusa fogadta el. Az ifjúsági rétegpárt mindenekelőtt a fiatalok érdekképviselőjét vállalta fel. A programnyilatkozat a legsúlyosabb ifjúsági problémák sorában említi a „küszöbön álló tömeges ifjúsági munkanélküliséget”, a nyomorúságos lakáshelyzetet, a „felháborítóan alacsony a fizetést.” Társadalomszemlélete a szabadsághiányos politikai rendszer hibás döntéseiben jelölte meg a szociális problémák gyökereit. „Meggyőződésünk, hogy az ifjúságot sújtó problémák nem választhatók el olyan súlyos, alapvető kérdésektől, mint a szabadságjogok törvényes garanciáinak hiánya, a szabad választásokat lehetetlenné tevő, diszkriminatív választójogi törvény, az oktatás helyzete vagy a költségvetés megállapításának jelenlegi módja – azaz a mi nehézségeink gyökere éppen a politikai rendszer diktatórikus jellegében van.”- szögezte le a dokumentum. A politikai rendszer demokratizálásának legnagyobb akadályát akkor a FIDESZ abban látta, hogy „a negyvenéves elnyomás alatt a magyar társadalom elvesztette politikai tudatosságát és szervezettségét”, ezért saját közvetlen feladatát a társadalmi önszerveződés támogatásában, a demokratikus politikai kultúra terjesztésében jelölte meg.²⁶⁷

A pártok 1990-es választási kampányra készült programjában csak az akkori fogyasztási színvonal megőrzése és nem további emelése szerepelt. Viszont szinte mindegyik ígért biztos megélhetést, küzdelmet az elszegényedés ellen. A privatizációt az MSZMP kivételével minden párt támogatta, a különbség legfeljebb annak mértékében volt. A magántulajdon visszaállításának társadalmi következményei kompenzálásával (munkanélküliség, elszegényedés következtében fellépő társadalmi feszültségek) különböző mértékben foglalkoztak. A szociális szempontokat az MSZDP, az MSZP, az MDF, és az KDNP vélte rendkívül fontosnak, míg a FIDESZ, SZDSZ, FKgP kevésbé hangsúlyozottan foglalkozott ezekkel. Az SZDSZ és a FIDESZ programja törekedett leginkább az állam szerepének minimalizálására. A kisgazdák a kollektivizálásakor elvett földmagántulajdon visszaállítását, a szövetkezeti tagok között történő szétosztását ígérték.²⁶⁸ Mindemellett az 1990-es választási kampányt harsány, érzelmekre is hatni kívánó antikommunista propaganda kísérte: a választásokon akkor leginkább esélyesnek látszó MDF és az SZDSZ versengett a szocialista párt stigmatizálásában. „Körözzük azokat a személyeket, akik az utóbbi negyven évben tönkretették országunkat” – hirdette az MDF, míg az SZDSZ a következőképp igyekezett rálicitálni vetélytársára – „Mit adtak nekünk ők? Szegénységet, nyomort, létbizonytalanságot. Halált, pusztulást, jogfosztottságot.

267 A Fialat Demokraták Szövetsége. 1988.

268 Kovács – Tóth 1992. 99–124.

Rákosit, Recsket, orosz kényszermunkát, rabruhát. Elpocsékolt milliókat, erkölcsi mocsárt. [...] Szavazz az SZDSZ-re, tőlük félnek egyedül a bolsik!”²⁶⁹

A magyar társadalom demokrácia fogalma materiális alapokon nyugodott. Az új világba egy szebb, jobb élet reményét, a nyugaton látott fogyasztói társadalom képét vetítette, a politikai szabadság, a részvétel lehetősége ehhez képest csak lényegesen kevesebb embernek jelentett kecsegtető perspektívát. A piacgazdaságra való átmenet nehézségei a rendszerváltás eufóriája után gyors kiábrándulást hoztak. Nem véletlenül nevezte Antall József,²⁷⁰ az első szabadon választott miniszterelnök, kormányát „kamikaze-kormányak”.

Hivatkozott irodalom:

- A Fiala Demokratának Szövetségének politikai programnyilatkozata. Elfogadta az 1988. november 20-án megtartott I. kongresszus. Magyar Nemzet, 51.évf. (1988) április 29.
- Az MDF választási programja. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve 1989-ről. Budapest, 2000, R- Forma. <https://nezopointintezet.hu/files/2012/03/A-Magyar-Demokrata-F%C3%B3rum-Programja-1989.pdf> (2019. 05.11.)
- Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a „népi” írókról. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 210–239.
- Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 243–272.
- Csurka István felszólalása az első lakitelki találkozáson. In: Agócs Sándor – Medvigy Endre (szerk.): A magyarság esélyei tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek – Budapest, 1991, Antológia – Püski. 24–37.
- Gábor R. István – Galasi Péter: A „második” gazdaság. Budapest, 1981, Közgazdasági és Jogi.
- Hell Roland: A nómenklátúra, mint a szocialista társadalom politikai uralkodó osztályának néhány jellemzője a Kádár-rendszerben. Jog–Állam–Politika, 2. évf. (2010) 2. sz. 99–119.
- Granville, Johanna: Megtorlás Budapesten. Szovjet invázió és normalizáció. 1956–1957. Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. szám. 191–218.
- Kardos László: Szeta. Beszélő, 17. évf. (1998) 10. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szeta> . (2019. 01.23.)
- Kovács Éva – Tóth István: Ki mit mondott 1990-ben? Politikatudományi Szemle, 1. évf. (1992) 1. sz. 99–124.
- Lakitelki nyilatkozat. In: Agócs Sándor – Medvigy Endre (szerk.): A magyarság esélyei tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek – Budapest, 1991, Antológia – Püski. 177–183.
- Lengyel László: Magyar ellenzékek. Rubicon, 15. évf. (2004) 5–6. sz. 86–95.
- Székely Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Budapest, 2013, Kutatópont.
- Majtényi György: Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-kor társadalma. Budapest, 2018, Libri.

269 Idézi: Varga 2013. 39.

270 Antall József (1932- 1993): tanár, muzeológus, politikus, miniszterelnök. Az ELTE BTK-n szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát. 1956-ban diákjaival együtt vett részt a tüntetéseken, az Eötvös Gimnázium Forradalmi Bizottsága elnökévé választották, részt vett a Keresztény Ifjú Szövetség és a Független Kisgazdapárt újjászervezésében, tervezetet készített a politikai kibontakozás feltételeiről. 1959-ben politikai magatartása miatt eltiltották a tanítástól. 1964-től dolgozott a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyv- és Levéltárban, hamarosan annak igazgatója lett. A rendszerváltás folyamatában a jobb-közép politikai erők megszervezésére törekedett, 1989-től ezeket csoportokat igyekezett integrálni az európai kereszténydemokrata szervezetekbe. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokon az MDF-et képviselte, 1989. október 21-én választották a párt elnökévé. Az MDF 1990-es választási győzelme után május 23-án lett miniszterelnök. Pártja koalíciót kötött az FKGP-vel és a KDNP-vel.

- Nagy Péter: A növekvő életszínvonal kompromisszumai a Kádár-kori Budapesten. *Metszetek*, 1. évf. (2012) 1. sz. 109–111.
- Pomogáts Béla: Válasz Herdernek és Adynak. Illyés Gyula 1977-es tanulmánya. *Kortárs*, 57. évf. (2013) 12. sz. 55–65.
- Pótó János: A kommunizmus ígérete. Életmód-viták az 1960-as években. *História*, 8. évf. (1986) 5–6. sz. 26–29.
- Pozsgay Imre felszólalása „A magyarság esélyei” címmel rendezett 1987-es lakitelki konferencián. In: Agócs Sándor – Medvigy Endre (szerk.): *A magyarság esélyei tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek – Budapest, 1991, Antológia – Püski*. 11–24.
- Rainer M. János: A Kádár-rendszer válsága. In: Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 2003, 1956-os Intézet. 173–186.
- Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök. 1988–89. Válogatta és sajtó alá rendezte: Ágh Attila – Gézi József – Sipos József. Budapest, 1999, Kossuth.
- Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, 1997, Sík.
- Schlachta Krisztina: Kádár-korszak. Társadalmi átalakulás a Kádár-korszakban, 1956–1989. *Árkádia – Történelemoktatási portál*, (2011) 4. sz. <http://www.arkadia.pte.hu> (2018. 12. 20.)
- Szabad Demokraták Szövetsége: A rendszerváltás programja. Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, 1989. március 19. – április 16. a budapesti Corvin Filmszínházban. Budapest, 1989, SZDSZ.
- Szabó Ildikó – Falus Katalin: Politikai szocializáció közép-európai módra. *Magyar Pedagógia*, 100. évf. (2000) 4. sz. 383–400.
- Szociális piacgazdaság. Budapest, 1989. Konrad Adenauer Alapítvány.
- Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból. Válogatta és szerkesztette: Várnai Györgyi. Budapest, 1991, T-WINS
- Tabajdi Gábor: *A III/III krónikája*. Budapest, 2013, Jaffa.
- Kiss János – Kőszeg Ferenc – Solt Otília: Társadalmi Szerződés. A politikai kibontakozás feltételei. *Beszélő* különszám, 6. évf. (1987) 2. sz.
- Tomka Béla: Szociálpolitika Magyarországon a Kádár-rendszer időszakában: intézmények, funkciók, szakaszok. *Múltunk*, 57. évf. (2012) 35–36.
- Valuch Tibor: A gulyáskommunizmus valósága. *Rubicon*, 13. évf. (2001) 10. sz. 69–76.
- Varga Domokos György: *Elsőből lesznek az elsők. A magyar média metamorfózisa. I. Médiaharcok*. Budapest, 2013, LKD.
- Weiss János: A filozófusper és következményei. Történeti filozófiai rekonstrukció. Előadás a Német–Magyar Filozófiai Társaság konferenciáján, Budapesten a Goethe Intézetben (2008. november 6.). *Politikatudományi Szemle*, 19. évf. (2010) 4. sz. 168–183.

4.1.3. Szociálpolitika Magyarországon a forradalomtól a rendszerváltozásig, 1956–1989 (Cora Zoltán)

A szovjet típusú politikai berendezkedés a társadalombiztosítás intézményi, szervezeti és elvi rendszerében is gyökeres fordulatot hozott. Ebben a fejezetben a magyarországi szociálpolitika változásait követjük nyomon a második világháborútól a rendszerváltás időszakáig. Elsőként az intézményrendszer átalakulását és a szociálpolitika gazdasághoz viszonyított helyzetének megváltozását tekintjük át. Ezt követően a társadalombiztosítás lefedettségével és a szociális jogokkal foglalkozunk. A jóléti rendszerek fontos jellemzőiként a szociális kiadások, juttatások és járulékok rendszerét és változásait is elemezzük. Komplexitására és a szociális kiadásokban betöltött prominens szerepére való tekintettel a nyugdíjrendszert külön tárgyaljuk. A tematikus felosztástól eltérően az 1975-ös társadalombiztosítási reformot is kiemelten vizsgáljuk, mivel a szociálpolitika szinte összes területét érintő változtatásokat hajtott végre. A jólét egyéb területeit is áttekintjük, így elsősorban a jövedelmek jellemzőit. A magyarországi szociálpolitika elemzését a társadalombiztosítás 1975-től 1990-ig terjedő periódusának tárgyalásával zárjuk.

Az üzemén kívüliek biztosítását az 1953-ban létrehozott Kisipari Szövetkezetek Kölcsönös Biztosító Intézete (KSZKBI) szavatolta 1964-ig. Ekkor az összes biztosítási feladatkört a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága vette át. Az 1964. évi 6. sz. törvényrendelet alapján a Minisztertanács bővítette a SZOT hatáskörét, s egyben arra is kötelezte, hogy a társadalombiztosítási jogosultságok rendszerét a munkáltatókkal közösen dolgozza ki.

Az intézményi struktúrában 1984-ig nem történt lényegi változás. Az 1984. évi 5. sz. törvényrendelet a társadalombiztosítást kizárólagos állam feladattá nyilvánította, ezért az ekkor létrejött Országos Társadalombiztosítási Tanácsot ellenőrző funkcióval ruházták fel.²⁷¹ Az állami hegemonia azonban nem tartott sokáig, mivel az 1980-as évek végére az ország pénzügyi nehézségei arra kényszerítették a vezetést, hogy a társadalombiztosítás költségvetését függetlenítse az államtól. Az 1988. évi XXI. tc. alapján Társadalombiztosítási Alapot hoztak létre, mely önálló pénzügyi forrásokkal rendelkezett.²⁷² Az intézményi változások jelentősen átalakították a társadalombiztosítási rendszer kereteit, a szociálpolitika és a gazdaság új relációja azonban funkcióját és működését érintette.

A gazdasági növekedési célok és társadalombiztosítási prioritások között tehát konfliktusok jöttek létre.²⁷³ Ezt az alapvető ellentmondást az 1968-ban meghirdetett új gazdasági mechanizmus sem oldotta fel, mivel, bár végrehajtott néhány szocialista

271 A testület 45 szakszervezeti vezetőből állt. A szakszervezetek szerepe azonban csekély maradt, ugyanis a szakszervezetek a kommunista párt „transzmissziós szíjalként” működtek. Valuch 2001. 349.; Tomka 2003. 111.

272 A pénzügyi alapot a szervezet saját forrásaiból, állami támogatásokból és a járulékok rendszeréből hozták létre.

273 Ferge 1980. 68–75.

piacgazdasági reformot,²⁷⁴ a szociálpolitika helyzete továbbra sem változott.²⁷⁵ Az ellentmondást nem meglepő módon az 1980-as évek végére akuttá váló pénzügyi eszkaláció szüntette meg, mely a független Társadalombiztosítási Alap létrejöttéhez vezetett. Egy nyugat-európaihoz hasonló, több szempontú, prioritást és önállóságot élvező, komplexebb és rugalmasabb társadalombiztosításra lett volna szükség a kitűzött célok megvalósításához. A központosított tervgazdálkodásnak ugyanakkor a foglalkoztatásra is közvetlen kihatásai voltak.

Az erősen szabályozott munkaerőpiac és a társadalombiztosítás gazdaságnak alárendelt helyzete a foglalkoztatáshoz kapcsolódó biztosításokra is hatást gyakorolt.²⁷⁶ Bár a vállalatok között és vállalatokon belüli munkaerő mozgását lehetővé tették, a területi és foglalkozási ágak közötti munkaerő mobilitás alacsony maradt, mivel a rugalmatlan tervutasításos rendszer nehezen tudott reagálni a munkaerőpiac fluktuációira. A munkaerőre ugyanakkor változatlan formában szükség volt a gazdasági tervekben megszabott normák teljesítéséhez. A biztosítási juttatás és jogosultság állami alkalmazotti státushoz való kapcsolása pedig szintén ezt a tendenciát erősítette. A szocialista foglalkoztatáspolitikai másik lényeges tényezőjét a női munkaerő egyre nagyobb mértékű bevonása jelentette. Ezt olyan jóléti intézkedésekkel is elősegítették, mint például a gyermekgondozási segély bevezetése 1967-ben. A foglalkoztatási struktúra változásait követte a lefedettség kör bővülése és a szociális jogok feltételrendszere is.

A szocialista államokban a jogosultsági feltételek a szolidaritási elvnek megfelelően egységesültek. Ugyanakkor a biztosítási jog a járulékfizetéshez és a munkavégzéshez, az államosítások következtében pedig egyre inkább az állami alkalmazotti státushoz kapcsolódott.²⁷⁷ Mivel az 1960-as években az önállóakra is kiterjesztették a biztosítási rendszert, és a foglalkoztatottak többsége állami alkalmazott volt, az 1970-es évek végére közel 100%-os lefedettséget sikerült elérni. Ezt a fejlődést beárnyékolta a politikai diszkrimináció gyakorlata, mely bizonyos foglalkozási csoportoknak, elsősorban a nem állami foglalkoztatottaknak, csak szigorúbb feltételekkel vagy magasabb járulékok ellenében tette lehetővé a biztosítást. Általában a diszkrimináltak nagyobb összegű térítés révén juthattak hozzá szociális juttatásokhoz, vagy

274 Az új gazdasági mechanizmus sem jelentett gyökeres változást a tervgazdálkodáshoz képest, s így jóléti kihatásai is mérsékeltek tekinthetők. A magyarországi jóléti rendszer szempontjából viszont három jellemző reformintézkedést érdemes figyelembe venni. Az új gazdasági mechanizmus nagyobb önállóságot biztosított a vállalatoknak a tervgazdasági normák kidolgozásánál. Bizonyos fogyasztási cikkek esetében biztosította a szabadpiaci árat, így vegyes árrendszert hozott létre. Végül a teljes foglalkoztatottság érdekében bérszabályozást hajtott végre. Romsics 2004. 425.

275 Az új gazdasági mechanizmus szociálpolitikai összefüggéseire lásd Romsics 2004. 425–426.; Kornai 1986. 1637–1738.

276 Barr 1995. 198–199.

277 Nyugat-Európában ezzel szemben a gazdaságilag inaktív lakosságra is kiterjesztették a társadalombiztosítást 1945 után, így függetlenítették a foglalkoztatott státustól. A kommunista jóléti rendszerekben ezzel szemben ellenkező tendenciák érvényesültek. A lefedettség nyugat-európai átlagban 1970-re 80%-ot, 1990 pedig 90%-ot ért el a teljes lakosság arányában. Tomka 2003. 67.

egészségügyi ellátáshoz. Súlyosabb esetben a diszkrimináció már érvénybe lépett jogosultságok és juttatások megszüntetéséhez vezetett.²⁷⁸

A társadalombiztosítás bővítésének első szakaszával az előző fejezetben már foglalkoztunk, s a bővülés második szakasza az 1950 és 1955 között bekövetkezett súlyos belpolitikai válságok utáni időszakra datálható.²⁷⁹ 1955-ben a kötelező betegségbiztosítást kiterjesztették a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és ipari szövetkezetek munkaviszonyban nem álló tagjaira, majd a nyugdíjasokra és tanulókra is. Ezt követően 1962 és 1964 között az önálló is teljes jogú tagjaivá váltak a magyar társadalombiztosítási rendszernek. Ez az univerzalitás irányába mutató fejlődésnek is felfogható, ugyanakkor a politikai diszkrimináció semmilyen univerzális társadalombiztosítási rendszernek nem lehet része. Mindazonáltal 1964-ig a táppénzre való jogosultságokat leszámítva 97%-os lefedettséget sikerült elérni.²⁸⁰

Az 1975-ös társadalombiztosítási reform gyakorlatilag egységes jogosultsági rendszert és 100%-os lefedettségi szintet valósított meg. A jogok és a lefedettség bővülése nem tekinthető sem fokozatosnak, sem ugrásszerűnek, sokkal inkább többlépcsős, nagyobb bővülési szakaszokon keresztül kibontakozó egységesülési folyamatról beszélhetünk (1. táblázat).

1. táblázat: A társadalombiztosítás lefedettsége a gazdaságilag aktívak arányában (%)²⁸¹

	Balesetbiztosítás	Egészségbiztosítás	Öregégi biztosítás
1940	35	27	30
1950	47	46	47
1960	85	63	85
1970	97	79	97
1980	100	83	100
1990	100

278 Szalai 1998. 284.

279 Ugyanakkor 1951 és 1955 között is hoztak néhány reformintézkedést, így például az 1953. évi 6/1953. II. 8. sz. Mt. rendelet értelmében 1953. március 1-től a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjai is jogosulttá váltak a családi pótlékra.

280 Tomka 2003. 89.

281 Tomka 2003. 10–12. táblázat.

Jóllehet az alkotmányos jogként rögzített teljes foglalkoztatottság szervesen kapcsolódott a rendszer legitimációjához, a munkanélküli biztosítás ennek ellenére egészen 1988-ig érvényben maradt. Az 1957-ben bevezetett biztosítási ág 1960-ban 47%-os, 1970-ben pedig 63%-os lefedettséget ért el, viszont csak 5000 esetben folyósították 1988-ig.²⁸² A biztosítás hiánya akkor tűnt fel igazán, amikor munkahely változtatásra kerül sor.²⁸³ Ez pedig az 1970-es években fokozódó strukturális munkanélküliség miatt vált jelentőssé, bár az állam törekedett a munkanélküliséget a vállalatok keretein belül tartani. A gyárakon belüli ún. rejtett munkanélküliség²⁸⁴ viszont termelékieséshez, a hatékonyság és a munkamorál csökkenéséhez vezetett. Ennek megfelelően a piacgazdaságra való átállás során a rendszerváltás egyik legnagyobb problémáját jelentette.

Ha a jóléti rendszereket nem funkcionális nézőpontból elemezzük, azaz nem az elért eredményekre, és célokra helyezük a hangsúlyt, hanem a felhasznált eszközök oldaláról közelítünk, akkor a szociális kiadások, juttatások és az ehhez kapcsolódó járulékok a jóléti rendszer elemzésének elengedhetetlen részét képezik. Így a biztosítás jogosultságainak és a lefedettség köre változásainak elemzését követően a szociális kiadások, juttatások és járulékok Magyarországi rendszerét tekintjük át 1945 után, ami a tanulmányunkban kiemelt szerepet betöltő nyugdíjrendszert vizsgálatában is meghatározó szerepet játszik. Elsőként a járulékok bővülését tekintjük át, ezt követően a szociális kiadásokra fordított összegek változásait, végül pedig a különböző biztosítási formák, támogatások és segélyek juttatási szintjének alakulását vizsgáljuk

Az 1975-ös reform értelmében három járulékfizetési csoportot határoztak meg. 1976. január 1-től eltörölték az illetményadót, a társadalombiztosítás járulékait pedig összevonták. Ennek megfelelően az állami vállalatok dolgozói bérük 22%-át, a mezőgazdasági vállalatoknál és szövetkezeteknél dolgozók jövedelmük 17%-át, egyéb intézmények alkalmazottai pedig bérük 10%-át fizették a társadalombiztosítás kasszájába. A járulékfizetés a szociálpolitika központi elemét képezte, mivel szinte az összes biztosítás, sőt a jutalmak és prémiumok rendszere is járulékfizetéshez voltak kötve. A rendszerváltást közvetlenül megelőző reformokhoz tartozott a személyi jövedelemadóra való áttérés 1988-ban, mely a korábbi járulékszisztémát váltotta fel. A Társadalombiztosítási Alap létrehozását követően az SZJA-t 43%-ban állapították meg.²⁸⁵

A szociális kiadások összehasonlítása során fontos tisztázni, hogy összegét mihez viszonyítjuk, hiszen eltérő viszonyítási pont esetén különböző arányokat kaphatunk,

282 Andorka – Tóth 1992. 419.

283 A munkanélküli biztosítás gazdasági ciklusokhoz való kapcsolódása révén is problémát jelentett a kommunista kormányzatok számára. Ritter 1991. 111.

284 A rejtett munkanélküliség költségeit nem az állam, hanem az üzemek viselték. Barr 1995. 198–201.

285 Csemniczki 2000. 46–47.

ami más és más következtetésekhez vezethet.²⁸⁶ Mivel a szocialista országok nem a GDP, hanem az NMP, azaz a nettó nemzeti jövedelem alapján számították az éves nemzeti termelés összegét, ezért az összehasonlítás érdekében statisztikai források segítségével történeti GDP kalkulációt kellett végrehajtani.²⁸⁷ Elemzésünk során ezekhez az utólagos számításokhoz viszonyítottuk a szociális kiadások mértékét. A következő két táblázat (2. és 3. táblázat) összefoglalóan mutatja be a szociális kiadások változásait 1950 és 1990 között:

2. táblázat: A szociális kiadások alakulása a GDP arányában Magyarországon és néhány Nyugat-Európai országban²⁸⁸

Ország	1950	1960	1970	1980	1990
Magyarország	..	11,3	13,9	19,6	27,8
NSZK	19,2	21,7	24,7	31,0	27,4
Svédország	11,3	15,2	25,9	37,9	40,1
Dánia	10,4	14,4	22,6	32,8	35,3
Egyesült Királyság	14,8	15,1	20,0	24,5	24,6

286 A szocialista országokban a GDP-vel szemben más számítási módszert alkalmaztak az éves nemzeti termelés kiszámítására. A szocialista országok esetében a Net Material Product (NMP), azaz a nettó nemzeti jövedelem csak az ún. anyagi ágak termelését foglalta magában, ami értelemszerűen szűkebb eredményeket produkált, mint a retrospektív GDP számítások. 1950-ben például az NMP 46,5 milliárd Ft-ot tett ki. A történeti GDP számítás azonban 20%-kal nagyobb értéket valószínűsített. Az elvégzett rekonstrukció alapján a társadalombiztosítási kiadások volumene az 1950-es években kisebb mértékű volt, mint az 1930-as években. Tomka 2003. 43–44.

287 A tanulmány Tomka Béla kutatási eredményeit használta fel, aki az 1950-es évek utáni periódusra vonatkozóan saját GDP számításokat végzett. Az általa használt források: United Nations. Statistical Yearbook. 1961, 486; Statisztikai Évkönyv, 1970, 74–75; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1980, 89.; Magyarország nemzeti számlái. Főbb mutatók. 1991. In: Tomka 2003. 43.

288 Tomka 2003. 6. táblázat. Az OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) a szociális kiadások közé sorolja a jövedelempótló támogatásokat (táppénz, nyugdíj, stb.), az oktatási, egészségügyi, valamint lakhatásra fordított kiadásokat is.

3. táblázat: A szociális biztonságra (social security) fordított összegek a GDP arányában Kelet-Közép-Európa és Nyugat-Európa egyes országában²⁸⁹

Ország	1950	1960	1970	1975	1980	1981	1982	1983	1990
Olaszország	10,7	11,7	15,0	21,2	21,5	23,9	24,4	25,7	23,4
Franciaország	15,9	13,2	15,3	24,1	26,7	27,9	28,8	29,4	27,1
Svédország	10,4	10,9	18,6	24,0	31,9	32,8	32,3	33,3	35,9
Egyesült Királyság	11,2	10,8	13,7	16,0	17,3	18,2	19,7	20,5	17,3
Ausztria	13,6	15,4	18,5	20,2	22,5	24,5	24,7	24,2	24,8
NSZK	20,3	15,4	17,1	23,6	24,0	24,7	24,9	24,3	22,7
Bulgária	n.a.	10,7	13,7	16,0	12,2	12,0	12,4	12,6	n.a.
Csehszlovákia	n.a.	15,4	18,0	17,2	18,9	20,0	20,6	20,9	n.a.
NDK	n.a.	n.a.	12,3	14,3	15,8	15,2	15,3	14,7	n.a.
Lengyelország	n.a.	8,9	10,7	11,0	15,7	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Szovjetunió	n.a.	10,2	11,9	13,6	14,0	13,9	13,7	13,8	n.a.
Magyarország	n.a.	8,8	11,0	14,9	18,31	18,2	18,2	18,7	n.a.

Mindkét táblázatból látható, hogy a kiadások mértéke Magyarországon gyors ütemben nőtt 1975-ig. A szociális biztonságra fordított összegek 1960-ban a GDP 8,8%-át, 1975-ben viszont már 14,9%-át adták. A szociális kiadások 1960-ban 11,3%-ot, 1980-ban pedig 19,6%-ot tettek ki. Az 1970-es évek második felétől azonban relatíve lassult a kiadások összegének emelkedése. A szociális biztonságra fordított összegek a GDP 18,31%-át adták 1980-ban, 1983-ban azonban már csak 18,7%-át.²⁹⁰ Magyarország és a többi kelet-közép-európai szocialista ország kiadásai jelentősen elmaradtak a nyugat-európai átlagtól. A kiadások szerkezetét tekintve ki kell emelni a nyugdíjak meredek emelkedését a szociális kiadásokon belül. 1960-ban 38,7%-át tette ki a szociális kiadásoknak, 1970-ben viszont már 55,1%-át.²⁹¹ A nyugdíjkiadások növekedésének fő okai a rossz halandósági mutatók ellenére a nyugdíj összegének folyamatos emelése, a jogosultsági arány növekedése és az alacsony nyugdíjkorhatár voltak. A kiadások általános vizsgálata után a szociális juttatások rendszerét tekintjük át.

A társadalombiztosítási bevételek megoszlásában az állam részesedése egyre meghatározóbbá vált 1945 után. Ezzel párhuzamosan a juttatások színvonalában

289 Ritter 1991. 202.; Tomka 2003. 4. táblázat. Nyugat-Európa adatait illetően Ritter és Tomka adatai között nincs lényegi eltérés. A táblázatot formál logikailag bővítettem, 1950 és 1983 közötti intervallumra Ritter adatait használtam, 1990-re vonatkozóan pedig Tomka adatait, mivel Ritter ekkorra már nem számolt. Megjegyzés: Az 1990-es adatokat Tomka Béla, a többi év adatait pedig Gerhard Ritter alapján tüntettem fel. A szociális biztonságra fordított összegek adatgyűjtését az ILO (International Labour Organisation) végezte el. A társadalombiztosítási szolgáltatások és közegészségügyi költségek mellett e kiadások magukba foglalták a családi és anyasági támogatásokat, a közszolgálatban állóknak juttatott társadalombiztosítási összegeket, a segélyezés bizonyos formáira fordított kiadásokat, valamint a hadiáldozatok hozzátartozóinak nyújtott juttatásokat.

290 Valuch Tibor számításai is hasonló dinamikára utalnak. Szerinte a szociális kiadásokra Magyarországon a GDP 5%-át költötték 1950-ben, 10%-át 1960-ban, és 18%-át 1980-ban. Valuch 2001. 345.

291 Tomka 2003. 64.

pedig nivellációs folyamat ment végbe. A juttatások bérekhez viszonyított relatív színvonala folyamatosan emelkedett a második világháború után. A balesetbiztosítás azonban kivételes helyzetben állt, ugyanis nem volt várakozási ideje és az általános kereset 65%-ával szemben 100%-os táppénzt fizetett.²⁹² Ez arra utal, hogy a szociálpolitikát alárendelték a tervgazdálkodás és a munkaerő politika érdekeinek, mivel a balesetbiztosítás volt a legfontosabb a munkaerő folyamatos biztosítása szempontjából.

A családi juttatások közt a legfontosabb támogatásokat a családi pótlék és az anyasági segély összegei jelentették.²⁹³ Mindkét juttatás esetében a színvonal folyamatosan emelkedett 1945 után. Az 1967-től folyósított gyermekgondozási segély az anyák foglalkoztatottságát kívánta elősegíteni, nem kis mértékben munkaerőpiaci megfontolásoknak megfelelően. A családi juttatások viszonylag stabil összeget jelentettek a szociális kiadásokon belül. A GDP-hez viszonyított szociális kiadások 12,2%-át adták 1960-ban, 1980-ban pedig 13,3%-át.²⁹⁴ Ennek következtében a juttatások összege a kiadások dinamikus növekedését követve a korszakban folyamatosan emelkedett. A családi pótlék összege 201 Ft volt 1960-ban, 1987-ben viszont már 1399 Ft. Ugyanakkor az átlagkeresetek arányában is magas szintet ért el Nyugat-Európaéhoz, és más szocialista országokhoz viszonyítva is (4. táblázat).

4. táblázat: A két gyermekre jutó családi pótlék az átlagkeresetek százalékában Kelet- és Nyugat-Európában 1980-ban²⁹⁵

Ország	Százalék
Bulgária	20,0
Csehszlovákia	19,6
Lengyelország	17,0
Magyarország	22,2
NDK	3,9
Nyugat-európai átlag	7,82

292 A többi biztosítás esetében a munkabér 65%-át folyósították táppénzként. Tomka 2003. 95.

293 A családi pótlékot 1953-tól a szövetkezeti parasztok is megkaphatták, viszont 1966-ig csak a harmadik gyermek születésétől számítva folyósították.

294 Tomka 2003. 65.

295 ILO, 1981. A nyugat-európai átlag saját számítás alapján Ausztria, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, az NSZK, Olaszország, Svájc, és Svédország adatainak felhasználásával.

A táblázat adataiból jól látható, hogy a családi pótlék összege Magyarországon volt a legmagasabb volt, és a kelet-közép-európai államokban folyósított családi pótlékok relatív összegei is meghaladták a nyugat-európai átlagot. Kirívóan alacsony volt azonban a kelet-német adat, mely messze a szocialista országok átlaga alatt marad. A gyermekgondozási segély összegét, mely 1972-től alanyi jogon járt, 1970-ben 632 Ft-ban, 1980-ban 1239 Ft-ban, 1987-ben viszont már 1472 Ft-ban állapították meg. Az összeg emelkedésével együtt az ellátásban részesülők aránya is nőtt. Ez a tendencia nemcsak a gyerekre, hanem más ellátásokra is érvényes volt a vizsgált periódusban (5. táblázat)

5. táblázat: A társadalombiztosítási és szociális ellátásban részesülők számának változása Magyarországon 1950 és 1996 között²⁹⁶

Év	Nyugdíjasok, járadékosok, egyéb ellátásban részesülők száma jan. 1-én (ezer fő)	Családi pótlékban részesülő családok havi átlagos száma (ezer fő)	Gyermekgondozási		Bölcsődés gyermekek száma
			segélyt	díjat	
			igénybe vevők száma		
1950	n.a.	595	–	–	n.a.
1960	636	577	–	–	31 970
1970	1380	731	167 450	–	41 771
1980	2018	1113	254 110	–	69 768
1990	2477	1514	96 707	154 844	40 825
1996	2983	1310	147 998	99 150	31 838

A gyermekgondozási díj és a bölcsődés gyermekek számának növekedése a szocialista jólét azon törekvéseit tűnik alátámasztani, miszerint kiterjedtebb segélyezéssel és átfogóbb gyermekgondozó intézethálózat kiépítésével hatékonyabb munkaerő kihasználást lehet elérni. Ugyanakkor ezeket az adatokat kritikusán kell szemlélni, mivel számos problémát nem tükröznek. Utóbbiak közé sorolható például a munkahely és bölcsődék közötti távolság, mely a gyermekek szállítása miatt munkaidő kieséshez vezetett vagy a női foglalkoztatás nagyobb aránya következtében fellépő családon belüli konfliktusok.

²⁹⁶ Magyarország népessége és gazdasága 1996.; Valuch 2001. 348.

A juttatások egy speciális formáját képviselte a fogyasztói ártámogatás, mely az 1970-es évek első felében kibontakozó gazdasági válság nyomán vált jelentős kiadási tétellé a szocialista országokban. A kelet-közép-európai országok politikai legitimációs céljaik következtében kifejezett megszorító intézkedéseket nem vezethettek be, ezért a fogyasztói árak állami szubvencionálása mellett döntöttek. A fogyasztási cikkek ára ennek következtében elszakadt a valós piaci viszonyoktól, s ez az ellentmondás az 1980-as évekre az ártámogatások összegének radikális emelkedéséhez vezetett. Magyarországon az 1980-as évek derekától az ártámogatásokat igyekeztek pénzübeli juttatásokkal, illetve egészségügyi és oktatási természetbeni juttatásokkal kompenzálni (ingyenes oktatási ellátás, ingyenes tanszerek, stb.). Az NDK-ban viszont például az ártámogatások a szociális kiadások nagyobb hányadát alkották az 1980-as évekre, mint a társadalombiztosítás kiadásai.

A szociális juttatások közül egyedül az egészségügyi juttatások mértéke csökkent a vizsgált periódusban.²⁹⁷ Az egészségügy a jólét egyik legelhanyagoltabb területévé vált Magyarországon a második világháború után. A kórházakban és rendelőintézetekben nem investáltak elegendő pénzt a technológiai újításokra. Az egészségügyi dolgozók bére pedig alacsony szinten mozgott. Az elmaradt fejlesztések egyik oka az egészségügy állami tulajdonba vétele volt, hiszen versenyhelyzet hiányában nem törekedtek a minőségfejlesztésre. Az egészségügyi kiadások mértéke ennek megfelelően 1960-ban még 33%-át tette ki a szociális kiadásoknak, 1980-ban viszont már csak 17,5%-át.²⁹⁸ Ez a csökkenés a növekvő halálozási ráta tekintetében válik igazán negatívvá. Magyarországon 1965 és 1989 között a 45 és 50 év közötti férfiak halálozási aránya 13%-kal nőtt. Ez kifejezetten bizonyos foglalkozási kategóriákat érintett, ezért további termelés kieséshez és a versenyképesség csökkenéséhez vezetett.²⁹⁹ A magas megbetegedési arány, az egészségtelen életkörülmények és a sokszor igen káros környezet is egy expanzív egészségügy kiépítését tették volna szükségessé. Ebben a tekintetben tehát nem nevezhetjük sikeresnek az 1945 utáni magyar jóléti rendszert.

A szociális kiadások kapcsán érdemes megvizsgálni a jövedelmek alakulását, mivel így a nyugdíjrendszer és annak pénzügyi vonatkozásai is érthetőbbé válnak. Bár 1950 és 1953 között 10–20%-kal csökkentek a reáljövedelmek, 1990-ig egy folyamatosan növekvő rendszerről beszélhetünk.³⁰⁰ Az egy főre jutó szociális juttatások reálértékeinek bemutatásával együtt a következő táblázat (6. táblázat) ezt a tendenciát szemlélteti.

297 Barr 1995. 338–348.

298 Tomka 2003. 8. táblázat. Ezek az adatok akkor válnak igazán fontossá, ha figyelembe vesszük, hogy az egészségügyi szolgáltatások árszínvonala jelentősen emelkedett az 1970-es évektől. Tomka 2003. 57.

299 Az NDK esetében ugyanebben a periódusban, azonos férfi korosztály esetén a halálozási arány növekedése 7%-os volt. Barr 1995. 340–345.

300 Ferge 1980. 49.

6. táblázat: A jövedelmek alakulása Magyarországon 1950 és 1994 között³⁰¹

Év	Egy főre jutó nemzeti jövedelem (1950 = 100)	Egy főre jutó GDP (1960 = 100)	Egy főre jutó reáljövedelem	Reálbérek (1950 = 100)	Egy főre jutó szociális juttatások reálértéke (1950 = 100)
1950	100	n.a.	100	100	100
1955	126	n.a.	115	105	n.a.
1960	165	100	154	154	286
1965	198	122	181	168	415
1970	270	162	245	199	688
1975	360	213	307	234	1186
1980	405	249	334	238	1578
1985	433	275	360	226	1792
1989	450	297	378	222	2177
1990	n.a.	279	377	214	2166

A jövedelmek összegének emelkedése ellenére azonban feszültségek keletkeztek az egyes foglalkoztatási kategóriák között. A jövedelemkülönbségeket ugyanis nemcsak a szakképzettség, a pénzügyi helyzet és a foglalkoztatási kategória presztízse határozta meg, hanem sok esetben egy burkolt, monopolisztikus, társadalmi távolságokat hangsúlyozó és diszkriminatív jövedelempolitika is. A politikai diszkrimináció kettős volt, mivel a jövedelemkülönbségeken túl bizonyos társadalmi csoportokra nagyobb költségterheket rótt. Erre jó példa az önálló gazdálkodók esete, akiket sokáig kizártak a juttatások rendszeréből (családi pótlék, segélyek), ugyanakkor fizetendő tételeik tetemesebbek voltak. Egy egynapi kórházi kezelésért például 40-50 Ft-ot, egy műtéti beavatkozásért 30-300 Ft-ot kérhettek el, s a költségeket előre kellett fizetni. Ha a beteg nem tudott fizetni, akkor közsadók módjára behajtották adósságát.³⁰² Ezek alapján sem lehet sikeres jóléti rendszerről beszélni.

A kiadási és juttatási rendszer áttekintését és elemzését követően, ahogy már a bevezetésben is utaltunk rá, a nyugdíjrendszert külön tárgyaljuk, mivel a

301 Andorka – Kolosi – Rose 1999. 35.

302 Ferge 1980. 161.

magyarországi jóléti rendszer legnagyobb volumenű és kihatású tényezőjét a nyugdíj jelentette. Az eddig vizsgált hiányos vagy sikertelen jóléti intézkedések alapján is látható, hogy a szociálpolitikai tervezésnek nem alakult ki önálló arculata a második világháború utáni Magyarországon. Ezt leginkább az 1950-es évek egymást követő nyugdíjreformjai támasztják alá. A második világháború utáni gazdasági reorganizáció lehetőséget kínált a különböző foglalkozási kategóriák nyugdíjainak újraszabályozására.³⁰³ A nyugdíjrendszer törvényi átalakítása az 1950-es években ment végbe (1953, 1954, 1958), és az 1975-ös reformig volt érvényben.³⁰⁴

Az 1951. évi 30. sz. törvényrendelet egységes nyugdíjrendszert léptetett életbe 1952. január 1-től. A törzsnyugdíjat a munkabér 15-30%-ában szabta meg, továbbá bevezette a kiegészítő és pótnyugdíjat is. Az előbbi évi 2%-os, az utóbbi 1%-os emelést tett lehetővé az 1945. január 1-e óta biztosított munkaviszonyban töltött idő után. A rokkantsági nyugdíj jogosultságához, melynél hármas fokozati rendszert állapítottak meg, legalább 10 év szolgálati időre volt szükség, s azokra terjedt ki, akik betegségbiztosításban is részesültek (állami alkalmazottak, szövetkezeti tagok, a néphadsereg tagjai, ügyvédek valamint hozzátartozóik). A karkedvezményes nyugdíjba vonulásra jogosító munkahelyek körét is bővítették. A nyugdíj összegét a jogosultság kezdetét megelőző 12 havi munkabér átlaga alapján a SZOT határozta meg, melyet az Országos Nyugdíjintézet folyósított. A nyugdíjjárulék a bérek 4%-át alkotta, melyet teljes egészében a munkáltató fizetett.

A következő jelentős előrelépést az 1954. évi 28. sz. törvényrendelet jelentette, mely 1954. október 1-től lépett hatályba. Ennek értelmében a törzsnyugdíj a munkabér 50%-ra emelkedett. A maximálisan figyelembe vehető munkabér összegét 6000 Ft-ban állapították meg. A három csoportnak megfelelően a rokkantsági nyugdíj relatív összegét 70, 60 és 50%-ra emelték. Az özvegyi nyugdíjat ugyanakkor az öregség nyugdíj 50%-ában határozták meg. A nyugdíjjárulék 7%-ra emelkedett, amelyből 4%-ot a munkáltató, 3%-ot pedig a munkavállaló fizetett. A juttatásokat az SZTK folyósította alközpontjai révén.

Az 1950-es évek nyugdíjreformjainak sorában az utolsó lépcsőt az 1958. évi 40. sz. törvényrendelet jelentette, mely az előzőekhez hasonlóan a következő év januárjának első napjától lépett életbe. A reformok esetében nem történt változás a nyugdíjkorhatárok megállapításában, a férfiak 60 éves koruktól, a nők pedig 55 éves koruktól mehettek nyugdíjba. A minimál-nyugdíjat a munkabér összegétől függetlenül 500 Ft-ban, a nyugdíj maximális havi összegét pedig 3500 Ft-ban szabták meg. Az eltörölt szolgálati éveket visszaállították, így a biztosított munkaviszonyt 1929. január 1-től vették figyelembe, viszont a nyugdíjat két részre osztották, teljes és ún. résznyugdíjra. A teljes nyugdíj folyósításához legalább 25 év munkaviszonyra volt szükség, a résznyugdíj esetében azonban már 10 biztosított év után is életbe léphetett

303 Tomka 2003. 94.

304 A nyugdíjrendszer szabályozásához lásd Tomka 2003. 92–95; Csemniczki 2000. 38–41; Botos 23–27; Valuch 2001. 346–347.

a jogosultság. Az 1929-től beszámított szolgálati évekkal és a törzsnyugdíj két részre osztásával az idősebb generációknak kedveztek, hiszen a folyósított összegek kiszámításánál nagyobb hangsúlyt helyeztek a hosszabb szolgálati időre. Ugyanakkor egyik nyugdíjreform sem rendelkezett a mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok, a kisiparosok és a kiskereskedők nyugellátásáról.

A szövetkezeti tagok nyugdíjait az 1957. évi 65. sz. törvényrendelet szabályozta. A rendelet értelmében a törzsnyugdíj összegét konstruált átlagijövedelem alapján határozták meg, s 5 év átmeneti idő alatt az eltérő nyugdíjkorhatárok egységesítését helyezték kilátásba. A termelősövetkezeti dolgozók nyugellátási rendszerében az 1966. évi 30. sz. törvényrendelet hozott további változásokat (a törvényrendeletet 1970-ben a kiskereskedőkre is kiterjesztették). A biztosított munkaviszonyt 10 évben szabták meg, s a jövedelem alapján három járadékcsoporthoz állítottak fel. Az iparban és állami vállalatoknál dolgozók esetében a teljes nyugdíj folyósításához 25 év szolgálati idő kellett, mely azt a politikai szándékot fejezte ki, miszerint a gazdasági tervek teljesítéséhez nélkülözhetetlen munkaerőt minél tovább a foglalkoztatási szektorban kellett tartani. A törzsnyugdíjat az eltöltött szolgálati évek arányában számított havi összeg egészítette ki. Ugyanakkor a foglalkozási ágak bürokratikus és túlkomplikált szabályozási rendszere is hozzájárult az alacsony határfokkal működő társadalombiztosítás kialakulásához, melynek átfogó reformját az 1970-es évek elején hajtották végre. Mielőtt azonban áttekintենék a reformtervezeteket, a tanulmány szempontjából fontos, a kommunista jólét másik meghatározó szerepet betöltő területét, a lakáskérdés alakulását vizsgáljuk meg.

Bár a lakáskérdés Magyarországon nem kívánt olyan mértékű állami beavatkozást, mint például az NDK-ban, ahol a háború pusztításai és a bevándorlók tömegei egyszerre terheltek meg az állam lakásrekonstrukciós programját, megoldásának problémája ugyanakkor a jóléti rendszer egyik meghatározó tényezőjét jelentette a második világháborút követően. A lakásrekonstrukciós programot a megrongálódott épületek helyreállításával és új lakóhelyek felépítésével kezdték meg. A kommunista párt kezdettől fogva kiemelt helyen kezelte a lakáskérdést, az 1955-re kitűzött kvótákat azonban nem sikerült teljesíteni,³⁰⁵ így a tervezett lakások fele sem valósult meg. 1955-ben az 1930-as éveknek megfelelő lakáskörülmények uralkodtak.³⁰⁶ Ennek következtében 1949 és 1954 között a társbérletben lakók száma 50%-kal, az albérletben lakóké pedig 40%-kal nőtt.³⁰⁷ Habár a bérházakat 1952-ben államosították és a lakberek a szocialista politikai célkitűzéseknek megfelelően nominálissá váltak, az állam nem gondoskodott az épületek karbantartásáról, így a lakáshelyzet tovább romlott.

305 A Nagy Ferenc vezette kormány idején megváltoztatták a beruházási kvóták arányát és a lakásépítést 6%-ról 11%-ra emelték, mely 11,8 milliárd forint plusz ráfordítást jelentett. A reform azonban a Nagy-kormány leváltását követően megtorpant, és az éves lakásszaporulat nem haladta meg a 14 000-et. Az 1 lakóhelyre jutó lakók száma alig nőtt: 1941: 2,57; 1949: 2,59; 1955: 2,64. Romsics 2004. 358.

306 Ferge 1980. 50.

307 Romsics 2004. 358.

A probléma megoldását tűzte ki célul az az 1958-as párthatározat, mely 1961 és 1975 között 1 millió új lakás felépítését hirdette meg. Ebből 1980-ra 800 000 lakást sikerült megépíteni (7. táblázat).

7. táblázat: A lakások számának alakulása Magyarországon 1941 és 1996 között (darab)³⁰⁸

1941	1949	1960	1970	1980	1990	1996
2 397 499	2 466 514	2 757 625	3 122 164	3 542 918	3 853 228	3 991 590

A program sikertelenségéhez az is hozzájárult, hogy az 1975-ig tervezett infrastrukturális fejlesztéseket sem sikerült kivitelezni. A szállítás és logisztika alacsony színvonala és csekély hatékonysága nagyon költségessé és számos esetben lehetetlenné tette a lakások felépítéséhez szükséges alapanyagok mobilizációját. Az építkezéseknél felmerülő nehézségek és az infrastruktúra fejlesztésének szűkössége esetében is rendszerspecifikus hátránytényezőkről beszélhetünk. Az alacsony munkaerőpiaci mobilitás, az alapanyagok hiánya, az építésszakmai alkalmatlansága és a tervezésben fellépő hibák negatívan befolyásolták a termelés és a munka hatékonyságát, ami a kitűzött célok sikertelen megvalósításához vezetett.

Az új lakások nagy része az ún. paneltechnológia alapján készült és a nagyvárosok főleg munkások lakta ipari központjaiban jött létre, ami megint csak jó példa az állam politikai és gazdasági prioritásainak érvényesülésére. Ebben a koncentrált lakásprogramban az az implicit szándék is meghúzódott, hogy ideológiailag és politikailag könnyebb legyen ellenőrizni a munkásnegyedeket.

Ez a strukturális és több keresztmetszetű szűkösség a lakásprogram esetében azt eredményezte, hogy az új lakások többsége egy- vagy másfél szobás, kisebb része pedig két szobás volt. A szűkös lakótér kedvezőtlen demográfiai következményekkel járt, mivel a családok így kevesebb gyermeket tudtak vállalni. A családmodell ilyen formában történő megváltozását szemléltetik a következő táblázatok (8–9. táblázat).

308 Népszámlálási adatok. Mikrocenzus 1996.; Valuch 2001. 295.

8. táblázat: A népesség és család demográfiai mutatói Magyarországon 1948 és 1993 között³⁰⁹

Év	Népesség (1000)	Természetes szaporulat (%)	Nettó reprodukciós arányszám	Házasságon kívül születettek aránya (%)	Válások száma (1000 házasságon belül)
1948	9,119	9,4	n.a.	8,2	5,3
1953	9,545	9,9	1,202	n.a.	n.a.
1958	9,850	6,1	0,973	n.a.	n.a.
1963	10,074	3,2	0,819	n.a.	7,1
1968	10,244	3,9	0,952	n.a.	7,9
1973	10,410	3,2	0,906	5,9	9,2
1978	10,660	2,7	0,979	5,5	9,8
1983	10,671	-2,0	0,837	8,3	10,7
1988	10,464	-1,5	0,852	11,5	9,1
1993	10,310	-3,2	0,804	17,6	9,2
Változás mértéke	1,119	-12,6	-0,398	9,4	3,9

³⁰⁹ Andorka – Kolosi – Rose 1999. 28.

9. táblázat: Háztartások méretei Magyarországon 1949 és 1990 között³¹⁰

Év	Átlagos háztartás (No.)	Egy fő háztartások	Átlagos családméret	Egy szülő családok	4 vagy többgyermek és családok
1949	n.a.	n.a.	3,39	12,9	9,5
1960	3,10	14,5	3,12	13,4	5,1
1970	2,95	17,5	3,01	10,2	2,9
1980	2,79	19,6	2,94	11,3	1,6
1984	2,70	19,8	2,92	12,6	1,3
1990	2,66	24,3	2,93	15,5	1,4
Változás mértéke	-0,44	9,8	-0,46	2,6	-8,1

A népszámszámban valamint a családméretben bekövetkezett változások tehát erős korrelációt mutatnak a háztartások átlagos méreteinek alakulásával. A demográfiai változásoknak ugyanakkor nem csak jóléti okai voltak. Az irreális tervezés révén végrehajtott és elhibázott lakáspolitikai és ennek demográfiai következményei a szocialista jóléti rendszer e szektorában sem jelentették a nyugati-európai értelemben vett jólét megvalósulását. A torz lakásstruktúra nemcsak a szocializmus, hanem a rendszerváltás utáni Magyarország számára is nehéz örökséget hagyott hátra. Az 1970-es évek reformjait tehát a lakáshelyzet problémái is motiválták.

Az 1960-as évek végére a magyarországi társadalombiztosítás irányítói és elemzői előtt világossá vált, hogy a korábbi, alacsony határfokkal rendelkező szociálpolitikát át kell alakítani, mégpedig úgy, hogy a megszerzett jogok ne sérüljenek, ugyanakkor a jóléti rendszer általános és azonos szabályok megalkotásával jelentősen egyszerűsödjön. Ennek megfelelően az Országos Tervhivatal 15 éves átfogó tervet készített (1970–1985), mely a gazdasági fejlődés lehetőségeinek „tükrében” készítette el reformjavaslatait.³¹¹ Az egyszerűsítés és az azonos szabályok

³¹⁰ Andorka – Kolosi – Rose 1999. 45.

³¹¹ A reform előzményének tekinthető a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóságának 1969-es javaslata is, mely egy egységes nyugdíjrendszer modelljét tartalmazta. A nyugdíj összegének megállapításánál a mezőgazdasági dolgozók nyugdíjrendszerét vette alapul, mely 33%-os relatív szintet jelentett, s 25 évig 2, majd 1%-os növekedést szabott meg 80%-os felső határral. Az 1969-től 1974-ig terjedő bizottsági munka során sikerült megállapodni,

alkalmazása nagy megtakarítást jelenthettek volna a közigazgatási kiadások lefaragása révén. Viszont akárcsak más szocialista országokban, a társadalombiztosítási rendszert Magyarországon is a gazdaságnak rendelték alá, illetve gazdasági célokon keresztül vélték realizálhatónak. A szociálpolitika ennek következtében elvesztette önálló státusát, mely egy sikeres megoldási kísérlet alapját alkothatta volna. A társadalombiztosítást az általános életszínvonal-növelő politikán belül értelmezték, valamint a fennálló politikai struktúrák is ellene hatottak. Mindezek figyelembevételével a reformot mégis reális megoldási kísérletnek tekinthetjük, mely elsősorban a parasztság és a munkásság jövedelmekben és szociális ellátás terén megindult nivellációjának nyújtott intézményes keretet. A reform nem titkolt célja volt ugyanakkor az is, hogy a szóródó nyugdíjösszegek és nyugdíj megállapítási módok rendszerét egységesítse és átláthatóbbá tegye.³¹²

Az 1969-ben elkezdődött reformfolyamat végeredményeképp 1975. július 1-én új társadalombiztosítási törvény lépett életbe. Az egészségügyi ellátás és az üzemi balesetbiztosítás állampolgári joggá vált. A törvény értelmében a lefedettség a társadalom egészére kiterjedt az ellátások azonos szintje mellett. A szociális jogosultságok és lefedettség így egységessé vált, ami az 1945 előtti és utáni fejlődés kontinuitására utal. Az egészségügyi ellátás kivált a társadalombiztosítás rendszeréből, csak a pénzügyi funkciók maradtak az állam kezelésében (táppénz, terhességi és gyermekágyi segély, anyasági és temetési segélyek). A korábbi bizottsági reformmunka eredményeit is felhasználva a nyugdíjak esetében átfogó racionalizálást hajtottak végre. A törvény életbelépésétől kezdve a minimálnyugdíjat 80–100 Ft-tal megemelték – az átlagos nyugdíj összege ekkor 1270 Ft volt. A folyósítást legalább 10 év biztosított munkaviszonyhoz és járulékfizetéshez kötötték, az 1990 után nyugdíjba vonulók esetében ezt 20 évre emelték.³¹³

A járulékfizetési elv jelentősége tehát tovább nőtt, ami szintén a racionalizálás irányába ható tényező. A járulékrendszert 1976. január 1-től módosították. Az állami vállalatok esetében 22%-ra, a mezőgazdasági vállalatok alkalmazottainak 17%-ra, más munkahelyeken foglalkoztatottak vagy önállók esetén 10%-ra emelkedett a társadalombiztosítási járulék relatív összege. Ugyanakkor a jutalmak és prémiumok kifizetését is járulékjeljesítési kötelezettséghez kapcsolták. A nyugdíjhoz hasonlóan a

hogy a nyugdíjrendszer egységesítésénél a mezőgazdasági termelőszoövetkezetek nyugdíjiskáláit fogadják el, s ennek megfelelően visszamenően is rendezik a nyugdíjakat. Csemniczki 2000. 43.

312 Az 1975-ös társadalombiztosítási reform elemzéséhez lásd Csemniczki 2000. 41–45.; Tomka 2003. 91–95.; Botos 19-20., 30–31.

313 Az öregségi nyugdíj 33%-os relatív szintje, mely 10 és 25 év közötti munkaviszony esetén évi 2%-kal, 25 és 32 év között évi 1%-kal, 32 év felett viszont évi 9,5%-kal emelkedett, maximum 75%-ot érhetett el. A nyugdíj viszonylag alacsony összege a dolgozókat arra ösztönözte, hogy minél tovább fenntartsák munkaviszonyukat. Ennek háttérben ismét tervgazdasági prioritások érvényesítése állt, hiszen a foglalkoztatási szektor jellemzőinek megfelelően minél nagyobb mennyiségű munkaerő minél hosszabb ideig tartó foglalkoztatására törekedtek. A rokkantsági nyugdíj a korábbi szabályozáshoz igazodott. Az 1929 utáni munkaviszonyt az öregségihez hasonlóan a rokkantsági nyugdíj esetében is beszámították, valamint a jogosultságot a kisiparosokra is kiterjesztették. Az árvaellátást 25 éves korig folyósították abban az esetben, ha a biztosított felsőfokú tanulmányokat folytatott.

családi pótlékokat is a társadalombiztosítás egységes rendszerébe integrálták, így egyenlő feltételrendszert vezettek be, ugyanakkor a lefedettség körét is bővítették.

Az 1975-ös reform tehát sikeres átszervezést hajtott végre, melynek fő céljait, az egyszerűsítést és a racionalizálást sikerült elérni, viszont a társadalombiztosítás továbbra sem vált ki a gazdaság tervi és normatív rendszeréből, ami a strukturális problémák továbbélését jelentette. A magán- és közfinanszírozások megoszlásában utóbbi túlsúlya révén továbbra is torzulások mutatkoztak. A versenyhelyzet kialakulásához nem álltak rendelkezésre a megfelelő feltételek. Az intézmények működési integrációja pedig továbbra is alacsony szinten maradt. Az önkényesen és átgondolatlanul felállított normák, a gazdaság aránytalanságai és hiányai valamint a szociálpolitika tervutasításos rendszerhez kötött másodlagos szerepe a társadalombiztosítás rendszerében is aránytalanságokat és torzulásokat okozott. Bár a reformot követően történtek bizonyos modernizációs kísérletek, a társadalombiztosítás teljes függetlenné válása csak a rendszerváltással valósult meg.

A szociálpolitika járulékfizetéshez kapcsolódó, univerzalitás irányába mutató – a jogosultság feltételeinek egységesülése és a lefedettség gyors növekedése – jóléti szolgáltatásai a szocialista társadalombiztosítási rendszert a korporatív vagy konzervatív modellhez közelítették.³¹⁴ A társadalombiztosítási juttatások színvonalának fenntartását elsősorban az nehezítette meg, hogy az 1970-es évek második felétől az árak és a szociális juttatások elszakadtak a piaci tényezőktől, illetve a szociálpolitika rugalmatlanul reagált a piaci változásokra. Ugyanakkor az infláció és a gazdasági növekedés lassulása is a jóléti reformok ellenében hatottak.

A különböző jogkiterjesztések, az ellátási színvonalat javító intézkedések és járuléknövekedések az 1975-től 1990-ig tartó periódus általános szociálpolitikai tendenciáinak tekinthetők. A juttatások reálértékének megóvása érdekében 1975 után évi 2%-os emelést, valamint a konkrét áremelésekhez kötött fix összegű kompenzációkat (1973, 1974, 1979) vezettek be. Ezzel párhuzamosan a százalékos emelés minimum összegei is nőttek (1974, 1976, 1979).³¹⁵ Ezt követően az 1980-ban elfogadott újabb társadalombiztosítási törvény értelmében komplex kompenzációba kezdtek, mely a folyamatos áremelkedés tendenciájához igazodott. Az 1970-es években végrehajtott emelésekhez képest az 1980-as években nagyobb összegeket ruháztak be, mivel igazodni kellett a fogyasztói árszínvonal népgazdasági tervekben előírányzott 5%-os növeléséhez. Az anyasági segély – a gyes mellett 1985. március 1-től bevezették a gyermekgondozási díjat (gyed) is, mely a szülést követően 1 évig, 1988. január 1-től pedig 2 évig járt – a táppénz és a nyugdíj összegét folyamatosan emelték. A nyugdíjjogosultsághoz szükséges szolgálati időt pedig 20 évben állapították meg. Korábbi hiányosságai és a szociális kiadások közt elfoglalt prominens helye miatt a nyugdíjrendszer szanálása egyre nagyobb terhet jelentett. Az

314 Tomka 2003. 96–97.

315 Csemniczki 2000. 44–45.; Botos 32–34.

1980-as évek egyre növekvő inflációjával szemben ad hoc intézkedésekkel próbálták fenntartani a nyugdíjak vásárlóértékét.³¹⁶ Két szakmailag átgondolt nyugdíjreformot is bevezettek (1984, 1986), az így létrejött nullszaldós pozitív és negatív lépéseket is tartalmazó háromlépcsős nyugdíjmodell viszont így sem tudott megoldást nyújtani a nyugdíjak alacsony reálértékeinek problémájára.³¹⁷ A reformok viszonylagos sikerének tulajdonítható azonban az, hogy az 1980-as évek elejére a magyarországi nyugdíjak bérekhez viszonyított relatív szintje meghaladta más szocialista államok hasonló értékeit, és az OECD országok átlagával közel azonos volt.³¹⁸

Az 1980-as évek végén akuttá váló pénzügyi nehézségek és eladósodás válságba sodorták az igen csekély határfokkal, hiányokkal és a tervezésben rejlő hibákkal küzdő szocialista jóléti rendszert. Ehhez az is hozzájárult, hogy az 1950-as években lefektetett gazdasági struktúra valamint az ebben másodlagos és kiegészítő szerepet betöltő szociálpolitika viszonyrendszerében nem történt lényegi változás. Ennek megfelelően a társadalombiztosítási feltételrendszer alkalmi átalakításával, kényszersegélyezéssel és szubvencionálással próbálták megoldani a felmerülő gazdasági nehézségeket.

Mindazonáltal pozitív fejleményként értékelhető, hogy a magyarországi nyugdíjak megközelítették az OECD országok átlagos szintjét az 1980-as évek elejére, a szociális jogok rendszerében pedig az 1975-ös reformot követően az univerzalitás érvényesült, mely 100%-os társadalombiztosítási lefedettséget jelentett. A korszak magyar szociálpolitikáját mégis a jóléti rendszer strukturális problémái – alacsony hatékonyság, szakmai hiányosságok és rugalmatlan reagálási mechanizmusok – határozták meg. Ez leginkább az egészségügy rendkívül alacsony színvonalában és a lakáskérdés megoldatlanságában nyilvánult meg.

Az 1980-as évek végére elkerülhetetlenné vált a gazdasági és a jóléti rendszer szerkezeti átalakítása. A második világháború utáni fejlődés strukturális problémái következtében a legtöbb szociálpolitikai célkitűzést hiányosan vagy egyáltalán nem sikerül megvalósítani. Ugyanakkor a juttatások, a jövedelmek és ellátások színvonalában bizonyos piaci viszonyoktól független, politikai prioritásoktól viszont annál inkább függő hierarchiák alakultak ki. A sikertelen intézkedések a források pazarlásához és felesleges munkavégzéshez vezettek. A lakásprogram családmoddellre és demográfiára gyakorolt kedvezőtlen hatásai miatt a jólét célkitűzéseivel ellentétes folyamatok valósultak meg.

316 Tomka 2003. 96.

317 Az első lépcsőben egy fix összegű alapnyugdíjat folyósítottak, melyet a második lépcsőben a biztosítotti munkaviszonyban eltöltött idő és kereset alapján megállapított munkanyugdíj, valamint a harmadik lépcsőben az üzleti alapon működő biztosítóintézetek kezelésében lévő pótnyugdíj egészített ki.

318 1982-ben a magyarországi nyugdíjak relatív szintje 52% volt, míg az NDK-ban ez 30%-ot, Csehszlovákiában pedig 45%-ot ért el. Az OECD országok átlaga a magyarországi szintet pedig csak 1%-kal haladta meg (58%). Therborn 1995. 94.

A kiadások, a szociális jogok és lefedettség tekintetében a nyugat-európai átlaggal közel azonos szintet ért el a magyarországi kommunista jóléti állam. A szociálpolitika más területein viszont, legfőképp ami a demokratikus ellenőrzési mechanizmusokat illeti, a második világháború előtti korszakkal való diszkontinuitást figyelhetünk meg. A különböző jóléti tényezők és a szociálpolitika egyes területeinek vizsgálata alapján nyugat-európai értelemben vett jóléti expanzióról nem beszélhetünk. Mindazonáltal kétségtelen, hogy indokolt a kommunista jóléti rendszer megnevezés, hiszen – ha relatíve divergált is Magyarország Nyugat-Európától – a szociálpolitika és társadalombiztosítás kiterjedt a korszakban.

Hivatkozott irodalom:

- Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Richard Rose (eds.): *A Society Transformed. Hungary in Time–Space Perspective*. Budapest, 1999, CEU Press.
- Andorka Rudolf – Tóth István György: A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI. 396–507.
- Barr, Nicholas (szerk.): *Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában: az átalakulás, és ami utána jön*. Budapest, 1995, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Botos József: *A magyar társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése*. Budapest, 1998, PPKE ÁJTK.
- Csemniczki Katalin: *Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig*. In: Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után*. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 28–50.
- Ferge Zsuzsa: *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest, 1980, Gondolat.
- ILO (International Labour Organisation) 1981.
- Kornai János: *The Hungarian Reform Process*. *Journal of Economic Literature*, 24. évf. (1986) 4. sz. 1637–1738.
- Magyarország népessége és gazdasága – múlt és jelen*. Budapest, 1996, KSH.
- Népszámlálási adatok. Mikrocenzus, 1996 – Lakások és lakóik*. Budapest, 1996, KSH.
- Ritter, Gerhard A.: *Der Sozialstaat. Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich*. München, 1991, Oldenbourg.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010, Osiris.
- Szalai Júlia: *Uraim! A jogaimért jöttem!* Budapest, 1998, Új Mandátum.
- Therborn, Göran: *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies, 1945–2000*. London, 1995, Sage Publications.
- Tomka Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2003, Századvég.
- Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, 2001, Osiris.

4.2. SZÖVEGEK AZ 1956–1989 KÖZÖTTI MAGYAR TÁRSADALOMRÓL

4.2.1. Társadalomtörténet

Bálint József: Társadalmi rétegződés és jövedelmek

Budapest, 1978, Kossuth. 39–42., 55–59., 252–257.

Bálint József (Kemecse, 1930. január 15. –) közgazdász, statisztikus, a közgazdaságtudomány kandidátusa. 1946 és 1948 között betanított munkásként, majd vegyipari szakmunkásként a Nyírbogdányi Petróleumgyártó Rt. dolgozója volt. 1947-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. Ekkor már a Dózsa György Népi Kollégium hallgatója volt, majd 1948-ban felvették a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi egyetemre. 1948 és 1952 között tanulmányait a Leningrádi Tervgazdasági Egyetemen végezte. 1967 és 1973 között az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának a vezetője és a kormány mellett működő Gazdaságpolitikai Bizottság tagja volt. 1970 és 1980 között tagja volt az MSZMP Központi Bizottságának. Az 1968-as reform előkészítése megbízták a beruházás-politikát kidolgozó munkacsoport vezetésével, majd államtitkárrá nevezték ki. 1973 és 1979 között, nyugdíjba vonulásáig a Központi Statisztikai Hivatal elnöki posztját töltötte be. Ezzel párhuzamosan az ENSZ Statisztikai és Demográfiai Bizottságának tagja volt. Kutatási területét elsősorban a gazdaság és a politika kapcsolata, a beruházások elméleti és gyakorlati kérdései, illetve a társadalmi rétegződéskapcsán felvetődő problémák jelentették.

A *Társadalmi rétegződés és jövedelmek* című könyv a társadalom alapvető osztályait és rétegeinek helyzetét, illetve a társadalmi mobilitás alakulását elemzi. Részletesen vizsgálja a különböző jövedelemforrásokat, valamint tárgyalja a lakossági fogyasztás 1945 utáni alakulását és az egyes rétegek közötti eltéréseket e tekintetben.

1980-ban a dolgozó munkásoknak közel kétharmada már nyolc vagy több évig tanult. Közöttük több mint 64%-os arányt képviseltek a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők, de az érettségi bizonyítványt vagy magasabb képesítést szerettek aránya is meghaladta a 11%-ot. Így 1980-ban már mintegy 283 000 munkás érettségizett, míg 1949-ben az általános iskolánál magasabb képesítést szerettek száma alig haladta meg a 30 000-et, 1980-ban a termelés közvetlen irányítását ellátó munkakörökben dolgozóknak 62%-a rendelkezett érettségivel, 6,8%-a felsőfokú tanintézetet végzett. [...] A munkásnők iskolai végzettségi szintje – mind a befejezett általános iskolát, mind a magasabb képzettség megszerzését tekintve – alacsonyabb, mint a munkásférfiaké. Az aktív kereső munkásnők között az érettségivel vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezők aránya 8,2%, míg a munkásférfiak 14%-a az általános iskolánál magasabb végzettséget szerzett. A munkásnők alacsonyabb képzettségi szintje összefüggésben van azzal, hogy a munka melletti továbbtanulási lehetőségeik az életkorral növekvő családi, háztartási, gyermeknevelési problémák miatt korlátozottabbak. Így a fiatalabb korosztályokban még nagyobb a munka mellett továbbtanuló nők, mint a férfiak aránya, viszont általában a férjhez menés után csökken a nők száma az iskolákban.

Az ipar, az építőipar és a többi nem mezőgazdasági ágazatban dolgozó fizikai munkások iskolázottsági színvonala lényegesen magasabb, mint a mezőgazdasági munkásoké. Az utóbbiak között a 46%-ot még a nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűek alkotják, míg a nem mezőgazdasági ágazatokban dolgozó munkások között ez az arány kb. 20%. [...]

A szövetkezeti parasztság aktív keresőinek száma 1970. évi 867 000-ról 1980-ban 606 700-ra csökkent. Ezzel együtt a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak (tehát a hagyományos mezőgazdasági munkához leginkább hasonlíthatók) aránya a szövetkezeti parasztságon belül csökkenő irányzatú, arányuk 1980-ban 57%, a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak aránya pedig 41,5%-ra emelkedett. Ez jelzi a mezőgazdasági munka iparosodását és a termelőszövetkezetek tevékenységi körének bővülését a nem mezőgazdasági tevékenységek irányába. A termelésirányítók részaránya 1,5%. Növekszik a szövetkezeti parasztság szakmai felkészültsége és tevékenységének szakmai színvonala, ami a termelés modernizálására utal. A fizikai állományúak 31,3%-a volt szakmunkás az 1975. évi 26%-kal szemben, a betanított munkások részaránya pedig 44,8% az öt évvel korábbi 42%-kal szemben.

Szakképzettségben a szövetkezeti férfiak jelentős előnyben vannak a nőkkel szemben. A férfiak közel fele – 45%-a – szakmunkás, 38%-a betanított munkás. A nők 4,5%-a szakmunkás, 54%-a betanított munkás, a segédmunkások aránya tehát itt a legnagyobb. Jelenleg a szövetkezeti parasztság aktív dolgozóinak 34,7%-a nő, 1963-ban arányuk 52% volt, 1973-ban pedig 38%. A férfiak arányának növekedése a paraszti munka megnövekedett vonzerejét jelzi. A termelésirányítók 9000-es létszámában mindössze 450 nő található, vagyis kerekén 5%, míg a munkásosztály körében a termelésirányítók 16%-a nő.

A szövetkezeti parasztság rétegződésének egyik megnyilvánulása, hogy fizikai foglalkozású szövetkezeti tagokra és fizikai foglalkozású szövetkezeti alkalmazottakra, valamint termelésirányítókra oszlik. [...] 1973-ban 86 000 nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású szövetkezeti paraszt volt alkalmazotti viszonyban a termelőszövetkezetekkel, 1980-ra számuk elérte a 103 450 főt. Ebben a kategóriában tehát a létszám növekedése az 1960-as évekhez képest az utóbbi évtizedben lassult. Arányuk azonban igen jelentős, a 251 350 nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású parasztok 41%-át érte el. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy míg a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak körében az alkalmazotti viszonyban lévők száma 1973-ban még csak 4000 fő volt, vagyis szinte kivételes jelenségnek számított, addig 1980-ban számuk 39 350 főt tett ki, s így a 346 350 fős mezőgazdasági fizikai foglalkozású gárda 11,3%-a alkalmazotti viszonyban tevékenykedik a termelőszövetkezetekben. Az egész szövetkezeti parasztsághoz tartozóknak pedig 23,9%-a fizikai foglalkozású alkalmazott. A kép teljességéhez megemlítendő, hogy a termelésirányítók 27,2%-a szintén alkalmazotti viszonyban van.

A jövedelmekkel párhuzamosan szükségszerűen ugyancsak a kiegyenlítődés jegyében alakult a fogyasztási szint és struktúra is. A kiegyenlítődésnek két fő tendenciája volt:

- a fizikai dolgozók fogyasztásának fokozatos közeledése a nem fizikai dolgozók szintjéhez (anélkül természetesen, hogy ebben a vonatkozásban a teljes kiegyenlítődéssel belátható időtávon belül számolni lehetne);
- a fizikai rétegeken belül a parasztság felzárkózása a munkássághoz.

Mivel a parasztság jövedelemtöbblete nem fogyasztásban, hanem lakásépítésben és megtakarításban realizálódik, a fogyasztást illetően kiegyenlített szintről lehet beszélni.

Legkisebbek a rétegek közötti különbségek az élelmiszerek és az élvezeti cikkek fogyasztásában, továbbá a gyermekek és a fiatalok ruházati kiadásaiban. Az aktív kereső osztályokhoz és rétegekhez sorolt háztartásokban a legalacsonyabb (munkásosztály) és a legmagasabb (vezető és értelmiségi réteg) élelmiszerfogyasztása között a különbség csupán mintegy 10%. Az élvezeti cikkek fogyasztására ugyanez a kiegyenlítetttség érvényes az aktív kereső háztartásokban, viszont az inaktív réteg alacsony jövedelemszintje az élvezeti cikkek alacsonyabb fogyasztásában már megmutatkozik. A ruházati kiadásokban már figyelemre méltó a differenciáltság, a vezető és értelmiségi réteg fogyasztása ebben több mint 30%-kal meghaladja a munkásokét. A fizikai rétegek közül a kettős jövedelműek ruházati költsége a legmagasabb. Feltűnően alacsony az inaktív réteg ruházati kiadása, ami a nyugdíjasok alacsonyabb szükségletével függ össze. A nagy értékű tartós javak fogyasztásában a három fizikai réteg teljesen azonos színvonalon áll, a két szellemi réteg a fizikaiak fogyasztását kb. 40–50%-kal haladja meg. Az inaktívok fogyasztása a fizikai rétegekének felét sem éri el ezekben a cikkekben. Mosógépekkel az aktív rétegek ellátottsága 90% felett van, rádióval 100% felett, televízióval 100% körül. Az inaktív háztartások 75%-a rendelkezik televízióval és mosógéppel. A személygépkocsi-ellátottságban a fizikai rétegek lényegében azonos szinten vannak, minden ötödik háztartásukban van kocsik. [...]

A vezető állásúak és értelmiségiek rétegében a háztartások közel kétharmadában van kocsik, az egyéb szellemi rétegben pedig valamivel több, mint egyharmados a gépkocsival rendelkezők aránya. Az inaktív háztartásoknak csupán 3%-ában van kocsik. A gépkocsi-ellátottság vonzata a háztartási kiadásokban az üzemanyag- és járműalkatrész-költség. A fizikai rétegek kiadása ebben is kiegyenlített, a vezető állású és értelmiségi réteg kiadása viszont négyszer több mint a fizikaiaké. Építőanyagból, mint beruházási jellegű kiadásból természetesen a legalacsonyabb az inaktívok kiadása és a legmagasabb a parasztságé, minthogy a parasztság lényegében maga vállalja lakásberuházási terheit. A belföldi és külföldi üdülésre fordított kiadások differenciáltsága rétegenként jelentős, a vezető és értelmiségi réteg kb. négyszer annyit költ erre a célra, mint a munkások. Lakásfenntartási kiadásokban (fűtés, világítás, karbantartás) a fizikai rétegek egy színvonalon állnak, az övüket meghaladja mindkét szellemi réteg, ami jelzi, hogy igényesebb lakásokban laknak. A szolgáltatások, a kulturális, az egészségügyi és a testápolási szükségletek kielégítése terén még nagyobbak a rétegek közötti különbségek. A rádió és a televízió használata ez alól kivétel, mivel ezek rétegekülönbség nélkül szinte minden családba elviszik a szórakozást, a művelődést, a kultúrát.

Azok a különbségek, amelyek az egyes társadalmi rétegek között a szolgáltatási, a kulturális, az egészségügyi és a testápolási szükséglet kielégítés szintjében mutatkoznak, csak részben minősíthetők rétegjellemzőknek. Jórészt a városi és a falusi életforma különbségeivel függenek össze. A falvakban lakó munkásháztartások ilyen szempontból jobban hasonlítanak a paraszti háztartásokhoz, mint a városban lakó munkásokéhoz. Ezért társadalompolitikai célkitűzésekben egyre nagyobb szerepet kell kapnia a város és a falu közelítésének a fogyasztási struktúrában, a kulturális és egészségügyi ellátottságban.[...]

Az alacsony jövedelműek négy rétegét összevetve megállapítható, hogy a parasztság a kettős jövedelműek és a szellemiek körébe tartozók élelemfogyasztása lényegében meglehetősen kiegyenlített, a munkásoké viszont hozzájuk képest érzékelhetően (kb. 15%-kal) alacsonyabb, húsfogyasztásban ez a hátrány mintegy 25%. Ruházati kiadásokban a szóródás már nagyobb a négy alacsony jövedelmű réteg között, a munkások ebben is utolsó helyen állnak, elmaradásuk a parasztságtól 18%, a másik két rétegtől még több. A nagy értékű tartós fogyasztási cikkekben a munkások és a szellemi réteg egy szinten vannak, kb. 30%-kal maradnak el a parasztság és a kettős jövedelműek ilyen kiadásaitól. A három éven aluli gyermekek ruházódásában első helyen a kettős jövedelműek állnak, utánuk következnek azonos színvonalon a munkások és szellemiek, és utolsó helyen a parasztság. A 19–29 éves nők ruházati kiadásában a kettős jövedelműek kiugróan első helyen állnak, a paraszti és szellemi réteg közel azonos színvonalon a második helyen, és legalacsonyabban a munkások kiadása áll, a kettős jövedelműekének felét sem érve el.

A kulturális szolgáltatásokra fordított kiadás mind a négy alacsony jövedelmű rétegben feltűnően szerény. Ugyanez vonatkozik az üdülésre is. Lakásfenntartási költségekben a három fizikai réteg közel álló szinten van, az övüket lényegesen meghaladja a szellemieké. A szellemiek költsége magasabb építőanyag-vásárlásban és közlekedési kiadásokban is. A három fizikai réteg hűtőgép-ellátottsága 70% körül van, a szellemieké 100%. Személygépkocsival rendelkezik ebben a jövedelemcsoportban a munkás-háztartások 11, a parasztháztartások 12, a kettős jövedelműek 15, a szellemi réteg 58%-a.

A magas jövedelműek csoportján belül vizsgálva a négy réteg fogyasztásának szóródását, a következőket emelhetjük ki. Legmagasabb szinten van a parasztság élelmiszer-fogyasztása, közel áll hozzá a munkásság, harmadik helyen a kettős jövedelműek és szellemiek fogyasztása. Ruházati kiadásokban első helyen a munkások, utolsó helyen a parasztok állnak, a különbség azonban nem jelentős. A nagy értékű tartós fogyasztási cikkekben is kiegyenlített a négy réteg fogyasztása. Jelentősebb a különbség a három éven aluli gyermekek és a 19–29 éves nők ruházati kiadásában, érdekes módon a szellemiek itt számottevően elmaradnak a többi három rétegbeliektől. Meglehetősen eltér a három rétegtől a szellemieknek a kulturális cikkekre, közlekedésre, járműfenntartásra, lakbérre fordított magasabb kiadása. A gépkocsi-ellátottság a munkásoknál 33, a parasztságnál 34, a kettős jövedelműeknél 40, a szellemieknél 56%-os. Egyértelmű tehát, hogy a szellemi rétegeknek a fogyasztási szerkezete a legfejlettebb a magas jövedelműek csoportjában, és érthető

módon jobban eltér a fizikai réteg fogyasztási szerkezetétől, mint az alacsony jövedelműek csoportjában.

Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika

Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi. 370–381.

Ferge Zsuzsa (eredeti nevén: Kecskeméti Zsuzsanna) (Budapest, 1931. április 25. –) szociológus. 1949-ben érettségizett Budapesten. Ezt követően a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanult, ahol, 1953-ban szerzett diplomát. Közben már 1950-től a KSH Közgazdasági Főosztályának munkatársa volt, 1959-ben pedig kinevezték a Rétegződéskutatási Osztály vezetőjévé. 1969-ben a filozófia tudomány kandidátusa lett, és egyúttal az MTA Szociológiai Intézetébe került, ahol a Rétegződéskutatási, majd a Társadalompolitikai Osztályt vezette. Ezzel párhuzamosan tanított az ELTE-n. 1982-ben védte meg MTA doktori értekezését szociológiából. 1988-ban egyetemi tanári kinevezést kapott az ELTE-n, és egyben megbízták a Szociálpolitikai tanszék vezetésével. 1988-tól a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület elnöki feladatait látta el (2000-től örökös elnöki címet kapott). 1993-ban a londoni Európa Akadémia tagjai közé választotta. 1994-ben részt vett az ELTE Szociológiai Doktori Iskolájának megalapításában, 1995 és 2000 között ennek keretében a szociálpolitika alprogramot vezette. 1990 és 1997 között az Autónia Alapítvány kuratóriumának elnöke, 1993 és 1997 között a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat tagja volt. 1998-tól az MTA levelező, 2004-től rendes tagja. 2001-től a Szegénységkutatási központ vezetőjeként dolgozott, 2006-tól az MTA Gyermekszegénység Elleni Programirodája vezetője volt. Több külföldi egyetemen működött vendégprofesszorként, az Edinburgh-i Egyetem díszdoktorává avatta. Munkásságáért számos elismerést kapott: 1984-ben SZOT-díjat, 1995-ben Széchenyi-díjat, 1996-ban Pro Urbe Budapest díjat, 1998-ban Polányi Károly-díjat, 2001-ben Hazám-díjat. 2002-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével, 2005-ben Prima-díjjal, 2007-ben Nagy Imre érdemrenddel, 2008-ban Demény Pál emlékéremmel tüntették ki. 2009-ben Budapest díszpolgárává választották, ugyanebben az évben megkapta a Húsz éves a Köztársaság díjat, 2010-ben pedig Európai Polgár Díjat kapott. Kutatásai során elsősorban a magyar társadalom- és szociálpolitika (társadalmi struktúra, rétegződés, társadalmi integráció, az egyenlőtlenségek) kérdéseivel foglalkozott részben történeti aspektusból, részben az aktuális helyzetet vizsgálva. E témakörben mintegy 40 könyvet jelentetett meg.

A *Társadalmi újratermelés és társadalompolitika* című kiadvány az anyagi és nem materiális társadalmi javak újratermelésével, e folyamat tudatosságának, tervszerűségének kérdéseivel foglalkozik. Elemzi a foglalkoztatás problémáját, a munka társadalmi szervezetének változásait, az elosztás elveit, a redistribúció és a szociálpolitika kapcsolatát.

A „szegénység” roppant sokértelmű fogalom. A számos lehetséges értelmezés közül nálunk – minden valószínűség szerint – még van értelme valamilyen ún. abszolút szegénységfogalomnak, azaz annak, hogy megvizsgáljuk: léteznek-e olyan csoportok, amelyek bizonyos alapvetőnek tekintett szükségleteket nem tudnak valamilyen, társadalmilag elfogadható szinten, sőt esetleg valamilyen élettanilag-emberileg minimális szinten sem kielégíteni? A Központi Statisztikai Hivatal erre vonatkozó, 1967. évi kutatási eredményei mára érvényüket veszítették. Akkor minden jel szerint még elég jelentős volt, 10–15%-ra, esetleg ennél nagyobbra volt tehető e csoport aránya. Ha az akkor megállapított „abszolút” küszöböt fogadjuk el mai mércének –

természetesen az ármozgások figyelembevételével –, akkor az abszolút szegénység akkori köre jelentősen lecsökkent. Így 1967-ben az össznépeség 16,3%-a élt egy főre számított havi 700 Ft alatt; 1972-ben kereken 9%-a 800 Ft alatt; 1977-ben pedig közelítően 5%-a 1100 Ft alatt. A javulás mindenekelőtt a nyugdíjasok helyzetváltozásának tudható be, de volt szerepe a legalacsonyabb keresetek emelésének s más juttatások növelésének is. A teljesség kedvéért közlöm a jövedelem eloszlás részletes adatait is. [...]

Ami a legalacsonyabb jövedelmű rétegek összetételét illeti, itt mindenkor jelentős volt egyfelől a társadalmi munkamegosztásban kedvezőtlen helyeket elfoglalók aránya, másfelől pedig azoké, akik nem vettek-vesznek aktívan részt a munkamegosztásban, azaz akiknek jövedelmi helyzetét jórészt a redisztributív jövedelmek határozzák meg. Igaz, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerepe az utolsó évtizedekben csökkent mind a keresetek, mind a családi jövedelmek meghatározásánál. A legalacsonyabb jövedelmű rétegek mindvégig a segédmunkások alkották, a legmagasabb a vezetők és az értelmiségiek. De az ő egy főre számított jövedelmük közötti különbség az 1962. évi közel kétszereséről 1977-re 1,6-szorosra csökkent.

A munkajelleg-csoportok közötti viszonylag kiegyenlített átlagos helyzet azonban még ma is alapvetően eltérő jellegű eloszlásokat takar. A csoportátlagoknál sokkal markánsabb különbségek találhatók a tekintetben, hogy az egyes rétegekben milyen arányban vannak alacsonyabb és magas jövedelműek. Így pl. még 1977-ben is az 1200 Ft egy főre jutó havi jövedelem alatti szintre a vezetők-értelmiségiek 0,3%-a került, a segédmunkásoknak pedig 17%-a, míg a 3200 Ft feletti szintre a vezetők-értelmiségiek 31%-a, a segédmunkások 9%-a jutott el. Ennek következtében a különböző jövedelemcsoportok társadalmi rétegek szerinti összetétele igen eltérő. Ebbe természetesen belejátszik az eltérő kereső – eltartott arány, a gyermekek kisebb vagy nagyobb száma, de nem csak ez az eltérés oka. Pl. két 19 éven aluli eltartott esetén a vezetők-értelmiségiek 0,5%-a kerül 1200, 0,8% 1600 Ft havi jövedelem alá. A segédmunkásoknál a két arány 18, illetve 47%. [...]

A nyugdíjasok és főként az eltartottak aránya viszonylag nagy az alacsony jövedelműek között. Minthogy ebben a metszetben rendelkezésre állnak 1972 és 1977 közötti összehasonlító adatok, az is észrevehető, hogy a nyugdíjasok relatív helyzete javult, a gyermekeké-eltartottaké viszont romlott a vizsgált öt évben. Így például 1972-ben a munkás-alkalmazotti nyugdíjasok – az össznépeségben elfoglalt arányukhoz képest még 1,8-szoros esélyük volt, hogy a legalsó decilisbe kerüljenek s ez az esély csökkent 1,3-szorosra 1977-ig. Ugyanakkor a felső decilisbe való bejutásuk esélye 0,6-ről 0,8-szorosra nőtt. A 6 éven aluli gyermekeknél a tendencia fordított volt: a legalacsonyabb jövedelmű 10% közé való kerülésük esélye 1,5-ről 1,7-re nőtt, a felső decilisbe kerülésük esélye pedig 0,3-ről 0,1-re csökkent.

Az abszolút szegénység 10–15 évvel ezelőtt még igen súlyos kérdése mindent egybevetve akkor is enyhült, ha ma az 1100 Ft egy főre jutó jövedelem alatt élő 500 ezer, vagy akár az 1400 Ft alatt élő 1,3 millió ember helyzete továbbra is igen nehéz. Ha az idősek, valamint a kis- és sokgyermekesek egy részének anyagi helyzete kifejezetten nyugtalanító; s ha a legrosszabb helyzetű – mondjuk, havi 800 Ft alatt élő

– csoport arányát a statisztika alábecsüli, mert az ilyen családok egy része alig található meg. [...]

A szegénység azonban nemcsak abszolút, hanem relatív kérdés is. A relatív mértékek közül a társadalmilag legtöbbet mondó adat az ún. objektív relatív depriváció aránya. Az objektív relatív depriváció azt mondja meg, hogy az összlakosság, s azon belül egyes népességcsoportok közül milyen nagy azok aránya, akik „nem rendelkeznek elég forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan életkörülményekkel és felszereltséggel rendelkezzenek, s azon tevékenységekben vegyenek részt, amelyek saját társadalmukban szokásosak, vagy legalábbis széles körű elfogadásra és helyeslésre találnak. Erőforrásaik annyival elmaradnak az átlagos egyéné vagy családe mögött, hogy tényszerűen ki vannak zárva a szokásos életformákból, cselekvésekből.”

A relatív szegénység vagy depriváció komplex, szélesen értelmezett vizsgálatával még adósak vagyunk – csupán jelenleg van folyamatban több ilyen célt is szolgáló kutatás. Ha csak a jövedelmi adatokat nézzük, akkor annyit állíthatunk, hogy a relatív depriváltság feltehetően elég gyakori lehetett 1977-ben a lakosság legalacsonyabb jövedelmű 10%-ánál, akiknek egy főre jutó jövedelme átlagosan 1050 Ft volt, s bizonyára sokakat jellemzett még a következő decilisben is, 1470 Ft egy főre jutó jövedelemnél. Ez a két csoport az átlagjövedelem 45, ill. 63%-ában élt. Azt, hogy ez pontosan mit jelent életmódban, életlehetőségekben, szokásokból-tevékenységekből való kizártságban, esetleg a helyzetátörökítés elkerülhetetlenségében – még nem tudjuk. De hogy a probléma létezik, az kétségtelen. Igaz, gyakran „átmeneti” jellegű – azaz az életciklus elején és végén jelentkezik. A családok egy részénél azonban tartós, az egész életet végigkísérő és meghatározó tehertétel. [...]

A „gazdagság” ténye a rendelkezésre álló adatokból alig tűnik ki. Vagyoni cenzus nem létezik, s az 1980. évi népszámlálás előtt még ingatlanstatisztika sem volt. (Az, hogy ez utóbbi adatok mennyire „vagyoni” adatként felhasználhatók, még bizonytalan.) A statisztikailag kimutatott jövedelmi adatok szerint még a legmagasabb jövedelműek is mintha „szegény gazdagok” lennének. A legtehetősebb 10% jövedelme az átlagnak alig kétszerese, 1977-ben egy főre számítva 4300 Ft. Családra számítva, a legmagasabb jövedelmű 10%-nál a havi jövedelem 10 000 Ft körül volt. A statisztika jelek szerint itt torzít a legjobban: ezekből az összegekből nem vezethető le az, amit naponta látunk a luxusnyaralók, a luxusgépkocsik, a műtárgyak vagy a nemesfémek iránti ki-kirobbanó kereslet.

Az igazság valószínűleg az, hogy mind a statisztika, mind a szemünk torzít – csak épp más irányba. A statisztikából hiányoznak mindazok, akik messze a magyar átlag felett élnek, sőt anyagi lehetőségeik jóval meghaladják a hivatalosan legjobban dotált rétegek jövedelmi vagy vagyoni szintjét is. Azt, hogy e magas jövedelmek honnan vannak – csak találgatjuk. Egyesek a piac ideiglenes monopolhelyezeteit tudták-tudják kihasználni, mások féllegális, esetleg nem legális módokon jutottak egyszeri vagy folyamatos különjövedelmekhez, bizonyos esetekben a hosszabb külföldi tartózkodás, a külföldön végzett munka teremtette meg az alapját az itthon szinte elérhetetlen javak megszerzésének, olykor a különösen nagy összegű találmányi, szerzői stb. díjak

juttatják kiemelkedő helyzetbe az alkotókat – de ilyen hatása lehet egy-egy nagyobb nyereseménynek is, végül – bizonyára csak szórványosan – a régi rendszerből is átmentődtek vagyonok, amelyek csak mostanában kezdenek fogyasztási javakban nyilvánosan megjelenni. Ha a mögöttes elosztási elveket nézzük, az ilyen jövedelmek inkább monopolhelyzetek, véletlen és szerencse folyományai, mint valamilyen érdemé – bár ez utóbbi sem egészen kizárt.

Ha a statisztikából mindez hiányzik is, a gazdagságot jelző javak láthatóak. Ezek egy része nehezen összeegyeztető a szocializmus eszméivel, uralkodó elveivel, ezek mögöttes értékeivel. Ezért a szemlélőt bosszantják vagy felháborítják. Annál inkább, mert többnyire jó okkal úgy véli, hogy e javak tulajdonosai – kivételektől eltekintve – nem lehetnek nála, az átlagpolgárnál annyival hasznosabb tagjai a társadalomnak, mint amennyivel többet tudtak a maguk számára megszerezni. Márpedig ami bosszant, s kivált, ami felháborít, annak jelentőségét gyakran hajlamos az ember túlbecsülni. Ezért lehet, hogy szemünk a statisztikával ellentétes irányba torzít.

A „gazdag” családok száma, amelyek rendszeresen magas jövedelemmel és a mi viszonyaink között nagy, mondjuk 4–4 millió forint értéket meghaladó vagyonnal rendelkeznek, nem lehet több néhány ezernél, talán tízezernél. Nemzetközi mércével mérve ők sem igazán gazdagok, hiszen tőkevagyonuk gyakorlatilag nincs. A közvéleményt rajtuk kívül azok is irritálhatják, akik vagyoniilag-jövedelmileg talán nincsenek kiemelkedő helyzetben, de egyes szokásaikban látványos módon régi fényűző életformákat utánoznak, azaz úgy tesznek, mintha igazi gazdagok lennének vagy igyekeznek gazdagnak látszani.

Megítélésem szerint tehát ez a legfelső réteg szűk – csak társadalmi sugárzása nagy. Az ilyen helyzetek eredetét nézve alig hihető, hogy bármilyen – gazdasági, adózási, társadalompolitikai – intézkedés hatékony lehetne e nagyon is heterogén jelenséggel szemben. Talán még a gúnnyal átszótt társadalmi elítélés lenne a legjobb fegyver – nem, mintha a jelenséget megszüntethetné, csak vonzerejét és bosszantáspotenciálját csökkentené, a bosszankodókat kompenzálná.

Ennél kevésbé érzékeny a közvélemény a jövedelem eloszlásban ezután következőszélesebb „jómódú” rétegre, amely azonban ugyancsak társadalompolitikai problémát jelent vagy előbb-utóbb fog jelenteni. Az ő esetükben nem a látványos fitogtató fogyasztás vagy életmód a zavaró tényező. Két másik kérdés vetődik fel. Az egyik, hogy a ma ismert és elfogadott szükségletek telítése után mire fogják továbbra is magas jövedelmüket elkölteni, hacsak nem térnek rá ők is a pazarlásra vagy a fitogtatásra? A másik, hogy milyen új egyenlőtlenségek lépnek be a társadalmi viszonyok újratermelésébe azáltal, hogy e réteg gyermekei az átlagosnál sokkal jobb helyzetből indulnak, minden – anyagi és nem anyagi – szempontból. E kérdések nem újak, de megnyugtató választ még nem sikerült adni rájuk.

A különbség a „leggazdagabb” és a „jómódú” csoport között az, hogy az első esetben többnyire a jövedelmek nem (teljesen) férnek össze az adott érték- és elosztási rendszerrel. A jelenség „deviáns”, tehát elvi alapon elutasítható, vagy visszaszorításának módszerein lehet gondolkodni. Ám a második eset „normális”,

nem deviáns, nem visszaszorítandó. E jövedelmek megadóztatása sem igazán indokolt, a lényegen nem is változtatna. És a következmények mégsem illeszkednek szervesen a rendszer értéktartományába.

Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom

Budapest, 1982, Kossuth. 146–150., 167–169., 174–178.

Kulcsár Kálmán (Erdőtelek, 1928. június 27. – Budapest, 2010. szeptember 4.) jogász, szociológus. 1947-től az egrri Jogakadémián, 1949-től a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán tanult. 1950-ben szerzett diplomát. Ezt követően katonai ügyészként, minisztériumi tisztviselőként, majd bíróként dolgozott. 1956-ban az állam- és jogtudományok kandidátusa lett. 1957-től az ELTE tudományos munkatársa volt. 1963 és 1970 között a JPTÉ Állam- és Jogtudományi Karán oktatott. 1965-1966-ban vendégprofesszor volt az Egyesült Államokban, a Columbia és a Berkeley-i Egyetemen. 1968-ban szerzett MTA doktori címet. 1969-től az MTA Szociológiai Intézete vezetője posztját töltötte be. 1972-ben kinevezték egyetemi tanárnak az ELTÉ-n. 1973-tól az MTA levelező, 1982-től pedig rendes tagja. 1983 és 1986 között az MTA főtítkárr-helyetteseként dolgozott. 1986-ban vendégprofesszor volt az Indianai Egyetemen. 1983 a Magyar Szociológiai Társaság elnökévé választották, amely megbízást 1989-ig töltötte be. 1988 és 1990 között igazságügyi miniszter, közben 1989–1990-ben a Hazafias Népfrent elnöke volt, 1990 és 1993 között az ottawai magyar nagykövetség feladatait látta el. 1993 és 1998 között, nyugdíjba vonulásáig, az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának elnöke és az MTA Elnökségének tagja volt. Közben 1994 és 1997 között igazgatóként vezette az MTA Politikatudományi Intézetét. Tudományos munkássága során elsősorban a társadalmi és politikai változások és a jog kölcsönhatását vizsgálta. A jogszociológia hazai megalapozója tekintették. Munkásságát számos díjjal ismerték el: 1962-ben és 1967-ben Akadémiai Díjat, 1985-ben Állami Díjat, 1998-ban Deák Ferenc-díjat és Széchenyi-díjat, 2001-ben, Bibó István-díjat kapott.

Néhány esztendővel ezelőtt ugyanis – a mezőgazdasági termelés konszolidálásával, fejlődésének modernizálódásával – erősen megnövekedett a mezőgazdaság produktivitása és ezzel a falusi lakosság jövedelme. A jövedelemnövekedés egyik jelentős összetevője a háztáji gazdaság volt, amely esetenként azoknak a termékeknek akár 50%-át is produkálta, amelyek termesztésére a nagy gazdasági egységek kevésbé vállalkoztak, vagy amelyek termelése kisüzemi keretek között kifizetőbbnek bizonyult. (pl. zöldség, gyümölcs, bizonyos állati termékek stb.) Ez a megnövekedett jövedelem, minthogy a beruházási lehetőségek a háztáji gazdaságban korlátozottak (nem is szólva arról, hogy egyes vizsgálatok szerint a parasztság sem látott hosszú távú perspektívát a háztáji termelésben), természetesen a fogyasztást növelte, és pedig látványos módon. Igaz a látványos fogyasztásban – modern lakóházak építése, gépkocsi vásárlás stb. – is közrehatottak az urbanizációs folyamat sajátos falusi feltételei, amelyek többet, nagyobb anyagi áldozatot igényeltek és igényelnek az egyéntől, mint a városi feltételek, mégis, a falusi lakosság jövedelmi viszonyainak ilyen kedvező megváltozása bizonyos feszültséget alakított ki a falusi, ill. a bérből és fizetésből élő városi dolgozók között. E feszültség bizonyos túlértékelésével (amelyben természetesen sajátos érdekviszonyok, szervezeti

tényezők is közrehatottak, és pedig bizonyos „ideológiai felhanggal”, utalva pl. a munkásosztály vezető szerepe halványulásának veszélyére) született meg a döntés a háztáji gazdaságok fokozott megadóztatásáról. Az adóterhek emelése következtében a háztáji gazdálkodás eredményessége csökkent, egyes, főleg az ilyen gazdaságokban termelt és onnan szállított termékek felhozatalában visszaesés mutatkozott, és ez ellátási nehézségeket okozott, természetesen áremelkedéssel, így végül is a bérből és fizetésből élő városi dolgozók számára okozott nehézségeket. Ez a döntés következményeiben tehát több vonatkozásban is diszfunkcionálissá vált, és nem bizonyult alkalmasnak eredeti célja elérésére sem. Mindez ma már ismert. Számunkra azonban ez a döntés és következményei azért tanulságosak, mert világosan jelezték, hogy minden döntésnek nagyon finom rétegspecifikus következményei vannak. A magyar munkásosztály jelentős része ugyanis falun él, többnyire családi „kétlakóságban”, így jelentős részének (a munkásosztály közel felének) háztáji, illetőleg kiegészítő gazdasága van. Az adóemelés tehát a munkásosztály tömegeit is érintette (nem is szólva más, bérből és fizetésből élő, de falun lakó rétegekről), így politikailag abban az osztályban váltott ki kedvezőtlen hatásokat, amelyek érdekében született. A döntésre való reakcióban a társadalmi struktúra „finomsága” nyilvánult meg, és pedig ebben a falusi viszonyok között élő munkásosztály egy részének, mint „magántermelőnek” az érdekei. Egy 1972-ben készült felvétel szerint ugyanis a háztáji és kiegészítő gazdasággal rendelkezők körül a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók (a szó klasszikus értelmében vett munkások) közül többen rendelkeznek ilyen gazdasággal, mint pl. a termelőszövetkezetek tagjai.

Ha pedig a parasztság oldaláról indulunk ki, hasonló „finomításra” van szükség. Így pl. a parasztcsaládok jelentős részében (kb. 70%), ahol második kereső is van, ezt a második kereső már nem mezőgazdasági foglalkozású. Vagy: a termelőszövetkezetben dolgozó parasztság kb. egyharmada tulajdonképpen ipari jellegű munkát végez. A parasztság és más társadalmi rétegek családi vagy a munka jellegéből fakadó összekapcsolódása tehát nem elhanyagolható jelenség.

A társadalom rétegződéséből és a települési viszonyokból adódó „struktúrák” ilyen összefonódásának azonban – amely jelentős különbségeket teremthet érdekekben, életmódban stb. egy társadalmi osztályon vagy rétegen belül csak egyik példáját adja az a főfoglalkozás mellett végzett termelőmunka, amelyet a települési viszonyok tesznek lehetővé. A települési viszonyok – ha bizonyos mértékben csökkenő erősséggel is – más módon is hatnak a társadalom rétegződésére. A mezőgazdasági környezetben dolgozó bányász életmódjában pl. a falusi társadalom jellegzetességei még akkor is jelen vannak, ha a bányász „homogén” családban él, és nem rendelkezik háztáji vagy kiegészítő gazdasággal sem. Inkább a falusi viszonyok alakították, illetőleg alakítják – akár tradicionális elemeket is közvetítve – pl. annak a „rurális” területen élő segédmunkásnak életmódját is, akiknek a munkája igen sok esetben nem különbözött és részben ma sem különbözik sokban a mezőgazdaság hagyományosan fizikai erőlkifejtést igénylő munkakövetelményeitől és feltételeitől. A települési viszonyok alakulásából következően ma is nagyon jelentős az ingázás, és ennek folytán a falusi lakóhelyi épületek hatása is (akár a városi munkahelyen végzett munkában, az életmódban stb.) különösen akkor, ha a települési viszonyokhoz fűződő

esetleges hátrányok regionális sajátosságokkal is párosultak. Különbségek vannak pl. a Szabolcs-Szatmár megyei eljáró munkás élete, érdekei és pl. a Pestkörnyéki bejáró munkás élete és érdekei között. A regionális adottságok egyébként is sajátos feltételrendszert teremthetnek az ott élők számára, amely létfeltételeiket és érdekeiket is (ebből fakadóan természetesen életmódjukat, tudatukat stb.) az érintett osztályra vagy rétegre általánosan jellemző sajátosságoktól különböző módon is alakítja. [...]

A falusi népesség lélekszámváltozásait a növelő és csökkenő tényezők egyaránt befolyásolják. A növekedés forrása mindenekelőtt a természetes szaporodás, amely általában magasabb, mint a városi agglomerációkban. A csökkenés pedig a negatív vándorlási egyenlegről adódik. Mindkét jelenség – mint általában a falusi átalakulás folyamata – területileg igen differenciáltan jelentkezik. A természetes szaporodás ugyanis egyes falusi térségekben igen alacsony, sőt negatív. E területen az elvándorlás, esetleg a paraszti születéskorlátozás már régen tartó folyamat, a demográfiai erózió előrehaladt, a népesség elöregedett. Több faluban évek óta nincs házasságkötés és születés, az anyakönyvbe csak halálozási adatok kerülnek be. Ez a jelenség azonban ritka, hegyvidéki kicsiny falvakban fordul elő, kevés embert érint.

Az elvándorlás mértéke is nagyon különböző. Ez elsősorban a község lakosságszámának és földrajzi fekvésének függvénye. A kisközségek lakossága csökkent a leggyorsabban, az 500-nál kevesebb lakosú községeké 12,8%-kal, az 500–1000 lakosúaké 8,1%-kal, míg a 3000–5000 lakosú községeké csak 2%-kal (1960 és 1970 között). A kis településekből nemcsak a foglalkoztatás hiánya, hanem a szolgáltatások alacsony színvonala is elvándorlásra késztet. E kisközségek az Északi- és Dunántúli-középhegység vonulatában, valamint a déli és délnyugat-dunántúli dombságokban sűrűsödnek, ahol a mezőgazdaság feltételei rosszak, a városhálózat hiányos, a közlekedési feltételek is előnytelenek. A földrajzi fekvés a városközelség szempontjából érdekes. A városi munkahelyek jó elérhetősége esetén ugyanis a falusi népesség inkább az ingázást választja, s nem költözik el. [...]

1. Az urbanizációs lejtő bizonyos fokig társadalmi lejtőként is funkcionál, azaz: a hátrányosabb helyzetű településformák (és ezen belül a hátrányos helyzetű falutípusok), sőt bizonyos fokig az egy településen belüli hátrányosabb ökológiai viszonyok is sok tekintetben hátrányosabb helyzetű társadalmi rétegek képződésére vezetnek. Ez a megállapítás valamennyi társadalmi rétegen belül is érvényes. Csak példaként: a falun dolgozó államigazgatási tisztviselők 35,2%-a, a gazdasági vezetők 49,8%-a, és a pedagógusok 15,6%-a 1970-ben nem rendelkezett diplomával. Az értelmiség szakmai tájékozódási és kapcsolattartási lehetősége (így szakmai fejlődésük egyik jelentős összetevője) sokkal rosszabb a városi vagy éppen budapesti kollégáinál. Összehasonlításképpen: ezt a lehetőséget jónak értékelte a budapesti értelmiségiek 80,2%-a és a falusi értelmiség 10%-a, de jelentős elmaradás tükröződik a falusi értelmiség szakirodalom-olvasottságában, könyvtárának nagyságában stb. Igaz ugyan, relatíve jobb lakáskörülményekkel rendelkeznek, egészségesebb életlehetőségeik vannak stb.

2. A „falusi fizikai munkaerő nem köthető szorosan egy foglalkozáshoz, egy adott gazdasági ághoz, pontosabban az adott foglalkozás, illetve ágazat nem fejezi ki sem valóságos társadalmi munkatevékenységét, sem életmódját, s nem határozza meg érdekeit sem. Különösképpen igaz ez a falusi ipari-építőipari munkásokra, akik egyszerre kötődnek a mezőgazdasághoz és az iparhoz, egyszerre függenek a társadalmi munkaszervezetektől és saját kisgazdaságuktól, egyszerre vannak jelen a társadalmi munkaerőpiacon és vonják ki munkaerejüket a hatása alól, egyszerre helyhez (a faluhoz) kötöttek, s ugyanakkor rugalmas munkaerők, kvalifikálatlanok, viszonylag alacsony jövedelemmel, s ezzel egyidejűleg konvertálható munkaerővel rendelkező, sajátos árutermelő vállalkozások.

3. A falu mai társadalmi viszonyaiban még jelen vannak a korábbi paraszttársadalom rétegződésének bizonyos következményei, illetőleg befolyásolják a mai struktúrában végbemenő mozgást. Az MTA Szociológiai Kutató Intézetének a hetvenes évek első felében végzett faluszociológiai vizsgálatai kimutatták, hogy a korábbi agrárproletárok, a kisbirtokos parasztok és a 10-15 holdas parasztok leszármazottai között jelentőskülönbség mutatkozott pl. a szellemi dolgozók rétegébe való átkerülés esélyeiben. Az esély a birtoknagysággal együtt nőtt, ám 50 holdon felül már senki sem került be a vezető- és értelmiségi társadalmi rétegbe. A szakképzett ipari-forgalmi munkások gyermekeinek mobilitási esélyei viszont jóval nagyobbak voltak, mint a mezőgazdasági fizikai rétegekből indulóké, innen kerültek legtöbbször a szellemi dolgozók rétegébe.

4. Minthogy a „falusi származás egyértelműen hátrány”, társadalmi mobilitásban, arra következtethetünk, hogy a falusi társadalmi létben (és ezzel összefüggésben a segédmunkás rétegben) megmutatkozó hátrányok, legalábbis bizonyos mértékig, újratermelődnak. Különösen áll ez a kisebb lakosságú falvakra, ahol az iskolai feltételek is gyengébbek (esetenként osztatlan iskolák és szakképzetlen nevelők is működnek), amelyek közlekedése is rosszabb, és amelyekben természetesen inkább fennmaradnak a korábbi falusi társadalom egyes jelenségei (pl. a tradíciókhoz ragaszkodó társadalmi kontroll). [...]

Az összes aktív fizikai dolgozót tekintve (a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nélkül) a szakmunkások aránya 49,2%, a betanított munkásoké pedig 36,4%. Ami a betanított munkásokat illeti, arányuk a könnyű- és élelmiszeriparban durván megegyezik a szakmunkásokéval (a könnyűiparban kicsit alacsonyabb, az élelmiszeriparban kissé magasabb). Ez az arány azonban megtévesztő lehet a technológiai színvonalat illetően, hiszen van éppen olyan magasabb technológiai szintű munkafolyamat is, amelyre a munkás szakképzettség nélkül is viszonylag könnyen betanítható, a magasabb technológiai szint és az alacsonyabb képzettségű munkaerő közötti eltérés megfelelő szervezéssel áthidalható.

Ezeket az adatokat kiegészíthetjük azzal, hogy iparunk technológiai szintje meglehetősen differenciált. A technológiai szint differenciáltsága a kisiparra való tekintet nélkül is áll, márpedig a kisipar túlnyomórészt a kézműves technológiával jellemezhető, és tömegeiben sem elhanyagolható: alkalmazottakkal és szakmunkástanulókkal együtt 1977-ben kb. 45 000 ember dolgozott a kisiparban

főfoglalkozásuként, és csaknem 10 000 ember rendelkezett iparjogosítvánnyal a főfoglalkozás mellett. Hozzá tartozik az adatok értékeléséhez azonban az is tapasztalható bizonyos inkongruencia a képzettség és a tényleges munka között. Ez az 1969-re vonatkozó, tehát meglehetősen régi adatok szerint a szakmunkások 8,3%-át érintette, de egyes szakmákban (pl. fonó-, szövő-, faipari, textil- stb. munkások) 17–27%-ig is terjed. Végül emlékeztetünk arra, amit a mezőgazdasági környezetben élő, jórészt ingázó-vándorló munkásokról mondtunk. Mindezek alapján talán nem meglepő, hogy a mai magyar munkásosztályt leginkább jellemző szociológiai vonást átmenetiségében látjuk.

Ennek az átmenetiségnek egyik összetevőjét már a korábbi kutatások is megállapították a következőkben: A munkásság egy nemzedékkel ezelőtti zárt kultúrája ma felbomlóban van a mai magyar munkásság nem zárt társadalmi réteg, kifejeződött szokásokkal, egyértelmű összefüggésrendszerrel, hanem inkább az úton levők hatalmas tábora. A munkásság egyik fele nemrég vált, vagy most válik parasztból munkássá, s átmeneti életformában él falu és város, paraszt- és munkásélet között. Egy részük csoportvezetővé, művezetővé, technikussá, mérnöké válik, mások gyári laboratóriumba vagy szolgáltató munkahelyekre kerültek.

Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon

Budapest, 1982, Gondolat. 70–73., 84–88.

Andorka Rudolf (Budapest, 1931. április 30. – Budapest, 1997. június 30.) szociológus, egyetemi tanár. 1949-ben érettségizett Budapesten, majd levelező tagozaton jogot tanult az Pázmány Péter Tudományegyetemen (1950-tól ELTE). 1951-ben családjával kitelepítették, apja korábbi katonai-diplomata tevékenysége miatt. Katonai szolgálat után és fizikai munka után 1956-ban folytatta a tanulmányait. A forradalom alatt tagja volt az egyetemi nemzetőrségnek, ezért 1957-ben félév szabadságvesztést kapott, így csak 1963-ban végezte el az egyetemet. 1960-tól műszaki fordító volt a Kohó- és Gépipari Minisztériumban. Később, 1962-ben a KSH-hoz került, előbb könyvtárosként, majd kutatói beosztásban. Széleskörű tudományos munkát folytatott, 1979-ben kandidált, szociológiából. 1984-ben a Közgazdaságtudományi Egyetemre került egyetemi tanári beosztásban. 1984-ben Akadémiai díjat kapott. Nagydoktori értekezését 1989-ben védte meg. 1990-től az MTA levelező tagja volt. A Közgazdasági Egyetemen 1991-ben rektorral választották, amely pozíciót 1997-ig töltötte be. 1991 és 1996 között az OTKA elnöke, 1995-től pedig a Magyar Szociológiai Társaság elnöke volt. 1991-től a Magyarországi Evangélikus Egyház zsinatának világi elnöke volt. 1996-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki, 1997-ben megkapta a Francia Becsületrendet, illetve a Magyar Örökség díjat. Kutatásai elsősorban a társadalmi rétegződés, a mobilitás, a társadalmi beilleszkedés kérdéseivel foglalkozott.

A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon című munka többek között kiemeli, hogy a II. világháború utáni nagy változások, az elitek és a középrétegek lecserélődése, a szellemi foglalkozásúak arányának megduplázódása, a korábbi többnyire statikus struktúrához képest, szükségképpen nagyfokú mobilitással járt együtt. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a különböző társadalmi csoportok eltérő mobilitási sajátosságaira.

A strukturális mobilitás hajtóereje a társadalmi és foglalkozási szerkezet nagy változása volt, egyrészt a gazdasági fejlődésnek, másrészt a szocialista átalakulásnak a következtében. A szerkezeti változás mértéke jól érzékelhető, ha az 1963. évi társadalmi és foglalkozási szerkezettel hasonlítjuk össze, vagy ha a mobilitás során összeírt személyek foglalkozási összetételét az apjuk foglalkozásával vetjük össze. 1930-tól 1963-ig a szellemi foglalkozásúak aránya a férfiak között több mint másfélszerese, a nők között több mint háromszorosára nőtt. Ezen belül is különösen gyors volt a szakértelmiség növekedése. A nem-mezőgazdasági munkássághoz tartozók aránya a férfiak között több mint kétszeresére, a nők között (a háztartási alkalmazottakat figyelmen kívül hagyva) két és félszeresére emelkedett. Ugyanakkor a mezőgazdaságban fizikai munkát végzők aránya a férfiak között közel felére, a nők között körülbelül negyedére, a nők között még nagyobb mértékben csökkent.

Ezek a szerkezeti változások szükségképpen azzal jártak, hogy a mezőgazdasági réteghez tartozóknak igen jelentős hányada a származási társadalom csoportját; a kisiparosok és kiskereskedők gyermekeinek nagy többsége nem lehetett ugyanabban a társadalmi rétegben, mint annak idején szülei; viszont a szellemi réteghez tartozók több mint felének más társadalmi háttérből, elsősorban a parasztságból és a mezőgazdasági munkásságból kellett kikerülnie. [...]

A gyermekszám-különbségek az előző évtizedekhez képest széthúzódtak. A mezőgazdasági munkáság megtartotta régi nagy gyermekszámát, ennek következtében sok tagját szükségképpen ki kellett bocsátania a többi társadalmi és foglalkozási csoportba, ahol a gyerekszám erősen csökkent. A szellemi réteg gyerekszáma lényegesen elmaradt az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinttől, így mindenképpen nagyszámú utánpótlást kellett befogadnia más osztályokból és rétegekből, még létszámának egyszerű szinten tartásához is.

A nők társadalmi mobilitásának meghatározásában ezen kívül szerepet játszott az is, hogy a nők gazdasági aktivitása lényegesen emelkedett. [...]

Az összes keresők közül nő volt 1930-ban 27 százalék 1949-ben 30, 1960-ban 26, 1963-ban pedig 38 százalék. A nők gazdasági aktivitásának növekedése, az aktív és inaktív kereső nők arányának növekedése az összes keresők között elsősorban az egyéb szellemi, valamint a betanított munkás és segédmunkás-kategóriákban növelte a nők számát. Ezáltal lehetővé tette, hogy a férfiak nagyobb arányban áramoljanak, egyrészt a vezető és értelmiségi pozíciókba, másrészt a szakmunkásságba. Így a nők aktivitásának növekedése kedvezően hatott a férfiak helyzetére, olyan értelemben, hogy lehetővé tette nagyobb fokú beáramlásukat a magasabb képzettséget igénylő és jobban fizetett foglalkozásokba.

A nők társadalmi mobilitását és ezáltal a társadalmi mobilitás egészét befolyásolta az a tény is, hogy a különböző társadalmi származású nők eltérő arányban váltak keresőkké. [...]

Mivel a szellemi foglalkozású apák leányai, ezen belül különösen a vezető és értelmiségi rétegbe tartozó apák leányai közül többen voltak keresők, mint a munkásapák leányai közül, és az utóbbiak közt többen, mint a parasztapák leányai

közül, továbbá, mivel a nők és férfiaknál nagyobb arányban mentek az alacsonyabb iskolai végzettséget és szakképzettséget igénylő társadalmi rétegbe, a nők körében ritkább volt a társadalmi emelkedésnek tekinthető mobilitás, mint a férfiak között.

Még két további, a mobilitást befolyásoló kisebb jelentőségű strukturális tényezőt említhetünk meg a háborús időszakban bekövetkezett halandóság társadalmi differenciáit, valamint a kivándorlás társadalmi differenciáit.

Nincs adatunk arról, hogy a második világháború többlethalandósága (135 ezer katonai halott a frontokon, 45 ezer polgári halott a bombázások és háborús cselekmények következtében, és a mai országterület lakosságából kb. 240 ezer polgári halott deportálás és egyéb ok következtében) a különböző társadalmi osztályokat és tétegeket milyen arányban sújtotta. Feltételezhetjük azonban, hogy a bombázásokkal kapcsolatos polgári halálozás inkább a városi lakosságot érintette, a deportálással összefüggő gyilkosságok pedig az átlagosnál több áldozatot szedtek, egyrészt az értelmiségből, másrészt a kiskereskedő-rétegből. A katonai halandóság viszont inkább a munkásságot és a parasztságot sújtotta. A megüresedett társadalmi pozíciókba – elsősorban az értelmiségbe (a csökkenő létszámú kiskereskedő-rétegbe talán kisebb mértékben) – más osztályokból, rétegekből származók léptek be, tehát ezek a tragikus tömeges halálesetek is a mobilitás növelése irányában hatottak a felszabadulás után.

Hasonlóképpen nincs adatunk arról sem, hogy egyrészt az 1944–1945. évi háborús eseményekkel összefüggő kivándorlás, majd az 1956–1957. évi kivándorlás következtében mely társadalmi osztályok és rétegek tagjainak száma csappant meg az átlagosnál nagyobb mértékben. Nem indokolatlan azonban az a feltevés, hogy a háború utáni kivándorlók nagyobb részben a tőkés Magyarország uralkodó osztályaiból és valószínűleg az értelmiségből kerültek ki. Így ez a kivándorlás is ösztönözte a társadalmi mobilitás növekedését.

Ezek a strukturális változások határozták meg a társadalmi mobilitás főirányát: a mezőgazdaságból a munkásságba, valamint a munkásságból és a parasztságból a vezető, az értelmiségi és az egyszerű szellemi foglalkozások felé.

A férfiak és nők nemzedékek közötti mobilitása eltérő tendenciákat mutat annyiban, hogy e főirányon belül a férfiak inkább a szakképzettséget igénylő szellemi és fizikai foglalkozások felé, a nők viszont a szakképzettség nélküli, illetve alacsonyabb szakképzettséget nem igénylő pályák felé áramlottak. [...]

A társadalmi és foglalkozási szerkezet átalakulásának iránya nagy vonalakban azonos maradt az extenzív iparosítás korszakában, sőt az azt megelőzően is megfigyelt változási irányokkal: a mezőgazdaságban dolgozók aránya a nem-mezőgazdasági ágakban dolgozók javára csökkent, a szellemi rétegek aránya növekedett, és a magasabb iskolai végzettségű és szakképzettségű rétegek aránya a kisebb szakképzettségűekkel szemben megnőtt.

Ha az 1973. évi társadalmi és foglalkozási szerkezetet összehasonlítjuk a körülbelül harminc évvel (egy nemzedékkel) korábbi (az 1941. évi népszámláláskor megállapított szerkezettel jellemezhető) szerkezettel, akkor a változás 1973 és 1941

között még nagyobbak látszik, mint 1963 és 1930 között, egyszerűen azért, mert míg 1930 és 1940 között viszonylag kis szerkezeti változás ment végbe, 1963 és 1973 között lényegesebb változásokra került sor.

Ezzel szemben az 1960-as évek közepétől kezdve, tehát az intenzív gazdasági fejlődésre való áttérés után, a megelőző extenzív iparosítási időszakhoz képest a szerkezeti változások lényegesen lelassultak. [...]

1. A mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak számának abszolút értelemben kisebb csökkenése; ez összefügg egyrészt azzal, hogy az 1960-as évek közepén a mezőgazdaságban korábban meglévő munkaerő-tartalékok kimerültek, mivel a rejtett munkanélküliség megszűnt, továbbá azzal, hogy 1963-ra a mezőgazdasági népesség annyira megcsappant, hogy abszolút értelemben (vagyis százalékpontokban kifejezve) a hasonló arányú további csökkenés is kisebb csökkenést jelentett volna.

2. Nagyon meglassult a nem-mezőgazdasági fizikaiak arányának növekedése, sőt – rétegenként vizsgálva – a segéd munkások aránya csökkenni kezdett, és a betanított munkásoké is alig nőtt; ez azzal függ össze, hogy a hetvenes évek elején az iparban foglalkoztatott munkások számának növekedése megállt, és a munkaerő belső átcsoportosulása egyre inkább a tercier ágához tartozó ágazatok arányát növelte, ahol viszont több a szellemi foglalkozású.

3. Valamelyest meglassult azonban a szellemi foglalkozásúak arányának növekedése is. Rétegenként vizsgálva, a vezető és szakértelmiségi réteg növekedése gyorsult, hasonlóképpen a művezetőké és a hasonló szellemi foglalkozású termelésirányítóké, viszont az egyszerű szellemi réteg növekedése lelassult. Ezt sem tekinthetjük véletlennek, hiszen kifejezett erőfeszítések történtek az adminisztratív létszám csökkentésére.

A társadalmi és foglalkozási szerkezet változásának lassulása tehát többé-kevésbé természetes jelenség, viszont szükségképpen befolyásolta a társadalmi mobilitást azzal, hogy kisebbé vált a mobilitás, amelynek a szerkezeti változások hatására mindenképpen be kellett következnie.

Hasonló irányba hatott a társadalmi osztályok és rétegek szerinti gyermekszám-differenciák alakulása. Három évtizeddel korábban, a második világháború alatt még az 1930-as évekéhez hasonlóak voltak a termékenységekülönbségek, de a második világháború után rövid idő alatt igen lényeges változások történtek, úgyhogy az 1960-as évekre a korábban igen nagy különbségek a kiegyenlítődés felé erősen előrehaladtak. [...]

Bár az 1959-ben születettek voltak az utolsó nemzedék, amely a mobilitásvizsgálat mintájában szerepelt, és közöttük aktív keresők még nem voltak, e számok mégis érzékeltetik, hogy az 1940-es évek második felében és különösen az 1950-es években született kohorszokban már korántsem voltak olyan szélsőséges gyermekszám-differenciák, mint korábban. Ez azzal járt, hogy a termékenységdifferenciák által kikényszerített strukturális mobilitás is kisebbé vált, mint régebben volt.

Röviden összefoglalva: az történt, hogy eltűnt a régi nagy gyermekszámú mezőgazdasági munkásság, és a helyére lépett állami gazdasági munkásság, valamint a termelészövetkezeti parasztság gyermekszáma már többé-kevésbé a nem-mezőgazdasági munkásság gyermekszámának szintjén mozog. A földosztás után ugyanis az új gazdákra – úgy látszik – igen hamar jellemző lett a régi önálló parasztság lényegesen alacsonyabb gyermekszáma, illetve az ennek megfelelő családtervezés, majd a mezőgazdaság kollektivizálás után a termelészövetkezeti parasztság és az állami gazdasági munkásság is többé-kevésbé a nem-mezőgazdasági munkásság szintjére szállította le családterveit. Ezen aligha csodálkozhatunk, mert az állami gazdasági munkások és termelészövetkezeti parasztok életszínvonala, életkörülményei, sőt életmódja is egyre inkább közeledett az ipari munkásságéhoz.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról (1973. február 13.)

In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 434–451.

AZ MSZMP KB PB 1966 októberében, majd 1967 áprilisában határozatokat hozott a népesedési helyzet javítása érdekében. Ezek közül az anyag a gyermeket nevelő anyák gyermekgondozási szabadságának és gyermekgondozási segélyének bevezetését tekintette, valamint a családi pótlék kiterjesztését, a családok lakáshoz juttatásának felgyorsítását, a gyermekintézmények fejlesztését szolgáló programot, illetve a terhes és kisgyermekes anyák számára a munkahelyen, a munkavégzés során biztosított kedvezményeket. Mindezen intézkedések hatására jelentősen nőtt a születések száma, amivel Magyarország elmozdult az európai ranglista utolsó helyéről. A hatás azonban nem bizonyult tartósnak, már néhány év múlva ismét csökkenni kezdtek a termékenységi mutatók. A pártvezetés újabb határozata a várható társadalmi hatások áttekintése nyomán megfogalmazta a családalapítás és gyermekvállalás további bővülését elősegítő kormányzati intézkedések alapelveit, irányát.

Magyarországon a születésszám folyamatos csökkenése már a XIX. század végén megkezdődött. A felszabadulás utáni születési arányszám a második világháború előtti szinten, 18–20 ezrelék körül alakult. Az abortusztilalom és egyes családpolitikai intézkedések erős, de átmeneti hatásaként 1953–1955-ben a születések száma jelentősen, 23 ezrelékre emelkedett. 1956 után rendkívül meggyorsult a születéscsökkenés folyamata, és a születési arányszám 1962-ben elérte nemzetközileg is egyedülállóan alacsony, 13 ezrelékes mélypontját. Amíg az 1950-es évek végéig tartó születéscsökkenést a halandóság csökkenése számszerűleg nagyjából ellensúlyozta, addig a hatvanas években, a népesség elöregedése miatt, a halandósági arányszám már stagnált, illetve lassan emelkedett, és így a természetes szaporodás visszaesett.

Az iparilag fejlettebb országokban sok helyi tényezőtől – erkölcsi szokásoktól, jogszabályoktól, az ideális gyermekszámra vonatkozó normáktól – motiváltan, ez a folyamat már a második világháború előtti évtizedekben kibontakozott, és azóta is tart. Az ötvenes években tapasztalt maximális értékhez viszonyítva Japánban 33, az USA-ban 30, Csehszlovákiában 29, az NSZK-ban, NDK-ban, Dániában és Ausztriában 10–20 százalékkal csökkent a születési arányszám. A fejlettebb gazdaságot örökölt kelet-európai szocialista országokban a szocialista iparosítás és az annak kapcsán végbement igen gyors társadalmi átrendeződés – az urbanizációs, az életkörülmények javulása, a foglalkozási struktúra alakulása és más körülmények váltottak ki lényegileg hasonló tendenciákat. Így pl. 1966-ban Romániában 14,3, Bulgáriában 14,9 ezrelékes élveszületési arány volt, ami jóval alacsonyabb a korábbi évtizedek arányszámánál. A második világháború után a különösen magas lengyel születési arányszám a 60-as évek végére 45 százalékkal esett vissza.

Magyarországon az 1956 után eltelt nyolc év alatt 10 ezrelék ponttal süllyedt a születési arányszám. Bár ezt a gazdasági fejlődés, illetve az annak nyomán előállt rohamos társadalmi változások önmagukban nem magyarázzák, mégis közrejátszottak a születéscsökkenés gyorsütemében és mértékében. Megfigyelhető, hogy a születések alakulását lényeges mértékben befolyásolják a nagy társadalmi változások, kritikus helyzetek és a pozitív irányú fejlődés egyaránt.

A születéscsökkenést előidéző okok között fontos szerepe volt az ellenforradalom okozta megrázkódtatásnak, az ellenforradalom utáni disszidálásoknak, amelyek során kb. 170 000, jórészt termékeny korú, vagy a hatvanas években termékeny korba lépő személy hagyta el az országot. A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a fiatalságnak faluról történő nagyarányú elvándorlása szintén szerepet játszik a születésszám csökkenésében.

Születéscsökkentő hatása lehetett annak a körülménynek is, hogy az életszínvonal 1956 utáni társadalmi méretű emelkedését, az egyén anyagi érdekelttségének, illetve anyagi gyarapodásának nagyobb lehetőségeit nem követte megfelelően a jövedelemelosztásnak olyan rendszere, amely fokozottabban venné figyelembe a családokban nevelt gyermekek számát. A sokgyermekes családok akkor is jóval alacsonyabb életszínvonalat érnek el, ha kereső tagjaik az átlagosnál hasznosabb, jobbminőségű munkát végeznek. Magukban a családokban is nőtt az igény a magasabb színvonalú gyermekellátás iránt.

Közvetlen összefüggés van a nők fokozottabb foglalkoztatottsága és születési arányszám csökkenése között. A nők viszonylag magas foglalkoztatottsági arányával – 1970-ben a 15–19 éves nők 64,3 százaléka volt foglalkoztatva – gyermekintézmény-hálózatunk fejlődése nem tartott lépést. 1960-ban a 3 éven aluli gyermekes dolgozó anyáknak 21 százaléka tudta elhelyezni gyermekét bölcsődébe. A bölcsődei férőhelyek számának növelése ellenére ez az aránya 1970-re 13 százalékra csökkent, a dolgozó anyák további 13 százaléka pedig a gyermekgondozási segílyt vette igénybe. Erősödik a tendencia, hogy a gyermekgondozási segílyt igénybe vevő nők a szülés után egy évvel bölcsődése szeretnék adni gyermeküket, hogy visszamehessenek munkahelyükre. [...]

Az óvodai hálózat erőteljes fejlesztése ellenére évről évre emelkedik az óvodai ellátást igénylő, de helyhiány miatt elutasított gyermekek száma. Az igényekhez képest alacsony a diákszociális ellátásban részesülő általános iskolai tanulók aránya: 1971-ben az összes tanuló 22 százaléka részesült valamilyen szociális juttatásban. A dolgozó családok, terhes nők objektíve nehezebb helyzetét tovább súlyosbítják a munkahelyükön elszenvedett hátrányok, pl. fizetésemelés, előléptetés elmaradása a gyermekkel kapcsolatos hiányzások miatt; idegenkedés a szülés előtt álló nők alkalmazásától, sőt az is gyakran megesik, hogy a nekik nyújtott kedvezmények dolgozótársaik ingerültségét váltják ki.

A családok szociális problémáival való törődés sem teljesen kielégítő. Így például igen alacsony az aránya a családok intézményes üdültetésének, a SZOT összes üdültetési lehetőségének évente mindössze 10,4 százaléka használható fel családok, illetve gyermekek üdültetésére. A gyermekellátási költségek, pl. a gyermekruházati cikkek ára az utóbbi években jelentősen megemelkedett.

A család szerepének változásával, „termelési egység” funkciójának fokozatos megszűnésével különösen a parasztság körében a családi kapcsolatok lazulása figyelhető meg. Mindez a válások magas számában is tükröződik.

Lakáshelyzetünk fokozatosan javul, a 100 lakásra jutó személyek száma 1970: 328, 1970: 323, 1972: 319 volt, de még mindig nem érjük el a lakások tekintetében közepesen ellátott európai országok szintjét. Igen magas az önálló lakással nem rendelkező családok és családtöredékek száma: 1970-ben 32 000; az összes családok 9,5 százaléka. 1971 végén Budapesten, a megyei jogú és egyéb városokban összesen 199 000 lakásigénylést tartottak nyilván, ezen belül az összes igénylő 39 százaléka fiatal házas volt. [...]

A felsorolt történeti és későbbi keletű okok hatása főként a család átlagos nagyságának csökkenésében nyilvánul meg: erősen visszaesett a sokgyermekes és viszonylagosa megnőtt az 1–2 gyermekes családok aránya. 1930-ban az akkor befejezett termékenységű nők egyharmadának volt 6 vagy annál több gyermeke, 1970-re ez az arány 5 százalékra esett vissza. Ugyanez idő alatt 21 százalékról 12 százalékra csökkent a négy-öt gyermekes nők száma. A háromgyermekes családok aránya viszont alig változott. A kétgyermekes családeideál térhódítását jelzi, hogy amíg 1930-ban 13 százalék, addig 1960-ban 26 százalék, 1970-ben pedig 33 százalék volt a kétgyermekes családok aránya. Növekszik az egygyermekes családok részaránya is: 1930-ban a családok 10 százalékában, 1960–1970-ben 20–22 százalékában volt egy gyermek. Ezen a tendencián nem változtatott a születések számának 1966 utáni növekedése sem: a születési arányszám viszonylagos emelkedését a második és az elsőszülött gyermekek számának növekedése okozta. Évente az újszülöttek 50 százaléka elsőszülött, 34 százaléka másodszülött, és csak 16 százaléka harmadik vagy további gyermek. [...]

Népesedési helyzetünkéből egyértelműen következik, hogy Magyarországon a népesedéspolitikának az eddiginél fokozottabban továbbra is a születésszám, a termékenység növelését kell célozni. Kívánatos lenne, hogy legalább az egyszerű reprodukciót biztosító 16 ezrelékes születési arányszámot, illetőleg az annak

megfelelő családonkénti átlagos 2,16 gyermekszámot érjük el a mai 1,8–1,9 helyett. Ennek érdekében hosszú távú népesedéspolitikai stratégiát kell kidolgozni, és számításba kell venni a nem kifejezetten népesedéspolitikai intézkedéseknek a népesedésre gyakorolt hatását.

Korstruktúránk káros hatású egyenetlenségei miatt – pl. az 1954-ben élve születettek száma több mint 70 százalékkal volt magasabb az 1962. évinél – a korösszetétel torzulásainak megszüntetésére kell törekedni. A termékenység jövőbeli alakulását úgy kell befolyásolni, hogy a demográfiai „hullámvölgy” propagatív korba lépésének esztendeiben, amikor a kislétszámú nemzedék 20–20 éves lesz, növekedjék a termékenység, nehogy a „hullámvölgy” megismétlődjék, újra és újra felidézve a vele járó káros gazdasági és társadalmi hatásokat. A születésszám emelését célzó intézkedéseket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebben a hetvenes évek közepétől, a szülőképes korú nők számának csökkenésével egyidejűleg hassanak.

A népesedési helyzet kívánatos irányba való befolyásolásánál biztosítani kell, hogy népesedéspolitikai intézkedéseink összhangban legyenek társadalmunk szocialista elveivel, pl. a nők egyenjogúságának, a szocialista demokráciának az elvével, a munkához való joggal. Ennek megfelelően a jövőben is főként az erkölcsi és anyagi ösztönzést egyaránt magában foglaló módszereket kell alkalmazni.

Társadalmunk teherbírásától függően fokozni kell a népesedési helyzetünk javítását célzó gazdasági, szociális erőfeszítéseket. A társadalomnak növelnie kell a több gyermekeseknek nyújtott anyagi támogatást. Ezzel is elő kell segíteni, hogy a V. ötéves terv időszakában is mérséklődjenek a családok eltérő lélekszámából adódó életszínvonal-különbségek.

A gazdasági-szociális intézkedések alapján a társadalmi szervezetek tömegpolitikai munkájával és a tömegtájékoztató eszközök segítségével erősíteni kell azt a felfogást, hogy a társadalom reprodukciója, népesedési helyzetünk javítása szocialista rendszerünk fontos ügye. Az egészséges, harmonikus családnak fontos szerepe, jelentősége van a szocialista társadalom jelene és jövője szempontjából. A gyermekek világrahozatala és felnevelése ösztársadalmi érdek is, ezért a gyermeket nevelő család az egész társadalom megbecsülését és támogatását érdemli.

Fokozatosan kell hangsúlyozni a családok kötelességét a társadalom megfelelő reprodukciójáról való gondoskodásban. A családtervezési munkát és a művi abortuszok elbírálásának rendszerét úgy kell módosítani, hogy a mostaninál jelentékenyebb befolyást tegyen lehetővé a művi terhesség-megszakítások magas számának, káros egészségügyi hatásainak csökkentésére. [...]

a) A Politikai Bizottság szükségesnek tartja, hogy a IV. ötéves terv célkitűzéseivel összhangban – emeljék a kétgyermekes családok családi pótlékát. Ezen túlmenően vizsgálják meg a jelzett időszakban a gyermekgondozási segély, emelésének, valamint az anyasági segély differenciált növelésének lehetőségét. A népgazdasági lehetőségek figyelembevételével vizsgálják meg az első gyermek utáni időszakos pl. 3 éves korig szóló családi pótlék bevezetésének indokoltságát, előnyeit és problémáit.

b) A Központi Bizottság Gazdaságpolitikai Osztálya vizsgálja meg a gyermektelenek által fizetendő családtámogatási hozzájárulás bevezetésének lehetőségét, és 1973. II. félévében terjessze véleményét az illetékes pártszervek elé. Ugyancsak vizsgálja meg a városokban, az ipari településeken élő három- és több gyermekes családok kiemelt lakáshoz juttatásának lehetőségét.

c) Az V. ötéves terv keretében a Minisztertanács a születési arányszám növelésének előmozdítására olyan komplex szociálpolitikai programot dolgozzon ki, amely fokozatosan ösztönöz a 2–3 gyermekes családtípus tervezésére, ezzel egyidejűleg megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a gyermekintézmények, mindenekelőtt az óvodai, bölcsődei és általános iskolai napközi férőhelyek fejlesztésére. Az igények teljesebb kielégítése érdekében:

- meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy Budapesten és az ipari centrumokban az V. ötéves terv végére kielégíthessük a bölcsődei és óvoda iránti igényeket;

- emelni szükséges a lakásépítéshez kapcsolódó gyermekintézmények normáit. Biztosítani kell, hogy az új lakótelepeken a gyermekintézmények időben valósuljanak meg.

d) Az V. ötéves terv, illetőleg a távlati lakásépítési, valamint településfejlesztési tervek végrehajtása során, az állami erőből épített lakáskeretben növelni kell a népesebb családok befogadására alkalmas, nagyobb alapterületű lakások számát. Egyidejűleg szerény igényeket kielégítő, egyszobás lakásokat is kell építeni, hogy a fiatal házások a családi életet megkezdhessék.

e) A családok, terhes anyák fokozottabb megbecsülése és további kedvezmények biztosítása céljából központi, helyi, vállalati intézkedések – pl. pótszabadság a 3 és több gyermekes dolgozó anyáknak, soron kívüli munkaidő-csökkentés, részfoglalkoztatási, bedolgozási lehetőség, s további hasonló intézkedések – lehetőségét is meg kell vizsgálni.

A szakszervezeti, üzemi üdültetés keretében növelni kell a gyermekes családok üdülésének arányát.

f) A Központi Bizottság 1972. novemberi határozatának szellemében különösen szigorú árellenőrzést kell végezni a gyermekellátási cikkek területén.

Monigl István: Életmódváltás és életkörülmények

In: Vass Henrik (szerk.): Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Budapest, 1982, Kossuth. (146–171). 152–159.

Monigl István. Az Országos Tervhivatal demográfiai munkacsoportja tagjaként a 1980-as évek elejének népesedéspolitikai háttéranyagait, és programtervezetét készítette, amely alapján 1981-ben megszületett a Minisztertanácsi rendelete a népesedéspolitikáról. 1981–1990 a Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója volt. Kutatási területe a társadalmi tervezés, a népesedéspolitika, a gazdaság és oktatáspolitikai kapcsolata.

Az *Életmódváltás és életkörülmények* című munka áttekintette az 1960-as évek során az életszínvonal emelkedésében elért eredményeket, a jövedelmek és a fogyasztás bővülését. Majd elemezte az 1970-es évek gazdasági egyensúlyproblémái nyomán jelentkező problémákat. Végül megállapította, hogy a korszak kezdetén felszámoltak gondolt hátrányos helyzet különböző gazdaság- és társadalompolitikai gondok miatt újratermelődött.

Az ellenforradalom utáni években, a második hároméves terv (1958–1960) időszakában egyik legfontosabb politikai feladat volt a lakosság életszínvonalának emelése. Ennek forrása nagyrészt a felhalmozási arány nagyarányú csökkentése és a szocialista országok segítése lehetett; eredményét a munkanélküliség elkerülése és a reálbérek és reáljövedelmek jelentős emelkedése mutatta. Még az 50-es évtized első felében a reálbérszint alig változott, második felében évi 8%-kal növekedett. A munkás-, alkalmazotti népesség reáljövedelme 1950–1954 között évenként 4%-kal, a parasztság reálfogyasztása 3,6%-kal csökkent, 1955–1959 között viszont évenként 8, illetve 6,7%-kal növekedett.

A fogyasztási és a felhalmozási arány között fokozatosan csökkentek a korábban oly jellemző ingadozások, a felhalmozás aránya fokozatosan emelkedve az időszak eleji 20–21%-ról az időszak végén megközelítette a 30%-ot. A nemzeti jövedelem fő felhasználási arányainak kiegyensúlyozottsága és a felhalmozási ráta növekedése rövidebb és hosszabb rávon egyaránt javította az életszínvonal fejlődésének feltételeit. A nemzeti jövedelem növekedése szempontjából az 1960–1975 közötti éveket két szakaszra bonthatjuk. Az első szakaszban – 1961–1965 között – a nemzeti jövedelem növekedése viszonylag lassúbb volt és szélesebb határok között ingadozott. Az időszak alatti átlagos évi növekedés 4,1%, a növekedés ütemének legmagasabb értéke 6,0%, a legalacsonyabb értéke 0,1% volt. Az 1966-tal kezdődő tíz évet minden korábbi időszagnál magasabb átlagos növekedési ütem – évi 6,5% – jellemezte, és az ingadozás mértéke lényegesen kisebb volt: 8,1% illetve 4,9% között alakult.

Az 1960-as évektől fokozatosan csökkent, majd az 1960-as évek második felétől-végétől az életszínvonal szempontjából jelentéktelenné zsugorodtak az újratermelés egyes főbb arányai közötti strukturális feszültségek. Az életszínvonal szempontjából meghatározó szerepe volt a mezőgazdaság kiemelkedően gyors fejlődésének. Kiegyenlítettebb és teljesebb lakossági áruellátás vált lehetővé. A fogyasztási cikkek piacán időnként fellépő hiányokat, strukturális feszültségeket az 1960-as évek

közepétől alapvetően a kínálat növelésével, az 1970-es évek első felében az import növelésével is igyekeztünk ellensúlyozni. Az 1970-es évek közepéig tartó gazdasági fejlődést – miközben a külgazdasági kapcsolatok szerepe különösen 1965 után jelentősen növekedett – a külgazdasági hatások nem érintették meghatározó és közvetlen módon.

A gazdasági növekedés üteme, egyenletessége, a lakosság életszínvonalát a gyakorlatban is középpontba helyező gazdaságpolitika, az életszínvonal fejlődésének anyagi alapjai és keretei az 1970-es évek közepéig kedvező feltételeket biztosítottak az életszínvonal-politika és így a lakosság életkörülményeinek javítása számára.

1960 után fokozatosan megszűnt az életszínvonal emelkedésének korábbi nagymértékű ingadozása, és az 1960-as évek közepétől az életszínvonal növekedése egyenletesebbé vált. Ezt részben az egyenletesebb gazdasági növekedés eredményezte, nagyjából annak következménye volt, hogy ebben az időszakban a gazdasági fejlődés problémáit, a gazdaság kisebb és átmeneti egyensúlyi zavarait már alapvetően nem az életszínvonal növekedésének korlátozásával oldottuk meg.

1961–1967 között viszonylag lassabban, 1968–1975 között gyorsan növekedett a lakosság jövedelme és fogyasztása, s emellett az utolsó öt évben megkezdődött a nem termelő infrastruktúra elmaradottságának fokozatos csökkenése is. Az életszínvonal emelkedésének ingadozásai – a növekedés magas üteme mellett – kevésbé okoztak feszültségeket. Az időszak egésze, különösen pedig annak utolsó 8–10 éve az életszínvonal növekedése szempontjából fejlődésünk eddigi legsikeresebb időszaka volt.

A lakosság reáljövedelme 1960–1975 között csaknem kétszeresére – évente átlagosan 4,7%-kal – növekedett. A társadalmi juttatások az időszak egészében gyorsabban és egyenletesebben növekedtek, mint a munkajövedelmek, és arányuk az 1960. évi 18,4%-ról 1975-re 27,3%-ra emelkedett. A reálbérek évi átlagos növekedése 2,8% volt. Az időszak első részében nivellálódás, közepén kisebb differenciálódás, az időszak végén újra nivellálódás jellemezte a bér- és kereseti arányokat. Jelentősen csökkentek a férfiak és a nők keresetei közötti indokolatlan különbségek. A családi jövedelemkülönbségek az 1970-es évek elejéig csökkentek, azután alig változtak, kissé növekedtek.

Az időszak egészében, de különösen 1965 után a parasztság keresete gyorsabban növekedett, mint a lakosság többi részének keresete. Ennek hatására 1968-ra a parasztság jövedelme már kissé meghaladta a munkásságét, a két osztály jövedelemhelyezete lényegében kiegyenlített. A két alapvető osztály szociális ellátása az 1970-es évek közepén született nagy hatású szociálpolitikai intézkedésekkel közel került egymáshoz.

A parasztság jövedelmében 1965 után növekvő szerepet kapott a mezőgazdasági kiscgazdaságokból származó jövedelem. 1975-ben a munkásosztályhoz tartozó háztartások kb. 50%-ának volt kiscgazdasága. Az időszak harmadik részében bővültek és korszerűsödtek a különböző szociálpolitikai rendszerek (nyugdíj, családi pótlék stb.) bővült a jogosultak köre.

A lakosság egy főre számított fogyasztása 15 év alatt évi átlagban 4,3%-kal növekedett. A fogyasztási cikkek piacán javuló színvonalú lett a lakosság ellátása; az 1970-es évek elejétől a hiánycikkek korábbi mértékének jelentős csökkenése, a kereslet-kínálat javuló globális és strukturális egyensúlya volt a jellemző. [...]

Az 1970-es évtized az életszínvonal szempontjából ellentétek időszaka. Az évtized közepéig stratégiai jelentőségű eredményeket értünk el az életszínvonal fejlesztésében, a második félévben és végén rendkívüli erőfeszítéseket követelt az elért eredmények megőrzése. Az évtized első felében teljesedett ki és ért csúcspontjára az utóbbi évtizedek életszínvonal-politikája, az évtized második felében-végén a gazdasági növekedés és a társadalmi folyamatok egyes elemeinek megváltozása már új életszínvonal-politika kialakítását igényli. Az évtized első feléig sikeresen hoztuk be elmaradásunkat, ugyanakkor a fejlődés, az elért fejlettségi szint teremt nem várt új feszültségeket, ellentmondásokat.

Az 1970-es évtized második felében az életszínvonal alakulását elsősorban a gazdasági növekedés új vonásai és a népgazdaság megváltozott egyensúlyi helyzete befolyásolták. A gazdasági növekedés üteme jelentősen lelassult és nagymértékben ingadozott. 1978–1979-ben a népgazdaság egyensúlyi helyzete olyan mértékben romlott, hogy változtatásokat kellett végrehajtani a gazdaság- és életszínvonal-politikában. Ebben az időszakban az egyensúlyhiány növekedése a felhalmozási folyamatokkal függött össze, 1979 után a lakossági jövedelmek elért színvonalának megtartása megkívánta a felhalmozási ráta jelentősebb mérséklését.

1979-től a lakossági jövedelem folyamataiban törés következett be: 1979 második felétől az időszak végéig a reáljövedelem kissé, a reálbér ennél nagyobb mértékben csökkent. A lakossági fogyasztás növekedése a jövedelmeknél kisebb ütemben mérséklődött: ennek forrásaként megváltozott a lakosság megtakarítási magatartása, csökkent a megtakarítási hányad. A fogyasztási árakat 1968-ig jellemző stabilitás, majd ezt követő lassú emelkedés után az 1970-es évtizedben kb. 50%-kal, ebből 1976–1980 között 37%-kal növekedett a fogyasztói árszínvonal. Az 1979. évi fogyasztói árintézkedések következményeként az ezt követő időszakban kb. 9%-kal emelkedett a fogyasztói árszint, ebből átlagosan 6% került kompenzálásra, s a kompenzálás csak az alacsonyabb jövedelmű rétegeknél ellensúlyozta az áremelés hatását.

Az 1970-es évtized karakterisztikus vonása az infrastruktúrának a korábbinál lényegesen nagyobb ütemű fejlesztése. Ez az időszak egészében – tényleges társadalmi súlyának megfelelően – elsősorban a lakásépítés, 1976–1980 között a közoktatás kiemelését jelentette; ennek mértékét jellemzi, hogy a lakossági infrastruktúra más ágazataiban – így az egészségügyben és a közművelődésben is – lényegében csak az 1960-as évtizedhez hasonló fejlesztést valósíthattak meg. Az 1970-es évtized második felében az infrastrukturális fejlődés további gyorsítására már nem – csak az előző öt éves tervben elért szint fenntartására volt lehetőség. Ebben az időszakban a korábbi évtizedeknél lényegesen gyorsabban javult a lakosság infrastrukturális ellátottsága, gyorsan fejlődtek a szolgáltatások. Ugrásszerűen javult a lakásellátás, de a lakáshoz kapcsolódó társadalmi feszültségek – a mennyiségi hiány

megmaradása, a minőségi igények gyorsnövekedése és a lakásépítéssel és használattal összefüggő terhek indokolatlan különbségei miatt – ennek ellenére nem kisebbek, mint a korábbi időszakban voltak. Az intézményrendszer gyors bővítése ellenére az oktatással szembeni igények kielégítését feszültségek jellemzik. Az egészségügyi ellátás problémái – részben a gyorsan növekvő és változó szükségleti struktúra, részben az elégtelen fejlődés miatt – az időszak végére a lakásellátáshoz hasonló súlyú társadalmi gondná növekedett. Az 1976–1980 közötti időszakra szóló életszínvonal-emelő célkitűzéseket a jövedelem-fogyasztás szférájában nem lehetett teljesíteni, azonban a lakossági infrastruktúra ágazataiban a kitűzött célok teljesültek vagy kissé túlteljesültek. A végbemenő folyamatok, a jövedelem-fogyasztás növekedési pályáinak radikális megváltozása, az infrastrukturális ellátáshoz és a szolgáltatásokhoz kapcsolódó mennyiségi és minőségi feszültségek új középtávú életszínvonal-politika kialakítását követelték meg.

Az 1970-es évtized fejlődése az életszínvonal-politika számára más, újabb, megoldásra váró problémákat is felvetett. Világossá vált, hogy infrastrukturális elmaradásunk – lakosság elért életszínvonala mellett, a szükségleti szint és struktúra alakulását és az életmód formálásának feladatát is figyelembe véve – fokozatos megszüntetése csak hosszabb idő alatt, esetleg az ezredfordulót követően lehetséges. Kiderült – és ezt elsősorban az infrastruktúra fejlesztéseinek prioritásai, az ezekhez kapcsolódó feszültségek, valamint a lakosság szerepe a lakásépítésben mutatták meg – hogy állami erőforrásokból, a lakosság anyagi erejének fokozottabb felhasználása nélkül az elmaradás behozása nem oldható meg.

A megoldást könnyítheti a lakosság felhalmozódó személyi tulajdona, anyagi forrásai, megtakarításai. Ez már nemcsak távoli elvi-elméleti problémaként veti fel, hogy e forrásokat milyen mértékben és milyen módon lehet és célszerű igénybe venni az újratermelés folyamatában, hogy az anyagi ösztönzés – a személyi tulajdon már elért nagysága és általában az adott megszerezhető és elfogyasztható javak mellett – milyen módon és formákkal tehető hatékonyabbá.

A társadalom általános anyagi gazdagodásának körülményei között az elosztáshoz kapcsolódó feszültségek – tényleges és a közvélemény szerint is – egyre kevésbé a legmagasabb jövedelmű, és egyre inkább a legalacsonyabb jövedelmű, esetleg többoldalúan hátrányos helyzetben lévő rétegekhez, ezek fogyasztásához, életmódjához kapcsolódnak. Ebben annak felismerése is szerepet játszik, hogy miközben az örökségként kapott nyomort már a korábbi évtizedekben felszámoltuk, a népesség öregedése, a család demográfiai jellemzőinek változása és funkciózavarai, a lakosság egészségi állapotának egyes, az egészségügyi juttatások fejlesztése mellett is megmutatózkodó kedvezőtlen vonásai – az alkoholizmus népbetegséggé válása és más tényezők hatására – egyre kevésbé anyagi meghatározottságban újratermelődik és hosszabb perspektívában is létezik a többoldalúan hátrányos érintettség.

Az életszínvonal-politika későn, és kitérők után ismerte fel a kisebb termelő egységek, a rugalmas gazdálkodási formák és a főfoglalkozás melletti társadalmilag hasznos munkavégzés valódi funkcióit és növekvő jelentőségét. E szféra fennmaradása s a gazdasági fejlődésben, a foglalkoztatásban, a lakosság ellátásában és a családok,

egyének elért életszínvonalának megtartásában játszott szerepe arra utal, hogy e szféra megkezdett támogatása és integrálása nemcsak az életszínvonal-politika szempontjából jelentős.

4.2.2. Társadalompolitika

Fock Jenőnek, a Minisztertanács elnökének beszámolója a kormány munkájáról

Országgyűlési Napló, 1971. II. köt. (Az Országgyűlés 17. ülése. 1973. március 21.) 1252–1274.

Fock Jenő (1916–2001) kommunista-szocialista politikus, 1956 novemberétől az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának tagja, 1957–1980 között a Politikai Bizottság tagja. 1967–1975 között a Minisztertanács elnöke, a kormány feje. A reformok elkötelezett híve. Az ő miniszterelnöksége idején vezetik be az új gazdasági mechanizmust, amit Brezsnyev a Kádár Jánossal szembenálló munkásellenzék nyomására (Komócsin Zoltán, Biszku Béla) leállítat. Brezsnyev 1972 februárjában közölte Kádárral a reform „jobboldali elhajlásai” miatti elégedetlenségét, majd ugyanez év novemberében váratlan villámlátogatásra érkezett Budapestre, és átadta az MSZMP főtitkárának azoknak az embereknek a listáját, akiknek eltávolítását követelte a legfelsőbb vezetésből. Ennek a tisztogatásnak esik áldozatul Fock Jenő is, akit a miniszterelnöki székben Lázár János követett. 1988 májusában, a Központi Bizottságban Fock Jenő javasolta, hogy Kádár János mondjon le főtitkári címéről.

A forrásban található kormánybeszámoló az MSZMP társadalompolitikai céljainak és az azok megvalósításához használt szociálpolitikai eszközöknek a példatára.

Tisztelt Országgyűlés! Kormányunk munkájának középpontjában a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusa határozataiból adódó feladatok és az Országgyűlés által két évvel ezelőtt elfogadott kormányprogram megvalósítása áll. Az 1971-ben jóváhagyott kormányprogram időarányos részét végrehajtottuk. Hazánkban szilárd alapokon, vívmányaink továbbfejlesztésével erősödik rendszerünk. Munkásosztályunk, dolgozó népünk helytállása nyomán társadalmunk építése tervszerűen halad, előbbre léptünk a szocializmus teljes felépítése útján. Az ország belpolitikai helyzete kiegyensúlyozott. Az államhatalom szilárd, alapvetően minden területen érvényesül pártunk iránymutatása alapján a munkásosztály vezető szerepe. Tovább erősödött államrendszerünk politikai alapja, a munkás-paraszt szövetség. Fejlődött a társadalom dolgozó osztályainak és valamennyi rétegének összefogása. Az ellenforradalom leverése óta több mint másfél évtizede folytatott szövetségi politikánk egyetértésre és követésre talál a munkásoknál, a parasztnál, értelmiségieknél, tetteikkel, szellemi és fizikai munkájukkal a szocialista célok valóra váltásáért dolgozó emberek millióinál. [...]

Tisztelt Képviselő Elvtársak!

Politikánk, gazdaságpolitikánk alaptétele, hogy gazdálkodásunk eredményességével egyidejűleg emelkedjék népünk életszínvonala. Gazdasági építőmunkánk célja, értelme, hogy a lakosság szükségleteit egyre jobban elégítsük ki, szabad boldog életet,

jó munka- és életkörülményeket biztosítsunk a szocializmust építő ember számára. Az ötéves terv első két évében az átlagkeresetek 9,4%-kal nőttek. A lakosság egy főre jutó reálbére 4,3%-kal, reáljövedelme pedig 8%-kal nőtt. A fogyasztói árszínvonal tervezett 3,6%-os növekedése ellenére 1973-ban a lakosság egy főre jutó reáljövedelme 4,5-5%-kal nőtt, az egy keresőre jutó reálbér pedig 2-2,5%-kal növekszik 1972-höz viszonyítva. Az önhibájukon kívül hátrányos helyzetbe került ágazatok és vállalatok bérfezültségeinek feloldására kormányzatunk intézkedéseket tett. Két esztendő alatt több mint egymilliárd forintot fordítottunk e célra. Ez jelentősen enyhítette azt az eltérést, ami elsősorban a nagyvállalatok hátrányára volt tapasztalható. A költségvetési szervek dolgozói közül emeltük az egészségügyi, az oktatási, az igazságügyi dolgozók, az egyes kulturális intézmények dolgozóinak fizetését. A negyedik ötéves tervben számításba vett szociálpolitikai intézkedések közül sor került a három- és többgyermekes családok családi pótlékának emelésére. Ebben az évben az állami költségvetésből gondoskodunk a kórházak, a szociális otthonok, az oktatási és gyermekintézmények normáinak felemeléséről. Részben a reálbérek növekedésének meggyorsítására, részben a bérarányok indokolt változtatása céljából határozta el a párt és a kormány az ipari és építőipari munkások március 1-én életbe lépett központi béremelését. Az intézkedés több mint egymillió háromezres dolgozóra terjedt ki, és 1973-ban tíz hónap alatt mintegy 2,3 milliárd forinttal növeli a munkások jövedelmét. A rendelkezésre álló pénzügyi keretek elosztásánál előnyben részesültek a nőket nagyobb arányban foglalkoztató iparágak és vállalatok, a nehéz és kedvezőtlen körülmények között dolgozók, valamint azok a területek, amelyeken nagyobb arányban dolgoznak többműszakos vagy folytonos munkarendben. A jelenlegi béremelés, mint ismeretes, csak az állami ipar és az építőipar fizikai munkásaira és művezetőire terjed ki. Ez természetesen vitát és nemtetszést váltott ki az állami ipar más munkakörében foglalkoztatottak között és a népgazdaság más szektoraiban alkalmazott dolgozóknál. Úgy gondolom, nem kell hosszan bizonygatnom, hogy a párt és a kormány vezetői ugyanúgy megbecsülik a műszaki, az adminisztratív munkakörben, valamint a gazdaság más területén tevékenykedők munkáját, mint azokat, akik most béremelésben részesültek. Most azonban ezt kellett tennünk, mert itt maradtak el a bérek másokhoz viszonyítva és ez már alapvető politikai kérdésként jelentkezett. A bérezési rendszer rugalmasabbá tétele érdekében több intézkedést léptettünk életbe. A szénbányászatban és a villamosenergia-iparban a sajátosságokat jobban figyelembe véve megszüntettük, hogy a bérek közvetlenül a nyereség alakulásától függjenek. Az élelmiszeripar négy ágában, a vasútnál, a helyi közlekedésnél, valamint az állami gazdaságoknál és az erdőgazdaságokban már évek óta folytatott bértömeg-gazdálkodási módszert kiterjesztettük 16 ipari, építőipari vállalatra, illetve szövetkezetre, hogy még sokrétűbb tapasztalatot szerezzünk. Elősegítjük, hogy azok a vállalatok, amelyek az üzem- és munkaszervezés segítségével létszámtartalékaikat feltárják és átcsoportosítják, anyagilag is érezzék annak előnyeit. Az illetékes állami szervek a Szakszervezetek Országos Tanácsával együttműködve a bértarifa-rendszer kiegészítéseként kidolgozzák a szakmai bérek országos táblázatát. Ennek az lesz a feladata, hogy az eddiginél jobban irányítsa és befolyásolja a vállalatok bérezési

gyakorlatát, elősegítse, hogy az azonos munkát végző munkások azonos skálájú alaplábért kapjanak a népgazdaság valamennyi ágazatában és szektorában. A negyedik ötéves terv időszakában folytatjuk a munkaidő általános csökkentését. 1972 második felében a tervező és szervező intézetekben, beruházó vállalatoknál és ipari kutató intézeteknél vezettük be a csökkentett munkaidőt, 1973. június elsejével sor kerül az államigazgatásban dolgozók munkaidő csökkentésére is. A kormány még ez évben kidolgozza és jóváhagyja a további területeken történő munkaidő csökkentés alapelveit, feltételeit és ütemezését. A nyugdíjasok helyzetét javította és egyben munkaerő gondjaink enyhítését szolgálta a munkában maradásra ösztönző nyugdíjrendszer 1972 januárjától történt bevezetése, valamint a nyugdíj melletti munkavállalás időtartamának bővítése. A korábbi nyugdíjtörvény alapján megállapított nyugdíjak színvonala jelentősen elmarad a jelenleg megállapított nyugdíjak összegétől. Arra törekszünk, hogy a különböző időpontban nyugalomba vonultak nyugdíja közötti különbség mérséklődjék. Az elmúlt két évben emelkedett a pénzbeli és a természetbeni társadalmi juttatások összege is. E juttatások a dolgozók évi jövedelmének mintegy 24 százalékát jelentik. Költségvetésünk jelentős hányadát fordítjuk évente az egészségügyi, oktatási, kulturális szolgáltatások biztosítására, az üdültetésre. Népgazdasági tervünk fontos célkitűzése a lakosság áruellátásának biztosítása. A negyedik ötéves tervidőszakot megelőzően a fogyasztási cikkek viszonylag széles körében voltak ellátási hiányosságok. Az elmúlt két évben nagymértékben javult a helyzet. A belkereskedelem a lakosság és a közületek keresletét nagyobb ellátási zavarok nélkül kielégítette. A fogyasztási cikkekből bőséges választék áll a vásárlók rendelkezésére. Említésre méltó, hosszabb ideje fennálló zavar a lakosság ellátásában a tökehús mennyiségében, helyesebben fajtankénti megoszlásában mutatkozik. Szeretném azonban kihangsúlyozni, hogy az 1973. évi húsmennyiség az üzletekben nem kevesebb, hanem több mint a múlt évi megfelelő ellátást biztosító mennyiség volt. Megoszlásában azonban a sajátos magyar fogyasztási igényeknek a már említett okok következtében kevésbé felel meg. Az elmúlt évi 80 százalékos sertéshús arányt nem tudtuk tartani. Kérem a lakosság megértését, legalább néhány hónapra. Egyébként a marhahús is hús, a baromfi is az, sőt halat is többet tudunk adni, mint amennyit jelenleg fogyasztanak. A húsfogyasztás évről évre emelkedik. 1972-ben 61 kilogramm volt, a folyó évben 63 kilogrammot vettünk tervbe, az ötéves terv utolsó évében kereken 65 kilogrammal számolunk egy főre. [...]

Rátérve az egészségügy helyzetére, engedjék meg, hogy idézzem az 1972 áprilisában megalkotott egészségügyi törvényt, amely kimondja: az egészségügy állami feladat, s egyben az egész társadalom ügye. Ennek alapján gyakorlatilag az ország egész lakossága betegségi biztosításban és ingyenes orvosi ellátásban részesül. A legutóbbi hónapokban népünk egészségvédelme érdekében megvizsgáltuk a népelelmezés helyzetét és meghatároztuk a tennivalókat. Elemeztük az iskola egészségügy, az iskolás fiatalok testi-szellemi fejlődésének helyzetét. A felnövekvő nemzedék, a szocialista Magyarország jövőbeli lakossága iránti mélyszéles felelősségtől áthatva biztosítanunk kell, hogy a népszaporulat kedvezőbben alakuljon. A korábban meghozott intézkedéseink hatására 1967-től kezdődően valamelyest emelkedett is a

népszaporulat, de ez a folyamat megállt, és az elmúlt évben 14,7 ezrelék volt a születési arányszám. Sokan, sok helyről, több vonatkozásban indokoltan felhívják a figyelmünket arra, hogy ez az arány még mindig nem megfelelő, nemzetközi összehasonlításban is kedvezőtlen. Gyors ütemben nő a nyugdíjasok száma, 1960-ban az összlakosság 6,4 százaléka, 1972-ben pedig 14,8 százaléka volt nyugdíjas. A lakosság elöregedésének jele, hogy a nyugdíjasoknak a száma megközelíti az ipari munkások teljes létszámát. Hosszabb távon mind kevesebben lépnek a munkaképes korú nemzedék sorába. Csökken az anya tiszteletre méltó szerepére, az egészséges, új élet világra hozására képes nők száma és aránya. Demográfusaink szerint, ha a jelenlegi népszaporodás változatlan marad, 20—30 év múlva társadalmunknak már nemcsak a korösszetétele módosul erőteljesen, hanem a lakosság létszáma is csökken.

A tudatos családtervezést továbbra is népesedéspolitikánk alapjának tekintjük. Nem akarunk olyan megszigorításokat bevezetni, amilyenek korábban érvényben voltak. Azt az elvet valljuk, hogy a nők szabadon választhassanak, akarnak-e, illetve hány gyermeket akarnak. Tudjuk, hogy a közszellemen és a közfelfogáson is változtatni kell. A szocialista társadalom minden téren azoknak ad előnyt, megbecsülést, akik a társadalom jövőjének alakításáért felelősséget éreznek, és annak érdekében gondokat is vállalnak magukra. Ezt az elvet következetesen és határozottan, mindent megelőzve érvényesíteni kell a népesedéspolitika kérdéseiben is. Nem szabad eltúrnünk, hogy hátrányos helyzetbe kerüljenek a szülő nők és a gyermekgondozási segínyt igénybe vevő asszonyok. Ehhez az üzemi párt- és szakszervezetek segítségét kérjük. Emellett azonban egy sor kormányzati intézkedésre is szükség van. Fel kell emelni a kétgyermekes szülők családi pótlékát. Növelni kell differenciáltan a gyermekgondozási segínyt, lehetőleg minél előbb, de a jövő esztendőben feltétlenül. Örvendetes, hogy a tervezettet jelentősen meghaladó mértékben növekszik az óvodai férőhelyek száma, sok esetben a költségvetés felemelése, a társadalmi összefogás, az üzemek segítsége révén. Ezt a folyamatot még erősíteni szükséges, és emellett ugyanígy kell eljárni a bölcsődei férőhelyek számának növelésében. Ezek összessége azt jelenti, hogy kedvezőbb életfeltételeket kívánunk biztosítani azok számára, akik a gyermekeket világra hozzák, gondozzák és nevelik. De ez nemcsak anyagi kérdés. Ezen túlmenően szemléletváltásra és más intézkedésekre is szükség van. A tudomány és az orvosi gyakorlat egyaránt megállapította: a terhesség többszöri erőszakos megszakítása nemcsak a nők egészségét veszélyezteti, hanem rendkívül károsan befolyásolja a később születő gyermekek fejlődését is. Kötelességünk, hogy az anyák, a nők egészségét sokkal jobban védjük. Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy az új nemzedék erős és egészséges legyen.

Győri Imre képviselő népesedéspolitikai témájú hozzászólása Fock Jenőnek, a Minisztertanács elnökének beszámolójához

Országgyűlési Napló, 1971. II. köt. (Az Országgyűlés 17. ülése. 1973. március 21.) 1299–1302.

Győri Imre (1924–1987): nyomdász, országgyűlési képviselő, több vezető tisztség betöltője. A munkásmozgalommal 1942-ben került kapcsolatba, akkor a szociáldemokrata pártba, majd 1944-ben a kommunista pártba lépett be. Kezdetben ifjúságpolitikai vonalon dolgozott. 1956-ban részt vett a Magyar Szocialista Munkáspárt megszervezésében. 1957–1962-ben az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője. 1962-től az MSZMP Szegedi Városi Bizottságának, ugyanezen évtől 1974-ig az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkára, 1966–1985 között az MSZMP Központi Bizottságának tagja. 1974–1980 között a Központi Bizottság ideológiai titkára, 1974–1985-ben a KB Agitációs és Propaganda Bizottságának tagja, 1980–1982-ben a KB agitációs és propaganda osztályának vezetője.

Eredetileg nem létezett kidolgozott kommunista népesedéspolitika, de a kommunista és szocialista kormányoknak ettől függetlenül szembe kellett nézniük a népesedés problémájával, a csökkenő születésszámmal. A politika a női munkavállalást és a gyermekvállalást egyaránt ösztönözte. A családi pótlékra jogosultságot a szocializmus éveiben egyre nagyobb körre terjesztették ki. A szülési szabadság az ötvenes években még csak 12 hét volt, s már 1953-ban törvény mondta ki, hogy a kismama felvételét a munkahelyre várandósság miatt tilos megtagadni. Az abortusztilalom visszavonása után az abortuszok száma folyamatosan (a világeltsők közé) emelkedett Magyarországon, miközben a születésszám a mélypontra zuhant. A GYES-t 1967-ben vezették be, de a politika a megoldásban elsősorban a munkaerő-felesleg kezelését, s nem népesedéspolitikai kérdést látott. 1973–1974-es népesedéspolitikai csomag, majd az utána következő rendelkezések tovább liberalizálták az igénybevétel feltételeit, majd 1985-ben került sor a GYED bevezetésére. Hosszú távon azonban az intézkedések csak átmeneti eredményt hoztak a népességszám alakulása tekintetében.

Tisztelt Országgyűlés! Nagy jelentőségű esemény a kormány beszámolójának napirendre tűzése az Országgyűlés színe előtt. A kormány szempontjából is, a képviselő szempontjából is. [...] A kormány munkaterve, a kormány elnökének beszámolója bizonyítja, hogy a X. kongresszus irányvonala, a Központi Bizottság novemberi állásfoglalása testet ölt a kormány tevékenységében, egész államéletünkben. Ezt bizonyítják az eddig megtett és a tervezett további intézkedések. Kapcsolódva a kormányelnöki expozéhoz, szeretnék egy kérdéssel foglalkozni. A magam részéről üdvözlöm a Minisztertanács azon elhatározását, hogy gazdasági, társadalmi, politikai súlyának megfelelően kíván foglalkozni az ország népesedési helyzetével és népesedéspolitikai feladatainkkal. Meggyőződésem szerint ez nagy fontosságú kérdés, hovatovább előrehaladásunk egyik kulcsproblémája. Ismeretes a képviselőtársak előtt, hogy hazánkban a népszaporulat indokolatlanul alacsony. El kell mondanom, hogy Hódmezővásárhelyen, választókerületemben, sőt az egész Csongrád megyében még az országos értéknél is negatívabb helyzet mutatkozik. Az 1000 lakosra jutó élveszületések száma megyénkben 1964-ig

általában 12 alatt volt, ezt követően 1967-ig 12–13 között ingadozott, majd a különböző kedvezményeket biztosító kormányintézkedések hatására 13 fölé emelkedett. Eme ingadozással együtt megyénkben az elmúlt másfél évtizedben a természetes népszaporulat mindenkor az országos átlag alatt maradt. Ugyanakkor a halálozási gyakoriság meghaladja az országos átlagot. Bár a X. kongresszus felhívta rá a figyelmet, összességében azonban a népesedés ügye ma még sajnálatosan nem lett közügyvé. Márpedig meggyőződésem szerint népességi gondjaink megoldásánál erkölcsi, magatartási, érzelmi, tudati elemeknek, egyáltalán a társadalmi közgondolkodás változásának legalább akkora jelentősége van, mint a kérdés megoldásához nem nélkülözhető anyagi, szociális momentumoknak. El kell mondanom, hogy a népesedési probléma megfelelő szinten kezelése a tömegpolitikai munkában, a társadalmi közgondolkodásban, megyénkben is inkább előttünk álló feladat, mint megoldott probléma. Megyei pártbizottságunk, a társadalmi szervezetek, a tanács az elmúlt évben áttekintette a szocialista közgondolkodás helyzetét, továbbfejlesztésének néhány feladatát Csongrád megyében. Ennek keretében a többi között a szocialista családerkölcst néhány elemével is foglalkoztunk. Megállapítottuk, hogy a tisztességes családi életnek növekvő becsülete van társadalmunkban és lassan bár, de kezd kritériummá válni, hogy a család milyen állampolgárt ad a társadalomnak. Az azonban még korántsem tudatos, hogy az egészséges, harmonikus családnak milyen fontos szerepe, jelentősége van a szocialista társadalom jelene és jövője szempontjából. Keveset foglalkozunk több olyan kérdéssel, amelyek a szocialista normák családi vetületeit jelentik. A közélet és a magánélet egységes elbírálása, a családi élet figyelembe vétele a közösségi feladatok elosztásánál, a visszasságok, a durva magatartás, a válások indokolatlanul magas száma, a gyermek jövőjének problémája és más közérdekű témák ritkán szerepelnek fórumainkon.

A pártnak, a tanácsnak, különböző kollektíváknak természetesen nem feladata beleszólni a családi életbe, de nem is mehet el szó nélkül a szocialista erkölcs normáinak megsértése mellett. Amellett sem, hogy nincs helyén az ifjúság felkészítése a szocialista családi életre, az iskolában, az ifjúsági szervezetben, sőt magában a családban is periférikus terület ez. A népszaporulat a szocialista családerkölcst fontos része, eleme, és ezzel, mint társadalmi kérdéssel kell foglalkoznunk. Szeretnék megemlíteni néhány okot, amely ha nem is menti, de bizonyos mértékig magyarázza megyénk országosnál rosszabb helyzetét a népszaporulat terén. Az elmaradásnak széles körű gazdasági, erkölcsi, tudati okai vannak. Közismert, hogy Csongrád megye gazdasági fejlődése, iparosítása a felszabadulás után is hosszú ideig elmaradt az országos átlagtól. Az elmúlt másfél évtizedben ugyanakkor jelentős eredmények születtek pártunk és kormányunk vidéki ipartelepítési politikája, az átszervezett szocialista mezőgazdaság következtében. Ennek eredményeként megszűnt megyénkben az egy évtizede még jellemző munkaerő-felesleg, sőt napjainkban a nők foglalkoztatottsága is meghaladja az országos átlagot. Ilyenformán a népszaporulat egyik fontos kérdése, nevezetesen a munkaképes korú családtagok keresetének, foglalkoztatottságának biztosítása, megoldott. A gazdasági fejlődéssel, a munkahelyek növekedési ütemének alakulásával egyidejűleg és azonos ütemben azonban nem tudtuk megoldani a népszaporulat másik fontos anyagi, szociális feltételeit, ezek közül

különösen kettőt: a lakásproblémát és a gyermekintézményi hálózat megfelelő mértékű növelését. E téren csak a legutóbbi években, és várhatóan a következő esztendőben tudunk a korábbinál nagyobb ütemben előre lépni. Ennek dokumentálására hadd említsek meg néhány számot. A harmadik ötéves tervben 13 500 lakás épült Csongrád megyében, a IV. ötéves tervben csaknem 20 ezer lakással számolunk, és ennek időarányos teljesítése megfelelően halad. A harmadik és a negyedik ötéves tervet összehasonlítva, figyelemre méltó előrelépés történt, illetve várható gyermekintézményeink fejlesztési területén is. Amíg a harmadik ötéves tervben a száz bölcsődés korú gyermekre jutó férőhely 7,8 százalék volt, a IV ötéves tervben ez a mutató 10,1-re emelkedik. Hasonló a helyzet az óvodáknál is. A harmadik ötéves tervidőszak végére száz óvodáskorúra 61 férőhely jutott, a IV. ötéves tervben a száz óvodáskorú férőhelyszám csaknem hetvenre emelkedik. Határozott törekvésünk, és az V. ötéves terv előkészületeinek jelenlegi stádiumában is elhatározásunk, hogy a következő időszakban a gyermekintézmények férőhelyszámát még gyorsabb ütemben növeljük, hiszen a szülők kereseti lehetőségének biztosítása mellett – a lakás gondok folyamatos megoldásával együtt – a népszaporulatnak ez fontos szociális feltétele. Az elmondottak mellett – a teljesség igénye nélkül – szükséges néhány további tényező vázlatos felsorolása. Megyénkben az országos átlagot jóval meghaladja a városi népesség aránya. Köztudott ugyanakkor, hogy a népesség csoportok közül a városi lakosság soraiban kisebb a népszaporulat. Egy másik, viszonylag kis szaporulatú népességcsoport, a szellemi dolgozók számaránya megyénkben az elmúlt évtizedben több mint 20 ezer fővel növekedett. A falun élők és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak jelentős része is ma már a gyermekáldást nem úgy tekinti, mint régen, amikor a család számára pótlólagos termelőerőt jelentett 10–12 éves korától a gyerek, jövedelmet, hasznot hajtó munkát végzett, majd később az öregek eltartója lett a földtulajdon alapján. Megyénk járásai közül a népesedési mutató csak egy járásban, a tanyás szegedi járásban pozitív. Megyénkben viszonylag magas az egyedülállók, a részcsaládban, a családtörődékben élők száma. Az okok között felsorolhatjuk azt is, hogy Csongrád megyében az országos átlagnál kevesebb fiatal és több időskorú lakos él. Az elmúlt két évtizedben a 60 éves és idősebb népesség aránya rohamosan növekedett, és az 1949. évi 13 százalékkal szemben megközelíti a 20 százalékot, s számottevően felülmúlja az országos átlagot. Ugyanakkor növekvő népesség mellett ma 15 százalékkal kevesebb 15 éven aluli fiatal él a megyében, mint tíz évvel korábban. Az országosnál alacsonyabb születésgyakoriság miatt a 15 év alattiak aránya kevesebb, mint országosan. A gazdasági, szociális, életkorbeli tényezőkhöz hasonlóan megfelelő mélységben és konkrétságban kell vizsgálnunk a népesedési helyzet alakulásának a közgondolkodásban fellelhető antiszocialista elemeit. Ezek közül is csupán néhányat említsek meg. Az egyik legélesebben jelentkező problémának azt tartom, hogy a „státus-szimbólumok” sorában a minden társadalmi támogatás mellett is sok gonddal, lemondással járó gyermeknevelés következményeit vállaló család messze a sor végére került. Bár ennek bizonyítására szociológiai adataink nincsenek, úgy gondolom, hogy a tapasztalatok alapján ezt nyugodtan állíthatom. Nem ritka a modern, új lakásban élő fiatal házaspár körében az, hogy előbb lépnek fel a

parkírozóhely és a garázs igényével, mintsem hogy a gyermekjátszótér és a park hiányozna számukra.

Pártunk nőpolitikái határozata széles körű, és döntően pozitív társadalmi fogadtatásra talált. Az eredményeink valóban jelentősek, jól mérhetőek, és helyes úton haladunk a nők valódi társadalmi egyenjogúságának biztosításához. Azt gondolom azonban, hogy a nőpolitikái határozat realizálása eddigi menetében a közgondolkodásban a nő családanyai funkciójának elismerése és tisztelete kisebb mértékben fejeződik ki a szükségesnél. És ez elsősorban nem anyagi kérdés, hiszen a kormány az anyagi lehetőségeinkhez mérten is közismerten jelentős intézkedéseket hozott a kisgyermekes és egyedülálló nők támogatása érdekében. Itt közvéleményről, közgondolkodásról van szó, amelynek pozitív megváltoztatását már nem lehet csupán kormányrendelettel, végrehajtási utasítással megoldani, hanem itt a párt-, állami-, társadalmi szervek széles körű politikai munkájára is szükség van. Azt gondolom, hogy a család, a gyermeknevelés kérdésében is a helytelen életviteli szemlélet nagyon sok hadállását meg kell még törnünk annak érdekében, hogy előre léphessünk.

E téma kapcsán csupán két elgondolkoztató tényről emlékezzek. Megyénkben az elveszületések száma 1968-ban 5455 volt, amely kisebb hullámzásokkal 1970-ben 6050-re futott fel. Eközben a művi vetélések száma 9316-ról 9193-ra alakult, ugyancsak jelentős hullámmal. Megyénkben a családok többségében a kívánatosnak tartott gyermekek száma alacsony. Az utóbbi évtizedben az egy-két gyerekes családok válnak tipikussá. Jelenleg a házasságban élő nők mindössze 23 százaléka szült kettőnél több gyermeket. Megyénk tapasztalatai azt is jelzik, hogy a nagy fontosságú társadalmi mobilitás, életforma változás, amely nálunk viszonylag rövid idő alatt lejátszódott és pozitív irányban hozott változásokat – gondolok itt a létbiztonság megteremtésére, az életszínvonal emelkedésre, a munkásság létszámának növekedésére, a társadalmi műveltség növekedésére, az urbanizációra és más tényezőkre – lassabban gyakorol pozitív hatást a családi életre, a szocializmust építő társadalom alapsejtjeinek rangjára, súlyára, tiszteletére.

Tisztelt Országgyűlés! A negatív beidegződések kiszorítása nagy körültekintést, tapintatot, de ugyanakkor széles körű és egy irányba ható politikai munkát igényel tőlünk. Ennek során a tömegkommunikációnak, az irodalomnak, más művészetnek is nem kis feladata van a helyes, szocialista családmodell kialakításának elősegítésében, és a családon belül egy olyan egészséges gyermek- és anyakultusz kialakításában, amelytől – sajnos – ma még messze vagyunk. A család, a gyermeket szülő és nevelő dolgozó anya legyen eszménykép, s kapja meg a társadalom mindenirányú megbecsülését. A népesedés kérdését nem szabad a gazdasági, társadalmi, kulturális, egészségügyi, szociális fejlődésünktől, a közgondolkodás állapotától, fejlődési irányaitól elvonatkoztatva vizsgálni, hanem azzal együtt, annak szerves részeként és a jövő előrehaladása ütemének feltételeként kell kezelni. Ennek során számot kell vetni azzal a széles körben jelentkező társadalmi igényekkel, amelyek a családi jövedelmek kiegyenlítésének meggyorsítását várja. Kérem a kormányt, vizsgálja meg annak lehetőségét, hogy a gyermeknevelés költségéből fokozatosan mind nagyobb részt vállaljon a társadalom, már most, ebben az ötéves tervben, s még inkább a következő

ötéves tervek során. Kérem a kormányt, hogy teremtsen rendet a népesedés-egészségügy tekintetében is. Itt meg kell birkózni az ötvenes években a népesedés ügyében alkalmazott adminisztratív intézkedések reakciójaként kialakult szabadossággal is. Állítsa a kormány a maga eszközeivel, befolyásával a tömegkommunikációt jobban a család, az anya, a gyermek megbecsülése, védelme szolgálatába. Mindezekben a kormány biztosan számolhat nemcsak az Országgyűlés, de a társadalom többségének támogatásával. A kormány elnökének expozéját elfogadom és a tisztelt Országgyűlésnek elfogadásra ajánlom. (Taps.)

4.2.3. Szociálpolitika

A társadalombiztosítás szervezete és működése. Szervezet. A társadalombiztosítási ügyek intézése. Nemzetközi kapcsolatok

In: Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság. 3–9.

A korszakra jellemző kommunista ideológia jegyében az osztályharcos retorika, valamint a politikai célkitűzések által újraértelmezett szociálpolitikai feladatok és eredmények bemutatása az 1950-es, 1960-as években.

A szociális ellátás legjelentősebb területe a társadalombiztosítás. A felszabadulást megelőző utolsó békeévben, 1938-ban 2,8 millió munkásra, alkalmazottra és igényjogosult családtagra, az ország lakosságának 31 százalékára terjedt ki a társadalombiztosítás. A félfedális, agrár-ipari Magyarországon a társadalombiztosításból már eleve kizárták a kisparaszti törpebirtokokon élő 3 millió mezőgazdasági proletárt, valamint a kis egzisztenciák népes táborát, a kisiparosokat, kiskereskedőket. A nagybirtokon élő mezőgazdasági munkásság is csak baleset és a férfi dolgozók öregség esetére voltak biztosítva, betegségi biztosításának megvalósítását, a földesurak érdekeit védő kormányok következetesen megakadályozták. A dolgozók egyes rétegeinek társadalombiztosítási jogai között lényeges eltérés volt, a társadalombiztosítási ügyek lebonyolítását mintegy harminc különálló intézmény végezte.

A felszabadulás utáni húsz évben a társadalmi és gazdasági téren elért fejlődés a társadalombiztosítás nagyarányú fejlődését is eredményezte. A feladatok között első helyen állt a társadalombiztosítási szervezeti szétagoltságnak megszüntetése és az egységes állami egészségügyi szolgálat kialakítása. 1945-ben megvalósult a mezőgazdasági munkásság betegségi biztosítása, és 1949-ben a kisipari és mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok is biztosítottakká váltak. [...]

A három- és ötéves tervek nagyarányú iparfejlesztése, a mezőgazdaság szocialista szektorának kialakulása eredményezte, hogy 1964-ben 9,8 millió főre, az ország lakosságának 97 százalékára terjedt ki a társadalombiztosítás.[...] Fontos dátum a társadalombiztosítás történetében 1950, amikor a Szakszervezetek Országos Tanácsának irányításával a szakszervezetek átvették a társadalombiztosítás igazgatását. Ez idő szerint 23 ezer munkabizottságban 124 ezer aktivista foglalkozik a társadalombiztosítási ügyek intézésével. [...]

Szervezet

A felszabadulás előtt a társadalombiztosítás szervezete széttagolt volt. Az egyes intézmények más-más szolgáltatást nyújtottak, eltérő volt a szolgáltatások mértéke, az egészségügyi ellátás színvonala. Az uralkodó osztály ily módon is szembeállította a dolgozók rétegeit. A biztosítóintézetek csak látszatönkormányzattal rendelkeztek. [...] A társadalombiztosítás vezető intézménye az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) volt, mely az ipari munkásság betegségi, nyugdíjbiztosítását, a vidéki vállalatoknál foglalkoztatott magánalkalmazottak betegségi biztosítását, mindkét réteg baleseti biztosítását és a bányanyugbér-biztosítást látta el. [...] A Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI feladatkörébe tartozott a budapesti vállalatoknál foglalkoztatott magánalkalmazottak betegségi biztosítása és országosan a magánalkalmazottak nyugdíjbiztosítása. [...] Az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézethez (OMBI) tartozott a mezőgazdasági munkásság baleseti és járadék-biztosítása. Csak betegségi biztosítási feladatokat látott el: az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap (OTBA) a közalkalmazottak részére; a Székesfővárosi Alkalmazottak Segítő Alapja (SZASA); az Államvasutak Betegségi Biztosító Intézete; a Posta Betegségi Biztosító Intézete; a Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet (MAHABBI); a Dohányjövődék Betegségi Biztosító Intézete (DOBBI); a Postatakarékpénztár Betegségi Biztosító Intézete; a 18 bányatárspénztár és több kisebb intézmény.

A közalkalmazottak nyugdíjbiztosítását az állam, az állami üzemek, a közületek látták el. Számos nagyvállalat létesített vállalati nyugdíjpénztárt, elsősorban tisztviselői részére. [...] Családi pótlékban a közalkalmazottak és a nagyobb üzemekben dolgozó ipari munkásság részesült. Az ipari munkásság családi pótlékát 8 szakmai családpénztár folyósította.

A második világháború alatt a társadalombiztosító intézetek önkormányzatát felfüggesztették, vagyonuk jelentős részét háborús célokra használták fel. A felszabadulást követően az ideiglenes nemzeti kormány visszaállította az önkormányzatok működését azzal, hogy az addigi 50–50 százalékos arányt megváltoztatva, az önkormányzati tagok kétharmad részét a munkavállalók, egyharmad részét a munkaadók delegálták. A társadalombiztosító intézetekben megerősödött a munkásosztály befolyása. Megkezdődött a harc a társadalombiztosítás egységesítéséért, a szolgáltatások fejlesztéséért, az egészségügyi ellátás javításáért.

A szervezeti egységesítésre a szakszervezetek XVII. kongresszusa hozott határozatot. Addig az időpontig csak az OMBI és a szakmai családpénztárakból alakult Országos Szakmai Családpénztár olvadt be az OTI-ba. A kongresszusi határozat alapján első lépésként az OTI és a MABI egyesítése történt meg 1949. január 1-én. Ezt rövidesen követte a többi intézmény beolvasztása is, a vasutas dolgozók biztosítási intézményeinek kivételével. Külön intézmény, az Országos Nyugdíjintézet (ONYI), létesült a nyugdíjak folyósítására.

Az egészségügyi ellátás vonalán nagymérvű változást jelentett a Minisztertanács 1950. évi 139. sz. rendelete, amely a dolgozók és családtagjaik betegellátását az állami egészségügyi szervezet feladatává tette.

A Minisztertanács 1950. évi 165. sz. határozata arról intézkedett, hogy azokban az állami vállalatokban, üzemekben, hivatalokban, amelyek legalább 100 főt foglalkoztatnak, a betegségi biztosítás készpénzszolgáltatásait és a kórházi beutalót az üzemekben kell kiszolgáltatni. Később ez a feladatkör a családi pótlék megállapításával és folyósításával kibővült.

Az Elnöki Tanács 1950. évi 36. sz. törvényerejű rendelete a társadalombiztosítás igazgatását a SZOT irányításával a szakszervezetekre bízta. Az OTI feladatkörét a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ vette át. A 100 főnél több dolgozót foglalkoztató üzemekben megalakultak a szakszervezeti bizottság irányításával működő társadalombiztosítási tanácsok, az SZTK alközpontjai és kirendeltségei segítségével és ellenőrzésére a társadalombiztosítási bizottságok. A szakszervezetek központjai, megyei tanácsai és megyei bizottságai, a társadalmi aktivisták széles hálózatára támaszkodva, kezdtek foglalkozni a társadalombiztosítás kérdéseivel.

A Minisztertanács nevében gyakorolt felügyeleti jogkör a nyugdíjjal és családi pótlékkal kapcsolatban a Pénzügyminisztériumhoz, majd 1957-től a Munkaügyi Minisztériumhoz került. Ebben az időszakban terjedt ki a társadalombiztosítás hatálya a kisipari és mezőgazdasági termelészövetkezeti tagokra. A kisipari termelészövetkezeti tagok biztosítását kezdetben az SZTK, majd 1953. január 1-től a Kisipari Szövetkezeti Kölcsönös Biztosító Intézet (KSZKBI) látta el. A mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok biztosítása kezdettől fogva az SZTK feladata volt.

A szervezeti, irányítási és felügyeleti rendszer további egységesítése a szakszervezetek XX. kongresszusának határozata alapján 1964. december 31-én valósult meg. Az Elnöki Tanács 1964. évi 6. sz. törvényerejű rendelete alapján létrejött a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága és ennek igazgatóságai és kirendeltségei. Az új szervezet átvette az SZTK feladatkörét, és magába olvasztotta a KSZKBI-t, az ONYI-t és az Újságírók Szanatórium Egyesületét. A SZOT a Munkaügyi Minisztériumtól átvette a nyugdíj és családi pótlék jogszabályok, valamint a nemzetközi szociálpolitikai egyezmények előkészítését és az ezekkel kapcsolatos szakmai felügyeletet.

Nem tartoznak az említett egységes szervezetbe: a MÁV Nyugdíj Hivatala, melynek szakmai felügyeletét, és a Vasutasok Szakszervezetének társadalombiztosítási osztálya, melynek teljes felügyeletét a SZOT végzi. A közalkalmazottak családi pótlékát a hivatal fizeti. A fegyveres erők, továbbá a fegyveres és rendészeti testületek tagjainak társadalombiztosítását az említett szervek saját hatáskörükben végzik.

A SZOT elnökségének határozata alapján, mint tanácsadó szerv, megalakult az Országos Társadalombiztosítási Tanács, amelyben a szakszervezetek, az állami szervek és a szakszervezetbe nem tartozó biztosítottak érdekképviselői szerveinek megbízottai vesznek részt. Ugyancsak megtörtént a társadalombiztosítási bizottságok kiegészítése az átvett biztosított rétegek képviselőivel.

A társadalombiztosítási ügyek intézése

A SZOT XVII. kongresszusának határozata: az ügyintézésnek közelebb vitele a dolgozókhöz, az üzemi kifizetőhelyek létesítése útján valósult meg. 1949 júniusában 3, 1964. év folyamán 3700 kifizetőhely működött. 2,7 millió dolgozó, az üzemi dolgozók 85 százaléka (családtaggal együtt több mint 5 millió fő) a munkahelyen kapja kézhez a betegségi biztosítás készpénz-szolgáltatásait és a családi pótlékot. A kifizetőhelyeken a társadalombiztosítási feladatokat több ezer üzemi ügyintéző végzi. A kisebb üzemek dolgozói, a szövetkezeti tagok, a nyugdíjasok és egyéb biztosítottak betegségi biztosítási és családi pótlék ügyeit (a kisipari szövetkezeti tagok családi pótlék ügyeinek kivételével), valamint minden biztosított nyugdíjügyét 19 igazgatóság és az ezekhez tartozó 15 kirendeltség intézi. Az igazgatóságok, kirendeltségek feladata az üzemi kifizetőhelyek munkájának szakellenőrzése is. Az igazgatóságok, kirendeltségek alkalmazottainak száma 4250 fő. Mind az üzemi kifizetőhelyek, mind az igazgatóságok, kirendeltségek munkáját szakszervezeti szervek ellenőrzik, segítik és egyes feladatokat maguk is ellátnak. Országosan 23 ezer munkabizottságban 124 ezer aktivista foglalkozik társadalombiztosítással.

Az üzemekben a társadalombiztosítási kérdések gazdája a társadalombiztosítási tanács (tt), amelynek tagjait szakszervezeti taggyűléseken választják. 4200 tt működik 22 100 tanácstaggal. A tt-k az egyes feladatok ellátására albizottságokat hoznak létre (kifizetőhely ellenőrző, nyugdíjügyi, beteglátogató stb.).

Ez idő szerint 1700 kifizetőhely ellenőrző és 2400 nyugdíjügyi albizottság működik. A nyugdíjügyi albizottság tagjai megbeszélik a dolgozókkal a nyugdíjazással kapcsolatos problémákat, segítséget nyújtanak az iratok beszerzéséhez, és továbbítják a nyugdíjazási igénybejelentést az igazgatóságokhoz, kirendeltségekhez.

A nyugdíjügyi albizottságok eredményes munkáját jelzi, hogy az általuk előkészített nyugdíjügyek intézési ideje a nyugdíjhatározat meghozataláig 16 nap az átlagos 23 nappal szemben. Az öregségi nyugdíjak 53 százalékát, évi 22 ezer határozatot, már az albizottságok készítették elő. Évről évre emelkedik azoknak az üzemeknek a száma, amelyek társadalombiztosítási üzemi beszámoló keretében tájékoztatják a dolgozókat az üzemi társadalombiztosítási kiadások alakulásáról. 1964-ben 1300 nagyüzemben 1,7 millió dolgozó részére tartottak beszámolót. [...] A tt-k foglalkoznak a betegellátás, az üzemi egészségügy kérdéseivel, s döntenek a betegségi biztosítással és családi pótlékkal kapcsolatos vitás ügyekben.

A társadalombiztosítási bizottságok feladata az igazgatóságok, kirendeltségek munkájának ellenőrzése, a megyei egészségügyi intézmények tevékenységének társadalmi ellenőrzése, a tt-határozatokkal és a nyugdíjügyekkel kapcsolatosan benyújtott felszólamlásokban állásfoglalás, a rendkívüli segélyalapok felhasználásának intézése. [...] 33 társadalombiztosítási bizottság 120 albizottságának 700 tagja a szakmák megyei bizottságainak segítségével végzi munkáját. 1964-ben 32 ezer esetben javasoltak segélyt és gümőkórosok részére rendkívüli segélyt évi 15,6 millió forint összegben. A társadalombiztosítási bizottságok segítik a megyei szakszervezeti szervek társadalombiztosítási és egészségvédelmi tevékenységét. A

megyékben a társadalombiztosítási tevékenységet a szakszervezetek megyei tanácsa (szmt) irányítja.

A szakszervezetek központi vezetőségei tapasztalt szakemberekből álló bizottságok közreműködésével dolgozzák ki javaslatukat az iparág sajátos helyzetéből adódó társadalombiztosítási, egészségügyi kérdések megoldására. A szakmai központok teszik meg javaslatukat kivételes nyugellátás megállapítására a szakszervezeti mozgalomban szerzett érdemek alapján.

A felszabadulást követő húsz év alatt változott az ügyviteli apparátus összetétele, szelleme, emelkedett a dolgozók politikai, szakmai és általános műveltsége. Kialakult az apparátus tevékenységében a szakszervezeti munkastílus, amely gyakorlatilag azt eredményezte, hogy az akták mögött az embereket látják a maguk problémáival, és legmesszebbmenően kifejezésre juttatják segítőkészségüket. [...] Az igazgatóságok és kirendeltségek egészségesen fejlődő szemléletét bizonyítja az is, hogy felelősséget éreznek a SZOT határozatainak végrehajtásáért, és erőteljesen segítik gyakorlati megvalósulásukat. A társadalombiztosítás területén dolgozó ügyintézők és szakszervezeti aktivisták célja közös: az igényjogosult minél rövidebb idő alatt részesülhessen a jogszabályok által biztosított szolgáltatásokban.

Nemzetközi kapcsolatok

A szakszervezeti társadalombiztosítás területén elsősorban a baráti szocialista országok társadalombiztosítási intézményeivel fejlődtek ki jó kapcsolatok. A baráti országok társadalombiztosítási vezetői kétévenként konferencián tanácskoznak az egyes országok társadalombiztosításának helyzetéről, tapasztalatairól és fejlesztési kérdéseiről. 1960-ban Budapesten, 1962-ben Moszkvában, 1964-ben Berlinben került sor közös eszmecserére.

Az utóbbi években 7 szocialista állammal jött létre szociálpolitikai egyezmény: Bulgáriával, Csehszlovákiával, Jugoszláviával, Lengyelországgal, a Német Demokratikus Köztársasággal, Romániával és a Szovjetunióval. Az egyezmények kiterjednek a társadalombiztosítás minden ágára, valamint a szociális gondozásra. [...] Az egyezmények alapján a dolgozók a társadalombiztosításban szerzett jogukat megőrzik akkor is, ha az egyezményt aláíró valamely másik ország területén dolgoznak. A felsorolt országok bármelyikében az odautazó dolgozók heveny megbetegedés, baleset esetén díjmentesen részesülnek gyógykezelésben, kórházi ápolásban. [...] Az SZTK 1963-ban lépett a Nemzetközi Társadalombiztosítási Szövetség tagjai sorába. Képviseltette magát 1963-ban a Genfben tartott ülésen, valamint 1964-ben Washingtonban tartott közgyűlésen.

A szociálpolitika főbb területei és értelmezései

In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 9–19.

Az előző forrásszemelvényhez hasonlóan ez a korabeli értelmezése a szociálpolitikának a szociálpolitikát a gazdaság rendszerén belül, annak alárendelve értelmezi. Előtérbe helyezi az osztályharcot, azaz a szociálpolitika osztályérdekek mentén történő gyakorlati megvalósítását, valamint a szocialista szociálpolitika (s egyben a kommunista jóléti állam) egyik fontos elvi alapvetését: az üzemi szociálpolitikát és a kommunista párt „transzmissziós szíjaiként” működő szakszervezetek bevonását a társadalombiztosításba.

Minden társadalmi rendszerben használatos a „szociálpolitika” kifejezés. A szó mögött azonban rendkívül sokféle tartalom húzódik meg. Tulajdonképpen a kapitalizmus kibontakozásakor a munkásosztály megszületésével egyidejűleg jelenik meg, jelezve, hogy a körülményeik megjavításáért küzdő munkások nem csupán a bérek és bérformák tekintetében, hanem egyéb, az életfeltételek valamennyi területét érintő kérdésben kívántak a maguk számára jobb helyzetet teremteni.

A kapitalista országok gazdasági fejlődése, a munkások öntudatra ébredése, s a programjaikba foglalt követelések kiszélesedése mindjobban tágította a fogalom tartalmát. A fejlődés jelenlegi szakaszára is az a jellemző, hogy az anyagi-gazdasági feltételek bővülése, a dolgozók igényei, sikeres harcai a juttatások újabb és újabb formáit hozzák létre.

A szociálpolitika tartalmát meghatározza a társadalmi rend, a hatalmon lévő osztály politikája, célja. A kapitalista országokban uralmon levő burzsoázia meghatározott osztálycélokat követ szociálpolitikájában. A legfejlettebb tőkés országok szociálpolitikai rendszere magán viseli az osztályok, társadalmi rétegek szigorú megkülönböztetését, a szabadság, az orvosi és kórházi ellátottság, a nyugdíj és egyéb vonatkozásokban.

A legutóbbi évtizedekben rendkívül megerősödött a monopóliumok, a tőkés kormányok törekvése a különbségek, az osztályellentétek elfedésére. Intézkedéseket tesznek a munkásklubok, étkezdék, nyaralók építésére és működtetésére, különböző intézményeket rendszeresítenek, közvetlen a munkahelyhez kötött juttatásokkal (év végi jutalom, nyugdíj-kiegészítés stb.) igyekeznek a dolgozókat megalkuvásra kényszeríteni. (A helyzet természetesen komplikált, mert ugyanakkor a munkások is harcolnak a szociális körülmények javításáért.) Tanulmányozzák a dolgozók egymás közötti kapcsolatait, a családokkal baráti, meghitt, bizalmas viszonyt építenek ki a jól megfizetett beosztottjaik révén. Mindezeknek jelentős a hatása a munkások körében, de mégsem tudják megakadályozni, hogy milliók lépjenek harcba tüntetések, sztrájkmozgalmak útján jogaik védelméért, igényeik kielégítéséért. A VI. szakszervezeti világtalálkozón (Varsó, 1965. október 8–22.) előterjesztett jelentés erről a következőket tartalmazza: „Számos kapitalista országban nagy

sztrájkok folytak és folynak. Gyakran sikerekre vezettek, amelyek mindmegannyi akadályt jelentettek a monopóliumok politikájának útjában.”

A hatalmas és egységes sztrájkok, amelyeket a dolgozók milliói folytattak Franciaországban és Olaszországban, köztük a 200 000 francia bányász és az olasz vasmunkások sztrájkja, a 400 000 vasas dolgozó sztrájkja a Német Szövetségi Köztársaságban, az asztúriai nagy bányássztrájkok, a több mint 500 000 gépkocsiipari dolgozó és a több mint 60 000 dokkmunkás nagy sztrájkja a keleti partvidéken és a Mexikói-öbölben, az Egyesült Államokban, a nagy tüntetések, amelyeket Japánban a SOHYO (Japán Szakszervezetek Főtanácsa) szervezett, a MONTISA (Ausztrália) monopólium dolgozóinak egységes harca, a nagy indiai tömegmegmozdulások, a jelentős sztrájkok Argentínában, Chilében és Uruguayban – tökéletesen kifejezésre juttatják a tömegek nagyarányú egységét a követelésekben, valamint a kapitalista gazdasági élet legjelentősebb szakmai szektoraiban kirobbant konfliktusok osztályjellegét. Más népeesség- vagy foglalkozási kategóriákhoz tartozó dolgozók is szerveztek jelentős méretű sztrájkokat, így például az állami tisztviselők, a közszolgáltatási dolgozók, a pedagógusok és a mezőgazdasági dolgozók.

Csak néhány példát idéztünk, s ez nem ad teljes képet a sztrájkmozgalom méreteiről, jelentőségéről. A legutóbbi időszak harcainak jellemző vonása, hogy a munkások harci megmozdulásai számszerűen is növekedtek. Nem rendelkezünk minden országra vonatkozóan általános és teljes körű statisztikai adatokkal, de valamennyi ország szakszervezetei egybehangzóan ezt állapították meg. Az 1964-es év végét és az 1965-ös évet az Egyesült Államokban például az jellemezte, hogy növekedett a sztrájkok száma és időtartama, és hogy ezek a sztrájkok voltak a legjelentősebbek 1957 óta.

A munkások harcának növekedése cáfolja egyes burzsoá ideológusok állításait is, akiknek véleménye szerint a kapitalizmus jellege megváltozott. A munkások harcának növekedése valójában a tőke és a munka közötti ellentmondás fokozódását tükrözi. Azt bizonyítja, hogy a munkáosztály helyzete tendenciájában rosszabbodik, és arról tanúskodik, hogy az osztály-együttműködés eszméi mindinkább tért vesztenek.

A munkások harca többnyire egységben folyik. [...] Az erőteljes iparosított tőkés országokban napjainkban is bérharc áll az első helyen. De a bércsökkenés nélkül munkaidő-csökkentésre vonatkozó követelés is égetően időszerűvé válik. Számos esetben harcot folytatnak az elbocsátások ellen is.³¹⁹ [...] A küzdelemben jelentős helyet foglal el napjainkban is a szociális juttatásokban elért eredmények védelme és azok továbbfejlesztésének a követelése.

A második világháborút követő időszakban a szocializmus eszméinek gyors terjedése, a szocialista tábor, illetve a szocialista világrendszer létrejötte és gazdasági erejének nagyarányú fejlődése, a megvalósult szociálpolitikai intézkedések nagy hatással vannak a kapitalista országok dolgozóinak helyzetére, életkörülményeik javulására, s

319 Lásd VI. szakszervezeti kongresszus. Táncsics Kiadó, 1965. 36–37. old.

jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy osztálytestvéreink küzdelme ez időben sikereket is eredményezett.

Az új társadalmat építő munkásosztály szociálpolitikájában nyíltan osztálycélokat követ, szolgálja valamennyi dolgozó érdekét. A szocialista társadalomban létrehozott anyagi javakat meghatározott elvek, céltudatos tervezés alapján osztják el. A termelési eszközök társadalmi tulajdona, a kizsákmányolás megszüntetése a munkát teszi a jövedelemszerzés fő forrásává. A végzett munka mennyisége, minősége, a „mindenki képessége szerint, mindenki a munkája szerint” elv érvényesülése határozza meg a fogyasztásra fordítható alap felosztását. Az uralkodó elven túl azonban a társadalom tudatosan törekszik a dolgozók, az állampolgárok életfeltételeinek a javítására, helyzetük, biztonságuk megszilárdítására. Ez a törekvés az elosztás olyan formáit is létrehozta, melyek egyrészt szorosan kapcsolódnak a munkaviszonyhoz, a munkabérhez, másrészt pedig függetlenek azoktól.

A szocialista társadalomban szükség van szociálpolitikára, szociálpolitikai elvek kidolgozására és megfelelő gyakorlati alkalmazásukra. Társadalmunkban a szociálpolitika nem jótékonykodás, hanem politikai, gazdasági, jogi, társadalmi célkitűzéseken nyugvó gyakorlat. A szociálpolitika az életszínvonal-politika része, tágabb értelemben magában foglalja az állami és a társadalmi szervek mindazon anyagi, szervezeti és egyéb intézkedéseit, amelyek a létbiztonság megteremtését szolgálják. A szocialista társadalom szociálpolitikája tudatosan a munkásosztály érdekeiből indul ki, biztosítja a munkaképes lakosság teljes foglalkoztatását, elősegíti a munkavállalást, s azoknak nyújt mindenekelőtt előnyöket, akik munkából szerzett jövedelemből élnek. Gondoskodik az állampolgárokról, a munkaképtelenekről, a csökkentett munkaképességűekről és minden ellátásra szorulókról, megszünteti a kapitalista társadalmi rendben kialakult és azt jellemző kiváltságokat. A szociálpolitika kiterjed – többek között – a társadalombiztosítási szolgáltatásokra, ezen belül a nyugdíjra, a munkásellátásra, az üdülésre, a népegészségügyre, a gyermekgondozásra, a diákjóléti ellátásra, a családvédelemre, az ellátatlanokkal való foglalkozásra, a munkásvédelemre, a munkaegészségügyre, a munkanélküliség megelőzésére, illetve leküzdésére, a lakáskérdésre, a betegség, természeti csapás vagy más ok következtében bajbajutottak intézményes megsegítésére. A szociálpolitika szorosan összefügg az életszínvonal-politikával. A kettő nehezen határolható el egymástól egyértelműen, mert például, ha foglalkoztatásról, bérrendezésről vagy árrendszeréről szólunk, mindig találkozunk olyan elemmel, megfontolással, amely szociálpolitikai szempontokat is tartalmaz. Nem állíthatjuk azt sem, hogy a szociálpolitika egyenlő a béren kívüli juttatással, mert a bérrendszer is – különösen az elmúlt két évtized tanúsága szerint – igen jelentősen vett figyelembe szociálpolitikai tényezőket is.

A nemzeti jövedelem, az emberekről való gondoskodás és a foglalkoztatás néhány összefüggése

A társadalmi összterméknek az a része, amely a termelésben elhasznált termelési eszközök értékének levonása után fennmarad: a nemzeti jövedelem. A társadalom által egy év alatt megtermelt új értéknek, a nemzeti jövedelemnek egy részét a

termelés bővítésére, felhalmozásra kell fordítani. A fogyasztásra fennmaradó alaphoz kell kielégíteni a társadalmi méretekben jelentkező szükségleteket és ezeket központilag kell finanszírozni (például az államigazgatásra, a fegyveres erőkre stb. fordított kiadások). Vannak szükségletek, amelyek közfogyasztásnak tekinthetők (például a közvilágítás, a tudomány fejlesztése stb.), ezeket ugyancsak a közös alaphoz kell fedezni, ezért a felhasználható fogyasztási alaphoz kell megteremteni az ilyen kiadások anyagi alapját. A fogyasztási alaphoz az egyéni szükségletek kielégítésére fordítható, a szociálpolitikai szempontból felhasználható része is a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja.

A nemzeti jövedelemből az egyéni szükségletek kielégítésére fordított alap nagysága, mértéke számos tényezőt figyelembe véve, döntően politikai, gazdaságpolitikai megfontolástól függ.[...] Hazánkban a hatalomért folytatott harc során éppen úgy, mint a hatalom megragadása után – figyelembe véve a gazdasági lehetőségeket – a munkásosztály érdekeiből kiindulva az életszínvonal-politika szerves részeként határozta meg a párt a szociálpolitika fejlesztésének főbb irányait. [...]

A teljes foglalkoztatás politikai, gazdasági, szociálpolitikai szempontból kulcsfontosságú kérdés volt és napjainkban is fontos része életszínvonal-politikánknak, a dolgozók biztonságérzetének. Ez érthető, hiszen a munkával szerzett jövedelem a megélhetés fő forrása, ugyanakkor a munkaviszony – szövetkezeti tagság, illetve minden munkával szerzett jövedelem – az alapja valamennyi, az életkörülményekre döntően kiható juttatásoknak.

A foglalkoztatással összefüggő rendkívül fontos kérdés a keresők és eltartottak aránya a családban, hiszen az egy főre jutó jövedelem nagyságát ez jelentősen befolyásolja, hatással van a család helyzetére, nemcsak a kereset, de a munkaviszony után járó vagy igénybe vehető egyéb juttatások egész sora tekintetében. A foglalkoztatás bővítésével sok tényező függ össze, a reálbér növekedését meghaladó reáljövedelem fejlődésének is egyik fő forrása ez volt. A tudatos törekvés a keresők számának növelésére természetesen magával hozta a bérszínvonal kialakításában is a szociálpolitikai elemeket, és szükségessé tette a gyermekjóléti intézmények jelentős fejlesztését is.

Hazánkban a bérpolitika fő elve a végzett munka mennyisége és minősége szerinti bérezés. Mindemellett tudatosan alkalmazott egyéb elvek is érvényesültek az alacsony keresetek rendszeres emelésében. A magasan kvalifikált munkaerő és a legegyszerűbb munkákat végzők munkabére közötti különbség a felszabadulást követően csökkent. Ezt az osztályszempontokon kívül sürgették azok a törekvések is, amelyek a foglalkoztatás bővítésére, a fiatalok és a nők számára azonos munkáért azonos bér biztosítására irányultak. Az alacsony bérek rendszeres emelésével érvényesítettük a szociális szempontokat is.

A munkaviszony, illetve a munkával szerzett jövedelem az alapja az egyik legfőbb juttatásnak: a társadalombiztosításnak. Szocialista társadalmunkban a társadalombiztosítási törvények, rendeletek alapján, tehát jog szerint járó ellátást nyújt a dolgozóknak. Az ellátás pénzbeli és természetbeni juttatásokra terjed ki. A

szakszervezetek által irányított társadalombiztosítás rohamos ütemben fejlődött az elmúlt két évtizedben. A fő jellemző adatok a következők: 1938-ban csupán a lakosság 31%-ára terjedt ki a társadalombiztosítás, jelenleg a lakosság 97%-a jogosult a betegségi biztosítás természetbeni szolgáltatásaira.

Értékelve a juttatások különböző formáit, megállapítható, hogy alapjában véve helyesnek bizonyultak törvényeink, rendeleteink. Elsősorban azok a szolgáltatási formák fejlődtek, amelyek legjobban megfeleltek a dolgozók igényeinek, szükségleteinek. A pénzbeli juttatások közül a táppénz folyamatos munkaviszonytól és az elért átlagkeresettől függő 65–75%-os aránya a jelenlegi gazdasági adottságoknak megfelel, figyelembe véve azt is, hogy a 75%-os táppénzben részesülők száma és aránya állandóan emelkedik. Ezt a pénzbeli szolgáltatást jelentősen kiegészíti a szakszervezeti, a vállalati és az egyéb társadalmi segítség – például a segély – is, ezáltal az átmeneti munkaképtelenség időszakára megélhetést biztosít.

A társadalombiztosítás pénzbeli szolgáltatási között szintén jelentős a családi pótlék, a terhességi és gyermekágyi, valamint a gyermekgondozási segély. Kiterjedése, összecszerúsége – figyelembe véve a gyermekek eltartásához járuló egyéb társadalmi segítséget – szociálpolitikánk egyik nagy teljesítménye. A családi pótlékot és az egyéb juttatásokat együttesen számítva, a gyermek eltartásának jelenleg mintegy 36%-át a társadalom fedezi. Az utódok neveléséről gondoskodó családokkal együtt, sokra értékeljük ezt a segítséget, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezt a juttatást a jövőben még tovább kell fejleszteni.

A biztosítottak, családtagjaik, hozzátartozóik, csaknem az egész lakosság lényegében ingyenes egészségügyi ellátásban részesül. Két évtized alatt alapvető változások következtek be a gyógyszer- és kórházi, valamint az orvosi ellátásban. A lakosság számához viszonyítva az orvosok számát az európai országok sorában az elsők között foglalunk helyet. Pusztító népbetegségeken lettünk úrrá, jelentősen fejlődött egészségügyi kultúránk. A bérből és fizetésből élő dolgozók mellett a mezőgazdaság dolgozói is egyre tartalmasabb, színvonalasabb egészségügyi szolgáltatásban részesülnek. A biztosítás jogán járó egészségügyi ellátással szemben a társadalom igen magas követelményeket, gyorsan növekvő igényeket támaszt. Ehhez képest az egészségügyi intézmények, a kórházi férőhelyek száma és műszaki-technikai felszereltségük nem fejlődött kielégítően. A dolgozók munkahelyein a felszabadulás után új formaként megszervezett üzemegészségügyi ellátás lényegesen megkönnyítette az egészségügyi szolgáltatás igénybevételét, kedvezően alakította a dolgozók munkahelyén is az egészségügyi ellátást. Általában megjavult és széles körűbbé vált az üzemi higiénia, a dolgozók egészségügyi ismerete. Mindezek együtt jelentősen csökkentették az ipari megbetegedések számát és az üzemi ártalmakat (szembetegségek, szilikózis stb.). [...] A fejlődés természetesen nem töretlen, az üzemegészségügy mindinkább a gyógyítás irányába tolódott el, a betegségmegelőzésre, a felvilágosításra fordított idő a szükségeshez képest elégtelen.

Szociálpolitikánk nagy vívmánya az összes dolgozóra kiterjedő és tartalmában állandóan gazdagodó nyugdíjrendszer. Nyugdíjrendszerünk a bérek, a munkában

eltöltött évek arányában, a nőknél az 55., férfiaknál a 60. (a mezőgazdaságban a 60., illetve 65.) életkortól nyugdíjazást és megélhetést biztosít. Az 1959 után megállapított és teljes nyugdíjat élvező nyugdíjasok döntő többségének az ellátása jó. Gondok vannak az ezt megelőző nyugdíjrendszer szerint megállapított rész- és özvegyi nyugdíjban részesülők, általában az alacsony nyugdíjjal rendelkezők megélhetése tekintetében. A helyzeten, bár javított az alacsony összegű nyugdíjak többszöri felemelése, de az újonnan és a régebben megállapított nyugdíjak közötti – összességében lényeges – különbséget megszüntetni nem tudtuk. A jövőben minden lehetőséget meg kell ragadni arra, hogy a legrászorultabbak helyzetén – szocialista társadalmunk törekvéseinek megfelelően – segítsünk.

A dolgozó emberről való gondoskodás rendkívül sok formája vált életünk szerves részévé; bölcsődéink, óvodáink, napközi otthonaink, a gyermek- és felnőtt üdültetés – százmillió forintokat emésztve fel – nyújt juttatást a dolgozóknak, a családoknak.

Kiépült és átfogó rendszerré vált a gyermekintézmények hálózata. Építésüket az állam, a társadalom fontos feladatának tekinti. Fenntartásuk költségeit lényegében az állami költségvetésből, az üzemek hozzájárulásából fedezzük. A szülők térítése az ilyen kiadásoknak csupán egy részét fedeti. A gyermekintézmények fejlesztése, férőhelyeik számának növelése több irányú célt szolgál, többek között elősegíti a nők munkavállalását. A gyermekintézmények igénybevételének fontos feltétele a munkaviszony, tehát ösztönzőnek is a munkavállalásra. Ugyanakkor a szolgáltatást igénybe vevő családoknál jelentősen hozzájárulnak a gyermekek eltartásához, általában elősegítik a gyermekek korszerű nevelését, kedvező feltételek között. A gyermekintézmények hálózata különösen gyorsan fejlődött az üzemekben. Kedvező adottságok esetén a jövőben is kívánatos az üzemi gyermekintézmények fejlesztése, bár az utóbbi években a területi elv került előtérbe, abból a megfontolásból, hogy közlekedési eszköz igénybevétele nélkül jusson el a gyermek a lakóhelyhez közel lévő bölcsődébe, óvodába. Ennek megfelelően a gyermekintézmények építését elsősorban a lakóterületen kell szorgalmazni a jövőben.

Szociálpolitikánk előrehaladását, fejlődését értékelve azt is megállapíthatjuk, hogy teljesen új – a felszabadulás előtt lényegében ismeretlen – juttatásként vált elismertté a dolgozók üdültetése. A jól végzett munka után megérdemelt pihenést évenként több mint félmillió ember élvezi a SZOT és a vállalatok üdülőiben. Az üdülésben részt vevők tulajdonképpen jelentős összegű anyagi juttatásban részesülnek. A kezdetben elhanyagolt területnek számító gyermek- és családi üdültetés az utóbbi öt évben jelentősen kiszélesedett, különösen sokat fejlődött a dolgozók gyógyüdültetése. A gyermekintézmények és az üdülők férőhelyeinek száma azonban a nagyarányú növekedés ellenére sem tudott lépést tartani az igényekkel.

A csökkent munkaképességű dolgozók helyzetének rendezése a felszabadulás után került az érdeklődés előterébe. Az új politikai, társadalmi, gazdasági rend kialakításának feladatai mellett azonban nem juthatott elegendő energia e kérdés gyökeres megoldására. [...] Jelentősen meggyorsult az előrehaladás a probléma megoldásában 1957 után. Több intézkedés, jogszabály és a Munka Törvénykönyvének idevonatkozó szakaszai igyekeztek intézményesen védelmet

nyújtani és gondoskodni a csökkent munkaképességű dolgozók egy-egy csoportjáról. Számos célvállalat, szövetkezet létesült, amelyekben több ezer csökkent munkaképességű dolgozó talált megfelelő foglalkozási lehetőséget.

1975. évi II. törvény a társadalombiztosításról

<http://jogiportal.hu/index.php?id=ap2wlmiubsjqb0zdt&state=19961206&menu=view> (2019. 05. 20.)

- ❗ Az 1975-ös társadalombiztosítási reform gyakorlatilag egységes jogosultsági rendszert és 100%-os lefedettségi szintet valósított meg az ellátások azonos szintje mellett. Az egészségügyi ellátás és az üzemi balesetbiztosítás állampolgári joggá vált. Ugyanakkor a jogok és a lefedettség bővülése nem tekinthető sem fokozatosnak, sem ugrásszerűnek, sokkal inkább többlépcsős, nagyobb bővülési szakaszokon keresztül kibontakozó egységesülési folyamatról beszélhetünk. Az 1975-ös reform értelmében három járulékfizetési csoportot határoztak meg. 1976. január 1-től eltörölték az illetményadót, a társadalombiztosítás járulékait pedig összevonták. Ennek megfelelően az állami vállalatok dolgozói bérük 22%-át, a mezőgazdasági vállalatoknál és szövetkezeteknél dolgozók jövedelmük 17%-át, egyéb intézmények alkalmazottai pedig bérük 10%-át fizették a társadalombiztosítás kasszájába. A járulékfizetés a szociálpolitika központi elemét képezte, mivel szinte az összes biztosítás, sőt a jutalmak és prémiumok rendszere is járulékfizetéshez voltak kötve.

A Minisztertanács a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény (a továbbiakban: T.) végrehajtására a következőket rendeli.

I. FEJEZET

ÁLTALÁNOS RENDELKEZÉSEK

A törvény célja

T. 1. § E törvény célja, hogy egységes elvek szerint szabályozza az állampolgároknak az Alkotmány rendelkezései alapján a társadalombiztosítás keretében járó ellátásokat.

Alapelvek

T. 2. § (1) A társadalombiztosítás állami feladat. Az állam a társadalombiztosítás fejlesztéséről a nemzetgazdaság fejlődésével összhangban, tervszerűen gondoskodik.

(2) A társadalombiztosítás szervezetéről külön jogszabály rendelkezik.

T. 3. § Az anyagi ellátás a végzett munkához, illetőleg a szociális biztonság követelményeihez igazodik.

T. 4. § (1) A nehéz és az egészségre ártalmas munkát végző dolgozók, az üzemi baleseti sérültek és hozzátartozóik fokozott gondoskodásban részesülnek.

(2) A nők, az ifjúság és a gyermekek, főként a többgyermekes családok anyagi ellátására különös gondot kell fordítani.

T. 5. § A társadalombiztosítás kiadásainak fedezetére járulékot kell fizetni, és a táppénz kiadásához a munkáltató hozzájárul. Az állam az e törvény szerint megállapított ellátások kifizetését (szolgáltatások teljesítését) akkor is biztosítja, ha a kiadások meghaladják a bevételeket. [...]

T. 7. § A társadalombiztosítási jogviszonyban a biztosított, a társadalombiztosítási szerv, valamint a munkáltató az egyén és a társadalom érdekeivel összhangban együttműködnek.

T. 8. § A társadalombiztosítási feladatokat ellátó szerv a hozzáforduló biztosítottat jogairól és kötelezettségeiről tájékoztatja, igényének érvényesítéséhez segítséget nyújt.

T. 9. § A társadalombiztosítási jogot vagy kötelezettséget érintő intézkedéssel szemben jogorvoslatnak van helye.

A biztosítottak köre

T. 10. § (1) E törvény alapján biztosított:

a) a munkaviszonyban (közalkalmazotti, illetőleg közszolgálati jogviszonyban) álló személy;

b) a szövetkezeti tag - ide nem értve az iskolai szövetkezet (szövetkezeti csoport) nappali tagozatos tanuló, hallgató tagját -, ha a szövetkezet tevékenységében munkaviszony vagy vállalkozási jellegű jogviszony keretében személyesen közreműködik. [...]

e) a szakmunkástanuló, ha ösztöndíjban (munkabérben) részesül, a tanulószerveződés alapján szakképző iskolai tanulmányokat folytató tanuló;

f) az egyéni vállalkozói tevékenység gyakorlásában rendszeresen közreműködő segítő családtag, továbbá a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság - ide nem értve a jogi személy felelősségvállalásával működő gazdasági munkaközösséget - természetes személy tagjának a társaságban rendszeresen munkát végző segítő családtagja, kivéve azt, aki e törvény vagy külön jogszabály, illetőleg államközi egyezmény alapján öregségi (ideértve a korengedményes nyugdíjban, az előnyugdíjban, a bányásznyugdíjban, az egyes művészeti tevékenységet folytatók öregségi nyugdíjában, ideértve a Magyar Alkotóművészeti Közalapítványtól öregségi nyugdíjban részesülő személyt is, valamint a szolgálati nyugdíjban részesülő személyt), rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjban részesül, ideértve a Magyar Alkotóművészeti Közalapítványtól rendszeres rokkantsági segélyben részesülő személyt is;

g) keresetpótló juttatásban, munkanélküli járadékban részesülő munkanélküli személy.

(2) Az (1) bekezdésben említett személyeken túl a biztosítás kiterjed

a) az egyéni vállalkozóra [103/D. § (1) bekezdése];

- b) a közkereseti társaság természetes személy tagjára, ha a társaság tevékenységében személyesen közreműködik;
- c) a betéti társaság természetes személy beltagjára, illetőleg kültagjára, ha a társaság tevékenységében személyesen közreműködik;
- d) a korlátolt felelősségű társaság tagjára és a közhasznú társaság tagjára, ha a társaság tevékenységében nem munkaviszony, nem megbízási jogviszony keretében személyesen közreműködik, munkát végez, továbbá a szabadalmi ügyvivői társaság tagjára, ha a társaság tevékenységében személyesen közreműködik;
- e) az ügyvédi iroda tagjára, a szabadalmi ügyvivői iroda tagjára;
- f) a gépjárművezető-képző munkaközösség tagjára;
- g) az oktatói munkaközösség tagjára. [...]

(3) Az (1)-(2) bekezdésben említett személyeken túl a biztosítás kiterjed, ha a tevékenységéért díjazásban részesül

- a) a bedolgozóra,
- b) a megbízási, valamint a 103/D. § (1) bekezdésének hatálya alá nem tartozó vállalkozási jellegű jogviszony keretében személyesen munkát végző személyre,
- c) az alapítvány, a társadalmi szervezet, a társadalmi szervezetek szövetsége, a társasház-közösség, az egyesület, a köztestület, a közhasznú társaság, a kamara, a biztosítási önkormányzat, a gazdálkodó szerv - ide nem értve a korlátolt felelősségű társaság esetében a 10. § (2) bekezdés d) pontja szerint biztosított tagot, továbbá a 11. § (1) bekezdésének b)-c) pontjában említett külföldi állampolgárokat - választott tisztségviselőjére, továbbá a helyi (települési) önkormányzat választott képviselőjére (tisztségviselőjére) és a társadalmi megbízatású polgármesterre, az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak választott tisztségviselőjére,
- d) a felhasználási szerződés alapján szerzői díjazásban részesülő személyre.

(4) A (2) bekezdés rendelkezéseitől eltérően nem terjed ki a biztosítás az egyéni vállalkozóra, továbbá a közkereseti társaság, a betéti társaság, a korlátolt felelősségű társaság, a közhasznú társaság, a szabadalmi ügyvivői társaság, a gépjárművezető-képző munkaközösség, az oktatói munkaközösség tagjára, az ügyvédi iroda tagjaként működő ügyvédre és a szabadalmi ügyvivői iroda tagjára, ha a 118/A. § szerint kiegészítő tevékenységet folytatónak minősül.

(5) A biztosítás, ha jogszabály másként nem rendelkezik, az ennek alapját képező jogviszony kezdetétől a megszűnéséig áll fenn.

T. 10/A. § Az egyidejűleg több jogviszonyban álló személy biztosításának a fennállását mindegyik jogviszonyában külön-külön kell elbírálni.

T. 11/A. § E törvény alkalmazásánál

- a) munkáltatónak kell tekinteni:

1. a biztosítottakat [T. 10. § (1) bekezdés a)-b) és f) pont és (3) bekezdés] foglalkoztató jogi személyt, illetőleg jogi személyiség nélküli gazdasági szervezetet, magánszemélyt, költségvetés alapján gazdálkodó szervezetet, továbbá egyéb szervezeteket,
2. a tanulószervezővel szakképző iskolai tanulót vagy ösztöndíjas szakmunkástanulót foglalkoztató gazdálkodó szervezetet - ideértve az egyéni vállalkozót is -,
3. a társas vállalkozás [T. 103/E. § (1) bekezdés] tagja esetében a társas vállalkozást,
4. a T. 10. §-a (1) bekezdésének g) pontjában említett magánszemélyek esetében a munkanélküli-ellátást folyósító szervet,
5. a gyermeknevelési támogatásban vagy ápolási díjban részesülő személyek esetében a támogatást, illetőleg a díjat folyósító szervet.

4.2.4. További ajánlott irodalom

Társadalomtörténet:

Ferge Zsuzsa, Várnai Györgyi (szerk.): Szociálpolitika ma és holnap. Budapest, 1987, Kossuth.

Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák – Diagnózisok. Budapest, 1983, Magvető.

Hegedűs András: A szocialista társadalom struktúrájáról. Budapest, 1971. Akadémiai

Kolosi Tamás: A társadalmi szerkezet változásai: rétegződés és egyenlőtlenség. In: Vass Henrik (szerk.): Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Budapest, 1982, Kossuth. 131–145.

Szelényi Iván: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest, 1992, Akadémiai.

Tóth József: Urbanizáció az Alföldön. Budapest, 1988, Akadémiai.

Társadalompolitika:

Az MSZMP Központi Bizottsága politikai bizottságának határozata a dolgozók társadalombiztosítási, egészségügyi ellátásáról (1959. január 13.). Az egészségügy fejlődése a felszabadulás óta. Határozat az egészségügy megjavítására. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai (1956–1962). Budapest, 1964, Kossuth. 278–287.

Az MSZMP VII. kongresszusának irányelvei gazdasági feladatainkról és a második ötéves terv előkészítéséről (1959. november 30–december 5.). Életszínvonal, kultúra, tudomány. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai (1956–1962). Budapest, 1964, Kossuth. 405–411.

Biszkú Béla: Az állami munka fejlesztésének és pártirányításának néhány kérdése (1972. március) In: Biszkú Béla: A párt és az állam a nép szolgálatában. Budapest, 1975, Kossuth. 260–270.

Grósz Károly, a Minisztertanács elnökének expozéja az Országgyűlés 1987. szeptember 16-i ülésén. Országgyűlési Napló, 1985. II. köt. (Az Országgyűlés 17. ülése.) 1209–1227.

Kádár János: Zárszó a Központi Bizottság ülésén 1972. november. In: Kádár János: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1974, Kossuth. 422–433.

Szociálpolitika:

Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI.

Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics.

Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság.

Kornai János: The Hungarian Reform Process. *Journal of Economic Literature*, Vol. 24 (1986) No. 4. 1637–1738.

Laczkó István: A magyar munkás- és társadalombiztosítás története. Budapest, 1967, Táncsics.

4.3. A KORSZAK KIEMELT TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI KÉRDÉSEI

4.3.1. A mezőgazdaság szocialista átszervezése. A vidéki Magyarország

Kulcsár Kálmán: A magyar falu és a magyar parasztság

In: Vágvölgyi András (szerk.): A falu a mai magyar társadalomban. Budapest, 1982, Akadémiai. (11–40). 35–39.

- ① Kulcsár Kálmán (Erdőtelek, 1928. június 27. – Budapest, 2010. szeptember 4.) jogász, szociológus. 1947-től az egeri Jogakadémián, 1949-től a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán tanult. 1950-ben szerzett diplomát. Ezt követően katonai ügyészként, minisztériumi tisztviselőként, majd bíróként dolgozott. 1956-ban az állam- és jogtudományok kandidátusa lett. 1957-től az ELTE tudományos munkatársa volt. 1963 és 1970 között a JPTE Állam- és Jogtudományi Karán oktatott. 1965-1966-ban vendégprofesszor volt az Egyesült Államokban, a Columbia és a Berkeley-i Egyetemen. 1968-ban szerzett MTA doktori címet. 1969-től az MTA Szociológiai Intézete vezetője posztját töltötte be. 1972-ben kinevezték egyetemi tanárnak az ELTÉ-n. 1973-tól az MTA levelező, 1982-től pedig rendes tagja. 1983 és 1986 között az MTA főtitkár-helyetteseként dolgozott. 1986-ban vendégprofesszor volt az Indianai Egyetemen. 1983 a Magyar Szociológiai Társaság elnökévé választották, amely megbízást 1989-ig töltötte be. 1988 és 1990 között igazságügyi miniszter, közben 1989–1990-ben a Hazafias Népfront elnöke volt, 1990 és 1993 között az ottawai magyar nagykövetség feladatait látta el. 1993 és 1998 között, nyugdíjba vonulásáig, az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának elnöke és az MTA Elnökségének tagja volt. Közben 1994 és 1997 között igazgatóként vezette az MTA Politikatudományi Intézetét. Tudományos munkássága során elsősorban a társadalmi és politikai változások és a jog kölcsönhatását vizsgálta. A jogszociológia hazai megalapozója tekintették. Munkásságát számos díjjal ismerték el: 1962-ben és 1967-ben Akadémiai Díjat, 1985-ben Állami Díjat, 1998-ban Deák Ferenc-díjat és Széchenyi-díjat, 2001-ben, Bibó István-díjat kapott.

A magyar falu és a magyar parasztság. A történeti-szociológiai háttér vázlatára című tanulmánya a magyar parasztság és a falusi társadalom átalakulását követi nyomon a századforduló korától, a szocializmus első időszakáig, a kollektivizálás végrehajtásáig, 1962-ig.

A mezőgazdaság kollektivizálásának folyamata természetesen az 1959–61 közötti években is járt nehézségekkel. Jóllehet ez a politikai légkör messze különbözött az ötvenes évek elejének nyomott, a parasztságot elkésérítő, a háború fenyegetésével és törvénytelen ségek terhével súlyosbított hangulatától önmagában a politika és módszereinek változása még nem tette volna lehetővé ezt az országos méretű átalakulást. Most azonban már szervezési tapasztalatok állottak rendelkezésre, jogszabályilag biztosítottak kedvezőbb helyzetet a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmeinek elosztására (földjáradék), a belső önállóságra, megszüntették a parasztságon belüli, a múltba vezető politikai diszkriminációt, és ezzel együtt jelentősen növekedett az állami támogatás is. Az állami támogatás elsősorban a

szakemberellátásban, másodsorban a beruházások támogatásában jelentkezett. Igaz a hosszú lejáratú beruházási hitelek visszafizetésének kötelezettsége csökkentette a termelőszövetkezetek saját forrásából való beruházási lehetőségét, a hiteltartozások részbeni törlésével azonban a helyzet javult. Az átmenet nehézségei abban is mutatkoztak, hogy a beruházásoknak az első években a kiesett munkaerőt kellett pótolni és azt állóeszközcsereére kellett fordítani, a „termelőeszköz-ellátottság egységnyi területre számítva – a viszonylag nagy beruházások ellenére – csak 1962-ben haladja meg kis mértékben az 1958. évi színvonalat. Ez igen kedvezőtlenül hatott a szövetkezetek termelésére és a jövedelmezőségre. 1958–1965 között a beruházások 88%-át fordították a kiesett termelőerők pótlására”. További nehézséget jelentett (a már említettből is kitűnően) a termelőszövetkezeti tagság összetételének változása. Mert igaz ugyan, hogy a mezőgazdasági keresők csaknem 94%-a dolgozott 1961-ben a szocialista szektorban, mégis a fiatalabb és különösen férfi munkaerő kiáramlása a mezőgazdaságból még hosszú évekig jelentős gondot okozott. Még 1972-ben is a tagság 45%-a volt 60 évnél idősebb és 30,7%-a 40 és 60 év közötti. Az ilyen összetételű tagság túlnyomó részében a régi típusú mezőgazdasági termeléshez szokott, nagyüzemi tapasztalatokkal nem rendelkező és természetesen a régi kisparaszti „szakképzettségű” emberekből állott, akiknek alkalmazkodása az új körülményekhez természetesen nem volt ellentmondásmentes folyamat. A termelőszövetkezeti tagság elöregedése azonban, jóllehet súlyos problémákat okozott, egyúttal előrevetítette a nemzedékváltás közeli perspektíváját is. [...]

Minthogy a parasztság az extenzív iparosodás egész menetében – tehát már a felszabadulás előtt is – az ipar tartalék munkaerejét alkotta, a parasztságból kifelé irányuló mobilitás korábban jelentkezett már. Igaz ugyan, hogy ennek aránya – mint láttuk – az egész parasztsághoz képest nem is volt túlságosan nagy. A paraszti társadalmi rétegbe irányuló (ún. belépési) mobilitás azonban még ennél is sokkal kisebb volt, így a parasztság bizonyos mértékben valóban joggal volt jellemezhető – már a tradicionális paraszti társadalom sajátosságaként is ismert – zártsággal. A szocialista átalakulás folyamatában azonban ez a „zártság” – főleg a kilépési mobilitást tekintve – szinte teljesen eltűnt.

A paraszti társadalmat ért első nagy, történelmi méretű esemény a földreform elsősorban a paraszti társadalmon belül idézett első nagyfokú mozgást. Mindenekelőtt a mezőgazdasági munkások (nemzedékek közötti viszonylatban ezek gyermekei) kerültek át az önálló gazdálkodási kategóriába, és vált ezeknek közel a fele (45%) önálló parasztagzává, e réteg fiainak csak mintegy 18%-a maradt meg mezőgazdasági munkásnak. A mozgás tehát a birtokkategóriákban következett be, elsősorban a kisbirtokosok arányát növelve. Bizonyos fokig azonban már megnőtt a kifelé irányuló mobilitás is, és pedig elsősorban a szakképzetlen munkáskategóriák felé. A szakképzetlen mezőgazdasági munkás, illetőleg önálló parasztszármazásúak aránya pl. az iparban dolgozó szakképzetlen munkások között 41,4%-ra, a közlekedésben 55,3%-ra, más ágakban pedig 54,6%-ra nőtt. Érezhető volt valamelyest az ellentétes mozgás is, amennyiben a munkásságból a földreform hatására viszonylag sokan tértek vissza a parasztságba, ahogyan éppen a földbirtokreform következtében a falusi kisiparosok kb. 16%-a ugyancsak

mezőgazdasági foglalkozású lett, többségük önálló gazdává vált. A belépés és a kilépés azonban továbbra sem volt kiegyenlített, így a parasztság – és általában a mezőgazdasági foglalkozásúak –aránya a társadalomban tovább csökkent.

A csökkenések igazi lendületet azonban az extenzív iparfejlesztés erőteljes szívóhatása adott 1949-től kezdődően, amelyhez a mezőgazdasági politika már említett torzulása, mint taszító hatás is csatlakozott. Ez a körülmény nyilvánvalóan felfokozta a mezőgazdaságra amúgy is jellemző mobilitási jelenségeket: nevezetesen a fiatalok – csaknem két évtizedig stabil tendenciájú – kiáramlását a paraszti foglalkozásból, amelynek előregedése már ekkor megindult. Jóllehet, az iparfejlesztéstől elmaradt urbanizációs folyamat körülményei nem engedték a mezőgazdaságból átrétegződött munkaerő jelentős részének a faluból (mint lakhelyről) való elköltözködést, mégis a lehetséges elvándorlás következtében ugyancsak innen származtatható a falusi lakosság korstruktúrájának az öregedés irányába való megváltozása. Nemkülönben ekkor indult meg az a mozgás is, amely falu–falu viszonylatban lebonyolódva, és később jóval jelentősebbé válva, a falusi településszerkezet közötti különbségek alakulásában a fejlődő és elmaradó, a növekvő, és „kihaló” falvak polarizációjában fejeződött ki.

A mezőgazdasági lakosság kilépési mobilitása azonban az ötvenes évek után sem csökkent. Az 1938-ban a mezőgazdasági-fizikai foglalkozású apáktól származók 31%-a, 1949-ben 35%-a, 1962–64. évi vizsgálat alkalmából pedig 50%-a hagyta el eredeti rétegét. Az iparfejlesztés – mint munkaerőt szívó hatás – tehát az 1950-es évek után sem gyöngült, és jóllehet a mezőgazdasági politika sok tekintetben jelentősen változott, az 1959-ben megindult kollektivizálás átmenetileg ismét taszító erőt jelentett, és pedig ismét elsősorban a mezőgazdaságban dolgozó fizikai foglalkozású fiatalabb korosztályú férfiak számára. A parasztságból kilépők közel fele a hatvanas évek elején betanított vagy segédmunkás, hivatalsegéd, éjjeliőr, napszámos stb. lett. Kevesen érték el a szakmunkás szintet, és még kevesebben váltak szellemi foglalkozásúvá. A parasztság e nagyfokú kilépési mobilitása azonban még világosabbá válik, ha nem csupán nemzedékek közötti viszonylatban vizsgáljuk. Ha az eredetileg mezőgazdasági foglalkozásúak átrétegződésének arányait is számításba vesszük, akkor kitűnik, hogy az 1949 és a hatvanas évek eleje között azoknak, akik 1949-ben paraszti foglalkozást folytattak, több mint egynegyede kilépett ebből a társadalmi rétegből. Ha mármost ezt a jelenséget az országban zajló alapvető gazdasági és politikai változások, folyamatok társadalmi strukturális feltételeinek alakulásával együtt vizsgáljuk, akkor nem tűnik túlzásnak az a megállapítás, miszerint a „paraszti vagy mezőgazdasági réteg volt az a nagy tartalék, amely az egész magyar mobilitási folyamatot mozgásban tartotta, annak utánpótlását adta. Egyéb szellemi rétegek tagjainak beáramlását az értelmiségbe, a munkások beáramlását az értelmiségbe és az egyéb szellemi rétegbe, a betanított és segédmunkások beáramlását a szakmunkás rétegbe az tette lehetővé, hogy minden továbblépő, vagy minden főirányban mobil személy helyére léphetett valaki egy rosszabb helyzetű rétegből, végső soron a parasztságból. Kétségtelen, hogy a kilépés a mezőgazdasági rétegből – amely az egész magyar társadalmi mobilitásnak körülbelül felét alkotta – az ország gazdasági fejlődésének következménye és egyben előfeltétele is volt. [...]

A parasztság mobilitásának adatait összevetve a falusi területi mobilitás, azaz a vándorlás adataival, illetőleg az 1973-ban készített mikrocenzus adatainak ama sajátosságával, hogy a lakosság mintegy 21%-a dolgozott mezőgazdasági fizikai foglalkozásúként (ez egyébként az 1960-as éveknek csupán 44%-a), ellenben a falusi lakosság részaránya még mindig 52% volt. Világos, hogy jelentős részben a paraszti lakosság mobilitása következtében a falu foglalkozás szerinti szerkezetében is határozott változás következett be. Ennek a változásnak a lényege, hogy a falu és a város foglalkozási szerkezetében történetileg kialakult különbség napjainkra lényegében eltűnt. 1970-ben (a népszámlálás adatai szerint a falusi aktív keresők 465-a volt a nem mezőgazdaságban dolgozó munkás, valamivel több, mint 11%-a szellemi dolgozó, 29,3%-a termelészövetkezeti tag, 8,4%-a mezőgazdasági munkás és valamivel több, mint 4% önállóan gazdálkodó, illetőleg kisiparos vagy kiskereskedő. A mezőgazdaságban dolgozók aránya tehát rohamosa csökkent, és még további csökkenéssel is számolni kell. Így azután a falun lakó, de másutt dolgozók (ún. ingázók száma) jelentősen megnőtt. (1930-ban mindössze 141 ezer volt, napjainkban kb. egymillió, az aktív kereső népesség 20%-a). Ez a körülmény azonban csupán egyik összefüggése a falusi társadalom átalakulásának, mert az ipartelepítés tudatos decentralizálása is a falusi foglalkozásszerkezet jelentős módosulását eredményezte. Ha el is tekintünk a termelészövetkezetek gazdasági fejlődésében később kialakuló sajátosságtól, nevezetesen az ún. melléküzemágak számának és termelési erejének növekedésétől (amelyben dolgozó munkások a statisztika mezőgazdasági foglalkozásúakként tartja nyilván), a vidéki iparfejlesztés önmagában is a nem mezőgazdasági foglalkozásúak számának emelkedését eredményezte. (Ebből a szempontból nem közömbös egyébként, hogy a hatvanas évek végén a lakhelyváltogatásban megmutatkozó ún. „vándormozgalom” jelentős részben falu-falu viszonylatban bonyolódott le, nyilvánvalóan jelezve a falvak közötti gazdasági és urbanizációs fejlettségben megnyilvánuló különbségek taszító és szívó hatását a népesség mozgásában.)

Ma már világos, hogy a második termelészövetkezeti szervezési időszakban a bizonytalan jövőtől való félelemből sokan elhagyták a mezőgazdaságot (bár nem mindig a falut is, sőt többnyire fiatal férfiak vándorolván el, a családtagok egy része a mezőgazdaságban is maradt), akiknek egy része később visszatért a mezőgazdaságba vagy a termelészövetkezetek melléküzemágaiba. Az átrétegződéssel tehát együtt járt ugyan meglehetősen nagy területi mobilitás is, ez azonban jelentős részben ideiglenes jellegű (ahogy a már említettük az átrétegződés ingavándorlást produkált, nem kis részben azért, mert a városok a lakáshiány miatt nem tudták lakosságként is befogadni a területükön dolgozókat). Ezért azután pl. néhány nagyváros körül, különösen Budapest környékén a falvak lakossága erősen felduzzadt (nem kis problémákat okozva az erre fel nem készült településeknek.) Nem jelentéktelen azonban a falusi életkörülmények változásának, a falusi urbanizációnak és a falusi kettős kereset lehetőségének vonzó hatása sem, amely a falun lakást ma már nem jelzi egyértelműen negatívként. Megjelentek az „aprófalvak” típusai, amelynek lakossága jelentős részben naponta ingázik, de a falut végleges lakóhelyének tekinti.

Mindezen jelenségek következményei sajátos vonásokat adnak a mai magyar társadalomnak. Ezek közül az egyik, hogy a munkásosztály jelentős részben falun maradt, ennek minden összefüggésével együtt (pl. a kétlaki családok, kettős kereset stb.). A falu foglalkozási struktúrájának átalakulásában jellegzetes színfolt az értelmiségi vagy szélesebb értelemben a szellemi foglalkozásúak megnövekedett aránya. Bizonyos sajátosságok azonban itt is észlelhetők. Tíz esztendővel ezelőtt pl. a Szabolcs-Szatmár megyében ideiglenes munkavállalók jelentős része – 22,5%-a – volt szellemi foglalkozású, ahogyan pl. a Budapestről vagy Miskolcra ideiglenes elvándorlók között is 26,4%, illetőleg 21,1%-ot tettek ki a szellemi dolgozók. Ezek a számok világosan jelzik a fordított ingázás sajátos jelenségét és ezzel együtt azt a körülményt, hogy a falu foglalkozási struktúrájában helyet foglaló szellemi dolgozók jelentős része nem lakik a falvakban – és pedig különösen a kevésbé fejlett vidékeken – aminek következményei a falu kulturális, szellemi életére nyilvánvalóan negatívan hatnak.

Fóris Imre: A szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelő szövetkezetekben

Budapest, 1969, TOT. 13–16., 31–34.

Fóris Imre. Jogász. Elsősorban termelőszövetkezeti joggal, a szövetkezetek belső életének, működésének szabályozásával foglalkozott, beleértve a társadalombiztosítás kiterjesztését, a szövetkezeti tagságot érintő nyugdíjintézkedéseket.

A *Az szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelő szövetkezetekben* című munka a szövetkezetek gyorsított létrehozása során elmaradt, vagy hiányos belső szabályozás problémáit tekintette át, amely tisztázatlanul hagyta kezdetben a tulajdonosi viszonytal kapcsolatos kérdéseket éppen úgy, mint a munkavégzésre vonatkozó alapvető előírásokat. A társadalombiztosítás, a nyugdíj kiterjesztése ugyan meghatározó jelentőségű volt a tsz-tagság életében, de éveken át ezen a területen is volt számos bizonytalansági tényező, egészen 1967-ig, amikor a tsz-ekre vonatkozó jogi szabályozást az új szövetkezeti törvény teljessé tette.

Az 1967. évi III. tv. 3.§-a szerint a termelőszövetkezet a tagok önkéntes személyi és vagyoni társulásán alapuló szocialista mezőgazdasági nagyüzem, amely tagjai munkájával önálló szövetkezeti vállalatszerű gazdálkodást folytat. A tag tehát résztulajdonosi helyzeténél és munkakötelezettségénél fogva egy személyben gazdája és dolgozója a termelőszövetkezetnek. [...] A termelőszövetkezetek tagsága mintegy 20 évig – néhány nem jellemző kivételes esettől eltekintve – a más üzemekben szigorúan megkövetelt munkafeltételek általánosságban való biztosítása nélkül végzete saját nagyüzemében a termelő munkát. Ez a paradox helyzet úgy állhatott elő, hogy a munkaügyi jogszabályok a szocialista szektorba tartozó mezőgazdasági termelőszövetkezetekről, az ott folyó munkáról és annak teljesítőiről egyaránt megfelelkezve egyoldalúan csak a munkaviszonyban állók munkaügyi problémáit rendezték.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a munkaügyi jogszabályoknak azt a tudatos fogyatékoságát a kötelező erejű Mintaalapszabály nem pótolta, illetőleg, hogy az 1959. évi 7. sz. tvr., amely a végrehajtására kiadott rendeletekkel együtt szinte a teljesség igényével szabályozta a termelőszövetkezeti viszonyok területét, lényegesen tudomást sem vett e problémacsoport létezéséről. Így a szövetkezeti viszonyoknak megfelelő munkaügyi intézmények és normatívák kialakítása, a munkaidő megállapításáról kezdve az állandó lekötöttséggel járó beosztásban dolgozók heti pihenőnapjának és a traktorvezetők munkaruhájának biztosításáig bezárólag – sok más feladattal együtt – az e kérdésekben járatlan tagság elhatározásától függő tennivalók számát szaporította.

A másutt megszokott munkaügyi intézmények hiánya kezdetben fel sem tűnt. A tömeges megalakulások majd a közös gazdaságok megszervezésének és beindításának időszakában ugyanis a tagság figyelmét elsődlegesen a jogviszony tulajdonosi oldalával kapcsolatos vagyoni kérdések (bevitt vagyontárgyakért járó térítés, földjáraadék, háztáji föld stb.) rendezése, a munka szerinti jövedelemelosztás rendszerének megalapozása, az ajánlott teljesítményi előírások és díjtételek viszonyaikra való formálgatása kötötte le. Ez azonban csak kezdeti jelenség. Az érdeklődés később szükségszerűen a közös gazdasági célkitűzések, a megélhetés alapját képező munka, valamint szorosan a munkához tapadó jogok, kötelezettségek és kedvezmények felé fordult. A szemlélet változásával viszont a jogviszony munkaügyi vonatkozásai, majd ezek nyomán a szociális kérdések kerülnek előtérbe.

A jogviszony munkaügyi és szociális vonatkozásainak jelentkezése és előtérbe jutása természetes folyamat. Szoros következménye annak, hogy a közös gazdaságban rendszeres munkát végző termelőszövetkezeti tag lényegében azonos veszélyeztetésnek és anyagi károsodásnak van kitéve, mint a munkaviszonyban álló dolgozó. Ennél fogva jogosan tart igényt arra, hogy munkaügyi és szociális gondolkodás szempontjából a munkaviszonyban álló dolgozót megillető elbánásban részesítik. Jelzi és kifogásolja munkakörülményeinek elmaradottságát és igényt jelent be a megközelítően azonos elbánásra.

A tagság követelésére, amelynek az egyre gyarapodó alkalmazotti réteg privilegizált társadalombiztosítási és munkaügyi jogállása is tápot ad, lényegében külső segítség és iránymutatás nélkül a vezetők kezükbe a helyi viszonyoknak megfelelő munkakörülmények kialakítását. Mivel ehhez is pénz kellett, az igények sorrendiségének és az anyagi lehetőségek latolgatásával, esetenként tettek javaslatot egy-egy munkaügyi intézmény megvalósítására a közgyűlésnek. Arra is volt példa azonban, hogy a közgyűlés a beruházás vagy a ráfordítás jövedelmet csökkentő hatását mérlegelve nemcsak a tagok egy részére (traktorok, állattenyésztők, műhelymunkások stb.) korlátozódó kedvezmények megvalósítását ellenezte, hanem a valóban nélkülözhetetlen, vagy éppen a hatóság által elrendelt egészségügyi és munkavédelmi berendezések létrehozására kért költségeket is leszavazta.

Bár sok helyes kezdeményezés kerül le ilyenformán a napirendről, a többségi megnyilatkozás végző eredményében hasznosnak bizonyult, mert mértéktartásra, az egyes üzemágak, munkaszervezeti egységek közötti helyes arányok betartására és

mindenekelőtt az állandó beosztásban dolgozók ügyének egyoldalú szorgalmazása helyett a tagság egészének érdekelt szolgáló létesítmények megvalósítására bírta a vezetőket. [...]

Az új gazdasági mechanizmus előkészítésének időszakában bizonyossá lett, hogy az üzemi munkával kapcsolatos alapvető kérdések (munkaidő, túlmunka, heti pihenőnap, garantált munkadíj, fizetett szabadság, fiatalok és nők foglalkoztatása, baleset-elhárítás és munkavédelem stb.) a korszerű üzemekké fejlődött közös gazdaságok tagjai tekintetében is szabályozni kell. A szabályozás szükségességét az 1967. évi II. törvénnyel kihirdetett Munka Törvénykönyve 7. § (1) bekezdése a következőkben állapítja meg: „A mezőgazdasági termelészövetkezetek tagjainak munkavégzésére vonatkozó szabályokat a törvény elveinek figyelembevételével külön törvény rendezi.”

A két évtizedes mulasztást az 1967. évi III. törvény pótolja. A Tv. VIII. fejezetébe beépült átfogó szabályozás azon a megfontoláson alapul, hogy viszonyaink között az állam minden polgára, ennél fogva termelészövetkezeti tag is jogosan formál igényt az államhatalom lényegéből adódó széleskörű munkaügyi gondoskodásra, illetőleg, hogy a szövetkezeti közös gazdaságban folyó termelőmunka alapvető feltételeinek biztosítása nem csupán a szövetkezők magánügye, ellenkezőleg: fontos közérdek, amelynek ugyancsak törvényi kötelezettség formájában kell érvényt szerezni. A Tv. VIII. fejezete tehát a termelészövetkezeti tagok munkatörvénykönyve. [...]

A munkások és alkalmazottak szociális biztonságának ügyét jelentős részben a személyi biztosítás új hajtásaként létrejött társadalombiztosítás szolgálja, amely általában közintézményként, hármas feladatkört ellátva működik. A feladatkörök a történelmi fejlődés során kialakult biztosítási ágazatok, amelyeknek bevételeit és kiadásait a társadalombiztosítást ellátó szerv keretében egymástól elkülönítve kezelik. A társadalombiztosítás funkcióit meghatározó biztosítási ágazatok általában a következők: betegségi biztosítás, baleseti biztosítás, öregség, rokkantság és elhalálozás esetére szóló, más kifejezéssel élve: járadék-, vagy nyugdíjbiztosítás.

A magyar társadalombiztosítás keretében 1952. január hó 1. napjától csak a betegségi és nyugdíjbiztosítási ágazatot különböztetünk meg, mivel a korábban önálló balesetbiztosítási ágazat az említett időponttól a nyugdíjbiztosításba tartozik. Az üzemi balesetet szenvedett dolgozó ennél fogva a nyugdíjbiztosítás szolgáltatásaként részesül baleseti kártalanításban.

Egyes kapitalista államokban a társadalombiztosítás hatálya a munkanélküliség esetére szóló ellátásra is kiterjed. Másutt, többek között Magyarországon a társadalombiztosítás szervezete – megbízás alapján állami szociálpolitikai célkitűzések (családi pótlék, gyermekgondozási segély stb.) lebonyolításában is közreműködik.

A társadalombiztosítás egyébként állami feladat, amelynek intézését hazai viszonylatban az állam a történelmi szerep elismeréseként biztos a szakszervezetekre, illetőleg a Szakszervezetek Országos Tanácsára. Ez utóbbi külön ügyviteli apparátus, a Társadalombiztosítási Főigazgatóság és annak megyei

igazgatóságai útján gondoskodik a dolgozók millióit közelről érintő feladat megvalósításával. Innen származik a szakszervezeti társadalombiztosítás megjelölés. Korábbi szerve az SZTK, az 1964. évi július hó 1. napján megszűnt, illetőleg átalakult főigazgatósággá. [...]

A betegségi biztosítás feladata az, hogy legalább részben megtérítse azt az anyagi kárt, ami a dolgozót betegsége következtében érte. A betegséggel kapcsolatos károk két csoportba oszthatók:

1. a megrongált egészség helyreállításával felmerülő gyógykezelés költségei, valamint
2. a betegség miatt elmaradt munkabér.

A kötelező betegségi biztosításban a gyógykezelésköltségeit általában nem pénzben térítik meg, hanem a szükséges természetbeni szolgáltatásként bocsátják a betegek rendelkezésére. A magyar társadalombiztosítás pl. 1950. július elseje óta az állami egészségügyi szolgálat útján biztosítja a gyógykezelést. Saját orvosai, rendelői, kórházai nincsenek.

A betegség miatt kieső munkabér a betegségi biztosítás készpénzben pótolja. A táppénz néven ismert szolgáltatás (Krankengeld) alapja a keresőképtelenné nyilvánítást közvetlenül megelőző rövidebb időszakban (3–6 hónapban) felvett munkabér; hosszabb biztosítási viszony esetében is csak meghatározott időre (6–24 hónap), a segélyezési előzmény betudásával jár. A jogosultság elismerésére csak az orvos véleményétől függően kerülhet sor, aki ebben az esetben arról nyilvánít véleményt, hogy a betegként jelentkező dolgozó eredeti foglalkozását képes vagy nem képes folytatni.

A táppénz bizonyos megfontolások miatt sohasem egyenlő a munkabérrel, mértéke általában 50–80% között mozog. Más megfontolások alapján viszont a betegségi biztosítás a szülés nyomán jelentkező bérvesztéséget magasabb mértékben, nem ritkán teljes egészében megtéríti. [...]

A nyugdíjbiztosítás a kizárólag vagy túlnyomó részben munkabérből élő rétegek intézményeként az egyénnek önmagáról való gondoskodását hivatott pótolni.

Ennél a jellegénél fogva a nyugdíjbiztosítás sem függhet a dolgozó elhatározásától. Egyrészt, mert a leginkább rászoruló keresők anyagi megfontolásoktól vezetettve önként nem fizetnek a járulékokat, másrészt mert a fiatalabb korosztályokba tartozóktól, akik az érdekeltek többségét alkotják, nem is lehet elvárni, hogy évtizedekben előre gondolkozva olyan események bekövetkezésének számoljanak /előregedés, megrokkánás stb./ ami távol esik gondolkodásunktól, amelyeknek jelentőségét kellően nem érzékelhetik.

Az öregség, megrokkánás és halál esetére szóló biztosítás kötelezettségében tehát gyakorlatilag a társadalom gondoskodásának elsődlegessége, a társadalmi eszközökkel történő kiegyenlítés jelentőségének felismerése jut kifejezésre.

Társadalmi szinten csak a biztosítási elvek következetes érvényesítésével válik elérhetővé, hogy az öregség vagy a rokkantság miatt keresőképtelen dolgozó, illetőleg a túlélő családtag olyan támogatást kapjon, amely életkörülményeinek megfelelően

megélhetését jelentősen megkönnyíti, illetőleg szocialista viszonyok közt a megélhetést alapvetően biztosítja. Ennek megfelelően a kockázatvállalás az öregkor elérésén és a megrokkánáson túlmenően a biztosított elhalálozásának, valamint az özvegyiség és az árvaságesetére is kiterjed.

A nyugdíjbiztosítás szolgáltatásaihoz járulékkal fedezett hosszabb előzetes biztosítási ideákat kell igazolni. Az öregségi szolgáltatások kivárási ideje rendszerint hosszabb, mint a rokkantsági alapon igényelhető szolgáltatásoké.

A nyugdíjbiztosítás járulékból kifejezett költségeit a munkáltató üzemek és a dolgozók megosztva viselik. Magyarországon az üzem a munkabér 7%-át fizeti nyugdíjjárulék címén. A dolgozók nyugdíjjáruléka 3–10%-ig terjed. Az intézmény közérdekű célkitűzésére tekintettel gyakran az állam is részt vállal a terhekből. Közvetlen hozzájárulás fizetésével, vagy az ágazat deficitjének a költségvetés útján történő kiegyenlítésével.

A társadalombiztosítási nyugdíj összegszerű megállapításánál és a járulékfizetésnél egyaránt a munkabért veszik alapul. Járulékfizetésnél a tényleges, szolgáltatás esetében a biztosítási eseményt, vagy az igény benyújtását megelőző 3–5 évi bér átlagát. Egyes kategóriákban – a táppénzhez hasonlóan – a szolgáltatásokat és a járulékokat egyaránt a tényleges javadalmazásra tekintet nélkül országos átlag figyelembevételével, illetőleg általánosságban határozzák meg. (Háztartási alkalmazottak, alkalmi munkások, mezőgazdasági dolgozók stb.)

A nyugdíjban kifejezésre jutó visszatérítés ugyancsak részleges: a munkabér összegét még hosszabb biztosítási viszony esetében sem éri el. Az öregségi és rokkantsági ellátás többnyire a bérátlag 50–70%-áig terjedő törzsnyugdíjból és a munkaviszonyban töltött évek után számított kiegészítésekből áll.

Az MSZMP agrárpolitikájának tézisei. A párt politikája a parasztság egyes rétegeivel kapcsolatban (1957. július)

In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 105–109.

① Az MSZMP közvetlenül az 1956-os forradalom után a parasztság felé gesztusértékű intézkedéseket tett. Már 1956 novemberében eltörölték a kötelező beszolgáltatásokat, lehetővé tették az 5 hold alatti földek adásvételét, emelték e termények felvásárlási árait. Tudomásul vették a tsz-ek felbomlását, de a kollektivizálásról perspektivikusan nem mondtak le. Ezt 1957 nyarán tették nyilvánvalóvá az MSZMP agrárpolitikájának téziseiben, amely differenciáltan kezelte a vidéki társadalmat és az egyes paraszti csoportokkal kapcsolatos pártstratégiát a szocializmushoz való, a párt által feltételezett viszonyuk alapján határozták meg. Amikor a kezdeti türelmes agitáció csak kevésbé bizonyult hatékonynak, 1957 végén a folyamat felgyorsítása mellett döntött a pártvezetés. A meggyőzés eszközei közé tartozott a társadalombiztosítás kiterjesztése a tsz tagokra is. 1961 végére már csak a parasztság 6,5%-a maradt a magánszektorban. A mezőgazdasági szektorban dolgozók aránya is megváltozott, mert sokan inkább az iparban való elhelyezkedést választották. Az átszervezés időszakában látványosan csökkent továbbá a mezőgazdaság termelékenységére, az ország élelmiszerekből behozatalra szorult.³²⁰

A magyar parasztságot a már megváltozott falusi osztályviszonyok között a következő rétegek képviselik:

Termelőszövetkezeti parasztság: A termelőszövetkezeti parasztság a jövő egységes parasztosztályának magját képezi. Gazdálkodási módja elvileg és alapjaiban különbözik az egyénileg gazdálkodóktól. A mezőgazdasági termelés és a paraszti életforma új perspektíváját tárja fel a dolgozó parasztság különböző rétegei előtt. A termelőszövetkezeti parasztságot, a mezőgazdasági munkásokkal és a félproletárokkal együtt a párt fő falusi bázisának kell tekinteni. A tsz tagok szocialista gazdasági helyzete és öntudata között azonban ma még sok esetben tapasztalható ellentmondás. Ez megmutatkozik a volt középparaszti és a volt szegényparaszti tagok közötti súrlódásokban, a kistulajdonosi gazdálkodási mód káros maradványaiban. Ezért a pártnak, a szövetkezeti vezetőknek és minden öntudatos szövetkezeti tagnak a jövőben nagyobb gondot kell fordítania a termelőszövetkezeti parasztság egységének, nevelésének és öntudatának kikovácsolására, az egységes, egészséges szövetkezeti szellem kialakítására. [...]

Mezőgazdasági munkások, félproletárok. Számbelileg a falu legnagyobb rétege. Számuk több mint egymillió. [...] Az októberi-novemberi ellenforradalmi eseményekben e réteg szilárdan kiállt a népi demokrácia mellett. A mezőgazdasági munkások, félproletárok szervezésére sokkal nagyobb gondot kell fordítani a jövőben. Legöntudatosabb tagjait fel kell venni a pártba a Munkásőrségbe, a helyi tanács különböző állandó bizottságaiba, s minél szélesebb körben be kell kapcsolni

³²⁰ Romsics 2002. 352–353., 425–430.

őket a mezőgazdasági szakszervezet, a MEDOSZ munkájába. Világosan látni kell, hogy az agrárproletárok a jövőben elsősorban az állami szocialista szektor dolgozói lesznek. [...]

Kisparasztok. Általában 4-8 kat. holdas parasztok. Számuk több mint negyedmillió. [...] A pártnak a kisparasztokkal – mint a jövő szövetkezeti tagjaival – sokat kell foglalkozni. Ismertetnie kell velük célkitűzéseit, a kormányhatározatokat, a mezőgazdasági termelés fellendítésére irányuló politikát, a szerződéses felvásárlási árakat stb. Mivel e réteg a földreformmal, az igazsorsánál olcsóbban elvégzett gépállomási talajmunkával, a szerződéses termelés stb. segítségével sokat nyert, hívjuk fel a figyelmét arra, hogy mindezt a munkásosztálynak, a népi demokrácia államhatalmának köszönheti. [...]

Középparasztok. Hazánkban a dolgozó parasztság legtehetősebb rétege. Gazdaságuk zömében árutermelő jellegű. Életkörülményeik az 1945 előttihez képest javultak. Jelenleg a középparasztság úgy érzi – főleg a beadási kötelezettség eltörlése után kialakult szabad árrendszer mellett – megerősödött gazdaságában, s egyre inkább ezt igyekszik biztosítani. Ebben a helyzetben a középparaszti gazdaságok egy része természetesen úton időnként bővített újratermeléshez juthat. Ezzel erősödtek a középparaszti gazdaságok kapitalista tendenciái. [...] A pártnak a szocialista építés szakaszában a középparasztsághoz való viszonya döntő jelentőségű. A középparaszti árutermelésre a népgazdaságnak szüksége van, ezért segíteni kell őket lehetőségeik kihasználásában. El kell kerülni azt a múltban elkövetett hibát, hogy a középparasztok egy részét a kulákok közé sorolták és harcoltak ellenük. A középparasztnak nagyon nehezebbre esik a választás az egyéni és a közös gazdálkodás között. Ennek oka az, hogy az egyéni gazdálkodás keretei között is viszonylag jól él, megfelelő jövedelme van, nehezen adja fel a „biztos jelent” a „bizonytalan jövőért”. Ezért a kollektív nagyüzemi gazdálkodásba nagy türelemmel, fokozatosan, és csak a nagyüzemi gazdaságok elvitathatatlan fölényének bizonyító erejével, minden erőszak nélkül lehet és kell bevonni. Meg kell vele ismertetni és kedveltetni a szövetkezeti gondolatot – túlzott tulajdonosi beállítottsága miatt elsősorban az egyszerűbb társulásokon keresztül. [...]

A következő években a mezőgazdaság fellendítéséért, szocialista átalakításáért folyó harcban a mezőgazdasági munkások, félproletárok, termelőség-szövetkezeti parasztok erőire és politikai bázisára támaszkodva mindent el kell követnünk a parasztság igazi derékhadának, a kis- és középparasztoknak a megnyeréséért.

A falusi kizsákmányolók. A kulákok tőkés vállalkozók a mezőgazdaságban, akik rendszerint több bér munkással dolgoznak, vagy dolgoztak, s a parasztsággal ezek csak a falusi kultúrszínvonal, falusi életmód és a saját gazdaságukban végzett fizikai munka köti össze. Jövedelmüket elsősorban a kizsákmányolásból és nem a saját tisztességes munkájukból szerzik vagy szerezték. [...] Súlyos hiba lenne tehát az „osztálybéke” álláspontjára helyezkedni velük szemben, s ennek megfelelően visszaadni földjeiket, felszereléseiket stb. Ugyanakkor az is súlyos hiba lenne, ha visszatérnénk az elmúlt években szokásos likvidáló módszerekhez, és a célszerű korlátozó intézkedések helyett olyan – termelésüket lehetetlenné tévő és őket emberi méltóságukban megalázó – módszereket alkalmaznánk, amelyekkel a dolgozó

parasztság zöme, főleg a kis- és középparasztság nem értene egyet. Ezért a fő küzdelmet politikai befolyásuk csökkentéséért kell folytatni. Ez nem azt jelenti, hogy a párt feladata élezni az ellentéteket a kuláksággal, hanem azt, hogy meg kell gátolni a réteg ellenséges tevékenységét. Meg kell akadályozni, hogy faluban, üzemben, vagy hivatalban, bárhol politikai hatalommal járó tisztséget viseljen. S ha az októberi események alatt vagy után ilyen helyekre befurakodtak, a legsürgősebben el kell távolítani őket onnan. A politikai harc azt is jelenti, hogy nap, mint nap le kell leplezni ártalmas rémhíreiket. Amennyiben a nép demokrácia, a munkás-paraszt hatalom, a szocializmus stb. ellen támadnak, határozottan fel kell lépni velük szemben, szigorúan meg kell büntetni, vagyonukat elkobozni, stb. Nem lehet cél azonban a kulákság gazdasági megsemmisítése. Tegyük számukra lehetővé a termelést, és csupán kizsákmányoló, spekulációs tevékenységüket korlátozzuk. Továbbra sem akadályozzuk meg az idegen munkaerő alkalmazását, de ezt megadóztatjuk. Fiaik, leányaik és más közeli rokonaik természetesen más elbírálás alá esnek. Ezek számára általában lehetővé kell tenni az érvényesülést. [...] A kulákok személy szerinti megítélésében legyen döntő szerepe a körülményeket jól ismerő helyi szegényparaszti közvéleménynek. [...]

Az októberi novemberi ellenforradalom azt bizonyítja, hogy az elmúlt évek során helytelen volt a szocializmussal szemben álló osztályellenség fogalmát falun csak a kulákokra leszűkíteni. Az osztályellenség fogalma jóval szélesebb a kulákságnál. Az ellenforradalom napjaiban a restaurációs lehetőségeket látva, megmozdultak a volt főszoigabírók, csendőrök, volt horthysta tisztok, nyilasok, úri birtokosok, a letűnt burzsoá és földesúri osztály itt levő, eddig meghúzódó képviselői, a „munkássá” vált és a mezőgazdasági üzemekben elhelyezkedett deklasszált egyes „értelmiségi” elemek és kulákok, stb. Benyomultak az ún. „forradalmi” nemzeti bizottságokba, igen sok helyen a munkástanácsokba, kezdeményezték a szovjet hősi emlékművek ledöntését, szervezték a helyi tüntetéseket, a termelőségvetkezetek szétverését. Féktelen ellenforradalmi uszítással, rémhírek áradatával, az „ősi föld” hazug jelszavával igyekeztek zűrzavart kelteni a faluban, és a parasztságot szembefordítani a párttal, a munkásosztállyal, a népi demokrácia államával. Nem rajtuk, hanem a parasztság higgadtságán, a földreform útján földet adó népi demokrácia iránti háláján, a munkásosztály iránti hűségén múlt, hogy ez nem sikerült. E tapasztalatok alapján a pártnak és nép demokráciának államhatalmának a kulákok mellett az egyéb ellenséges elemek ellen is kíméletlen harcot kell folytatnia.

A nyugdíjrendszer fejlődése

In: Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság. 27.

❶ A mezőgazdasági munkavállalók kötelező társadalombiztosításának teljes körű bevezetése és megvalósítása a második világháború utáni időszakban valósult meg, melynek lényeges szakasza volt nem csupán az egészségbiztosítás kiépítése, hanem a mezőgazdaságban dolgozók nyugdíjbiztosítása is. Jóllehet az 1950-es, 1960-as évek folyamán a mezőgazdasági dolgozók jelentős része nyert el nyugdíjjogosultságot, ez nagyfokú diszkriminációval párosult (például az ún. kulákok vagy a nem tsz-tag mezőgazdasági magánzók nyugdíjbiztosításának megvonása vagy e társadalmi csoportok figyelmen kívül hagyása). Mindazonáltal a nyugdíjrendszerrel foglalkozó szemelvények rávilágítanak a már meglévő nyugdíjak rendkívül alacsony színvonalára: ezek a pénzügyi jóléti szolgáltatások aligha jelentettek önálló kereseti és megélhetési forrást, kiváltképp a rokkantsági és az öregség ágazatban.

Mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok nyugdíjrendszere

A mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok nyugdíjbiztosítása a termelészövetkezeti tagok nyugdíjbiztosítása a termelészövetkezetek fejlődésével párhuzamosan valósult meg. 1957-ben intézkedést hoztak a tagok üzemi baleset és foglalkozási betegség esetén történő kártalanításáról (54/1957. Korm. sz. r.). 1958. január 1-én lépett hatályba a termelészövetkezeti tagok kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosítása (1957. évi 65. sz. tvr.).

Öregségi nyugdíjra az a 65. (nő 60.) életévét betöltött mezőgazdasági termelészövetkezeti tag jogosult, akinek legalább 20 nyugdíjéve van. 10 nyugdíjév alapján is jogosult azonban öregségi nyugdíjra az, aki 1961. december 31-ig a mezőgazdasági termelészövetkezetekben tagként belépett. Rokkantsági, özvegyi, árva, szülői nyugdíj is jár.

1959-től a munkaviszony és kisipari szövetkezeti tagság alapján szerzett időt is figyelembe kell venni. Ha az igénylőt ezzel a szolgálati idejével is megszerezte a nyugdíjra a jogosultságot, az ipari dolgozókhoz hasonlóan házastársi pótlékban részesül, és gyermekei után az ipari dolgozóknál érvényben lévő rendszer alapján kapja a családi pótlékot. (1959. évi 15. sz. tvr.) 1960-tól járadék állapítható meg a 70. (nő 65.) életévét betöltött vagy munkaképtelen termelészövetkezeti tagnak, illetőleg özvegyének, ha a nyugdíjra jogosultságot nem tudta megszerezni (6/1960. Korm. sz. r.).

Kisiparosok kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosítása

1962. január 1. napján lépett életbe a kisiparosok kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosítása (1961. évi 20. sz. tvr.). A nyugellátásra jogosultság feltételei általában azonosak a munkaviszonyban álló dolgozók nyugdíjfeltételeivel. A nyugdíj összegének megállapításánál a kisiparosok három nyugdíjosztályba tartoznak.

Ügyvédek nyugdíjrendszere

1955. július 1-től a munkaközösségekben dolgozó néhány magángyakorlatot folytató ügyvédre is kiterjed a munkaviszonyban álló dolgozókra vonatkozó nyugdíjrendszer bizonyos eltérésekkel (2147/1955. MT sz. h., illetőleg 24/1963. Korm. sz. r.).

A tsz-tagok új nyugdíjrendszere

In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 66–71.

❶ A mezőgazdasági munkavállalók kötelező társadalombiztosításának teljes körű bevezetése és megvalósítása a második világháború utáni időszakban valósult meg, melynek lényeges szakasza volt nem csupán az egészségbiztosítás kiépítése, hanem a mezőgazdaságban dolgozók nyugdíjbiztosítása is. Jóllehet az 1950-es, 1960-as évek folyamán a mezőgazdasági dolgozók jelentős része nyert el nyugdíjjogosultságot, ez nagyfokú diszkriminációval párosult (például az ún. kulákok vagy a nem tsz-tag mezőgazdasági magánzók nyugdíjbiztosításának megvonása vagy e társadalmi csoportok figyelmen kívül hagyása). Mindazonáltal a nyugdíjrendszerrel foglalkozó szemelvények rávilágítanak a már meglévő nyugdíjak rendkívül alacsony színvonalára: ezek a pénzbeli jóléti szolgáltatások aligha jelentettek önálló kereseti és megélhetési forrást, kiváltképp a rokkantsági és az öregség ágazatban.

A mezőgazdasági tsz-tagok nyugdíjbiztosítását a termelőszövetkezetek fejlődésével párhuzamosan ugyancsak megoldották. Nyugdíjbiztosításunk a munkás-paraszt szövetség elve alapján a termelőszövetkezetek és a népgazdaság teherbíró képességének megfelelően, fokozatosan épült ki. [...] A tsz-tagok és családtagjaik üzemi baleset és foglalkozási betegség esetére 1957 óta voltak biztosítva. Balesetbiztosításuk teljesen megegyezett a bérből és fizetésből élő dolgozók balesetbiztosításával, a szolgáltatásokat havi 900 Ft összeg figyelembevételével kapták.

A tsz-tagok kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosítása 1958. január elsején lépett hatályba. [...] Öregségi nyugdíjra az a 65. (nő 60.) életévét betöltött mezőgazdasági tsz-tag volt jogosult, aki legalább 20 nyugdíjévvvel rendelkezett. Öregségi nyugdíjra 10 nyugdíjév alapján is jogosult volt az, aki 1961. december 31-ig a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe belépett. Rokkantsági nyugdíjban, özvegyi és árvaellátásban, továbbá szülői nyugdíjban megközelítően a bérből és fizetésből élő dolgozók ellátásához hasonlóan részesedhettek. Minden tsz-tag nyugdíj-megállapításának alapját havi 900 Ft jövedelem képezte. Nyugellátásuk mértéke és összege lényegesen alacsonyabb volt, mint a bérből és fizetésből élő dolgozóké.

Öregségi és munkaképtelenségi járadékot állapíthattak meg 1960-tól kezdődően a tsz-tagoknak, ha legalább három évet a termelőszövetkezetben tagként dolgoztak, továbbá, ha a 70. (nők 65.) életévüket betöltötték, vagy teljesen munkaképtelenné váltak. Egy családon belül csak egy fő részesülhet öregségi vagy munkaképtelenségi járadékban, még akkor is, hogy a járadék megállapításához szükséges feltételekkel a férj és a feleség is rendelkezik.

A mezőgazdasági tsz-tagok nyugdíjbiztosításának bevezetése nagy jelentőségű intézkedés volt. Az 1960-tól megállapítható öregségi és munkaképtelenségi járadékkal együtt, különösen a mezőgazdaság szocialista átszervezésének éveiben segítette a termelőszövetkezetek fejlődését, és hozzájárult az idős tsz-tagok szociális helyzetének javításához.

A nyugdíjrendszer bevezetése óta a termelőszövetkezeti mozgalom jelentős változásokon ment át, a nyugdíjrendszer azonban lényegében változatlan maradt. Időközben a munkaviszonyban álló dolgozók nyugdíjára vonatkozó rendelkezéseket többször módosították, és így a két nyugdíjrendszer között a kezdetben is meglévő eltérések fokozódtak. A nyugdíj független volt a tényleges jövedelemtől, mert a nyugdíjalap minden tsz-tagnál havi 900 Ft volt és a nyugdíj összegében nem jutott eléggé kifejezésre a hosszabb tagsági idő.

A kétségtelen eredmények ellenére a nyugdíjrendszer hiányosságai, fogyatékoságai a tagok szociális ellátásán kívül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek munkaerő-ellátásában is éreztette hatását. Az öregkori ellátás kevésbé kedvező volta – az egyéb tényezők mellett – hatással volt a fiatalokra, hozzájárult a szakképzett munkaerő elvándorlásához, a vidéken maradó fiatalság nagy része pedig nem tsz-tagságra, hanem munkaviszony létesítésére törekedett.

Ilyen előzmények után a Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa úgy foglalt állást, hogy a tsz-tagok részére olyan új nyugdíjrendszert kell kidolgozni, amely megközelíti a munkaviszonyban álló dolgozók nyugdíjrendszerét, illetve csak annyiban tér el tőle, amennyiben az eltérést a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sajátosságai és a nyugdíjrendszer egyszerűsítésének szempontjai indokolják.

Ennek megfelelően 1967. január elsején lépett életbe a mezőgazdasági tsz-tagok új nyugdíjrendszere. A tsz-tagok öregségi vagy rokkantsági nyugdíjra, kártalanítási segélyre és baleseti járadékra, hátramaradt hozzátartozóik pedig özvegyi nyugdíjra, árvaellátásra és szülői nyugdíjra jogosultak. Az öregségi vagy rokkantsági nyugdíjra nem jogosult tsz-tagok – az előírt egyéb feltételek megléte esetén – öregségi vagy munkaképtelenségi járadékra, hátramaradt házastársuk pedig özvegyi járadékra jogosultak. Az öregségi és rokkantsági nyugdíjas, valamint az öregségi és munkaképtelenségi járadékos házastársa után házastársi pótlékban részesül. Ezek a nyugdíjasok gyermekeik után családi pótlékot is kaphatnak. Különös méltánylást érdemlő esetben a tsz-tagok, illetve hozzátartozóik részére kivételes nyugellátás is megállapítható.

A mezőgazdasági tsz-tagok és a bérből és fizetésből élő dolgozók nyugdíjrendszere között jelenleg a következő eltérések vannak.

1. Az öregségi nyugdíjra jogosító korhatár

A mezőgazdasági tsz-tagok nyugdíjrendszerében az öregségi nyugdíjra jogosító életkor férfiaknál 65., nőknél pedig a 60. életév betöltése. A magasabb korhatárt a tsz-tagok korösszetétele indokolja.

2. Nyugdíjévek

Az öregségi nyugdíjhoz – ugyanúgy, mint a bérből és fizetésből élő dolgozóknál – legalább 10 nyugdíjév szükséges. Nyugdíjévenként a tagsági időnek azokat a naptári éveit kell beszámítani, amelyekben a tag a közös gazdaságban 150 (nők 100) tízórás munkanapnak megfelelő munkát végzett. Ha a tsz-tag egy naptári évben 150 (nők 100) tízórás munkanapnál kevesebb időn át vesz részt a közös munkában, a teljesített munkaidejét nyugdíjhónapokban kell számításba venni oly módon, hogy a férfi 10 munkanappal, a nő pedig 8 munkanappal szerez egy nyugdíjhónapot. A munkaviszonyban a kisipari szövetkezetben és kisipari nyugdíjbiztosításban szerzett időt is nyugdíjévenként kell számításba venni oly módon, hogy minden 365 naptári nap ad egy nyugdíjévet.

3. Az öregségi nyugdíj mértéke

Az öregségi nyugdíj 10 nyugdíjévre, a tsz-tag átlagjövedelmének 33%-a; 10 nyugdíjév után 25 nyugdíjévig – évi 2%-os emelkedéssel – a jövedelem 63%-ára emelkedik; 25 nyugdíjéven felül minden további nyugdíjév után a nyugdíj összege a tag jövedelmének 1-1%-ával növekszik, de nem haladhatja meg a jövedelem 70%-át. (A nyugdíj megállapításánál alkalmazott százalékos kulcsok csaknem pontosan ugyanakkora nyugdíj megállapításához vezetnek, mint amennyi a munkaviszonyban állóknak a törzsnyugdíj és a nyugdíj kiegészítés együttes összege.) Az öregségi nyugdíj legkisebb összege havi 400 forint.

4. Rokkantsági nyugdíj

A rokkantsági nyugdíjhoz szükséges nyugdíjévek száma a bérből és fizetésből élő dolgozók nyugdíjrendszeréhez hasonlóan, az életkortól függ. A rokkantak ebben a nyugdíjrendszerben is első, második, harmadik csoportba tartoznak. A nyugdíj mértéke a rokkantsági csoporthoz és az öregségi nyugdíj mértékéhez igazodik. A baleseti rokkantsági nyugdíjasok nagyobb összegű nyugellátást kapnak, mint azok, akik nem baleset folytán rokkantak meg. A rokkantsági nyugdíj legalacsonyabb havi összege 400 Ft.

5. Baleseti járadék

A mezőgazdasági tsz-tagok a bérből és fizetésből élő dolgozókhöz hasonlóan üzemi baleset, illetve foglalkozási betegség esetén baleseti járadékra jogosultak, amennyiben tartós munkaképesség-csökkenésük a 16%-ot meghaladja, de a 67%-ot nem éri el.

6. Nyugdíjosztályok

A tsz-tagokat a termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának sajátosságai miatt és a nyugdíj összegének egyszerűbb megállapítása érdekében évenként – az előző évi személyi jövedelmük alapján – nyugdíjosztályokba sorolják. Személyi jövedelemnek az előző évi zárszámadásban, a közös munka alapján kimutatott részesedést kell tekinteni. Ha a tsz-tag a közös munkán elért jövedelmet ki kell egészíteni a családi, részes stb. művelés révén elért jövedelemnek a tag munkájával arányos részével. A tsz-tagokat a 21 nyugdíjosztály egyikébe kell besorolni. A legalacsonyabb nyugdíjosztályban a jövedelem összege havi 900 Ft, a legmagasabban pedig havi 5000 Ft.

7. Öregségi, munkaképtelenségi és özvegyi járadék

Az új nyugdíjrendszer magában foglalja a korábbi rendelkezésekkel létesített öregségi és munkaképtelenségi, továbbá özvegyi járadékra vonatkozó rendelkezéseket is. A járadékra vonatkozó rendelkezések annyiban módosultak, hogy az öregségi és munkaképtelenségi járadékosok havi 40 Ft háztartási pótlékra is jogosultak, és a havi 130 Ft özvegyi járadék 200 Ft-ra emelkedett. Kétségtelen tény, hogy az öregségi és munkaképtelenségi járadék címen folyósított havi 260 Ft nem nagy összeg, de figyelembe kell venni azt is, hogy a mezőgazdasági tsz-tag a járadékán kívül háztáji földből származó jövedelemmel is rendelkezik, s hogy a járadék igénybevételére akkor is jogosult, ha a termelőszövetkezetben továbbra is munkát végez.

Nehezebb a helyzetük az olyan idős és munkaképtelen tsz-tagoknak, akik egyedül élnek és egészségi állapotuk miatt nem képesek megművelni háztáji földjüket, és a termelőszövetkezetben sem tudnak munkát vállalni. Ezeknek a tsz-tagoknak a megélhetését a 260 Ft nem biztosítja, egyéb támogatásra is szükségük van. A termelőszövetkezeteknek kell további segítséget nyújtaniuk. Az idős, járadékos tagok részére a termelőszövetkezet pénzübeli, természetbeni segítséget nyújthat és a termelőszövetkezetek közös összefogással szociális otthont is létesíthetnek.

8. A nyugellátások folyósítása

A termelőszövetkezetek nyugdíjas tagjai (járadékosai), akik fizikai munkát végeznek, nyugdíjukat (járadékukat) a közös munkából származó jövedelemre való tekintet nélkül megkapják. A nem fizikai munkát végzők nyugdíja (járadéka) csak addig folyósítható korlátozás nélkül, amíg a nyugdíjas (járadékos) teljesítménye egy naptári évben a 120 munkanapot nem haladja meg. A tsz-tagnak, ha nem fizikai munkát végzett, de több mint 120 munkanapot dolgozott, a nyugdíj nem folyósítható, illetve nyugellátása az év végéig szünetel.

9. A régi nyugellátások emelése

Az új termelőszövetkezeti nyugdíjtörvény a korábbi jogszabályok alapján megállapított nyugellátások felemeléséről is intézkedett. A nyugdíjak emelésére vonatkozó legfontosabb rendelkezések:

- a korábban megállapított 400 Ft alatti öregségi és rokkantsági nyugdíjakat 400 Ft-ra felemelték;
- a tsz-tagsággal szerzett nyugdíjévek alapján megállapított havi 300 Ft-nál kevesebb özvegyi nyugdíjakat havi 300 Ft-ra kellett felemelni;
- a már öregségi és rokkantsági nyugdíjban részesülők is kérhették – az előírt feltételek fennállása esetén – a háztársi pótlék megállapítását.

Az új nyugdíjrendszer lényegesen többet nyújt a tsz-tagoknak, mint a régebbi. Megszünteti azokat az alapvető különbségeket, amelyek a bérből és fizetésből élők nyugdíjrendszeréhez viszonyítva fennállottak. A termelőszövetkezetben végzett jó munka eredményét kifejező jövedelememelkedés lehetővé teszi, hogy a nyugdíjak összességüként megközelítsék a bérből és fizetésből élő dolgozók nyugdíját.

4.3.2. Forradalom és reform: 1956–1968

Nyers Rezső: Útkeresés – reformok

Budapest, 1988, Magvető. 410–418.

Nyers Rezső (Budapest, 1923. március 21. – Budapest, 2018. június 22.) közgazdász, politikus. 1938 és 1944 között nyomdában dolgozott. 1940-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1945 után helyi vezető pozíciókat töltött be a pártban, 1946–1947-ben a Népszava kiadóhivatalában dolgozott. 1948-ben tagja lett az MDP-nek. 1948 és 1953 között országgyűlési képviselő volt. 1951-től a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetőjeként dolgozott. 1951-től kezdte meg tanulmányait a Közgazdasági Egyemen, ahol 1956-ban végzett. 1954-ben a SZÖVOSZ elnökhelyettes lett, bekerült az MDP Központi Vezetőségébe, 1956-ban rövid ideig élelmiszeripari miniszter volt. Alapító tagként lépett be az MSZMP-be, 1957-től a SZOVOSZ elnöke és az MSZMP központi Bizottsága tagja volt, 1958-tól ismét országgyűlési képviselő. 1960-tól pénzügyminiszterként dolgozott. 1962ben kinevezték az MSZMP KB titkárának, 1966-tól beválasztották a Politikai Bizottságba. Az 1968-as gazdasági reform egyik kidolgozója volt. Emiatt politikai pozíciót sorra elvesztette. 1974-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója, 1983-tól a Magyar Közgazdasági Társaság alelnöke volt. 1987-ben az Országgyűlés reformbizottságának elnökévé választották. 1988-ban visszakerült az MSZMP PB-be és államminiszterré nevezték ki. 1989 és 1990 között rövid ideig az MSZP elnöke volt. A politikától 1998-ban vonult vissza. A Corvinus Egyetem címzetes egyetemi tanári címet adományozott neki. 2007-ben Radnóti Miklós díjat, 2009-ben Köztársasági díjat kapott. Gazdaságpolitikai, szövetkezetpolitikai írásokat publikált.

Az *Útkeresés – reformok* című könyv az 1960-as évek gazdasági problémái és az ezek megoldására bevezetésre kerülő új gazdasági mechanizmus megszületésének körülményeiről, jellegéről, eredményeiről, és gondjairól szól, egy az események középpontjában lévő kortanú szemszögekből. Taglalják a tanulmányok az 1970-es évek végének gazdaságpolitikai döntéseit, az egyensúlyteremtés érdekében tett lépéseket, és az 1980-as évek kibontakozó gazdasági válságát is. A szerző írásait vele készült interjúk egészítik ki, ami az elmondottakat személyessé teszi.

Az okokat két nagy csoportra oszthatjuk: általános fejlődéstörténeti okokra, valamint az adott helyzetben jelentkező konkrét okokra. Az okok első csoportja abból következik, hogy a szocialista gazdálkodási és társadalmi rendszer történelmi fejlődésének első félidejében van, szükségszerű tehát magának a rendszernek a fejlődése, gyengeségeinek a leküzdése, a kommunisták út- és módszerkereső tevékenysége Marx és Lenin szellemében. Az okok második csoportja azzal függ össze, hogy a magyar népgazdaság fejlődési feltételei lényegesen változtak a hatvanas évtized második felében, úgyszintén módosultak a gazdasággal szembeni társadalmi igények.

Az általános elvi okokat a következőkben foglalnám össze:

Közel két évtizedes tapasztalat kritikai elemzéséből arra a következtetésre jutottunk, hogy népgazdaságunkban a termelékenység és a jövedelmezőség nemzetközi mércével mérve alacsony, nem fejlődik kellő ütemben. Az is megállapítást nyert, hogy a teljesítmények, a vállalati jövedelmek és a személyi keresetek erősen függetlenedtek egymástól. Mindez ellentétes volt szocialista céljainkkal, s az okot nagymértékben a gazdasági mechanizmusra vezettük vissza.

Szükségessé vált a gazdasági mechanizmust sokkolta jobban hozzáigazítani a tartósan sajátos magyar viszonyokhoz, így a külkereskedelem és a hazai termelés nagyfokú kölcsönös függéséhez, a gazdaságföldrajzi, a demográfiai és a gazdasági szerkezetbeli adottságokhoz. A szocialista gazdasági alapelvek nemzeti adaptációjának szélesebb és mélyebb szükségessége vetődött fel annál, amit korábban alkalmaztunk.

A régi mechanizmusunk erősen összefüggött a világháború utáni extenzív (a mennyiséget előnyben részesítő) fejlődéssel, viszont a hatvanas évek végétől az intenzív fejlődés vált társadalmi szükségletté. Az erőforrások lassúbb növekedése mellett a hatásokra helyeződött a hangsúly, a korábbi centralizáció sok területen túlzottan bizonyult, az áru-pénz viszonyokat nem lehetett kiküszöbölni az újratermelési folyamat nagyobb részében. Mindez változást követelt a gazdasági mechanizmusban.

A konkrét időszerű okok között szeretném aláhúzni először is azt, hogy a hatvanas évek közepétől viszonylagos, de mégis jelentős erőforrásszűke keletkezett az iparban, mert megszűnt a munkaerő és az anyagi eszközök átcsoportosítása a mezőgazdaságból az iparba, az új szocialista mezőgazdaság korszerűbbé, de egyúttal beruházás-igényesebbé is vált. Másodszor azt, hogy intézményesen kellett érvényesíteni olyan gazdasági növekedést, amely a külkereskedelmi mérlegben, az állami költségvetésben, a beruházási és a fogyasztási javak piacán az egyensúly felé tendál, mert ennek hiányában az időnkénti központi megszorítások jelentős zavarokat okoztak az újratermelési folyamatban. Harmadszor azt hangsúlyozom, hogy többirányú politikai nyomás is jelentkezett a tömegek részéről a gazdálkodási módszerek változtatása érdekében. Széles tömegek igényelték a termeléssel együtt növekvő személyi jövedelmet, a jobb áruellátást és szolgáltatást, a helyi párt- és szakszervezetek pedig nagyobb vállalatvezetési önállóságot sürgettek, melyben a mozgalmi szervek cselekvése is jobban érvényre juthat. [...]

A reform megkezdésekor a legfontosabb elveknek tekintettük a következőket:

A gazdálkodást a központi tervezés és a piaci mechanizmus szerves kapcsolatára, bizonyos mértékű kölcsönhatására kell építeni. Ennek során nem szabad fenntartani a vállalatok központból történő közvetlen irányítását, a kötelező tervutasítások rendszerét, helyette közvetett szabályozással kell érvényre juttatni a társadalmi érdeket, tudatosan teret engedve az objektíve létező piacihatásoknak.

A vállalatokat erőteljes anyagi ösztönzéssel kell érdekeltté tenni a jobb, hatékonyabb munkában. Az érdekelttség középpontjába a vállalati nyereséget kell állítani, ettől függővé téve a fejlesztést és a keresetek emelkedését. Az elv tehát az, hogy a

vállalatok saját teljesítményüktől függően fejlődjenek, dolgozóik is annak arányában boldoguljanak.

A magyar gazdaságban párhuzamosan több szektor (állami, szövetkezeti, kiscgazdálkodói, vegyes tulajdonú) működését kell lehetővé tenni, hogy a szektorok egymást kiegészítve teljesebben hasznosítsák a társadalom egészének anyagi és szellemi erőforrásait. Ugyancsak szabaddá kell tenni a szocialista vállalatokban a különböző tevékenységek gazdaságos kombinálását, megszüntetve a központi profil meghatározás kötöttségeit.

Az eredeti elvektől való eltérés a reformfolyamat továbbvitelének kérdésében mutatkozott a megkezdés után néhány évvel. Főként az értékarányos árakra való áttérés megakadásában, a vállalati nyereségérdekeltség csökkenésében, valamint a kiscgazdasági szektor kibontakozásának az akadályozásában mutatkoztak lényeges eltérések az elvekről. Az árupiacok egyensúlya az első években lényegesen javult, a későbbiekben a javulás megállt, jelentős maradt a piaci kereslet kielégítetlensége. Ezzel együtt erős bizonytalanság lépett fel a vállalatok közötti gazdasági verseny társadalmi értékelésében, ezért elmaradt a verseny kívánatos kibontakozása.

Tizenöt esztendő távlatából helyesnek ítélem az 1968-as reformkoncepciót, megjegyezve, hogy nagy lépés volt előre, de csak egy részét valósíthatta meg a kitűzött céloknak, a másik részét hosszabb reformfolyamat keretében kell megoldani. Nagyon fontos eredmény és tanulság, hogy a magyar népgazdaságban a tervszerűség nem romlott, hanem javult a reformmódszerek alkalmazása következményeként.

A reform kidolgozatlan részeiként megemlítem azt, hogy szervezeti változások akkoriban csak nagyon szűk körben történtek, mind a kormányzati, mind a vállalati szervezet fejlesztésének a koncepciója igazában kidolgozatlan maradt. Úgyszintén kevésnek bizonyultak a társadalmi tőke áramlásának érdekében tett intézkedések, továbbá erőtlentre sikerült a beruházási piac közgazdasági-pénzügyi szabályozása, emiatt fennmaradt a nagyfokú beruházási túlkereslet, alig javuló hatékonyság mellett. [...]

Az elmúlt 15 évben a reform eredményei részint azonnali, de időhöz kötött előnyökben realizálódtak, részint a gazdaság hosszú távú fejlődőképessége javulásában. Mindkettő egyformán fontos.

Az azonnali gyors eredmények az 1968–73-as esztendőkből jelentkeztek, amikor a magyar népgazdaság számára a korábbinál jobban sikerült hasznosítani a világgazdasági fellendülésből adódó lehetőségeket. A gazdasági növekedés üteme, amely 1961–65 között évi 4–5%-os volt, 1966–75 között évi 6% fölé emelkedett, mégpedig úgy, hogy a növekedésgyorsulás nem rontott, hanem javított a népgazdaság általános egyensúlyi helyzetén. Míg 1961–67 között a külkereskedelem kiegyensúlyozatlan volt, addig 1968–73 között a kereskedelmi mérleg 6 átlagában kiegyensúlyozottá vált.

Kedvező változás és jelentkezett továbbá az életviszonyok általános javulásában, a biztonságos élelmiszerellátásban, a bővülő iparcikkellátásban és a javuló szolgáltatások terén. A bérből és fizetésből élők reálbére a korábbi időszak évi 1%-os

növekedésével szemben évente 3%-kal növekedett a reform eredményeként. Ugyanakkor a mezőgazdasági dolgozók jövedelmi viszonyai némileg ennél is nagyobb mértékben javultak úgy, hogy a mezőgazdaságban dolgozók reáljövedelme az iparban dolgozók szintjére emelkedett. Mindez növelte társadalmunkban a szocialista gazdálkodás iránti bizalmat, ezáltal erősítette a politikai közmegegyezést (konszenzust), és lehetővé tette annak megtartását.

A reform hosszú távú eredményét azonban lehet megjelölni, hogy gazdasági rendszerünk fejlődőképességét újrateremtette, miután ez a fejlődőképesség már lanyhult az azt megelőző esztendőben. A vállalatok és üzemek cselekvőképességének a kiterjesztése ösztönzőnek bizonyult az eredményesebb gazdálkodás, a nagyobb hatékonyság szempontjából. Miközben az elmúlt években a magyar népgazdaság számára súlyos nehézségeket okoztak a külső világgazdasági hazátok, népgazdaságunk a rugalmasabb gazdálkodás, vagyis a reform révén állóképesebbé vált a negatív külső hatásokkal szemben, nem kényszerült a világpiactól való elzárkózásra, hanem a külgazdasági realitásokhoz való jobb alkalmazkodás útján képes haladni. Jobban érvényre tudtuk juttatni sajátos helyzetünknek azt a követelményét, hogy párhozamosan erősítsük gazdasági kapcsolatainkat a szocialista országokkal, a fejlődő országokkal és az iparilag fejlett tőkés országokkal.

Az eredményeket ellentmondások kísérté, ezek főként abból eredtek, hogy a konkrét valóságban a régi módszerek még léteztek az újak mellett, nem tűnt el egy csapásra. Az elmúlt 15 évben lényegesen jobb volt a piaci egyensúly a korábbinál, de nem sikerült megvalósítani a kívánt mértékben a kereslet és a kínálat összhangba hozását a gazdaság teljes egészében. Az áru piacok egy részén fennmaradtak a hiányok, ez gyengítette új irányítási rendszerünk hatékonyságát. 1973–78 között pedig nem sikerült megvalósítanunk a külkereskedelmi egyensúlyt, emiatt jelentős konvertibilis hitelállomány gyülemlt össze, amely komoly problémát okoz napjainkban is gazdasági fejlődésünk biztosítása szempontjából.

A hetvenes évtized második felében az ellentmondások és problémák erősödtek. Ezek összefüggésben voltak azzal, hogy politikai bizonytalanság keletkezett a piaci módszerek alkalmazása és a többszektorúság kérdésében. Ez időben gazdaságunkban bizonyos visszarendeződés tendenciája jelentkezett a reform előtti állapotok irányában. A vállalatok nyereségérdekeltsége jelentősen csökkent, piaci kapcsolatbővítésük lanyhult a hetvenes évek második felében. Elszaporodtak a vállalati ügymenetbe való aprólékos központi beavatkozások, egészében pedig gyengült a népgazdaság külső piaci alkalmazkodása. A visszarendeződés tendenciájával együtt jelentkezett az úgynevezett „második gazdaság”, vagyis a népgazdasági terven és szabályozáson kívül álló gazdasági tevékenységek elszaporodása és kiterjedése. Ez utóbbinak sajátos gazdasági kiegyensúlyozó – mintegy pótlólagos szükségletkielégítő – szerepe volt, de egyúttal konfliktust okozó tényezővé is vált.

Az elmúlt 15 esztendő legfőbb tanulsága az, hogy a szocialista gazdálkodást érdemileg rugalmasabbá lehet tenni, és – bizonyos polgári közgazdászok kételyeivel szemben –

alkalmassá tehető arra, hogy hatékonyságban versenyképes legyen a tőkés gazdálkodással, miközben a társadalmi viszonyokat kedvezőbbé teszi a tömegek számára. Bebizonyosodott, hogy a vállalatokat nemcsak kötelező tervutasításokkal, hanem a közvetett irányítás módszereivel is eredményesen lehet befolyásolni, ösztönözni a társadalmi érdekek szolgálatára.

Tanulság számunkra az, hogy az irányítási rendszer alapjait érintő változtatásokat egymással összefüggő intézkedéseknek az egyidejű bevezetésével lehet megoldani, viszont a reform kibontakozását egy hosszabb idejű reformfolyamatban lehet megoldani, részintézkedések fokozatos megvalósításával. A gazdaságot és a társadalmi szférát tehát fel kell készíteni és alkalmassá kell tenni egy hosszabb idejű reformfolyamat megvalósítására.

Tanulásként jelentkezik számunkra az is, hogy a reformok keretében hosszú távú előnyökért esetenként rövid távú hátrányok vállalásával kell fizetni. A rövid távú hátrányok vállalása alapvetően politikai kérdés és politikai feladat, ezeket nem lehet mérték nélkül rázúdítani a társadalomra, hanem ésszerűen „adagolni” kell. Minél inkább tudatosodnak a közép- és hosszú távú előnyök, annál inkább képes a társadalom rövid távú hátrányokat elviselni.

Széll Jenő: Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban

In: Hegedűs B. András (szerk.): *Ötvenhatról nyolcvanhatban*. Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című 1986. december 5–6-án, Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve. Budapest, 1992, Századvég – 1956-os Intézet. (111–128). 123–128.

Széll Jenő (Budapest, 1912. június 13. – Budapest, 1994. január 27.) érettségi után, 1930-ban beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. 1931-ben kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal, és 1932-ben belépett párt ifjúsági szervezetébe, a KIMSZ-be. 1933-ban letartóztatták és másfél év börtönre ítélték. Szabadulása után Párizsban, majd Bécsben élt emigrációban, ahol vegyésztechnikusként tanult. 1938-ban hazatért, Budapesten majd Pápán dolgozott textilüzemekben. Csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz. 1945 után az MKP hivatali alkalmazottja volt és egy ideig Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja. 1948 és 1950 között bukaresti magyar követ posztját töltötte be, de az erdélyi magyarság helyzetének javítására irányuló aktivitása miatt visszahívták. Rövid ideig az MDP agitációs és propaganda osztálya helyettes vezetője volt, majd 1951-ben megbízták a Népművészeti Intézet vezetésével. 1955 októberében csatlakozott a magyar írók, művészek memorandumához, melyben a kulturális élet pártellenőrzésének megszüntetését követelték. Ezért leváltották korábbi posztjáról és a Múcsarnok vezetésével bízták meg. 1956 szeptemberében visszahelyezték a Népművészeti Intézet élére. Az októberi forradalom napjaiban néhány napig titkári feladatokat látott el Nagy Imre mellett, majd kinevezték a Szabad Kossuth Rádió kormánybiztosának. Nem lépett be az MSZMP-be, ezért elbocsátották. 1956-és 1959 között az OSZK-ban talált munkát. 1959 februárjában letartóztatták, és (a Mérei-Fekete perben) 5 évi börtönre ítélték. Szabadulása után német és francia fordításokból és lektori munkákból tartotta fenn magát. Később a Zeneműkiadónál helyezkedett el, majd a Könyvvilág szerkesztőjeként dolgozott. 1972-ben nyugdíjazták. Alapító tagja volt 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, és részt vett Nagy Imre és társai 1989. június 16-i újratemetésének előkészítésében.

A *Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban* című összefoglalójában az 1956-os forradalom kibontakozásában szerepet játszó, a kialakult helyzet konszolidációját elősegítő, és hosszabbtávú elképzelésekkel (programmal) rendelkező társadalmi és politikai tényezőket mutatta be. Kiemelte, hogy a forradalom rövid fennállása alatt csak bizonyos elvek kerültek megfogalmazásra, illetve ennek jegyében az aktuális problémák kezelésére történtek lépések – a hogyan tovább kérdése kapcsán több alternatíva létezett.

A kis- és középparaszti földtulajdon erőszakos, a termelést visszavető, az ország élelmiszer-ellátását kockáztató álszövetkezetekbe tömörítése éppoly kevésbé tekinthető progresszív lépésnek, mint a téeszből való kilépés és ezzel a paraszti kisárutermelés visszaállítása reakciós lépésnek. Mint ahogy nem a sztálinizmusnak tett engedmény Németh László november 3-i figyelmeztetése: ne romboljuk le a már magukra talált, virágzó téeszeket. Az eleve torzszülött termelőszövetkezetek széthullása nem ad útbaigazítást a magyar falu 1956-beli magatartásának értékeléséhez; elképzelhető viruló szocializmus kisparaszti közreműködéssel, mint ahogy volt példa százszázalékos szövetkezetesítésre, amely kicsúfolása a

szocializmusnak. A paraszti ki- és középbirtok megléte elvileg sem ellentétes a szocializmus eszméjével (nem egy újabb kezdeményezés mutat ez irányba): a parasztság pedig '56-ban, különösen november 4. után tettekkkel, a sztrájkoló városi munkásoknak küldött ingyenes élelmiszer-adományaival mutatta ki hűségét az igazi munkás-paraszt szövetséghez.

Emellett elvben megvolt a történelmi nagybirtok restaurálásának lehetősége. Elvben: hiszen a földosztás óta csak 11 év telt el, élt még a kárvallottak nemzedéke; de a gyakorlatban elképzelhetetlen lett volna olyan program, amely visszajuttatja a parasztnak a téeszbe „államosított” földet, hogy aztán egy füst alatt továbbadja egykori földesurának. Ebben a vonatkozásban csak az egyházi birtokok visszaállítása lehetett volna problematikus. A munkásosztály azonban olyan vitathatatlan erőfölénnyel jelentkezett a politikai arénában, hogy eleve senkinek sem jutott eszébe konzervatív vagy restaurációs jelszavakat hangoztatni. A földesúri birtok visszaállítása egyetlen akkori pártprogramban vagy követelésjegyzékben sem szerepet; rádiószózatában még Mindszenty hercegprímás is megelégedett kikapuk nyitásával esetleges későbbi egyházi igények érvényesítése érdekében. „A magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni kell.”

Ami érvényes volt a nagybirtok visszaállítására, vonatkozott a nagytőkére is. A bankok reprivatizálásának gondolata föl sem merült; ami pedig a gyárakat illeti, köztudomású volt, hogy az elmúlt 11 év átszervezései, leválasztásai és összevonásai, és az általános műszaki fejlesztés az egykori kisajátított objektumokat a felismerhetetlenségig megváltoztatták; ilyen körülmények közt legföljebb kártalanításról lehetett volna szó (elvben!). A forradalomnak a függetlenség és semlegesség kivívása mellett azonban másik fő mozgatója a munkás öngazdálkodás gondolata volt, ami eleve kizárta a reprivatizálás lehetőségét. Más lapra tartozik a kisárutermelés megfelelő keretek közötti engedélyezése; ennél tovább (korlátozott magántulajdon) még Mindszenty sem merészkedett.

A keresztény úri középosztály viszonylag épen vészelt át az 1945 óta eltelt éveket. A közigazgatásban betöltött szerepének elvesztéséért a rohamosan elburjánzó vállalati bürokrácia pozícióival kárpótolta magát. Mint deklasszált társadalmi réteg előbb a vállalati forradalmi és nemzeti bizottságokban hallatta hangját (ezekre Budapesten helyenként Dudás Józsefnek volt befolyása), majd az október 28. után gyorsan szerveződő (és november 4. után éppoly gyorsan semmivé foszló) új pártokban, részben a Független Kisgazdapárt egyes személyiségeiben talált politikai képviselőire.

A viszonylag kis létszámú keresztény úri középosztályt Mindszenty hercegprímás személye, és az egyház által befolyásolt politikai pártok tették politikai tényezővé. A hercegprímás személye körül mintegy polarizálódtak a politikai erővonalak. Sokak szemében ő volt a helyzet kulcsembere; népszerűségét az alapozta meg, hogy annak idején ő volt a bolsevista totalitarizmus legradikálisabb ellenzője – ám egyben ő volt az „ancien régime” leghajthatatlanabb védelmezője is. Úgy volt kérelmetlen ellenzője a sztálinista–rákosista kollektivizálásnak, hogy korábban ellenezte magát a földreformot is. Ehhez járult még az egyház tényleges sérelmeiért harcba szállt és

üldöztetést szenvedett egyházfő mártír glóriája; a hercegprímás befolyása széles körben a legkülönbözőbb rétegekre hatott.

Mindszenty emlékezetes november 3-i rádiószózata félreismerhetetlenül arra irányult, hogy éket verjen a forradalmi tömegek és a kormány közé. Igyekezett nem ellentétbe kerülni a felkelt munkások törekvéseivel: jogállamról, sőt, osztály nélküli társadalomról beszélt, visszaélésmentes választást követelt. [...] Félreérthetetlen hadüzenet volt, hogy a nemzet törvényes kormányát ismételten, három ízben is a bukott rendszer örökösének nevezte, leszögezve, hogy „a bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért”.

Rádiószózatának elmondásakor a hercegprímás országon belül körülbelül egyedül képviselte ezt a (harmadik Nagy Imre-) kormánnyal szembeni intranzigenciát. A nagy becsvágygal és ezzel nem egészen arányos tehetséggel megáldott Dudás József, aki korábban megtagadta elismerését a kormánytól („Ugocsa non coronat”), addigra, a politikai aréna szélére sodródva már hajlandó volt Nagy Imre támogatására. Mindszentyvel egy követ lényegileg csak a saját kommunistaellenességébe reménytelenül belegabalyodott Szabad Európa Rádió fűjt.

Az ún. katolikus komplexum jelentősége '56-ban abban állt, hogy ez volt az egyetlen „két lábon álló”, azaz jelentős tömegkapcsolatokkal rendelkező, és ugyanakkor a politikai szférában is szervezeten jelen lévő restaurációs erő. Az újonnan alakult katolikus pártok programnyilatkozatai egyöntetűen nem restaurációs jellegűek voltak, akkor, 1956. november elején azonban nem lehetett még tudni, melyik választja majd a progresszív katolicizmus útját, és melyik igyekszik a lehetőségeket kihasználva az országban jelen levő nem jelentéktelen szocialistaellenes erők gyűjtőhelyévé válni. Ismerve mindenesetre a hercegprímás hajthatatlanságát és ultrakonzervatív nézeteit, nyilvánvaló, hogy ha nem következik be a második szovjet intervenció, a haladás erőinek nehéz politikai harcokkal kellett volna számolniuk az egyház pajzsa mögött szervezkedő restaurációs erőkkel. Ezek feltehető álláspontja az ország függetlensége kérdésében a szovjet megszálló erők kivonulása után egy nyugati tőkés orientációjú semlegesség lett volna (szemben Nagy Imre szovjet és kelet-európai orientáltságú felfogásával); a megvalósítandó politikai struktúra kérdéseiben pedig egy erősen egyházi befolyásolt, hazai hagyományú konzervatív, megkötésekkel bilincsbe vert úri-polgári demokráciára törekedtek volna.

A kibontakozó stabilizálásban a munkásság oldalán részt vevő legpozitívabb tényező az a baloldali értelmiség volt, amely a kezdet kezdetén, mint a népi írók tábora jelent meg a politikai arénában, és amelyhez a népi demokrácia éveiben a NÉKOSZ-ban és azon kívül nevelődött új népi értelmiség csatlakozott. Felelőssége tudatában régi politikai szervezetét (Nemzeti Parasztpárt, más néven Petőfi Párt) elsőnek alakította újjá. Ez a kiváló szellemi tőkével rendelkező csoport élve a lehetőséggel, hogy kedvezőbb helyzetben volt, mint a kommunista reformerek, mérsékelt hangvételével a megfelelő időpontban mutatta a kibontakozás helyes útját. Németh László figyelmeztetése: az elmúlt évek kezdeményezéseiből nem minden elvetendő, óvjuk a mezőgazdasági téveszket, és a nem osztrák, hanem jugoszláv típusú semlegességet. A

Petőfi Párt létének néhány napja alatt természetesen nem tisztázódhatott, hogy milyen mértékben tudja maga mögé felsorakoztatni az ország értelmiségét, és megtalálja-e a kapcsolatot a parasztság különböző rétegeihez.

A jövő tekintetében is igen nagy jelentőségű momentumként tarthatjuk számon november 4. után az utolsó Nagy Imre-kormányban a Petőfi Pártot képviselő Bibó István és munkástanácsok minden látványos külsőséget nélkülöző találkozást. A munkástanácsok mintegy saját programnyilatkozatukként fogadták el Bibó kibontakozási platformját, azon a közös alapon, hogy a felépítendő szocialista Magyarországon csak olyan párt kaphat működési engedélyt, amely programjában elismeri a szocializmust.

Az újjáalakult másik koalíciós párt, a Független Kisgazdapárt a rövid idő alatt aligha nézhetett szembe tevékenységének meghatározó problémájával, azzal, hogy már nem az antikommunisták monopolizált össznemzeti pártja, hogy egykori nagyon széles bázisának mekkora hányada ment át az új katolikus pártokba.

Az idő rövidsége azt sem engedhette meg, hogy fő vonalakban kirajzolódjék a munkásság politikai képviselőjének struktúrája az új helyzetben. Nyitott kérdésnek kell tekintenünk, hogy a munkáspártokat, az újjászerveződő kommunista pártot (MSZMP) és a Szociáldemokrata Pártot mennyire kötik majd a múlt beidegződései, és szerkezetüket, működésük stílusát összhangba tudják-e hozni a munkásság új törekvéseivel. Megoldandó feladat lett volna, hogy miután a kommunista párt is letért az egypártrendszer útjáról, mindkét munkáspárt megtalálja a változott helyzetben a maga önálló arculatát. [...]

A reform-kommunista irányzat erejének és szerepének utólagos megítélésénél legtöbbször a forradalom első hetére gondolunk, mikor ez a gárda egyszerűen felőrlődött a jobb- és baloldal összecsapó szélsőségei közt. Pedig november elsejére a 23-án és az azt követő napokban dezorganizált reform-kommunista tábor, mely ekkor, mint cselekvő erő szintén Nagy Imre személyére redukálódott, felocsúdott bénultságából, és az alakuló új rend legfontosabb, sőt szinte egyedül cselekvő, egyedül hatékony szervező erejévé vált. November első három napján mindazt, amit az új rezsim, mint egész, mint politikai szubjektum cselekedett, a reform-kommunizmus erői hajtották végre. Minden más forradalmi erő az önszerveződés stádiumában, annak is az elején tartott; amit a kormány, a forradalmi rend cselekedett, reform-kommunista tényezők műve volt. Ők hozták létre a fegyverszünetet, a forradalom fegyveres erőinek integrálását célzó Karhatalmi Bizottságot, adták a forradalom rendkívül potensnek mutakozó fegyveres testületi vezető garnitúráját: Király Bélát, Kopácsit, Malétert; ők tárgyaltak a szovjet csapatok kivonásáról, intézték a forradalmi kormányzat külpolitikáját: ennek első lépéseként ők bonyolították le a Varsói Szerződésből való kilépés bejelentését és fejezték ki politikai formában a semlegesség szándékát. Reagáltak a szovjet csapatok beözönlésére és tettek ezzel kapcsolatos lépéseket. [...]

A munkásosztály, míg a szót végleg belé nem fojtották, egyértelműen és ingadozás nélkül kitartott az országszerte szintén egyazon pillanatban megfogalmazott azonos követelése mellett. A termelőeszközök addiginál szocialistább köztulajdona mellett,

beleértve igényét a termelés közvetlen irányításában való részvételre. A politikai pluralizmus, az addiginál demokratikusabb szocializmus eszméje mellett, beleértve részvételét a hatalom közvetlen gyakorlásában.

Ez a tömören fogalmazott követelésrendszer minden egyéb, csak nem rutin jellegű: merőben új, a jövőbe tekintő koncepció. Kezdetben a munkások utcai tüntetéseken, jelszavakban, üzemi gyűléseken hangoztatták elképzeléseiket, de már az első napon megkezdődött a munkástanácsok szervezése: Budapesten az Egyesült Izzó munkásai voltak az elsők (október 24-én), vidéken a diósgyőriek, már október 22-én (!). A munkásosztály elhivatottságának tudatát mi sem mutatja jobban, mint hogy a második szovjet katonai intervenció után, teljesen önmagára hagyatkozva, megkezdte a munkástanácsok egész országot felölelő szervezetének kiépítését.

Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében

Budapest, 1988, Kossuth. 284–289., 304–305.

Hegedűs András (Szilvárvány 1922. október 31. – Budapest, 1999. október 23.) szociológus, politikus. 1941-ben érettségizett a soproni Evangélikus Líceumban, majd a József Nádor Műszaki Egyetemre iratkozott be. 1942-ben belépett a kommunista pártba. 1944-ben letartóztatták és két évre ítélték, de megszökött a börtönből. 1945 és 1947 között a MADISZ országos titkára volt. 1948-tól az MDP szervezeteti osztályán dolgozott, 1949-től, mint vezető. 1951-től az MDP Titkárságára került, egyben tagja lett a Központi Vezetőségnek, a Politika és a Szervező Bizottságban. 1951 és 1953 között mezőgazdasági miniszter-helyettesé, majd az állami gazdaságok és erdőgazdaságok miniszterévé nevezték ki. 1953-tól miniszterelnök-helyettes, majd 1954-ben földművelési miniszter, végül 1955–1956-ban miniszterelnök volt. 1956–1958 között a Szovjetunióban élt. 1958-ban hazatért és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa lett. 1961-ben Akadémiai díjat kapott. 1961 és 1963 között a KSH elnökhelyettese volt. 1968-tól az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának vezetője volt és a Valóság folyóirat szerkesztője. 1966-ban a Közgazdaságtudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára lett. 1968-ban tiltakozott a Csehszlovákia megszállásában való magyar részvétel miatt, ezért elbocsátották az Szociológiai Kutatócsoport éléről és az Ipargazdasági kutatócsoport munkatársaként dolgozott. 1973-ban kizárták az MSZMP-ből és elbocsátották az MTA-tól. 1975-től nyugdíjas volt, és tanított a Közgazdasági Egyetemen.

A történelem és a hatalom igézetében című könyvben az egykor a párt apparátusában gyors karriert befutott, a legfiatalabb miniszterelnökként a kormány élére kerülő, majd a szocializmussal szemben egyre kritikusabbá váló és ezért háttérbe szorított szerző azokat a körülményeket, politikai hibákat, kompromisszumképtelenséget mutatja be, ami a párt ideológiáját és gyakorlatát 1956 előtt, és más formák között, de 1956 után is jellemezte. Áttekinti, hogy a hatalomhoz való ragaszkodás hogyan ásta alá a párt meglévő, vagy megteremthető társadalmi bázisát, hogyan fordította szembe vele a lakosság nagy részét kitevő dolgozó rétegeket.

Nagy Imre pártba való visszavétele fontos lépés volt ugyan, de korántsem elégítette ki az ellenzékét, amelynek tagjai Nagyot a miniszterelnöki székben akarták látni, és a KV személyi összetételét is alapvetően meg akarták változtatni. Az akkori vezetés

tagjainak tisztességes megegyezést még azon az áron is meg kellett volna kísérelnie, ha ennek következményeként többségük elveszti pozícióját. Mindenképpen meg lehetett volna találni a hatalmukat veszített vezetők visszavonulásának mindenki számára elfogadható megoldását. 1956-ban Lengyelországban ezt a feladatot példásan oldották meg. Más kérdés, hogy az akkor kialakult vezetés a hatvanas évek második felében miért merevült el, miért bizonyult önmaga megújítására alkalmatlannak, ami elvezetett az 1968-as megmozdulásokhoz és az 1970-es válsághoz.

A hatalom birtokosai azonban Kelet-Európába ez időben még csak igen ritkán mutatkoztak képesnek vezető pozícióik elvesztésével járó kompromisszumra. Túlságosan bizonytalannak látják a jövőjüket, nemcsak egzisztenciális félelmek voltak, hanem – nem teljesen alaptalanul – még féltik a maguk és családjuk életét is. Ezekben a társadalmakban nem alakult még ki a hatalmi struktúrából való kilépés normális rendje. Túl közel volt az az időszak, amikor a hatalmi pozíció elvesztését nyomon követte a letartóztatás, ami gyakran a családtagokat is sújtotta. [...]

A magyar vezetés 1956-ban a lengyelországihoz hasonló kompromisszumra képtelennel bizonyult, de nem kizárólag egzisztenciális okból és nem is csak a hatalomhoz való ragaszkodás miatt. Bár mindezek a motívumok igen fontos szerepet játszottak, de mellettük az ideológiai orientáltság sem mellékes. A szó igazi értelmében már nem voltunk ortodox marxisták -- leninisták, többségünket a hatalom megtartásának praktikus szempontjai vezettek. Mégis gondolkodásunkban igen nagy szerepet játszott ideológiánk igazába vetett hitünk, ami ekkor már nem annyira a gyakorlati tevékenységünk „vezérfonalaként” szolgált, mint inkább a múltbeli tettek (beleértve a bűntetteket is) és az akkori merevség igazolásául.

Figyelmen kívül hagytuk azt a nyilvánvaló ténytet, hogy ezt az általunk tévedhetetlennek feltüntetett ideológiát a sztálinizmus bűneinek feltárásával és elítélésével az SZKP XX. kongresszusán súlyos csapás érte. Mi a negatívumoknak a rendszerben és az ideológiában rejlő okait tagadtuk és minden negatívumok a személyi kultuszra, lényegében szubjektív hibákra akartuk visszavezetni. [...]

Hazánkban nemcsak a párton belüli, hanem a demokratikus ellenzéknek a kialakulása is történelmi szükségszerűségnek tekinthető, mert hiszen a hatalmi struktúra élén olyan vezetés állt, amelyik önerőből, külső kényszer nélkül képtelennel bizonyult önmegújulásra és olyan Radikális reformok bevezetésére, amelyek révén közmegegyezést lehetett volna teremteni a munkásokkal, a parasztokkal és az értelmiségiekkel. Így az alapvetően illegitim hatalmat szociológiai értelemben legitimizálni lehetett volna. A legitimizálás külső nyomás és radikális személyi változások nélkül – ahogy ezt az 1953 júniusát követő évek bebizonyították – egyszerűen megoldatlan, irreális feladatnak bizonyult. Ez a politikai élet főbb szereplői számára 1956 nyarán és kora őszén már nyilvánvalóvá vált.

Igen feszült helyzet alakult ki. Az ország politikailag aktív népessége igazi demokratizálást követelt. A hatalom birtokosai viszont – köztük én is – attól féltek, hogy minden jelentősebb engedmény a hatalom megrendülésének veszélyét rejti magában. E nélkül viszont alulról jövő tömegmozdulás és ennek nyomán éles

konfrontáció kialakulása fenyegetett, de ezt a veszélyt mind a hatalom birtokosai, mind az ellenzék lebecsülték. Mi az ellenforradalom veszélyét az ellenzékiekkel szemben fenyegető mumusként emlegettük ugyan, de ebben komolyan mégsem hittünk.

Az ellenzék viszont meg volt győződve arról, hogy komoly reformokat és antisztálinista kiállást követelve ők állnak a helyes elvi alapokon és hogy az idő számunkra dolgozik. Sokan közülük éppen ezért nem helyeselték, hogy Nagy Imre „viszonylag olcsón” hagyta magát „visszavétetni” a pártba.

Sem az egyik, sem a másik fél nem látta a végig sértett nemzet készülődését az újjászületésre. Elsősorban nem a régi polgári pártok tagjai azok, akik revánsra vágnak; ilyenek is voltak, de csekély vonzóerővel. Még kevésbé a régi uralkodó osztályok tagjai, akiknek még kisebb a hatósugaruk. A felkelés igazi szereplője a nemzeti öntudattól fűtött „átlag” magyar, főleg „átlag” magyar diák, akibe forradalmi romantikát táplálunk egy mesterségesen elnemzetietlenített közegben. Nem beszélhettek Trianon igazságtalanságáról, nem ünnepelhették igazán méltóan március 15-ét, de ugyanakkor forradalmi és szabadságharcos romantika lengte körül őket az iskolában, az úttörőszervezetben és a hivatalos történettudomány révén.

Ez a fiatalság, mely még nem integrálódott a munkamegosztás diktálta új struktúrába, hatalmas erőt képviselt. Létezésük más hatalmon kívül rekedt rétegekkel együtt nem fért be sem a hatalomgyakorlók sem pedig a demokratikus és pártfunkcionáriusi ellenzék gondolkodásába. [...]

A tüntetés úgy indult, mint demokratikus reformmegmozdulás, a résztvevő tömegek többségükben egymásba karoló egyetemisták voltak, de mindez rövid egy-két óra alatt megváltozott. Az utca népe, különösen a fiatalság csatlakozott az egyetemi diáksághoz és a tömegmegmozdulás jellege megváltozott. A demonstráció jelszavai túllépték azokat a követeléseket, amelyek az egyetemeken fogalmazódtak meg. A nemzeti követelések kerültek előtérbe, s mély szenvedélyességgel teltek meg e jelszavak. „Jugoszlávok, lengyelek, együtt megyünk veletek!”, „Szovjet sereg menjen haza, Sztálin szobrát vigye haza!” , „Aki magyar, velünk tart” – skandálták október 23-án a több tízezerre nőtt tömegben. S ezzel egy időben megkezdődött a vörös zászlók elégetése és a vörös csillagok eltávolítása is a középületekről. Ennek a szimbolikus eseménysorozatnak messzire sugárzó betetőzése a Felvonulás téren álló hatalmas Sztálin-szobor ledöntése és feldarabolása.

Ez már nem demokratikus reformmegmozdulás, hanem a nemzeti felkelés előjátéka, de még nem fegyveres felkelés. A még demonstrációs jellegű nemzeti felkelés órák alatt átment fegyveres harcba. Ez sokakban azt a hitet keltette, hogy ez csak hosszú ideig tartó előkészítés eredményeképpen mehetett végbe.

A fegyveres felkelés tudatos és szervezett előkészítésében nem hiszek. Erről sok vita folyik ma is, de az akkori magyar helyzet ismeretében (utólagos adatgyűjtés és tájékozódás alapján) úgy látom, hogy a reformtüntetés nemzeti tüntetésbe való átcsapása (a nemzeti felkelés első szakasza) magával ragadott egymástól teljesen elkülönült, a rendszerrel szemben különböző okokból ellenzéki vagy egyenesen

ellenséges körök tagjait, köztük olyanokat is, akik a fegyver megragadásától sem riadtak vissza. Nem spontán felkelés ez a marxista dogmatikus történelemfelfogás értelmében, mert sok erre irányuló egyéni és csoportos akarat összegeződött a különböző harci csoportok kialakulásában, de nincs és a következőkben sem alakul ki egy olyan hatalmi központ, amely a maga sajátos bélyegét a felkelő csoportok zömére rá tudta volna nyomni és irányításukat kézbe tudta volna venni.

A demokratikus ellenzék és a pártellenzék tagjai ezen a napon bénultan nézték az eseményeket, jóllehet különböző okokból, de teljesen alkalmatlannak bizonyultak mind arra, hogy az események élére álljanak, mind pedig arra, hogy befolyásolják annak menetét. Ez már a nemzeti felkelés első, tüntetés jellegű szakaszában is szembeötlő. De a zavarodottság még inkább jellemző a fegyveres felkelés első napjaira.

A változásokért harcolóknak két fő csoportja alakult ki:

- a) A rendszeren belül állók, közéjük számítom mind a demokratikus ellenzék, mind pedig a pártellenzék, akik pozitívan szemlélik az eseményeket.
- b) A rendszeren kívül állók, akiknek döntő többsége rokonszenvezik a nemzeti felkeléssel, de egy törpe kisebbségük vállalja a nagy személyi kockázattal járó fegyveres harcot.

A két csoport között az első napokban nincs, vagy legalábbis én nem érzékelek semmiféle olyan közeget, amely közvetítőként szerepelne. Ha voltak is itt-ott személyi összefonódások, ezek véletlenszerűnek tűnnek és a „szakadék” áthidalására alkalmatlannak bizonyulnak. [...]

A népi-nemzeti megmozdulás első napján politikai éretlenségéről tett tanúbizonyságot a régi vezetés is, amelynek beszűkült gondolkodásmódját, tárgyalásra, politikai megoldás keresésére való képtelenségét jól tükrözte Gerő Ernő beszéde, de a demonstráció radikális, militáns vezetői is leszerepeltek az általuk a Műegyetemen megfogalmazott 16 ponttal, már semmibe vették a geopolitikai tényezőket, a világ kettéosztottságát és országunk külpolitikai helyzetét. Mindez joggal tűnt kihívásnak a szovjet vezetéssel szemben.

Ebből azonban akkor, ott, az Akadémia utcában, a Központi Vezetőség székházában mit sem akarok észrevenni és nincsenek rossz előérzeteim sem, megnyugtatom magamat, most, hogy újra Budapesten vagyok a megszokott környezetben. [...]

Azok a dinamikus csoportok, amelyeknek a tagjai a népi-nemzeti megmozdulás egyes fázisaiban a katalizátor szerepét játszották, így vagy úgy, de az alapvető társadalmi rétegek elégedetlenségét fejezték ki, amelyet a hatalom mindenekelőtt azért tudott mérsékelni, mert befagyasztotta az 1953 júniusában megindult reformfolyamatot és így megoldatlanok maradtak mind a munkásság és parasztság, mind az értelmiség alapvető sérelmei.

A munkásság, amelynek az összetétele egyébként nagyon heterogénné vált (a faluból városba áramlás, tömeges deklasszáció a városokban stb.), jogosan elégedetlenkedett az életszínvonal lassú emelkedése miatt, nem felejtette el az 1952-

es életszínvonal-csökkenés a tömeges normarendezéseket, az erőszakolt békekölcsönjelzéseket és a sztahanovista mozgalmakkal kapcsolatos manipulációkat. Mindemellett a közéletiségre vágyó tagjai tudatában voltak, hogy teljes alárendeltségbe kerültek és minden lehetőségük megszűnt arra, hogy önálló mozgalmakat és autonóm érdekképviseleti szerveket hozhassanak létre.

A parasztság előzőleg (1949 előtt) saját földdel rendelkező rétegei (s a földosztás után a többség ide tartozott) elégedetlenek voltak az erőszakos kollektivizálással, a gyakori tagosítással és a begyűjtési rendszerrel. Ugyanakkor a termelőszövetkezeti tagok és az állami gazdaságok dolgozói igen kedvezőtlen anyagi feltételek között éltek és dolgoztak. Köztudott volt az is, hogy a túlzott iparosítás költségeinek java részét könnyen átlátható művelet révén (alacsony begyűjtési árak, progresszív adóztatás stb.) a mezőgazdaság fedezte. Voltaképpen nem a szocialista ipar támogatta a mezőgazdaságot, ahogy azt fennen hirdették, hanem a mezőgazdaság – ezen belül is különösen a magángazdaság – viselte az iparosítás terheit.

Az értelmiség fő tömegei, különösen a népből való feltöltődés révén (amiben nagy szerepet játszott az 1945 után kialakult NÉKOSZ mozgalom) népi-nemzeti rezsimet kívántak, ahol a nemzeti megújulás szolgálatában kibontakozhatnak a népi tehetségek, s virágzó népi-nemzeti kultúra alakulhat ki. A fordulat éve után azonban ezek az elképzelések hiú reményeknek bizonyultak; általánossá vált a szovjet modell másolása és ezzel együtt minden autonóm népi-nemzeti törekvés felszámolása.

Kádár János beszéde a budapesti dolgozók nagygyűlésén a Hősök terén, 1957. május 1-jén

Népszabadság, 2. évf. (1957) május 1. Rendkívüli kiadás.

❶ Kádár János (1912–1989) kommunista politikus, a magyar történelem meghatározó alakja. 1956 és 1988 között több mint három évtizedig volt a róla elnevezett rendszer első embere, a Magyar Szocialista Munkáspárt titkára, majd főtitkára. 1931 és 1944 illegális kommunista, 1945-ben Budapest rendőrfőnök helyettese, 1946-tól a Magyar Kommunista Párt, később a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkár helyettese. 1948 és 1950 között belügyminiszter, majd 1951-ben őt is letartóztatják, minden tisztségétől megfosztják, s csak 1954 közepén rehabilitálják. A forradalom alatt 1956. november 1-ig Nagy Imrét támogatta, utána Moszkva kezdeményezésére elvállalta az ellenkormány vezetését, november 4-én bejelentette a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakulását. 1957 júniusától 1985-ig a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára, 1985–1988 között főtitkára, 1988. május 24-e után az MSZMP elnöke. Ez utóbbi kinevezése azonban lényegében már félreállítását szolgálta.

Az 1957. május elsejei felvonulás a vérben fogant MSZMP hatalom melletti első szervezett demonstráció volt, amely rendzavarás nélkül zajlott le, s amelyen körülbelül 300 ezren vettek részt. Szimbolikusan fejezte ki, hogy a szovjet csapatok 1956. november 4-i bevonulásakor még virulens ellenállás ereje 5 hónap alatt megtört. A berendezkedő Kádár-rendszer szigorú felelősségre vonással és megtorlással lépett fel a forradalom tevékeny résztvevői ellen, a passzív tömegeket viszont hangulatjavító intézkedésekkel próbálta maga mellé állítani. November és május között az MSZMP kialakította álláspontját a történelemmel kapcsolatban. MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának december 2–5. között megtartott, kibővített értekezletén az októberi eseményeket ellenforradalomnak minősítették. Kiváltó okaiként a „Rákosi–Gerő-klika” hibás és „dogmatikus” politikáját, a „Nagy Imre-csoport” revizionizmusát, „Horthy-féle erők” szervezkedését és a nemzetközi „imperializmus aknamunkáját” jelölték meg. A látványos eseményekkel párhuzamosan azonban már folytak a kivégzések. 1956-ban még alig volt kivégzés, de csak az 1957-es esztendőben 100 emberen hajtották végre a halálos ítéletet.

Munkások, elvtársak, budapesti dolgozók!

Hatvanezer öntudatos budapesti munkás gyűlt össze ezen a helyen, ahol ma állunk, 1890. május elsején, hogy Magyarországon először tüntessen a proletár nemzetköziség eszméje mellett. Ennek 67 esztendeje. Akkor a szocialista társadalom eszméje még csak a legöntudatosabb munkások szívében élet, és a Duna-medence népeit rabságban tartó gőgös Habsburg monarchia az egész tüntetést rendőri ügynek tekintette. Hol van már a gőgös monarchia! [...] Végül úgy gondolom, hogy az 1890-es, az 1919-es és az 1945-ös május elsejék mellett sokáig emlékezetes marad és kiemelkedő jelentőségű lesz a mai, az 1957-es május elseje.

Ebben az órában, itt Budapesten, a magyar szocialista forradalom lüktető szívében és a Magyar Népköztársaság minden városában és falvában harcos tüntetéssel ünnepli a magyar dolgozó nép sok-sok százezernyi fia és lánya a munkás nemzetköziség, a munka nagy napját – május elsejét!

Kedves Elvtársak! Miben van a különös jelentősége az 1957-es magyar május elsejének népünk számára és nyugodtan mondhatjuk nemzetközileg is? Abban hogy ezen a napon az októberi sikertelen ellenforradalom fölött a munkásosztály nemzetközi segítségével döntő győzelmet aratott a magyar dolgozó nép ünnepli május elsejét, a proletár nemzetköziség ünnepét.

Elvtársak! Az 1956. októberi események menetében a fasiszta magyar burzsoázia, amely egyrészt az ellenforradalom posványába süllyedt Nagy-Imre csoporttal, másrészt az amerikai nagytőke által vezetett nemzetközi imperializmussal szövetkezett, megdöntéssel fenyegette a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjét. Halálos veszély, a megsemmisítés veszélye fenyegette a magyar munkás-paraszt államot, a néphatalmat, a proletariátus diktatúráját Magyarországon. Veszélyben volt népünk nemzeti függetlensége, a béke ügye éppen úgy, mint a bankok, gyárak államosítása, a földosztás, mindazok a nagy vívmányok, melyeket népünk a társadalmi haladás 12 éve alatt elért.

Külön kérdés, és nem feledkezhetünk meg arról, hogy az elmúlt évek súlyos hibái jogos elkeseredést keltettek a tömegekben, és ezt az ellenforradalom igen ravaszul és hatásosan tudta használni a Magyar Népköztársaság rendje elleni támadásra.

Még kevésbé feledkezhetünk meg arról, hogy Nagy Imrénék árulása nélkül – amely döntő pillanatban bénította meg az ország vezetését – és a vezetéstől megfosztotta, félrevezette, tehetetlenségre kárhóztatta a szocialista forradalom ügyéhez hű magyar dolgozók tömegeit – soha nem tudott volna az ellenforradalom olyan sikert elérni, mint amelyet átmenetileg elért.

Mindannyian emlékszünk még az ellenforradalmi támadás sötét napjaira. Budapest utcáin az ellenforradalmi terror lett az úr, tömegesen gyilkolták le a kommunistákat és a haladó embereket. Az országban ezrével vetették börtönbe a párt harcosait, termelőszövetkezeti vezetőket, tanácselnököket, szocializmus híveit, és lemészárlásukra készülődtek. Ismét megjelentek a politika porondján a tőkésék, földesurak, bankárok, hercegek és grófok, élükön Mindszentyvel. Megjelentek a parlamentben, két nap alatt 28 ellenforradalmi pártot alapítottak, még a hírhedt Magyar Élet Pártjának megalakítását is bejelentették, és megjelentek a falvakban, gyárakban a „mindent vissza” jelszóval. [...]

Népköztársaságunk alkotmányos törvényes rendje biztosított. Az alkotmányos néphatalmi és államigazgatási szerveket helyreállítottuk. Újjászerveztük népköztársaságunk fegyveres erőit; a néphadsereget, a határőrséget, a rendőrséget, ezen belül elsőként a karhatalmi egységek fegyveres erőit. A kulcspozíciókból eltávolítottuk az árulókat. A hatalom fegyveres biztosításának feladatába bevontuk és bevonjuk a munkások, bányászok, a parasztok legöntudatosabbjait – megszerveztük a munkásőrséget! [...] A népi hatalom megerősítése mellett másik nagy eredményünk a népgazdaság elemi rendjének és rendes vérkeringésének helyreállítása. (...) Elvetettük a hazug semlegesség jelszavát, és megmondtuk, hogy a Magyar Népköztársaság kitéphetetlen tagja a szocialista országok Szovjetunió által vezetett hatalmas családjának és következetesen hű marad a Varsói Szerződéshez. [...]

Leszámoltunk a pártot bomlasztó és az ellenforradalomnak ezzel a kezére játszó, a párt vezető szerepét tagadó revizionista nézetekkel. Ennek a harcok következetességnek az eredménye, hogy az ellenforradalom tüzeiben újjászületett a magyar nép vezető ereje, a munkásosztály élcsapata, a Magyar Szocialista Munkáspárt.

Társadalombiztosítás

In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 24–33.

A szöveg részletesen bemutatja az 1950-es, 1960-as évek főbb szociálpolitikai és társadalombiztosítási változásait: a társadalombiztosítás államosítását, majd kiterjesztését; az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő jelentős bővítési hullámot; a Kádár-rendszer legitimizációjában fontos szerepet játszó jóléti univerzalizmus kiépítésének kezdeti lépéseit.

Szociálpolitikánk keretében az emberről való sokoldalú gondoskodás jelentős mértékben a társadalombiztosítás útján valósul meg. [...] A szocializmus teljes felépítése, a lakosság életszínvonalának állandó emelése feltételezi és megköveteli a nemzeti jövedelem állandó emelését, a nemzeti jövedelemből felhalmozásra fordított rész tervszerű fokozását, amely a bővített újratermelés forrása. Ez teremt anyagi alapot a fogyasztás állandó növelésére, és így a dolgozók társadalombiztosítási ellátása színvonalának további emelésére is.

A párt és a szakszervezetek különböző kongresszusainak határozatai – felmérve a dolgozók reális igényeit és a népgazdaság teherbíró képességét – megjelölték a társadalombiztosítás fejlesztésének irányát. Ennek megfelelően és ezek eredményeként szélesíthettük ki például a társadalombiztosításba bevontak körét, és tehettünk például olyan intézkedéseket, mint a dolgozók egységes nyugdíjrendszerének kidolgozása és törvénybe foglalása, az anya- és csecsemővédelemmel kapcsolatos társadalombiztosítási ellátás javítása, a sokgyermekes családok helyzetének megjavítását célzó, a családi pótlékra vonatkozó rendelkezések megalkotása, a termelészövetkezeti parasztság életszínvonalát emelő társadalombiztosítási intézkedések stb.

A társadalombiztosítás több mint két évtizedes eredményei azt bizonyítják, hogy társadalmunk fejlődésének megfelelően növekedett a társadalombiztosításba bevontak száma és ennek megfelelően az ilyen célokra fordított összegek nagysága. [...] míg 1946-ban kb. 2,8 millió fő, a lakosság 31%-a, addig 1965-ben 9,8 millió fő, a lakosság 97%-a részesült a társadalombiztosítás juttatásaiban. A társadalombiztosításra fordított kiadások összege 1949-ben 1,9, 1965-ben pedig már 18 milliárd Ft volt. Az 1949-ben egy biztosítottra jutó 1156 Ft társadalombiztosítási kiadás 1965-ben közel a négyszeresére, vagyis 4155 Ft-ra emelkedett.

A társadalombiztosításba bevontak száma és a társadalombiztosítási kiadások

Év	Népesség száma év közepén (1000 fő)	A társadalombiztosításba bevontak száma (millió fő)	A népesség százalékában	Társadalombiztosítási kiadások (millió Ft)
1938	9 167	2,8	31	n.a.
1946	9 024	2,8	31	n.a.
1950	9 338	4,4	47	2 272
1955	9 825	5,9	60	6 119
1960	9 984	8,5	85	11 816
1965	10 148	9,8	97	18 162
1966	10 179	9,9	97	20 832
1967	10 217	9,9	97	22 623

A társadalombiztosítás főbb jellemzői a felszabadulás után

Az ország felszabadulását követően gyökeresen megváltozott társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok szükségyszerűen felvetették a társadalombiztosítás demokratizálásának szükségességét, szocialista elvek alapján történő átszervezését. [...] A társadalombiztosítás a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változások függvényeként, a szocialista elveknek megfelelően, fokozatosan fejlődött. A felszabadulást követő időszak főbb feladatai a következők voltak:

- A társadalombiztosítás általánossá tétele; az egészségügyi ellátás, a betegségi biztosítási szolgáltatások, a nyugdíj, a családi pótlék stb. kiterjesztése minden bérből és fizetésből élő dolgozóra.
- Az igényjogosult családtagok körének bővítése.
- A dolgozó parasztság bevonása a társadalombiztosításba, helyzetüknek megfelelő társadalombiztosítási szolgáltatások nyújtása.
- A társadalombiztosítás finanszírozására szolgáló fedezetnek nagyobb mértékű áthárítása a munkaadóra – az állam garanciája mellett – úgy, hogy a dolgozókat csak a nyugdíjjárulék fizetése terhelje.
- A társadalombiztosítás szervezeti egységének megteremtése a szakszervezeti mozgalom keretében.
- A társadalombiztosítási szolgáltatások kifizetésének decentralizálása a dolgozók munkahelyéhez.
- A dolgozók széles körű bevonása a társadalombiztosítási ügyek intézésébe.

Felszabadulásunk óta társadalombiztosításunk tartalmilag és szervezetileg is jelentősen fejlődött, a társadalmi juttatások köre állandóan bővült, jól kapcsolódott a jövedelemelosztási rendszerhez. A társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésével párhuzamosan kikristályosodtak, erősödtek a társadalombiztosítás szocialista alapelvei is, amelyek a következők:

1. A társadalombiztosítás kiterjesztése egész társadalmunkra.
2. Az állami garancia érvényesülése
3. Széles körű egészségügyi és anyagi ellátás minden – társadalmilag indokolt – esetben.
4. A társadalombiztosítás fokozatos és rendszeres fejlesztése.
5. A munka szerinti elosztás elvének érvényesítése, és a szükségletek lehető legjobb kielégítése.
6. Különböző kedvezmények biztosítása az egészségre ártalmas, illetőleg veszélyes munkakörben dolgozók részére.
7. A dolgozó nők, a fiatalok és a többgyermekes családok fokozottabb támogatása.
8. A társadalombiztosítás demokratizmusának érvényesítése a szakszervezeti irányítás és igazgatás útján.
9. A dolgozók közvetlen részvétele a társadalombiztosítási feladatok megoldásában.
10. A társadalombiztosítási kiadások járulékból való fedezése.

A társadalombiztosítás kiterjesztése az egész társadalomra

Szocialista társadalmi rendünk alapja a munka. Alkotmányunk minden munkaképes állampolgár részére biztosítja a munkához való jogot. Széles körű társadalombiztosítással és az orvosi ellátás megszerzésével védi a dolgozók egészségét, és segítséget nyújt munkaképtelenségük esetén. [...] A társadalombiztosítás napjainkban már a lakosság 97%-ára terjed ki, tükrözve azt a törekvést, hogy a társadalom minden tagja számára nyújtson ellátást és védelmet. [...] A társadalombiztosítás kiterjed a bérből és fizetésből élőkre, a mezőgazdasági és a kisipari termelőszövetkezetek tagjaira, a kisiparosokra és a kiskereskedőkre, az iskolák tanulóira stb. Hazánkban a társadalombiztosítási ellátásra jogosult családtagok köre is rendkívül széles.

A dolgozók különböző rétegei nem egyenlő feltételekkel és mértékben részesülnek a társadalombiztosítási ellátásban, minthogy ez idő szerint lényegesek a különbségek a termelésben elfoglalt helyük és a jövedelemszerzés módja tekintetében. Ebből ered az is, hogy a dolgozók egyes kategóriáinak társadalombiztosítását a jogszabályok kötelezően írják elő (például a bérből és fizetésből élők), más rétegek társadalombiztosítási ellátása részben a kötelező, részben pedig az önkéntes biztosítás hatálya alá tartozik (például tsz-tagok, illetve kisiparosok). A kiskereskedők önkéntes alapon részesei a társadalombiztosításnak. [...] Törekvésünk az, hogy a társadalmi viszonyok fejlődésével, a termelés és a jövedelemelosztás terén meglévő

különbségek fokozatos megszűnésével párhuzamosan általánossá, kötelezővé váljon a társadalombiztosítás, terjedjen ki a társadalom minden tagjára.

Az állami garancia érvényesülése

A munkásosztály hatalomra jutása óta a szakszervezetek fokozatosan bővülő, s egyre önállóbb hatáskörrel irányítják, igazgatják a társadalombiztosítást. A szocialista állam azonban megtartotta törvényhozási, rendeletalkotási, döntési jogkörét a társadalombiztosítás mindazon kérdéseiben, amelyek az állampolgárok jogait, kötelességeit, anyagi helyzetét, vagy az állami szervek feladatait lényegesen érintik, de a szakszervezeteket is felhatalmazva jogszabályok alkotására. A társadalombiztosításra vonatkozó minden jogszabály betartását az állam kényszerítő ereje biztosítja. Ily módon szavatolja az állam a társadalombiztosítási jogok és kötelességek érvényesülését. [...] A társadalombiztosítás anyagi fedezetét is az állam biztosítja. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a nemzeti jövedelemnek a népgazdasági tervben meghatározott hányadát az állami költségvetés keretében e célra előirányozza, másrészt abban, hogy ezen felül is rendelkezésre bocsátja a jogos igények kielégítéséhez szükséges többletösszegeket.

Széles körű egészségügyi-anyagi ellátás minden – társadalmilag indokolt – esetben

A szocialista társadalom lényegéből fakad az ember egész életére kiterjedő és átfogó szociális gondoskodás. Ennek megfelelően a társadalombiztosítás is differenciált mértékű védelmet nyújt és ellátást biztosít minden esetben, amely intézményes támogatást igényel. Vonatkozik ez az egészségromlásra és a különböző egészségi ártalmakra, a munka- és keresőképtelenségre, az öregségre, a szülésre, a családok támogatására, az özvegyekre és árvákra, illetve a dolgozók családtagjairól való gondoskodásra.

A társadalombiztosítás rendszeres, fokozatos fejlesztése

Az elmúlt több mint két évtized tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a népgazdaság fejlődésével párhuzamosan az életszínvonalat jelentősen befolyásoló társadalombiztosítás is fejlődött. A párt és szakszervezetek kongresszusai – a gazdaságpolitikai elveknek megfelelően – feladatul tűzték és tűzik ki a társadalmi gondoskodás körébe tartozó szociális és egészségügyi juttatások fejlesztését, színvonaluk állandó emelését. A társadalombiztosítás előrelátó, tervszerű fejlődése alapvetően 1964 után, a párt életszínvonal-politikájának kidolgozásával egyidejűleg, a politikai, a gazdaságpolitikai és a szociálpolitikai célokkal összhangban kezdődött meg – a középtávú népgazdasági terv keretében. [...] A társadalombiztosítással szemben támasztott alapvető követelmény, hogy fejlődjön az ellátás jelenlegi színvonala, másrészt fokozatosan közeledjenek egymáshoz, illetve megszűnjenek a társadalombiztosítási szolgáltatásokban ma még meglévő indokolatlan különbségek.

A munka szerinti elosztás érvényesítése és a szükségletek lehető legjobb kielégítése

A társadalombiztosítás keresetpótló készpénzjuttatásai és a nyugellátás a munkabérhez igazodnak. A munkabér színvonalát a végzett munka mennyisége és minősége határozza meg. A társadalombiztosítás keresetpótló készpénzjuttatásai

tehát általában a munka szerinti elosztás elve alapján illetik meg a dolgozókat. [...] Ez az elv nemcsak a bérből és fizetésből élők, hanem az egyéb dolgozó rétegek vonatkozásában is érvényesül. A tsz-tagok például, sajátos jövedelemelosztási viszonyaikhoz igazodóan, a termelőszövetkezetben végzett munkára figyelemmel és arányában részesülnek a betegségi készpénzszolgáltatásban, a termelőszövetkezet szociális alapja terhére. [...] A társadalombiztosítás anyagilag méltányolja a munkahelyhez való hűséget, illetve a hosszú időn át végzett munkát (75%-os táppénz, nyugdíj kiegészítés). [...] A természetbeni szolgáltatások tekintetében, már napjainkig is, a szükségletek lehetséges kielégítésére irányulnak a törekvések. Így például mind a biztosítottak, mind a családtagjaik, szükség esetén bármikor igénybe vehetik az orvosi ellátást, a bérből és fizetésből élő dolgozók időbeli korlátozás nélkül mindaddig jogosultak gyógyintézeti ápolásra, amíg betegségük ezt indokolja. [...] A természetbeni szolgáltatások szükséglet szerinti igénybevételét az anyagi és a tárgyi feltételek további fejlődése teszi lehetővé.

Kedvezmények biztosítása az egészségre ártalmas, illetőleg veszélyes munkakörben dolgozók részére

A társadalombiztosítás fokozottabb védelemben részesíti azokat a dolgozókat, akiket munkájuk során egészségi ártalom, károsodás ér, akiknek a szervezete a nagyobb fizikai megterhelés következtében erőteljesebben van igénybe véve, illetőleg elhasználódása gyorsabb, továbbá azokat is, akik üzemi baleset, vagy foglalkozási megbetegedés következtében válnak munkaképtelenné. Ezek a dolgozók a betegségi ellátás egyes területein, valamint a nyugdíjbiztosításban élveznek előnyöket.

Előnyök nyújtása a dolgozó nők, a fiatalok és a többgyermekes családok részére

A társadalombiztosítás általában egyenlő jogokat biztosít mind a nőknek, mind a férfiaknak. Figyelemmel azonban a nődolgozók eltérő testi alkatára, anyai hivatására, a családban elfoglalt helyére és a rájuk háruló ez irányú kötelezettségekre, a társadalombiztosítás előnyöket nyújt részükre. Külön kedvezményben részesülnek az egyedülálló dolgozó nők. [...] A társadalombiztosítás előnyben részesíti a fiatalokat tanulmányaikkal, illetve munkavégzésükkel összefüggésben. Különös gondot fordít egészségük megóvására, s ellátásuknál bizonyos esetekben el is tekint az egyébként megkívánt feltételektől. A társadalombiztosítás a gyermekes családok helyzetét családi pótlék fizetésével könnyíti meg.

A társadalombiztosítás demokratizmusának érvényesítése a szakszervezet irányítása, igazgatása útján

A szakszervezetek választott vezető testületeit beszámolási kötelezettség terheli. Ennek megfelelően rendszeresen tájékoztatják a dolgozókat, illetve a dolgozók képviselői szerveit a társadalombiztosítás alakulásáról, problémáiról, a fejlesztési tervekről stb. Mindez lehetővé teszi a dolgozók demokratikus jogainak érvényesítését, kritikai észrevételeik közlését, javaslataik megtételét. [...] A társadalombiztosítás szakszervezeti irányítása és igazgatása lehetővé teszi, hogy a fejlesztés, az ellátás színvonala emelésének stb. kérdéseiben, a dolgozók reális javaslataira, a népgazdaság helyzetének ismeretében nyilatkozzanak,

kezdeményezzék, illetve tegyék meg a szükséges intézkedéseket. [...] A szakszervezetekhez nem tartozó egyéb dolgozó rétegek is – érdekképviselői szerveik útján – tevékenyen részt vesznek a társadalombiztosítás fejlesztését célzó tervek kialakításában.

A dolgozók közvetlen részvétele a társadalombiztosítási feladatok megoldásában

A dolgozók közvetlenül érdekeltek a társadalombiztosítási feladatok gyors, pontos végrehajtásában, ez is indokolja, hogy tömegesen vegyenek részt az ilyen ügyek intézésében, a végrehajtás ellenőrzésében. A dolgozók közreműködésével a feladatok jelentős része társadalmi munkában végezhető el. A társadalmi munka hatékonyságát nagymértékben növeli, hogy a szakszervezeti szervek jogszabályban rögzített jogkörrel és számos egyéb lehetőséggel rendelkeznek a dolgozókról való gondoskodás terén. [...] A szakszervezetek tisztségviselőinek és a társadalmi munkásoknak a tapasztalatai, helyi ismeretei megkönnyíthetik a problémák megoldását, az érdemi döntést, javaslataik pedig jelentősen hozzájárulhatnak a társadalombiztosítás egyszerűsítéséhez, korszerűsítéséhez, fejlesztéséhez.

A társadalombiztosítási kiadások járulékból való fedezése

A társadalombiztosítási kiadásokban a munkáltatók, illetve a termelő közösségek által fizetett járulékból, a dolgozók progresszív nyugdíjjárulékaiból, valamint az állam hozzájárulásából fedezik. [...] Az önálló gazdálkodásra irányuló törekvés – s ez a gazdaságirányítás új rendszerének egyik fő elve – a társadalombiztosítás területén is megkívánja, hogy a kiadások fedezete a járulék legyen, és ily módon az állami dotáció fokozatosan csökkenjen. [...] A társadalombiztosítás elveinek érvényre juttatása erősíti a társadalombiztosítás szocialista tartalmát, és lehetővé teszi a társadalombiztosítás fogalmának megközelítő pontosságú meghatározását is.

A szocialista társadalombiztosítás fogalma

A szocialista magyar társadalombiztosítás a dolgozók és családtagjaik betegsége, balesete, rokkantsága, öregsége és elhalálása esetére, valamint a gyermeces családok támogatására vonatkozó jogszabályban meghatározott feltételű és mértékű – részben a szükségletek, másrészt a végzett munka szerinti – anyagi ellátásnak olyan rendszere, amely csaknem az egész lakosságra kiterjed, és a szakszervezetek irányításával és igazgatásával a dolgozók széles körű részvételével valósul meg.

A nyugdíjtörvény értékelése, a megoldásra váró feladatok

In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 61–66.

A szociálpolitikai tervezésnek nem alakult ki önálló arculata a második világháború utáni Magyarországon. Ezt leginkább az 1950-es évek egymást követő nyugdíjreformjai támasztják alá. A második világháború utáni gazdasági reorganizáció lehetőséget kínált a különböző foglalkozási kategóriák nyugdíjainak újraszabályozására. A nyugdíjrendszer törvényi átalakítása az 1950-es években ment végbe (1953, 1954, 1958), és az 1975-ös reformig volt érvényben.

Nyugdíjtörvényünk rendelkezései a szocialista elveknek megfelelnek. A nyugdíj összege a szolgálati időhöz és az elért keresethez igazodik. A hosszú szolgálati idővel rendelkező dolgozók a munkabérük 60–70%-át kapják nyugdíjként, ami világviszonylatban is jó arány. Természetesen vannak még olyan kérdések, amelyeket még ezután kell megoldani. Megoldásukra akkor kerülhet sor, ha népgazdaságunk fejlődésével a nemzeti jövedelem növekszik, és a feladatok megoldásához szükséges anyagi fedezet rendelkezésre áll. A megoldásra váró kérdések a következők:

1. Lényeges különbség mutatkozik összecszerűségben a régebben megállapított és az újonnan megállapításra kerülő nyugellátások között, annak ellenére, hogy a régi nyugellátások összegét több alkalommal emelték. Az 1954. október elseje előtt megállapított sajátjogú nyugdíjak átlaga havi 75 Ft; az 1954. október elseje és 1958. december 31-e között érvényben volt jogszabályok alapján megállapított nyugdíjak átlaga havi 875 Ft; az 1959-től érvényben lévő nyugdíjtörvény alapján megállapított teljes nyugdíj átlaga havi 1139 Ft.

A különböző időpontokban megállapított nyugdíjak közötti összecszerű különbségek megszüntethetők:

- a régi nyugdíjaknak – a jelenlegi szakmai átlagbérek alapján – az új törvény szerinti nyugdíjakra való átszámításával, vagy
- a régi nyugdíjak olyan százalékos emelésével, hogy legalább a különböző időpontokban megállapított nyugdíjaknak az átlaga legyen azonos,
- végül megszüntethető a korábbi időpontban megállapított alacsony összegű nyugdíjak emelésével

2. Összecszerű feszültség keletkezik az ugyanazon nyugdíjrendszeren belül a különböző időpontban megállapított nyugdíjak között is, mert a nominálbérek rendszeres emelkedése következtében a korábban megállapított nyugdíj a későbbben megállapítottéhoz képest alacsonyabb összegű.

A jelenleg érvényben lévő nyugdíjtörvény szerint az 1959-től 1963-ig megállapított teljes nyugdíjak átlaga havi 1064 Ft; az 1963-ban megállapítottaké havi 1225 Ft, tehát a két időszak között megállapított nyugdíjak átlagában közel 200 Ft az eltérés; az

1970-ben megállapításra kerülő nyugdíjak átlaga előreláthatólag havi 1500 Ft-ra emelkedik. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy az árak is növekvő tendenciájúak, akkor megállapíthatjuk, hogy a nyugdíjak reálértéke csökkenő tendenciát mutat.

A nyugdíjak reálértékét úgy lehetne rögzíteni, hogy az árindexben bekövetkező eltolódásokat megfelelően a nyugellátások összegét meghatározott időközökben felül kellene vizsgálni. Ha a nyugdíjak összegét az árindexhez igazítjuk, akkor rögzíthetnénk a nyugdíjasok életszínvonalát. Ha a nyugdíjak rendezésének a nominálbérekben bekövetkező eltolódás lenne az alapja, akkor a nyugdíjasok életszínvonalát a dolgozók életszínvonalával párhuzamosan emelhetnénk.

3. Nyugdíjrendszerünk eléggé bonyolult és nehezen áttekinthető. Ennek oka az, hogy a különböző időpontokban hatályba lépő új nyugdíjtörvények lényegében csak a jövőben megállapításra kerülő nyugellátások vonatkozásában tartalmaznak egységes rendelkezéseket, a régi nyugellátások vonatkozásában tartalmazhatnak egységes rendelkezéseket, a régi nyugellátásoknak rendszerint csak a felemeléséről intézkednek; a különböző időpontokban megállapított nyugellátásokra tehát különböző rendelkezések vonatkoznak.

A nyugdíjtörvények figyelemmel voltak a szerzett jogokra, a hosszú évtizedek alatt kialakult rendelkezésekre és ezek a régebbi rendelkezések az új nyugdíjtörvényekbe is beépültek. Rendkívül bonyolultak például a szolgálati idő számítására vonatkozó rendelkezések, mert a jelenlegi jogszabályok átvették a volt közszolgálati alkalmazottakra, a volt vállalati nyugdíjpénztári tagokra vonatkozó régi rendelkezéseket is. [...] Az 1959 óta hatályban lévő nyugdíjtörvényt többször módosították. A módosításokat jogszabályokba foglalták.

A bérből és fizetésből élők nyugdíjrendszerén kívül más rétegekre vonatkozó nyugdíjrendelkezések is születtek. Külön nyugdíjrendszerek határozzák meg a mezőgazdasági tsz-tagok és az önálló kisiparosok nyugdíjra jogosultságát. Ezek a nyugdíjrendszerek az alapelveket tekintve általában megegyeznek a bérből és fizetésből élő dolgozók nyugdíjrendszerével, de sok vonatkozásban tartalmaznak eltérő rendelkezéseket is, például a nyugdíj összege, a nyugellátás folyósítása stb. tekintetében.

Szükségszerűen vetődik fel az a kívánság, hogy tegyük nyugdíjrendszerünket egyszerűbbé, áttekinthetőbbé, a dolgozók számára is könnyen érthetővé. Ezt a célt szolgálja a nyugdíjtörvények tervezett kodifikálása, amikor is a különböző időpontokban megjelent jogszabályokat egységes rendszerbe foglalják, a nyugdíjrendszereket egyszerűsítik és közérthetőbbé teszik. [...] Az egyszerűsítéssel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy ennek kereteit és időpontját az határozza meg, hogy a népgazdaság milyen mértékben képes vállalni a nyugdíjjal kapcsolatos többletkiadást.

4. A nyugdíjazás ténye minden dolgozó életében változást okoz. A nyugdíjasnak meg kell válnia munkahelyétől, munkatársaitól, abba kell hagynia a hosszú évtizedekig végzett munkát. A nyugdíjas új életkörülmények közé kerül, a korábbi munkájával megszerzett, nyugdíj formájában jelentkező munkanélküli jövedelemből él. A

nyugdíjassá válás nehézségeinek leküzdése társadalmi közreműködést is igényel. [...] Nem véletlen jelenség, hogy a nyugdíjasok még akkor is igyekeznek munkát vállalni, ha nyugdíjuk egyébként biztosítja a megélhetésüket. A munkavégzés lekötő többletidejük egy részét, s azáltal, hogy feladataik vannak, úgy érzik, hogy a társadalomnak továbbra is hasznos tagjai maradnak.

Ismert tény, hogy a legtöbb üzemben nyugdíjügyi albizottságok működnek, amelyek mind többet foglalkoznak, törődnek az egykori munkatársakkal, a nyugdíjasokkal. Kérik és igénylik tapasztalataik átadását, tanácsaikat az üzemi feladatok elvégzéséhez, időközönként meghívják a nyugdíjasokat baráti beszélgetésre, megvendégelik őket. Számos helyen nyugdíjasklubot szerveztek, ahol kellemes körülmények között tölthetik szabad idejüket. A nyugdíjasok tehát érzik és élvezik a volt munkatársak szeretetét, törődését és nem tekintik magukat a dolgozók társalmából kiszakadt embereknek. [...] A nyugdíjasok ellátását munkával, rendszeres foglalkoztatásukat feltehetően elősegítik majd a bedolgozókra vonatkozó új rendelkezések, a bedolgozói rendszer kiszélesítése.

A nyugdíjasokkal való törődés nemcsak a társadalom, hanem a család feladata is. Közismert, hogy családjogunk a szülő számára kötelezővé teszi a gyermekeikről való gondoskodást, törődést, a gyermekek eltartását, de ugyanakkor a gyermekeket is kötelezi a rászoruló szülőkkel való törődésre, adott esetben eltartásukra, amit általában meg is tesznek. [...] Vannak azonban olyan tapasztalatok is, hogy a gyermekek az idős szülőkről nem gondoskodnak, helyzetüket a gyermeki szeretet megnyilvánulásaival nem könnyítik. Itt elsősorban nem a szülők rendszeres anyagi támogatására gondolunk – bár a gyermekeket a családjog erre kötelezi –, hanem arra, hogy az idős nyugdíjas szülőket a gyermekek egyéb irányú gondoskodással vegyék körül.

5. A nyugdíjterhek – a nyugdíjasok részére évenként kifizetett összegek – növekvő tendenciájúak.

Nyugdíjban – járadékban – részesülők száma, a kifizetett nyugdíjak alakulása

(január elsejei adatok)

Év	Ipari stb. nyugdíjjáradékos	Mezőgazdasági tsz. nyugdíjjáradékos	Hadigondozott járadékos stb.	Összesen	Nyugdíjkiadás (millió Ft)
	létszáma (ezer fő)				
1958	552	–	57	609	2908
1959	560	7	56	623	3722
1960	575	9	52	636	4427
1961	591	149	56	796	5080
1962	630	227	55	912	5737
1963	661	280	42	983	6421
1964	702	304	40	1046	6992
1965	743	320	38	1101	7712
1966	785	332	39	1156	8711
1967	834	342	37	1213	9514
1968	876	357	36	1269	–

Az adatok szemléltetően bizonyítják, hogy a nyugdíjterhek a nyugdíjasok számának növekedésén kívül is növekednek, ami természetes jelenség, és főként a következőkkel magyarázható. Az életkörülmények javulásával, a gyógyászat eredményeinek igénybevételével az emberi életkor megnövekedett. Társadalmunkban ma sokkal több idős ember él, mint néhány évtizeddel ezelőtt, s így a nyugellátást is hosszabb ideig élvezik. Állandóan növekszik a nyugdíjasok létszáma. A társadalombiztosítás területén bekövetkezett fejlődés következtében mind több és több dolgozó lesz jogosult a nyugellátásra.

Növekszik a folyósított nyugdíjak összege azért is, mert a régebben megállapított nyugdíjjal rendelkező nyugdíjas, ha meghal, a nyugdíjterhek alacsonyabb összeggel csökken, mint az a nyugdíjterhek, amelyet az új nyugellátás megállapításával vállal a társadalom. A nyugdíjterhek a nemzeti jövedelemből – a nyugdíjak emelésére vonatkozó külön intézkedések nélkül is – mind nagyobb összeg igénybevételét teszik szükségessé. [...] A nyugdíjrendszer segítségével oldunk meg néhány olyan munkaerő-gazdálkodási problémát is, amelyek a népgazdaság fejlődése szempontjából elkerülhetetlenek, így például azokat a kérdéseket, amelyek egyes bányüzemek szanálásával kapcsolatban jelentkeztek.

A kapitalista államokban is tapasztalható, hogy a gazdaságosabb energiahordozók felhasználásának előtérbe kerülésével a nem, vagy csak kevésbé gazdaságos szénbányák termelését csökkentik, mégpedig úgy, hogy a bányákat bezárják, de a dolgozókról a társadalom különösebben nem intézkedik, nem gondoskodik. Nálunk a szénbányák termelésének csökkentése következtében keletkezett munkaerő-feleslegről a társadalom intézményesen gondoskodik. A bányászokat tervszerűen más munkahelyre irányítják, részükre különböző kedvezményeket (költözködési költségek átvállalása, új lakáshoz juttatás stb.) nyújtanak. Az öregségi korhatárhoz közelálló vagy a föld alatt végzett munka során legalább 50%-ban csökkent munkaképességűvé vált dolgozók például nyugellátásban részesíthetők.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a népgazdaság fejlődésével párhuzamosan és összhangban nyugdíjbiztosítási rendszerünk is állandóan fejlődött és – a megoldásra váró problémák ellenére is – a tények azt bizonyítják, hogy hazánkban fejlett nyugdíjrendszer van. A fejlődés a társadalom valamennyi rétegének életkörülményeit kedvezően befolyásolja. Nyugdíjbiztosítási rendszerünk lényegében az egész társadalomra kiterjed, és egyre kedvezőbbé válik. A kisipari szövetkezeti tagokra is például a bérből és fizetésből élő dolgozókra vonatkozó nyugdíjbiztosítás vonatkozik, 1951. július elsejétől.

A családi pótlék

In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 71–78.

Magyarországon 1912 óta létezett családi pótlék, azonban a második világháborút megelőzően ennek összege és lefedettségi köre rendkívül alacsony volt. 1946-ban – a korábbi 14 éves korhatárral szemben – már a 16 évnél fiatalabb gyermekek után is folyósítottak családi pótléket járulékfizetés ellenében. A családi juttatások közt a legfontosabb támogatásokat a családi pótlék és az anyasági segély összegei jelentették. Mindkét juttatás esetében a színvonal folyamatosan emelkedett 1945 után. Az 1967-től folyósított gyermekgondozási segély az anyák foglalkoztatottságát kívánta elősegíteni, nem kis mértékben munkaerőpiaci megfontolásoknak megfelelően. A családi juttatások viszonylag stabil összeget jelentettek a szociális kiadásokon belül. A GDP-hez viszonyított szociális kiadások 12,2%-át adták 1960-ban, 1980-ban pedig 13,3%-át. Ennek következtében a juttatások összege a kiadások dinamikus növekedését követve a korszakban folyamatosan emelkedett. A családi pótlék összege 201 Ft volt 1960-ban, 1987-ben viszont már 1399 Ft.

A családipótlék-rendszer kialakításánál több szempontra kellett figyelemmel lenni. Mindenekelőtt arról kellett gondoskodni, hogy a családi pótlékre jogosultság minden munkaviszonyban álló dolgozóra kiterjedjen; egységes legyen a jogosultság feltétel és mértéke; a családi pótlékkal kapcsolatos ügyeket decentralizáltan, a dolgozók bevonásával és ellenőrzésével oldják meg.

Az 1946. évi családipótlék-rendelet már valamennyi ipari és háztartási dolgozóra, házfelügyelőre kiterjesztette a családi pótlékre jogosultságot és a korhatárt a gyermek 14. életévétől a 16. életév betöltéséig felemelte. Bővítette a családi pótlékre jogosult gyermekek körét és a családi pótlék összegét minden dolgozó kategóriára egységesen állapította meg. Ezzel megszüntette a fizikai és szellemi dolgozók családi pótléka közötti méltánytalan megkülönböztetést.

A rendelet a családi pótlékre való jogosultságot a biztosításra kötelezett munkaviszonyához kötötte. Tehát nem az üzem jellege vagy a foglalkoztatott dolgozók létszáma, hanem a társadalom érdekében kifejtett munka lett a családi pótlék alapja. Ezzel egyidejűleg a családi pótlékre jogosultság feltétele a társadalombiztosítás betegségi biztosításának alapvető feltételével lett azonos. [...] A családi pótlék a korábbi, elkülönült és korlátozott kereteiből kilépett, társadalombiztosítási szolgáltatássá vált.

A családi pótlékre jogosultak köre a pénzreformtól a gazdasági lehetőségekkel összhangban széleskörűen is emelkedett, kiterjesztették a családi pótléket a nevelt gyermekekre, a testvérre, az unokára; orvosolták a mezőgazdasági dolgozók jelentős rétegének régi sérelmét: családi pótlékre váltak jogosulttá az állami gazdaságok állandó, valamint legalább hat hónapi időre vagy hat hónapi meghatározott munkára szerződött mezőgazdasági dolgozói is. 1948-tól – átmenetileg – a gyermekek

számának növekedésétől függően – emelkedően állapították meg a családi pótlék összegét.

Mindazok az üzemek, vállalatok, hivatalok, amelyek rendszeresen legalább 100 betegségi biztosításra kötelezett dolgozót foglalkoztattak, 1952. január elsejétől kötelesek voltak ellátni a családi pótlék megállapításával és folyósításával kapcsolatos ügyviteli tennivalókat is. [...] A családi pótlékkal kapcsolatos feladatok intézésének, ellenőrzésének széles körű demokratizálása nagy felelősséget rótt azokra, akik a közösség megbízásából elvállalták a rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásának ellenőrzését, illetve a vitás ügyek elbírálását.

Az 1953-ban megjelent rendelet az anya- és gyermekvédelem érdekében felemelte a három és ennél több gyermek után járó családi pótlék összegét. Eleget tett egyúttal a szocialista gazdálkodás útjára lépett parasztság jogos kívánságának és családi pótlékot biztosított a termelészövetkezetek tagjainak is. [...] Az 1958. évi rendeletben már erőteljesen és pozitív irányban érvényesül a dolgozók többéves közreműködése alapján szerzett tapasztalat, számos rendelkezés egyszerűbbé vált.

A jelentős fejlődés ellenére 1958–1959-ben mind sürgetőbben vetődött fel a többgyermekesek problémája a családi pótlékkal kapcsolatban. A családi pótlék összegét emelték, de az árrendezés okozta többletterhek miatt a többgyermekes családok gondjai lényegesen nem csökkentek, az időközben végrehajtott béremelések a gyermektelen és a többgyermekes családok közötti aránytalanságokat stabilizálták, minthogy 1953-tól 1959-ig a családi pótlék összegében nem történt változás.

Az 1959. évi rendelet három és több gyermek után járó családi pótlékot, valamint az egyedülálló dolgozó nők részére járó családi pótlék összegét jelentősen felemelte. [...] Az MSZMP IX. kongresszusának javaslatára a két gyermek után járó havi 75 Ft családi pótlékot 1965-ben havi 200Ft-ra emelték fel. A rendelkezés a családi pótlékra jogosult családok mintegy 58%-át érintette, és ez számukra évi 520 millió Ft többletjövedelmet jelentett.

A családi pótlékra jogosultak köre

A családi pótlékra jogosultak körének meghatározásánál az ország felszabadulását követően elsődleges feladat volt a jogosultságot függetleníteni a munkáltatótól, az üzem jellegétől és a foglalkoztatott létszámtól. [...] Az emberről való gondoskodás megkövetelte, hogy a jogosultságot mindinkább a dolgozó munkavégzése határozza meg. Ennek az elvnek gyakorlati megvalósítására csak fokozatosan kerülhetett sor. A fokozatosságot a munkajogi és egyéb jogviszonyok tisztázása, valamint a népgazdaság teherbíró képessége kívánta meg. Abban a termelési ágban, amelyben a nagyüzemi termelési és jövedelemelosztási viszonyok megközelítően azonosan alakultak ki, viszonylag rövid idő alatt rendeződött a családi pótlékra jogosultak köre.

Azt az elvet ugyanis, hogy a nemzeti jövedelemből elsősorban azoknak a problémáját kell megoldani, akik létrehozásában rendszeres munkájukkal közreműködtek, a családi pótlék vonatkozásában is fokozottabban érvényesíteni kellett. Ennek figyelembevételével a családi pótlékra jogosultak körét indokolt volt a munkaviszonyban álló, betegségi biztosításra kötelezett dolgozókra kiterjeszteni.

Hazánkban szocialista jövedelemelosztási viszonyok uralkodnak, ami azt is jelenti, hogy csak olyan munkaviszonyban nyújt alapot a családi pótlékra jogosultságra, amely a dolgozó fő megélhetési forrása, vagyis családi pótlékra azok jogosultak, akik a munkaviszonyban végzett rendszeres munkateljesítésért ellenszolgáltatásként kapott munkabérből fedezik saját és családtagjaik létfenntartását, kulturális és egyéb kiadásait.

Családipótlék-rendszerünkben a mezőgazdasági tsz-tagok családi pótlékra jogosultságának feltételei lényegesen eltértek – és még jelenleg is eltérnek – az ipari dolgozók és a velük azonos elbírálás alá tartozó dolgozókra vonatkozó feltételektől.

A családpótlék-szolgáltatás különbözősége egyrészt a bérből és fizetésből élő dolgozók és a tsz-tagok között, másrészt a termelőszövetkezeten belül a munkaviszonyban állók és a tsz-tagok között feszültséget teremtett. Szükségszerűen felvetődött, hogy a családi pótlékot e területen is fokozatosan úgy fejlesszük, hogy mind a feltételek, mind az összegszerűség tekintetében a bérből és fizetésből élő dolgozókéhoz hasonló rendszer alakuljon ki. Az MSZMP IX. kongresszusának határozata értelmében a tsz-tagok családi pótléka 1970-ig éri el a bérből és fizetésből élők családi pótlékának a színvonalát.

A családi pótlék mértéke

Az ár- és bérrendezés hatásának kiegyensúlyozására – 1966. február hónapjában – gyermekenként havi 50 Ft-tal ismét emeltük a családi pótlékot. Ennek alapján két gyermek után havi 300 Ft, három gyermek után 510, minden további gyermek után további 170 Ft a családi pótlék. Ez a rendelkezés több mint 600 000 családra terjed ki.

A családi pótlékban részesülő családok és gyermekek száma, a folyósított családi pótlék összege

Év	Családi pótlékban részesült		Családi pótlék kiadás (millió Ft)
	családok	gyermekek	
	száma		
1950	595 400	1 094 000	303
1955	462 000	1 197 100	772
1960	569 600	1 405 000	1 391
1965	600 100	1 419 900	1 560
1966	670 800	1 554 000	2 551
1967	666 800	1 525 000	2 709

A családi pótléknak, mint a gyermek eltartásához nyújtott juttatásnak mértéke és jelentősége

Alkotmányunk szerint minden munkaképes polgárnak joga, kötelessége és becsületbeli ügye, hogy képességei szerint dolgozzék. Szocialista társadalmi rendszerünk alapja tehát a munka. A dolgozót végzett munkájának mennyiségétől és minőségétől függően munkabér illeti meg. [...] Társadalmunkban azonban a munkások és alkalmazottak életszínvonalát nemcsak az egyéni munkabér határozza meg. Az egyéni munkabért különböző szociális, kulturális stb. juttatások egészítik ki. [...] A munkások és alkalmazottak tágabb értelemben vett reáljövédelmé tehát az egyéni reálbérből és a dolgozók szociális és kulturális szükségleteire fordított társadalmi juttatásokból tevődik össze.

Ebből következik az is, hogy a dolgozók életszínvonalának alakulását nem lehet csupán a munkabérek vizsgálata alapján megítélni. A szocialista bérezés alapelve, mely szerint egyenlő munkáért egyenlő a bér, tartalmazza azt a tényt is, hogy – ha csak a béreket vizsgáljuk – a családos és a családdal nem rendelkező dolgozók életkörülményei és anyagi helyzetük között különbségek vannak. Lényegesen nagyobb anyagi terhek hárulnak a családos – különösen a nagycsaládos – dolgozókra. Anyagi helyzetük tehát jelentősen befolyásolja, meghatározza a gyermekek száma.

A szocialista állam törekvése többek között arra is irányul, hogy a dolgozók életszínvonalában a család tagjainak száma alapján kialakult különbségeket a szociális és kulturális juttatások révén enyhítse, a gyermekes, a többgyermekes családok anyagi terheit könnyítse. [...] A családos és a nem családos dolgozók élet- és anyagi körülményei közötti különbség mértéke és mennyisége határozza meg a szociális célú juttatások összszerszerűségét. Ily módon a szociális alapok és közöttük a családi pótlék céljára megállapított rész – szocializmust építő társadalmunkban – a jövedelemelosztás egyik igen fontos eszköze is. [...] A családi pótlék tehát a társadalombiztosítás keretében a családos dolgozóknak nyújtott anyagi ellátás, amelynek célja az egyéb szociális juttatásokkal együtt enyhíteni azt a különbséget, amely a családos és a nem családos dolgozók élet- és anyagi körülményei között fennáll.

A szocialista állam egyre többet fordít a szociális juttatások színvonalának az emelésére. Minél többet nyújt az állam a szociális alaphól a többgyermekes dolgozóknak, annál inkább csökkenti a különbséget a nem családos dolgozók helyzetéhez képest. Ez egyben meghatározza azt is, hogy a családi pótléket milyen ütemben és mértékben szükséges növelni.

Minél több társadalmi juttatás: bölcsőde, óvoda, napközi otthon, tanulószoba, diákotthon, menza stb. áll a gyermekek rendelkezésére, annál kevesebb a családos dolgozók anyagi terhe. Következésképpen mindaddig, amíg jelentős a különbség a családos és a családdal nem rendelkező dolgozók életszínvonala között, a családi pótlék keretében nyújtott pénzbeli és egyéb társadalmi juttatásokat összszerszerűen is növelni kell. Mindaddig, amíg a társadalmi juttatások a szükségleteket megközelítő színvonalat nem érik el, indokolt a családi pótléknak – mint pénzbeli juttatásnak – az

emelése. Indokolt tehát a pénzbeli és a társadalmi juttatások alakulását folyamatosan figyelemmel kísérni, mert meghatározóak a családi pótlék összességének fejlesztése szempontjából.

A családi pótlék a társadalmi juttatások rendszerében

A családi pótlék feltételeinek, mértékének vizsgálatánál, fejlesztési irányának meghatározásánál figyelemmel kell lenni arra, hogy a családi pótlék jelentősége túlnő a társadalombiztosítás keretein, a családvédelem jelentős tényezője. Pártunk IX. kongresszusa erre vonatkozóan – többek között – határozatban mondta ki, hogy az átgondolt és széles körű gazdasági, szociális, egészségügyi intézkedésekkel egyidejűleg, a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelni a családvédelem, a gyermeknevelés kérdéseinek.

A családvédelem igen összetett, bonyolult feladatokat foglal magában s e körben helyezkedik el a családi pótlék is. A családi pótlék elsődlegesen a születendő gyermekek számának függvénye és másodlagosan kapcsolódik be a gyermeknevelés céljait szolgáló társadalmi juttatások rendszerébe. Hazánkban az élve született gyermekek száma 1956 óta jelentős számban csökkent, az utóbbi években jelentkező javulás ellenére is az 1000 lakosra jutó 13 élve született gyermek nemzetközi viszonylatban alacsony arány.

Népesség száma, élve születések (fő)

Év	Népesség január elsején	Élve született gyermekek	Természetes szaporodás	Csecsemő halottak száma
1938	9 138 000	182 200	51 600	23 900
1946	9 015 000	169 100	33 600	19 700
1950	9 293 000	195 600	88 700	16 800
1955	9 767 000	210 400	112 600	12 600
1960	9 961 000	146 500	44 900	7 000
1965	10 135 000	133 000	24 900	5 200
1967	10 197 000	148 900	39 400	5 500

A népszaporulat komplex intézkedések nélkül nem növelhető, s ehhez kapcsolódik, hogy a szociálpolitikai feladatok között gondoskodni kell a bölcsődék és napközi otthonok fejlesztéséről, az iskolai férőhelyek számának bővítéséről, a családi pótlék összege további növelése lehetőségeinek megteremtéséről.

A gyermekgondozási segély

A családvédelem céljaira nyújtott társadalmi juttatások rendszerét egészíti ki az MSZMP IX. kongresszusa határozata alapján 1967. január elsejei hatállyal életbe lépett gyermekgondozási segély. [...] A gyermekgondozási segély a legklasszikusabban tükrözi az egyén, a család, a vállalat és a társdalom érdekeinek az összhangját. Ez elsősorban az anyák és gyermekeik helyzetében fejeződik ki.

A felszabadulás óta fokozatosan emelkedett a számuk és ma már a foglalkoztatottaknak csaknem a felét teszik ki azok a nők, akik üzemekben, szövetkezetekben, hivatalokban dolgoznak, és közben nevelik, gondozzák gyermekeiket, ellátják családjukat is. A dolgozó anyák egy részének azonban nagy gondot okoz, hogy nem tudják gyermekeiket a lakásukhoz közel lévő vagy üzemi bölcsődékben, óvodában elhelyezni. Sokan kénytelenek fizetés nélküli szabadságot igénybe venni, hogy gyermekeiket gondozhassák. Ezáltal viszont csökken a család jövedelme. A vállalatoknál is gyakran problémát okozott a kisgyermekét gondozó, ápoló anya hiányzása a munkahelyről, mert a vállalatnak általában nem volt lehetősége arra, hogy új munkaerő felvételével a hiányzó anya helyettesítéséről gondoskodjon. Ezt a problémát mindkét fél szempontjából kedvezően oldotta meg a gyermekgondozási segély igénybevételének a lehetősége.

A gyermekgondozási segély rendszere lehetővé teszi, hogy az anya otthon maradjon gyermeke két és fél éves koráig. A segély folyósításának tartama alatt a dolgozó nő munkajogi és társadalombiztosítási helyzete lényegében ugyanaz, mintha ténylegesen dolgozna. A gyermekgondozási segély folyósításának időtartamát – például a nyugdíj szempontjából – szolgálati időnek tekintik. A dolgozó nő a gyermekgondozási segély lejártával eredeti munkakörébe vagy ennek hiányában hasonló munkakörbe kerül.

Megoldásra váró feladatok

In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 205–210.

A szemelvény összegzését adja a magyarországi szociálpolitikának az 1960-as évek végén. A szerzők hangsúlyt helyeznek az elért eredményekre, és a korabeli kommunista politikai nyelvezetnek megfelelően felvázolják a jövőben elérendő célokat. A forrásrészlet rávilágít arra is, hogy az 1960-as években folytatódott az 1950-es években kialakult tendencia, miszerint a szociálpolitika másodlagos szerepet töltött be a gazdasági és más politikai célok mögött.

Az MSZMP IX. kongresszusának határozatai az életszínvonallal szoros összefüggésben szabják meg a szociálpolitika főbb elveit. Erről – többek között – így határozott a kongresszus:

„Az életszínvonal alakulása. [...] Az alapvető gazdaságpolitikai elveknek megfelelően, a lakosság életszínvonala a népgazdaság fejlődésében elért eredmények alapján a jövőben is rendszeresen emelkedik. A harmadik ötéves terv időszakában az egy főre

jutó reáljövedelmet 14–16%-kal növeljük. Az egy keresőre jutó reálbér 9–10%-kal emelkedik. [...] Az életszínvonal emelésében az eddiginél nagyobb szerep jut a reálbérek növelésének. Új gazdálkodási rendszerünkben arra törekszünk, hogy az átlagosnál nagyobb mértékben emelkedjék a jól dolgozó, az átlagosnál többet nyújtó munkások és alkalmazottak keresete.

Megérték a feltételei annak, hogy bérrendszerünket tovább javítsuk. A bérkategóriákat úgy kell szabályozni, hogy azokban jobban kifejeződjék a nehéz fizikai, a kvalifikált és a nagyobb felelősséggel járó munka megbecsülése. A vállalat dolgozói egyéni és kollektív erőfeszítéssel emeljék a vállalati jövedelmezőséget, s ehhez az eddiginél jobban kapcsolódják saját személyi jövedelmük, egyszersmind meg kell teremtenünk a növekvő és differenciáltabb igények kielégítésének feltételeit.

A társadalmi gondoskodás körébe tartozó szociális juttatások – nyugdíj, családi pótlék, betegbiztosítás, oktatás – rendszerét továbbra is fenntartjuk és a lehetőségekhez mérten továbbfejlesztjük. 1980-ben a pénzbeli szociális juttatások mintegy 5 milliárd Ft-tal haladják meg az 1965. évi szintet. A béren kívüli juttatások másik részének (üdülés, üzemi étkezés stb.) bővítését vagy személyi jövedelemmé való átalakítását célszerű a vállalatok hatáskörébe utalni.

A lakosság ellátását áruval és szolgáltatásokkal tovább javítjuk. Előmozdítjuk, hogy a lakosság megtakarításai tovább növekedjenek, elsősorban a beruházás jellegű építőanyagok, a tartós fogyasztási cikkek, a fogyasztási javak megszerzésére. [...] Tovább kell folytatni a már eddig 170 000 munkást érintő munkaidő-csökkentést. 1970 végére az egészségre ártalmas és különösen a nehéz fizikai munkát igénylő összes munkakörben csökkenteni kell a munkaidőt. [...] Vállalatonként, üzemenként az eddigi teljesítményt és munkabért biztosítva 1968-tól kezdődően 1970 végéig fokozatosan az összes ipari dolgozó munkaidejét átlagosan heti 44 órára kell csökkenteni.

A tsz-tagok családi pótlékának emelése mellett, 1967. január elsejével új termelőszövetkezeti nyugdíjrendszert vezetünk be. Az új nyugdíjrendszer alapelvei a bérből élőkével azonosak. A nyugdíj összege a tagok tényleges, a közös gazdaságban végzett munka utáni jövedelméhez és a nyugdíjévekhez igazodik.”³²¹

Az életszínvonal emelésében nagyobb szerep jut a reálbér növelésének. E szükségszerű célkitűzés jelzi, hogy a fejlődés meggyorsítását az anyagi ösztönzéssel fokozatosan elő kell segíteni. Nagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy a dolgozók közvetlenül a borítékba tett pénzben érzékeljék jobb, eredményesebb munkájuk gyümölcsét. Ez egyben társadalmi érdek is, más szükségleteket ennek figyelembe vételével lehet kielégíteni.

A helyes és mindenképpen megvalósításra váró feladatok sok nehézségbe ütköznek. Kérdés: milyen forrásból kell biztosítani a reálbér növekedését? Mint ismert, a

321 Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1967, Kossuth. 469-470.

vállalat által realizált nyereség, a nyereségrészesedési alap, illetve a növekvő nemzeti jövedelem a reálbér növelésének forrása. Más forrásokkal, mint az árszínvonal változásának hatása a reálbérré most nem foglalkozunk. A cél az, hogy válaszoljunk a kérdésre, hogy a szociálpolitikára fordítandó anyagi eszközöket milyen mértékben célszerű növelni.

A reálbér dinamikája növekszik az eddigihez képest, miközben megvalósítjuk a leglényegesebb szociálpolitikai célokat is. Ezzel egyidejűleg a foglalkoztatás növelésében is előrelépünk. Ha valamennyi cél egyidejű megvalósítására törekszünk – márpedig erre szükség van – úgy a megoldás egyetlen útja a nemzeti jövedelem fokozottabb növelése.

A szociálpolitikában eddig megoldott és már elhatározott kérdések, a keletkező növekvő nemzeti jövedelemből is igen tekintélyes részt kötnek le. A szabad döntési lehetőség nem túl nagy. Éppen ezért kell különös gondossággal meghatározni, hogy milyen igények megoldására használjuk fel – megfelelő sorrend kialakításával – a rendelkezésre álló összeget.

A határozatok meghozatalánál alapelveként kell figyelembe venni, hogy a szociálpolitika fejlesztését szolgáló döntések hosszabb távra szólnak, anyagi kihatásuk is hosszabb távon jelentkezik. A fejlesztés mértékét úgy kell tehát megállapítani, hogy hosszabb távon se gátolja – ne eméssze fel a nemzeti jövedelemből fogyasztásra fordítható eszközök nagy részét – a reálbér dinamikusabb növelésével összefüggő törekvések gyakorlati megvalósítását.

Megítélésünk szerint a jövőben is a foglalkoztatás, a munkaalkalom biztosítása a legfontosabb minden munkaképes vagy részben munkaképes állampolgár számára. Ésszerű, társadalmilag hasznos foglalkoztatásra gondolunk. Ezért a tudományos, tervszerű munkaerő-gazdálkodás ma még elmaradott területére hívjuk fel nyomatékosan a figyelmet. A nők, a fiatalok szakképzése a népgazdaság igényeinek megfelelő összetételben, a munkában levők továbbképzése, a csökkent munkaképességűek társadalmilag hasznos foglalkoztatása a gyorsabb előrehaladás nélkülözhetetlen tartozéka.

A népgazdaság munkaerőmérlegének gondos tanulmányozása feltárja, hogy a jövőben több lehetőség kínálkozik a dolgozni kívánó, nyugdíjkorhatárt elérő, illetve már nyugdíjban lévők számára. Természetesen a foglalkoztatásuk megfelelő megoldása sokat segíthet, de nem mellőzhető a nyugdíjrendszer fejlesztése, a nyugdíjasok helyzetének további javítása sem.

Alapelveiben helyes a nyugdíjrendszerünk, mégis rendkívül sok, esetenként egymást keresztező, elavult rendelkezés van érvényben. A munkaviszony ötéves megszakításánál, a kórházi ápolásnál meglévő kötöttségek és meg sok más, az 1952–1954-ben kiadott nyugdíjrendeletek tarkasága szükségessé teszik a rendeletek kodifikációját. Az alapelveknek a teljes keresetet, a szolgálatban töltött időt figyelembe vevő, a megélhetést biztosító nyugdíj-megállapítást a jövőben is tartalmaznia kell azzal, hogy az alsó határokat az anyagi lehetőségeket figyelembe véve, emelni kell.

Új feladatként áll előttünk az árszínvonal elemzése. Szükség van arra, hogy a bázishoz képest lényeges árelmozdulás esetén a nyugdíjak és egyéb segélyek tekintetében kövessük a mozgást, megőrizzük ezen juttatások reálértékét. Kívánatos lenne elérni, hogy minden állampolgár kötelező vagy önkéntes biztosítás útján bekapcsolódjék az ellátásba.

Előre kell haladunk a kórházi ellátásban részesülők táppénzének emelésében is, és amint erre lehetőség nyílik, a családi pótlék emelésében. Szocialista társadalmunkban a gyermekek nevelése, ellátása sokoldalúan fejleszthető. Kevés a bölcsődei, óvodai és napközi otthoni férőhelyek száma. A női munkaerő fokozottabb foglalkoztatása, az élve születések számának gyarapodása, a gyermekek nevelése szükségessé teszi új intézmények építését, a meglévőkben a férőhelyek bővítését. Ma még korai arról szólni, hogy milyen mértékig helyes a bővítés, mert az igények többszörösen meghaladják a lehetőségeket.

Az öregekről, az elhagyottakról, szociális otthonba helyezésükről a társadalomnak az igényeknek megfelelően kell gondoskodni. Az előrehaladás csak fokozatos lehet, mert nagy költségekről van szó. Érdemes azonban figyelembe venni, hogy igen sokan foglalnak le olyan lakóterületet, amely számukra szükségtelen. Szívesen adnák át olyanoknak, akiknek ez létkérdés, és fizetnének érte. A megfelelő nyugdíjjal rendelkezők cserébe – térítés ellenében – panziószerű ellátást igényelnének. Gazdaságosan lehet megoldani ezt a kérdést a lakáspolitikai keretében is.

Az említetteken kívül is van néhány olyan kérdés, amelyeket a központi szerveknek kell feldolgozni, megoldásukat kezdeményezni, de ezeket most nem taglaljuk, inkább arra hívjuk fel a figyelmet, hogy milyen jelentős változás következik be a szociálpolitika területein az új helyzetben.

Eddig szinte kizárólagosan központi intézkedések útján javult, fejlődött a különböző fontos juttatások színvonala. Az üzemek, állami és tanácsi szervek megnövekedett gazdasági önállósága viszont rendkívül sok lehetőséget kínál a területi, a helyi szociálpolitika fejlesztésére, biztosítva ehhez az anyagi alapot is. Értelemszerűen nem minden probléma oldódik meg egy csapásra, hanem sorba véve a megoldásra váró feladatokat, fokozatosan, szükség esetén, hosszabb távon kell a leghelyesebb megoldást kiválasztani. A felmérést az üzemi és területi, a tanácsi szerveknek kell elvégezni a megoldandó tennivalók érdekében. A területen általában a lakással, az egészségüggyel, a szociális ellátással, a gyermekintézményekkel összefüggő kérdések rendezését kell előtérbe helyezni. Az üzemi szervezetekben a termelési költségeket terhelő munka-, védőruha-, munkásszállás-, munkásszállítás-, védőétel- és védőital-juttatást célszerű rendezni – a törvényes előírásoknak megfelelő anyagi fedezetből –, fejleszteni. A megfontolás, a tanulságok mérlegelése nem nélkülözhető, jobb lassúbb ütemű, de tartósabb fejlesztést végrehajtani, mint állandó jelleggel módosítani.

Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy megszámlálhatatlan mennyiségben jelentkeznek a felmérő munka során a szociálpolitika keretében megoldásra váró kérdések. Csupán a legfontosabbak felsorolása is gondot okoz. Külön figyelmet kell fordítani a nőkre, a fiatalokra, a nyugdíj előtt állókra, a nyugdíjasokra, a nagycsaládosokra, a gyermekintézményekre, az üzemegészségügy fejlesztésére, az üzemi szociális

létesítmények építésére, a balesetek megelőzésére, a balesetet szenvedettek és a betegek ellátására, a csökkent munkaképességűek foglalkoztatására, a munkásszállításra és a munkásszállásokra, a szakképzésre és a továbbképzésre, az üzemi étkeztetés javítására, a dolgozók üdültetésének, hét végi pihenésének a megszervezésére.

Kiemelkedően fontos társadalmpolitikai feladat a lakásépítés meggyorsítása, és ennek érdekében megfelelő üzemi alapok felhasználásának a biztosítása. Szociálpolitikai meggondolásnak kell érvényesülnie a még alacsony keresetű dolgozók bérének az emelésében. Megfontolandó, hogy hogyan, miként használják fel a vállalatok a rendelkezésükre álló pénzügyi alapokat a legcélszerűbben. [...] Nem jelentkezik mindenütt egyformán és azonos súllyal a megoldásra váró gondok és problémák, de megoldásukkal mindenütt foglalkozni kell.

Az üzemi gazdasági vezetők, a szövetkezetek, a párt- és szakszervezeti szervek – a fiatalok részvételével – jó, ha feltárják, és összegzik, mit kell megoldaniuk. Tervbe kell foglalni a feladatokat, megvizsgálva megoldásuk anyagi lehetőségeit, szorgalmazva, segítve, ellenőrizve a végrehajtást. Ebben foglalható össze a gazdasági vezetők, a párt- és szakszervezeti szervek feladata az üzemi szociálpolitika fejlesztésében.

Egészségesen fejlődő szocialista társadalmi rendünk mélységes humanitással, a növekvő gazdasági lehetőségek birtokában megoldja társadalmi kötelezettségét. Az elmúlt húsz esztendőben elért kimagasló eredmények biztosítékot nyújtanak erre. Újabb erő hatja át gazdasági életünket, a gazdaságilag hatékonyabb termelésre való törekvés több nyereséget, hasznot, egészében véve több nemzeti jövedelmet eredményez. A fokozódó társadalmi aktivitás, a szocialista tudat fejlődése is nagy hatással lesz a szociálpolitika fejlesztésére. A társadalmilag szervezett gondoskodáson kívül várható, hogy javul az egyes emberek, a családok magatartása, gondoskodása is a hozzájuk közelálló rászorultakról. Új, szocialista társadalmi rendünk teljes felépítésének időszaka jogos reményeket kelt arra, hogy a szociálpolitika keretében mindazok, akiket ez megillet, magasabb színvonalon részesüljenek a számukra szükséges és biztonságot adó ellátásban.

4.3.3. "Jólét" és szegénység – életmód a Kádár-korszakban

Bokor Ágnes: Szegénység a mai Magyarországon.

Budapest, 1987, Magvető. 69–82.

Bokor Ágnes (Budapest, 1953. –) közgazdász, szociológus. Apja, Bokor László irodalomtörténész. 1985-ban kutatásaiért elnyerte a Magyar Szociológiai Társaság Erdei-díját. Kandidátusi címet szociológiából szerzett 1986-ban. Fő kutatási területe a depriváció és szegénység kérdésköre.

A *Szegénység a mai Magyarországon* című könyve elsősorban a teljes elnyomorodástól különböző, de a társadalom átlagos életszínvonalától jelentősen elmaradó körülmények között élő csoportok problémáival, az ún. relatív szegénységgel foglalkozik. A mű részletes elemzést nyújt a deprivált és a depriváció által veszélyeztetett társadalmi csoportok helyzetéről, életkörülményeik alakulásáról az 1980-as évek Magyarországon.

A depriváltak demográfiai, családi viszonyaik tekintetében jelentősen eltérnek a társadalom többi csoportjaitól. Ezek az eltérések döntően az életkori összetétel különbségeire épülnek. A depriváltak átlagéletkor majdnem húsz évvel magasabb, mint a nem depriváltaké (59,9–40,5 év). Többségük (56 százalékuk) 60 évesnél idősebb személy, míg a nem depriváltaknak csak egytizede idős. Az 51–60 évesek között megegyezik a depriváltak és a nem depriváltak aránya, a fiatalabb korcsoportokban viszont a depriváltak erősen alulreprezentáltak: a 41–50 évesek 1,8-szor, a 31–40 évesek 2,9-szer, a 18–20 évesek pedig 3,4-szer nagyobb arányban tartoznak a nem depriváltak közé.

A veszélyeztetettek kormegoszlása a depriváltakéval megegyező jellegű, azonban azokénál valamivel kevésbé torz. Átlagéletkoruk 54,3 év, s a 60 évesnél idősebbek aránya közöttük 42 százalék.

Az egyes korcsoportokhoz tartozók esélye a depriváltak közé kerülésre a fiataloktól az idősek felé haladva folyamatosan nő, azonban ugrásszerű esélynövekedésről csak a 60 évesnél idősebbek esetében beszélhetünk. Míg valamennyi korcsoportban a nem depriváltak dominálnak (bár csökkenő mértékben), az időseknél majdhogynem egyenlő arányban találunk nem depriváltakat (32 százalék), veszélyeztetetteket (39 százalék) és depriváltakat (29 százalék). A legidősebb korcsoporttagjainak több mint hétszeres az esélye a depriváltakhoz való tartozásra a legfiatalabb korcsoportéhoz képest, de még a második legidősebb kohorszhoz képest is majdnem háromszoros.

A „minél idősebb valaki, annál nagyobb az esélye arra, hogy a depriváltakhoz tartozzék” általános tendenciája a 20–25 éveseknél nem érvényesül: a pályakezdés, családalapítás időszakában lévőknek némileg rosszabb a helyzetük, mint a náluk 5–10 évvel idősebbeké. Azoktól kezdve csökken a nem depriváltak aránya, akik 1945-ben egészen fiatalok, vagy másképpen fogalmazva, 1968-ban középkorúak voltak. A nagymérvű csökkenés a felszabaduláskor 25–30, a gazdaságirányítási rendszer reformjakor pedig 45–50 éveseknél kezdődik. Ebből arra következtetünk, hogy a felszabadulást követő változások pozitív hatásaival élni, negatív hatásait kivédeni

kevésbé voltak képesek azok, akik életkorukból eredően már lényegében kialakult életfelfogással, értékrendszerrel, illetve megélhetési móddal befejezett iskolai pályafutással rendelkeztek. A reform következtében kibővülő, az életkörülmények javítását eredményező lehetőségek túl későn teremtődtek meg azok számára, akik életútjuk felét-kétharmadát megtették.

A nőknek azért van nagyobb esélyük a depriváltságra, mert az idősebbek között több a nő, s amint láttuk, az idősek többségben vannak a depriváltak között. Míg a nem depriváltaknak alig felel nő, addig a depriváltaknak majdnem kétharmada. Ennek megfelelően a nőknek 13, a férfiaknak pedig csak 8 százaléka deprivált.

A családi állapot szerinti megoszlásra is rányomja a bélyegét az eltérő konstrukció. Ez elsősorban a deprivált özvegyek magas arányára és a deprivált házások viszonylag alacsony arányára igaz. [...] Ha csak a gyerekes családokat hasonlítjuk össze, kitűnik, hogy a sokgyerekesek gyakrabban depriválódnak: a nem depriváltaknál 7, a depriváltak pedig 30 százalék a sokgyerekesek aránya. Ha az azonos számú gyereket nevelő családokat vetjük össze, vagyis a deprivációra való esélyeket vizsgáljuk, még szembevetőbb az egyenlőtlenség. A legkisebb esélye a kétgyerekeseknek van (4 százalék), majd az egykes családok következnek (7 százalék). A kétgyerekesekhez képest a háromgyerekeseknek háromszor, a négy- és többgyerekeseknek pedig tízszer akkora esélyük van depriválódásra. A depriváció és az idős kor erős kapcsolata miatt a gyermekteleneknél a kétgyerekesek gyakoriságának több mint az ötszörösét találjuk. A háromgyerekesek kétharmada, a gyermektelenek fele, a négy- és többgyerekesek kétötöde tartozik csak a nem depriváltak közé. [...]

A depriváltak területi elhelyezkedése mindenféle mutató szerint igen egyenlőtlen. A legszembevetőbb a Budapest-vidék egyenlőtlensége: az összes személy 20 százaléka lakik a fővárosban, ugyanakkor a depriváltaknak csak 6 százaléka. Ez egyértelmű azzal, hogy a budapestiek csupán 4 százaléka, míg a vidékiek 14 százaléka deprivált. [...] A lakosság fele él s Dunán innen, és 30 százalék a Dunán túl, viszont a depriváltaknak kétharmada lakik a keleti és 28 százaléka a nyugati országrészekén. Az Alföld és az Északi-középhegység lakosainak 16 százaléka deprivált, és 62 százaléka nem deprivált, míg a dunántúliak 11százaléka deprivált, és 70 százaléka nem deprivált. Ha a keleti országrészt kettéosztjuk Alföldre és északi iparvidékre (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megyét sorolva az utóbbiba), akkor az északi körzetre a dunántúli és az alföldi adatok közé eső értékeket kapunk. Az Alföld lakosainak van a legnagyobb esélyük a depriválásra. [...]

Az egyes megyékben igen eltérő a depriváltak aránya az összlakosságon belül. A két végpontot Budapest (4 százalék), illetve Szabolcs-Szatmár (27 százalék) képviseli. A keleti és nyugati országrész közötti egyenlőtlenség így is kitűnik: a depriváltak arányának súlyozatlan átlaga az előbbieken 11,3 az utóbbiban pedig 16,3 százalék. A Dunántúlon a várható értéknél alacsonyabb értékszámot mutat Komárom, Fejér, Zala és Veszprém megye, magasabbat pedig Baranya és Vas, míg a többi megye értéke a várható érték körüli (az átlaggal megegyező, vagy attól +1 százalékponttal eltérő). A Dunán innen viszont átlagkörüli érték is csak három megyében: Nógrádban, Csongrádban és Borsod-Abaúj-Zemplénben tapasztalható. A többi hat megyében az

átlagot jelentősebben meghaladó arányt találunk, s különösen Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Heves és Hajdú-Bihar megyében magas a depriváltak száma a megye összlakosságához képest. A megyék ilyen szempontú rangsorolásához ezt a mutatót tartjuk a legalkalmasabbnak, ezért itt a konkrét arányokat is érdemes közölni.[...]

A depriváltak jóval nagyobb arányban (42 százalék) dolgoznak a szövetkezeti szektorban, mint a nem depriváltak (23 százalék). A depriváltak a magánszektorban is felülreprezentáltak, az egyéni gazdák miatt. A nyugdíjasok szektorális megoszlásából valószínűsíthető, hogy a depriváció a korábbiakban még erősen kapcsolódott a szövetkezeti tagsághoz, hiszen a nyugdíjas depriváltak 52 százaléka dolgozott szövetkezetben, míg a nem deprivált nyugdíjasok csak 19 százaléka.

A munkahely népgazdasági ágazata megmutatja, hogy nem általában a szövetkezetekben, hanem csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben vannak relatíve többen a depriváltak, s mind az ipari, mind pedig a tercier ágazatokban alulreprezentáltak, még hozzá az utóbbiakban erősebben, mint az iparban és építőiparban. Az aktív kereső nem depriváltak 42 százaléka a két ipari ágazatban, 43 százaléka pedig a tercier ágazatokban dolgozik, s csak 15 százalékukat foglalkoztatják a mezőgazdaságban. Ezzel szemben a depriváltak 43 százaléka a mezőgazdaságban, 36 százaléka az iparban és 21 százaléka a szélesen értelmezett szolgáltatásban dolgozik. A háború utáni négy népszámlálás közül az 1960-as adataihoz (39–34–37 százalék) hasonlít leginkább a depriváltak megoszlása az első, második és harmadik népgazdasági ág között. Csak a fizikai dolgozókat tekintve is több mint kétszer annyian vannak a mezőgazdaságban dolgozók a depriváltak (49 százalék), mint a nem depriváltak (19 százalék) között. [...]

Milyen munkakört töltenek be a depriváltak aktív keresők? Kizárólag fizikai munkakört, egyetlen, akár a legegyszerűbb szellemi munkakörben foglalkoztatott sincs köztük, holott a nem depriváltak 37 százaléka szellemi dolgozó (vezető, értelmiségi, egyéb szellemi). A depriváltak nyugdíjasok közül is csak 3 százalék volt szellemi foglalkozású, míg a nem deprivált inaktív keresők 39 százaléka töltött be szellemi munkakört.

Akkor is hatalmas egyenlőtlenséget tapasztalunk, ha csupán a fizikai dolgozókat tekintjük. A nem deprivált segéd munkások és a deprivált szakmunkások, a nem deprivált szakmunkások a deprivált betanított munkások, valamint a nem depriváltak betanított munkások s a deprivált segéd munkások aránya nagyjából megegyezik. (A szakmunkás – betanított munkás – segéd munkás arány a nem depriváltaknál 54:36:10, a depriváltaknál 10:58:32.) Míg tehát a nem depriváltak zöme szakmunkás, és egy töredéke segéd munkás, addig a depriváltak zöme betanított munkás, és egy töredéke szakmunkás. A nyugdíjasoknál ugyanilyen jellegű megoszlást tapasztalunk. A szakmunkás, betanított munkás, segéd munkás kategóriák természetesen igen eltérő jellegű foglalkozásokat takarnak. Igen részletes foglalkozási csoportosítást (a Foglalkozások Osztályozási Rendszerét) használva megállapíthatjuk, hogy a depriváltak körében melyek a leggyakoribb, illetve melyek a nem depriváltakhoz viszonyítva gyakoribb foglalkozások. Ilyen értelemben, a segéd munkán kívül, tipikus deprivált foglalkozásnak a következőket tarthatjuk: növénytermesztő, állatgondozó,

erdészeti munkás, hagyományos építőipari foglalkozású, anyagmozgató, rakodómunkás. [...]

A deprivációval veszélyeztetettek foglalkozási szerkezet „modernebb” közülük már többen dolgoznak az állami szektorban, illetve a nem mezőgazdasági, sőt tercier ágazatokban, mint a depriváltak közül, s ez a veszélyeztetett inaktív keresők utolsó foglalkozásával kapcsolatosan is elmondható. Munkáltatójuk népgazdasági súlya valamivel nagyobb, s munkahelyük átlagos nagysága nem is különbözik a nem depriváltakétól. Köztük már jelen van egy 6 százalékot kitevő (művezetőkől és nem értelmiségi dolgozókból álló) szellemi foglalkozású csoport, s egynegyedük szakmunkás. A veszélyeztetett nyugdíjasoknak 12 százaléka volt szellemi dolgozó, és 19 százaléka szakmunkás. A volt szakmunkások ugyanekkora arányt tesznek ki a nem deprivált nyugdíjasok között is. Foglalkozásuk mobilitási presztízse azonban nem sokkal jobb, mint a depriváltaké, presztízspontszámuk pedig a depriváltakéhoz esik közelebb. Munkájukat többre értékelik, mint a depriváltak, s a nem depriváltakhoz hasonlóan annak figyelemigényességét és felelősségteljességét emeli ki, bár a fizikai nehézséget is közel ugyanennyire hangsúlyozzák. Munkaautonómiájuk, az átlagpontszámokat tekintve, éppen annyival nagyobb a depriváltakénál, mint amennyivel az övék kisebb a nem depriváltakénál. Munkakörülmény-mutatóik alapján egy nehéz feltételek között dolgozó, de viszonylag jól megfizetett csoportjuk körvonalazódik. Általában is úgy tűnik, hogy köztük többen vannak a „felszínen maradásért” extra erőfeszítéseket vállalók. (Ezzel a jelenséggel majd a második gazdaság tárgyalásakor ismét találkozunk.) Átlagos keresetük 12 százalékkal haladja meg a depriváltakét. Munkahelyükkel a nem depriváltakkal egyező arányban és hasonló jellegű indokrendszer miatt elégedettek. A megfelelő keresetet ők említik a legnagyobb arányban (50 százalékuk). Állásukat szintén a nem depriváltakhoz hasonló arányban érzik biztosnak, s az elhelyezkedési lehetőségek megítélésében is hozzájuk hasonlítanak. A munkával kapcsolatos valamennyi szubjektív válasz sejteti, hogy a veszélyeztetettek a nem depriváltakhoz igyekeznek idomulni, hogy a többségi normák követése nekik könnyebben megy. Nem világos azonban, hogy a veszélyeztetetteknek a depriváltakénál némileg jobb munkamegosztásbeli pozíciója nagyobb lojalitásuk eredménye, vagy inkább arról van szó, hogy meglehetősen rossz pozíciójuk ellenére fokozottabb normakövetésre képesek. [...]

Vizsgálatunkban a második gazdaságbeli részvételt, annak tényét, formáit sikeresen fel tudtuk térképezni, az ebből származó jövedelmekről kevéssé megbízhatóak az információink. A részvételi arányok persze nagymértékben attól, milyenfajta tevékenységeket ítélünk a második gazdasághoz tartozónak. Az e téren folyó elméleti vitába nem kívánunk beleszólni, az itt alkalmazott második gazdaság fogalmunk csupán praktikus igényű. Kizárólag taxatív definíciót adunk: a következő tevékenységeket és jövedelemszerzési formákat számítjuk ide: a háztájiban és egyéb formákban folyó mezőgazdasági kistermelést, a másod- és mellékállást, a túlórázást, a szerződésen és megbízáson alapuló, főfoglalkozás mellett végzett tevékenységeket, az ingatlanok teljes vagy részleges bérbeadását, a borraivalót és a hálapénzt

Az egyes részvételi formákat összegezve azt az eredményt kapjuk, hogy a családok 75 százaléka legalább egy tagja révén részese a második gazdaságnak. A depriváltaknál nagyobb részvételi arányt találunk, mint a nem depriváltaknál: 83 százalékot a 72 százalékkal szemben. Ez a háztáji gazdaságok miatt alakul így. A deprivált családok 76 százalékanak van kisebb-nagyobb földje, a nem depriváltaknál csak 59 százalékos ez az arány. Mind a két csoportban valamivel kevesebben vannak azok, akik mezőgazdasági árutermelést folytatnak, mint a csak önellátásra termelők. (Nem depriváltak: 33–26 százalék, depriváltak: 41–35 százalék.) Ily módon a nem depriváltak között valamivel nagyobb arányúak a második gazdaságból pénzjövedelemhez jutó családok.

A nem deprivált személyek 40, a depriváltak 35 százaléka szerez többletjövedelmet. Mindkét csoportnál a mezőgazdasági kistermelés a fő pénzforrás: a nem depriváltaknak mintegy fele, a depriváltaknak 80 százaléka a piacra vitt mezőgazdasági termékekből jut bevételhez. A nem depriváltak között tehát többen vannak az ipari szolgáltató tevékenységet végzők, s azok is, akik mindezt mezőgazdasági árutermeléssel kombinálják. [...]

A deprivációval veszélyeztetettek közül többen tevékenykednek a második gazdaságban, és azon belül is többen annak jövedelemszerző formáiban, mint a depriváltak közül – s nagyobb jövedelemre is tesznek szert. Különösen intenzíven dolgoznak a mezőgazdaságban. Ebből az következik, hogy a veszélyeztetettek részben a második gazdaságnak köszönhetik azt, hogy nem tartoznak a depriváltak közé.

Ferge Sándorné – Láng Györgyné – Kemény István (szerk.): Társadalmi rétegződés Magyarországon

Statisztikai Időszaki Közlemények. 11. köt. Budapest, 1966, KSH. 33–59., 63–69.

A *Társadalmi rétegződés Magyarországon* című kötet 15 000 háztartás 1963. évi adatait dolgozza fel. Vizsgálja a háztartások összetételét, nagyságát, a családtagok korösszetételét és a gyermekek számát. Elemzi a jövedelmek összetételét, szintjét és szóródását. Elemzi a munkajelleg csoportok közötti jövedelmkülönbségek alakulását, okait, az ezt befolyásoló csoporton belüli tényezőket, és kitér a munkás–alkalmazott–termelőszövetkezeti háztartások esetében adódó speciális elemekre. Külön áttekintést nyújt, az életmódot jellemző két legjellemzőbb összetevőről, a lakásviszonyokról és a családok fogyasztásszerkezetéről. Bemutatja a kulturális helyzet fontosabb vonatkozásait, eszközeit, formáit, a kultúrafogyasztással kapcsolatos jellemző magatartásokat munkajelleg csoportok, illetve társadalmi státuszok szerint. Végezetül felvázolja a társadalmi csoport-mobilitás főbb sajátosságait, az egyes társadalmi rétegek származás szerinti összetételét, az intragenerációs és intergenerációs folyamatok jellegzetességeit és az egyes csoportok körében megfogalmazódó célokat a társadalmi munkamegosztásban betöltendő szereppel kapcsolatban.

Az alacsonyjövedelműek között az össznépességen belüli súlyukat messze meghaladó arányban szerepelnek a mezőgazdasági munkások, segédmunkások és természetesen a nyugdíjasok, a magas jövedelműek között pedig a vezetőállásúak, értelmiségiek, középszintű szakemberek és bizonyos szakmunkáscsoportok háztartásai. Ezek a különbségek különösen előtérbe kerülnek, ha a még szélsőségesebb jövedelműeket vizsgáljuk, azaz a népesség legalacsonyabb jövedelmű 10 százalékát (ahol az egy főre jutó jövedelem havi 400 forint alatt volt 1962-ben), vagy a legmagasabbnak számító jövedelműek csoportját (akiknél az egy főre jutó jövedelem 2000 forint fölé került). A vezetőállásúak, értelmiségiek háztartásainak aránya – mely az összes háztartások közt 7 százalék – az első csoportban 0,3 százalékot, a másodikban közel 40 százalékot tesz ki. A többi csoportnál nem ennyire szélsőséges a helyzet, de relatíve legrosszabb a segédmunkásoknál, és a nyugdíjasoknál. Mindkét csoport a legalacsonyabb jövedelműek között tényleges arányának közel kétszeresével, a legmagasabb jövedelműek közt pedig a tényleges arány ötödével szerepel.

A keresetek mellett a háztartás nagyságának is igen nagy szerepe van abban, hogy valamely háztartás melyik jövedelemcsoportba kerül: az alacsonyjövedelműek között (600 forint alatti egy főre jutó jövedelem) a nyugdíjasok kivételével, de egyébként a munkajelleg-csoportoktól szinte független, viszonylag kevés 1–2 tagú háztartás van, viszont a népes családok átlagos arányuknál jóval nagyobb súllyal szerepelnek. Még erősebben érződik a háztartásnagyság szerepe a viszonylag magas jövedelműeknél: az egy főre jutó havi 1400 forint feletti jövedelemmel rendelkező háztartások zöme (70 százalék) 1–2 tagú. [...]

A munkás-alkalmazotti népességen belül a fizikai foglalkozású háztartásfők, illetve a mezőgazdasági fizikai háztartásfők háztartásai között az egy főre jutó jövedelemben 37 százalékos különbség van, és ebből 26 százalék a háztartásfők keresetében mutatkozó különbségeknek tudható be. A különbségből további 8 százalékot magyaráz az a tényező, hogy a fizikai háztartásokban az összes kereső átlagos kereseti szintje közelebb van a háztartásfők átlagos keresetéhez, mint a mezőgazdasági fizikai háztartásokban. További 29 százalékos különbséget jelent a fizikai háztartások javára ezen háztartások kedvezőbb kereső-eltartott aránya. Végül az így kialakult összes különbséget 27 százalékkal mérsékli az a tény, hogy a mezőgazdasági fizikai háztartásokban a béreken felüli jövedelmek aránya az összjövedelemben nagyobb, mint a fizikai háztartásokban. [...]

A munkajelleg-csoportokon belül egyértelműen a legfontosabb jövedelem-differenciáló tényező a háztartásnagyság, illetve a kereső-eltartott arány. Az egytagú, illetve hattagú háztartások jövedelmi szintje között több mint két és félszeres az átlagos különbség, és ez az átlag tovább differenciálódik a háztartáson belüli keresők számától függően. Így azok a nagy háztartások, melyekben sok a gyermek és csak egy vagy két kereső van, igen szűkösen élnek. Igaz, e háztartások száma nem túlságosan nagy. Ám éppen, mivel a legnépesebb háztartásokról van szó, az ezekben élő népesség aránya lényegesen magasabb, mint a háztartások aránya. (Az 5 tagú és ennél nagyobb, legfeljebb 2 keresővel rendelkező háztartások számaránya 11 százalék). [...]

A háztartások 45 százalékában van 14 éven aluli, és 51 százalékában 18 éven aluli gyermek. Ezek közül kis hányadban csak az egyik szülő – többnyire az anya – él a gyermekkel. Ezeknél a háztartásoknál érthető módon többnyire meglehetősen alacsony a jövedelmi szint. Anyagilag azonban azokban a háztartásokban sem sokkal jobb a helyzet, amelyekben a szülők együtt élnek, de a két szülő közül csak az apa dolgozik – és a többgyermekes családok zöménél ez a helyzet.

A gyermektelen házaspárok viszonylag jelentős hányadánál az asszony nem kereső, de ebben igen nagy szerepet játszik az életkor: közülük sokan már idősebbek, esetleg felnőtt gyermekekkel (akiket itt nem vettünk figyelembe). Az egy gyermekes asszonyok közül (csak a 14 éven aluli gyermekeket véve számításba 63 százalék folytat kereső foglalkozást, a két gyermekesek közül 58 százalék, a négy vagy többgyermekesek közül 32 százalék. Ezek az arányok vidéken alacsonyabbak, mint Budapesten és munkajelleg-csoportonként is igen eltérőek. Az alacsony képzettségű, általában rosszabb felkészültségű csoportoknál az átlagosnál kedvezőtlenebb az arány, ugyanis ahol a férj alacsony képzettségű, ott rendszerint a feleségnek sincs szakmája. Így a munkavállalás maga is nehézségekbe ütközik, de az is megfontolandó, hogy érdemes-e vállalni a kereső foglalkozással járó többletproblémákat – az elérhető alacsony keresetért. [...]

A termelőszövetkezeti háztartások segítő családtagjai kisebb teljesítményüknek megfelelően, a teljes teljesítményt nyújtó, ún. rendszeres keresőknél többlet jövedelmet hoznak. Másfelől viszont a mezőgazdasági népességnél nemcsak a keresőknek tekintett népesség járul hozzá a háztartás jövedelméhez. A paraszti háztartásokban – a sajátos családi munkaszervezet következtében – úgyszólván

minden munkabíró családtag vállal valami részt a gazdaság ellátásában, még ha hivatalosan nem is tekinthető keresőnek (például nem szerepel az aktív keresők között nyugdíjas lévén stb.) A fent elmondottak következményeként adódik, hogy pl. a kéttagú, egy-, illetve kétkeresős háztartások családi jövedelmében a munkás-alkalmazotti háztartásoknál kereken 1200 forint, a termelőszövetkezeti háztartásoknál csak 400 forint a különbség. [...]

A munkás-alkalmazotti népességben belül a jövedelmek szóródása a már említett két tényező, a végzett munka jellege és a kereső-eltartott arány a leglényegesebb összetevők. A két tényező együttesen a teljes jövedelemszóródás 52,5 százalékát magyarázza.

E legfontosabb összetevők mellett fellép néhány kisebb jelentőségű differenciáló tényező. Ilyen pl. az, hogy a keresetek (és a nyugdíjak) mellett milyen kiegészítő jövedelemre tud szert tenni a háztartás. E kiegészítő források legjelentősebbike adataink szerint a kisegítő gazdaság. Az alkalmi stb. jövedelmeket, melyek zömmel a lakosság egymás közötti jövedelemáramlásaiból adódnak, a felvétel csak töredékesen tükrözi. A csak munkás-alkalmazotti keresővel rendelkező (vagyis a keresők foglalkozási viszonya szempontjából tiszta) háztartások 38 százalékának van kisegítő gazdasága, és az ebből adódó jövedelem háztartásonként átlagosan havi 427 forint. Megjegyzendő, hogy az egy háztartásra jutó jövedelem még így is kevesebb a háztartásoknál, mint a kisegítő gazdasággal nem rendelkezőknél. Természetesen a kisegítő gazdaság léte elsősorban a település jellegétől függ. Budapesten csupán a háztartások 7 százalékának van saját gazdasága, a teljesen falusias községekben viszont 85 százalékának. [...]

További differenciáló tényező, hogy az egyes munkajelleg-csoportokon belül igen nagymértékben szóródnak a keresetek egy sor objektív tényezőtől, a kortól, nemtől, iskolai végzettségtől, a lakóhely jellegétől függően. A kereső neme minden munkajelleg-csoporton belül szinte azonos kereset-differenciáló szerepet játszik, a nők átlagkeresete átlagosan több mint 30 százalékkal alacsonyabb a férfiakénál. Az életkor minden munkajelleg-csoportnál összefügg a keresetekkel, de a fizikai munkásoknál másként hat, mint a szellemieknél: a 40–50 éven felüli munkásoknál elég jelentősen csökken a teljesítmény és ezzel a kereset is, viszont a szellemi foglalkozásúaknál csak a legidősebb korosztálynál esik vissza a kereset. Végül az iskolai végzettség szinte csak a szellemi foglalkozásúaknál hat a keresetekre. [...]

A lakóhelynek elég jelentős szerepe van a jövedelmek szempontjából: az átlagos (egy háztartásra vagy egy főre jutó) jövedelmek között ettől függően elég nagy különbségek vannak. (Az egy főre jutó jövedelmeknél természetesen nagyobbak a lakóhely szerinti különbségek, ami a háztartások átlagosan különböző nagyságával függ össze. A lakóhely, mint sajátos ok, két kisebb jelentőségű faktor révén járul hozzá közvetlenül a munkás-alkalmazotti jövedelmek település szerinti differenciálásához. Egyfelől a gazdaság révén, amiről már beszéltünk, másfelől annyiban, hogy a munkalehetőségek száma valóban a település fejlettségétől függ, tehát a település így a keresők és eltartottak arányát közvetlenül befolyásolja. [...]

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti háztartásoknál – mint erre már rámutattunk – más súllyal hatnak azok a jövedelemdifferenciáló tényezők, amelyek a munkás-alkalmazotti népességnél alapvetőeknek bizonyultak. A jövedelem teljes szórása csaknem ugyanolyan mértékű, mint a munkás-alkalmazotti népességnél (az egy főre jutó jövedelmek relatív szórása a munkás-alkalmazottaknál 49 százalék, a termelőszövetkezeti tagságnál 45 százalék). Ezzel szemben a végzett munka jellege és a kereső-eltartott arány, mely az első esetben a teljes szórás 52,5 százalékát magyarázta, itt csak 25,6 százalékot magyaráz. Ugyanakkor a termelőszövetkezeti háztartásoknál előtérbe kerül néhány olyan jövedelem meghatározó mozzanat, mely a munkás-alkalmazotti népességnél úgyszólván nem ismeretes.

A közös gazdaságból származó jövedelem nagymértékben függ egyrészt attól, hogy milyen maga a szövetkezet. Ez többek között a szövetkezeti kollektíva egész munkájának, a szövetkezeti vezetésnek, a szövetkezet induló feltételeinek, vagyis a közös alapoknak a függvénye.

A szövetkezet általános színvonalának a hatása jól tükröződik abban, hogy a gyengébb szövetkezetektől a jobbakig 6000 forintról 16 000 forintra emelkedik egy háztartás közösből származó évi átlagos jövedelme. [...] Fontos jövedelemalakító tényező az, hogy a szövetkezeti tagok, és általában a szövetkezeti háztartások tagjai milyen mértékben, milyen intenzitással vesznek részt a közös munkában: az 50-nél kevesebb, illetve 500-nál több munkaegységet teljesítő háztartások közösből származó évi jövedelme 1300 és 22 500 forint között szóródik.

Kétségtelen, hogy a háztartás tagjainak évi munkaegység teljesítése függ attól is, hogy mekkora a háztartás és hány tagja munkabíró (ez valamennyire kifejezésre jutott a kereső-eltartott arányban), de nemcsak ettől függően szóródik a teljesítmény. Egy-egy tag részvétele igen eltérő mértékű lehet és természetesen a jóváírt munkaegységek a végzett munka mennyiségétől és jellegétől is függenek. A termelőszövetkezeti munkaszervezetben nehéz megállapítani egy-egy tag által végzett munka mennyiségét, mert sokszor a család többi tagjai által a közösen végzett munkát is a termelőszövetkezeti tag nevére írták. Mégis az így nyilvántartott adatok is alkalmasak a teljesítmények szóródásának megvilágítására, minthogy egy háztartásra számítva átlagosan csak 1,15 fő a termelőszövetkezeti tagok száma. [...]

Az egyik ilyen jövedelemforrás, aminek az osztályok (és az osztályok közötti viszony) szempontjából lehet bizonyos jelentősége, az a társadalmi juttatások, a szociális jövedelmek sajátos a tulajdonviszonyhoz kötött jellege. Ha csak a kézhez kapott juttatásokat nézzük, a tétel aránya önmagában nem túl jelentős, az összes jövedelmeken belül a nyugdíjakkal együtt 7,6 százalék. Azonban összegében is, arányában is több mint kétszeres különbség van a munkások-alkalmazottak és a termelőszövetkezeti tagok között. [...]

A fenti különbségek természetes következményei annak, hogy mind a nyugdíjfolyósítás, mind a családi pótlék felvételei kedvezőbbek az alkalmazásban állóknál, mint a termelőszövetkezeti tagoknál. A különbségek annál hangsúlyosabbak, minél nagyobb háztartásokról van szó, vagyis minél több kedvezményezett lehet a háztartásban. Megjegyzendő, hogy a termelőszövetkezeti tagok családi pótlékának

1966. évi emelése után ezek a különbségek némileg csökkentek. A másik lényeges különbség nem elsősorban a termelési eszközökhöz való tulajdonviszonnal, azaz a jövedelem eredetével, hanem a jövedelem mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági jellegével függ össze.

A mezőgazdasági termelési eredmények jelenlegi körülményeink között még erősen függenek időjárási és hasonló tényezőktől, amelyek nagymértékben bizonytalanná teszik azt, hogy a háztartások jövedelmeiket előretervezhessék. Minthogy a mezőgazdasági termelészövetkezeti jövedelmek eléggé kapcsolódnak a termelési eredményekhez, a termelés bizonytalan jellege lényegében a jövedelmek bizonytalanságát, előre nem látható voltát is jelenti. E mellett – és a jövedelmek szempontjából ez talán még lényegesebb – a mezőgazdasági termelés ciklikussága miatt a jövedelmek nem folyamatosan, hanem lökészerűen realizálódnak.

Ez a bizonytalanság, illetve rendszertelenség két szempontból érinti a mezőgazdasági termelészövetkezeti háztartások jövedelmét. Először: az év folyamán, az egyes hónapokban csak viszonylag csekély összeget kapnak kézhez a közös gazdaságban végzett munkájukért, sőt a háztartások elég jelentős része – közel fele – 5 vagy annál több hónapban egyáltalán nem kapott készpénzt a megfigyelés évében. A pénzjövedelem rendszeressége mindenekelőtt azzal függ össze, hogy ki mennyit dolgozik, mennyi munkaegységet teljesít (ami viszont a betöltött munkakör nyújtotta lehetőségektől is függ.) Azonban még azoknál a háztartásoknál is, amelyekben a termelészövetkezeti tagok 200, 300, sőt 500-nál több munkaegységet teljesítettek, ott is 20–30 százalék körül van a meglehetősen rendszertelen jövedelműek aránya. [...]

A háztáji termelés – főleg ahol nagyobb baromfiállomány van vagy tehenet tartanak – bizonyos mértékig ellensúlyozhatja ezt a rendszertelenséget. Mégis bizonyosra vehető, hogy a mezőgazdaságon kívül munkavállalásra nemcsak az átlagos jövedelmi szint emelése miatt törekszenek a termelészövetkezeti háztartások, hanem azért is, hogy ezáltal biztosítsák a jövedelem rendszerességét.

Átlagosan így is a jövedelem túlnyomó része mezőgazdasági eredetű a mezőgazdasági termelészövetkezeti háztartásoknál – vagyis több-kevesebb bizonytalanságot rejt. Az alkalmazásban állóknál ugyanakkor a jövedelem túlnyomó része rendszeres, és előre tervezhető, a mezőgazdaságból és esetleg bizonyos alkalmi forrásokból származó jövedelem (ami tehát nem pontosan előrelátható) az összjövedelem alig egy nyolcadát teszi ki. A munkaviszonyból származó, illetve a mezőgazdasági jövedelem aránya – mint erre már utaltunk – az alkalmazásban állók csoportján belül bizonyos mértékig összefügg a lakóhely jellegével. [...]

A magyar lakásállomány összetétele általában kedvezőtlen: a háztartások 65 százaléka lakik egyszobás lakásban, lakrészben (vagy albérletben), és mindössze 3,5 százalék háromszobás vagy annál nagyobb lakásban. A mégis meglévő különbségek persze nem elhanyagolhatók. Az általában alacsony szobaszám ellenére a vezetőállásúak, értelmiségiek 68 százaléka lakik két- vagy több szobás lakásban. A segédmunkások háztartásainál ez az arány 23 százalék. A társadalmi csoportok lakásnagyság szerint kialakuló rangsora a korábbiakban leírt hierarchiát követi,

egyetlen kivétellel: a mezőgazdasági népesség helyzete e tekintetben határozottan jobb, mint a segédmunkásoké, ami valószínűleg összefügg azzal, hogy a falusi építkezések igénytelenebbek és így házilag is könnyebben kivitelezhetőek. Egyébként a parasztság helyzete annyiban eltér a többi rétegtől, hogy (ismert és érthető okokból) itt az albérlet gyakorlatilag ismeretlen.

Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről (1974. június 11.)

In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 781–796.

Az MSZMP KB állásfoglalása az 1961-es hasonló tartalmú határozat óta eltelt időt tekintette át. Megállapította, hogy az akkori helyzetfelmérés és a meghozott intézkedések helyesek voltak, melyek nyomán a cigánylakosság helyzete Magyarországon sokat javult. Az 1971-es átfogó cigányvizsgálat eredményeinek ismeretében azonban kénytelen volt elismerni a párt vezető testülete is, hogy komoly problémák jellemzik a cigányság életét. Ezek közül külön kiemelési igényelt, a lakás helyzetét, ahol a meghozott intézkedések csak a lélekszám növekedés mértékében tudtak kedvezőbb elhelyezést biztosítani, de a megfelelő lakással nem rendelkezők számát jelentősen csökkenteni nem tudták. Gondok jelentkeztek a foglalkoztatás terén, ahol javultak a mutatók, de a munkaképes korú lakosság cigány egyharmada továbbra sem dolgozott. Ezért az állásfoglalás nagy részben az érintetteket tartotta felelősnek. Ugyancsak megoldandó kérdésnek tekintették az iskolázottság terén tapasztalható lemaradást, az rendszeres iskolába járással kapcsolatos hiányosságokat. Végezetül a kölcsönös előítéletek csökkentését tartotta az állásfoglalás sürgős feladatnak.

A politikai Bizottság 1961. évi határozata megállapítja, hogy a munkaképes cigánylakosság 33 százaléka állandó, 32 százaléka alkalmi jellegű munkaviszonyban áll, 35 százaléka egyáltalán nem dolgozik. Ehhez viszonyítva jelentős a fejlődés: jelenleg a 15–59 éves cigány férfiak háromnegyed része állandó, 5,7 százaléka ideiglenes munkaviszonnyal van alkalmazásban. A nők foglalkoztatása is fejlődik, bár nem elég kedvezően: a 15–54 éves korú cigány nők 30 százaléka kereső.

A cigánykeresők zöme (60 százalék) az építőiparban, valamint rakodó- és szállítómunkásként, illetve takarító- és segédmunkásként, 13 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik. Az összes mezőgazdaságban foglalkoztatott cigányok csupán 5 százaléka termelőszövetkezeti tag.

A cigánylakosság 78 százaléka falun él, ahol a fő foglalkozási lehetőség a mezőgazdasági munka, ugyanakkor a termelőszövetkezetek gyors ütemű technikai és technológiai fejlődése az időszakban alkalmazottak és alacsony szakmai műveltségűek számának mintegy 40–50 százalékos csökkenését idézte elő, ezért a termelőszövetkezetek cigányokat egyre nehezebben tudnak foglalkoztatni. A cigányok nagy része sem kötődik a termelőszövetkezetekhez, különösen a gyenge

adottságú termelőszövetkezetek nem tudnak számukra állandó jövedelmet és szociális ellátást biztosítani. Továbbra is oka a cigányok többsége termelőszövetkezetektől való távolmaradásának a termelőszövetkezetek vezetői és tagjai egy részének cigányokkal szembeni fenntartása, előítélete.

Az állami gazdaságokban, erdőgazdaságokban és az élelmiszeriparban növekszik az állandó munkaviszonyban lévő cigányok száma. E helyeken szervezettebb, szociálisan jobb körülmények között dolgozhatnak, állandó keresethez jutnak, s a cigánydolgozók irányában inkább mutatkozik megértés.

Az elmúlt 10–12 év során a falun élő cigányok az ipari munkahelyek felé törekednek, mert a megnyíló ipari munkaalkalmak a cigányoknak nemcsak a biztos jövedelmet jelentik, hanem az egyenjogúság elnyerésének jobb lehetőségét is. E réteg gyorsabb ütemű iparba áramlását azonban főként a telepedési nehézség hátráltatja és hozzájárul az is, hogy a falusi cigányság nagy részénél a mezőgazdasági idénymunkából származó jövedelem viszonylag jelentős, és ezért nem törekszik lakóhelyétől távoli állandó munkahely vállalására. A falutól való elszakadás talajtalanná, gyökértelessé tenné őket.

Az állandó munkaviszonyban álló cigánymunkások egy részéről a munkahelyek vezetőinek és a nem cigány munkatársak többségének jó a véleménye. Növekszik a cigány törzsgárdatagok száma, s a szocialista brigádok némelyikében is ott találhatók. Ugyanakkor sok kifogás alászik az idénymunkát vállalók magatartása.

A cigányok foglalkoztatási nehézségeinek könnyítése érdekében a tanácsi munkaügyi szervek a munkaközvetítés során fokozottabban törődnek részükre munkaalkalmak biztosításával. A cigányok foglalkoztatottak száma állandóan növekszik, de még sok személynél nincs meg a munkakészség, ezért kerüli a munkát. Sok a fizetés utáni hiányzó és a munkafegyelmet megsértő közöttük. Gyakori az olyan eset is, hogy a családi pótlék fizetéséhez szükséges munkanapok számát dolgozzák le.

A velük szemben táplált előítélet miatt gyakran a munkahelyen nem segítik beilleszkedésüket, munkájukat, sőt egyes helyeken nem foglalkoztatják képzettségüknek megfelelő munkakörben sem. [...]

a Politikai Bizottság határozatának megjelenése óta kedvezően fejlődtek a cigánylakosság egy részének lakás- és egészségügyi körülményei. Ezt nagyban segítették a kormánynak 1964-ben és azt követő években a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása érdekében hozott határozatai. E határozatok azokat a kedvezményes feltételeket is megszabják, amelyek alapján e telepek lakói új ház építésével vagy vásárlásával megfelelő körülmények közé juthatnak. A telepek felszámolása, illetve a szociális körülmények meg nem felelő lakásban lakó cigánycsaládok számára új lakások építése, illetve meglévő lakások vásárlása 1964-ben megkezdődött. A III. ötéves tervben évenként átlagban 800–1000 új lakás épült, illetve került megvásárlásra központi segítséggel.

A IV. ötéves tervidőszakra a kormány 10 000 (+10 százalék tartalék) lakásépítési, illetve vásárlási keretet biztosított központi forrásokból. A 10 százalék tartalékkeretet a kormány 1970-ben a Szamos menti árvízkarok helyreállítására bocsátotta

rendelkezésre. Az 1971–1973-as évben összesen 7484 központi keret állott a tanácsok rendelkezésére, s ebből új lakások építésével, illetve házvásárlással összesen 4855-öt létesítettek. A tanácsok ezen kívül saját erőforrásaik és kiutalások révén összesen 580 cigánycsalád számára tették lehetővé, hogy jobb lakásokba költözzenek.

A III. és IV. ötéves terv idején hazánkban mintegy 14 000–15 000, főként telepen élő család jutott jobb lakáshelyzetbe. Ez a mennyiség jóformán csak arra volt elegendő, hogy ellensúlyozza e népréteg természetes szaporulatát, hogy ne romoljanak tovább a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken lakók lakáskörülményei.

Ma már világosan látszik, hogy a kormánynak az a célkitűzése, hogy a 15 éves lakásépítési terv keretében a telepek felszámolást nyerjenek, a jelenlegi konstrukció mellett még akkor sem lenne lehetséges, ha az előirányzatot minden évben teljes mértékben teljesítenénk, mert nem elégségesek a telepek belátható időn belül történő felszámolására. A meglévő lehetőségeket többek között azért nem tudjuk megfelelően kihasználni, mert az érvényben levő hitelösszegeből vagy vásárlási keretből az állandóan emelkedő építési költségek és vásárlási árak miatt nem lehet már megfelelő házat építeni, illetve lakást vásárolni, még az építető által az építési költség 10 százalékának hozzáadásával sem. A másik fő ok, hogy a cigányok nagy része nem képes megbirkózni az építéssel járó kötelezettségekkel, ezért más sok meglévő szerződés is felbomlik, vagy nem fizetik vissza a hiteleket. Jelenleg a telepeken már egyre inkább a nagyon gyenge anyagi körülmények között élő nagycsaládosok és jövedelemmel szinte nem rendelkező idős, beteg emberek maradnak, akik saját erőből semmi áldozatra nem képesek. Igen gyakori, hogy a putrik felszámolását ez a körülmény is hátráltatja.

Probléma az is, hogy a cigánylakások építésére igen nehezen akad vállalkozó; gyakori az építő szerv részéről a visszaélés; helyenként hiányos a tanácsszervek előkészítő, ellenőrző munkája. A cigány építetők olykor egy idő múlva jogtalanul eladják a házat és visszaköltöznek a telepre. Sokan vannak, akik nem vállalnak munkát, hogy ne kelljen teljesíteniük az építéssel járó kötelezettségüket.

A cigánylakosság munka- és életkörülményeink, valamint egészségügyi kulturáltsága fejlődésének hatására 1961 óta előrehaladás mutatkozik a cigányok egészségi állapotában, a telepek egy részének közegészségügyi viszonyaiban: csökken a cigány csecsemők halandósága; kezdik jobban igényelni az egészségügyi szolgálatot; kisség nagyobb gondot fordítanak a személyek és a környezet tisztaságára. Számos megyében a tanácsok a telepek tisztántartásával, jó ivóvíz biztosításával javítják a telepek közegészségügyi helyzetét; gondot fordítanak a cigányoknál jelentkező szociálpolitikai jellegű problémák megoldására.

A cigányság elmaradott rétegeinél azonban nem kielégítő, sőt sok helyen súlyos az egészségügyi, közegészségügyi és szociális helyzet. A cigánylakosság 63 százaléka olyan telepeken lakik, amelyekben a 40 000 egészségtelen lakás nem felel meg az elemi higiéniai követelményeknek sem. Körükben az egészségtelen élet- és munkakörülményeik miatt gyakori a meghűlés, a fertőző betegség. A csecsemőhalálozás a javulás ellenére is kétszeres a nem cigány átlagnak. Igen sok a 35 éven felüli leszázalékolt vagy krónikus betegség miatt munkaképtelen cigányember.

Egészségügyi kulturáltságuk elmaradottsága miatt sokan nem teljesítik a kötelező egészségügyi előírásokat, nem veszik igénybe a felkínált lehetőségeket. Eddig kevés eredménnyel járt a családtervezésre, születésszabályozásra vonatkozó felvilágosítás. A cigány népességnél az 1971. évi reprezentatív felmérések szerint az ezer főre eső elveszületések száma 37 körül volt. Ennek az állapotnak a fenntartása sem népesedési, sem szociálpolitikai szempontból nem tekinthető célravezetőnek, mert a cigány szülők egy része – éppen a tudatilag elmaradtak – az egymás után születő gyermekek után járó gyermekgondozási segélyre építik létüket. Ugyanakkor a nagyszámú gyermek nevelésének, gondozásának, eltartásának nem képesek eleget tenni. [...]

A rendelkezésre álló adatok alapján az 1957/58. tanév végén az általános iskolák 27 000 cigány tanulót tartottak nyilván. (Ez az összes tanulók 2,2 százalékát tette ki.) Ezeknek akkor 88,3 százaléka járt alsó tagozatba, a felső tagozatba pedig 12 százalékuk.

A Művelődésügyi Minisztérium által történt adatfelmérés szerint az 1970/71. tanévben az összes tanulók mintegy 5 százaléka volt cigány, s a felső tagozatba már a cigány tanulók 30,8 százaléka felkerült.

Változatlanul továbbra is a fő probléma, hogy a cigány tanulók többsége nem járt folyamatosan, rendszeresen iskolába, sokan nem végzik el az általános iskolát. A hagyományos életformát élő cigány szülők nem hogy segítenék gyermekeik iskolába járását, hanem visszatartják azokat, vagy nem képesek gyermekeik számára megfelelő feltételeket biztosítani. Komoly problémát jelent a cigánygyermek számára az ottani elmaradt környezet, szegényes a szókincsük és tárgyismeretük, valamint gyenge az egészségi állapotuk. Sok helyen a rossz utak és a telepek nagy távolsága akadályozza a cigánygyermek iskolába járását.

Az iskolákban nem mindenütt szorgalmazzák a cigánygyermek iskolába járását. Elterjedt a cigánygyermek elfogadható okok nélküli iskolába járás alóli végleges vagy ideiglenes felmentése. A törvénytelen felmentéseket a szülők és az iskolák egyaránt kezdeményezik, a tanácsi szakigazgatási szervek pedig több helyen nem lépnek fel ellene kellő határozottsággal. Ugyanakkor az igazoltan mulasztás miatti szabálysértési eljárások számos esetben indokolatlanul elmaradtak.

Az értelmi fogyatékoságot megállapító gyógypedagógiai áthelyező vizsgálat után egyre gyakrabban kiségitő iskolába, ennek kihelyezett osztályiba iskolázzák be a cigánygyermeket. Sok helyen cigányosztályt jelent a túlkoros osztályok létrehozásának gyakorlata is. A kiségitő, túlkoros osztályok, valamint az átmenetileg szervezett külön cigányóvodák és cigányosztályok segítik a cigánygyermek előrehaladását.

Nem helyeselhető azonban az egyre gyakorribbá váló azon törekvés, hogy a cigány tanulókat még az általános iskola felső tagozatában is együtt tartják, elszigetelik a nem cigány tanulók környezetétől. Ez később is nehezíti társadalmi beilleszkedésüket.

A cigányok lakta települések többségében nem működik óvoda, általános iskola, napközi otthon, ahol étkezésben részesülhetnének. Tapasztaltunk olyan magatartást is, hogy egyes tanácsszervek a rendelkezéseket szó szerint értelmezve, nem engedélyezik azon cigánygyermek napközi otthonba történő felvételét, akiknek mindkét szülője „nem dolgozik”. [...]

A felnőtt cigánylakosság műveltségi helyzetének elemzése, kutatása, vizsgálata a közművelődési és tudományos szervek részéről még nem történt meg.

A közművelődési könyvtárak fejlesztésénél több helyen figyelembe vették, hogy azok a cigánylakosságot is vonzaskörzetükbe fogadhassák. Az ilyen körzetekbe telepített könyvtári egységekben arra törekedtek, hogy minél nagyobb számmal legyen olyan irodalom (mese, ifjúsági mű, romantikus regény), amely a tapasztalatok szerint leginkább felkelti a cigánylakosság érdeklődését. A szakszervezeti könyvtárak egy részében (építőipari munkásszálláson) ugyancsak figyelembe vették a szállások összetételét. Az olvasni tudó, főleg iskoláskorú fiatalok látogatják a könyvtárakat, gyakran tartanak ott felolvasásokat.

Több községben a művelődési otthonok keretében érdeklődésüknek és nevelésük céljának megfelelő előadásokat, műsorokat szerveznek: néhány községben a cigánylakosság a műkedvelő művészeti mozgalom aktív résztvevője, sőt, önmaguk hoztak létre olyan együtteseket. Néhány megyében a cigányok számára külön klubot alakítottak, ahol számukra esteket, bálakat, táncos rendezvényeket szerveznek. Egyes helyeken szívesen vesznek részt a szakkörök munkájában, s körükben nagy népszerűségnek örvendenek az egészségügyi tárgyú felvilágosító, ismeretterjesztő előadások. Néhány helyen a ház körüli teendők helyes ellátásának megismertetésére is tanítják őket. Közismert, hogy a városi peremkerületi és a falusi mozik látogatói között magas a cigányok száma.

A tanácsi és szakszervezeti szervek közművelődési intézményeinek fent ismertetett tevékenysége sajnos még nem általános. [...]

Az utóbbi években egyre többet foglalkozik a sajtó, a televízió s a rádió a cigánylakosság társadalmi beilleszkedésével. Újraéledőben van az etnográfusok, a nyelvészek, a zenetudósok, a színház, a tánc és film szakemberei részéről a cigány népművészet termékeinek gyűjtése, feldolgozása, életük művekbe öntése. [...]

Főként a Budapesten élő cigány értelmiségiek, cinagológusok és egyetemisták állnak elő az utóbbi időben politikai, kulturális jellegű kérdésekkel, követelésekkel, hogy pl. alakuljon cigányszövetség: a különböző, cigánylakosság ügyeivel foglalkozó szervekbe, bizottságokba kerüljenek be cigányok is, hogy rétegük érdekeit képviselhessék: induljon politikai, kulturális, ismeretterjesztő, felvilágosító hetilap; létesüljön Budapesten cigányszínház; ahol cigánygyermekek többségben vannak, folyjék kétnyelvű oktatás. Egyesek megkérdőjelezték a Politikai Bizottságnak azt az álláspontját, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság egy sajátos népréteg, azt tartják, hogy nemzetiség, s a nemzetiségnek kijáró jogok illetik meg.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról (1961. június 20.)

In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Budapest, 1973, Kossuth. 519–521.

❶ A cigányság társadalomban való helyzetének első felvetése 1946-ban történt a párt elméleti folyóiratában, a Társadalmi Szemlében.³²² Kálmán András: A magyar cigányok problémája című művében a cigányság nemzetiséggé nyilvánítását javasolta, de a lassan kibontakozó kommunista cigánypolitika fő célja ezzel szemben az asszimiláció, a többségi társadalomba történő nyom nélküli betagozás volt. A rendszer szociális és nem etnikai problémaként kezelte a „cigánykérdést”. Az 1960-as népszámláláskor 56 121 cigányt regisztráltak, ebből cigány anyanyelvű 25 633 került bejegyzésre. A KSH 1963-as becslése szerint létszámuk 222 ezer körül mozoghatott.³²³ A hatvanas években – szemben a dokumentumban olvasható adatokkal – a cigányság kb. 70 százaléka élt a környező lakosságtól elkülönült telepeken.³²⁴ A korszakban a cigányság archaikus életformáját úgy kezelték, mint a régi világ maradványait, célként a szocialista rendszerbe való betagozásukat (az ipari szektorban képzetlen munkaerőként való alkalmazásukat), s ezzel állami felügyelet alá kerülésüket tűzték ki. 1957-ben jött létre a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, amely országos szinten foglalkozott a cigányokkal és az egyes minisztériumok és társadalmi szervezetek munkáját és tapasztalatait összegezte. A Szövetség 1961-ben szűnt meg a Politikai Bizottság e dokumentumban foglalt rendelkezése értelmében.

Hazánkban mintegy 200 ezer cigány él az egész ország területén szétszórta. Életmódjuk és társadalomba való beilleszkedésük szerint három csoportot alkotnak:

A beilleszkedett cigányok elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturálisan színvonalát, felhagytak a cigány életformával, jobbra szétszórta élnek. Ide tartozik a cigánylakosságnak kb. 30%-a.

A beilleszkedésben lévő cigányok (további 30%) külön telepeken, a falu vagy a város határában, putrikban élnek, többnyire csak alkalmi munkákat végeznek; kulturális színvonaluk igen alacsony.

A be nem illeszkedett (félileg letelepedett és vándor) cigányok jelentős része egyáltalán nincs munkaviszonyban, kerüli a tisztességes munkát, máról-holnapra él, ill. a társadalom terhére élőködik. Lakóhelyüket gyakran váltogatják, a legalacsonyabb kulturális színvonalon élnek; túlnyomó többségük írástudatlan. Ebbe a csoportba tartozik a cigány lakosság mintegy 40%-a. (Egyes megyékben, pl. Bács-Kiskun és Zala megyében 60-70%-a.)

322 Társadalmi Szemle, 1946. 8-9. szám, 656–658.

323 Majtényi 2018. 225.

324. Magyarországi cigányok. Írta Ligeti György, Varga Ilona. Kiadja a körtánc Egyesület. 1998.

A kapitalista társadalomban a cigányokat kiközösítették, kölcsönös bizalmatlanság, és az előítéletek mély szakadéka keletkezett a cigányok és a nem cigány lakosság között. Hazán felszabadulásával a cigányok a társadalom teljes jogú tagjai lettek, s a kedvező fejlődési feltételek pozitív hatással voltak a cigánylakosság leghaladottabb elemeire. Ezek száma azonban ma még igen kicsi, és csak lassan növekszik. Többségük még máig sem tudott megszabadulni a múlt terhes örökségétől.

Jogszabályaink ugyan nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely a cigánylakosság hátrányos megkülönböztetésére alapot adhatna, mégis – különösen falun – még mindig előítéletek falába ütköznek, s helyenként sok önkényeskedésnek vannak kitéve. A közhiedelem pl. azt tartja, hogy a cigányok többsége bűnöző, holott a bűnügyi statisztika tanúsága szerint csak alig valamivel nagyobb közöttük a bűnözők aránya, mint a nem cigány állampolgárok között. Az emberek nagy része ma még szinte babonás idegenkedést érez a cigányokkal szemben. Sok szülő tiltakozik, ha gyermeke mellé cigánygyermeket ültetnek az iskolában.

A cigánylakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van. E két előfeltétel megteremtése azonban ma még igen sok akadályba ütközik. A munkaképes cigánylakosságnak jelenleg kb. 33%-a van állandó, 32%-a alkalmi jellegű munkaviszonyban, 35%-a pedig egyáltalán nem dolgozik. Többségüknek nincs szakképzettsége. A fiatalok nagy része csak 2-3 osztályt végzett, sok esetben még ennyit sem – így nincs lehetőségük szakma tanulására. A vállalatok és szövetkezetek többsége elzárkózik felvételük elől még akkor is, ha munkaerő hátránnyal küzd. A tervteljesítésre és arra hivatkoznak, hogy a többi dolgozó elutasítja a cigányokkal együttes munkát. Előfordul, hogy egyes vállalatoknál, szövetkezeteknél a munka elosztása és bérezése, valamint más jogok gyakorlása terén is hátrányos megkülönböztetésben részesülnek.

A cigánytelepek száma 2100. Ezek rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen (erdők, mocsarak mentén) vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül alacsony, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. [...]

Nagyon nehezíti a beilleszkedést a kulturális elmaradottság is. Az írástudatlanok száma mintegy 60 ezerre tehető. A most folyó tanévben kb. hatezer cigánygyermek maradt távol az iskolától. A beiratkozott gyermekek közül csak mintegy 13% jutott el az általános iskola felső tagozatába. Igen nagy a túlkoros cigánytanulók száma, a hiányzási átlag magas, a tanulmányi eredményük rendkívül alacsony. A szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás feltételei is hiányoznak. Ez annál is súlyosabb, mivel a fő figyelmet éppen a cigánygyermek nevelésére kell fordítani, őket mielőbb kivonni a cigány életmódból. A fiatalok könnyebben megértik társadalmunk lényegét és helyzetük megváltoztatásának szükségességét.

A probléma megoldása iránt a társadalmi érdeklődés növekszik. Az utóbbi években a tanácsi végrehajtó bizottságok tanulmányozták és megtárgyalták a területükön élő cigánylakosság helyzetét, foglalkoztak átnevelésük lehetőségeivel, terveket

készítettek, amelyek számos konstruktív javaslatot és intézkedést tartalmaznak. Ugyanakkor – esetenként – helytelen, erőszakos intézkedések is előfordulnak. (Például Veszprém megyében.)

A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják társadalomba való beilleszkedésüket.

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége - bár ért el bizonyos eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervek figyelmét a problémára irányítani - nem alkalmas arra, hogy a cigánylakosság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be.

A Politikai Bizottság a jelentést tudomásul vette, és az alábbi határozatot hozta:

A Politikai Bizottság megállapítja, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetése és beilleszkedése a társadalmunkba - már csak e réteg nagy száma és súlyos elmaradottsága miatt is - fontos társadalmi ügy. E folyamat meggyorsításához megvannak a feltételek, azonban ez a feladat ma még a párt- és állami és érdekelt társadalmi szervek munkájában nem kapja meg a szükséges figyelmet.

A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot társadalmi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és köteleességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten, állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk.

Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek nehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését.

Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányok, mind a lakosság más rétegei között. Ebben, valamint a cigányok politikai és kulturális nevelésében a Hazafias Népfront mellett vegyen részt a Magyar Nők Országos Tanácsa, a Vöröskereszt, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, valamint a sajtó, Rádió, Televízió is.³²⁵

325 A határozat további pontjai a konkrét intézkedéseket tartalmazzák.

Kiss János – Kőszeg Ferenc: Beszélő-beszélgetés a Szeta kezdeményezőivel

Beszélő, 4. évf. (1985) 1. sz. (12. sz.) 11–25.

- ① A szervezet 1979 októberében jött létre azzal a céllal, hogy felhívja a figyelmet: a kormánypropaganda állításaival szemben a szocializmusban létezik szegénység. A SZETA-t a Szabad Demokraták Szövetsége elődszervezetének tekinti. Az alapító tagok jelentős része Kemény István szociológus tanítványainak köréből került ki, aki 1969 és 1972 között folytatott cigány- és szegénységvizsgálatokat. Kemény kutatásai eredményeként először hívta fel a figyelmet a szegények helyzetére. 1980 márciusában született meg a SZETA első hivatalos dokumentuma, amely a magyarországi szegények támogatását kérte a lakosságtól. Később a mozgalomhoz többen csatlakoztak, a szociálisan érzékeny, a társadalmi igazságtalanságokra fogékony, vagy politikai indíttatásból ellenzéki érzelmű emberek közül. Aktivistaként pénzt, ruhát gyűjtöttek, segélycsomagokat készítettek, az alap javára kulturális rendezvényeket szerveztek, amelynek bevételeit segélyezési célokra használták. Bár a SZETA mindenekelőtt karitatív szervezetként definiálta magát, léte közvetetten politikai tartalmat hordozott. A legalitás határán mozgó autonóm szervezet volt, amely nem volt hajlandó betagozódni a Hazafias Népfront alá. Példát mutatott arra, hogy az autonóm társadalmi cselekvésnek még a diktatórikus szocializmusban is vannak lehetőségei. Nyíltan beszélt arról, hogy a szocialista társadalomnak is vannak elesett csoportjai, ami nem fért bele az uralkodó MSZMP ideologikus társadalomképébe. Emiatt az állambiztonság megfigyelés alatt tartotta a SZETA-t, a hatalom részéről a szervezet tagjai nem egy alkalommal ki voltak téve a hatóságok zaklatásainak, egy részüket rendőri figyelmeztetésben részesítették, utasításba adták a kutatási intézeteknek, hogy a SZETA tagjai semmilyen szociálpolitikai tárgyú kutatásban nem vehetnek részt.

Jelen Vannak: Havas Gábor, Lengyel Gabriella, Nagy András, Solt Otília (SZETA) – Kiss János, Kőszeg Ferenc (Beszélő)

1984. november 15-ét írunk. Öt éve már, hogy létrejött a Szegényeket Támogató Alap. Hogyan került sor a SZETA megalapítására?

SOLT: Némi túlzással azt mondhatnám, hogy a SZETA-t a szegények alapították. Vagyis két nagyszájú, a gyerekei mindennapi kenyeréért és fűtött szobájáért hadakozó budapesti szegény asszony. A SZETA magvát alkotó szociológusok, mi, akik itt ülünk és még néhányan, többek között szegény Matolay Magdi, a Kemény István³²⁶ féle nagy vizsgálatokban – a szegényvizsgálatban, cigányvizsgálatban, munkásvizsgálatban – iskoláztunk a 70-es évek elején, és Kemény példáját követve az első perctől belefolytunk a munka közben megismert családok életébe. Szerény lehetőségeinkhez mérten segítettünk intézni nekik az ügyeiket, és baráti körünkől gyűjtögettünk ruhát a gyerekeiknek. Néhány ilyen kapcsolat tartósan fennmaradt. [...]

326 Kemény István (1925-2008): Széchenyi díjas szociológus. Pályáját 1947-ben még a Teleki Pál Tudományos Kutatóintézetben kezdte. 1970-73 között az MTA Szociológiai Kutatóintézetében dolgozott, majd publikációs tilalom alá helyezték. Ezután 1977-es emigrálásáig szabadfoglalkozású kutatóként dolgozott. A rendszerváltás után visszatért Magyarországra. Volt a Magyar Szociológiai Társaság elnöke, alelnöke, az MTA Szociológiai Intézetének tudományos tanácsadója.

SOLT: Ezek persze borzasztó nagy szavak, a „szegénység”, a „társadalom”, a „közvélemény” mikroszkopikus méretű darabkára gondolhatunk. Úgy gondoltuk a legelnyomottabb, a legkiszákmányoltabb rétegek melletti egyéni elkötelezettségünk mellé most felsorakoztatjuk mások segítő készségét és talán elkötelezettségét is. Pénzt fogunk gyűjteni, mert a szegényeknek mindenekelőtt pénz kell. [...]

Mindez úgy hangzik, mintha a szegények megsegítését a SZETA kezdeményezte volna Magyarországon. Pedig egyházi körökben (nemcsak kisegyházakban) régen is folyt karitatív munka. Mi a viszonyotok ehhez a tevékenységhez? Mi újat hozott – hozott-e újat – az egyházi tevékenységhez képest a SZETA?

NAGY: [...] A mi karitatív munkánk csak annyiban különbözik az övékétől, hogy ők – nem mindig, de általában – a gyülekezeten belül igyekeznek segíteni. A SZETA viszont mint világi és liberális érzelmű társulás, vallási felekezetre való tekintet nélkül igyekszik felkutatni és támogatni az ország legszegényebbjeit. De ezzel legfeljebb kiegészítjük, nem helyettesítjük az egyházak munkáját. [...] Lényegi különbség viszont, hogy az egyházak inkább csendben, diszkréten dolgoznak, mi pedig elsősorban azt akarjuk elérni, hogy a szegénykérdés a nyilvánosság elé kerüljön. Fel akartuk hívni rá a figyelmet, hogy a hivatalos állítások a dacára a hagyományos szegénység tovább él a mai magyar társadalomban. Hogy még ma is hatalmas tömegeket érint, és valaminek történnie kell, mert a hivatali rutinra alapozó állami szociálpolitika nem mutat a megoldás irányába.

Tehát a társadalmi jótevékenységnek kell magasabb szintre kerülnie?

NAGY: Soha nem képzeltük, hogy a helyzet magánszemélyek adakozásával befolyásolható. Végeredményben államosított társadalomban élünk, ahol az anyagi források a hivatal kezében vannak. Azt reméltük azonban, hogy ha fel tudjuk kelteni a közvélemény figyelmét, ha megindul valamiféle társadalmi mozgolódás a szegényügy területén, akkor az a hivatalokra is hatással lesz. Érezzenek valamiféle odafigyelést és nyomást az állam emberei! És közben gyűjtögetünk és elosztunk. Ez mindenképpen hasznos dolog és megfoghatóbb, mint arról vitatkozni, hogy a szocialista fejlődés automatikusan megoldja-e a szegénység problémáját. [...]

Hogyan lett az 1979 novemberében elindult kísérletből SZETA?

SOLT: Politikailag igen óvatosan kezdtünk. Fontosnak tartottuk, hogy ne lehessen azonnal megfojtani bennünket, mint „illegális szervezetet”. Különösen 1979 óta ugyanezt a játékot próbálta játszani minden autonóm csoportosulás, a Dialógus, a Duna-kör...

HAVAS: Felmerült az is, hogy próbáljuk meg a csoportunkat legalizálni. Hónapokig folytak a viták, hogy ne adjunk-e be egyesületalapítási kérvényt az illetékesekhez. Ezt végül azzal vetettük el, hogy még mindig jobb nem engedélyezett szervezetnek lenni, mint betiltott szervezetnek. [...]

SOLT: Ezek után megszületett a Felhívás a magyarországi szegények támogatására c. röpirat, benne neveztük először magunkat Szegényeket Támogató Alapnak. A felhívást 1980. márciusi dátummal bocsátottuk ki. Nyolcan írtuk alá: Havas Gábor,

Iványi Gábor, Lengyel Gabriella, Matolay Magdi, Nagy András, Nagy Bálint, Pik Katalin, meg én. [...]

HAVAS: Abban az időben Magyarországon ezt a szót, hogy „szegény” hivatalosan nem lehetett használni. Emlékezetes, hogy Keménynek valamikor 1970 táján volt egy előadása az Akadémián, amikor használta ezt a szót, és ez a tabuszegés volt az elindítója annak a folyamatnak, amelynek a végén Keményt kiseprűzték a magyar szociológiából. A témával foglalkozó hivatalos jelentéseket néhány példányban, szigorúan titkosítva „forgalmazták” a hivatali és pártapparátus felső régióiban. A KSH-nak volt egy ilyen anyaga, meg azt hiszem az OT-nek is. De még ezek a titkosított anyagok sem írták le azt a szót, hogy szegény. A legjobb esetben is csak többoldalas „hátrányos helyzetről” beszéltek. Ennek megfelelően a magyar szociálpolitika sem vett tudomást a szegényekről. Semmi olyan intézménye, juttatási formája, törekvése nem volt, ami kifejezetten és egyértelműen a szegénység és az ezzel összefüggő problémák kezelését célozta volna. [...]

Mire hivatkoztak, akik kifogásokat emeltek a SZETA ellen?

HAVAS: Elsősorban a közkézen forgó szegényellenes ideológiákkal jöttek: ez a rendszer gazdasági prosperitást hozott (még 1979-80-ban vagyunk!), aki megteszi a magáét az boldogul. Tehát ha valaki szegény, az maga tehet a helyzetéről. Külön sokat hallottam a cigányokról: a legtöbb szegény cigány, ők aztán nagyon is vétkesek lehetetlen helyzetükben. Ezeket olyanok is mondták, akik egyébként adakoztak. Azok, akik nem adtak, a legkacifántosabb dolgokkal álltak elő. Voltak illusztris értelmiségiek, akik azt mondták, Magyarországon ez a probléma nem lényeges, ha már alakul autonóm szervezet, akkor a határon túli magyarok problémájával foglalkozzon. Más azt fejtegette, hogy talán létezik anyagi nélkülözés is Magyarországon, de az igazi probléma a kulturális szegénység. Széles rétegek hirtelen meggazdagodtak és ehhez a gazdagsághoz nincs megfelelő kultúrájuk. Életmódjuk torz és primitív, hiányoznak belőle a valódi értékek – ezt a problémát kellene megcélozni.

LENGYEL: Azt is gyakran mondták, hogy a segélyezés demoralizálja a szegényeket. Ha ellenszolgáltatás nélkül pénzt kapnak, még úgy se fognak dolgozni és a helyzetük nem változik. Volt olyan ellenérv, hogy az így összegyűjtendő pénz nevetségesen kevés, ezért nem érdemes olyan nagy húhót csapni.

SOLT: A reformértelmiségiektől azért kaptuk meg a magunkét, mert olyan illúziót keltünk, hogy a szegénység magánkezdeményezésből, önkéntes jótékonykodással megoldható, holott csakis állami eszközökkel lehet segíteni rajta. Tehát nem jótékonykodni kell, hanem reformjavaslatokat kidolgozni. Radikális ellenzőink pedig azt mondták, hogy ők ugyan egy büdös vasat sem adnak egy ilyen lagymatag társaságnak, mint a SZETA. Mert hiszen ők a jövedelmükből adót fizetnek az államnak, hát a SZETA inkább robbantson benzines palackot a Parlament előtt, és harcolja ki, hogy az állam többet fordítson az adókból szociális célokra. Mi ehelyett egyszerűen elfogadjuk a szociálpolitika diszfunkcionális intézményrendszerét. Elhangzott persze az is, hogy nem jótékonykodni kell a szegényekkel, hanem

forradalmasítani őket. Bezzeg a kommunisták annak idején is megmondták, hogy a szegénység csak a társadalom radikális átalakításával szüntethető meg!

Befejezésül még egy kérdést. Beszélgetésünk elején sok szó esett azokról a vitáitokról, hogy ellenzéki politikai szervezet legyen-e a SZETA. Végül is milyen szervezet lett? Mi a viszonya politikához, az ellenzékiességhez?

LENGYEL: Azok között voltam, akik a végsőkig ragaszkodtak ahhoz, hogy a SZETA még véletlenül se tűnjön politikai csoportosulásnak. SZETA-beli tevékenységemet egy cseppet sem érzem ellenzéki, vagy nem ellenzéki politizálásnak, hanem egyszerűen szakmám nem hivatalos gyakorlásának. Sokan csatlakoztak hozzánk olyanok, akik csakis jótékonykodást látnak a kezdeményezésben. Félttem őket, egy érdeklődő ismeretlent nem vihetünk bele a politizálásba, ahová ő nem akart menni eredetileg. Ez az aggályoskodás addig tartott, míg a rendőrség nem közölte velem egyértelműen, nyomatékosan és ismételten, hogy illegális ellenzéki szervezet tagja vagyok. Nem a véleményem, az óhajom változott meg, egyszerűen nyilvánvalóvá vált számomra, hogy bárminek szánjuk a SZETÁT, a hatóságok mindenképpen ellenzéki szervezetnek tekintik. A rendőrség számlájára írom, hogy a SZETA névének ma politikai felhangjai vannak. Ha én az ellenzéki nézeteimmel akarok fellépni, akkor kimegyek egy táblával az utcára, vagy megírom a véleményemet a szamizdatban, de nem bújok mások nyomorúsága mögé. A SZETÁ-nak szerintem elvileg semmi köze az ellenzékhez, akármilyen beállítottságúak legyenek is a képviselői: független polgári kezdeményezés a szociálpolitika korrigálására.

NAGY: Mint ellenzékinek személyes elvárásom az egypártrendszerű diktatúráktól az, hogy szűnjenek meg, adják át helyüket a politikai ember normális állapotának jobban megfelelő demokráciának és pluralizmusnak. Ami szorosan politikai, azt az egypárti diktatúrák csak rosszul csinálhatják. Ebből nem következik azonban az, hogy az alsóbb funkcióikat, mint például a szociálpolitika, szintén rosszul kell csinálniuk. Nagyon valószínű, hogy a független érdekképviselőt híján ezt sem csinálják jól. Teoretikusan azonban el tudom képzelni, hogy olyan szociális technikákat, elosztási, segélyezési eljárásokat alakítsanak ki, amelyek vetekszenek a demokrácia megoldásaival. Ilyen értelemben egy magát szociálpolitikai keretek közé záró társulás, amilyen a SZETA, elvileg nem kell, hogy frontálisan szemben álljon a politikai berendezkedéssel. Az ellentét, hogy úgy mondjam, nem antagonisztikus. Más kérdés, hogy a totalitárius építmény fenntartója különösképpen hajlamos arra, hogy az itt maradt afro-ázsiai szegénység szemét kiütő, orrát is facsaró testi valóját ideologikusan nem kívánatosnak, ezért nem létezőnek minősítse. [...]

Demokratikus társadalomban a SZETA a maga céljaival és módszereivel tökéletesen érdektelen, ismeretlenségre ítélt csoportoska maradna. A mai Magyarországon elkerülhetetlen politikai képződménnyé válik. Ez nem belőle a SZETÁ-ból, hanem a totalitárius politikai környezetből adódik.

Antall József a késő Kádár-rendszer társadalmáról

In: Antall József: Kései memoár. Publikálatlan interjúk. Budapest, 2013, Corvina. 87–94.

Antall József (1932–1993) tanár, muzeológus, politikus, miniszterelnök. Az ELTE BTK-n szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát. 1956-ban diákjaival együtt vett részt a tüntetéseken, az Eötvös Gimnázium Forradalmi Bizottsága elnökévé választották, részt vett a Keresztény Ifjú Szövetség és a Független Kisgazdapárt újjászervezésében, tervezetet készített a politikai kibontakozás feltételeiről. 1959-ben politikai magatartása miatt eltiltották a tanítástól. 1964-től dolgozott a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyv- és Levéltárban, hamarosan annak igazgatója lett. A rendszerváltás folyamatában a jobbközép politikai erők megszervezésére törekedett, 1989-től ezeket csoportokat igyekezett integrálni az európai kereszténydemokrata szervezetekbe. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokon az MDF-et képviselte, 1989. október 21-én megválasztották a párt elnökévé. Az MDF 1990-es választási győzelme után május 23-án lett miniszterelnök. Pártja koalíciót kötött az FKgP-vel és a KDNP-vel.

A nómenklatúra az MSZMP káderhatásköri listáján szereplő pozíciók jegyzéke, de a rendszerváltás utáni szakirodalomban a politikai hatalmat gyakorlók személyi körét is értették alatta. Nem azonos az elit fogalmával: míg az elit tudás és tehetség alapján spontán kiválasztódáson keresztül rekrutálódik, addig a nómenklatúra tagjait politikai szempontból választják és nevezik ki. A nyolcvanas években kb. 30–40 ezer ember tartozott ebbe a körbe. (pl. a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság, az Országgyűlés tagjai, a társadalmi szervezetek vezetői, a média vezetői, a megyei párttitkárok, a tsz-ek vezetői). Bihari Mihály a nómenklatúra három nagy korszakát különbözteti meg: 1.) 1945–1956, 2.) 1956–1970-es évek, 3.) 1970-es évektől 1989-ig. A Kádár-rendszerben csökkent a politikai osztály által igénybe vehető kiváltságok mértéke, de a privilégiumok így is jelentős előnyt jelentettek a társadalmi érvényesülés terén. Előnyöket a különleges információkhoz való hozzájutás, a lakásügyekkel kapcsolatos kiváltságok, valamint a szociális munkaügyi egészségügyi privilégiumok (soron kívüli gépkocsi igénylés, kiemelt egészségügyi ellátás, stb.) jelentették. A rendszer politikai elitjén belüli ellentéteket szokás a reformerek-dogmatikusok (munkásellenzék) törésvonalal jellemezni. Az előbbieket csoportjában Nyers Rezső, Fock Jenő, Fehér Lajos és Aczél György nevét szokás emlegetni, míg a dogmatikusok közé Biszku Bélát, Pulai Árpádot, Gáspár Sándort és Komócsin Zoltánt sorolják. A két pólust a kádári centrum egyensúlyozta Losonczy Pállal, Németh Károllyal és Nemes Dezsővel. A nómenklatúrában további törésvonalat jelenthetett a megyei párttitkárok és a központ közötti, valamint a generációs ellentét is.³²⁷ Szalai Erzsébet már az 1980-as évek kutatásai során felfigyelt arra, hogy a nagyvállalati technokrácia politikai tőkéjét igyekszik gazdasági tőkére cserélni. Míg a rendszerváltás során a régi politikai elit lefelé mobil pályát futott be, addig az új technokrata politikai elit gazdasági pozíciókat szerzett. Szelényi Iván és Szelényi Szonja kutatásai azt jelzik, hogy az 1988-ban nómenklatúra pozícióban levők többsége 1993-ban is őrizte privilegizált helyzetét, nem buktak látványosan, vagy nyugdíjba mentek, vagy tisztességes pozíciókat szereztek maguknak. Magyarországon a nómenklatúra „túlélőinek” arányát a szerzők 51%-ra teszik.³²⁸

327 Hell 2010. 100–120.

328 Szelényi 1996. 475–500.

Az elmúlt évtizedek során tényleg kialakult egy új osztály, az új értékrendszeren alapuló uralkodó elit, vagy nomenklatúra. Ami nem azt jelenti, hogy ezek hisznek a marxizmus-leninizmusban, esetleg sose hittek! De minden esetre egy olyan uralkodó osztályt alkotnak, amelyik úgy veszi, hogy kiesett a politikai hatalomból. Most a gazdasági pozíciókba vonult vissza, sőt szisztematikusan készítette elő ezt a – katonai nyelven szólva – mélységében tagozott védelmet, hogy még meglegyenek a hátsó lövészárkok, ahová visszavonulnak. A politikai hatalomnak az első vonalából visszavonulnak, a második, vagy harmadik vonalat és a gazdasági pozíciókat igyekezve szilárdan kézben tartani. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy az elmúlt időszakban már a nyugati üzleti körökkel szoros kapcsolatban voltak. Mást mutattak természetesen kifelé, mint befelé. Évtizedekkel ezelőtt is előfordult, hogy a kongresszusokon találkoztam olyan elviselhetetlen magyar történészekkel és egyéb szakmák képviselőivel, akiktől itthon hányingert kaptunk, és jöttek Amerikából az amerikaiak, és mondták milyen remek figurák ezek, milyen nagyszerű és szabad szellemű emberek. Elhűlve hallgattam, hogy X vagy Y, akit mi itthon – joggal – egészen másként tartottunk számon, milyennek mutatja magát kint. Ez azután nagyon jellemző volt minden szakmára és képviselőire, akik külföldön egészen más magatartást tanúsítottak, és közben nagyon sikeresen megnyertek maguknak üzletembereket. Kirkland amerikai szakszervezeti vezető fogalmazott nagyon világosan – ő használta ezt a szót – hogy a kapitalisták nagyon jól megértették itt egymást a kommunistákkal. Azokat nem érdekelte, hogy ezek a kommunisták hogyan és miképpen viselkednek. Ez talán nem ilyen egyszerű, de nagyon sok igazság van benne.

Természetesen mire itt sor került az egész államszocialista vagy kommunista rendszernek a krízisére, addigra ezeknek már kitűnő kapcsolataik voltak nyugati üzleti körökkel, vegyes vállalatokkal, a sajtóban kiadókkal. Ez az értékrendszer teljesen világos. Akik itt húsz–harminc éven keresztül kommunista vezetők voltak – és ha írásukat valaki elolvassa, akkor teljesen világos, hogy minden odaadásuk a rendszeré – ezek ma külföldi egyetemeken, Kaliforniától a keleti partig oktatnak mindenütt. Itt a vegyes vállalatokban, és másutt üzleti kapcsolataik vannak, és olyan lehetőségeik, hogy például a gyerekeik külföldön tanultak. Ez a nomenklatúra, amelyik egymással politikai vitákat folytatott, és gyűlölték egymást személy szerint – tehát például Kádár János örökösei, a kommunista párt „ifjú törökjei”, akik Kádár körül szerepeltek – egymásról a legrosszabb véleménnyel voltak. De amikor arról van szó, hogy együtt esnek ki a hatalomból, akkor természetesen egymásra találnak és összefognak. Ezek a fél párt, fél szakember típusok vagy pártfunkcionáriusok, akik egymásról rossz véleménnyel voltak, ma egymást segítik. Egyik bekerül egy nyugati vállalathoz, a másikat ajánlja. [...]

Tehát a kommunista nomenklatúra és a kommunista „új osztály” – gyilaszosan³²⁹ szólva – megvan, összetart. Úgy gondolja, úgy gondolta, hogy egy átmeneti időszak után, amikor a következő politikai garnitúrára ráhagyták az összes disznóságot, az összes nehézséget – nemcsak az adósságot, hanem ennek az átalakulásnak az összes kellemetlenségét – az alatt a nép amnéziás lesz, és elfelejti mindazt, ami hozzájuk fűződött. És akkor négy év múlva, vagy x idő után visszatérnek a hatalomba, átfestve szociáldemokratának, vagy átfestve – pláne legitimizálva Nyugatról – nyugati szociáldemokrata színekben, vagy más színekben. Az egész propaganda, a „szakember”, a „menedzser” mind erre irányul. Az említett beszédekkel én ezeket kívántam megemlíteni és felhívni rá a figyelmet. Egyébként ugyanezt világosan látják a lengyel és a cseh politikusok is. [...]

Ez ellen csak úgy lehet védekezni – és nem véletlen, hogy a Piarista Gimnázium diákjai előtt szoltam is erről – hogy a nem kommunista szellemi, politikai, vagy gazdasági elit tudatosan ráébred erre, és önmaga tudatosan megszerveződik.

Itt az a probléma, hogy mi, akik a fordulat végrehajtását megcsináltuk, nagyon kevesen voltunk. A magyar értelmiségnek az a része, amelyik igazából nem tartozott a nomenklatúrához – tehát bizonyos típusú értelmiségi, aki akár fizikai munkát végző szülőktől származik, akár paraszti, népi származású, akár középosztálybeli, ezek a kategóriák a 60-as, 70-es évekre eltűntek tulajdonképpen – akárhonnan jött, elsősorban megmaradt az 1956-os élményt követően a csalódottsága a Nyugatban, hogy nem segít. [...] A Kádár-korszakban a 70-es 80-as években tehát kialakult egy lojális magatartás. Ez a lojális magatartás kezelhetővé tette a széles szakértelmiségi réteget, a humán értelmiséget, és az íróktól kezdve tulajdonképpen mindenki beletartozik ebbe a – leegyszerűsítve – mecenatúrába. A párt elit ezt jól tudta manipulálni.

Na most, 1989-90-ben, az átalakulásnál ez az értelmiségi nem állt át hirtelen az ellenzékhez, a kivárási álláspontjára helyezkedett. Az orvostársadalom, a mérnöktársadalom – vagy bármelyik foglalkozást vesszük – nagy része bizonyos értelemben a lelátóról nézte a futballmeccset, és nem kívánt csatlakozni, mert nem akarta kockáztatni a megszerzett pozíciókat, a megszerzett vagyont. Tehát 1989-ben nagyon széles értelmiségi rétegek – nem beszélve a munkásságról, vagy a parasztságról, akik ezt sokkal távolabbról nézték – nem hitték, hogy lesz egyszer szabad választás Magyarországon. Még 1989-ben sem hitték, még a Kerekasztal Tárgyalások idején sem, hogy lesz itt egy év múlva szabad választás. Számtalanszor fogalmazták meg kétségeiket. 1990-ben még akik várták, azok sem akarták elhinni, hogy az oroszok tényleg ki fognak vonulni. [...]

329 Milovan Gyilasz jugoszláv kommunista politikus könyvének címe „Az új osztály” (1957), amelyben azt fejtette ki, hogy nem a kommunista osztálynélküli társadalom valósult meg, hanem a kommunista nomenklatúra telepedett rá a társadalomra.

Az a furcsa, hogy tulajdonképpen kialakult egy skizofrén állapot. Olyan skizofrén állapotban éltek az emberek, amelyik nagyon sokaknak megfelelt. Ennek az a lényege, hogy az egyik oldalon szidta a rendszert, kifejezésre juttatta szembenállását családi környezetben, bizalmasabb baráti körben, tehát hosszú évek óta a rendszer szidása – viszonylagos szidása – hozzátartozott a mindennapokhoz. A leginkább – és én ezt utáltam a legjobban – a kommunisták szidták. Ez volt számomra a legellenszenvesebb, hogy a központi bizottsági tagoknál, vagy egyebeknél szinte sikk volt, hogy cinikusan, vagy nyeglén beszélnek a kommunista rendszerről. Miközben azt csinálták. [...]

Haszonélvezői voltak és ez hozzátartozott. Nagyon sok ember a párttagsága mellett szidta a rendszert és közben élte a Kádár-rendszerben kialakult életforma lehetőségét. Amikor viszont ebből kiestek és az átalakulás bekövetkezett, nem voltak felkészülve. Először is nem voltak felkészülve, hogy az egész kommunista tömb a krízis felé halad. Nem voltak felkészülve arra, hogy ez megváltozhat vagy felbomolhat. Arra sem voltak felkészülve, hogy egy ilyen átalakulást nem lehet úgy végrehajtani, hogy az egyes embert ne érintse. Az átlagember ma is úgy gondolkodik, hogy az előző rendszerben jobban élt, most őneki rosszabb. Ez azért káros, mert nem gondolnak arra, vajon miért bukott meg az előző? Ami neki abból történetesen jó volt, jobb volt, az egyszerűen megszűnt.

Azért lehetett Magyarország a „legvidámabb barakk a táborban”, mert felvettünk egy nagy adósságot, 22 milliárd dollár volt a tartozásunk. Jelcin most 70 milliárd dolláros adósságról alkudozik. Ha hozzávesszük, hogy mekkora a felvett hitelek aránya az országok méretéhez képest – és most ennek átütemezését akarja kérni – ez önmagában jelzi, hogy Magyarország éveken keresztül mekkora hiteleket vett fel. Én ezt egyébként nem tartom tragikusnak, de az ország eladósodása bekövetkezett, viszont ezekkel a hitelekkel érhatték el – akár az iparban, akár a mezőgazdaságban – hogy struktúrákat konzerváltak. Tulajdonképpen a hitelezők ezáltal hozzájárultak ahhoz, hogy olyan állapotokat konzerváltak, amelyek a világgazdaságban már nem állják meg a helyüket a mai körülmények között. Eltüntette viszont azt a különbséget, ami kényszert jelentett volna a változásra. Így teljesen mindegy, volt, hogy egy kohászati üzem, vagy bánya ráfizetéses volt, attól még a dolgozói a legmagasabb jövedelmet megkapták. [...] És most ez egyszerre megszűnik.

Egészségügyi ellátás

In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 101–104.

Az 1969-ben elkezdődött reformfolyamat végeredményeképp 1975. július 1-én új társadalombiztosítási törvény lépett életbe. Az egészségügyi ellátás és az üzemi balesetbiztosítás állampolgári joggá vált. A törvény értelmében a lefedettségek a társadalom egészére kiterjedt az ellátások azonos szintje mellett. A szociális jogosultságok és lefedettség így egységessé vált, ami az 1945 előtti és utáni fejlődés kontinuitására utal. Az egészségügyi ellátás kivált a társadalombiztosítás rendszeréből, csak a pénzügyi funkciók maradtak az állam kezelésében (táppénz, terhességi és gyermekágyi segély, anyasági és temetési segélyek).

Az egészségügyi ellátás és az egészségügyi hálózat fejlődése

A szocialista társadalom tényéből következik a fejlődést meghatározó, alapvető törvényszerűség, amely szerint a lakosság állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek mind teljesebb kielégítésére kell törekedni. Ez a törvényszerűség fejeződik ki a szocialista egészségügyben is, amelynek középpontjában az ember, az emberről való gondolkodás, az egészségvédelem, az egészségügyi szükségletek adott viszonyok közötti maximális kielégítése áll. A szocialista egészségügy alapelveiben ez a szemlélet tükröződik.

A betegségek megelőzésére való törekvés már nemcsak a megbetegedéstől való védelmet, hanem a harmonikus testi és szellemi fejlődést, az emberi kor végső határáig az aktivitás biztosítását is jelenti. A megelőzés irányzata a szervezet és a környezet kölcsönös összefüggésének helyes felismerésén alapul, a lakosság élet- és munkakörülményeinek megjavítását, valamint a szervezet külső ártalmakkal szembeni ellenálló képességének fokozását célozza. A mindenki számára hozzáférhető társadalombiztosítási jogosultság alapján ingyenes és magas színvonalú orvosi ellátás biztosítja a lakosság maximális egészségügyi ellátásának egyik alapját.

A szocialista építőmunka új szakaszt nyitott a magyar egészségügy fejlődésében is. [...] A szocialista iparosítással, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a szocializmus alapjainak a lerakásával jelentősen megnőtt az egészségügyi ellátásra jogosultak száma a társadalombiztosítás alapján. A népgazdaság második ötéves terve célul tűzte ki az egészségügyi ellátás mennyiségi és minőségi fejlesztését és a megnövekedett feladatok jobb megoldását. Az alapvető egészségügyi ellátás fejlesztését célozta a körzeti orvosi hálózat bővítése. Öt év alatt 211 új körzet alakult, melynek eredményeként a 4000 lakoson felüli orvosi körzetek részaránya az összes körzetek 6.3%-ára csökkent. (1958-ban ez az arány még 34.5% volt.) Az orvosi körzetek száma 3400 fölé emelkedett, miáltal egy orvosi körzetre átlagosan 2900 fő jutott. A körzeti orvosok 98%-a orvos írnokkal, asszisztenssel rendelkezett és közel 90%-uk mellett működött körzeti ápolónő. Megkezdődött az egészségügyi alapellátás

szakosítása is, 1965 végén már 394 gyermekorvosi körzet volt az országban. Gyors ütemben kiépült a fogászati ellátás hálózata, öt év alatt 764 fővel nőtt a fogorvosok száma.

Az orvosok számának alakulása (10 000 lakosra számítva)

Év	Budapest	Vidék	Országosan
1950	27.8	7.3	11.0
1955	35.3	9.5	14.3
1960	36.6	11.0	15.7
1965	40.3	14.2	19.2
1966	40.8	14.8	19.8
1967	41.9	15.4	20.6

A szakorvosi ellátás

Lényegesen javult az egészségügyi intézmények személyi ellátottsága, dolgozóik létszáma 23%-kal emelkedett. Öt év alatt 15 kórház építése, illetve bővítése fejeződött be. A járó betegek szakorvosi ellátásának fejlesztése érdekében az új kórházak egy része már szakorvosi rendelőintézettel együtt épül. Ez idő alatt 13 rendelőintézet is létesült, s a napi szakorvosi óraszám is jelentősen emelkedett. Hét új tbc-gyógyintézet építését fejezték be a második ötéves terv éveiben, ezáltal 3000-re növekedett a tbc-gyógyintézeti ágyak száma. Az üzem-egészségügyi feladatokat 269 főfoglalkozású és 672 mellékfoglalkozású üzemorvos látta el.

Egy körzeti orvosra jutó lakosok száma

Év	Budapesten	Vidéken
1955	2686	3679
1960	2540	3467
1965	2686	3130
1966	2700	3056
1967	2686	3030

Egy gyógykezelésre, vizsgálatra jutó percátlag a szakrendelések szerint

Szakág	1952	1965	1967
Belgyógyászat	6.6	10.4	10.4
Sebészet	4.3	6.6	6.4
Szülészet, nőgyógyászat	6.3	9.9	9.3
Gyermekgyógyászat	6.8	9.0	9.9
Fül-, orr-, gégegyógyászat	4.8	7.8	7.7
Szemészet	4.4	6.9	6.8
Ideggyógyászat	9.0	13.6	13.4
Urológia	8.0	10.8	10.2
Onkoradiológia	10.1	11.9	12.4
EKG	5.0	6.6	6.7
Röntgen, diagnosztika és terápia	4.8	6.0	6.0
Fogászat, szájsebészet	9.8	14.8	15.9
Ortopédia	5.7	9.0	8.7
Laboratórium	1.5	3.0	2.9

A második ötéves terv végrehajtása során elért jelentős fejlődéssel sem szűntek meg az egészségügy területén kialakult aránytalanságok. Ez főként azzal magyarázható, hogy a társadalombiztosításba bevontak száma ugrásszerűen emelkedett, elsősorban a falusi lakosság fokozott bevonása révén. Ez, valamint a betegek színvonalasabb ellátása, az egészségügyi kultúra fokozódása növelte az egészségügyi szolgálat igénybevételét mind a járó-, mind a fekvőbeteg-intézményekben. Az igények növekedése, valamint a népgazdasági tervben egészségügyi intézmények fejlesztésére előirányzott összeg nem állt arányban a jelentkező szükségletekkel. Az egészségügy harmadik ötéves terve ezért az aránytalanságok csökkentését, illetve megszüntetését, a zsúfoltság enyhítését tűzte ki célul a mennyiségi és minőségi fejlesztés mellett. A rugalmasabb gazdálkodási módszerek bevezetésétől várható, hogy a harmadik ötéves terv éveiben az egészségügyi ellátás hatékonyabbá és színvonalasabbá válik.

A szám adatokkal is érzékeltetett fejlődés mellett hangsúlyozni kell a tartalmi munka javulását is. Az alapellátást végző körzeti orvosok a munka- és életkörülmények olyan tényezőit is kutatják, amelyek a megbetegedést előidézik. Szorosan vett szakmai elfoglaltságuk mellett az orvosok segítik az egészségügyi és szociálpolitikai állandó

bizottság munkáját, a Vöröskereszt eredményes működését, és orvosi tevékenységük szerves része az egészségügyi felvilágosító és ismeretterjesztő munka is. Egyre több városban működik már önálló körzeti gyermekorvos, akik mind a járó, mind pedig a lakáson fekvő beteg gyermekeket ellátják, utóbbiakat legalább hároméves korukig.

A szakorvosi rendelőintézetek szakmai munkája színvonalának emelkedésével párhuzamosan előrehalad az új szervezeti egység kialakításával kapcsolatos munka is. A kórház – rendelőintézeti egység – célja, hogy meghatározott terület lakosságának teljes gyógyító-megelőző egészségügyi ellátást funkcionális egységben működő intézményként biztosítsa. Így oldható meg ugyanis a legjobban a lakosság egységes, magas szintű szakorvosi alapellátása, és ilyen szervezési formában érvényesülhet leginkább a betegségmegelőző jelleg, elsősorban a gondozási módszer széles körű alkalmazásával.

Üzemegészségügy

Az iparosítás fokozása, a mezőgazdaság nagyüzemi fejlődése szükségessé tette az ipari és mezőgazdasági dolgozók egészségvédelmével való fokozottabb törődést. Ennek megfelelően a kormány 1951-ben állami feladattá tette az üzemekben dolgozók egészségvédelmét és egészségügyi ellátását. Ezt a feladatot – az állami egészségügyi szolgálat szerves részét alkotó üzemi egészségügyi szolgálat útján oldják meg. Az eltelt időszakban – különösen a legutóbbi években – a számszerű fejlődés (üzemi orvos, rendelői óraszám) mellett a tartalmi munka is emelkedett, de nem olyan mértékben, mint az egészségügy egyéb területén. Az üzemorvos támaszkodik az üzemi szakszervezetre, ezen keresztül széles körű társadalmi aktívhálózattal oldja meg feladatait, akik közreműködnek a betegségek megelőzésében és leküzdésében is. Az egészségügyi szolgálat szoros kapcsolatot épít ki az üzemen belüli és üzemen kívüli – egészségvédelmet befolyásoló – szervekkel. Gyakorlatilag alkalmazza a munkaegészségtan tudományát, figyelemmel kíséri a munkakörülményeknek az ember szervezetére kifejtett hatását. Megszabja a betegségek megelőzésének módját, meghatározza az egészségügyi normákat, elbírálja a munkaalkalmasságot stb. Mindez lehetővé teszi munkaegészségügyi szempontból a kielégítő szervezést, az egészséges munkakörülmények megteremtését, a foglalkozással összefüggő megbetegedések számának csökkentését, a munkaképesség emelését. Az üzem-egészségügyi ellátás színvonala azonban a fejlődés ellenére sem tartott lépést az egészségügy általános fejlődésével s a követelményekkel.

A társadalombiztosítás a hatodik ötéves terv idején

In: A társadalombiztosítás fejlődése számokban, 1950–1985. Budapest, 1987, KSH. 327–334.

Az 1980-as évek végén akuttá váló pénzügyi nehézségek és eladósodás válságba sodorták az igen csekély határfokkal, hiányokkal és a tervezésben rejlő hibákkal küzdő szocialista jóléti rendszert. Ehhez az is hozzájárult, hogy az 1950-as években lefektetett gazdasági struktúra valamint az ebben másodlagos és kiegészítő szerepet betöltő szociálpolitika viszonyrendszerében nem történt lényegi változás. Ennek megfelelően a társadalombiztosítási feltételrendszer alkalmi átalakításával, kényszersegélyezéssel és szubvencionálással próbálták megoldani a felmerülő gazdasági nehézségeket. Mindazonáltal pozitív fejleményként értékelhető, hogy a magyarországi nyugdíjak megközelítették az OECD országok átlagos szintjét az 1980-as évek elejére, a szociális jogok rendszerében pedig az 1975-ös reformot követően az univerzalitás érvényesült, mely 100%-os társadalombiztosítási lefedettséget jelentett. A korszak magyar szociálpolitikáját mégis a jóléti rendszer strukturális problémái – alacsony hatékonyság, szakmai hiányosságok és rugalmatlan reagálási mechanizmusok – határozták meg. Ez leginkább az egészségügy rendkívül alacsony színvonalában és a lakáskérdés megoldatlanságában nyilvánult meg.

A hatodik ötéves terv beindulásával esik egybe a népességszám csökkenésének kezdete, amely csökkenés azóta is megszakítás nélkül tart. A népességszám csökkenése elsődlegesen nem a 12 ezrelék körül ingadozó – egyébként igen alacsony – halvaszületési aránynak, hanem az európai országok között a hazánkban az egyik – ha nem éppen a – legmagasabb szintre emelkedett halandóságnak a következménye. Íme a közelmúlt évek halandósági mutatói:

1000 megfelelő nemű lakosra jutó halálozás

Év	Férfi	Nő	Együtt
1980	14,8	12,4	13,6
1981	14,8	12,4	13,5
1982	14,7	12,3	13,5
1983	15,2	12,7	13,9
1984	15,0	12,5	13,8
1985	15,3	12,5	13,8

Európában 13 ezreléket meghaladó halandóság csak egy országban, az NDK-ban található (1984: 13,3 ezrelék), de a miénknél lényegesen kedvezőtlenebb korösszetétel mellett és csökkenő tendenciával. A hazai adatokat szemlélve legfeljebb

a további emelkedés elmaradásában reménykedhetünk. [...] A halálokok között megtartotta vezető helyét a szívbetegségek (az elhalálozások 26,4%-a), a rosszindulatú daganatok (19,3%), az agyérbetegségek (16,0%). Aggasztó néhány további halálok előretörése, mint például az érlemeszesedés, amely 1980-ban 6,7, de 1985-ben már 8,6%-ra, az idült májbetegség és májzsugorodás aránya 2,0%-ról 3,1%-ra (!) emelkedett.

Kedvezőtlen a népesség korösszetételének alakulásában megnyilvánuló tendencia is, amely egyértelműen jelzi a népesség elöregedését. Az össznépességen belül a 0–14 évesek száma és aránya csökkent (2341 ezerről 2279 ezerre, illetve 21,8%-ról 21,4%-ra), jelentősebben csökkent a 15–29 évesek száma és aránya (2356 emberről 2112 ezerre, illetve 22,0%-ról 19,9%-ra), csökkenés állapítható meg a 40–59 éves korúak számában és arányában is (2706 ezerről 2623 ezerre, illetve 25,3%-ról 24,7%-ra); jelentős emelkedés mutatkozik a 30–39 évesek számában és arányában (1477 ezerről 1685 ezerre, illetve 13,8%-ról 15,8%-ra), végül növekedett a 60 évesek és idősebben száma és aránya (1830 ezerről 1941 ezerre, illetve 17,1%-ról 18,2%-ra). [...] Az ezredfordulóig a gyermekkorúak – 0–14 évesek – aránya az össznépességen belül 19%-ra esik vissza, és abszolút számuk is csökken. A munkaképes korúak aránya nő és eléri a 62–63%-ot, de tényleges számuk 140–160 ezer fővel apad, mondják a demográfiai előrejelzések.

A társadalombiztosítás által elszámolt kiadás összege az 1980. évi 83,8 milliárd Ft-ról 132,3 milliárd Ft-ra, mintegy 58%-kal emelkedett, a nemzeti jövedelemre vonatkozó aránya 14,4%-ról 15,8%-ra növekedett. Az előző tervidőszakban 43,8%-os költségemelkedés következett be a bázisul szolgáló 1975. év adataihoz viszonyítva, és a nemzeti jövedelemre vonatkozó arány 11,4%-ról növekedett 14,4%-ra.

Ez az első olyan tervperiódus, amelyben a társadalombiztosítás által elszámolt kiadás emelkedési üteme csak némileg haladta meg a nemzeti jövedelemét. A kiadás emelkedésének mérséklése a táppénzalap nettósításával, valamint a legtöbb ellátás reálértékvesztése árán volt elérhető. [...] Beértek és meghozták gyümölcsüket a társadalombiztosítás bevételeinek fokozása érdekében tett intézkedések is. [...] 1984-ben eltűnt a bevételi hiány, majd a következő évben már 3 milliárd Ft bevételi többlet jelentkezett, amely az állami költségvetés javára elvonásra került.

Betegségi, anyasági ellátás

Tovább tisztult a társadalombiztosítás profilja, mivel az 1982. év végével az egészségügyi hálózat átvette a gyógyászati segédeszközök kiszolgáltatását és nyilvántartását.

A tervperiódus utolsó évében jelentős kihatású jogszabály-módosítást hozott a 3/1985. (I. 17.) MT. sz. rendelet, melynek rendelkezései szerint

- a táppénz összegének megállapításánál a nyugdíjjáruállékkal, általános jövedelemadóval csökkentett keresetet kell figyelembe venni;
- az év végi részesedés és a jutalom összege után táppénz csak a keresőképtelenség harmincegyedik napjától jár;

- a keresőképtelenség harmincegyedik napjától 5, a kilencvenegyedik napjától további 5%-kal magasabb mértékű táppénz jár;
- a pályakezdő fiatalok meghatározott feltétel esetén – két év megszakítatlan munkaviszony hiányában is – 75%-os táppénzre jogosultak;
- hatályon kívül helyeződött a kórházi időre járó táppénz csökkentésére vonatkozó rendelkezés;
- meghosszabbodik a beteg gyermek ápolása címen évente igénybe vehető táppénzes idő, az egyik évben fel nem használt napok a következő évre átvihetők, továbbá ilyen címen a jogosultság a gyermek tízéves koráig tart;
- a szülési szabadság tartama 20 hétről 24 hétre növekszik, továbbá a terhességi-gyermekágyi segély minden napra jár.

Az 1985. év táppénzes adatai alapján felmérhető volt, hogy a táppénzrendszert ért két nagy módosítás (1977-től az előző év keresetének alapulvétele, majd 1985-től a táppénzalap nettósítása) mennyire befolyásolta a táppénzköltség alakulását. A felmérés eredménye a következő:

- az első módosítás 1769 millió Ft-tal csökkentette a táppénzkiadást, amelyből 144 millió Ft a munkáltatók terhére elszámolt táppénz;
- a második hatására további 1746 millió Ft megtakarítás keletkezett;
- a táppénzrendszert érintő jogkiterjesztés hatására 375 millió Ft költségnövekedéssel lehet számolni.

Végeredményben tehát a megtakarítás tiszta összege 3140 millió Ft egyetlen év, az 1985. év vonatkozásában. [...] Meg lehet tehát állapítani, hogy a rendkívül jelentős megszorító intézkedések hatására számottevően csökkent a táppénz és táppénzjellegű kiadások összege. [...]

[A] táppénzesek aránya gyermekápolási esetek nélkül, adatai jól mutatják, hogy az influenzajárványos érvek adataitól eltekintve a táppénzes arány 5,3% körül váltakozott a hetvenes években, valamint 1980-1982-ben is. Emelkedés indult meg 1983-ban, amely tendencia azóta változatlan, hiszen 1986. első három negyedévének átlaga 5,9%, valamint a gyermekápolással összefüggő új rendelkezések hatása is jelentkezik már a 0,6%-ban. [...] A táppénzesek aránya a táppénzrendszernek sem az első, sem a második módosítását követően nem csökkent. Ez a tény az idő múlásával egyre inkább azok véleményét igazolja, akik a táppénzesek arányának emelkedését nem a munkafegyelem lazulásának, hanem sokkal inkább az aktív korú népesség egészségi állapota negatív irányú változásának, egészségügyi hiányosságnak tulajdonítják.

Mintegy 150 ezer embert érintett az 1982-vel megindult jogkiterjesztés, amelynek alapján ma már táppénzjogosultsággal rendelkeznek a kisiparosok, magánkereskedők, a gazdasági munkaközösségi tagok, valamint a felsoroltak közeli segítő családtagjai, továbbá az ipari szaksoporttagok, ügyvédek, jogtanácsosok, munkaviszonyban nem álló előadóművészek, szerződéses üzemeltetésű üzletek

vezetőinek közeli hozzátartozói. [...] Az előző évek adataihoz képest jelentősen emelkedett az 1985. évben az anyasági segélyre fordított összeg, az esetenkénti segély összegének 2500 Ft-ról 4000 Ft-ra emelése következtében.

Családi pótlék

A családi pótlékre jogosultság a táppénzre jogosultsághoz hasonlóan bővült 1982-től kezdve, fokozatosan. [...] [A] jogkiterjesztés alapján családi pótlékban részesülő családok száma 56 600, a gyermekek száma 102 300 volt az 1985. évben. [...] További jogkiterjesztés, hogy 1983-tól a még csak egy gyermeket nevelő család is jogosult családi pótlékre a gyermek 6 éves koráig. Ezen családoknak és gyermekeknek a száma 1985-ben 184 400, az ellátásban részesülő családoknak ez 13,5%-a, a gyermekeknek pedig 7,8%-a.

Érdekes és további vizsgálatra érdemes jelenség, hogy a korábban két-három vagy még több gyermek után családpótlék-ellátásban részesült, de a gyermekek felnövekedése következtében a számbavétel évében már csak egy gyermek után családi pótlékban részesülő családok létszáma évről évre növekszik. Például 1980-ban 206 540, 1985-ben 246 650. A létszám emelkedése várhatóan a következő évtized első felének közepéig folytatódik.

Táblázat a családpótlék-ellátás összegváltozásáról

Gyermekek száma (jogcím szerint)	1980. júl.	1983. júl.	1984. jan.	1985. jan.	1985 / 1980 %
1 gyermekes egyedülálló	490	600	670	710	144,9
2 gyermekes egyedülálló	1320	1320	1460	1680	127,3
1 gyermekkel maradó család	490	600	670	710	144,9
1 gyermekes család (6 éves korig)	–	300	370	410	–
2 gyermekes család	980	1200	1340	1420	144,9
3 gyermekes család	1980	1980	2190	2520	127,3
4 gyermekes család	2640	2640	2920	3360	127,3
5 gyermekes család	3150	3150	3500	4200	133,3
6 gyermekes család	3660	3660	4080	5040	137,7
Minden további gyermek után	610	610	680	840	137,7
Súlyosan fogyatékos gyermek	810	810	880	1040	128,4

után					
Nevelőszülő állami gondozott gyermeke után	–	810	880	1040	–

A családi pótlékra nem jogosult egy gyermek után 1979. júl. 1-jétől havi 130 Ft, 1984-től 200, 1985-től 240 Ft jövedelempótlék jár. Figyelemmel az 1980. és 1985. évek közötti 139,1%-os árindexre, megállapíthatjuk, hogy a korábbi tervidőszakokkal szemben az elmúlt periódusban még a családipótlék-ellátások reálértékét sem sikerült maradéktalanul megőrizni. [...] Kizárólag a jogkiterjesztések következménye, hogy a bázisév adataihoz képest mind a családipótlék-ellátásban részesülő családok, mind a gyermekek létszáma emelkedett.

Gyermekgondozási segély

A gyermekgondozási segély ellátásban részesülők évi átlagos létszáma az 1977. évet követően évről évre mintegy 4%-kal csökkent 1984-ig bezárólag. Az 1985. évben bevezetésre került korszerűbb ellátás, a gyermekgondozási díj hatására a segélyben részesülők évi átlagos létszáma 30%-kal csökkent. [...] A gyermekgondozási segélyre és kiegészítésekre fordított kiadás összege évről-évre csökkent, kivéve az 1984. évet, amelyben az előző évhez viszonyítva 5%-kal emelkedett. Az emelkedés oka a havi 290 Ft jövedelempótlék összegének 360 Ft-ra emelése volt.

Gyermekgondozási díj

A népesedéspolitikai célokkal egyezően a gyermeket vállaló családok fokozott támogatása jut kifejezésre egy új intézménynek, a gyermekgondozási díjnak a bevezetésében. A gyermekgondozási díj a gyermekgondozási segélyt váltja fel fokozatosan. Az 1985. március 1-jétől hatályos rendelkezések szerint egyelőre az 1 éven aluli gyermeket nevelő anyák vagy egyedülálló apák vehetik igénybe a gyermek 1 éves koráig. Abban különbözik a gyermekgondozási segélytől, hogy az egyéni keresethez, mértéke pedig a táppénzhez igazodik, vagyis a gyermekgondozási segélynél lényegesen magasabb szintű ellátás.

A gyermekgondozási díjat az veheti igénybe, aki rendelkezik a gyermekgondozási segélyre jogosultság feltételeivel, vagyis a szülést megelőző két éven belül legalább 270 napi olyan munkaviszonyban vagy szövetkezeti tagsági viszonyban dolgozott, amelyben munkaideje a törvényes munkaidő felét elérte. A jogosultság kiterjed a bedolgozókra is. Nem terjed ki azokra, akik gyermekgondozási segélyre nem jogosultak. A gyermekgondozási díj feltétele az is, hogy a szülési szabadság lejártá után az igénylő fizetés nélküli szabadságot vegyen igénybe, természetesen csak akkor, ha munkaviszonyban áll vagy szövetkezetben dolgozik. [...] A mezőgazdasági szövetkezet tagja is jogosult gyermekgondozási díjra, ha a szülést megelőző két éven belül legalább 90 napon át részt vett a közös munkában, és a gyermek gondozása céljából díjazás nélküli szabadságot vesz igénybe.

A szülési szabadság idejére járó terhességi-gyermekágyi segélynek 65 vagy 75%-a a gyermekgondozási díj. Napi összege nem lehet kevesebb az öregségi nyugdíj

legkisebb összegének a harmincad részénél, és nem lehet több ennek kétszeresénél. [...] Előfordulhat, hogy a szülési szabadság idejére járó terhességi-gyermekágyi segély napi összege alacsonyabb az öregségi nyugdíj legkisebb összegének a harmincad részénél. Ilyenkor a gyermekgondozási díj összege azonos marad a terhességi-gyermekágyi segély összegével. [...] A gyermekgondozási díjat igényelni kell. A jogosultság elbírálása és a díj folyósítása a munkahelyi társadalombiztosítási szerv, ezek hiányában pedig az illetékes megyei társadalombiztosítási igazgatóság (kirendeltség) feladata.

A gyermekgondozási segély rendszere továbbra is megmarad a gyermekgondozási díj bevezetése mellett. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a gyermekgondozási díj lejártá után a gyermekgondozási segély a gyermek 3 éves (súlyosan fogyatékos gyermek esetében 6 éves) koráig igénybe vehető. Előfordulhat az is, hogy a gyermekgondozási segély összege – több gyermek vagy alacsony kereset esetén – kedvezőbb a gyermekgondozási díjénél. Ezért a gyermekgondozási díj és a gyermekgondozási segély között a jogosultak választhatnak.

Nyugellátás

A tervidőszak alatt is folytatódott a nyugdíjas-, járadékos létszám mérsékelt emelkedése. Az állomány létszáma öt év alatt 217 emberrel növekedve elérte a 2,3 milliót. Mintegy tíz évvel a társadalombiztosításról szóló törvény hatályba lépését követően, a nyugdíjas-, járadékos állomány több mint fele részének (52,2%), 1,2 millió főnek ellátását már a törvény rendelkezései alapján állapították meg. Ez az adat az állomány viszonylag gyors cserélődését jelzi. Némileg emelkedett az állományon belül az öregségi korhatárt betöltöttek aránya, 83,2%-ról 84,3%-ra.

A saját jogon (öregségi, rokkantsági) nyugellátásban részesülő férfiak létszáma 85 ezerrel növekedve 924 ezerre, a nők létszáma az előző adatnak mintegy háromszorosával, 235 ezerrel növekedve 873 ezerre emelkedett. A két nem létszámadata között jelenleg fennálló 50 ezer főnyi különbség 1980-ban még meghaladta a 200 ezret. A létszámnövekedésből a férfiaknál 51 ezer az öregségi, 34 ezer pedig a rokkantsági nyugdíjasok; a nőknél 187 ezer az öregségi, 48 ezer a rokkantsági nyugdíjasok létszámát növelte. A tervidőszak folyamán az özvegyi nyugdíjban részesülők létszáma 27 ezerrel, az árvajáradékban részesülőké 18 ezerrel emelkedett. [...]

Folytassuk hát a vizsgálatot az öregségi nyugdíjasok 1980. és 1986. (mivel az 1985. év adatai hiányosak) év eleji (január) létszámadatainak összehasonlításával. Az ún. munkás-alkalmazott kategóriába tartozó öregségi nyugellátások száma hat év alatt mindössze 15,5 ezerrel (3,9%) növekedett, vagyis éves átlagban 2,5 ezer fővel. Ugyanitt a női létszám jelentős, 98,7 ezer (32,0%) fős növekedése állapítható meg. A mezőgazdasági szövetkezeti tagságon alapuló férfi öregségi nyugellátások létszámnövekedése is jelentősnek mondható, 22,3 ezer (19,1%), a női létszámé úgyszintén jelentős, 36,5 ezer (63,1%)!

A rokkantsági nyugellátásban részesülő munkás-alkalmazott kategóriában meglepően magas a nők létszámnövekedése, 30 ezer fő, és az arány is figyelmet

érdemlő (36,1%), a férfiletszám mérsékeltebben, 22,6 ezerrel (13,7%) növekedett. A mezőgazdasági szövetkezeti tagságon alapuló rokkantsági nyugdíjas létszám növekedése a férfiaknál 3,2 ezer (4,6%), a nőknél 4,6 ezer (17,0%). Ezek a viszonylag alacsony értékek megtévesztőek, mert nem a megrokkánások kedvezőbb arányának, hanem az állomány gyorsabb cserélődésének a következménye. E kategóriában mind a férfi-, mind a női átlagéletkor négy évvel magasabb, a 70 éves és idősebbek aránya 30,9%, illetve 10,3%, szemben a munkás-alkalmazott kategóriában található 13,5%, illetve a 4,8% részaránnyal.

Az előző adatok alapján az öregségi férfiletszám a munkás-alkalmazott kategóriában közel telített, az éves növekedés üteme 0,5% körül van, ide tartozik a vizsgált férfiletszám 51%-a. A férfiletszám emelkedését a mezőgazdasági szövetkezeti kategória telítetlensége és az új megrokkánások növelik. Korántsem tekinthetők telítettnek a nők létszámadatai, még mindig jelentős a növekedés. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy a munkás-alkalmazott kategóriában a saját jogú nyugdíjas nők létszáma (604 ezer) túlhaladta a férfiakat (602 ezer). [...] Annyit még a nyugdíjas (járadékos) állomány létszámához, hogy ha az 1970. és 1975. évek között tapasztalt növekedés nem törik meg, akkor 1985 végén a létszám a tényleges 2299 ezer fő helyett mintegy félmillióval (!) több, 2772 ezer lett volna.

A nyugdíjra, járadékra fordított kiadás az 1980. évi 55 979 millió Ft-ról (100,0) 1985-ben 91 737 millió Ft-ra (163,9) emelkedett. A költségemelkedés egyik oka az előzőekben már érintett létszámnövekedés, másik oka az egyes nyugdíjak, járadékok összegének emelkedése, részben az éves nyugdíjdinamika, részben különböző kiegészítések, pótlékok, továbbá az állomány cserélődése a korábbinál magasabb összegű új ellátásokra. Az ellátások összegének emelkedései üteme is csökkent az 1970–1975 közöttihez képest, bár kisebb mértékben, mint a létszámnövekedés. Ha ez a csökkenés nem következik be, az egy ellátásra jutó átlagösszeg (nyugdíjkiadás összege osztva az év közepi nyugdíjas, járadékos létszámmal) 1985-ben 3534 Ft lett volna, és ennek, valamint az említett 2772 ezer fős létszám hatására a kiadás mintegy 26 milliárd Ft-tal haladhatta volna meg a ténylegesen felmerült 92 milliárdnyi összeget.

A különféle ellátások összegei emelkedésének mérséklődése következtében az ellátások jelentős részének reálértéke csökkent. [...] Megállapítható, hogy a munkás-alkalmazott kategóriában az új saját jogú megállapítások átlagösszege nem tartott lépést az árindex emelkedésével. Ez nem meglepő, mivel az 1980-hoz viszonyított reálbérindex 95,5%. [...] Egyértelmű a mezőgazdasági szövetkezeti átlagok lényegesen gyorsabb növekedési üteme, ezek tizenöt év alatt megközelítően hatszorosukra, illetve az ötszörösét jóval meghaladóan emelkedtek. A munkás-alkalmazott átlagok mindössze 3,5, illetőleg 3,8 szoros értékre emelkedtek.

A kilencvenes évek kezdetétől változik a nyugdíj jogosultsághoz feltétlenül megkívánt legkevesebb biztosítási időtartam. Az öregségi nyugdíjak esetében tíz évről húsz évre emelkedik ez a minimum, és ezért időszerű a biztosítási idő tartamának alakulását vizsgálni.

Munkás-alkalmazott kategória (adatok 1966-tól) a nyugdíjba vonuló férfiak 70%-a már öt év óta harmincöt év vagy ennél hosszabb biztosítási idővel rendelkezik, meglepő viszont a negyven, vagy több biztosítási évvel rendelkezők arányában az utóbbi években megnyilvánult csökkenő tendencia: a húsz évnél rövidebb biztosítási idővel rendelkezők aránya öt év óta 2,0–2,5%, a magasabb tartamú minimum nem okoz problémát (kb. 500–550 fő).

A nők biztosítási idejének tartama jóval rövidebb, 30–39 évvel rendelkezők aránya az utolsó két évben érte el a 39–40%-ot; az utolsó öt év folyamán a 10–14 évvel rendelkezők aránya 19,5%-ról lecsökkent ugyan 14,3%-ra, de stabilan 12–13% a 15–19 évvel, 14–15% a 20–24 évvel rendelkezők aránya; a húsz év biztosítási időminimum bevezetése – figyelembe véve még az öt év alatt várhatóan bekövetkező további kedvező változást is – az öregségi korhatárt betöltő nők egyötödénél kizárja majd a jogosultságot, egy vagy több év további aktív tevékenységre kényszerítve őket (kb. 6,5–7 ezer fő).

Mezőgazdasági szövetkezeti tagok (adatok 1974-ből) a férfi öregségi nyugdíj idővel rendelkezik; sajátos módon a húsz évnél rövidebb biztosítással rendelkezők 5% körüli aránya 8–9%-ot meghaladóra emelkedett 1983–1984-ben, várhatóan ismét 5% körüli értékre csökken le 1991-ig (500–600 fő).

A mezőgazdasági szövetkezetek nőtagjainak biztosítási ideje meglehetősen rövid tartamú, 30–34 évvel 6%, 35 év vagy hosszabb idővel 1,6% rendelkezik; a nyugdíjba vonulók 50–55%-a nem szerzett húsz év biztosítási időt; némi javulást feltételezve is, jó kétötödük (40–45%) fog korhatár betöltését követően további aktív munkavégzésre kényszerülni 1991-től (4–4,5 ezer).

Összességében tehát a férfiaknál mintegy 1–1,2 ezer fő, a nőknél az előző értéknek mintegy tízszerese, 11–12 ezer fő jogosultságát fogja elodázni a húsz évet el nem érő biztosítási idő. (Évente 90–95 ezer öregségi nyugdíj kerül megállapításra.) [...] A nyugdíjas, járadékos létszámnak 1990-ig várható alakulására nézve a statisztikai osztály 1976–1977-ben előrejelzést készített. Az eltelt időben az előrejelzés és tényleges adatok közötti eltérés aránya nem érte el a 0,5%-ot. Az előrejelzés számított adatai, valamint a tényleges adatok a következők:

Nyugdíjas, járadékos létszám (év végén, 1000 fő)

Év	Számított érték	Tényleges érték
1976	1871	1871
1977	1921	1928
1978	1972	1974
1979	2023	2018
1980	2074	2082
1981	2123	2131
1982	2171	2176
1983	2219	2215
1984	2267	2261
1985	2315	2299
1986	2354	–
1987	2399	–
1988	2441	–
1989	2483	–
1990	2524	–

Az előrejelzés szerint a hetedik ötéves tervidőszak folyamán a nyugdíjas, járadékos létszám várható növekedése 200–220 ezer fő, mikor is az állomány összlétszáma 2,5 millió körül alakul.

4.3.4. Értelmiségpolitika, rendszerkritika és kiűtkeresés

Andorka Rudolf et al.: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon

Budapest, 1986, Kossuth. 27–43.

A *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon* című, kilenc szerző által összeállított könyv a Minisztertanács Tudománypolitikai Bizottsága Társadalomtudományi Koordinációs Bizottsága felkérésére készült, melyben mintegy 100 szakértői anyag került feldolgozásra és összegzésre. Az első olyan kiadvány, amely a legnagyobb problémát jelentő társadalmi beilleszkedési zavarokat egymással szoros összefüggésben tárgyalja. Részletesen bemutatja az öngyilkosság, a bűnözés, az alkoholizmus, a mentális zavarok, a veszélyeztetett helyzetben lévő fiatalok problémáját, felvázolja ezek 20. századi tendenciáit 1983-ig, megvizsgálja ezeket a kérdéseket nemzetközi összehasonlításban is, és elemzi demográfiai, területi és társadalmi sajátosságokat. Az anyag számos nemzetközi tapasztalatot felvonultatva javaslatokat és ajánlásokat is megfogalmaz a társadalmi beilleszkedési zavarok megelőzésére, illetve visszaszorítására.

A második világháború után az öngyilkossági arányszám körülbelül a háborút megelőző évek viszonylag alacsony szintjén maradt. 1951–1952-ben némileg emelkedett, 1953-ban és 1954-ben azonban lényegesen visszaesett, éspedig olyan alacsony szintre, amely a századforduló óta nem fordult elő. 1956 után lassú és folyamatos emelkedési tendencia indult el, amelyet csak egyes években szakított meg – tendenciaváltozásnak nem értékelhető – kisebb visszaesés. Hasonló csekély visszaesés mutatkozott 1982-ben is (4659 öngyilkosság) 1981-hez képest (4880). Az emelkedésben szerepet játszott ugyan a népesség korösszetételének öregedése is (mivel az időskorúak között gyakoribb az öngyilkosság), de más, sokkal erősebb okok is szerephez jutottak, mert minden korcsoportban nőtt az elkövetés gyakorisága. [...]

A nemek szerinti megoszlás a századforduló óta meglepően nagy állandóságot mutat: az öngyilkosság következtében elhunytaknak valamivel több, mint a kétharmada férfi. A nemek szerinti megoszlás életkor szerint érdekes és nagyon következetes különbségeket mutat: minél magasabb korcsoportot nézünk, annál közelebb áll a nők aránya a férfiakéhoz, és annál kisebb – a korösszetétel különbségének hatását kiszűrő – a 100 000 lakosra jutó halálozási arányszám eltérése a férfiak és a nők között. A fiatalabbak között tehát nagyobb a férfitöbbség, mint az idősebbek között.

Az öngyilkosság gyakorisága az életkorral (s vele együtt járóan az egészségi állapot romlásával) együtt erősen emelkedik. Mégis 1982-ben a 4659 öngyilkosnak csak kisebb része (38%) volt 60 éves és idősebb, körülbelül ugyanekkora része a felnőttkor derekán volt (40-59 éves 36%), nem kevés fiatal felnőtt (15–39 éves 26%) és néhány gyermek (15 évesnél fiatalabb) is meghalt öngyilkosság következtében. Többségük tehát olyan életkorban hal meg, amikor még többé-kevésbé hosszú és aktív élet állhatna előtte. Az öngyilkosok életkor szerinti megoszlása az 1950-es évek óta nem változott: a 14 évesek és fiatalabbak kivételével (ahol az emelkedés kisebb) minden korcsoportban nagyjából hasonló mértékben nőtt a gyakoriság, bár a 40–59 évesek korcsoportjában némileg nagyobb az emelkedés.

Lényeges különbséget mutat a családi állapot szerinti vizsgálódás. Mind a férfiaknál, mind a nőknél a házások öngyilkossági arányszámai – a megfelelő korcsoportban – jóval alacsonyabbak a nőtlenek-hajadonok, özvegyek és elváltak arányszámainál. A házas családi állapot tehát egyértelműen csökkenti az öngyilkosság elkövetésének

esélyét. Ennek háttérében feltehetően a magányosság hatása áll: az egyedül élők között lényegesen magasabb az öngyilkosság gyakorisága. [...]

A társadalmi különbségek azt mutatják, hogy napjainkban – ellentétben talán a közhiedelemmel, amely az öngyilkosságot értelmiségi jelenségnek tartja – az öngyilkosság gyakoribb a társadalom kedvezőtlenebb helyzetű (szakképzetlen fizikai foglalkozású) rétegeiben. A társadalmi különbségek a század eleje óta lényegesen megváltoztak. A XIX. század utolsó negyedére vonatkozó kutatások szerint egyes településeken még az értelmiség körében volt a leggyakoribb az öngyilkosság, a földművesek között viszont kisebb. Az 1901–1908. évi országos átlagos adatok is arra engednek következtetni, hogy az öngyilkosság a szellemi foglalkozásúak (közszolgálatban állók és szabadfoglalkozásúak) körében volt a leggyakoribb. Különösen veszélyeztetett réteget alkottak a katonatisztek és tiszthelyettesek. Egyetlen hátrányos helyzetű réteg volt, ahol hasonló gyakoriság mutatható ki: a háztartási alkalmazottak. Jelenleg kétféle mutató alapján becsülhetjük meg az öngyilkosság társadalmi különbségeit. Az egyik az öngyilkossági halálesetek száma a megfelelő kategóriába tartozó keresőkhöz viszonyítva. [...]

1953–1954-ben, majd 1956 után tartósan visszaesett az elítéltek száma, és azóta az amnesztiás évektől eltekintve 60 000 és 70 000 között ingadozott; a növekedés főleg a közlekedési bűncselekmények szaporodásának számlájára írható. Egyértelmű hosszú távú tendencia nem mutatható ki, az ingadozások elsősorban a jogszabályok és a joggyakorlat változásaival magyarázhatók. Egyes korábban bűncselekményként definiált viselkedési formák az életviszonyok átalakulása és a jogszabályi változások következtében elvesztették bűncselekmény jellegüket. (Például a vagyon elleni bűncselekmények alsó értékhatását többször felemelték először 200, majd 500, végül 1000 forintra.)

Ugyanakkor az elmúlt 30 évben olyan törvényi tényállásokat is alkottak, amelyek új bűncselekmény-kategóriákat hoztak létre. Ilyenek pl. az ittas vezetés, a garázdaság, a tartás elmulasztása. Csak a felsoroltak miatt 1982-ben több mint 16 000 személyt ítéltek el, a közvédelmi cselekmények miatt elítélt személyek 26,8%-át. Szerepet játszottak mind a jogalkotásban, mind pedig a bűncselekmények alakulásában különféle gazdasági és társadalmi változások is. Például a személygépkocsi-állomány növekedésével párhuzamosan növekedett a közlekedési bűncselekmények száma (jelenleg az összes felnőtt korú elítélt 27%-át közlekedési bűncselekmény miatt marasztalták el): a nemzetközi turistaforgalom növekedésével párhuzamosan növekedett a devizagazdálkodás megsértése és a csempészet miatt elítéltek száma. Az áremelkedések következtében viszont az értékhatárok reálértéke változott meg. [...]

Az elmúlt években nem lehet az összbünyözés egyértelmű növekedéséről beszélni, inkább csak néhány – a lakosság körében nagy figyelmet keltő – bűncselekményfajta gyakorisága emelkedett. Nem lenne helyes az utóbbi években évente elítélt 50 000–60 000 személyt minden további nélkül a bűnözőkkel azonosítani. A cselekmények többsége ugyanis igen kis súlyú. Így az 1982-ben köz- és magánvád alapján elítélt 58 099 felnőtt közül csak 14 610 személy büntetése volt fel nem függesztett szabadságvesztés, és csupán 5048 személy büntetése volt egyévi vagy annál hosszabb

szabadságvesztés. Itt érdemel említést az is, hogy míg sok európai országban nem létezik halálbüntetés, illetve nem hajtanak végre halálos ítéletet, Magyarországon sor került kisszámú (1981-ben 3, 1982-ben 5) halálbüntetés kiszabására.

Tizenöt–húsz éves távlatban nem lehet a fiatalkorú bűnözésben sem egyértelmű növekedési tendenciát megállapítani. Az 1983. év első felének adatai viszont figyelmeztetőek; az előző évekhez képest hirtelen, kb. 20%-kal megnőtt a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények száma. Különösen nyugtalanító, hogy elsősorban az erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények gyakorisága nőtt, és ezek sok esetben összekapcsolódtak alkohol- vagy kábítószer-fogyasztással. Az 1982-ben elítélt 5527 fiatalkorú közül csak 1080 kapott fel nem függesztett szabadságvesztés-büntetést, közülük 534 egy évet vagy azt meghaladó mértékűt.

Az utolsó években emelkedett a gyermekkorú (14 éven aluli) bűnelkövetők száma is (1982-ben 3272). [...]

A bűnözés jellegzetesen „férfitevékenység”. Az 1981-ben elítélt felnőtteknek mindössze 14%-a volt nő. Emellett a bűnözés meglehetősen erősen összpontosul a fiatalabb felnőtt korosztályra. Így azt mondhatjuk, hogy a bűnözés elsősorban a fiatal felnőtt férfiak devianciája. A bűnelkövetők lakóhely szerinti megoszlása 1982-ben: Budapest 18,3%, vidéki városok 40,6%, községek 41,1%. Ezek az arányszámok alig térnek el a népességnek a lakóhelytípusok szerinti megoszlásától. Településenként vizsgálva leginkább néhány vidéki város bűnözési gyakorisága emelkedik lényegesen az átlag fölé.

Az elkövetők és az elítéltek száma a leghátrányosabb helyzetű rétegekben a legmagasabb. A leghátrányosabb helyzetűeken ebben az esetben a nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűeket, a semmilyen szakképzettséggel nem rendelkezőket, a segédmunkásokat kell érteni. Bűncselekmény-fajtánként természetesen nagy különbségek vannak. Elsősorban az erőszakos bűncselekmények koncentrálnak a hátrányos helyzetűek körében. A fiatalkorúak bűnözése az össz-bűnözésnél is nagyobb mértékben összpontosul a leghátrányosabb helyzetű, elsősorban szakképzetlen munkásrétegben.

A bűnözés társadalmi különbségeinek kérdéskörébe tartozik a cigányság bűnözési gyakorisága. Az ismertté vált bűnelkövetők között a cigány elkövetők aránya 1975-ben 5,1% volt; ez az arány 1980-ra 6,1%-ra emelkedett. A cigány elkövetők arányának és a cigányság összlakosságon belüli arányának (3–4%) összehasonlítása, valamint körükben a bűnözés arányának emelkedése önmagában nem indokolja a cigányok bűnözésének a közvélemény egy részében előforduló, túlzásra is hajlamos megítélését. (A cigány elkövetők meghatározása nem tekinthető teljesen egzaktnak.)

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy erőteljesen befolyásolják a lakosságot azok a tények, hogy egyes közfigyelmet keltő bűncselekményekben, illetve a fiatalkorú elkövetők között lényegesen magasabb a cigányok aránya. Bizonyos bűncselekmény-kategóriákban (pl. rablás, betörés, egyéb erőszakos bűncselekmények) részesedésük eléri a 20-60%-ot is. [...]

Magyarországon a súlyos alkoholisták száma közel 300 000. Azoknak a száma pedig, akiknek életében az alkohol problémát okoz, ennél lényegesen nagyobb lehet, túllépheti az 500 000-et is (ebben a számban természetesen benne foglalnak a 300 000 súlyos alkoholista is.)

A két világháború között nem látszik emelkedés, sőt a gazdasági válság idején a sör és az égetett szeszes ital fogyasztása visszaesett. Az egy főre jutó sörfogyasztás, 100 százalékos szesze átszámítva, az 1930-as évek elején öt liter körül volt, hasonlóképpen, mint az 1950-es évek elején. Azóta, 1978-ig folyamatosan nőtt és 11 liter fölé emelkedett. Az 1978. évi alkoholizmussal szembeni intézkedések (köztük az áremelések) óta a fogyasztás emelkedése megtorpant. Az 1982. évi előzetes adatok körülbelül az 1978. évi szintet érik el. Az 1950-es évek elejéhez képest azonban a növekedés több mint kétszeres.

Mivel azonban Ledermann szerint a mértéktelen alkoholfogyasztók száma az egy főre jutó fogyasztás négyzete szerint nő, az alkoholisták száma több mint ötszörösére emelkedett. A májzsugorodás okozta halálesetek száma 1938-ban 675 (0,74), 1948-ban 366 (0,40), az 1950-es évek elején közel 600 (0,66 körül) volt, 1982-ben már közel 3451 (3,22). Eszerint a súlyos alkoholisták számának emelkedése az 1930-as évekhez, illetve az 1950-es évek elejéhez viszonyítva szintén körülbelül ötszörösnek mutatkozik. [...] 1980-ban a gondozott alkoholisták 87,5%-a férfi, 12,5%-a nő volt. A férfiak tehát nagy többségben vannak. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1976-ban még csak 9,3% volt a nők aránya. Ebből óvatosan arra következtethetünk, hogy a nők körében is gyakoribbá válik az alkoholizmus.

A májzsugorodás okozta halálesetek között a nők aránya azonban sokkal magasabb: körülbelül 2:1 a nők és a férfiak egymáshoz viszonyított száma. Az alkoholos eredetű májzsugorodás következtében meghaltak között 3:1 a nemek aránya. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szakirodalomban van olyan feltevés, hogy az alkoholizáló nőket erősebben veszélyezteti a májzsugorodás, mint az alkoholizáló férfiakat. [...]

A májzsugorodás okozta halálesetek száma meglehetősen nagy (két-két és félszeres) területi különbségeket mutat. Az egy-egy évre jutó, viszonylag kis esetszámok miatt a megyei adatok némileg ingadoznak, mégis azt lehet mondani, hogy két területen különösen gyakori az alkoholizmus: Budapesten és környékén (Pest, Fejér és Komárom megye), valamint a nagy bortermelő (és esetleg pálinkafőző) területeken (Bács-Kiskun, Heves és Zala megye). Ez egyben érdekes következtetésekre is lehetőséget nyújt a nagy mennyiségű ivás társadalmi méretű okairól: egyrészt a városiasodás-iparosodás velejárója, másrészt a régi hagyományok továbbélésének következménye.

Az MSZMP Központi Bizottsága Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről (1973. március)

In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 456–469.

Az MSZMP KB 1969-ben határozta meg az új tudománypolitikai irányelveket, amelyeket a párt X. kongresszusa is megerősített. Ezek között szerepelt, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani a társadalomtudományos kutatásra, de abból az aspektusból, hogy az segítse a párt politikai döntéseinek megalapozását. 1972 novemberében MSZMP KB állásfoglalás született, hogy a társadalomtudományoknak a fejlődő szocialista társadalom kérdéseivel kell foglalkozniuk, és nem lehet pluralizálni a marxizmus-leninizmust, különféle kutatási irányok, tudományos műhelyek keretében megkérdőjelezni a marxista-leninista ideológia alaptételeit, meghatározó jellegét a szocializmus építése során, vagy a munkásosztály vezető szerepét a szocialista társadalomban. A társadalomtudományok művelőinek többsége elfogadta a párt elvárásait, egyes társadalomtudósok azonban írásaikban megpróbálták revízió alá venni a marxista elméletet, illetve az MSZMP politikai gyakorlatának egyes kérdéseit, és a szocializmustól idegen, nyugati „újbaloldali” megközelítéseket alkalmaztak. A határozat elítéli ezeket a törekvéseket és a társadalomtudományok feladatául a politikai támogatását jelöli meg.

Az említett írásokban kifejezésre jutó politikai koncepciót a legegyszerűbben és a legközérthetőbb formában Hegedüs András és Márkus Mária fogalmazták meg, amikor a kelet-európai szocialista országok jelenlegi fejlődési tendenciáinak „értékelésére” vállalkoztak. Hegedüsék szerint ezekben az országokban a fejlődésnek két főiránya bontakozott ki. Egy részük az ún. „államigazgatási modellt” követi. E „modellben” a termelés a tervekben és tervutasításokban kifejeződő társadalmi szükségletek szerint folyik, e szükségleteket azonban – szerintük – „bürokratikus apparátusok határozzák meg”, mindenekelőtt a bürokrácia hatalmi és rétegérdekeinek megfelelően. A kelet-európai szocialista országok másik csoportja, Hegedüsék szerint, a fejlett tőkés országok által egyszer már bejárt „főútvonalon” halad, s a piaci viszonyok reprodukálásával próbálja biztosítani a fejlődés nagyobb dinamizmusát.

A Hegedüsék adta jellemzésből teljesen egyértelmű, hogy szerintük a kelet-európai szocialista országok csak az ezekben az országokban uralkodó „hivatalos ideológia” szerint lehet szocialista országoknak tekinteni, voltaképpen sem nagyobb dinamizmussal nem büszkélkedhetnek, sem humánusabb társadalmi viszonyokat nem tudtak létrehozni, mint a fejlett tőkés országok. [...]

Heller Ágnes említett cikkében a szocialista forradalmak voltaképpen forradalom-mivoltának, a munkásosztály korunk forradalmaiban betöltött vezető szerepének tagadásához jut el. Figyelmen kívül hagyva a társadalmi forradalmak marxista-leninista elméletét, a forradalmak osztályjellegét, Heller a „politikai forradalmak” terminussal jelöl és mos egybe minden olyan mozgalmat, amely az egész társadalom forradalmi átalakítását tűzi ki célul a politikai hatalom megragadása útján. (E forradalmak legklasszikusabb típusa – Heller szerint – a francia jakobinizmus.)

Ugyanakkor az így definiált politikai forradalmaktól megkülönbözteti az ún. „össztársadalmi forradalmakat”, s azt állítja, hogy ilyen forradalmakat mindeddig nem ismer a történelem. Vagyis a Nagy Októberi Forradalom és századunk világtörténelmi jelentőségű forradalmi nem „össztársadalmi forradalmak” voltak. Ezzel félreérthetetlenül a fenti értelemben definiált „politikai forradalmak” közé sorolhatók be a szocialista forradalmak is, amelyek így – amennyiben egyáltalán forradalmak voltak – szintén csak a politikai hatalom birtoklásában jelentettek változást, nem vezethettek a társadalom egészének forradalmi átalakításához, nem vezettek életforma-forradalomhoz.

A szocialista forradalmak és a munkásmozgalom – Heller terminológiájában: a „politikai forradalmi mozgalmak” – azért nem érhetik el céljukat, a kapitalizmus radikális átalakítását, mert a munkásosztálynak a kapitalizmusban már kialakult szükségleteire alapozzák programjukat. E szükségletek kielégítése ugyanis nem mutat túl a kapitalizmuson, a marxi értelemben elképzelt forradalom viszont – folytatja Heller – az egész polgári szükségletstruktúra meghaladását feltételezi, olyan szükségletek kialakulását, amelyek elvileg nem elégíthetők ki a kapitalizmus keretei között. Ezeket a szükségleteket Heller „radikális szükségleteknek” nevezi, s azt állítja, hogy a történelmi tapasztalat szerint a munkásosztálynál – Marx várákosásaival ellentétben – nem alakulnak ki ilyen szükségletek. Ezért, ha hűek akarunk maradni a marxi programhoz, „más utakon kell kísérletezni”.

Ez a „más utakon való kísérletezés” Hellernél egyértelműen a forradalmi munkásmozgalomtól, a szocialista országokban folyó szocialista építés programjától való elfordulást és mindezzel szemben a fejlett tőkés országok ultraradikális ifjúsági és diákmozgalmai felé való orientálódást jelenti. Heller a fejlett tőkés országok néhány, összefüggéseikből kiragadott válságjelenségének tényeire hivatkozva jut történelmileg tarthatatlan, antimarxista konzekvenciákhoz. „Mikor az iparilag legfejlettebb kapitalista társadalmakban az ifjúság egy rétege (és többnyire éppen a legjobb) hátat fordít az apák fridzsider-, autó- és presztízs értékrendszerének, mikor tömegessé válik – megint gyakran éppen a leg jobbak részéről – az egyetemek elhagyása (éppen ebből a motívumból), mikor egy új családforma – a kommuna – van elszaporodóban, mindez jelzi, hogy létrejött a szükséglet a szükséglet-struktúra átalakítására.”

Mindez azt jelenti: a szocialista országokban nem a marxi forradalom-koncepció realizálódik; a munkásosztályban, a munkásmozgalomban nem jönnek létre a szükséglet-struktúra átalakítására irányuló „radikális szükségletek”, de létrejönnek a fejlett tőkésországokban, a társadalmi harcokban csak rövid – s nemegyszer meglehetősen kétes értékű – szereplésekre vállalkozó, a társadalomból kivonuló és a maguk naiv elképzeléseit társadalmon kívüli szigeteken megvalósítani szándékozó hippik kommunáiban. A munkásmozgalom forradalmi programja, a munkásosztály forradalma helyett az ellenkultúra-mozgalom és a kommunák „forradalma” – ez Heller Ágnes „újbaloldali”, „forradalmi” programja.

Vajda Mihály írása a marxizmus filozófiai alapjainak relativizálására irányul, és egy „következetes” pluralista koncepciót fejt ki. E koncepció szerint nincs „autentikus

marxizmus”, a marxizmusnak több, egymástól különböző interpretációja – vagyis többféle marxizmus – lehetséges. Ez a koncepció ugyanakkor nem csupán a marxizmus, hanem a tudomány ellen is irányul. Vajda szerint ugyanis nincs objektív igazság, az igazság „gyakorlati kérdés”, nem pedig az objektív valóság összefüggéseinek feltárása, visszatükröződése. Ez azt jelenti, hogy pl. egymásnak homlokegyenest ellentmondó társadalmi elméletek Vajda szerint egyaránt igazak lehetnek, ha megfelelnek valamely társadalom vagy társadalmi erők gyakorlatának. Így azt, hogy a polgári és a marxista elmélet közül, „melyiknek mindegyike hamisként kezeli a másikat, melyik lesz történelmi igazsággá, nem az dönti el, hogy melyik tükrözi helyesen a fennálló társadalmi állapotokat. E két igazság között csak az őket képviselő erők harca dönthet. Lényegében ezt értem azon, hogy az igazság gyakorlati kérdés” – írja Vajda. [...]

Az említett írásokból kirajzolódó antimarxista ideológiai-politikai platform közössége, koncepciójuk összefüggése a közvetlen érintkezéseken túl is nyilvánvaló. Nyilvánvaló pl., hogy a marxizmus pluralista felfogásának Vajda-féle koncepciója milyen közvetlenül támasztja alá a szocializmus politikai pluralizálódásának Hegedüs András és Márkus Mária által feltételezett és kívánatosnak tartott tendenciáját.

E platform lényege: fellépés egy kispolgári-humanista frázissá sekélyesített „marxizmus” nevében a marxizmus és a munkásmozgalom ellen, a reális létező szocializmussal szembeállított „szocialista alternatíva” nevében a szocializmus gyakorlatilag megvalósult minden formájával szemben. Ez a platform egyszerre szolgálja a végbement világtörténelmi jelentőségű szocialista forradalmak elméleti „visszavételét”, korunk világforradalmi folyamata vezető erői, a szocialista országok és a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi szerepének elvitatását, a kelet-európai szocialista országok fejlődésének lejáratását, ezen belül az MSZMP politikájának (s különösen az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése nyomán kibontakozó fejlődés-dezavualását, és a nemzetközi munkásmozgalom stratégiai irányvonalától eltérő, a szocializmus építése minden eddig ismert gyakorlati útjával és elméletével szakító politikai orientáció és program felvázolását.

Ez a program a marxizmus-leninizmus alapvető elveinek revízióján alapszik, illetve arra irányul. Vézermotívumai közös-általános humanisztikus szólamok, kispolgári utópiák a szükséglet-struktúrát biztosítani hivatott közösségekről, amelyek majd az állami bürokráciát és a piacot egyaránt képesek lesznek uralmuk alá hajtani, s amelyeknek az előképét az iparilag fejlettebb tőkés országok kommuna- és ellenkultúra-mozgalmában kellene látnunk. Akik ismerik a tudományos szocializmus alapjait, klasszikusainak a szocializmusra vonatkozó tanításait, azok tudják azt is, hogy humanisztikus frázisokra, valamiféle elgondolt – mindenesetre a szocializmus reálisan létező erőivel, a munkásosztály forradalmi mozgalmával szembeállított – „közösségeknek” politikailag meglehetősen kétes értékű mozgalmára redukálni a szocializmus marxi programját nem egyéb, mint a szocializmus fogalmával kapcsolatos revizionista visszaéléseknek egy újabb változata. [...]

Az említett szerzők nem egyik pillanatról a másikra kerültek szembe a marxizmussal, váltak revizionistákká. A párt már korábban is kénytelen volt foglalkozni nézeteikkel,

illetve konkrét politikai fellépéseikkel kapcsolatos problémákkal. Kellő türelmet tanúsított velük szemben, s lehetőséget adott nézeteik vitatására, önkritikus revideálására, arra, hogy a számukra biztosított kutatási lehetőséget szocialista társadalmunk érdekében hasznosítsák. A társadalomtudományok marxista művelői részéről történeke kísérletek arra, hogy nyílt vitákban utasítsák el pl. Hegedüs András politikailag már korábban is erősen vitatható nézetei vagy a marxizmus pluralizmusát meghirdető filozófiai törekvéseket, az említett írások szerzői azonban kitértek az érdemi vita elől. Emellett megsértve az állami fegyelmet, több esetben munkahelyi viták és felelős intézeti vezetők megkerülésével hozták nyilvánosságra, illetve igyekeztek megjelentetni írásaikat.

Az egyes kérdésekben megnyilvánuló különállásukat átgondolt elméleti és politikai különállássá „fejlesztették”. Ezzel egyszersmind átlépték ideológiai közéletünknek azt a határát, amelyet kulturális politikánk elvei régóta és számos alkalommal – többek közt a tudománypolitikai irányelvekben is – félreérthetetlenül megvontak. Ezek az elvek – amelyek egyszersmind a kutatási és vitaszabadság, a tudományos iskolák kialakulásának és versengésének biztosítékai és ösztönzői – mit sem változtak. A szóban forgó szerzők korábban is vitatott vagy vitatandó nézetei változtak: az utóbbi időben kaptak egységes, összegezett és – különböző mértékben bár, de – politikai célzatú-érdekű kifejtést. [...]

A Központi Bizottságnak a X. kongresszus határozatai végrehajtásáról és a tennivalókról szóló 1972. novemberi állásfoglalása ismételten arra hívta fel a társadalomtudományok marxista művelőit, hogy „valóságfeltáró feladatuk mellett fokozottabb mértékben lássák el azt a szerepet, amely a tudatformálásban, az emberek nevelésében, a helytelen nézetek elleni harcban hárul rájuk”. Ezen túl a Központi Bizottság állásfoglalása hangsúlyozta: „Arra kell törekednünk, hogy a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazásával, álláspontunk világos kifejtésével, igazunk meggyőző bizonyításával küzdjük le az antimarxista nézeteket.” [...]

A párt tudománypolitikai irányelvei egyértelműen hitet tettek amellett, hogy „a tudomány művelésének elengedhetetlen feltétele a tudomány helyesen értelmezett szabadsága. Nincsenek olyan, társadalmi gyakorlatunkkal, társadalmunk fejlődésével összefüggő, valóban tudományos problémák, amelyek kutatása és elemzése ideológiai szempontból ne állana érdekében a szocializmust építő népnek.” Ugyanakkor az irányelvek leszögezték azt is, hogy „a tudósoknak kötelességei vannak népével, országával szemben. A szocializmust építő magyar nép joggal várja el a tudomány művelőitől a szocializmus, a társadalmi haladás iránti elkötelezettséget. Arra törekszünk, hogy a tudomány művelői között általánossá váljék a marxizmus-leninizmus elmélete és módszere. A tudósoknak fel kell ismernie a társadalom igényét, számolnia kell az ország lehetőségeivel, a kutatási feladatok megválasztásában ezekre figyelmet kell fordítani. A párt szervei mindenekeelőtt a társadalom igényeit helyesen felismerő, és azokhoz kapcsolódó kutatómunkát támogatják”. [...]

A párt tudománypolitikai irányelveinek következetes végrehajtása és érvényesítése ma is a legfőbb biztosítéka a társadalomtudományok helyes irányba fejlődésének, és a társadalomtudományok marxista művelői ezen az úton járulhatnak hozzá a

leghatékonyabban a szocialista társadalmunk előtt álló feladatok megoldásához is. Éppen ezért ismételten felhívjuk a figyelmet arra, hogy a társadalomtudományok mindenekelőtt a szocializmus építése hazai gyakorlatának és történelmi tapasztalatainak tudományos elemzésével, e tapasztalatok elméleti általánosításával járulnak hozzá a legeredményesebben a marxista-leninista elmélet gazdagításához, a marxizmus-leninizmus közgondolkodásunkban kivívott pozícióinak megszilárdításához és további térnyeréséhez, a szocializmus magasabb szinten való építése szempontjából legégetőbb elméleti kérdések megoldásához.

Antal László et al.: Fordulat és reform. Háttér tanulmányok. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években.

Medvetánc, 7. évf. (1987) 2. sz. Melléklet. (47–74). 70–74.

A *Fordulat és reform* című munka összefoglaló helyzetértékelés, amely az 1978-as, a növekedést visszafogó, helyette az egyensúly megteremtését preferáló új gazdaságpolitikájának problémáit foglalta össze. Szélesebb értelemben az 1980-as évek második felében kibontakozó gazdasági recesszió kérdéseit elemezte, és ennek a társadalmi szférát érintő következményei taglalta. Az írás első változata 1986-ban készült. Az anyagot a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa karolta fel, az MSZMP KB viszont nem kívánt vele foglalkozni. A széles szerzőgárda (Bauer Tamás, Lengyel László és mások) 1987 tavaszán átdolgozta, továbbpontosította az anyagot, amelyet végül az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközössége is megvitatott. Az elkészült írás strukturális válságról beszélt, amelyben többek között az 1970-es évek végén végrehajtott gazdaságpolitikai fordulat, a piaci tényezők hiánya, a KGST nem megfelelően működése is elemzésre került. Kijelentette, hogy a helyzet legfeljebb 3-4 évig tartható komolyabb társadalmi következmények nélkül, ezért átfogó és radikális reformra van szükség. Ennek elemei a szerkezetátalakítás, a hatékonyságnövelés, a megtakarítások ösztönzése, restriktív pénzügypolitika, adóreform. Ezen túlmenően azonban a fennálló szocialista rendszer néhány alapelemét is érintve tulajdonosi reformot és decentralizációt sürgetett. A szerzők leszögezték, hogy a gazdasági reformnak társadalmi reformmal kell együtt járnia, amelyet az állam működésének ellenőrzése, demokratikus nyilvánosság, működő érdekképviseletek, társadalmi szolidaritás jellemez.

Annak, hogy a magyar kisvállalkozások mégsem intéznek döntő kihívást a veszteséges ágazatokkal, vállalatokkal és főként a nagyvállalati szektorral szemben, annak az az oka, hogy a nagyvállalatokhoz hasonlóan kettős természetűek. Döntő többségük nemcsak a piactól függ (például a VG MK-k, a csoportot a másodállású kisvállalkozók), ezért a kettős kötés egyben megosztja a motivációt is. A több mint félmillió kisvállalkozónak mintegy egynegyede az, akinek egyedüli megélhetőségi forrása a vállalkozás sikere. A többiek számára ez csak kemény többletmunka, ők azok, akik a biztos egzisztencia talaján igyekeznek a piacról több jövedelmet elérni. Minthogy a kisvállalkozások többsége egypiacos (munkaerőpiac) vállalkozás, és sem az áru-, sem a tőkepiacra nincsenek jelen, ezért a mai magyar kisvállalkozás nem jelent megoldást a merev gazdasági szerkezet megújulására.

A mai kisvállalkozás azért sem intéz döntő kihívást az elmerevedett struktúrákhoz, legfeljebb oldja kissé annak merevségét, mivel nem kínál tartós perspektívát a résztvevőknek. A főállású kisvállalkozók elkülönültek maradtak a társadalombiztosítás, az adózás, a hitelezés, a műhelyszerzés szempontjából, egyetemleges anyagi felelősségük nem ösztönöz arra, hogy vállalkozásukat fejlesszék, szervesen beépüljenek a gazdaságba. A kisvállalkozók ezért a népgazdaság vonatán mindig a lépcsőn állnak, azaz bárhol leléphetnek, bármikor beléphetnek – de le is lökhetők. [...]

A népgazdaság VI. ötéves terve az életszínvonal területén a megőrzést, továbbá az életkörülmények lassú javulását írta elő. A tervcél részben teljesült: a reálbér ugyan csökkent, de a többi lényeges életszínvonal-tényező (reáljövedelem, fogyasztás) reálértéke növekedett, az életkörülmények (lakások száma laksűrűség, munkaidő hossza, egészségügyi-oktatási hálózat leterheltsége, tömegközlekedés leterheltsége stb.) javultak. Ebben az időszakban vált meghatározóvá a fogyasztói árak szerepe a reáljövedelem szabályozásában.

1985-ben 100 Ft pénzjövedelem növekedéséből 74 Ft-ot semlegesített az áremelkedés, azaz a többletből csak 26 Ft szolgálhatta a termékek és szolgáltatások bővülő vásárlását. A munkajövedelmeken belül csökkenő tendenciájú a szocialista szektorban teljes munkaidőben foglalkoztatottak főmunkahelye szerzett jövedelmének az aránya, és növekvő a kiegészítő jövedelmek, továbbá a vállalati munkaközösségekből, ipari szolgáltató szakcsoportokból származó jövedelmek aránya. Nemzetközi összehasonlításban a magyar reálbér-alakulás a kedvezőtlenebbek közé tartozik, de stagnáló jellege nem egyedüli. Ugyanakkor ebbe az időszakban nem jutott érvényre az az elképzelés, hogy a hatékonyan dolgozó közösségek reálbére kismértékben emelkedjék, a kevésbé hatékonyabbé viszont csökkenjen.

Ezzel éppen ellentétes folyamatok erősödtek meg, amint az a költségvetésen keresztüli újraelosztás eredményeképpen kialakuló vállalati keresetnövekedéseknél tapasztalható. A reálbérek 1980 és 85 között kimutatott 4 százalékos csökkenése olyan átlag, ami csak nagyon kevés dolgozó egyedi reálbérére igaz: a keresők mintegy harmadánál érzékelhetően, több mint 8–10 százalékkal nőtt a reálbér (többségük pályakezdő fiatal); a keresők mintegy felénél kismértékű volt a javulás (kb. évi 1 százalék); a keresők mintegy 10–15 százalékánál stagnálás, reálbércsökkenés mutatkozott. Az utóbbiak többsége idősebb kereső munkás.

Az egyéni és az átlagos reálbérek eltérő irányzatát az összetétel-változás hatása magyarázza. A keresők köréből általában a magasabb keresetűek válnak ki (nyugdíj), és helyükbe 50–60 százalékkal alacsonyabb keresetű fiatalok lépnek. Ez azt jelenti, hogy évi 2–3 százalékos mértékű reálbércsökkenés kellene ahhoz átlagosan, hogy a keresők mintegy felének ténylegesen is csökkenjen a reálbére. Az összetétel hatásából ered az is, hogy a bérdifferenciálódásnak stagnáló vagy kismértékben csökkenő reálbér esetén is vannak – a keresők túlnyomó többségét vagy akár mindegyikét reálbérnövelésben részesítő – tartalékai. [...]

A vállalati gazdasági munkaközösségektől, ipari szolgáltató szakcsoportoktól származó jövedelmek 1985-ben a munkajövedelmeknek mindössze 3 százalékát tették ki. Ez kisebb, mint a részfoglalkoztatottságból eredő munkajövedelem vagy fele akkora sincs, mint az állományon kívüliek részére folyósított munkabérek, az egyéb bérjellegű fizetések összege.

Ebben az időszakban az alacsonyabb nyugdíjak reálértékének a növekedése nem valósult meg, az átlagosnál érzékelhetően (pl. 25 százalékkal) alacsonyabb nyugdíjak vásárlóértéke is csökkent. A nyugdíjasok életkörülményeiben nem tükröződik az erőfeszítés, melyet a jövedelemelosztás tesz életszínvonaluk csökkentésének mérséklése érdekében.

Az utóbbi öt évben elért lakossági pénzbeli reáljövedelem-növekmény 40 százaléka a nyugdíjtömeg növekedésében testesült meg. Az ellentmondás oka romló demográfiai helyzetünk: a növekvő számú nyugdíjas réteget, a csökkenő számú aktív kereső állomány „tartja el”. Népesedéspolitikánk nem veszi figyelembe az alacsony születésszám húsz év után várható hátrányos gazdasági következményeit.

A gyermekek fenntartási költségeit fedező családi pótlék hányada egyre csökkenő irányzatú volt, a gyermekgondozási segély vásárlóértéke folyamatosan csökken. A szociális célú segélyek súlypontja az egyéni munkát, társadalmi hasznosságát jól ismerő munkahelyekről fokozatosan tolódik el a területi igazgatás felé. Az egészségügyi ellátásban csökkent a térítési díjak aránya, azonban ha a térítési díjnak tekintett paraszolvenciák középátlagos mértékét vesszük (kb. 4 és félmilliárd Ft), akkor a térítés aránya 17–18 százalékra, azaz a hivatalos térítési díj kilencszeresére nőtt.

A lakossági jövedelmek között 1985-ben (amikor a fogyasztói áremelkedés 7 százalékos volt) a betétek mintegy huszadrésze őrizte meg vásárlóértékét, miközben 1980–1985 között a lakosság kamatból származó bevételei megduplázódtak. A növekvő lakossági megtakarításoknak a kamatszintekből eredően csökkenő hozama és reálértéke állandósul.

Az elmúlt három évtizedben folyamatosan csökkentek a lakosságon belüli jövedelemkülönbségek. A nyolcvanas évek első felében a tendencia lelassult, de feltételezhető annak felerősödése. A jövedelemdifferenciálódás folyamata azonban látszat: valóságban a fogyasztás differenciálódik. A differenciálódó fogyasztás olyan felhalmozott pénzvagyton elköltésén alapszik, amely egy korábbi, jövedelmileg differenciáltabb időszak terméke, s amelyet az inflációs politika kényszerít elköltésre. A nagy áremeléseket követően 1980-ban rohamosan csökkent a lakosság megtakarítási hajlandósága, az 1970. évinek mintegy a hetedére, 0,5 százalékra. A valóságban a nyolcvanas évek első felében a jövedelmi különbségek fennmaradtak, esetleg kissé tovább csökkentek. A jövedelmi különbségek mérséklődésének irányába hatnak az alábbi tényezők: az alacsony jövedelmű, több gyermekes családok létszámának a csökkenése; a nyugdíjas korú eltartottak létszámának a csökkenése; a munkaképes korú eltartottak számának egy minimális szintre történő mérséklődése; a nyugdíjjárulék kulcsok 1983. évi emelése; az alacsony nyugdíjak rendszeres

emelése, régi magas nyugdíjak értékvesztése; a szociális segélyek terjedése; az alacsony jövedelműek külön jövedelmei. A jövedelmi különbségek növekedésének irányába hatnak: a bruttó kereseti különbség kismértékű növekedése; a vállalkozói jövedelmek arányának növekedése; a nyugdíjak megállapításánál a tízezer forintos plafon megszüntetése; az egygyermekes családok pótlékának a bevezetése; a több családi pótlék értékvesztése; az átlagosnál magasabb jövedelműek külön jövedelmei.

A jövedelemkülönbségek növekedése és csökkenése egyenlegében az utóbbi felé hajlott el, segített ebben a láthatatlan jövedelmek jövedelemdifferenciálódásában betöltött szerepének csökkenése is. Az a láthatatlan jövedelemtöbblet, amely 1980-ban ismeretlen mértékben, de az ismertnél jobban differenciálhatta a lakosság jövedelmeit, ma kevésbé fejt ki ilyen hatást. Miután az ország lakosságán belül növekszik a nyugdíjasok aránya, miközben csökken részarányuk a legalacsonyabb jövedelmi rétegben, a nyugdíjasok jövedelme összességében felzárkózó tendenciát mutat. Ezzel szemben a gyermekes családok jövedelmi pozíciója egyértelműen romlik. Az életszínvonal és életminőség alakulása szempontjából lényeges a jövedelem felhasználás szerkezeti alakulása. A nyolcvanok évek első felében a lakosság rendelkezésére álló pénzüsszegen belül stagnált a lakásberuházási kiadások aránya; növekedett a megtakarítási hajlandóság; kismértékben csökkent a fogyasztás részaránya. Az indokoltnál magasabb fogyasztási szint az inflációs politika időszakában alakult ki; éppen akkor, amikor termelőszféra visszafogta beruházásait, a lakosság viszont menteni kívánta a pénzét: általánossá vált az elővásárlás. Ugyanakkor a fogyasztás területén érvényesülő legfontosabb tendenciák pozitív jellegűek voltak: az étrend fokozatosan egészségesebbé vált, megtorpant az élvezeti cikkek fogyasztási növekedése, fokozatosan telítődött a háztartások tartós javakkal való felszereltsége. A lakossági jövedelmek felhasználásán belül a lakásberuházások kiadása annak ellenére emelkedett, hogy csökkent a lakásépítés üteme. A 24 százalékkal csökkenő lakásépítéssel szemben a lakásberuházás költségei 58 százalékkal emelkedtek, a nagyrészt növekvő árak, a kismértékben növekvő alapterület, a javuló lakásfelszereltség, továbbá az állami lakásépítés csökkenése miatt. Az OTP lakossági betétállományának növekedése mögött a lakosság csökkenő megtakarítás aránya húzódik meg. A lakossági betétállomány és készpénzállomány az elmúlt időszakban évente átlagosan 14–16 milliárd forintot veszített vásárlóértékéből az infláció miatt. Leszámítva a veszteségből a hitelek reálértékének csökkenését (évi 6–8 milliárd forint), az inflációs politika évente 8–10 milliárd forint vásárlóerőt vont el a lakosság nettó bevét-, illetve pénzvagyonából. Eközben a betétállomány növekedésében szerepet játszottak a kényszertakarékossági motívumok is. például az 1986 végén 274 milliárd forintos betétállományból 13,4 milliárd forint volt a gépkocsi fedezeti betét, vagyis ennek duplája, azaz a betétállomány 10 százaléka a gépkocsi-hiány miatt befagyasztott betétösszeg. Mindez azt a tendenciát vetíti előre, hogy az inflációs politika előtérbe kerül, és ha nem semlegesíti egy, a lakossági megtakarítást kedvezményező adótámogatás (például az értékpapírokba való befektetés mentesítése az adó alól), akkor bekövetkezik a már ismert lakossági reakció, hogy éppen a vásárlóerő visszafogásának kritikus időszakában csökken a

megtakarítási kedv, és nő a korábban keletkezett jövedelmek és vagyonok feléléséből származó fogyasztás.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcokról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól (1958. július 22.)

In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 236–242.

❶ A dokumentum a Kádár-rendszer valláspolitikájának alapelveit fektette le. A határozat legális lehetőséget adott a vallás korlátozott keretek közötti gyakorlására, de ugyanakkor adminisztratív eszközökkel is folytatandó politikai harcot hirdetett a „klerikális reakció” ellen, annak pontos meghatározása nélkül, hogy mi tartozik az üldözendő kategóriába. Az egyházpolitika legfőbb szerve az Állami Egyházügyi Hivatal volt, amelynek jelentősége és önállósága az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején megnőtt. A PB 1958-as határozata nyomán úgynevezett ateista munkabizottságok jöttek létre a politikai és társadalmi szervezetek vallásellenes felvilágosító tevékenységének támogatására. Az 1960-as években elindult egy enyhülési folyamat, amelynek eredményeit a Vatikán és a Magyar Népköztársaság 1964-es részleges megállapodása rögzítette. Az MSZMP Központi Bizottsága 1989-ben határozatban szüntette meg a vallásos világnézet elleni harcot, az ÁEH ugyanebben az évben jogutód nélkül szűnt meg.³³⁰

1. A szocializmus építése, eredményei, társadalmi, politikai és gazdasági viszonyaink változása következtében meglazultak a vallásos világnézet társadalmi gyökerei. A tudományok gyors előrehaladása, a kultúrforradalom eredményei, a marxizmus-leninizmus oktatása, a társadalom- és természettudományos propaganda, pártunk tömegnevelő és felvilágosító munkája jelentős szerepet játszottak népünk öntudatának növelésében. Komoly lépést tettünk előre a tudatlanság felszámolása terén, ezáltal meggyengült a vallásos világnézet ismeretelméleti alapja.

2. A jelentős fejlődés ellenére a vallásos ideológiának mély gyökerei vannak, elsősorban a társadalom elmaradottabb rétegeiben; a falusi lakosság és a városi kispolgárság között, az elmaradottabb munkásrétegek, az asszonyok, a fiatalok, valamint az értelmisség között. Egyes párttagoknál fellelhető a vallásos ideológia hatása. Bizonyos társadalmi csoportok, elsősorban a volt uralkodó osztályok deklasszált elemei, reakciós politikai beállítottságból tüntetésként vesznek részt vallásos szertartásokon.

330 Rajki Zoltán: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. In: Egyháztörténeti Szemle. 3. évfolyam 2. szám

3. Számos tényező gátolja a vallásos ideológia elleni eszmei harc és a világnézeti tömegnevelő munka kibontakozását.

a.) A világnézeti harc és nevelőmunka gyengesége, az ellenséges ideológiák elleni harc elhanyagolása és lebecsülése, a vallási kérdést liberálisan kezelő jobboldali opportunistá felfogás és a baloldali szektás türelmetlenség elterjedése zűrzavart teremtett a párton belül: általános, hogy összekeverik a vallásos világnézet elleni harcot a klerikális reakció elleni harccal. [...]

5. a klerikális reakció, vallási köntösbe bújt politikai reakció, ezért az ellene való harc politikai harc.

a.) A klerikális reakció hívő embereket vallásos világnézetükön keresztül próbálja a reakciós politika befolyása alá vonni. A szocialista társadalmi rend és a klerikális reakció közötti ellentét, a dolgozó és reakciós osztályok között lévő osztályellentét – kibékíthetetlen, antagonisztikus jellegű. [...]

6. A párt álláspontja az egyházakkal kapcsolatban: a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk. Ennek az együttműködésnek a tartalmát a szocializmus építésének követelményei határozzák meg. A szocializmust építő állam együttműködése az egyházakkal ugyan átmeneti jellegű, de hosszú ideig tart, egy egész átmeneti korszakot ölel fel.

A vallásos világnézet elleni eszmei harc és a vallásos tömegek között felvilágosító, nevelőmunka irányelvei.

Pártunk a vallással kapcsolatos tevékenységét mindenkor az általános politikai harc, az osztályharc érdekeinek rendeli alá. A vallás elleni harc az általános osztályharc része. Számunkra nem az a fő kérdés, hogy ki vallásos, ki ateista, mivel ebben az esetben a harc fő frontja a kapitalizmus és szocializmus közötti ellentétről a vallásos nem vallásos dolgozók közötti ellentétre tevődne át. A fő kérdés az, hogy a munkások, dolgozó parasztok és az értelmiség testvéri összefogással, egyetértésben építsék a szocialista jövőt, amelynek győzelme a vallás társadalmi alapjait megszünteti. Mi az embereket nem a hitelveik, hanem az osztályhelyzetük, politikai állásfoglalásaik és cselekedeteik alapján ítéljük meg. A vallással kapcsolatos ideológiai feladatainkat mindig ebből a szempontból kell meghatároznunk. [...]

A proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése; ebbe beletartozik a vallásos világnézet elleni türelmes eszmei harc. Ugyanakkor az összes állampolgári jogok gyakorlása tekintetében az állam a vallást magánügynek tekinti. [...] A vallásos világnézet elleni harc nem sértheti a hívők vallásos érzületét és nem korlátozhatja a vallásszabadság gyakorlását. Az államot lojális viszony célkitűzése vezérli az egyházakkal szemben, amelyeknek anyagi segítséget nyújt egyházi funkcióik elvégzéséhez. [...]

A vallás a párt tagjai számára nem lehet magánügy.

Pártunk világnézeti harcot vív a burzsoá ideológia ellen, s így a vallásos eszmék ellen is. A vallásos világnézet elleni eszmei harc a párt világnézetének a dialektikus materializmusnak a harca az idealizmus ellen. Ebben a harcban nem lehet kompromisszum. E harc törvénye, hogy a régi, elavult idealista világnézet teljesen megsemmisül. E harc megvívásához a párt minden tagjának együttes erőfeszítésére van szükség. Ezt az eszmei harcot különböző fokon valamennyi párttagnak folytatnia kell, gyakran önmaguk gondolkodásában meglévő téves eszmék ellen. Az olyan párttagokkal, akik még vallásosak, még nem szakítottak teljesen vallásos téveszméikkel, meg kell értetni: a vallást a párttagok számára azért sem tekintjük magánügynek, mert vallásos szemléletükkel idegen, ellenséges nézeteket hoznak be a pártba. Ellenséges nézeteknek pedig a pártban semmi helyük nincs. Az ilyen nézetek megbontják a párt egységét és súlyos veszélyt jelentenek a munkásosztály hatalmára. [...]

A Klerikális reakció elleni politikai felvilágosító munka irányelvei:

a.) A pártszervezetek, állami és társadalmi propaganda szervek rendszeresen ismertessék a klerikális reakciónak a magyar történelemben játszott haladásellenes, hazaáruló szerepét. [...] Különösen fontos a a klerikális reakció napjainkban folytatott tevékenységének leleplezése. Az egyházi reakció minden eszközzel igyekszik megbontani az egyházon belüli haladó mozgalmat. Jelentős aktivitást fejt ki elsősorban az ifjúság és a nők között. Tevékenységében egyaránt alkalmazza a legális és illegális eszközöket, valamint maximálisan támaszkodik az egyházak nemzetközi kapcsolatokban rejlő lehetőségekre. Az egyházi reakció kapcsolatban van az egyházon kívüli reakcióval. [...] Az ország közvéleményét tájékoztatni kell azokról az ellenforradalmi, politikai akciókról, amelyekkel a Vatikán és maga a pápa az ellenforradalom leverése után megpróbálta meggátolni az ország helyzetének konszolidálását.

Fel kell tárnunk a Vatikán és az imperialista monopóliumok érdekezését. Meg kell világítani a katolikus pártok és keresztényszocialista mozgalmak szerepét a nyugati országokban. Foglalkozni kell a protestáns egyházak világtanácsának tevékenységével, reakciós szerepével. Meg kell mutatni az egyházak szerepét a kapitalista országokban.

Az MSZMP Központi Bizottsága Titkárságának határozata a középiskolai, a főiskolai és az egyetemi felvételi rendszer megjavításáról (1959. február 27.)

In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 315–319.

A szocializmus oktatáspolitikájának ideologikus célkitűzése kezdetektől a kommunista párthoz hű értelmiség kinevelése volt. Ezt szolgálták például az egyetemeken felállított marxizmus-leninizmus tanszékek, s nem utolsósorban a diplomát szerző fiatalok társadalmi összetételének mesterséges szabályozása az 1952-ben bevezetett erősen diszkriminatív felvételi rendszerrel. Mint dokumentumunk is jelzi, az MSZMP KB. 1959-ben még fenntartotta a Rákosi-rendszerből örökölt szelekciós mechanizmusokat. A KB. titkársága 1960 februárjában ismét foglalkozott a felsőoktatásba kerülő fiatalok szelekciójának kérdésével. Kísérleti jelleggel ekkor vezették be a „helyhiány miatt” fel nem vehető kategóriáját, ami azt jelentette, hogy a sikeres felvételi vizsgát tevők csak 1 év termelőmunka után kezdhették meg tanulmányaikat, amennyiben a munkaadó, a KISZ, vagy egyéb politikai szerv igazolta „kifogástalan” magatartásukat. A származás szerinti differenciálást, a munkás- és parasztszármazású fiatalok felvételi előjogait 1962-ben törölték el. Ezután csak az azonos pontszámot elérték kategóriáján belül élveztek prioritást. Továbbra is megmaradt azonban a magas állami és pártkitüntetésben részesült szülők és a nómenklátúra gyermekeinek szinte automatikus felvétele a felsőoktatásba, amennyiben egy minimális pontszámot sikerült elérniük. 1984-re a munkás- és parasztszármazású fiatalok aránya már csak 34% volt, szemben az 1957-es 55%-kal.

A Titkárság az alábbi határozatokat hozza:

Mindent el kell követni annak érdekében, hogy a középiskolákban növekedjen, az egyetemeken és a főiskolákon legalább megmaradjon a munkások és a dolgozó parasztok gyermekeinek jelenlegi aránya. Kívánatos, hogy a középiskolák 1. évfolyamára ez évben felveendők között 55-58%, az egyetemekre, főiskolákra felveendők között 52-55% legyen a munkás, valamint a dolgozóparaszt származású fiatalok aránya. Ennek érdekében:

Az üzemek, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok és gépállomások által adományozható társadalmi ösztöndíj széles körű elterjesztésével a munkás, valamint dolgozóparaszt fiatalok továbbtanulását – az anyagiak tekintetében – lényegesen meg kell könnyíteni. [...]

Széles körű mozgósítást kell végezni a továbbtanulás érdekében az ipari technikumokban ez évben érettségiző, valamint régebben érettségizett és azóta a termelésben résztvevő munkás. és dolgozóparaszt fiatalok között. [...]

A származási kategóriák ez ideig alkalmazott rendszerét meg kell változtatni. Ez évtől kezdve általában a szülők (eltartók) felszabadulás utáni helyzetét – a tanulók életére, felfogására döntő hatású időszakot – kell alapul venni a származási hovatartozás megállapításánál; ez azonban az osztályidegenekre (a volt tőkésekre és

földbirtokosokra, háborús bűnösökre és egyéb ellenséges elemekre ne vonatkozassék. A kiemelt munkáskáderek gyermekei természetesen továbbra is munkásszármazásának minősülnek, függetlenül jelenlegi beosztásuktól.

Meg kell vizsgálni van-e lehetőség olyan osztályidegen szülők gyermekeinek főiskolai, egyetemi felvételére, akik az elmúlt 14 alatt a harc kiélezett szakaszaiban sem léptek fel a népi hatalom ellen. Ebben az esetben is korlátozott számban, szigorú egyéni elbírálás alapján, miniszteri engedéllyel lehet felvenni.

A Politikai Bizottság tavalyi határozatának szellemében, amely az eddiginél fokozottabb politikai követelményeket írt elő a felvételnél, a munkásszármazással azonos előnyt kell biztosítani a középiskola, továbbá az egyetemi, főiskolai felvételeknél azoknak a munkásmozgalomban a felszabadulás előtt huzamosabb időn át részt vett, valamint a szocializmus építésében és védelmében érdemeket szerzett szülők gyermekeinek is, akik nem sorolhatók a munkás- vagy dolgozóparaszt származású kategóriába. [...]

A Központi Bizottság Tudományos és Kulturális Osztálya és a Művelődésügyi Minisztérium készítsen részletes továbbtanulási agitációs tervet; A KISZ,³³¹ a SZOT,³³² valamint a Nőtanács ennek alapján dolgozza ki a saját agitációs programját. A sajtó és a Rádió – e részletes agitációs terv alapján végezzen mozgósítást a középiskolai, valamint az egyetemi felvételik sikere érdekében.

331 Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség. Az állampárt ifjúsági szervezete 1957 és 1980 között.

332 Szakszervezetek Országos Tanácsa. 1948-ban alakult, s ezzel lényegében elsorvasztotta az ágazati és egyéb szakszervezeteket. Fő funkciója az volt, hogy végrehajtsa az ötéves terveket.

Aczél György: Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerű kérdése. Vitaindító előadás az 1973. január 24–25-én rendezett országos agitációs propaganda és művelődési tanácskozáson

In: Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember. Budapest, 1974, Kossuth. 201–217.

Aczél György (1917–1991) a kádári kultúrpolitika egyik központi alakja, aki a párt értelmiségpolitikájának irányelveit ültette át a hatvanas-hetvenes években a gyakorlatba. Erre utalnak ironikus nevei: „kultúrbotlos”, „a gazda”, „a kulturális miniszter első felettese”. Az 1945 utáni kommunista politika állandó szereplője. Az 1947-es országgyűlési választásokon lett első alkalommal országgyűlési képviselő. 1956-ban az MSZMP alapító tagja. 1967-ben az MSZMP KB titkárává választották, 1974-ben a Politikai Bizottság tagja, majd a Minisztertanács elnökhelyettese. 1982-ben újra a MSZMP KB kulturális titkára lesz, de 1985 tavaszán leváltják. 1988 májusában került ki a Politikai Bizottságból.

Az MSZMP művelődéspolitikai alapelveit 1957 nyarán fogalmazzák meg először, majd 1958. július 25-én születnek meg az MSZMP művelődési politikájának irányelvei.³³³ Aczél György 1974-es előadásában részben megerősíti, részben – igazodva a 70-es évek elejének balra tolódási tendenciáihoz – új tartalommal is tölti meg ezeket. A három T határai azonban mindvégig homályban maradtak, a hatalom önkényesen értelmezve ezeket ad hoc politikai érdekei szerint jutalmazta, vagy büntette az alkotókat.

Mi elutasítjuk a kapitalista „fogyasztói társadalmat”. Mi nem azért élünk és dolgozunk, hogy csak vásárolhassunk, hanem azért fogyasztunk – remélhetően minél többet és jobbat – hogy értelmesen, egészségesen teljes emberi életet élhessünk magunk és az egész társadalom javára. Hiba lenne túlértékelni az életszínvonalat, hiszen nagyon sok tennivalónk van még ebben a vonatkozásban is. De egyre inkább előtérbe kerül, hogyan gondoskodunk a javuló, és remélhetőleg mind gyorsabban javuló életszínvonal alapján kialakuló szocialista életigények formálásáról és gyakorlati érvényesítéséről. S itt már nem elég a kész receptek, általános elvek hangoztatása, hanem konkrét feltételeink között kell keresni, megtalálni és megoldani ezeket a történelmileg sok vonatkozásban új, eddig nem látott feladatokat.

Aki nem ismeri fel, hogy itt történetileg új helyzettel állunk szemben, azt különböző veszélyek fenyegetik. A polgári-kispolgári gondolkodás, életérzés zsákutcájába kerülhet: behódol ezeknek az eszméknek, szokásoknak, erkölcsi normáknak. Kár lenne ezt a jelentkező veszélyt néhány külsődlegesen rikító jelenségre korlátozni: a különködő divatra, a televízióban bemutatott néhány felszínes, kommersz játékra, zenés giccsre, vagy hasonló filmekre. E kommersz változatok mellett fel kell

³³³ Az MSZMP határozatai 1956-1962. 243-272.

figyelnünk a polgári hatások jelenlétére a kultúra úgynevezett magasabb szféráiban is. Lebecsülnénk a polgári- kispolgári hatás erejét, ha azt csak a pszudokultúra, a szórakoztatóipar táján keresnénk. Jelentkezik az magasabb szinten is. Gondoljunk néhány ismeretterjesztő előadás kritikátlan „ismeretterjesztésére”, gondoljunk arra, hogy olykor még neves művészek, írók és képzőművészek is a divatok, a burzsoá divatok ízlésiránya szerint évenként váltogatják új és új ruhájukat, így akarnak feltűnni, így keresnek „halhatatlanságot”. [...]

Nincs minden rendjén az ún. alkotó műhelyek társadalmi-ideológiai felelőssége körül sem. Néhány évvel ezelőtt kulturális politikánk jobb megértése, népszerű kifejezése végett használtuk az úgynevezett „T”-ket, a „támogat, tűr, tilt” alliteráló szavakat. Ezeket ki lehetne egészíteni a „tudomásul vétellel”, vagy „tájékoztatással” és még egy sor „T” betűs kifejezéssel. Az orientáló elvek természetesen mindig az egyes művek konkrét elemzése alapján és nem sematikusan érvényesíthetők. A valóságos értékelés nem tűri a sematikus skatulyákat még akkor sem, ha formailag egzaktabb módon fogalmazzuk meg), azonban a lényeg, hogy tudniillik minden – a művészet, a kultúra, alkotásait közvetítő – fórumnak kultúrpolitikánk elvei szerint kell szelektálnia, az félreérthetetlenül kitűnik még ebből a leegyszerűsítő jelszóból is.

De esetenként éppen ez a félreérthetetlen lényeg nem jut kifejezésre valamennyi „T” közül számunkra ezen túl is, akárcsak eddig, a támogatás érvényesítése a legfontosabb. Csak magas színvonalú szocialista alkotómunka bátorító-ösztönző segítése útján valósíthatjuk meg kulturális politikánk dolgozó nép érdekeit szolgáló célkitűzéseinket. [...]

Kultúrpolitikánk elvei torzulnak akkor is, amikor (nem találván megfelelő „T” betűt) valódi művészeti alkotásokkal úgy vagyunk türelmesek, hogy passzívan tűrünk ott, ahol az alkotónak és alkotásainak megbecsülése elvi vitát, türelmes elvi vitát igényel. A türelem célja nem az, hogy ezzel valamiféle állóképpé merevítsük kulturális életünket, hogy passzívan regisztráljuk, ez vagy az az alkotóművész az ilyen vagy olyan szellemi fogyatékossgal rendelkező alkotók kategóriájába tartozik. A türelem egyúttal elvi vitát is jelent, amelynek segítenie kell az alkotót abban, hogy alkotómunkájához leküzdje az eszmei bizonytalanságokat, szocialista elveinktől, életünktől idegen vonásokat. A türelmes elvi vitának segítenie kell abban, hogy ezek az alkotók is továbblépjenek az egyértelműen támogatandó szocialista értékek alkotásához. [...]

Művészetpolitikánk elvei nem változtak. Továbbra sem lakkozott valóságot, apologetikus illusztrációt, nem makulátlan mintahősöket várunk. Változatlanul a marxista világnézeten, a társadalmi-közéleti felelősségvállaláson alapuló szocialista, a nép, a haladás ügye mellett elkötelezett, hiteles, magas színvonalú művészetet igénylünk- ez a szocialista valóság igénye.

Lakitelki nyilatkozat

Magyar Nemzet, 50. évf. (1987) november 14.

A rendszerváltáshoz vezető út fontos állomása volt az 1987. szeptember 27-én megrendezett első lakitelki találkozó, amelyet a népiek szerveztek. A tanácskozáson 181 – különböző szellemi csoportosulásokhoz tartozó – értelmiségi vett részt. Meghívást kapott Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára is, aki kapcsolatban állt az ellenzékiek számos tagjával. A lakitelki találkozó eredményeként megszülető „Lakitelki nyilatkozat” politikai meggyőződés nélkül mindenkire szólt, aki szívén viselte a magyarság sorsának alakulását. Valójában azonban a demokratikus ellenzék és a népi írók között a törésvonal egyre mélyebb lett. A második lakitelki találkozón a demokratikus ellenzék már nem vett részt. Ezen került sor 1988. szeptember 3-án a Magyar Demokrata Fórum megalapítására. Az MDF taglétszáma az év végére elérte a tízezer főt, ami jelezte, hogy az ellenzék kimozdult korábbi elszigetelt helyzetéből.

A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdöbbenően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoaltság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.

Az országot megrázó társadalmi-gazdasági válság, a demokrácia, a politikai intézményrendszer elégtelensége, a közerkölcs súlyosbodó gondjai, a kulturális élet, a közoktatás aggasztó tünetei, megmaradásunk gondjai kaptak hangot az eszmecsere során. A magyarság esélyeit kutató jelenlevők és felszólalók a józanság és megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújulás, az igazán hatékony reformok módozatait.

Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva az egybegyűltek szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakításában. Viták után a résztvevők egyetértettek abban, hogy egy ilyen közmegegyezés csak valamennyi progresszív társadalmi erő összefogásával teremthető meg.

Az a véleményük, hogy csak a társadalom részvételével lehet megoldani a válságot, mégpedig mind a társadalom, mind az ország politikai vezetőinek részvételével. A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése.

Ezért javasolják a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne. Ez a fórum alkalmas lenne súlyos gondjaink megvitatására, egy-egy témakör elemzésére, alternatív megoldási javaslatok elkészítésére.

A fórumot a résztvevők nyitottnak képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szelleműnek. Munkájában különböző világnézetű és pártállású emberek együttműködésére számítanak. Fontosnak tartanak, hogy ezeknek az eszmecseréknek és elemzéseknek az anyagát megismerhesse az ország közvéleménye. Ezért szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását.

Hisszük, hogy a megújulás erőinek széleskörű összefogásával kijuthatunk a válságból.

Lakitelek, 1987. szeptember 27.

Szabad Demokraták Szövetsége: A rendszerváltás programja

(Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, (1989. március 19. – április 16.) a budapesti Corvin Filmszínházban.)

Budapest, 1989, SZDSZ. 34–39.

A Magyar Bálint és Pető Iván által szerkesztett program társadalomképének központi kategóriája a szabad piac, s ennek megfelelően a magántulajdonon alapuló gazdaság. Az SZDSZ által egyre markánsabban megfogalmazott neoliberális gazdaságpolitikai irány és a korábban hirdetett szociális - szociálpolitikai megfontolások között feszülő ellentét a szervezetben a szociálliberális csoport szociálisan érzékeny társadalmpolitikai koncepcióját veszélyeztette. A szemelvény azt illusztrálja miként próbált a párt egyensúlyt teremteni a tőke érdekeit szolgáló szabad versenyos kapitalizmus és a szociális igazságosság szempontjai között. A szociálpolitikát alapvetően szegénypolitikaként képzelték el a szerzők: társadalmpolitikájukban nem prevencióban, hanem utólagos korrekcióban gondolkodtak.³³⁴

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS

Társadalmpolitikai elképzeléseinkben a jóléti eszményének olyan elveire támaszkodunk, amelyek arra törekszenek, hogy meghaladják az európai civilizációban átmenetileg kialakult meghasonlást: az ökonomizmust és a társadalmi szolidaritás elvének elkülönülését, a politika kettéválását a növekedést szolgáló gazdaságpolitikára és a társadalmi élet újratermelésének zavarait enyhíteni akaró szociálpolitikára. Az európai kultúra fejlődése ma már lehetővé teszi, hogy olyan egységes társadalmpolitikára törekedjünk, amelyik természetesként kezeli ugyan, intézményeinknek illeszkednie kell a piachoz, de a közösség minden intézményét úgy formálja meg, hogy az a társadalmi szolidaritást szolgálja, s egyúttal teret hagyjon az

334 Vö.: Ripp Zoltán: Szabad Demokraták. Történelmi vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról. (1988–1994.) Politikátörténeti Alapítvány. Napvilág Kiadó 1995. 22–30.

egyén személyiségének. Ezt azért teheti meg, mert kialakította a társadalom tagjainak azt a közös értékrendjét, amelynek alapján a legkülönbözőbb élettereken egymással kapcsolatba lépők létre tudják hozni közösségeiket, és mert kialakította azokat a szervezettípusokat és gazdálkodási formákat, amelyek segítségével egyéni és közösségi célokat és vagyonokat egymással harmonizálva, az egyént biztosító közösségek és önkormányzatok társtulajdonos tagjává, a közösségi szervezeteket az egyének szolgáltatójává lehet alakítani.

A SZOCIÁLPOLITIKA VÁLSÁGA A TÁRSADALMI BERENDEZKEDÉS VÁLSÁGA

[...] A gazdasági szabályozás tervlembontásos módja és az egyidejű politikai folyamatok, a munkaerő leértékelésével a társadalmi "juttatások" munkavállaláshoz kötésével kikényszerített teljes foglalkoztatás, a béren kívüli juttatásnak nevezett oktatás és egészségügyi ellátás vagy a költségvetési ágazattá degradált, a mindenkor politikai céloknak alárendelt társadalombiztosítás meghonosított rendszere egymástól elválaszthatatlan fogaskerekeként épültek egybe, s szolgálták a központi hatalom vezérelte társadalom-átalakítási programot. Ez, az európai századelő értékeiből is táplálkozó modernizációs program egy radikális integrációs kísérlet végrehajtásával próbálta meg a magyar társadalom két öröklött bajának, a társadalom kettészakadtságának és a tömeges szegénységnek meghaladását. E kísérlet sikerét a társadalomnak a családi viszonyokig lehatoló felforgatásától s új alapokon való átépítésétől várta. A kísérlet zsákutcának bizonyult: a társadalom új formájú kettészakadtságát eredményezte és az egyének társadalmi és gazdasági lehetőségeinek túlzott korlátozásával a társadalom gazdasági teljesítményét is annyira korlátozta, hogy ezzel korlátot állított a szegénység felszámolásának is. A személyiség tiszteletének feláldozása miatt föl kellett áldoznia közösségi értékeit: a szociálpolitika a politikai és gazdasági célú erőforrás fölhasználás utáni maradékkal kénytelen megelégedni, a társadalom szétaprózottsága nagyobb, mint bármikor eddigi történelmünkben.

A BIZTONSÁG ALAPJA A TULAJDON

A társadalompolitika lehetséges és szükséges új intézményrendszerének legfontosabb és minden állampolgárt érintő alapja a biztosító társaságoknak az a rendszere, amelyik az eddigi társadalombiztosítás üzleti alapokra helyezésével jöhet létre. Így lehet világossá tenni, hogy a nyugdíjak és a betegpénztári szolgáltatások nem az állam vagy a társadalom ajándékai, hanem a dolgozók és munkáltatóik megtakarításainak: a nyugdíjjáruléknak, a társadalombiztosítási járuléknak és a személyi jövedelemadó készének tőkésített hozadéka. A biztosított nem más, mint - általában több - befektető közösség vagyonának társtulajdonosa. E befektető közösségek egy részének állampolgári jogon tagja, más részének pedig befizetései arányában tulajdonosa. [...]

AZ ÁLLAMHATALOM ELLENSÚLYAI AZ ÖNKORMÁNYZATOK

A társadalmi szolgáltatások (egészségügy, oktatás, közművelődés, területrendezés, gondozás, stb.) jelentős része területhez kötött. Ahhoz, hogy szervezetei a helyi szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelően formálódhassanak és

kombinálódhassanak, hogy minél jobban igazodhassanak az egyéni szükségletekhez, legfőképp pedig, hogy az újuló szükségletek s az azokat kielégítő szervezetek öntudatos és felelős helyi politika révén alakuljanak, szükség van az államigazgatástól független, erős, önkormányzó községre. Ez föltételezi, hogy az államigazgatás s a helyi önkormányzatok közti "transzmissziót" betölteni hivatott - s ezért bizonytalan működésű - megye szervezet elsorvadjon. Helyét egyik oldalon a kanton-jellegű vagy feladatokra szerveződött község szövetségek, másik oldalon a minisztériumok - feladattól függően tagolt - regionális irodái vegyék át. [...]

KETTÉHASADT TÁRSADALOM

A magyar társadalom válságának egyik legsúlyosabb kórtünete a végletes kettéhasadás egy európai mércével mérhető, rendezett életformájú, stabil egzisztenciájú, konszolidált többségre és egy zárványhelyzetben rekedt, ázsiai állapotok között élő, szívósan újratermelődő, tanulatlan képzetlen kisebbségre. A magyar társadalomnak ezt a két nagy csoportját pillanatnyilag áthidalhatatlannak tűnő, mély szakadék választja el egymástól. A társadalom kettészakítottsága térben is megjelenik. Vannak leszakadt régiók, leszakadt települések és leszakadt településrészek. E helyzetért ugyan a központosított újraelosztás rendszere a felelős, de a piacgazdaság kiépülése esetén a hátrányos induló feltételek a területi egyenlőtlenségek növekedését valószínűsítik.

A leszakadt kisebbség problémáját önmagában az sem oldja meg, ha a gazdaság és a politika szférájában megvalósulnak a hivatalosan hirdetett radikális reformok, mert az erre vonatkozó program a konszolidált többségre épít. A leszakadt kisebbség viszont gazdaságilag versenyképtelen, politikai önszerveződésre alkalmatlan, ezért csak passzív szemlélője és kárvallottja lehet a változásoknak csakúgy, mint azok hiányának. De féltő, hogy az átalakulás - legalábbis rövid távon - tovább mélyíti a szakadékot, megerősíti kirekesztettségüket. Az önszabályozó piac integráló hatása az ő esetükben azért nem érvényesülhet, mert óhatatlanul csak azokban az eddig betöltött, elkülönült munkapiaci szerepekben tarthat rájuk igényt, amelyekből a legritkább esetekben lehetséges átmenet a kevésbé szegmentált pozíciók felé, nem is beszélve a munkanélküliség fenyegető réméről. [...]

A POZITÍV DISZKRIMINÁCIÓ SZÜKSÉGESSÉGE

A leszakadt társadalmi csoportoknak csak úgy lehet esélyük a felzárkózásra, ha pozitív diszkriminációban részesülnek, vagyis ha az induló feltételek terén mutatkozó önerőből behozhatatlan hátrányt az esélyegyenlőség elve alapján egy erre a célra kidolgozott, átgondolt eszközrendszer kompenzálja. Az emberi jogok alapján elfogadhatatlan ugyanis, hogy a társadalom egy jelentős csoportja tartósan, a kilábalás minden esélye nélkül emberhez méltatlan, lealacsonyító és megnyomorító létfeltételek közé kényszerüljön. [...]

POZITÍV DISZKRIMINÁCIÓ CSAK PIACKONFORM MÓDON

[...] Mindenekelőtt ezeket a tartósan kiépített mesterséges akadályokat kell fölszámolni, annál is inkább, mert tökéletesen ellentmondanak az esélyegyenlőség elvének. Ilyennek minősül az adórendszer, amely nem veszi figyelembe az eltartottak

számát és az egy főre jutó jövedelmet. Ugyancsak a leszakadt kisebbséget sújtja a gyerek után járó juttatások (családi pótlék, GYES, GYED, stb.) munkaviszonyhoz kötött rendszere, a "közveszélyes munkakerülés" fogalmához kapcsolódó büntetőjogi és rendőrségi szankciók, a munkaviszony büntető jellegű (javító-nevelő munka és az ehhez kapcsolódó bércsökkenés) felhasználása, a közhasznú munka jelenlegi - maximált bérekkel és kényszerjelleggel működő - intézménye, a munkanélküli segély iránti jogosultság adminisztratív megkötései, a társadalmi szelekcióként funkcionáló iskolai szelekciós mechanizmus (kisegítő iskolák és osztályok, a versenyképtelennek tartott gyerek elkülönítése a párhuzamos osztályokban, a szakmunkásképzés toborzási, beiskolázási és átirányítási rendszere, stb.), a lakásjogosultság földrajzi és egyben társadalmi mobilitást akadályozó adminisztratív szabályozása (ötéves állandó munkaviszony vagy ötéves állandó helyben lakás a városokban) és a nyugdíjjogosultság jelenlegi szabályozása. Olyan megoldásokat is kell találni, amelyek jelentősen csökkentik a leszakadás mértékét növelik az integráló hatású életformaváltás esélyét és a piacivá váló gazdasági viszonyok közepette megteremtik a versenyképesség legelemibb feltételeit.

A SZEGÉNYEKNEK IS ELŐNYÖS UNIVERZÁLIS RENDSZEREK

Csak az állampolgári jogon járó juttatások megteremtésével lehet megfelelően garantálni a társadalmi helyzettől, életkortól, piaci versenyképességtől függetlenül minden embert megillető elemi létbiztonságot. Az univerzális jelleg ellenére az ilyen típusú juttatások is integráló funkciót töltenek be, egyrészt mert szavatolják az életben maradáshoz fűződő emberi jogokat, másrészt mert mérsékelik a szülők versenyképtelenségének a gyerekekre háruló következményeit. [...]

A POZITÍV DISZKRIMINÁCIÓ ESZKÖZEI

[...] Meg kell teremteni a negatív vagyoadó intézményét, mert csak ez biztosíthatja, hogy a vagyontalanokat a területi önkormányzatok a többiekkel egyenrangú polgárként kezeljék. A negatív vagyoadó azt jelenti, hogy a helyi önkormányzat "fejpenzt" kap a közösségi erőforrásokhoz hozzájárulni képtelen vagyontalanok után. A rendkívül jelentős területi egyenlőtlenségek kompenzálása érdekében a telekérték átlaga alapján pótlólagos támogatást kell biztosítani az egyébként versenyképtelen sorvadó településeknek. A leszakadt kisebbség integrálódásának legfőbb akadálya az alacsony iskolázottság újratermelődése. Ezért külön támogatásban kell részesíteni az alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek tovább tanulását. Ennek legcélszerűbb módja, ha a család az iskolaköteles életkor után továbbtanuló (szakmát tanuló) gyerekek kieső jövedelmét pótló támogatásban részesül. Külön támogatásra szorúlnak a három és többgyermekes családok. Előnyt kell élvezniük a lakásszerzésnél és fenntartásnál. Az ilyen családoknál s juttatási rendszer az anyát kezelje eltartotként. A leszakadt kisebbség újratermelődésének jelentős tényezője az állami gondozás jelenlegi rendszere, amely nem a családokat próbálja működőképessé tenni és integrálni, hanem a gyerekeket kiszakítja természetes környezetükből, elkülöníti őket a társadalomtól és ezzel kizárja a versenyképességet biztosító társadalmi szerepek megtanulásának lehetőségét. Az ilyen típusú állami gondozást fokozatosan le kell építeni, hogy helyét az általánosan elfogadott

normáknak megfelelő családi szocializáció vehesse át. Szükség van egy nonprofit vállalkozási szféra kiépülésére, amely megfelelő keretet ad a leszakadás problémájával összefüggő egyéni és közösségi kezdeményezéseknek és ösztönzi az ilyen célt szolgáló vállalkozási modellek kidolgozását. Ehhez meg kell teremteni a nonprofit szféra speciális szabályozási feltételeit.

A bizonyítottan diszfunkcionális és a problémák iránt érzéketlen, központosított nagy állami intézményrendszerek szerepét egyre több területen kell átvennie vagy kiegészítenie a kifejezetten a kulturális és szociális hátrányok csökkentésére szerveződő, egymással is versengő, gazdag választékot kínáló egyéni és közösségi kezdeményezéseknél (alapítványok, pályázatok, ösztöndíjak, kollégiumok, stb.). Az ilyen típusú kezdeményezések bátorítása és térhódítása jelentős mértékben erősítheti a társadalmi szolidaritást. A szolidaritás megerősödése viszont az egyik legfontosabb előfeltétele a kettéhasadt társadalom újraegyesítésének.

A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon

In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI. 396., 410–412.

A kiadások, a szociális jogok és lefedettség tekintetében a nyugat-európai átlaggal közel azonos szintet ért el a magyarországi kommunista jóléti állam. A szociálpolitika más területein viszont, legfőképp ami a demokratikus ellenőrzési mechanizmusokat illeti, a második világháború előtti korszakkal való diszkontinuitást figyelhetünk meg. A különböző jóléti tényezők és a szociálpolitika egyes területeinek vizsgálata alapján nyugat-európai értelemben vett jóléti expanzióról nem beszélhetünk. Mindazonáltal kétségtelen, hogy indokolt a kommunista jóléti rendszer megnevezés, hiszen – ha relatíve divergált is Magyarország Nyugat-Európától – a szociálpolitika és társadalombiztosítás kiterjedt a korszakban.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy felmérje a szociális kiadások alakulását Magyarországon és megvizsgálja azok felhasználásának hatékonyságát abban az értelemben, hogy a szociális kiadások elősegítik-e deklarált céljaik elérését és azok az egyének, családok részesednek-e belőlük, akiknek erre elsősorban szükségük van. [...] A szociális kiadások és a szociálpolitika ilyen elemzése mindig fontos feladat. Ma Magyarországon azonban különösen aktuálissá teszi azonban három tény:

1. A magyar gazdaság a nagyrészt állami tulajdonon alapuló és többé-kevésbé központilag tervezett gazdasági rendszerből egy, a magántulajdon túlsúlyán alapuló piacorientált rendszer felé halad. A gazdaság ilyen átalakulása szükségessé teszi a szociálpolitika olyan átalakulását, hogy piackonformmá váljék, vagyis ne akadályozza a piacgazdaság érvényesülését, hanem a piaci hatások szociális szempontból szükséges korrekcióját szolgálja ott, ahol ez társadalmi szempontból szükséges.

2. A szociális kiadások összességükben meglehetősen magasak, a gazdasági fejlettségünk színvonala által megengedhetőnél magasabbak, vagy megterhelést jelentenek az állami költségvetés számára, ezért kívánatos lenne azoknak a szociális kiadásoknak a csökkenése, amelyek nem szolgálnak a piacgazdaság körülményei között feltétlenül fontos társadalmi célokat.

3. Számos elemzés arra enged következtetni, hogy a szociális programok egy része nem hatékony abban az értelemben, hogy nem a legmegfelelőbbben szolgálja azt a célt, amelynek érdekében e kiadásokat bevezették. Ez megnyilvánul egyebek között abban, hogy nem a társadalom leginkább rászoruló rétegei részesednek elsősorban vagy nagy részben a szóban forgó szociálpolitikai támogatásokban, így azok nem vagy csak kevésbé járulnak hozzá a nemkívánatos egyenlőtlenségek mérsékléséhez, a legszegényebb, leginkább rászorult rétegek védelméhez. Más szóval nem képeznek igazi „szociális védőhálót”.

A szociális kiadások körét tágan definiáljuk, mert úgy látjuk, hogy ennek az egész szférának az elemzéséhez és értékeléséhez figyelembe kell venni mindazokat a kiadásokat, amelyek közvetlenül vagy közvetve, kimondottan vagy csak félig kimondva szociális célokat szolgálnak.

Társadalombiztosítás

Magyarországon egészen 1989-ig a társadalombiztosítás nem különült el az állami költségvetéstől, a bevételek és az állami költségvetés bevételi oldalába kerültek és a kiadások az állami költségvetést terhelték. Az utolsó években a társadalombiztosítás kiadásai olyan mértékben nőttek, hogy azzal fenyegettek, hogy túlhaladják a bevételeket. Ez részben demográfiai tendenciák következménye volt: egyrészt nőtt a nyugdíjasok száma, másrészt csökkenni kezdett az aktív keresők száma, akik kereseteikből társadalombiztosítási járulékot fizettek. Ennek háttérében részben a népesség korösszetételének öregedése állt: nőtt a nyugdíjas életkorban lévők száma, viszont csökkent a munkavállalási életkorban lévők száma. A középfokú és felsőfokú iskolázás kiterjedése csökkentette az aktív keresők arányát a munkavállalási életkorú népességben belül, ugyanakkor a nők foglalkoztatása már olyan magas szintet ért el, hogy nem nőtt tovább, sőt kissé csökkent, így a nők fokozódó munkába állítása megszűnt az aktív keresők száma növekedésének lényeges forrása lenni.

1989-ben a társadalombiztosítási alapot szétválasztották az állami költségvetéstől. Ettől kezdve a társadalombiztosítási nyugdíjakat, a családi pótlékot, a GYES-t és a GYED-et, a táppénzt és a gyógyszerek ártámogatását a társadalombiztosítási járulékokból származó bevételekből fedezték. 1990 márciusában ezt olyan módon változtatták meg, hogy a gyermekes családoknak nyújtott támogatások átkerültek az állami költségvetés kiadásai közé, viszont az egészségi ellátás kiadásai átkerültek a társadalombiztosítás kiadásai közé. Legújabbban az országgyűlés eldöntötte a társadalombiztosítási alap kettéválasztását nyugdíj alapra és egészségbiztosítási alapra.

A társadalombiztosítás bevételei a bruttó bérek után a munkavállalók által fizetett 10 százalékos és a munkaadók által fizetett 44 százalékos társadalombiztosítási járulék.

A társadalombiztosítás kiadásai között a legnagyobb tételt a nyugdíjak alkotják [...], ehhez képest a többi tételek (nagyságuk szerinti sorrendben:) az egészségi ellátás, a családi juttatások, a gyógyszer támogatás, a táppénz jóval kisebbek, bár együttesen az összes kiadás 43 százalékát alkotják. Ez a tény jelzi, hogy a társadalombiztosítási alap hosszú távú egyensúlyának kérdése elsősorban a nyugdíjrendszer kezelésének, átalakításának kérdése, de fontos a többi ellátási rendszer, mindenekelőtt az egészségügyi finanszírozás korrekciója is.

Hosszú távon a népesség további öregesedése a nyugdíjkiadások lényeges növekedését fogja okozni. Hozzá kell tenni, hogy a népesség öregedése az egészségi ellátási kiadások lényeges emelkedését is okozza, mert az idős népesség egy főre jutó egészségi ellátási költségei sokkal nagyobbak, mint a fiatalabb felnőttek ellátásának költségei. A társadalombiztosítási rendszer egyensúlya és a demográfiai tendenciák közötti ezen összefüggést semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni, amikor annak tendenciáit és távlati reformjának lehetőségeit vizsgáljuk.

A magyar társadalombiztosítási rendszer – a legtöbb más ország kötelező társadalombiztosításához hasonlóan – a felosztó-kirovó elv szerint működik: az adott évi járulék-befizetésekből történnek a kifizetések. A korábbi járulékbevételek tőkésítésére nem kerül sor. Ezért nem létezik olyan tőke, amely a korábbi aktív keresők járulékaiból halmozódott volna fel és amely alapul szolgálhatna nyugdíjak kifizetésére a nyugdíjba vonulásuk után.

A tőkefedezeti elvre való áttérés nem valósítható meg olyan módon, hogy annak elhatározásától kezdve a befizetett járulékokat nem fizetik ki nyugdíjként, hanem tőkésítik, a nyugdíjak kifizetésének ugyanis semmilyen más fedezete sincsen, mint az adott évben befizetett járulékok. A teljes tőkefedezetnek az állami tulajdon privatizációja útján való előteremtése igen sok bonyolult technikai problémát vetne fel.

A felosztó-kirovó rendszer azonban a jelenlegi demográfiai tendenciák folytatódása mellett magában hordozza a fizetésektelenné válás növekvő veszélyét. A fizetésektelenség átmenetileg elhárítható a társadalombiztosítási járulékok felemelésével, ez azonban – tekintettel azoknak már jelenleg is igen magas szintjére – rontaná a magyarországi vállalatok nemzetközi versenyhelyzetét és arra ösztönözne, hogy a magánvállalatok „feketén”, a társadalombiztosításnak való bejelentés nélkül alkalmazzanak munkásokat. Átmenetileg elhárítható a fizetésektelenség a kiadások csökkentésével, például a nyugdíjkorhatár felemelése útján, a nyugdíjak csökkentése (akár a nyugdíjszámítási elvek megváltoztatása, akár egyszerűen a nyugdíjak reálértékének csökkenése elleni intézkedések elmulasztása) útján. Mindegyik intézkedés nagymértékben népszerűtlen lenne.

A társadalombiztosítás egyensúlyának távlati biztosítása a jelenlegi demográfiai tendenciák alapvető változása esetén remélhető. Más szóval a népesség korösszetételének további öregedése kellene, hogy megálljon, vagy legalább lényegesen lelassuljon. Ennek két lehetséges útja van: 1. a születésszám felemelkedése az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintre (ez körülbelül 10

százalékos növekedést tételez fel), 2. nagyszámú fiatal felnőtt bevándorlása más országokból. Mindkét említett út járhatóságának kérdései túlnyúlnak ennek a tanulmánynak a témakörén. Amikor azonban a társadalombiztosítás hosszú távú egyensúlyának és általában a szociálpolitika hosszú távú perspektíváinak kérdéseit tárgyaljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a gyermekszám és a bevándorlás (illetve kivándorlás) jövőbeni alakulásának különféle elképzelhető alternatíváit.

Egészségi ellátás

In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI. 425–428.

- ❶ Az 1980-as évek végére elkerülhetetlenné vált a gazdasági és a jóléti rendszer szerkezeti átalakítása. A második világháború utáni fejlődés strukturális problémái következtében a legtöbb szociálpolitikai célkitűzést hiányosan vagy egyáltalán nem sikerül megvalósítani, ugyanakkor a juttatások, a jövedelmek és ellátások színvonalában bizonyos piaci viszonyoktól független, politikai prioritásoktól viszont annál inkább függő hierarchiák alakultak ki. A sikertelen intézkedések a források pazarlásához és felesleges munkavégzéshez vezettek. A lakásprogram családmódelldre és demográfiára gyakorolt kedvezőtlen hatásai miatt a jólét célkitűzéseivel ellentétes folyamatok valósultak meg.

Magyarországon a szocialista korszakban az egészségi ellátás elvben ingyenes volt. Ténylegesen egyes gyógyszerek, egészségi segédeszközök, bizonyos diagnosztikai tesztek és szanatóriumi kezelésmódszerek kivételével minden ellátás ingyen járt a biztosítottaknak. A gyógyszerek nagy többsége esetében a társadalombiztosítás fedezte az ár nagy részét, a vásárló annak töredékét fizette. 1972-től az ingyenes egészségi ellátás minden állampolgárnak járt, függetlenül attól, hogy bebiztosított volt-e vagy sem.

Az egészségi ellátás költségeit – az egyéb társadalombiztosítási kiadásokhoz hasonlóan – az állami költségvetés fedezte. Ugyanakkor az állami költségvetésbe folytak be a befizetett társadalombiztosítási járulékok, amelyek nem voltak megosztva aszerint, hogy a nyugdíjak, az egészségi ellátás vagy más kiadások fedezésére szolgálnak-e.

1990-ben a személyes egészségi ellátásnak a finanszírozása átkerült a Társadalombiztosítási Alaphoz. Ide folynak be 1989 óta a társadalombiztosítási járulékok. A közegészségügyi kiadások finanszírozása továbbra is az állami költségvetésből történik.

Az ingyenes állami egészségi ellátás rendszere elvileg igen jó rendszer, mert minden állampolgár számára biztosítja a legmagasabb szintű egészségi ellátást. A gyakorlatban azonban igen sok ellentmondáshoz vezetett és végeredményben mindenkinek – a betegeknek és az egészségügyi személyzetnek egyaránt – nagyfokú elégedetlenségéhez vezetett. Nehéz pontosan megállapítani, mérni, hogy az

elégedetlenség mennyire indokolt. A magyar népesség egészségi állapotának tárgyalása e tanulmány következő részében mindenesetre alátámasztja azokat a feltételezéseket, hogy a magyarországi egészségi ellátás ténylegesen rosszul működött, vagyis az elégedetlenség indokolt. Nem lehet azt állítani, hogy az egészségi állapot romlásának egyedüli oka az egészségi ellátás rossz működése volt, de nehéz lenne elutasítani azt a feltevést, hogy az egészségi ellátás hiányosságainak része volt a népesség egészségi állapotának romlásában. [...]

Más országokhoz képest az összes egészségi ellátási kiadásoknak az aránya a GDP-hez viszonyítva Magyarországon hosszú ideig feltűnően alacsony volt. Bár ezeket a kiadásokat nehéz pontosan összehasonlítani, egyrészt mert a közkiadások különféle tételeit nem egyformán számítják be, sőt az egészségi ellátás területe sem feltétlenül azonos minden ország statisztikájában, másrészt mert az egészségi ellátásra fordított egyéni kiadásokat nehéz mérni, mégis levonható az a következtetés, hogy míg Magyarországon az egészségi kiadások aránya a GDP-hez viszonyítva 1990 körül 5 százalék környékén helyezkedett el, az OECD országok nagy többségében 6–11 százalék körül van. Az egészségi kiadások aránya akkor is feltűnően alacsony, ha gazdasági fejlettségünket – az egy főre jutó GDP-t – figyelmen kívül vesszük. Az egészségi kiadások alacsony arányának oka minden bizonnyal az úgynevezett „maradék-elv” érvényesülése volt az állami költségvetés kiadási oldalának tervezésekor. Ez az elv ugyanis azt eredményezte, hogy a „humán szféra” kiadásai, mint az egészségügy és az oktatás, háttérbe szorultak egyrészt az államigazgatás kiadásaihoz, másrészt a gazdasági kiadásokhoz képest, az utóbbiak kiadásai után fennmaradó maradékból részesültek. Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy ha figyelembe vesszük a táppénzkiadásokat és a gyógyászati segédeszközök és gyógyszerek áttámogatását, akkor a kiadások már nem tűnnek olyan alacsonynak.

Az egészségi ellátásra fordított kiadások ugyanakkor nagyjából 1980 óta gyorsan növekedtek [...]. Paradoxnak tűnő jelenség, hogy azokban az 1980-at megelőző években, amikor a gazdaság viszonylag gyorsan növekedett, a kormánynak sikerült visszatartania az egészségügyi kiadásoknak a GDP-nél gyorsabb ütemű növekedését. Ezzel szemben az 1980-as években, amikor a gazdaság közel stagnált, az egészségügyi kiadások gyorsan növekedni kezdtek. A kiadások megnövekedésének oka feltehetően a népesség korösszetételének az öregedése. Az idősebb emberek sokkal nagyobb mértékben veszik igénybe az egészségi ellátás különféle szolgáltatásait, mint a fiatalabb felnőttek. Mivel az idős népesség arányának növekedése a jövőben folytatódni fog, az egészségügyi kiadások további növekedésére kell számítani. Ezért – a nyugdíjkiadások növekedése mellett – az egészségi ellátás kiadásainak növekedése is felborulással fenyegeti a társadalombiztosítási rendszer egyensúlyát.

Az egészségi ellátásra fordított kiadásoknak viszonylag alacsony aránya a GDP-n belül ellentmondásban van azzal a ténnyel, hogy a legtöbb egészségi ellátási „kemény” mutató szerint Magyarországon magasabb szintű az ellátás, mint az OECD országok többségében. [...] Különösen magas az ezer lakosra jutó orvosok száma Magyarországon. Ugyanakkor alacsony az ápolónők száma. Feltűnő az is, hogy ennek

ellenére az orvosok száma gyorsabban nőtt, mint az ápolónők száma. [...] Az 1980-as években javultak a kórházi ellátás mutatói is.

Végeredményben kevés egészségügyi kiadással viszonylag nagy egészségügyi apparátus működött, sok egészségügyi foglalkoztatásával és viszonylag nagy kórházi ágyszámmal. Ez az ellentmondás arra enged következtetni, hogy a viszonylag nagy egészségi ellátási apparátus viszonylag rossz anyagi ellátottsági színvonalon működött. Alacsony színvonalú a kórházak felszereltsége, közismerten rossz a kórházban fekvő betegek napi ellátása (például élelmezések) és – mindenekelőtt – igen alacsony az orvosok, ápolók és más egészségügyi foglalkozásúak fizetése.

Ehhez kapcsolódik a magyarországi egészségi ellátás egyik legésszerűtlenebb intézménye, a hálapénz. A különféle egészségi ellátásokért az orvosoknak és más egészségügyi foglalkozásúaknak hálapénzt kell vagy illik fizetni. A betegeknek mindenesetre az az érzésük, hogy ajánlatos hálapénzt adniuk, hogy megfelelő ellátást kapjanak. A hálapénzen keresztül tulajdonképpen a piaci viszonyok tértek vissza az egészségügybe. A betegek saját jövedelmükből az ellátást fizették meg. Ez a félig rejtett, félig elismert fél-piaci rendszer azonban számos torzulást okozott annak következtében, hogy a piaci viszonyok nem tisztán érvényesültek.

Mindenekelőtt a betegek nagy része nem tudja mennyit és kinek kell fizetnie az ellátásért. Különösképpen a társadalmi hierarchiában hátrányosabb helyzetben lévő rétegek tagjai, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, alacsonyabb jövedelműek nincsenek ezekkel tisztában, mivel nem rendelkeznek azokkal az információk kapcsolatokkal, ahonnan ezeket pontosan meg lehet tudni. Ennek következménye, hogy a betegek sok esetben a szükségesnél többet fizetnek, és nem annak fizetnek, akitől az ellátás minősége leginkább függ. (Pl. a kezelőorvos helyett a főorvosnak fizetnek.)

Egy másik probléma az egészségügyi foglalkozásúak oldalán jelentkezik. A hálapénz rendszer indokolatlan jövedelmi különbségeket hoz létre közöttük. Az ápolók eleve igen alacsony fizetéséhez többnyire viszonylag kevés hálapénz adódik hozzá. Egyes orvosi részterületeken dolgozók igen nagy, mások sokkal kisebb vagy semmi hálapénzhez nem tudnak hozzájutni. Nincsenek erről pontos adatok, de közismerten sok hálapénzhez jutnak a szülészek és sebészek (mivel viszonylag gyorsan nagyon látványosan sikeres orvosi ellátást tudnak nyújtani), lényegesen kevesebbhez mindazok, akiknél a betegek hosszabb ideig tartó kezelést kapnak (belgyógyászok), végül egyes orvosi szakmák (például alkoholológusok) hálapénz szerzési lehetőségei igen rosszak, mert a hozzájuk kerülő betegek már eleve szegények és hosszú kezelés után sem lehet általában nagyon látványos gyógyulást elérni. A hálapénzhez jutás fenti különbségei semmiképpen sem tükrözik a kérdéses orvosi szakmák iránti társadalmi igényt vagy azok tevékenységének hasznosságát. Ha arra az egyszerű tényre gondolunk, hogy Magyarországon becsülhetően félmillió alkoholista él, világosan belátható az alkoholológus szakorvosok iránti igen nagy társadalmi igény.

Több adat van arról is, hogy az elvben ingyenes állami egészségi ellátás az egészségügyi infrastruktúra felhasználásában is ésszerűtlenségekhez vezet. A kórházi ágyakat nem minden esetben azokban az ellátási formákban használják fel, ahol a

betegek száma alapján rájuk a legnagyobb szükség lenne. Szemléltető példa erre az, hogy amikor Budapesten a szülések száma lecsökkent, a szüléssel kapcsolatban kórházban töltött napok száma meghosszabbodott, feltehetően azért, hogy az ágykihasználási arány magas maradjon és az ágyak egy részét ne használják fel másfajta betegek ellátására.

Mindent egybevetve az egészségi ellátás alapvető reformja szükségesnek látszik, amely valamilyen formában piaci elemeket vinne az ellátásba. Ez feltehetően hozzájárulhatna ahhoz, hogy az egészségi ellátási kiadások növekedése lelassuljon. Továbbá érdekeltté tehetné az intézményeket és az egészségügyben dolgozókat abban, hogy jobb ellátást adjanak, mert ennek fejében magasabb jövedelemhez juthatnak. Végül ésszerűbbé tehetné az egészségi ellátásra fordított összes kiadásoknak az elosztását a különböző egészségi ellátási formák között. Arra azonban nem lehet számítani, hogy ezáltal a társadalombiztosítás egészségi ellátásra fordított kiadásai csökkenjenek.

4.3.5. További ajánlott irodalom

A mezőgazdaság szocialista átszervezése. A vidéki Magyarország:

A termelőszövetkezetek gazdálkodása a számok tükrében. Budapest, 1975, KSH.

Biszkó Béla: A munkás-paraszt szövetség lenini elvei alkalmazásának tapasztalatai Magyarországon (1970. április). In: Biszkó Béla: A párt és az állam a nép szolgálatában. Budapest, 1975, Kossuth. 234–249.

Erdei Ferenc: A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. In: Erdei Ferenc: Szövetkezeti írások II. Budapest, 1979, Akadémiai. 195–216.

Gyöngyösi István: Termelőszövetkezeteink sokoldalú fejlesztése: utak, útvesztők, taktikák. Budapest, 1982, Mezőgazdasági.

Hegyi András (szerk.): Agrárgazdaság, agrártársadalom, agrárpolitika. Szeged, 1985, JATE.

Hoóz István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.

Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság.

Kádár János: A mezőgazdaság szocialista átszervezése Magyarországon (1961. június). In: Kádár János: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1974, Kossuth. 148–164.

Laczkó István: A magyar munkás- és társadalombiztosítás története. Budapest, 1967, Táncsics.

Szelényi Iván: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest, 1992, Akadémiai.

Törvénytervezet a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről. Budapest, 1967. Kossuth Ny.

Vágvölgyi András (szerk.): A falu a mai magyar társadalomban. Budapest, 1982, Akadémiai.

Forradalom és reform: 1956–1968:

A hazánkban 1956. október 23-án kezdődött események okai és előzményei. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1964, Kossuth. 13–19.

A népi demokratikus rend további erősítése és az ellenforradalom elleni következetes harc. A párt és a tömegek kapcsolatai In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1964, Kossuth. 68–71.

Acél Tamás – Méray Tibor: Tisztító vihar, adalékok egy korszak történetéhez. London, 1960, Big Ben.

Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel. Budapest, 1981, Kossuth.

Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útja. Budapest, 1988, Közgazdasági és Jogi.

Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics.

Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Budapest, 1976, Kossuth.

Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967. SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság.

Kulcsár Kálmán: A gazdasági reform és a szociálpolitikai problémák. In: Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Budapest, 1986, Magvető. 319–349.

Molnár Miklós: Egy vereség diadala. Párizs, 1988, Magyar Füzetek.

Szalay Hanna (szerk.): Magyar krónika. 1956 sajtója. Budapest, 1989, Kolonei.

"Jólét" és szegénység – életmód a Kádár-korszakban:

A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960–1980. Budapest, 1984, KSH.

A társadalombiztosítás fejlődése számokban, 1950–1985. Budapest, 1987, KSH.

Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI.

Bálint József: Társadalmi rétegződés és jövedelmek. Budapest, 1983, Kossuth.

Bánfalvy Csaba: Munkanélküliség. Budapest, 1989, Magvető.

Egészségügyi helyzet. 1972. Budapest, 1973, KSH.

Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986, Magvető.

Gács Endre: Szociális kiadásaink nemzetközi összehasonlításban. Statisztikai Szemle, 63. évf. (1985) 12. sz. 1226–1236.

Népesség- és társadalomstatisztikai zsebkönyv, 1985. Budapest, 1986, KSH.

Szelényi Iván: Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Budapest, 1990, Akadémiai.

Értelmiségpolitika, rendszerkritika és kiűtkeresés:

A magyarság esélyei” tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski.

Aczél György: Számolhatunk társadalmunk szocialista összefogásával. In: Aczél György: Szocializmus, nemzet, kultúra. Budapest, 1985. Kossuth. 267–273.

Aczél György: Szocialista életmód-szocialista kultúra. In: Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember: Budapest, 1974, Kossuth. 159–167.

-
- Agócs Sándor – Medvigy Endre: A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek 1987. szeptember 27. Budapest – Lakitelek, 1991, Püski – Antológia.
- Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI.
- Antall József a késő Kádár-rendszer társadalmáról. In: Antall József: Kései memoár. Publikálatlan interjúk. Budapest, 2013, Corvina. 87–94.
- Bihari Mihály et al.: Fordulat és reform. Medvetánc, 7. évf. (1987) 2. sz. Melléklet.
- Gazdaság és társadalmi szolidaritás, In: A rendszerváltás programja. Budapest, 1989, SZDSZ. 34–39.
- Horn Gyula: Cölöpök. Budapest, 1991, Zenit.
- Kulcsár Kálmán: A gazdasági reform és a szociálpolitikai problémák. In: Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Budapest, 1986, Magvető. 319–349.
- Kulcsár Kálmán: A társadalompolitika negyven éve Magyarországon. In: Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Budapest, 1986, Magvető. 278–318.
- Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve 1988. Budapest, 1989, R-Forma.
- Szalai Júlia: Az egészségügy betegségei. Budapest, 1986, Közgazdasági és Jogi.
- Tóth István (szerk.): Művelődéspolitikánk 25 éve, Budapest, 1984, Kossuth.

IRODALOMJEGYZÉK

Felhasznált szakirodalom

- A Fiatal Demokratának Szövetségének politikai programnyilatkozata. Elfogadta az 1988. november 20-án megtartott I. kongresszus. Magyar Nemzet, 51.évf. (1988) április 29.
- A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról (1953. június 27–28.). Propagandista, 1986. 4. sz. 136–167.
- A magyar nevelésügy kérdései. In: Hegedűs B. András – Rainer M. János: A Petőfi Kör vitái, VI. Budapest, 1992, Múzsák – 1956-os Intézet. 15–140.
- A Magyar Szabadság Párt programja. Tájékoztató. Amit minden párttagnak tudni kell. A Magyar Szabadság Párt Országos Központja, 1947. In: Izsák Lajos (szerk.): Polgári pártok és programjaik Magyarországon (1944–1956). Budapest, 1994, Pannonia. 244–248.
- A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái. In: Hegedűs B. András (szerk.): A Petőfi Kör vitái, V. Budapest, 1994, 1956-os Intézet. 75–147.
- Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Richard Rose (eds.): A Society Transformed. Hungary in Time–Space Perspective. Budapest, 1999, CEU Press.
- Andorka Rudolf – Tóth István György: A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI. 396–507.
- Andorka Rudolf et al.: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Budapest, 1986, Kossuth.
- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai 1973-tól 1992-ig. Statisztikai Szemle, 73. évf. (1995) 2. sz. 101–120.
- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest, 1982, Gondolat.
- Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapest, 1997, Osiris.
- Antal László et al.: Fordulat és reform. Háttér tanulmányok. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években. Medvetánc, 7. évf. (1987) 2. sz. Melléklet. 47–74.
- Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949–1955-ben. Statisztikai Időszaki Közlemények, 1. Budapest, 1957, KSH.
- Az iskolák államosítása. Budapest, 1948, VKM.
- Az MDF választási programja. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve 1989-ről. Budapest, 2000, R-Forma.

- Az MDP Központi Vezetősége és a Minisztertanács határozata a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről – Hegedűs András előadói beszéde a KV 1953. december 19-i ülésén. Budapest, 1954, Szikra.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő Cigánylakosság helyzetéről (1974. június 11.). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 781–796.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a „népi” írókról. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 210–239.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről (1973. március). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 456–469.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról (1973. február 13.). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 434–451.
- Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 243–272.
- Bálint József: Társadalmi rétegződés és jövedelmek. Budapest, 1978, Kossuth.
- Balogh Margit: A Mindszenty-per. Korunk, 23. évf. (2012) 7. sz. 3–17.
- Balogh Miklós: A bukovinai székelyek megtelepedése Tolna megyében. Szeged, 1991.
- Barankovics István: Programbeszéd a Demokrata Néppárt 1945 évi szeptember hó 25-i értekezletén. In: Izsák Lajos (szerk.): Polgári pártok és programjaik Magyarországon (1944–1956). Budapest, 1994, Pannonia. 40–52.
- Barr, Nicholas (szerk.): Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában: az átalakulás, és ami utána jön. Budapest, 1995, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Belényi Gyula (szerk.): Munkások Magyarországon 1948–1956. Budapest, 2000, Napvilág.
- Belényi Gyula: Az állam szorításába. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965. Szeged, 2009, Belvedere.
- Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi.
- Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (1948). In: Bibó István válogatott művei. II. köt. Budapest, 1986, Magvető. 621–799.

- Bihari Mihály: Magyar politika 1944–2004. Budapest, 2005, Osiris.
- Bindorffer Györgyi: Kisebbség, politika, kisebbségpolitika. Budapest, 2011, Gondolat – MTA Szociológiai Kutatóintézete.
- Bokor Ágnes: Szegénység a mai Magyarországon. Budapest, 1987, Magvető.
- Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Budapest, 2008, Nyitott Könyvműhely. 50–94.
- Botos János – Gyarmati György – Korom Mihály – Zinner Tibor: Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945–1956. Budapest, 1988, Minerva.
- Botos József: A magyar társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése. Budapest, 1998, PPKE ÁJTK.
- Bóhm Antal: A XX. századi magyar társadalom. Budapest, 1999, Korona.
- Csemniczki Katalin: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. In: Augusztinovics Mária (szerk.): Körkép reform után. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 28–50.
- Csernák Józsefné: Házasság és válás Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (1896–1995). Budapest, 1997, KSH. 341–362.
- Csurka István felszólalása az első lakitelki találkozón. In: Agócs Sándor – Medvigy Endre (szerk.): A magyarság esélyei tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek – Budapest, 1991, Antológia – Püski. 24–37.
- Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Debrecen, 2005, Csokonai.
- Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Budapest, 1993, Kossuth.
- Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. I. köt. Budapest – Párizs, 1991, Magvető – Magyar Füzetek.
- Ferge Sándorné – Láng Györgyné – Kemény István (szerk.): Társadalmi rétegződés Magyarországon. Statisztikai időszakos közlemények 11. Budapest, 1966, Statisztikai Kiadó.
- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986, Magvető.
- Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból. Válogatta és szerkesztette: Várnai Györgyi. Budapest, 1991, T-WINS.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalmpolitika. Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmpolitikai tanulmányok. Budapest, 1980, Gondolat.

- Fóris Imre: A szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelőszövetkezetekben. Budapest, 1969, TOT.
- Föglein Gizella: Etnikum és educatio. Budapest, 2006, Napvilág.
- Füzes Miklós: Forgószél. Be- és kitelepítések a Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között. Pécs, 1990, Baranya Megyei Levéltár.
- Gábor R. István – Galasi Péter: A „második” gazdaság. Budapest, 1981, Közgazdasági és Jogi.
- Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics.
- Garancsi Györgyi: A nőkérdés a pártok politikájában. In: Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Budapest, 2007, Napvilág. 261–268.
- Gerő Ernő: A szocialista iparosítás útján. In: Gerő Ernő: A vas, az acél, a gépek országáért. Budapest, 1952, Szikra. 245–254.
- Gjurov, Alexander: Magyarországi bolgárok. Budapest, 1998, Körtánc Füzetek.
- Granville, Johanna: Megtorlás Budapesten. Szovjet invázió és normalizáció. 1956–1957. Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. szám. 191–218.
- Gyarmati György: A közigazgatás újjászervezése az ideiglenesség korszakában. Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 1. sz. 63–98.
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak másképp szemlélésének vázlata (1945–1956). Pécs, 2010/b. [http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/gygy_rakosi_\(2018.11.21.\)](http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/gygy_rakosi_(2018.11.21.))
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956. Budapest, 2011, ÁBTL – Rubicon.
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. (1945–1956). MTA doktori értekezés. Budapest, 2010. MTA.
- Gyarmati György: Ellenségképek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 2000, 23. évf. (2012) 7–8. sz. 12–33.
- Gyivicsán Anna – Krupa András: A magyarországi szlovákok. Budapest, 1998, Press Publica.
- Győri Szabó Róbert: A kommunizmus és a zsidókérdés az 1945 utáni Magyarországon. Budapest, 2009, Gondolat.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nacionalizmus és nemzeteszme története. Budapest, 2007, Osiris.
- Hajdú Zoltán: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. Tér és Társadalom, 10. évf. (1996) 1. sz. 5–21.
- Halász Csilla: A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején. Budapest, 2013, Pest Megyei Levéltár.

- Hantó Zsuzsa: Kulákok, kitelepítések. Rubicon Online plusz, 2013. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kulakok_kitelepitesek/ (2018. 11. 03.)
- Hegedüs András: A történelem és a hatalom ígésében. Budapest, 1988, Kossuth.
- Hell Roland: A nómenklatúra, mint a szocialista társadalom politikai uralkodó osztályának néhány jellemzője a Kádár-rendszerben. Jog-Állam-Politika, 2. évf. (2010) 2. sz. 99–119.
- Hoóz István – Kepecs József – Klinger András: A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. Budapest, 1985, Állami Gorkij Könyvtár.
- Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Budapest, 2008, Nyitott Könyvműhely.
- Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT.
- ILO (International Labour Organisation) 1981.
- Ilonszki Gabriella: Képviselők és képviselőlet Magyarországon a 19. és 20. században. Budapest, 2009, Akadémiai.
- Izsák Lajos (szerk.): Polgári pártok és programjaik Magyarországon (1944–1956). Budapest, 1994, Pannonia.
- Jancsák Csaba (szerk.): A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (1956) életútinterjúk tükrében. Szeged, 2016, Belvedere. 7–13.
- Janos, Andrew C.: Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában. Budapest, 2003, Helikon.
- Józan Péter: A halandóság alakulása Magyarországon. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 363–378.
- Kálmán András: A magyar cigányok problémája. Társadalmi Szemle, 1. évf. (1946) 8–9. sz. 656–658.
- Kamarás Ferenc: A születési mozgalom és a termékenység jellegzetességei az elmúlt 125 évben. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 317–340.
- Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs, 2002, Dialóg Campus.
- Karády Viktor: Önazonosítás, sorsválasztás. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Karády Viktor: Szociológiai kísérlet a magyarországi zsidóság 1945–1956 közötti helyzetének elemzésére. In: Kende Péter (szerk.): Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. Párizs, 1984, Magyar Füzetek. 37–180.
- Kardos László: Szeta. Beszélő, 17. évf. (1998) 10. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szeta> (2019. 01. 23.)

- Kerepeszki Róbert: „Az egyetem nem a tudomány, hanem a reakció és a jobboldali gondolat fellegvára”. In: Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. Budapest, 2013, Jaffa. 293–318.
- Kiss János – Kőszeg Ferenc – Solt Otília: Társadalmi Szerződés. A politikai kibontakozás feltételei. Beszélő különszám, 6. évf. (1987) 2. sz.
- Kiss Mária Rita: A DNP és az 1956-os keresztény pártpolitika. In: Kiss Mária Rita (szerk.): Magyar kereszténydemokraták és 1956. Budapest, 2016, Gondolat. 48–77.
- Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH. 295–316.
- Kocsis Károly: A magyar etnikai térszerkezet változásai a honfoglalástól napjainkig. Tér és Társadalom, 10. évf. (1996) 1. sz. 79–94.
- Kókay György: A könyvkereskedelem Magyarországon. Budapest, 1997. Balassi.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): Magyarország a XX. században. II. köt. Szekszárd, 1997, Babits.
- Kornai János: The Hungarian Reform Process. Journal of Economic Literature, 24. évf. (1986) 4. sz. 1637–1738.
- Kovács Éva – Tóth István: Ki mit mondott 1990-ben? Politikatudományi Szemle, 1. évf. (1992) 1. sz. 99–124.
- Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, 1997, KSH.
- Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. Budapest, 2006, EPL.
- Kovrig Béla: Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története. Budapest, 2016, Gondolat – Barankovics.
- König Miklós: Termelőszövetkezet és háztáji gazdaság Korunk, 28. évf. (1969) 7. sz. 1010–1016.
- Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Budapest, 2004, Akadémiai.
- Kugler József: A csehszlovák–magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csongrád megyében. Regio, 7. évf. (1996) 4. sz. 47–73.
- Kulcsár Kálmán: A magyar falu és a magyar parasztság. In: Vágvölgyi András (szerk.): A falu a mai magyar társadalomban. Budapest, 1982, Akadémiai. 11–40.
- Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom. Budapest, 1982, Kossuth.
- Laczkó István: A magyar munkás- és balesetbiztosítás története. Budapest, 1968, Táncsics.

- Lakitelki nyilatkozat. In: Agócs Sándor – Medvigy Endre (szerk.): A magyarság esélyei tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek – Budapest, 1991, Antológia – Püski. 177–183.
- Lányi Kamilla: Hozzászólás Nagy Tamás: A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása című cikkéhez (Kézirat 1956 tavaszáról). In: Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.): A Petőfi-kör vitái, hiteles jegyzőkönyv alapján I. köt. Két közgazdasági vita. Budapest, 1989, Kelenföld – ELTE. 173–177.
- Lengyel László: Magyar ellenzékek. Rubicon, 15. évf. (2004) 5–6. sz. 86–95.
- Litván György: Koalíciós közjáték. (1945–1948) Rubicon, 7. évf. (1996) 1–2. sz. 40–46.
- Magyarország népessége és gazdasága – múlt és jelen. Budapest, 1996, KSH.
- Majtényi Balázs – Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010. Budapest, 2012, Libri.
- Majtényi György: Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-kor társadalma. Budapest, 2018, Libri.
- MDP Központi Vezetőségének határozata a klerikális reakció elleni harcról (1950. június 1.). In: A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Budapest, 1951, Szikra. 164–168.
- Medgyesi Konstantin: Demokrácia-diskurzus(ok) Magyarországon az 1945 és 1949 közötti időszakban és időszakról. Doktori (PhD) disszertáció. Szeged, 2017, SZTE.
- Mészáros Árpád – Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. Regio, 6. évf. (1995) 3. sz. 3–33.
- Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, 1995, Osiris.
- Mód Aladár: Az újjáépítés gazdaságpolitikája. Társadalmi Szemle, 1. évf. (1946) 1. sz. 13–21.
- Molnár Szilárd A civil társadalom államosítása Magyarországon, 1945–1956. Civil Szemle, 2. évf. (2005) 3. sz. 5–37.
- Monigl István: Életmódváltozás és életkörülmények. In: Vass Henrik (szerk.): Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Budapest, 1982, Kossuth. 146–171.
- Münnich Iván – Maksony Ferenc (szerk.): Devianciák Magyarországon. Budapest, 1994, Közélet Kiadó.
- Nagy Péter: A növekvő életszínvonal kompromisszumai a Kádár-kori Budapesten. Metszetek, 1. évf. (2012) 1. sz. 109–111.

- Nemes Erzsébet – Bárdosi Mónika: Könyvtárosok és olvasási, könyvtárhasználati szokások 50 év távlatában, a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. Könyvtári Figyelő, 53. évf. (2007) 2. sz. 209–226.
- Népszámlálási adatok. Mikrocenzus, 1996 – Lakások és lakóik. Budapest, 1996, KSH.
- Nyers Rezső: Útkeresés – reformok. Budapest, 1988, Magvető.
- Palasik Mária: A nők a parlamentben (1920–1990). In: Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Budapest, 2007, Napvilág. 227–257.
- Palasik Mária: A parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949). Budapest, 2017, Országgyűlés Hivatala.
- Petrás Éva: Barankovics István és pártja az 1945-ös demokráciában és annak utóvédharcában. Múltunk, 61. évf. (2016) 1. sz. 90–107.
- Pomogáts Béla: Válasz Herdernek és Adynak. Illyés Gyula 1977-es tanulmánya. Kortárs, 57. évf. (2013) 12. sz. 55–65.
- Pótó János: A kommunizmus ígérete. Életmód-viták az 1960-as években. História, 8. évf. (1986) 5–6. sz. 26–29.
- Pozsgay Imre felszólalása „A magyarság esélyei” címmel rendezett 1987-es lakitelki konferencián. In: Agócs Sándor – Medvigy Endre (szerk.): A magyarság esélyei tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek – Budapest, 1991, Antológia – Püski. 11–24.
- Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Budapest, 1997, Korona.
- Rainer M. János: A Kádár-rendszer válsága. In: Rainer M. János: Ötvenhat után. Budapest, 2003, 1956-os Intézet. 173–186.
- Rainer M. János: Az 1956-os magyar forradalom. Budapest, 2016, Osiris.
- Rainer M. János: Nagy Imre. Budapest, 2016, Nagy Imre Alapítvány.
- Rákosi Mátyás: A dolgozó parasztság a szövetkezés útján. In: Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Budapest, 1949, Szikra. 281–315.
- Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építéd. In: Rákosi Mátyás: A fordulat éve. Budapest, 1948, Szikra. 276–319.
- Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök. 1988–1989. Válogatta és sajtó alá rendezte: Ágh Attila – Gézi József – Sipos József. Budapest, 1999, Kossuth.
- Révész Sándor: Aczél és korunk. Budapest, 1997, Sík.
- Ritter, Gerhard A.: Der Sozialstaat. Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich. München, 1991, Oldenbourg.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, Osiris.

- Sásdi Tamás: A Rákosi-korszak (1948–1956) Korok, 7. évf. (2018) <https://korok.webnode.hu/products/a-rakosi-korszak-1948-1956/> (2019. 01. 23.)
- Schadt Mária: Női vezetők a Kádár-korszakban. Kiválasztódás és karrier. In: Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Budapest, 2007, Napvilág. 191–225.
- Schlachta Krisztina: Kádár-korszak. Társadalmi átalakulás a Kádár-korszakban, 1956–1989. Árkádia–Történelemoktatási portál, (2011) 4. sz. <http://www.arkadia.pt.e.hu> (2018. 12. 20.)
- Sík Endre: New Trends in the Hungarian Welfare System. In: Evers, Adalbert – Wintersberger, H. (hrsg.): Shifts in the Welfare Mix. Frankfurt, 1990, Campus.
- Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948. Budapest, 2012, Gondolat.
- Snyder Árpád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett emberveszteségeiről. Magyar Statisztikai Szemle, 24. évf. (1946) 1–6. sz. 1–4.
- Stark Tamás: A magyar zsidóság vándormozgalma. a vészkorszak után. In: Illés Sándor – Tóth Pál Páter (szerk.): Migráció. I. köt. Budapest, 1998, KSH. 115–122.
- Szabad Demokraták Szövetsége: A rendszerváltás programja. Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, (1989. március 19. – április 16.) a budapesti Corvin Filmszínházban. Budapest, 1989, SZDSZ.
- Szabó Ildikó – Falus Katalin: Politikai szocializáció közép-európai módra. Magyar Pedagógia, 100. évf. (2000) 4. sz. 383–400.
- Szabó Róbert: Egy kereszténydemokrata kísérlet Kelet–Közép–Európában, a Demokrata Néppárt (1944–1949). In: Kiss Mária Rita (szerk.) Út Európa szívébe. A kereszténydemokrata Képviselőcsoport és az Európai Néppárt története. Budapest, 2016, Barankovics. 715–735.
- Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi.
- Szalai Júlia: Néhány gondolat a szegénységről és a létminimumról. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport, 1990. Budapest, 1990. TÁRKI. 418–429.
- Szalai Júlia: Uraim! A jogaimért jöttem! Budapest, 1998, Új Mandátum.
- Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek, közösségi alternatívák. Budapest, 2004, Lucidus.
- Székely Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Budapest, 2013, Kutatópont.
- Szerencsés Károly: A Nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső (1897–1997). Pápa, 2009, Jókai Mór Városi Könyvtár.

- Szociális piacgazdaság. Budapest, 1989, Konrad Adenauer Alapítvány.
- T. Kiss Tamás: A népművelőtől a kulturális menedzserig. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Tabajdi Gábor: A III/III krónikája. Budapest, 2013, Jaffa.
- Tabajdi Gábor: Kereszténydemokraták a politikai rendőrség célkeresztjében, In: Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. Budapest, 2013, Jaffa. 81–143.
- Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Budapest, 2007, Osiris.
- Tátrai Patrik: Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. Földrajzi Értesítő, 55. évf. (2006) 3–4. sz. 273–286.
- Therborn, Göran: European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies, 1945–2000. London, 1995, Sage Publications.
- Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, 1998, Csokonai.
- Tomka Béla: Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Kovács Kiss György – Romsics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Kolozsvár, 2011, Komp-Press – Korunk. 101–179.
- Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2003, Századvég.
- Tomka Béla: Szociálpolitika Magyarországon a Kádár Rendszer időszakában: intézmények funkciók és szakaszok. Múltunk, 57. évf. (2012) 2. sz. 27–49.
- Tóth Ágnes (szerk.): A pártállam és a nemzetiségek (1950–1973). Kecskemét, 2003, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Tóth Eszter Zsófia: Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban. Budapest, 2010, Nyitott Könyvműhely.
- Tóth Gyula: Tíz év múltán – a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról. 1. rész. Könyvtári Figyelő, 55. évf. (2009) 4. sz. 685–704.
- Tóth József – Trócsányi András: A magyarság kulturális földrajza. I. köt. Pécs, 1997, Pro Pannonia.
- Újvári Károly – Bakai László (szerk.): A budapesti tömegközlekedés 25 éve, 1945–1970. Budapest, 1970, BKV.
- Ungváry Krisztián: Kiszegedő politikai események és az állambiztonság. In: Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. Budapest, 2013, Jaffa. 183–221.
- Vadkerty Katalin. A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Pozsony, 2001, Kalligram.

- Valuch Tibor: A gulyáskommunizmus valósága. Rubicon, 13. évf. (2001) 10. sz. 69–76.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005, Osiris.
- Varga Domokos György: Elsőkből lesznek az elsők. A magyar média metamorfózisa. I. Médiaharcok. Budapest, 2013, LKD.
- Varga Zsuzsanna: Az agrárpiac rehabilitálása Magyarországon 1956 után. Metszetek, 1. évf. (2012) 2–3. sz. 83–92.
- Veres Péter: A paraszti jövendő. Budapest, 1948, Sarló.
- Vida István (szerk.): 1956 és a politikai pártok. Budapest, 1998, MTA.
- Weiss János: A filozófusper és következményei. Történeti filozófiai rekonstrukció. Előadás a Német–Magyar Filozófiai Társaság konferenciáján, Budapesten a Goethe Intézetben (2008. november 6.). Politikatudományi Szemle, 19. évf. (2010) 4. sz. 168–183.

Idézett és ajánlott források

1975. évi II. törvény a társadalombiztosításról.
<http://jogiportal.hu/index.php?id=ap2wlmiubsjqb0zdt&state=19961206&menu=view> (2019. 05. 20.)
- A családi pótlék. In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 71–78.
- A hazánkban 1956. október 23-án kezdődött események okai és előzményei. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1964, Kossuth. 13–19.
- A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról (1953. június 27–28.). Propagandista, 9. évf. (1986) 4. sz. 136–167.
- A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960–1980. Budapest, 1984, KSH.
- A magyar nevelésügy kérdései. In: Hegedűs B. András – Rainer M. János: A Petőfi Kör vitái, VI. Budapest, 1992, Múzsák – 1956-os Intézet. 19–21.
- A magyarság esélyei” tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski.
- A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái. In: Hegedűs B. András (szerk.): A Petőfi Kör vitái, V. Budapest, 1994, 1956-os Intézet. 75–147.
- A népi demokratikus rend további erősítése és az ellenforradalom elleni következetes harc. A párt és a tömegek kapcsolatai. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A

- Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1964, Kossuth. 68–71.
- A nyugdíjrendszer fejlődése. In: Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság.
- A nyugdíjtörvény értékelése, a megoldásra váró feladatok. In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 61–66.
- A szakszervezetek feladatai a dolgozók élet és munkakörülményeinek megjavításában (1956. VIII. 21.). Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár és Könyvtár. (SZKL 2/3. cs. 172. öe. 32–35., 44–45.)
- A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. 1992. Budapest, 1992, TÁRKI. 396–412.
- A szociálpolitika főbb területei és értelmezései. In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 9–19.
- A társadalombiztosítás a hatodik ötéves terv idején. In: A társadalombiztosítás fejlődése számokban, 1950–1985. Budapest, 1987, KSH. 327–334.
- A társadalombiztosítás fejlődése számokban, 1950–1985. Budapest, 1987, KSH.
- A társadalombiztosítás szervezete és működése. Szervezet. A társadalombiztosítási ügyek intézése. Nemzetközi kapcsolatok. In: Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság. 3–9.
- A termelőszövetkezetek gazdálkodása a számok tükrében. Budapest, 1975, KSH.
- A tsz-tagok új nyugdíjrendszere. In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 66–71.
- A valorizáció kérdése. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)
- Acél Tamás – Méray Tibor: Tisztító vihar, adalékok egy korszak történetéhez. London, 1960, Big Ben.
- Aczél György: Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerű kérdése. Vitaindító előadás az 1973. január 24–25-én rendezett országos agitációs propaganda és művelődési tanácskozáson. In: Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember. Budapest, 1974, Kossuth. 201–217.
- Aczél György: Számolhatunk társadalmunk szocialista összefogásával. In: Aczél György: Szocializmus, nemzet, kultúra. Budapest, 1985. Kossuth. 267–273.
- Aczél György: Szocialista életmód-szocialista kultúra. In: Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember: Budapest, 1974, Kossuth. 159–167.

- Agócs Sándor – Medvigy Endre: A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek 1987. szeptember 27. Budapest – Lakitelek, 1991, Püski – Antológia.
- Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport, 1992. Budapest, 1992, TÁRKI.
- Andorka Rudolf et al.: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Budapest, 1986, Kossuth.
- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest, 1982, Gondolat.
- Antal László et al.: Fordulat és reform. Háttér tanulmányok. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években. Medvetánc, 7. évf. (1987) 2. sz. Melléklet. 47–74.
- Antall József a késő Kádár-rendszer társadalmáról. In: Antall József: Kései memoár. Publikálatlan interjúk. Budapest, 2013, Corvina. 87–94.
- Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949–1955-ben. Statisztikai Időszaki Közlemények. I. köt. Budapest, 1957, KSH. 5–7.
- Az egyházi iskolák államosításáról szóló törvény parlamenti vitája (1948. évi június hó 16.). Országgyűlési Napló, 1947–1951. IV. köt. 73. ülés. 448–480.
- Az iskolák államosítása. Budapest, 1948, VKM.
- Az MDP Központi Vezetősége és a Minisztertanács határozata a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről – Hegedűs András előadói beszéde a KV 1953. december 19-i ülésén. Budapest, 1954, Szikra.
- Az MSZMP agrárpolitikájának tézisei. A párt politikája a parasztság egyes rétegeivel kapcsolatban. 1957. július. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 105–109.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről (1974. június 11.). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 781–796.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről (1973. március). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 456–469.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról (1973. február 13.). In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 434–451.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról (1961. június 20.).

- In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Budapest, 1973, Kossuth. 519–521.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól (1958. július 22.). In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 236–242.
- Az MSZMP Központi Bizottsága politikai bizottságának határozata a dolgozók társadalombiztosítási, egészségügyi ellátásáról (1959. január 13.). Az egészségügy fejlődése a felszabadulás óta. Határozat az egészségügy megjavítására. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai (1956–1962). Budapest, 1964, Kossuth. 278–287.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Titkárságának határozata a középiskolai, a főiskolai és az egyetemi felvételi rendszer megjavításáról (1959. február 27.). In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth. 315–319.
- Az MSZMP VII. kongresszusának irányelvei gazdasági feladatainkról és a második ötéves terv előkészítéséről (1959. november 30. – december 5.). Életszínvonal, kultúra, tudomány. In: Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai (1956–1962). Budapest, 1964, Kossuth. 405–411.
- Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)
- Az újjáépítés. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)
- Bálint József: Társadalmi rétegződés és jövedelmek. Budapest, 1983, Kossuth.
- Bánfalvy Csaba: Munkanélküliség. Budapest, 1989, Magvető.
- Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel. Budapest, 1981, Kossuth.
- Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útja. Budapest, 1988, Közgazdasági és Jogi.
- Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi.
- Bibó István: A magyar demokrácia válsága című cikke és a cikk vitája. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. köt. Budapest, 1986, Magvető. 15–118.
- Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (1948). In: Bibó István válogatott művei. II. köt. Budapest, 1986, Magvető. 621–799.

- Bihari Mihály et al.: Fordulat és reform. Medvetánc, 7. évf. (1987) 2. sz. Melléklet.
- Biszku Béla: A munkás-paraszt szövetség lenini elvei alkalmazásának tapasztalatai Magyarországon (1970. április). In.: Biszku Béla: A párt és az állam a nép szolgálatában. Budapest, 1975, Kossuth. 234–249.
- Biszku Béla: Az állami munka fejlesztésének és pártirányításának néhány kérdése (1972. március). In: Biszku Béla: A párt és az állam a nép szolgálatában. Budapest, 1975, Kossuth. 260–270.
- Bokor Ágnes: Szegénység a mai Magyarországon. Budapest, 1987, Magvető.
- Egészségi ellátás. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport, 1992. Budapest, 1992, TÁRKI. 425–428.
- Egészségügyi ellátás. In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 101–104.
- Egészségügyi helyzet. 1972. Budapest, 1973, KSH.
- Erdei Ferenc: A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. In: Erdei Ferenc: Szövetkezeti írások. II. köt. Budapest, 1979, Akadémiai. 195–216.
- Ferge Sándorné – Láng Györgyné – Kemény István (szerk.): Társadalmi rétegződés Magyarországon. Statisztikai időszaki Közlemények. 11. köt. Budapest, 1966, KSH.
- Ferge Zsuzsa, Várnai Györgyi (szerk.): Szociálpolitika ma és holnap. Budapest, 1987, Kossuth.
- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986, Magvető.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi.
- Fock Jenőnek, a Minisztertanács elnökének beszámolója a kormány munkájáról. Országgyűlési Napló, 1971. II. köt. (Az Országgyűlés 17. ülése. 1973. március 21.) 1252–1274.
- Fóris Imre: A szociális gondoskodás helyzete, problémái a termelő szövetkezetekben. Budapest, 1969, TOT.
- Gács Endre: Szociális kiadásaink nemzetközi összehasonlításban. Statisztikai Szemle, 63. évf. (1985) 12. sz. 1226–1236.
- Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics.
- Gazdaság és társadalmi szolidaritás, In: A rendszerváltás programja. Budapest, 1989, SZDSZ. 34–39.
- Gerő Ernő: A szocialista iparosítás útján. In: Gerő Ernő: A vas, az acél, a gépek országáért. Budapest, 1952, Szikra. 245–254.

- Grósz Károly, a Minisztertanács elnökének expozéja az Országgyűlés 1987. szeptember 16-i ülésén. Országgyűlési Napló, 1985. II. köt. (Az Országgyűlés 17. ülése.) 1209–1227.
- Gyöngyösi István: Termelőszövetkezeteink sokoldalú fejlesztése: utak, útvesztők, taktikák. Budapest, 1982, Mezőgazdasági.
- Győri Imre képviselő népesedéspolitikai témájú hozzászólása Fock Jenőnek, a Minisztertanács elnökének beszámolójához. Országgyűlési Napló, 1971. II. köt. (Az Országgyűlés 17. ülése, 1973. március 21.) 1299–1302.
- Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák – Diagnózisok. Budapest, 1983, Magvető.
- Hegedűs András: A szocialista társadalom struktúrájáról. Budapest, 1971, Akadémiai.
- Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígészetében. Budapest, 1988, Kossuth.
- Hegy András (szerk.): Agrárgazdaság, agrártársadalom, agrárpolitika. Szeged, 1985, JATE.
- Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Budapest, 1976, Kossuth.
- Hoóz István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.
- Horn Gyula: Cölöpök. Budapest, 1991, Zenit.
- Igazoló bizottságok, a társadalombiztosítási intézmények önkormányzatainak összetétele és a reakció elleni harc. Az OTI jelentése az MKP Állampolitikai Osztályának a magyar társadalombiztosítás helyzetéről. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL 274. f. 12. cs. 134. öe.)
- Illés György (szerk.): A magyar társadalombiztosítás 20 éve (1945–1964). Budapest, 1967, SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság.
- Indokolás „az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről” szóló törvényjavaslatához (1948. április 26.). Országgyűlési Irományok, 1947. II. köt. 149–153.
- Kádár János beszéde a budapesti dolgozók nagygyűlésén a Hősök terén, 1957. május elsején. Népszabadság, 2. évf. (1957) május 1.
- Kádár János: A mezőgazdaság szocialista átszervezése Magyarországon (1961. június). In: Kádár János: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1974, Kossuth. 148–164.
- Kádár János: Zárszó a Központi Bizottság ülésén (1972. november). In: Kádár János: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1974, Kossuth. 422–433.
- Kálmán András: A magyar cigányok problémája. Társadalmi Szemle, 1. évf. (1946) 8–9. sz. 656–658.
- Kis János – Kószeg Ferenc: Beszélő-beszélgetés a Szeta kezdeményezőivel. Beszélő, 4. évf. (1985) 1. sz. (12. sz.) 11–25.

- Kolosi Tamás: A társadalmi szerkezet változásai: rétegződés és egyenlőtlenség. In: Vass Henrik (szerk.): Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Budapest, 1982, Kossuth. 131–145.
- Kornai János: The Hungarian Reform Process. *Journal of Economic Literature*, Vol. 24 (1986) No. 4. 1637–1738.
- Kovrig Béla: A szocializmus rekonstrukciójára törekedett-e a felkelés? In: Kovrig Béla: Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története. Budapest, 2016, Gondolat – Barankovics. 89–95.
- Kulcsár Kálmán: A gazdasági reform és a szociálpolitikai problémák. In: Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Budapest, 1986, Magvető. 319–349.
- Kulcsár Kálmán: A magyar falu és a magyar parasztság. In: Vágvölgyi András (szerk.): A falu a mai magyar társadalomban. Budapest, 1982, Akadémiai. 11–40.
- Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom. Budapest, 1982, Kossuth.
- Kulcsár Kálmán: A társadalompolitika negyven éve Magyarországon. In: Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Budapest, 1986, Magvető. 278–318.
- Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve, 1988. Budapest, 1989, R-Forma.
- Laczkó István: A magyar munkás- és társadalombiztosítás története. Budapest, 1967, Táncsics.
- Lakitelki nyilatkozat. *Magyar Nemzet*, 50. évf. (1987) november 14.
- Liteczky Andor: A mezőgazdasági társadalombiztosítás. *Magyar Orvosi Szemle*, 1. évf. (1947) 9. sz. 2–6.
- Megoldásra váró feladatok. In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 205–210.
- Mező Gyula: Út a népbiztosítás felé. *Társadalombiztosítási Szemle*, 3. évf. (1947) 5. sz. 7–8.
- Mihelics Vid: A mi roppant felelősségünk. *Hazánk*, 5. évf. (1956) november 4.
- Mód Aladár: Az újjáépítés gazdaságpolitikája. *Társadalmi Szemle*, 1. évf. (1946) 1. sz. 13–21.
- Molnár Miklós: Egy vereség diadala. Párizs, 1988, Magyar Füzetek.
- Monigl István: Életmódváltozás és életkörülmények. In: Vass Henrik (szerk.): Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Budapest, 1982, Kossuth. 146–171.
- Moór Gyula (MFP) felszólalása az Országgyűlés 1947. október 8-i ülésén a kormányprogram vitájában. *Országgyűlési Napló*, 1947. I. köt. (Az Országgyűlés 5. ülése 1947. évi október hó 8-án.) 116–146.

- Nagy Imre 1953. június 4-i miniszterelnöki expozéja. Országgyűlési Napló, 1953. I. köt. (Az Országgyűlés 2. ülése 1953. június 4-én.) 12–26.
- Népesség- és társadalomstatisztikai zsebkönyv, 1985. Budapest, 1986, KSH.
- Nyers Rezső: Útkeresés – reformok. Budapest, 1988, Magvető.
- Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról (1956. december hó 8.). In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. IV. köt. Budapest, 1988, Magvető. 189–195.
- Propper Sándor: A hároméves gazdasági terv a szociálpolitika tükrében. Társadalombiztosítási Szemle, 3. évf. (1947) 7. sz. 3–4.
- Rákosi Mátyás: A dolgozó parasztság a szövetkezés útján. In: Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Budapest, 1949, Szikra.
- Rákosi Mátyás: A Magyar Dolgozók Pártjával erős virágzó Magyarorszáért. (Beszámoló és zárszó a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusán, 1948. június 13–14-én.). In: Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1955, Szikra. 292–330.
- Rákosi Mátyás: Pártunk a dolgozó nép élén. (Az MDP Központi Vezetőségének 1949. május 31-i ülésén mondott beszéd.) Budapest, 1949, Szikra.
- Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építed. In: Rákosi Mátyás: A fordulat éve. Budapest, 1948, Szikra. 276–319.
- Ratkó Anna népjóléti miniszter felszólalása a tárca 1951-es költségvetéséről szóló vitában. Országgyűlési Napló, 1949. II. köt. (1950. május 8. – 1953. március 18.) 145–150.
- Sárfi Rózsi és Non György felszólalása a kisdedóvókról szóló törvényjavaslat vitájában (1953. március 18.). Országgyűlési Napló, 1949. II. köt. (1950. május 8. – 1953. március 18.) 710–724.
- Snyder Árpád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről. Magyar Statisztikai Szemle, 24. évf. (1946) 1–6. sz. 1–4.
- Szabad Demokraták Szövetsége: A rendszerváltás programja. (Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, (1989. március 19.- április 16.) a budapesti Corvin Filmszínházban.) Budapest, 1989, SZDSZ. 34–39.
- Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi.
- Szalai Júlia: Az egészségügy betegségei. Budapest, 1986, Közgazdasági és Jogi.
- Szalay Hanna (szerk.): Magyar krónika. 1956 sajtója. Budapest, 1989, Kolonei.
- Székely Miklós: A közeljövő társadalombiztosítási feladatai. Társadalombiztosítási Szemle, 3. évf. (1947) 1. sz. 1–3.

- Szelényi Iván: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest, 1992, Akadémiai.
- Szelényi Iván: Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Budapest, 1990, Akadémiai.
- Széll Jenő: Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban. In: Hegedűs B. András (szerk.): Ötvenhatról nyolcvanhatban. Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című, 1986. december 5–6-án, Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve. Budapest, 1992, Századvég – 1956-os Intézet. 111–128.
- Szociálpolitika az 5 éves tervben. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. (SZKL 2/16. cs. 24. öe.)
- Tájékoztató Rákosi elvtársnak a társadalombiztosítás átszervezéséről, mai helyzetéről. 1951. október 26. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (SZKL 2/16. cs. 1. öe. 32–37.)
- Társadalombiztosítás. In: Gál László et al.: Szociálpolitikánk két évtizede. Budapest, 1969, Táncsics. 24–33.
- Tóth István (szerk.): Művelődéspolitikánk 25 éve, Budapest, 1984, Kossuth.
- Tóth József: Urbanizáció az Alföldön. Budapest, 1988, Akadémiai.
- Törvénytervezet a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről. Budapest, 1967, Kossuth Ny.
- Vágvölgyi András (szerk.): A falu a mai magyar társadalomban. Budapest, 1982, Akadémiai.
- Válogatás a koalíciós korszak polgári pártjainak társadalompolitikai programjaiból. In: Izsák Lajos: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. Budapest, 1994, Pannónia. 218–243.
- Veres Péter: A paraszti jövőendő. Budapest, 1948, Sarló.
- Weil Emil: A népjóléti költségvetés. Magyar Orvosi Szemle, 2. évf. (1948) 8. sz. 149–151.